

**'N GESKIEDENIS VAN DIE KERKLIED
IN DIE
NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK**

deur

FRANCOIS PAUL FOURIE

voorgelê luidens die vereistes
vir die graad

DOCTOR THEOLOGIAE

in die vak

KERKGESKIEDENIS

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA

Promotor: Prof C J Botha
Januarie 2000

*Jubel in die Here, regverdiges,
Sing 'n loflied opregtes!*

*Loof die Here met die lîer,
Speel vir Hom op die harp!*

*Sing vir Hom 'n nuwe lied,
Speel met volle oorgawe, jubel dît
uit!*

(Ps 33 : 1-3)

Opgedra aan Sophie

DANKBETUIGINGS

Hiermee my opregte dank en waardering aan die volgende persone en instansies vir hulp en ondersteuning op vele terreine:

- * Prof CJ Botha as promotor. Prof Botha was 'n begeleier in die ware sin van die woord. Sy wye kennis van en insig in die kerkgeskiedenis het hy met my gedeel en my ondersteun in my spesifieke studieveld - die geskiedenis van die kerklied. Hy het my selfvertroue en ruimte vir selfstandige en nuwe denke gegee. Mev Botha se gasvryheid en belangstelling in die kerklied was inspirerend.
- * Dr Martie Naude vir die taalkundige- en proefleesversorging van die proefskrif, volgehoue motivering en kennis van die kerklied.
- * Die kerkraad en die NG Gemeente Pretoria-Oosterlig. Die studieverlof wat toegestaan is, was onontbeerlik. Die beskikbaarheid van fasiliteite was tot groot hulp. My kollegas se belangstelling was 'n riem onder die hart.
- * Die kerkkantoorpersoneel en koster wat op velerlei wyse gehelp het. Gemeentelede en die Gebedsaksie wat my in hierdie tyd gedra het.
- * Ben en Wilma van Rensburg en Chris Groenewald wat hulle vakansiehuise aan my beskikbaar gestel het waar ek ongestoord in die natuur kon gaan werk.
- * Mevv Salomé du Preez, Doris Vermeulen en Rosa Webb wat met vertalings na Engels en Duits gehelp het.

- * Met groot deernis dink ek terug aan my ma, Mev Janie Pietersen (voorheen Fourie) wat my altyd geïnspireer het om hierdie proefskrif te voltooi. Sy het die dokument wat vir eksaminering ingedien is, gesien maar is ongelukkig 'n week voor die uitslag hiervan bekend gemaak is, oorlede. Die fondament vir hierdie proefskrif is deur my ma gelê wat van kleins af by my die liefde vir die kerklied en vir kerkmusiek gekweek het. Pa Louis se inspirasie "om die hoogste akademiese sport" te bereik, het my bygebly.
- * My eggenote, Sophie, en my kinders was gedurig gekonfronteer met die feit van 'n afwesige eggenoot en pa. Dankie dat ons ons liefde vir die goeie kerklied kan deel. Dankie vir die ruimte dat ek hierdie omvattende studie kon onderneem.
- * Mag die kerklied uit Hom, deur Hom en tot Hom bly (Rom 11:36). Mag die "nuwe" kerklied deur hierdie studie gestimuleer word!
- * Soli Deo Gloria!

7 April 2000.

PRETORIA.

OPSOMMING

Die lied en musiekinstrumente speel 'n baie belangrike rol in die Bybel. Die Moseslied (Eks 15) word in die Psalms aangehaal en kulmineer in die "nuwe" lied van Openbaring - dié lied van die "nuwe" hemel en die "nuwe" aarde wat verlostes saam sal sing.

Die brandende vraag wat "reg" of "verkeerd" is en of daar hoegenaamd standpunt ingeneem moet word, word uit 'n Bybelse perspektief (die Woord van God) beantwoord, gegrond op die beginsel van die Reformasie: *ecclessia reformata semper reformandum*.

Die geskiedenis van die lied van die vroeë kerk tot by die Reformasie word kursories behandel. Die lied wat in die geskiedenis uit die mond van die gelowige, die lidmaat gehaal is en aan die priesters oorgelaat is, word deur Luther weer teruggeplaas in die mond van die gelowige. Dit blyk dat Calvyn, tsv die Reformasie slagspreuk, in sommige aspekte van sy beskouing van die kerklied, steeds 'n Roomse standpunt bly handhaaf en net tot by die vroeë kerk "gereformeer" het. Slegs sgn "heilige" liedere, direk uit die Bybel, musiek sonder instrumentale begeleiding, kon gebruik word.

Saam met ons voorsate, wat van oa Nederland gekom het, het ons liederbundels gekom. Van Riebeeck het met die Datheense Psalter (die amptelike Nederlandse kerklied) wat later deur die 1805-"Evangelische Gezangen" aangevul is, geland. Agv die "cuius regio eius religio"-beginsel het die Hollandse kerklied voorkeur bo Lutherse ea kerkliedere gekry.

Die 1805-"Evangelische Gezangen", alhoewel dit hartlik verwelkom is, het gelei tot misnoeë in Colesberg en later in Rustenburg, wat op sy beurt gelei het tot kerkskeuring. Die "Evangelische Gezangen" was ook, naas die Bybel en die Psalmboek die metgesel van die Trekkers, kommandoede (Anglo-Boereoorlog) en die krygsgevangenes in die konsentrasie- en krygsgevangenekampe. In

dié kampe was daar baie tyd vir die sing en skep van gewyde liedere.

Nie-goedgekeurde bundels en die vertaling van die Bybel in Afrikaans (1933) het aanleiding gegee dat liederebundels hersien moes word. Die 1937 (Totius-beryming), die 1944 Gesangboek, die 76/78-Psalmbboek en die 1978 Gesangboek was die resultaat.

'n Dualistiese standpunt, dat sekere liedere geskik is vir kerkgebruik en ander slegs vir buite-kerkgebruik (die 1984-Jeugsangbundel) het aanleiding gegee tot die publikasie van SOM en Jeugsangbundel 2, 1993. Huidig gebruik talle gemeentes 'eie' bundels tsv sinodale besluite dat slegs SOM en JSB2 naas die Psalm- en Gesangboek gebruik mag word.

Die verskyning van die Proefsangbundel 1998 (IKSA) lei 'n nuwe fase van die kerklied in SA in as die Ned Herv Kerk ook begin om "nuwe" liedere op die proef te stel.

Vos, Strydom, Huisamen, König, Kloppers, ea het in resente jare evaluerings oor die kerklied gedoen.

Die "ou", die "nuwe" en die kontemporêre kerklied (veral met verwysing na die NG Kerk) móét almal plek kry in die musiekskat van die 21ste eeu.

SUMMARY

The hymn and musical instruments play a cardinal role in the Bible. The Song of Moses (Ex 15) is used in Psalms and in Revelation 15:3.

The question with regards to what is acceptable and unacceptable and whether it is at all imperative to take a defendant stance, is clarified from a Biblical point of view. It is based on the Reformation-principle: *ecclesia reformata semper reformandum*.

The History of the 'Song' Hymn in the early church up to the Reformation is shortly mentioned. The "songs" (Hymns) of the believer were in the course of history transferred to the priests and were only in the Reformation once again bestowed on the believer by Luther. It would appear that Calvin, despite the slogans of the Reformation continued to postulate a Catholic point of view with regard to the Hymns and that the Reformation was restricted to the early church. Only so-called holy songs, direct from the Bible and songs without instruments/accompaniment could be used.

The collection of 'songs' (Hymns) of the Dutch Reformed Church is an inheritance from the Netherlands. It was Van Riebeeck who brought in the "Datheense Psalter". Later, the 1805 - "Evangelische Gezangen" were added to it. Owing to the *cuius regio eius religio*-principle, the Dutch Church Hymn was given preverance.

Although heartily welcomed, the "1805-Evangelische Gezangen" lead to a split in the Church. The "Evangelische Gezangen" (Hymns), and the Psalmbook were used by the 'Trekkeers', the 'Kommando's', (Anglo Boer war) and in the Concentration and prisoners of war camps. In the camps was ample time for singing and composing new sacred songs.

'Non-approved' song books and the translation of the Bible in Afrikaans (1933) gave rise to the birth of various Hymn and Psalter books. Youth Praise and Worship books were also published.

The Dutch Reformed Church struggles with the dualistic opinion that certain songs are suitable for worshipping in the formal Church service while other are inappropriate and should only be used at informal gatherings.

KEYWORDS

Early Church; Church hymns; physical movement; instrumental music; musical Vorbeter; liturgical hymns; Ein feste Burg; hymns of the Dutch Reformed and Reformed Church of Africa; ecumenicity; hymnology; postmodernism; popmusic; kitsch; contrafacts; Halleluja; Restouration/Reformation; dualism; Dathenus Psalter; ''Evangelische Gezangen''; Sing Onder Mekaar (Sing together); Youth Hymnbook; Hallel; synagogue; Genevan Psalter; Lutheran; church split.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Lied und die Musikinstrumenten spielen eine wichtige Rolle in der Bibel. Das Moseslied (Exodus 15) wird in den Psalmen genannt und kulminiert in das "neue" Lied von Offenbarung. Dieses Lied von dem "neuen" Himmel und der "neuen" Erde wird von Befreiten gesungen werden.

Die brennende Frage was ist "richtig" oder was ist "falsch" oder ob man überhaupt auf diesem Standpunkt stehen kann, wird von einer biblischen Perspektive (das Wort Gottes) beantwortet und wird gegründet mit dem Prinzip des REFORMASIE ECCLESIAM REFORMATAM SEMPER REFORMANDUM.

Die Geschichte des Liedes der alten Kirche bis die Reformation wird zusammen gefasst in den Standpunkten von Luther, Calvin und Zwingli. Das Lied, das aus dem Munde der Gläubigen genommen ist und den Priestern gegeben ist, wird jetzt von Luther wieder in den Mund der Gläubigen zurückversetzt. Es scheint als ob Calvin trotz der Losung der Reformation, mit manchen Ansichten immer noch ein katholischer Standpunkt aufrechterhalten und nur bis die ehemalige Kirche reformiert hat. Nur die sogenannten "heilige" Lieder - Musik ohne instrumentalische Begleitung, durften gebraucht werden.

Mit unseren Ahnen, die vorallem von der Niederlande kommen, kamen unsere Liederbücher. Van Riebeeck landete mit dem dathnischen Psalter (das offizielle niederländische Kirchenlied) und das Lied wurde später von den 1805 - "Evangelischen Gezangen" ergänzt. Wegen des "cuius Regio eius Religio Prinzip, vorzug man das holländische Kirchenlied.

Die 1805 - " Evangelische Gezangen", obwohl sie sehr willkommen waren, verursachten Missfallen in Colesberg und auch später in Rustenburg, das für Kirschenspaltung verantwortlich war. Die "Evangelische Gezangen" waren auch, wie die Bibel und der Psalter, der Mitgeleid der Auswanderer

(Trekkers), der Kommandos im englischen Krieg und in den Konzentrationslager. Es gab dann viel Zeit zum Singen und viele heiligen Lieder entstanden.

Ungenehmigene Liederbücher und die Übersetzung von der Bibel ins afrikaansche, verursachten eine Revision den Liederbücher. Das 1973 (DAS TOTIUS BEREIMEN), das 1944 Gesangbuch, der 76/77 Psalter und das 1978 Gesangbuch waren die Folge.

Der Standpunkt das manche Lieder für die Kirche und manche für ausser Kirchenverwendung geeignet waren, gab Anlass zu der Veröffentlichung von SOM (singen mit einander) und JEUGSANGBUNDEL 2 (Jugend Liederbücher), 1993. Heutzutage gebrauchen viele Gemeinden ihre eigene Liederbücher trotz der synodalen Entschlüsse dass man nur das Psalter und Gesangbuch und SOM und JSB2 gebraucht durfte.

Die Erscheinung der Probeliederbücher verursachte eine neue Phase von dem Kirchenlied in Süd-Afrika. Sogar die NED.HERV.KERK erprobte die neuen Lieder.

Vos, Strydom, Huisamen, König, Kloppers usw. bewerteten neulich das Kirchenlied.

Das "alte", das "neue" und das zeitgenössische Kirchenlied (vorallem in der NG KERK) verdienen alle eine Stelle in dem Musikschatz des 21. Jahrhunderts.

Schlüsselwörter

Die frühere Kirche; kirchenlieder; körperliche Bewegung; instrumentalische Musik; musikalische Vorbeter; liturgische Kirchenlieder; Ein feste Burg (eine feste Burg); Kirchenlieder der Dutch Reformed und Reformed Church von Afrika; ökumenisch; Postmodern; Popmusik; Kitsch; Kontrafakt; Halleluja; Die Reformation; Der Dualismus; Dathenus Psalter; Evangelische Gezangen; Singen mit einander; Hallel; Die Synagoge; Genfer Psalter; Lutheranen; Kirchenspaltung.

'N GESKIEDENIS VAN DIE KERKLIED

IN DIE

NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK

INHOUDSOPGAWE

BLADSY

INLEIDING

1

1

HOOFTSTUK 1

DIE LIED, DIE GEDIG EN INSTRUMENTALE MUSIEK IN DIE BYBEL EN IN DIE SINAGOGE

1.1	Die lied in die Ou Testament	5
1.1.1	Die oudste liederes in die Ou Testament	6
1.1.2	Liggaamlike beweging (dans) en die lied	17
1.1.3	Die rol van sang en musiek in die Ou Testament	18
1.1.4	Die onderskeiding tussen kunslied en volkslied	19
1.1.5	Israel en die gewyde lied	21
1.1.6	Die Arbeidslied	23
1.1.7	Die strydlied	24
1.1.8	Klaagliedere	25
1.1.9	Kroningsliedere	26
1.1.10	Liefdesliedere	26
1.1.11	Israel se Natuurpoësie	30
1.1.12	Die Psalmboek	32
1.1.12.1	Die ritme van die Psalms	34
1.1.12.2	Die betekenis van die Psalms	34
1.1.12.3	Was die Psalms liturgies bepaal?	34
1.1.12.4	Die erediens in Israel	37
1.1.12.5	Opskrifte van die Psalms	40
1.1.13	Die betekenis van "Sela"	41
1.1.14	Gedig en lied	41
1.1.15	Musiek, sang en dans	42
1.1.16	Sangstyl	44
1.1.17	Die instrumentale Musiek	45
1.1.17.1	Blaasinstrumente	46
1.1.17.2	Die snaarinstrumente	49
1.1.17.3	Slaginstrumente	49
1.1.17.4	Die klank van die musiek-instrumente	50

1.1.17.5	Die betekenis en werking van die instrumentale Musiek	51
1.1.17.6	Belangrikste doel van instrumentale Musiek	53
1.1.18	Die organisasie van tempelmusici	55
1.1.19	Die Lied in Ou Testament perspektief	56
1.1.20	'n Skerp oordeel oor Israel se feeeste en musiek	57
1.2	Die lied van die Nuwe Testament	58
1.2.1	Inleiding	58
1.2.2	Die ontwikkeling van die Christelike erediens	59
1.2.3	Enkele liedere in die Nuwe Testament	59
1.2.3.1	Die Lukaanse himnes	59
1.2.3.2	Die lofsang van Jesus	61
1.2.3.3	Lofliedere in die nag	62
1.2.3.4	Die Nuwe Testament se Hooglied van die liefde	63
1.2.3.5	Die oorwinningslied van Paulus	64
1.2.3.6	Die liedere van die Boek Openbaring	64
1.2.4	Nuwe Testament imperatiewe ten opsigte van sang	70
1.2.5	Die verskeidenheid liedere in Bybelse perspektief	74
1.3	Musiek in die Sinagoge	75
1.3.1	Naam en verbreiding	75
1.3.2	Enkele vereistes: Sinagogediens	80
1.3.3	Die sinagoge se invloed op die kerklied	80
1.3.4	Die verhouding tempel en sinagoge	82
1.3.5	Godsdienstige aktiwiteite by die sinagoge	82
1.3.6	Gebruike by die sinagoge	84
1.3.6.1	Diensdoen by die sinagoge anders as by die tempel	84
1.3.6.2	Die voorsanger-amp by die sinagoge	84
1.3.7	Die lied in die sinagoge	85
1.3.7.1	Die verskil tussen tempelsang en sinagoge sang	87
1.3.7.2	Die sinagoge en musiek-instrumente	88
1.3.8	Die breuk tussen die sinagoge en die Christelike kerk	88
1.3.9	Die latere ontwikkeling van die sinagoge lied	89
1.3.9.1	Die musikale "Vorbeter"	89
1.3.9.2	Nuwe sinagoge melodieë ontstaan	90
1.3.9.3	Vurig-bedwelende melodieë	90

1.3.9.4	Wisselsang tussen die voorsanger en die gemeente	91
1.3.9.5	Meerstemmige kunsgerigte sinagoge sang	91
1.3.9.6	Die twintigste eeu se sinagoge musiek	91

HOOFTUK 2

DIE VROEË KERK EN DIE LIED MET ENKELE VERWYSINGS NA DIE MIDDELEEU	93
--	----

2.1	Inleidende opmerkings	93
2.1.1	Die lyn van die sinagoge deur na die vroeë kerk	93
2.1.2	Die kerklied en Antiochië	94
2.2	Die Kerklied in die vroeë kerk	94
2.2.1	Die ritme	95
2.2.2	Die funksie	95
2.2.3	Die afsluiting/finalé van die vroeë kerkliedere	96
2.2.4	Geleenthede vir die vroeë kerklied	96
2.2.5	Die kerklied as responsie	96
2.2.6	Die Psalms as begeleiding	97
2.3	Die liturgiese gebruik van die Psalms	97
2.4	Universaliteit van die Psalms	98
2.5	Moeilike omstandighede vir die kerklied in Rome	100
2.6	Geskiedkundige bronne oor die lied in die vroeë kerk	101
2.6.1	Die brief van Plinius aan keiser Trajanus	101
2.6.2	Die Didaché	102
2.7	Die Erediens in die vroeë kerk	103
2.7.1	Die Synaxis	105
2.7.2	Die Eucharistie in die vroeë kerk	109
2.7.3	Ander godsdienstige samekomste	110
2.8	Sang en instrumentale musiek	112
2.9	Christelike liedereskat perkeloos verryk	115
2.9.1	Die Griekse invloed op die kerkliedmelodieë	116
2.9.2	Die Rykskerk en die lied	118
2.9.2.1	Inleiding	118
2.9.2.2	Die kerk se situasie verander dramaties in die vierde eeu	118
2.9.3	Jerusalem	119
2.9.3.1	Liturgiese sang in Jerusalem	119

2.9.3.2	Cyrillus	120
2.10	Erediensveranderinge in die vierde eeu	120
2.11	Sangveranderinge in die vierde eeu	122
2.12	Die vroeë kerk begin eietydse liedere te skep	123
2.12.1	Ambrosius se kerkliedere	125
2.12.1.1	Eienskappe van Ambrosius se liedere	127
2.12.1.2	Augustinus se beleving van die Ambrosiaanse liedere	128
2.12.1.3	Luther, Riethmüller en Kleppers gebruik Ambrosius	129
2.12.1.4	Milo se mening oor Ambrosius se liedere	129
2.12.1.5	Nadeel van die strofiese Ambrosiaanse lied	130
2.12.1.6	Die Ambrosiaanse kerklied en die Ariaanse ketters	130
2.12.1.7	Ambrosius in 'n donker uur - singend!	131
2.12.1.8	'n Nuwe liedgenre	131
2.12.1.9	Die Ambrosiaanse kerklied se gewildheid neem af	132
2.12.2	Die Gregoriaanse Kerklied	132
2.12.2.1	Die term Gregoriaans	133
2.12.2.2	Gregorius stig 'n "Schola Cantorium"	134
2.12.2.3	Die Gregoriaanse kerklied veroorsaak dat gemeentelike deelname aan sang verminder	134
2.12.2.4	Gregorius se werk aan kerksang in 'n neutedop	135
2.12.2.5	Geskiedkundige waardering vir die Gregoriaanse lied	135
2.12.3	Die Ariane en die kerklied	135
2.13	Premie op eenheid in die Romeinse Ryk in die agste eeu - ook in die kerksang	137
2.14	Verdere ontwikkeling na die tiende eeu	137
2.14.1	Die opkoms van meerstemmigheid	137
2.14.2	Halleluja's, Jubili, Sekwensies, Trope, Leise en Kontrafakte	140
2.14.2.1	Halleluja's en Jubili	140
2.14.2.2	Sekwensies	142
2.14.2.3	Trope	143
2.14.2.4	Leise	144
2.14.2.5	Kontrafakte	145
2.15	Die kerklied teen die jaar 1000	146
2.16	Die kerklied op skrif	146

2.17	Die kerklied in die twaalfde - veertiende eeu	147
2.17.1	Die dertiende eeuse Organum Repertoire	148
2.17.2	Meerstemmige liedere en instrumentale musiek groei	148
2.17.3	Ontwikkelinge in Frankryk, Italië en Engeland	149
2.17.4	Geestelike liedere in die moedertaal	150
2.17.5	John Wyclif en die roep na Hervorming	150
2.18	Die Kerklied in die vyftiende en sestiende eeu	150

HOOFTSTUK 3

DIE LIED VAN DIE HERVORMING	154
3.1 Inleiding	154
3.2 Kontrafakte	157
3.3 Luther	158
3.3.1 Inleidende opmerkinge	158
3.3.2 Luther en sy kloosterroeping	159
3.3.3 Luther en sy tafelgesprekke	160
3.3.4 Moedertaal/volkstaal, melodieë en aksente	160
3.3.5 Eenstemmigheid en meerstemmigheid	162
3.3.6 Die lied 'n vaste bestanddeel van die liturgie - Gesangboeke verskyn	163
3.3.7 Luther se musikale statuur	164
3.3.8 Prinsipiële standpunt oor kerkliedkeuring	165
3.3.9 Luther se kerkliedere	165
3.3.10 "Ein feste Burg"	166
3.3.11 Die krag/mag van die kerklied	166
3.3.12 Die terapeutiese waarde van die kerklied	167
3.3.13 Die koor en die orrel	167
3.3.14 Ontwikkeling van die Duitse koraal	168
3.3.15 Philip Nicolai - 'n tydgenoot	168
3.3.16 Luther se liefde vir die kerklied en kerkmusiek	169
3.3.17 Die hoogste bestemming vir musiek	170
3.3.18 Die verkondigende funksie van die kerklied	170
3.4 Ulrich Zwingli	170
3.5 Johannes Calvyn	173
3.5.1 Calvyn se huislike agtergrond	173
3.5.2 Restourasie/Reformasie	173

3.5.2.1	Calvyn se vrees vir idolatrie	175
3.5.2.2	Calvyn se kerkbegrip	175
3.5.3	Psalmberyming	177
3.5.4	Calvyn en sy eerste verblyf in Genève	178
3.5.5	Calvyn en die Straatburgse Psalmboek - 1539	181
3.5.6	Calvyn en sy tweede verblyf in Genève (1542-1564)	184
3.5.6.1	Die Geneefse Diensboek - 1542	184
3.5.6.2	Meer liedere as net Psalms benodig	185
3.5.6.3	Gemeentesang in Genève	186
3.5.6.4	Calvyn en beurtsang	188
3.5.6.5	Die totstandkoming van die Geneefse Psalter 1561/2	188
3.5.7	Die aanleer van die nuwe lied	189
3.5.8	Calvyn (en sy navolgers) oor die lied	189
3.5.9	Sang ten volle geïntigreer in Calvyn se erediens	194
3.5.10	Geneefse melodieë het ooreenkomste met Gregoriaanse melodieë	195
3.5.11	Calvyn se ideaal van 'n <i>stilus ecclesiasticus</i>	195
3.5.12	Calvyn oor instrumentale musiek	198
3.5.13	Waardering vir en verbreiding van die Geneefse Psalter	198
3.5.14	Die oogklappe van Calvyn	200
3.5.15	Dualisme by Calvyn oor die kerklied	201
3.6	Clément Marot	202
3.7	Theodorus Dieudonne de Beza	204
3.8	Louis Bourgeois	204
3.8.1	Die Douen-teorie oor die ontstaan van Geneefse melodieë	205
3.8.2	Die Haein-teorie oor die ontstaan van Geneefse melodieë	206
3.8.3	Waar kom die Geneefse melodieë vandaan?	206
3.8.4	Die gaping tussen gewyde en nie-gewyde musiek nie so groot nie	207
3.8.5	Die bron van Pss 65, 25, 42 en 138 se melodieë	207
3.8.6	Een of meer melodiese reëltjies van volksliedjies word gebruik	207
3.8.7	Waarom is nuwe oorspronklike melodieë nie geskep/gekomponeer nie?	208
3.8.8	Bourgeois stel hoë musikale eise aan homself	208

3.9	Maître Pierre	209
3.10	Claude Goudimel	210
3.11	Die waarde van die Reformasiegeskiedenis vir vernuwing	211
3.12	Ontwikkelinge ná die Reformasie ("hymns")	211
3.12.1	Die Engelse Reformatoriese kerkliedere "hymns"	211
3.12.2	Skotland	213
3.12.3	Isaac Watts	214
3.12.4	Charles Wesley	214
3.12.5	Ander agtiende eeuse Hymns en die Oxford beweging	215
3.12.6	"American Hymns"	216
3.12.7	"Frontier Hymns"	217
3.12.8	Liedere (Hymnals) van die negentiende eeu	217
3.12.9	Gospels	217
3.12.10	Liedere van die Social Gospel Movement	217
3.12.11	Ontwikkelinge van die twintigste eeu - ekumenies	218

HOOFSTUK 4

DIE GESKIEDENIS VAN DIE KERKLIED IN NEDERLAND 1540-1866	219	
4.1	Kontak tussen Nederland en die Calvinisme	219
4.2	Enkele Nederlandse Psalmberymings	220
4.2.1	Die Souterliedekens	220
4.2.2	De Psalmen Davids van Jan Utenhove	221
4.2.3	Die beryming van Lucas d'Heere	221
4.2.4	Die beryming van Marnix van Sint Aldegonde	221
4.3	Die beryming van Datheen (1566)	222
4.3.1	Gewildheid van Datheen	222
4.3.2	Kritiek teen Datheen as digter	224
4.3.3	Voorbeelde van Datheen se berymings	226
4.3.4	Die Gesange toevoeging in Datheen se Psalmboek	227
4.4	Die 1773-Psalmberyming	228
4.4.1	Datheen se beryming móét vervang word	228
4.4.2	'n Evaluering van die 1773-Psalmberyming	230
4.4.3	Die 1773-Psalmberyming nie die laaste Nederlandse kerkliedbundel nie	231

4.4.4	Probleme met die Geneefse ritme in die 1773-Psalmberyming	231
4.5	Die "Evangelische Gezangen" (EG-1805)	232
4.5.1	Versameling vir die EG-1805	234
4.5.2	Die kommissie het sy eie pad geloop	235
4.5.3	Die invoering van die EG-1805	235
4.5.4	Die melodieë van die EG-1805	238
4.5.5	Die EG-1805 'n belangrike aanvulling tot die Psalms	238
4.5.6	Gevolge van besware teen die EG-1805	238
4.5.7	In Retrospek	239
4.6	Die Vervolgbundel (1866)	239
4.6.1	Die invoering van die Vervolgbundel (1866)	241
4.6.2	Kritiek teen die Vervolgbundel	241
HOOFSTUK 5		
DIE KERKLIED IN SUID-AFRIKA, 1652-1800		243
5.1	Inleiding	243
5.2	Die Oosterse Handel en die Portugese	243
5.3	Die Stigting van die Vereenigde Oost- Indische Compagnie (VOC)	244
5.4	Die VOC toon toenemende belangstelling in die Kaap	245
5.5	Die Haarlem-skeepsramp in Tafelbaai in 1647	246
5.6	Jan van Riebeeck in 1648 in Tafelbaai	247
5.7	Van Riebeeck se agtergrond en ervaring	247
5.8	Oorweging van die Kaap as nuwe verversingspos deur die VOC	248
5.9	Van Riebeeck Goewerneur in die Kaap	249
5.10	Die eerste gemeente	251
5.11	Die kerk aan die Kaap onmondig	255
5.12	Die sieketroosters	255
5.13	Spanning tussen die Vryburgers en die Khoikhoi	258
5.14	Datheen se 1566-Psalmbboek kom saam na SA	259

5.15 Die Lutherane	261
5.16 Die Franse Hugenote	263
5.17 "Sangkonst" op skool	265
5.18 Begeleiding van die Psalms in die kerk	266
5.19 Die 1773-Psalmberyming na SA ingevoer	267
5.20 Die Morawiese sending en die cuius regio eius Religio-beginsel	270
5.21 Die London Missionary Society	271
5.22 Die Betaafse bewind aan die Kaap (1803-1806)	272
5.23 Die Skotse predikante	272
5.24 Piëtisme aan die Kaap	274
5.25 Die sendeling, Machtelt Smit (1749-1821)	275
5.26 Die kerklied in Suid-Afrika teen 1800	275

6

HOOFSTUK 6

DIE INVOERING VAN DIE 1805-"EVANGELISCHE GEZANGEN", DIE GESANGESTRYD EN DIE KERKSKEURING IN 1859. PSALMS, GESANGE EN ANDER GEESTELIKE LIEDERE OP DIE TREKPAD EN DIE OORLOGSPAD	277
---	-----

6.1 Die invoering van die 1805-"Evangelische Gezangen"	277
6.1.1 Inleiding	277
6.1.2 Stellenbosch gemeente wil die "Evangelische Gezangen" invoer	277
6.1.3 Kaapstad die eerste om die "Evangelische Gezangen" in gebruik te neem	278
6.1.4 Die eerste "Evangelische Gezangen" ooit op SA-bodem gesing!	279
6.1.5 Stellenbosch neem die "Evangelische Gezangen" in gebruik	281
6.1.6 Die "Evangelische Gezangen" word ingeoefen!	281
6.1.7 Die kerkregtelik moeilike posisie van die Kaapse kerk	282
6.1.8 Die vreedsame invoering van die "Evangelische Gezangen" ontlaas mettertied in 'n onverkwiklike stryd	283
6.2 Die gesangestryd in die Kaapkolonie	283
6.2.1 Inleiding	283

6.2.2	Die eerste tekens van die gesangestryd in Colesberg	283
6.2.3	Eerste notulering van die gesangestryd in Cradock	285
6.2.4	Die Gesangestryd kry momentum	285
6.2.5	Inleidende opmerkinge oor die rol van ds Thomas Reid in Colesberg se gesangestryd	287
6.2.6	Verdeeldheid in die kerkraad en gemeente agv die "Evangelische Gezangen"	288
6.2.7	Stephanus Kruger en sy skoolgaande dogter in die gesangestryd	288
6.2.8	Die stof gaan nie lê oor die sing van die "Evangelische Gezangen"	289
6.2.9	Onderlinge geskille tussen die beswaardes	290
6.2.10	Die ring se Herderlike brief	291
6.2.11	Die ring en sinode al meer betrek by die gesangestryd	293
6.2.12	Reid se kop geëis	294
6.2.13	Psalms, gesange en ander geestelike liedere op die Trekpad	296
6.3	Die gesangestryd in Transvaal	299
6.3.1	Inleiding	299
6.3.2	Die eerste Algemene Kerkvergadering in Transvaal - die gesangestryd	299
6.3.3	Ouderling Ph Snyman van Rustenburg se versoek: twee gemeentes!	301
6.3.4	Zacharias de Beer vra 'n onderhoud oor die "Evangelische Gezangen"	302
6.3.5	Anti-gesangwoelinge in Rustenburg soos in Colesberg	302
6.3.6	Anti-gesangmense soek eie predikant	303
6.3.7	Ds Dirk Postma van die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland kom in die Kaap aan	304
6.3.8	Postma gee skriftelik kennis aan die Noorde dat hy kom	305
6.3.9	Postma geakaap deur die anti-gesangmense	306
6.3.10	Postma tot 4 Desember 1858 teen afskeiding	307
6.3.11	Kloof word groter oor die sing aldan nie van die "Evangelische Gezangen"	307
6.3.12	Postma se amptelike siening oor die "Evangelische Gezangen"	308
6.3.13	Die Algemene Kerkvergadering en die "Evangelische Gezangen"	309
6.3.14	Die anti-gesangmense ongelukkig oor die meerderheidsbesluit ivm gesange en skei af	309
6.3.15	Versoeningspogings	310

6.4	Die kerklied en volksang uit die Anglo-Boereoorlog	312
6.4.1	Inleiding	312
6.4.2	Geuse-liedere	312
6.4.3	Psalms en gesange op kommando	313
6.4.4	Psalms, gesange en ander gewyde liedere in konsentrasie- en krygsgevangenekampe	315
6.4.5	Nuwe oorlogsliedere/tekste op bekende Psalm/Gesangmelodieë (kontrafakte)	316

HOOFSTUK 7

DIE KINDERHARP, ZIONSLIEDEREN EN DIE HALLELUJA'S, DIE 1937-PSALMBERYMING, DIE 1944-EVANGELIESE GESANGE, DIE 1976-PSALMBERYMING EN DIE 1978-EVANGELIESE GESANGE	321
--	-----

7.1	Die Kinderharp 1863	321
7.1.1	Inleiding	321
7.1.2	Murray gebruik bestaande Engelse en Lutherse liedere	322
7.1.3	Die Kinderharp sonder enige kerklike opdrag saamgestel	322
7.1.4	Probleme met die <i>Kinderharp</i>	323
7.1.5	Die Sinode ten gunste van "Kinderliederen"	323
7.1.6	Die Kinderharp deur die sinode getoets	324
7.1.7	Kritiek teen die musiek van die Kinderharp nie genotuleer nie	324
7.2	Zionsliederen-1871	324
7.2.1	Inleiding	324
7.2.2	Zionsliederen het groot invloed	325
7.2.3	Sondagaande: huisgesinne en jongmense sing saam	325
7.2.4	Die Kinderharp en Zionsliedere se gewildheid	325
7.3	Die Halleluja's	326
7.3.1	Inleiding	326
7.3.2	Die 1883-Halleluja	326
7.3.3	Die 1903-Halleluja	327
7.3.3.1	Inleiding	327
7.3.3.2	Die inhoud van die 1903-Halleluja	327
7.3.4	Die Nuwe Halleluja - 1931	328
7.3.5	Die 1949-Halleluja	330
7.3.5.1	Inleiding	330
7.3.5.2	Die Voorwoord by die eerste druk	330
7.3.5.3	Voorwoord van die Musiek-subkommissie	331

7.3.5.4	Samestelling van die 1949-Halleluja	332
7.3.5.5	Kritiek	333
7.3.5.6	Toenemende ontevredenheid met die nuwe melodieë	333
7.3.6	Die 1960-Halleluja	334
7.3.7	Sankey-liedere en die Halleluja	336
7.3.8	Besware teen die Halleluja-bundel	338
7.3.8.1	Besware teen die teks	338
7.3.8.2	Besware teen die melodieë van sekere Halleluja-liedere	338
7.3.8.3	Besware teen die formele inhoud en opset van die Halleluja-bundel	339
7.3.8.4	Die Halleluja as vernuwings-bundel	340
7.3.8.5	Die behoefte aan die Halleluja kon nie weggeredeneer word nie	340
7.3.9	Die Halleluja-bundel en die Algemene Sinode van die NG Kerk	341
7.3.10	Die toekoms van die Psalm en die Gesang aan die eenkant en die Halleluja aan die anderkant?	342
7.4	Die 1937-Psalmberyming	343
7.4.1	Inleiding	343
7.4.2	Die Kaapse sinode maak die eerste skuif vir 'n nuwe gesangbundel	345
7.4.3	Die Kaapse Sinode (1915) wil nuwe sangwysies!	345
7.4.4	Die behoefte aan 'n nuwe Psalmberyming groei	346
7.4.5	Probleme met die 1937-Psalmberyming	348
7.5	Die 1944-Evangeliese gesange	348
7.6	Die 1976-Psalmberyming	353
7.6.1	Inleiding	353
7.6.2	Die kopiehouer van die Totius-beryming weier enige veranderinge	353
7.7	Die 1978-Evangeliese gesange	354
7.7.1	Inleiding	354
7.7.2	Die betrokke kerke besluit op 'n grondige hersiening	355
7.7.3	Die sing van die 1978-Afrikaanse Psalm- en gesangboek	356
7.7.4	Die sing van die 1978 Afrikaanse Psalm- en gesangboek	357
7.8	Die toekomstige Psalm- en gesangboek	357
7.8.1	Enkele Psalmomdigtings reeds ter tafel	359
7.8.2	Gesange	361

7.9	Die FAK (1979) se bydrae tot die kerklied	362
7.10	Die troumarse	363

HOOFSTUK 8

JEUGSANG-	EN PROEFSANGBUNDELS VANAF 1984-1998	365
8.1	Die 1984-Jeugsangbundel	365
8.1.1	Die tydperk vóór die verskyning van die Jeugsangbundel	365
8.1.2	Die Algemene Sinode en sy Komitee spring aan die werk!	367
8.1.3	Keuring van die ingestuurde liedere	368
8.1.4	Naam en omslagontwerp van die Jeugsangbundel	370
8.1.5	Ontleding van die Jeugsangbundel-inhoud	370
8.1.6	Minder geskikte insluitings	373
8.1.7	Afrikaanse komponiste se werk gebruik	374
8.1.8	Ander aspekte van die Jeugsangbundel	374
8.1.9	Argumente vir en teen die Jeugsangbundel	375
8.1.10	Die doel met die Jeugsangbundel	376
8.1.11	Twee knelpunte	378
8.1.12	Liturgiese orde in die NG Kerk	378
8.2	Die 1988-Sing Onder Mekaar (SOM)	380
8.2.1	Inleiding	380
8.2.2	Opdrag van die Algemene Sinode	381
8.2.3	Die uitgangspunt	381
8.2.4	Samestelling van Sing Onder Mekaar	381
8.2.5	Die plek en gebruik van Sing Onder Mekaar	382
8.2.6	Die sinode en die eiesoortige behoeftes van die Jeug	383
8.3	Jeugsangbundel 2	383
8.3.1	Inleiding	383
8.3.2	Die kommissie se opdrag	384
8.3.3	Die geboorte van Jeugsangbundel 2	384
8.3.4	Die inhoudelike samestelling	385
8.3.4.1	Die tradisionele kerklied	385
8.3.4.2	Eietydse liturgiese liedere	386
8.3.4.3	Folkloristiese liedere	386
8.3.4.4	Taizé-liedere	387
8.3.4.5	Kanon	388
8.3.4.6	Die gospellied	389
8.3.4.7	Wisselsang	390
8.3.4.8	Kleuter- en kinderliedere	391
8.3.4.9	Uitsonderings	392
8.3.5	Slotopmerkinge	392

8.4	1998-Proefsangbundel	392
8.4.1	Motivering vir 'n proefsangbundel	392
8.4.2	Die uitgangspunte van die gesangkommissie	393
8.4.3	Die inhoud van die 1998-Proefsangbundel	395
8.4.3.1	Liturgiese vorme	396
8.4.3.2	Die tradisie van die kerkjaar en die kerklied	397
8.4.3.3	Die proefsangbundel se ekumeniese band	397

HOOFSTUK 9

DIE HIC ET NUNC VAN DIE KERKLIED IN SA: DIE KONTROVERS TUSSEN DIE AMPTELIKE KERKLIED EN DIE KONTEMPORÊRE LIED	398
---	-----

9.1	Die huidige krisis - 'n Nuwe situasie verg hernude kritiese denke	398
9.1.1	In Nederland	399
9.1.2	In Suid-Afrika	402
9.1.2.1	Die redes vir die daling in lidmaattal	405
9.1.3	Talle gemeentes met eie sangbundels	406
9.1.4	Die invloed van die moderne, sekulêre musiek op Joodse, Roomse en Christelike liedere	412
9.1.4.1	Die invloed op Joodse musiek	413
9.1.4.2	Die invloed op Roomse en Christelike liedere	413
9.1.5	Die Kerklied en kitsch	416
9.1.6	'n Analogie tussen die kerklied en argitektuur: perspektiewe vanuit die postmodernisme	421
9.2	Stemme vir hervorming	424
9.2.1	CJA Vos	424
9.2.1.1	Die erediens en die kerklied	424
9.2.1.2	Liggaamlikheid in die erediens en kerklied	424
9.2.1.3	Die Qumran-ontdekking en "ander" liedere (Psalms)	426
9.2.2	WML Strydom	426
9.2.2.1	Die kerklied en hervorming	426
9.2.2.2	Die jeug en die kerklied	431
9.2.2.3	Die kerklied en die verlede	432
9.2.2.4	Die kerklied en die erediens	433
9.2.2.5	Samevatting	434
9.2.3	E van N Huisamen	435
9.2.3.1	Die Protestantse kerklied in die kerkgeskiedenis nie 'n eie onafhanklike musiekgenre	435

9.2.3.2	Die vernuwende erediens en die kerklied	436
9.2.3.3	Die Jeug en die kerklied	437
9.2.3.4	Redes vir die gesukkel met die kerklied	437
9.2.3.5	Funksies van die kerklied	441
9.2.3.6	Die kerklied: kaf en koring word van mekaar geskei	444
9.2.4	A König	445
9.2.4.1	Vernuwingspogings met die kerklied	447
9.2.4.2	Verskillende tradisies van liturgie, prediking en sang	447
9.2.4.3	Pinkster-Charismatiese kerklied invloed	451
9.2.4.4	Kulturele variasies in die Bybelse lied	451
9.2.4.5	Sang, musiekinstrumente en liggaamsbeweging	452
9.2.4.6	Ruimte vir mekaar se kerkliedere	453
9.2.5	EC Kloppers	454
9.2.5.1	Kloppers se vertrekpunt	455
9.2.5.2	Weerstand teen die amptelike kerklied	456
9.2.5.3	Verlies aan die besef van die waarde van die kerkliedgeskiedenis	457
9.2.5.4	Tradisie en die kerklied	457
9.2.5.5	Kontinuiteit tov die kerklied, 'n Bybelse en geskiedkundige beginsel - selfs vir die post-modernisme belangrik	459
9.2.5.6	Die emosionele en die kerklied	460
9.2.5.7	Kindervrye eredienste of kinderdienste (kerk) met hulle eie liedere	461
9.2.5.8	Die benutting van die kommunikatiewe vermoë van musiek, (met name die kerklied) in die oordrag van die Evangelie	462
9.2.5.9	Die oor en weer beïnvloeding van verskillende kerke/kulture se kerkliedere in die Postmoderne tyd	463
9.2.5.10	Absoluutheid van die prediking ten koste van die kerklied	463
9.2.5.11	Die onderskeie waardes van die prediking en die kerklied in terme van die hiernamaals	465
9.2.5.12	Outoritêre standpuntinname tov die kerklied	465

9.2.5.13	Die antitotalitêre Post-modernistiese eienskap funksioneer tov die kerklied	467
9.2.5.14	Die invloed van die 'pop-kultuur' op kerklied-identiteitsvorming	468
9.3	Slotopmerkings	471
LYS VAN GERAADPLEEGDE BRONNE		480

'N GESKIEDENIS VAN DIE KERKLIED

IN DIE

NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK

Inleiding

Die denker, NP van Wyk Louw, het op 25 April 1952 in sy bekende geskrif, *Liberale Nasionalisme*, toe hy oor die verlede en hede nagedink het, dit helder gestel: "Maar dit begryp jy tog: ek - al sou ek hoe op die voorpunt van die moderniteit staan - ek kan nie vandag se probleme oplos sonder om gebruik te maak van wat ek gister of 'n week gelede of tien jaar gelede geleer het nie .... En, as daar tien jaar mag teruggetas word na 'n wysheid, waarom nie ook twintig nie? En waarom dan nie honderd nie .... Lewe uit 'n tradisie ... dit is leef in 'n bestendige debat met die verlede. Dit is in die voer van hierdie debat dat die hede se wysheid lê" (Aangehaal deur Joubert 1988:95, 94).

Dit is nogal 'n vraag waar om te begin met die kerklied van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. GD Scholtz skryf: "Wel die vernaamste besitting wat hierdie volk van sy Nederlandse voorsate geërf het, is 'n bepaalde godsdiens vorm, die Calvinisme. Hierdie godsdiensvorm het sy uiterlike organisasie in 'n kerk gevind. Die kerk wat so op Suid-Afrikaanse bodem wortel geskiet het, was 'n voortsetting van die Kerk wat toe reeds sowat 'n eeu lank in Nederland bestaan het. Hierdie Nederlandse kerk was egter op sy beurt gestig na die voorbeeld van 'n ander kerk, nl die kerk wat deur Johannes Calvyn in die Switserse stad Geneve in die lewe geroep was, en wat teen die helfte van die sestiende eeu reeds 'n groot aantal aanhangers in Frankryk en in die Franssprekende deel van Switserland gehad het" (1951b:2). Ons moet dus by Calvyn begin.

Toe Kardinaal Sadolet, Calvin in 'n ope brief daarvan beskuldig het dat hy 'n "Schisma" in die Kerk van Christus gebring het, het Calvin met rare emosionaliteit skerp gereageer in sy antwoord aan Sadolet - Nee, hy het nie die kerk geskeur nie, maar hy het die kerk wat deur bygeloof en afgodediens in totale verval geraak het, **weer op die fundamente van die apostels en die profete herbou en hervorm**. Hy het dus die kerk wat in die eerste eeue so 'n glorieryke geskiedenis gehad het, ten spyte van swaare vervolging, gereformeer!

Dit moet genoem word dat twee van die bekendste leuses van die gereformeerde kerk, die beginpunt vir hierdie ondersoek, baie duidelik uitstip. Eerstens berus hulle teologie in die eerste en laaste instansie op dit wat die enigste norm bly:

S o l a   S c r i p t u r a .

Met hierdie norm moet gereformeerdes te alle tye elke aspek van hulle kerklike leer en praktyk toets aan die Woord van God. Verder moet hulle dan ook bereid wees om enigiets wat in stryd is met die Woord van God uit hulle kerklike lewe uit te sny want

E c c l e s i a   R e f o r m a t a

s e m p e r   R e f o r m a n d u m .

In hoofstuk 1 sal die plek, voorkoms, soort lied, deelname aan die sang, die rol van musiekinstrumente, verskillende liedgenres, ens, kortliks soos dit in die Bybel voorkom, bespreek word. Daar sal gekyk word na hoe die gelowiges die lied beleef het, wanneer nuwe liedere geskep is, watter melodieë gebruik is en wat later gemaak is met ou (bestaande) liedere. Daar word ook gekyk na die opdragte om te sing, maar ook na die waarskuwing om musiek nie te misbruik en God daarmee te wil manipuleer nie. Die sinagogelied sal geëvalueer word en van die nuwere ontwikkelinge en gepaardgaande problematiek in die sinagogelied sal bespreek word.

Hoofstuk 2 behandel die erediens en liturgie in die vroeë kerk,

die rol wat sang en musiek gespeel het, instrumentale musiek, musiek in die daaglikse liturgie, ens. Ambrosius, Gregorius, ea, se bydrae, "eietydse liedere" en melodieë word bespreek. Vervolgens word baie kortliks gekyk na ontwikkelinge in die tiende eeu en die opkoms van meerstemmigheid. Enkele verwikkelinge in die 12 - 16 de eeue word bespreek. Die kerklied in die moedertaal sal 'n agendapunt ter tafel wees.

Die hoogbloei van die kerklied rondom Luther, Zwingli, Calvyn en ander sal in hoofstuk 3 aan die beurt kom. Die sensitiewe saak rondom die kontrafak-praktyk en volksliedere, sal ook aangeroei word. Luther se taalvoorkeur vir die kerklied sal onder die loep kom. Die aktuele kwessie van die orrelgebruik in hierdie tydvak sal aangeraak word. In Calvyn se tyd kom die kwessie van die Psalmberyming ter sprake asook die Geneefse melodieë en die aandeel van manne soos Marot, de Beza, Bourgeois, Maître Pierre, Goudimel word kursories beskryf.

In hoofstuk 4 word die geskiedenis van die kerklied in Nederland behandel. Die veel besproke beryming van Datheen wat amptelik van 1566 tot in 1773 in Nederland in gebruik was, en selfs tot in die twintigste eeu nog deur enkeles in Nederland gebruik word, (sien hoofstuk 9), word bespreek. Die eerste gesange is ook reeds agter in Datheen se Psalmboek ingebind en gebruik. Die singbaarheid van die Geneefse ritme en melodie word onder oë geneem.

Hoofstuk 5 gaan o.a. oor die handel tussen Nederland en die Ooste en die feit dat 'n handelstasie aan die Kaap benodig was. Jan Van Riebeeck, 'n streng Gereformeerde word aangestel as Goewerneur. Saam met Van Riebeeck kom Datheen se 1566-Psalmboek. Die Franse Hugenate en die Lutherane aan die Kaap se rol in die destydse kerklied word van naderby bekyk. Teen 1775 word 'n "nuwe" Psalmberyming in gebruik geneem.

Die effek van die invoering van die 1806-"Evangelische Gezangen" na Suid-Afrika word in hoofstuk 6 op die tafel gesit. Die bydrae

van die 1806-"Evangelische Gezangen" tot die onverkwiklike kerklike stryd in die Kaap en later in Transvaal, sal onder die vergrootglas kom, asook die kerkskeuring in Transvaal in 1859.

In hoofstuk 7 sal die potpourri van kerkliedere in Suid-Afrika behandel word, van Halleluja's tot die 1937-Totius-Psalmberyming, die 1944-Evangeliese Gesange (wat eventueel baie negatief beoordeel sou word) en die 1978-Evangeliese Gesange.

Die 1984-Jeugsangbundel, die 1988-Sing Onder Mekaar, die 1993-Jeugsangbundel (ook bekend as Jeugsangbundel 2) en die 1998-Proefsangbundel van die Instituut vir Kerkmusiek Suid-Afrika, IKSA, sal in hoofstuk 8 bespreek word.

Die "hic et nunc" van die kerklied in SA sal in hoofstuk 9 behandel word. Daar sal gesien word dat talle gemeentes hul eie sangbundels gebruik en dat kitsch as kerkliedere opgedis word. 'n Analogie getrek tussen die kerklied en die Post-moderne argitektuur maak dat die kerklied-situasie in Suid-Afrika beter verstaan kan word. Daar sal verder gekyk word na stemme vir hervorming soos CJA Vos, WML Strydom, E van N Huisamen, A König en EC Kloppers. Die invloed van die Charismatiese beweging op die tradisionele kerklied en kerksang sal onder die soeklig kom. Kan daar 'n kompromie tussen die tradisionele en die kontemporêre kerklied bereik word? Dié vraag of daar plek is vir die kontemporêre kerklied in die tradisionele kerke sal beantwoord moet word.

HOOFSTUK 1

DIE LIED, GEDIG EN INSTRUMENTALE MUSIEK IN DIE BYBEL EN IN DIE SINAGOGE**1.1 Die lied in die Ou Testament**

Wanneer 'n mens deur die Ou en Nuwe Testament blaai, is dit opvallend hoe baie daar na musiek en sang verwys word. As 'n mens die Bybel oopslaan, hoor jy musiek, fluitspel, die harp, die lier, die tamboeryn, simbale en galmende simbale, die ramshoring, trompetgeskal, ens., ens. Die Bybelleser sien 'n volk wat by feesgeleenthede koordanse uitvoer en hande klap en hande ophef. Die Bybel bevat 'n groot verskeidenheid liedere,¹ bv. lof- en klaag-, ballingskaps-, oorwinnings-, bevrydings-, dank-, fees-, rouliedere² en **die hoogtepunt - die nuwe lied**, wat gesing gaan word op 'n nuwe aarde en 'n nuwe hemel (Openb 14). En net in die volgende hoofstuk, Openb 15, word daar weer groot stukke aangehaal uit die OT, Eks 15. Openbaring kan en wil nie sonder Eksodus nie.

Die liedere in die OT het dit vir alle mense moontlik gemaak om in vreugde en in leed, onder voor- en teëspoed, in benoudhede en in uitredding, klaend, juigend en biddend, hart en siel voor God uit te stort. Die liedere van die OT het gedien as grondslag en inspirasie vir die kerklied van latere tye, net soos die die OT as vrugbare bodem vir die latere bloeiende lewe van die Christelike Kerk gedien het.

---

¹ "Het is goed, terstond in het oog te vatten, dat er in Israël verschillende soorten geestelijke liederen zijn geweest. Israël was een volk van grote dichterlijke en muzikale begaafdheid. Het was een volk, dat zong" (Hasper 1955:101)

² Wanneer gelowiges kerkliedere sing, oa Psalms, is hulle één met die Kerk van die eeue, ook met die Kerk/gemeente soos dit bestaan het in die Ou Testament. Hierdie kerkliedere kom as 'n versugting van die enkeling, as lofprysing van die skare, as hulpgeroep van die die hele volk.

1.1.1 Die oudste liedere in die Ou Testament

Volgens Wielenga het die **eerste Ou-Testamentiese lied** sy ontstaan in die Paradys gehad. "De vroegste toon der poësie klinkt - hoe zou het ons verwonderen? - in het paradijs ... Niet Lamech, gelijk mens gewoon is te meenen en te zeggen, maar Adam, de eerste mensch, is de eerste dichter³ .... Een lied van Adam heeft Mozes opgetekend. In het verrassend oogenblik toen de mensch, uit den slaap ontwakend, voor zich zag⁴ zijn heerlijk evenbeeld, uit hem zelf geschapen, zijn levensgezellin, de volkomenheid der vrouwelijke schoonheid, moest hij aan de verrukking en geesdrift van zijn hart uiting geven" (1933:238).

Met vreugde begroet hy haar en roep in jubel uit (Vergelyk Kroeze 1965:42)⁵

"Hierdie keer is dit een uit myself

---

³ "Adam uit zich in dichterlijke taal" (Van Selms 1967:59).

⁴ "God maak **die vrou** uit 'n deel van die man om daarmee aan te dui dat sy nie anders as die man is nie, maar van dieselfde bloed is. Wanneer die mens die vrou **sien**, erken hy hierdie eenheid". [(Gen 2:18-24) Bybel in Praktyk 1993:12].

De Vries skryf: "Eén mens is geen mens. 'Tweezaam is de mens', luidt de titel van een boekje van zo 'n twintig jaar terug. Niet eenzaam, maar wel tweezaam, in elk geval: meer-zaam .... Maar God schiep de mens in meervoud, soals schoenen in meervoud gemaakt worden. Dé schoen bestaat niet. Er bestaan alleen maar linkerschoenen en rechterschoenen" (1974:47v).

Thielicke sê: Die mens moet "iemand hebben tegenover zich, een partner, een reisgezel, een .... jij" (Thielicke sj:100), "een mens dus die inderdaad zo iets als mijn wederhelft is" (:105).

Readers Digest praat van "partner or ally" (1994:108).

⁵ Gispen sê: "Zij zijn een lied van de mens op zijn vrouw. Dit lied vertolkt de grote vreugde van de mens bij het zien van de vrouw, die Jahwe God tot hem gebracht heeft" (1966:157).

een soos ek.
 Daarom sal sy 'vrou'
 genoem word;
 sy is uit die man geneem."⁶ (Gen 2:23)

of soos die 1933/53-vertaling dit uitjubel:

"Dis nou eindelijk been van my gebeente
 en vlees van my vlees.
 Sy sal mannin genoem word,
 want sy is uit die man geneem".⁷

In teenstelling met hierdie **liefdeslied** kry ons in Gen 4:23,24 die "**wraaklied**" van Lameg (Bybel in Praktyk 1993:18).⁸

Gen 4:23 Lameg het vir sy vrouens gesê:

"Ada en Silla, luister na my!
 Vrouens van Lameg,
 let op my woorde!
 Ek maak 'n man dood as hy my wond,
 'n seun as hy my seermaak.
²⁴Kain sal sewe maal gewreek word,
 Lameg sewe en sewentig maal!"⁹

---

⁶ Aalders sê van Gen 2:23 "Het is een dichterlijke jubel, waarin hij (hij = Adam FPF) uitbreekt. Het Goddelijke wonder dat hij mag aanschouwen vervult hem met een onbeschrijfelijke vreugde, die tot dichterlijke bezieling voert" (1960:127).

⁷ In die **Lewende Bybel** borrel en sing die mens dit uit:
 "Hier is nou uiteindelijk iemand wat werklik by my pas,
 want sy is 'n mens soos ek".

In die **Gute Nachricht** verheug die mens hom in dit wat hy sien en sing dit só uit:
 "Endlich jemand wie ich!
 Sie gehört zu mir"

The Way. The Living Bible illustrated, proklameer die mens se lied soos volg:
 "This is it!" Adam exclaimed.
 "She is part of my own bone and flesh!"

⁸ Frey praat van "een woest triomf- en wraaklied" (1950:95).

⁹ "Dat we hier met een lied te doen hebben, is duidelijk uit vorm en inhoud beide .... Het is echter een lied vol van brallende onvermoed en gewelddadige

Hierdie bravade-lied "boastful song" (Readers Digest 1994:268) is 'n bewys van die mensdom se agteruitgang.

Die Bybellied is nooit doel op sigself nie. Net soos die speel van die **lied, is die sing van die lied** "niemals Selbstzweck"¹⁰ (Westermann 1960:\$1204). **Elke Bybelse lied** is deur ritme 'n uiting van krag, **elke Bybelse lied bring iets tot stand.**

Eksodus 15 bevat 3 sulke liedere, nl die oorwinningslied, lied van die heidennasies en die Mirjamslied.

Die eerste lied, die oorwinningslied, was gesing ná die verlossing by die Skelfsee.¹¹ Interpreter's Bible¹² vertel die Here se storie¹³ hoe Hy die Israeliete met "Divine interference enabled ... to cross this barrier in safety, while their pursuers were swallowed up by the returning waters" (Volume 1 1952:274).

Van Zyl sê: "Oor hierdie lied (Eks 15:1-12) is daar al baie bladsye geskrywe" (1971:108). Hy sê verder dat "dit seker die

---

bloeddorst" (Aalders 1960:168).

¹⁰ nooit 'n doel op sigself nie.

¹¹ Gispen sê dat die deurtog deur die Skelfsee word "beskouwd als het fundamentele feit in Israëls historie" (1951:157).

¹² In sy hoofstuk "The History of Israel".

¹³ "His story"

oudste¹⁴ stukkie poësie¹⁵ van die Ou Testament is" (1971:108). In hierdie lied¹⁶, gesing deur Moses¹⁷ en die Israëliete¹⁸ (vers 1) "is die skoonheid van beeldspraak, klank en ritme ingespan om die lof van die HERE, die Verlosser van Israel, te besing" (1971:108). Hierdie lied prys Jahweh vir sy goedheid (in die verlede) aan Israel. Duvenage sê dat ons die Here nooit genoeg kan dank "dat ons midde-in hierdie sondige bedeling 'n blik, op die lofsingende oorwinnaars gegun is nie" (1974:167).

In Eks 15:13-18 kry ons die lied van die heidennasies wat die wonderbaarlike leiding, versorging en bystand wat die HERE aan Israel geskenk het, besing. Die Here het Israel oa verlos by die Skelfsee; Hy het hulle gelei soos 'n herder sy kleinvee lei; Hy het met hulle saamgetrek asof hulle 'n kosbare handelskaravaan was; van land tot land kon hulle onder sy bewarende leiding deurtrek (vers 16). Hierdie daade van God het die heidennasies verstom laat staan. "Ons sou hierdie lied kon bestempel as 'n

---

¹⁴ Die volgende stelling van Van Zyl is vir die Kerkgeskiedenis in die algemeen en vir die geskiedenis van die kerklied in die besonder van belang: "... Met die bekendwording van die **Ugaritiese literatuur** wat sowat **twee eeue ouer as hierdie lied** is, was dit moontlik om die ouderdom van hierdie lied by benadering te bereken" (1971:108). As sommige van die **verouderde taalkundige vorme by die latere taalvorme aangepas was**, sou die ritme en krag van die poësie versteur gewees het.

¹⁵ Noth praat van "the oldest formulation preserved to us in the Old Testament of the account of the divine miracle at the sea" (1962:121).

¹⁶ Hierdie lied "had a principal place ... in the oldest Israel worship" (Noth 1962:121v).

¹⁷ Duvenage sê: "Die beskroomde Moses wat nog kort tevore gekla het dat hy swaar van spraak was, word 'n volksdigter wat in 'n hartroerende lied die gedagtes en die gewaarwordinge van sy bevryde volk vertolk" (1974:162v).

¹⁸ Die outeur het "uit het opschrift en de beginregel van het lied ..... de suggestie willen wekken, dat dit lied door mannen gezongen is" (Fensham 1970:77).

loflied waarin God vereer word omdat sy leiding die aandag van die ander nasies getrek het" (Van Zyl 1971:108). Op **hierdie ingrype van die Here**, in die geskiedenis, móés die ander nasies let. Hierdie redding uit Egipte het "één van de belangrijkste elementen van Israëls godsdienst geworden is" (Fensham 1970:86).

Die **derde lied**, die sogenaamde Mirjamslied kry ons in verse 20-21¹⁹. Dit is seker een van die kortste liedere²⁰ in die Ou Testament (Vgl 1 Sam 18:7)²¹ en dit moet waarskynlik as 'n refrein²² by die lied van Moses en die manskappe beskou word. "Het vertellen van Mirjams en der vrouwen antwoord op het gezang der mannen" (Gispen 1951:156). Die "bondigheid verrai hier 'n hoë ouderdom" (Van Zyl 1971:109).

Ex 15:20-21

Mirjam, die profetes, suster van Aäron, het 'n tamboeryn gevat en al die vroue het met tamboeryne agternageloop en gedans.

²¹Mirjam het vir hulle voorgesing:

"Sing tot eer van die Here
omdat Hy hoog verhewe is.

Perd en ruiter

het Hy in die see geslinger".²³

---

¹⁹ Eks 15:20 "Mirjam die profetes, suster van Aäron, het 'n tamboeryn gevat en al die vroue het met tamboeryne agternageloop en gedans". Tydens religieuse danse "placht men op de tamboerijn te spelen" (Fensham 1970:87).

²⁰ "Als antwoord op het lange overwinningslied der mannen zingen de vrouwen een kort lied" (Fensham 1970:87).

²¹ 1 Sam 18:7 Die vroue het gedans en gesing:
"Saul het sy duisende verslaan,
maar Dawid sy tienduisende!"

²² Gispen sê hierdie refrein was "telkens herhaald? vgl. Ps 136" (Gispen 1951:161).

²³ Interpreter's Bible verklaar: "Miriam leads a chorus of women who perform a victory dance ....The principal occasions of dancing are, in an ancient community, religious ..... Dancing, then was of the essence of a primitive religious festival. The use of dancing as a social pastime is comparatively modern" (1952:945 en 946a). Met verloop van tyd: "Dancing divorced

Hierdie liedere uit Eks 15 was mondelings in omloop in Israel en was baie gewild en populêr. Die populariteit van Eks 15 blyk uit die feit dat dit baie keer deur die Psalmdigters²⁴ aangehaal word. Die digters in Israel kon nooit "ophou om van die daad van God te sing nie" (Duvenage 1974:162).

Só het Israel se uittog uit Egipte geëindig "dat selfs de vrouwen zingen en dansen en musiceren [(vgl Richt. 11:34, 1 Sam 18:7, Ps. 68:26) Gispen 1951:161]. "Is daar 'n mooier en 'n treffender toneel denkbaar as die singende verlore volk op die oewer van die Rooisee?" (Duvenage 1974:163).

Vir die Christelike Kerk is hierdie lied simbolies van die oorwinning oor Satan en die anti-chris - "... en het staan van die Israëlieten als overwinnaars bij de Schelfzee profetie van den triumfzang der overwinnaars over den satan en den antichrist na het einde" (Gispen 1951:157).

Janson skryf dat die boek Eksodus troos bied maar ook waarskuwings het vir die gelowige. "Selfs in die swartste nood mag ons op die uitkoms, op die uittog wag. Maar andersyds mag ons nooit op **selftevreidenheidstoel**e bly sit nie. Godsmense is op pad. Verskriklik as 'n Christen begin dink dat hy reeds 'gearriveer'²⁵ het" (Janson 1981:2).

In Hendriksen se kommentaar op Openbaring 15:1-4 sê hy: "On the seashore stands a victorious multitude."²⁶ They are playing their

---

from the church" (:946b).

²⁴ Gispen gee in sy kommentaar op Eks 15 etlike verwysings na Psalmdigters wat sitate gemaak het uit Eks 15 (1951:156v).

²⁵ Ook wat die kerklied aanbetref mag daar nooit gedink word dat "gearriveer" is (bv. met die Geneefse of Gregoriaanse melodie nie). Die ou kerklied is nie die alfa en die omega nie. Daarvoor is daar te veel oproepe in die Bybel om 'n nuwe lied te sing.

²⁶ Lohse praat van 'n "hemelse koorskare" (sj:111).

harps²⁷ and singing the song of Moses²⁸ and the song of the Lamb. Clearly, this vision is based on the story of the drowning of Pharaoh's host in the Red Sea. Then also a victorious people stood by the sea and sang the song of deliverance and victory" (Hendriksen 1973:159).²⁹ **Die slotfase van die geskiedenis word hier uitgebeeld.** As dit middernag word oor die aarde, sal dit tog lig wees vir die gemeente. "Nouliks hoor ons in vers 1 hoe die laaste storm aanrol oor die wêreld of ons hoor die oorwinningslied van die vrygekooptes van die Lam" (Duvenage 1974:168).

Openb 15:3 en 4.
 Dit is ook die lied van die Lam
 "Groot en wonderbaarlik
 is u dade,
 Here God, Almagtige.
 Reg en betroubaar
 is u optrede,
 Koning van die nasies.
 'Wie sal U nie vrees nie, Here,
 en u Naam nie verheerlik nie?
 U alleen is heilig!
 Al die nasies sal kom en U aanbid,
 want hulle sal sien
 dat u handelswyse regverdig is".

As ons mooi na hierdie lied luister, of as ons eenmaal ook ons stemme gaan voeg by die verlore skare, dan sal ons oorweldig

---

²⁷ Die 1983 Afrikaanse Bybel vertaal Openb 15:2d "met siters wat hulle van God gekry het". Duvenage sê hulle speel nie "op hulle eie siters nie maar op siters van God" (Duvenage 1974:167).

²⁸ Pohl sê in sy kommentaar op Openbaring "dass das Moselied durch Jesus, das wahre Lamm Gottes, erfüllt ist und darum laut und gültig als Lied des Lammes gesungen werden kann. Die Erwartung eines zweiten Mose, der am Ende Gottes Volk vollkommen befreie, war im Judentum vorbereitet" (Pohl 1971:3).

²⁹ Duvenage skryf oor dieselfde gedagte: "Exodus en Openbaring 15 staan langs mekaar. Daar lê soveel eeue tussen dit wat plaasgevind het by die Rooisee en wat eenmaal sal plaasvind by die see van glas, en tog lê die twee gebeurtenisse vlak langs mekaar" (Duvenage 1974:162).

word deur die feit dat die lied maar een grondtoon het, een tema, net een Naam, en dit is God. "U, o God, U, U is alles in almal" (Duvenage 1974:167).

Hierdie kykie in Openbaring word gegee om te dien as aansporing vir die gelowiges om getrou te bly en tot die jongste dag toe die stryd te stry. Na die verlossing uit Egipte het Moses en die volk gesing en dié wat deur die Lam³⁰ verlos is, sal ook sing tot eer van God.

Die oorwinning oor die Egiptenare was 'n voorafskaduwing³¹ van die oorwinning van die Here se verlostes oor die bees, sy beeld en sy getalle. Daarom word hierdie lied van die Kerk die lied van Moses en van die Lam³² genoem. "In both cases it was the Lamb who gave the victory. Moses was simply doing God's will, and is therefore called God's servant" (Hendriksen 1973:159).

God het hierdie menigte uitgelei en hulle gebring tot aan die anderkant van die see. "En Hy het hulle oë geopen sodat hulle

---

³⁰ In die Oratorium **Die Messias van Handel** word die Lam treffend in Deel 1 no. 12 "For unto us a Child is born" besing:
 "For unto us a Child is born,
 unto us a Son is given
 and the government shall be upon His shoulder;
 and His Name shall be called:
 Wonderful, Counsellor,
 The Mighty God,
 The Everlasting Father,
 The Prince of Peace" (Handel 1741:47-56).

³¹ Duvenage sê die geskiedenis uit Eksodus 15 is "'n prototipe, 'n voorafbeelding van die tweede" (1974:162).

³² Tot hierdie Lam word in die Oratorium **Die Messias van Handel** Deel 11, lied 44 die "Halleluja" gesing:
 "Halleluja for the Lord God omnipotent reigneth,
 The kingdom of this world is become the Kingdom of our Lord and of His Christ,
 and He shall reign for ever and ever.
 King of Kings, and Lord of Lords, Halleluja".
 (Handel 1741:158-166).

die ganse see van die geskiedenis³³ kan oorskou en kan deurskou in hemelse perspektief" (Duvenage 1974:167).

By hierdie groot en finale eksodus, sal die gelowiges God se siters in hulle hand neem en hulle sal Moses en die Lam se lied op hulle lippe neem. Hulle sal saam met 'n verlose skare juig en jubel³⁴:

"Hoe groot en wonderbaar, o Heer,
hoe billik, reg en almagsterk,
hoe waar en trou, o Koning van
die heiliges, is al u werk!" (Duvenage 1974:168).

en Num 10:35,36

Elke keer as die ark vertrek, het **Moses** gesê:

"Trek op Here,
verstrooi u vyande!
Laat hulle wat vir U haat,
voor U wegvlug!"

³⁶ En wanneer die ark neergesit word, sê Moses:

"Kom terug, Here,
na die ontelbare menigtes
van Israel toe."

Num 21:17

Israel het toe hierdie lied gesing³⁵:

"Put, lewer jou water,
en ons sal daarvan sing!
¹⁸ Put wat deur leiers gegrawe is,
wat deur vernames van die volk oopgemaak is
met septer en kiere."

---

³³ Die geskiedenis herhaal homself. Die gelowiges weet hulle gaan 'n volgende Rooisee tegemoet, waar dit sal skyn of geen redding moontlik is nie.

³⁴ Dit is jammer dat Duvenage nie sê **hoe** die gelowiges gaan "jubel en juig" nie. Sal hulle met hulle hande stil langs hulle sye staan, sal hulle hulle oë ophef, boontoe kyk? Moet die gelowiges nie dalk nou al begin oefen om "te juig en te jubel" nie?

³⁵ Augustinus het eenmaal gesê: "Om te sing, is om drie maal te bid" (Soos aangehaal deur Elizabeth van der Merwe in Bybelkor se reeks vir HUISGODSDIENS, **God is groot!** 1996:57).

Rigters 16:23,24

Die leiers van die Filistyne het bymekaar gekom om 'n groot offer te bring vir hulle god Dagon en om fees te vier. Hulle het gesê:

"Ons god het ons vyand Simson
in ons mag oorgegee."

²⁴Toe die Filistyne hom sien, het hulle hulle god
geprys en gesê:

"Ons god het ons vyand
in ons mag oorgegee,
ons vyand wat ons land verwoes het,
hy wat so baie van ons
doodgemaak het!"

In 1 Sam 16 lees ons dat Saul deur 'n bose gees gepla is en dat Dawid se hulp ingeroep word. Vers 23 sê: "Telkens wanneer die boosaardige gees in Saul was, het Dawid die lier gevat en daarop gespeel. Dan het Saul bedaar, en die boosaardige gees het van hom af padgegee".³⁶ Dawid³⁷ was terdeë bewus van die krag³⁸ waaroor musiek en sang beskik. Daarom skryf hy later in Psalm 27:6 "... ek sal 'n lied sing, ek sal sing tot die eer van die Here terwyl ek neerkyk op die vyande rondom my".

Een van die treffendste voorbeelde van sang en musiek as wapens teen die vyand vind ons in 2 Kronieke 20:2. "Die volk van die Here het, onder aanvoering van Josafat, teen die Moabiete, die Ammoniete en die Meüniete uitgetrek. Dit was 'n groot menigte". Wat vreemd is in hierdie verhaal is dat Josafat nie sy geharde en bedrewe soldate op die speerpunt van die slagordes plaas nie,

---

³⁶ "Der Neurologe Oliver Sacks bezieht die Musik in seine Therapie an geistig verwirrten Patienten ein" (Wilson-Dickson 1994:10a)

³⁷ Die moderne musiekterapie "geht davon aus, daß die Musik heilende Kräfte in sich trägt. Der moderne Therapeut muß ein hochsensibler Musiker sein, der sein musikalisches Können klinisch gezielt einsetzen kann - ähnlich wie David im Alten Testament" (Wilson-Dickson 1994:10b).

³⁸ Wilson-Dickson (1994:9) praat van "die Macht der Musik".

maar sy sangers.³⁹ Hulle het vooruit geloop in hulle gewyde klere en die Here geloof met die woorde: "Loof die Here, aan sy liefde is daar geen einde nie" (v. 21). Terwyl die **vyand dreigend naderkom, het die koor lofprysingsliedere gesing**. Is dit pure waansin, onkunde dalk? Klaarblyklik nie. In vers 22 lees ons: "Juis toe, **toe die sangers met die lofprysing en gebed begin, het die Here onverwagte aanvalle bewerk** op die Ammoniete, die Moabiete en die mense van die Seirberge wat teen Juda opgetrek het, en hulle het die een neerlaag na die ander gely"⁴⁰.

Die **oorwinning** is daardie dag in die Tekoawoestyn nie met spiese en pyle en boë behaal nie, maar **deur lofprysingsliedere** wat tot die eer van God gesing is. 'n Mens kan dit ook anders stel: Terwyl die koor van Juda gesing het, het God die oorwinning⁴¹ oor

---

³⁹ In Ps 68 het ons 'n soortgelyke situasie. Hier is sprake van mense wat aan 'n feesoptog deelneem.

²⁶vooraan die sangers, agteraan dié wat snaarinstrumente speel en tussenin meisies wat tamboeryne slaan.

²⁷Hulle loof God in kore, die nasate van Israel loof die Here.

Huisamen (1997:46) sê dat ons hier 'n OT voorbeeld van die missionêre waarde van die lied het. In vers 12 lees ons: "...die vroue wat die goeie tyding gebring het, was 'n groot skare" (1933-vertaling). Die Griekse vertaling van die Ou Testament (Septuaginta) praat hier van "evangeliste", dit wil sê die dansende vroue het hier met hulle sang en musiek die blye boodskap uitgedra. Dít wat in die hart van die gemeente geleef het, het die vroue teenoor die wêreld uitgesing, uitbasuin!

⁴⁰ Soos in 2 Kronieke 20 word die kerk van Christus opgeroep om, te **midde van die stryd (Ef. 6:12), die Here te loof en te prys**. 'n Singende kerk, volgens Luther, laat die duiwel net een opsie - hy móét vlug. (Vergelyk Huisamen 1997:50)

⁴¹ Die kerk van Christus is immers die *ecclesia militans* - die strydende kerk. Bo en behalwe al die ander wapens wat Christene tot hulle beskikking het (Ef. 6:14-17), is dit vanuit die Skrif duidelik dat die

die vyand bewerkstellig (v 22) [Huisamen 1997:49].

1.1.2 Liggaamlike beweging (dans) en die lied

1 Sam 18:7

Die vroue het gedans en gesing:
"Saul het sy duisende verslaan,
maar Dawid sy tienduisende!"

Die liedere toon dat hulle regstreeks uit die omstandigheid van die oomblik ontwikkel het, en deur 'n **dansende koor gesing** is, of deur al die teenwoordiges gesing is. **Dans was 'n besondere uitdrukking van emosies deur musiek opgeroep.** *Feeste is van vroeg in die geskiedenis al met musiek en dans opgeluister.* (Eks 15:20).⁴² Toe die ark na Jerusalem gebring is, het Dawid voor die ark van vreugde gedans, "met volle oorgawe" (2 Sam 6:14).⁴³

Daar word dikwels in die Ou Testament van **gedans en gesing** gepraat. Dans was individueel. Elke persoon het op sy eie

---

geestelike lied ook iets is waarteen die magte van die duisternis nie bestand is nie. Daarom maak dié opmerking van Okke Jager sin: **"Die duiwel haat die kerklied."** In die lied word die vyand aan die verlossingsdade van God herinner asook aan die feit dat die oorwinning reeds behaal is.

Gesang 217:1 druk hierdie waarheid in woorde uit:

*Al kom die Bose aan
in sy oorwinnaarswaan,
ons weet by al sy lis,
sy lot is reeds beslis -
God self stel aan hom perke.*

Baie eeue later, in moeilike omstandighede kon Luther altyd sy strydlied aanhef: "Ein feste Burg ist unser Gott".

⁴² Eks 15:20 Mirjam die profetes, suster van Aäron, het 'n tamboeryn gevat en al die vroue het met tamboeryne agterna geloop en gedans.

⁴³ 2 Sam 6:14 **Met volle oorgawe** het Dawid voor die Here gedans met net 'n linneskouerkleed aan.

gedans. In Jer 31:13 lees ons van jong meisies, jong mans en ou mans wat gedans het.⁴⁴

In 1 Sam 18:7 lees ons van die vroue wat, letterlik vertaal **"geantwoord"** en gedans het. "Die vroue het gedans en in beurtsang gesing" (Louw 1990:310)⁴⁵.

1.1.3 Die rol van sang en musiek in die Ou Testament.

Sang het 'n groot rol in die godsdiens in die OT gespeel. Sang was 'n integrale faset van Israel se Godsverering. Die sang het baie keer gepaard gegaan met instrumentale musiek en liggaamlike bewegings (Eks. 15:1-21). Musikante was altyd beskikbaar. Reeds in Genesis 4:21⁴⁶ lees ons van Jubal wat die stamvader was van dié wat op die lier en die fluit gespeel het.

Met Israel se sang en musiek het hulle aangesluit by die kultuureie van die Ou Nabye Ooste wie se kultuureie nie noodwendig op die God van Abraham, Isak en Jakob gerig was nie. Israel se religieuse gerigtheid van hulle liturgiese sang, daarenteen was uniek - gerig op Jahweh, die Verbondsgod.

By die groot momente in die geskiedenis van Israel was sang en musiek altyd teenwoordig (vgl Deutr 31:19-30; 32:1-44; 1 Kron

⁴⁴ Kommentatore dink nie dat hulle met mekaar gedans het nie. Hulle het bloot terselfdertyd gedans. Meestal was daar net mans wat alleen gedans het. Mans en vroue wat met mekaar gedans het was nie in Bybelse tye bekend nie (Louw:1990:249).

⁴⁵ Louw sê dat die uitdrukking "beurtsang, wat meermale in die Ou Testament voorkom, as 'n tipe kanonsang gesien moet word, dws 'n antifoniese lied waarin een groep 'n ander opvolg of waarin heen en weer gesing word". (Louw 1990:310).

⁴⁶ Gen 4:21 Die naam van sy broer was Jubal en hy was die stamvader van dié wat op die lier en die fluit speel.

16:1-36; 2 Kron 5:11-14; 20:21,22⁴⁷; 29:25-30; 35:15⁴⁸; Es 2:10⁴⁹; Neh 8:7⁵⁰; 12:27-47).

Dwarsdeur die Ou Testament het daar 'n sterk klem op die rol van musiek geval. "... of all the communicational arts, music would of necessity receive the greatest impetus next to speech in a religion where the ear was favoured over the eye" (Pass 185:60). Vokale musiek het 'n sleutelrol gespeel in die wisselwerking van openbaring en geloofsrespons soos beskryf in die Ou Testament.

1.1.4 Die onderskeiding tussen kunslied en volkslied

Vroeg in die Ou Testament het die **kunslied**, wat die ontwerp was van **een** of ander "begaafde" bv. 'n digter of 'n sanger, tekens getoon van 'n enkeling wat dit moes voorgedra het. Soos bv **die Debora-lied** van Rig 5.

Die onderskeie tipes liedere in die Ou Testament toon hoogstens 'n vergelyking tussen die hoogs kunstvolle ballade-agtige Debora-lied (kunslied) en die heel primitiewe Segelied (oorwinningslied)

---

⁴⁷ 2 Kron 20:21 Josafat het met die volk oorleg gepleeg en toe sangers laat plek neem voor die gewapende manne. Hulle het vooruit geloop in hulle gewyde klere en die Here geloof met die woorde: "Loof die Here, aan sy liefde is daar geen einde nie."

²² Juis toe, toe die sangers met die lofprysing en gebed begin, het die Here onverwagte aanvalle bewerk op die Ammoniete, ...

⁴⁸ 2 Kron 35:15 Die sangers van die Asafgroep was op hulle pos volgens die voorskrif van Dawid, ...

⁴⁹ Es 2:10 Die hand het die boekrol voor my oopgerol. Dit was aan albei kante volgeskryf, en wat daarop geskryf was, was klaagliedere, treurliedere en smartroepe.

⁵⁰ Neh 8:7 Esra het die Here, die grote God, geprys en **die hele gemeente het met die hande omhoog** geantwoord: "Amen, amen."

van die Filistyne in Rigt 16:23⁵¹. **"Eine klare Scheidung zwischen profan und kultisch lässt sich beim Lied bzw. Gedicht wie bei der Instrumental-Musik nicht durchführen"**⁵² (Westermann 1960:\$1204).

Die **profane lied het stadig van die kultiese lied geskei geraak**⁵³ (Westermann 1960:\$1204). Die Hebreuse digkuns het homself **nie heeltemal van die eenvoudige vers van die volksgedigte losgemaak nie** en het daarom **nie suiwer kunsgedigte geword nie**. "Dieser Wechsel der Stimmen gehört zu den Grundelementen des Liedes, wie zum gesprochenen Wort Rede und Antwort gehört"⁵⁴ (Westermann 1960:\$1205).

In die Psalms wat oproep tot lof (vgl Pss 100, 148) is dit eintlik **een stem wat uitnoodi** waarop die **ander stemme** dan **antwoord - beurtsang!** Hier is daar nie regtig meer sprake van 'n kunslied nie.

Hasper help ons in die verband as hy skryf dat "er naast een meer eenvoudig zingen in de huizen (Matt 26:30) of in kleine en grote volksverzamelingen in den tempel te Jeruzalem, en tijdens en na de ballingschap in de synagogen, voor den eredienst een *kunstgezag* is geweest, die ver boven de capaciteiten van den gewonen man uitging. Volgens 1 Kron. 23:5; 25:7 waren er tijde

---

⁵¹ Rigt 16:23 Die leiers van die Filistyne het bymekaar-gekom om 'n groot offer te bring vir hulle god Dagon en om fees te vier.

⁵² 'n Mens kan nie 'n duidelike onderskeid tussen die profane en die kultiese liedere of gedigte, en ook nie 'n duidelike onderskeid tussen die profane en die kultiese instrumentale musiek maak nie.

⁵³ "Ganz allmählich hat sich das profane vom kultischen Lied gesondert"

⁵⁴ Hierdie wisseling van stemme behoort tot die grondelement van die lied nes daar in die gesproke woord 'n woord en 'n antwoord is.

van David 4000 koorzangers onder leiding van 288 zangmeesters. Wij hebben dus in den Oudtestamentischen eredienst kennelijk te doen met een zang, waarvoor vakkennis werd vereist en die derhalve ... alleen kon worden toevertrouwd aan een priesterschap met daaruit voortgekomen of daaraan verbonden geoefende zangers; zangers, die jarenlange scholing onder strenge discipline achter den rug hadden ..." (Hasper 1955:103).

1.1.5 Israel en die gewyde lied

Met die roeping en die ontwikkeling van die volk van die verbond in die beloofde land het 'n nuwe sangtyd aangebreek. Daar het die wagers snags op die mure gesing en vroue het vroeg in die môre by die waterput gesing. Op die mark het die kinders vir mekaar gesing en op die oesland het die oorlogslied gedreun. Wanneer 'n begrafnisstoet die stad of dorp verlaat kon 'n klaaglied agter die draagbaar gehoor word. Israel het gesing oor die natuurskoon van die Beloofde Land en as die feesvierende menigte opgaan na die tempel het die bedevaartsliedere, onder orkesbegeleiding van die kinders van Korag, oor die velde van Judea weergalm. Liedere het baie keer snags weerklink.

Wielenga skryf: "Israel was het volk van het zingende hart. En niet alleen by de terugkeerende gelegenheden, maar ook wanneer buitengewone omstandigheden aan hun ziel een schok van ontroering gaven. Hoor het volk zingen wanneer God de Krijgsman, het paard en zijn ruiter in de Roode Zee heeft geworpen en wanneer Debora's helden Sisera's benden hebben verslagen! Hoor hoe de vrouwen jubelen, wanneer Dawid terugkeert met lauweren uit den slag, en David zelf, wanneer God zijne ziel heeft gered van den dood, zijne oogen van tranen, zijnen voet van aanstoot!

"..... Hoor Maria en den grijzen Zacharias zingen als de dageraad van de 'opgang uit de hoogte' doorbreekte. En hoe dreunt het gezang .... waar de verloren zoon teruggekeerd was tot het Vaderhart! Zingen, eeuwig zingen, is voor dit volk

gelukzaligheid (Ps 89:2).⁵⁵ Zelfs Gods inzettingen zijn voor hen gezongen geweest ter plaatse van hul vreemdelingschap (Ps 119:54).⁵⁶ Door ieder nieuw wonder van Gods liefde, voelt hun hart tot een nieuw lied verplicht (Ps 98:1).⁵⁷ Hoe nader tot God, hoe overvloediger en luider het lied. 'Al mijne fonteinen zijn in U' [(Ps 87:7)⁵⁸ 1933:238]. Volgens 1 Kon 4:32 het koning Salomo self 1 005 liedere geskryf.⁵⁹ Keel noem Salomo "a great songwriter" (1994:1) en "a gifted songwriter" (1994:39). Keel koppel die baie liedere wat Salomo gedig het aan die wysheid wat die Here aan Salomo gegee het "soos Hy belowe het" (1 Kon 5:12).

Toe Dawid die ark na Jerusalem toe gebring het, het hy van die Leviëte aangewys om voor die ark van die Here diens te doen. Hulle moes die God van Israel roem, loof en prys (1 Kron 16:4). "Self maak hy 'n psalm, 'n 'Loof die Here', wat deur Asaf en sy broers gesing moes word" [(1 Kron 16:7) Kroeze 1965:298].

Uit die Ou Testament⁶⁰ is dit duidelik dat lofprysing tot die

---

⁵⁵ Ps 89:2 Ek sal altyd sing van die Here se liefdesdade, sy trou verkondig aan komende geslagte.

⁵⁶ Ps 119:54 U voorskrifte is vir my 'n lied in my lewe hier op aarde.

⁵⁷ Ps 98:1 Sing 'n nuwe lied tot eer van die Here, want Hy het magtige dae gedoen deur sy krag en Goddelike mag het Hy oorwin.

⁵⁸ Ps 87:7 En die wat sing sowel as die wat vrolik is, sê: Al my fontein is in jou! (1933/53-vertaling)

"Met sang en dans sal almal Sion prys" (1983-vertaling).

⁵⁹ 1 Konings 4:32 Hy (koning Salomo, FPF) het drie duisend spreuke gemaak en duisend en vyf liedere gedig.

⁶⁰ Trommius dui nie minder nie as 41 plekke in die Nederlandse Bybel aan waar die opdrag gegee word (imperatief) of waar die feit (indikatief) gestel word dat Israel Psalms moes sing (psalmzingen) [sj:602]. Behalwe die Psalmboek self word Rigt 5:3, 2 Sam 22:50; 1 Kron 16:9 en Jak 5:13 genoem. Die ou Nederlandse en Afrikaanse uitdrukking om "Psalms te sing" word in die

hart van Israel se geloofslewe⁶¹ behoort.

Musiek is in die OT nooit kuns terwille van die kuns nie⁶².

Fensham en Oberholzer (1972:263) maak 'n belangrike stelling oor die verhouding van musiek en die gesproke woord. Hulle sê dat musiek in die erediens het 'n dienende funksie gehad en was steeds ondergeskik aan die gesproke woord.

1.1.6 Die Arbeidslied

Die harde werklikheid van 'n droë land en van die woestyn het die Israeliete geleer om te werk, en die **arbeidslied, wat die tempo en gees van arbeid begelei**, hoor ons oral opklink. Volgens Num 21:16⁶³ het die Israeliete in die woestyn Beër, met **beurtsange, 'n put gegrawe**. Hierdie eenvoudige arbeidslied gee ons 'n interessante insig in die karakter en Godsvertroue van die Israelitiese volk.

Moses gee **nie maar sommer net 'n bevel dat die put gegrawe moes word nie**; nee, die **hele volk kom in aksie**. Onder die aanroep van Gods Naam word 'n plek gekies. Die massa staan in 'n wye kring rondom die plek. Die leiers en stamhoofde staan in die middel en terwyl die grawers (vers 18 sê "die leiers") begin grawe, begin die volk te sing, nie alleen om die leiers aan te vuur tot die werk nie, maar ook om uitdrukking te gee aan die emosionele spanning van hul harte, want of daar water gevind sal

---

nuwere vertalings, soos die Nuwe Afrikaanse Bybel (1983-vertaling), meermale vertaal met "lofliedere sing".

⁶¹ Van Ruler (1972:47v) skryf lofprysing is "hét werk van het volk van God ... de grondslag van de kerkdienst".

⁶² "Musik ist im AT niemals Kunst um der Kunst willen" (Westermann 1960:\$1201).

⁶³ Num 21:16 Daarvandaan het Israel verder getrek tot by Beër. Dit is die Beër waar die Here vir Moses gesê het: "Laat die volk bymekaarkom en Ek sal vir hulle water uit die put gee."

word in die woestyn (vers 18) was 'n saak van lewe of dood. Ons lees (Num 21:17/18)

¹⁷Israel het toe hierdie lied gesing:

Put, lewer jou water,
en ons sal daarvan sing!

¹⁸Put wat deur leiers gegrawe is,
wat deur vernames van die volk
ooggemaak is
met septer en kierie.

Israel was gewoond daaraan om wanneer hulle met hulle hande werk, te sing (Jes 16:10,11)⁶⁴

¹⁰vreugde en gejuig het verdwyn
uit die vrugteboorde;
in die wingerde word daar nie meer
gesing en gejubel nie,
in die parskuipe word daar nie meer
wyn uitgetrap nie,
want Ek maak 'n einde
aan die oesvreugde⁶⁵,
sê die Here.

¹¹Dit kerm in My oor Moab,
dit kerm soos 'n lier, ... ens.

1.1.7 Die strydlied

Vrede in Israel is dikwels **versteur deur** die rumoer van oorloë. Mettertyd het die oorlogslied ontstaan. Die taak, (om oorlog te maak) het Israel singende volbring.

Een van die eerste **oorlogsliedere van Israel** kry ons in Eksodus 15:1-18⁶⁶. Daarna volg die kort oorlogslied van Mirjam in Eks

---

⁶⁴ Jes 16:10 en 11 is deel van 'n klaaglied. Uit hierdie klaaglied kan afgelei word dat Israel by hulle werkplek gesing het.

⁶⁵ Jer 25:30g "Hy, (Hy = die Here die Almagtige, FPF) roep van vreugde soos dié wat druiwe trap, ens.

⁶⁶ **Die partes van die lied is:** **Aanhef:** historiese oorsig (15:1a); opskrif van die lied (15:1b); geloofsbelydenis (15:2); die werklike lied (15:3-17). (Bybel in Praktyk 1993:116).

Loots noem Eks 15 "'n uitstaande voorbeeld van sulke oorlogsliedere" (1948:17). Hy noem Rigt 5, **Die oorwinningslied van Debora en Barak** in dieselfde asem.

15:21⁶⁷. In Eks 17:15,16 kom Moses se oorlogslied aan die beurt. Moses het 'n altaar gebou ná die oorwinning van Israel oor die Amalekiete.

¹⁵Moses het 'n altaar gebou en dit genoem: "Die Here gee my die oorwinning".

¹⁶Verder het Moses gesê:

"Dit is die gedenkteken vir die oorwinning wat die Here gee. Die Here voer oorlog teen Amalek van geslag tot geslag".⁶⁸

1.1.8 Klaagliedere

In Israel was daar kunstenaars en profete wat hulle persoonlike lyding bekla het maar wat ook dikwels die sondes van hulle volk moes beween, as voorlopers van die Man van Smarte.

In die Ou Testament is daar baie voorbeelde van klaagliedere. Dawid was een van die grootste Klaaglieddigters van Israel. **Dawid se klaagsang oor die dood van Saul en Jonatan** is 'n meesterstuk (2 Sam 1:19-27). Met edelmoedigheid vergewe Dawid vir Saul sy misdade en verder besing Dawid sy aartsvyand se dapperheid, vrygewigheid en liefde teenoor Jonatan.

Die **klaaglied van Dawid oor Abner** moet ook genoem word (2 Sam 3:33,34).⁶⁹

---

⁶⁷ Eks 15:21 Mirjam het vir hulle voorgesing:
"Sing tot eer van die Here
omdat Hy hoog verhewe is.
Perd en ruiter
het Hy in die see geslinger."

⁶⁸ Ps 20 is 'n voorbeeld van 'n lied wat as 'n bede voor 'n oorlog gebed en/of gesing is.

⁶⁹ 2 Sam 3:33,34
³³Die koning het 'n klaaglied oor Abner gesing:
"Moes Abner dan so 'n eerlose dood sterwe?"
³⁴Jou hande was nie geboei nie,
jou voete nie met kettings
gebind nie.
Jy het omgekom soos een wat
deur misdadigers omkom".

Geen bespreking oor OT klaagliedere sal volledig⁷⁰ wees sonder verwysing na die **Klaagliedere van Jeremia** en die pessimistiese **klaagliedere van Job** nie. Dit is moeilik om die absolute verstotenheid en verlatenheid van dié digters te besef.

Die Babiloniese gevangeneskap het ook rede gebied tot meer as een klaaglied. Daar was geen uitreik na die toekoms nie. Die Israeliete het hulle liere aan die wilgerbome opgehang. Israel kon nie meer oorwinningsliedere sing nie (Ps 137).⁷¹

Die hoogste lyding wat 'n mens kan verduur is die besef van sonde en die gevoel van **hopelose verlatenheid as God sy aangesig vir die mens verberg**. Hierdie geestelike lyding bereik in die **geskiedenis van Israel en in die geskiedenis van die wêreld sy klimaks** in die jammerklag/klaaglied van Jesus aan die kruis "Eli, Eli, lemá sabagtani?" (Matt 27:46).

1.1.9 Kroningsliedere

By die aanstelling van 'n koning is ook liedere gesing. Dit is moontlik dat Pss 2, 72 en 110 kroningsliedere was.

1.1.10 Liefdesliedere

Smart en vreugde loop hand aan hand deur die lewe; die een is sonder die ander ondenkbaar. **In Israel se geskiedenis was daar baie keer groot smart**, soveel so dat 'n groot aantal klaagliedere geskryf is (Sien die vorige punt). Aan die anderkant was daar **ook tye van die hoogste vreugde**. Hierdie hoogste vreugde het Israel in sy God gesmaak en ook in sy huweliksverhouding, man en

---

⁷⁰ Hier word hoegenaamd nie aanspraak op volledigheid gemaak nie.

⁷¹ As die mens van die een-en-twingste eeu nie meer oorwinningsliedere kan sing nie, raak hy ook vasgevang in 'n vorm van geestelike gevangeneskap, nl. depressie. Die vreugde het sy hart verlaat (Higgins 1988:11).

vrou in hulle liefdesverhouding.

Die boek "Hooglied"⁷² bevat "een verzameling van liefdes-⁷³ of bruiloftsliederen" (Aalders 1952:9) waarin die man en vrou mekaar se aantreklikheid en hulle liefde en hartstog vir mekaar besing. Daar is in die egte liefdesverhouding nie net vreugde nie maar ook misverstand en hartseer (3:1 e.v.; 5:6 e.v), maar die liefde is onuitblusbaar (8:6,7).⁷⁴ Dít alles word in Hooglied besing!

Wat die skrywer van die boek Hooglied betref, word Salomo tradisioneel beskou as die skrywer. Die opskrif (1:1) lui immers: "Salomo se mooiste lied". "Dit is egter byna seker dat Salomo nie die skrywer van die boek is nie. Ons sou die opskrif net so goed kon vertaal met: 'die mooiste lied oor Salomo', of 'vir Salomo'" (Die Bybel in Praktyk. 1993:954). Aalders sê: "Men kan er evenmin een grond voor vinden door de

---

⁷² Die naam Hooglied kom van die Duitse benaming wat Luther vir hierdie boek gebruik het, "Das Hohelied" (Aalders 1952:5). Good News praat van "Song of Songs" en die Franse vertaling van Segond: "Cantique des Cantiques". In die Hebreeus beteken dit letterlik: lied van die liedere, dit wil sê: dit is die mooiste lied van almal. Ons praat mos ook van die "koning der koningen" of "hemel der hemelen". "'Lied der Lieder' beteken dan: het **mooiste**, of wellicht: het **diepzinnigste** lied" (Van den Oudenrijn 1962:7).

Prinsloo skryf dat "die hemele van die hemele" beteken "die hoogste hemele" (sj:23). So beteken "Lied der Lieder" dan die hoogste, mooiste lied.

⁷³ Volgens Van Zyl is "'n hele aantal liefdesliedere vanuit die Nabye Ooste" afkomstig (1968:70).

⁷⁴ Hooglied 8   ⁶Hou my teen jou
soos die seëling op jou bors,
soos die seëling aan jou arm.
⁷Strome water kan die liefde
nie blus nie,
riviere kan dit nie afkoel nie.
Al wil iemand vir die liefde
al die rykdom in sy huis betaal,
hy sal daaroor uitgelag word.

veronderstelling, dat het gehele opschrift zou moeten worden verstaan als: het mooiste van de liederen die Salomo gedicht heeft". Hy sê dat 'n mens die opskrif⁷⁵ goedsikks kan verstaan as "dat het lied **over** Salomo handelt" (1952:5⁷⁶). Aalders sê verder van die outeurskap van Hooglied: "Wij komen derhalve tot de conclusie, dat het opschrift niet wil te kennen geven, dat Salomo de auteur van het Hooglied is, en dat hij dit blykens den inhoud ook metterdaad niet is; maar dat wij hier te doen hebben met een gedicht, dat Salomo tot voorwerp heeft. Het is een lied van een ons overigens onbekenden dichter **op** Salomo" (1952:6).

Hooglied word beskou as 'n lied wat kunstig saamgestel is uit 'n **klomp kleiner eenhede, gedigte of liedjies**. Hierdie liefdesliedere neem 'n verskeidenheid van vorme aan, byvoorbeeld bewonderingsliedere, beskrywingsliedere, spogliedere, skertsliedere, liedere van verlange, doodgewone liefdesliedere, ens. (Die Bybel in Praktyk. 1993:956).⁷⁷ Hierdie liedere word in **beurtsang** gedoen⁷⁸ (Bybelse Ensiklopedie 1975:298).

Aalders sluit sy **Commentaar op het Oude Testament, Het Hooglied**, af met: "En deze liefde van Salomo en de Sulammietische is het

---

⁷⁵ Aalders kom saam met Kuhn en Haller tot die konklusie dat die opskrif "Salomo se mooiste lied" inderdaad nie die opskrif is nie maar die eerste reël van die lied: "das Lied der Lieder will ich dem Salomo singen" [(1952:27); Vgl ook Deist 1982:95].

⁷⁶ Aalders haal 'n hele paar plekke uit Hooglied aan waar daar van Salomo in die derde persoon gepraat word. As Salomo die skrywer was sou hy tog van "ek" of "my" gepraat het (1952:6).

⁷⁷ Die Bybel in Praktyk gee by elke soort lied 'n hele aantal teksverwysings (:956).

⁷⁸ In 1:7 spreek sy haar sielsbeminde aan en vra hom, in beeldspraak wat aan die herderslewe ontleen is, waar sy hom kan vind. Die bruidegom (Salomo, die koning) antwoord haar in 1:8, en besing haar bekoorlikhede (1:9-11); hy word deur die bruid beantwoord (1:12-14), en dié beurtsang duur tot 2:7 (Bybelse Ensiklopedie 1975:298).

prototype van de onvergelyklike liefde tussen Christus en zijn bruid .... Daarin ligt de Goddelijke openbaring die ons in het Hooglied geboden wordt" (1952:151). Soos Aalders worstel Van den Oudenrijn (1962:10)⁷⁹, Franz Delitzsch⁸⁰, Van Zyl⁸¹ ea, met die vraag of Hooglied 'n allegorie is, of nie.

Die boek "Hooglied" word vandag nog "in de synagoge gelezen op de sabbat van de paasweek" (Van den Oudenrijn 1962:8; Die Bybel in Praktyk 1993:954; Bybelse Ensiklopedie 1975:298).

In Hooglied 8:6b-7 beskryf die bruid die "**history**" ("**his/her story**") van die krag van die huweliksliefde in haar lied:

^{6b}Die liefde is sterker as die dood,
die hartstog magtiger as die doderyk;
dit brand en vlam soos vuur.

⁷Strome water kan die liefde
nie blus nie,
riviere kan dit nie afkoel nie.
Al wil iemand vir die liefde
al die rykdom in sy huis betaal,

---

⁷⁹ Vergelyk ook die Bybelse Ensiklopedie 1975:298 vir verskillende verklaringsmoontlikhede oa die allegoriese van die Boek. (Vgl Bybelensiklopedie vir die Jeug 1978:86 "Jode en Christene sien soms die liefde hiér as 'n beeld van God se liefde vir Israel of Jesus s'n vir die Kerk. Nêrens in die boek of elders in die Bybel is grond vir so 'n standpunt nie").

⁸⁰ Franz Delitzsch noem die boek **Hooglied** agv oa verskillende vertolkingsmoontlikhede, soos allegorie, "die allermoeilikste boek van die OT" (Bybelse Ensiklopedie 1975:298b).

⁸¹ "Dit is ook beeld van die verhouding van God teenoor sy volk, soos ons dit onder andere so mooi en duidelik gebeeld kry in die boek Hosea ... Wanneer ons die boek Hooglied teen hierdie agtergrond lees, het dit ons 'n blik gegee op die belang van die suiwer liefde tussen man en vrou en 'n uitsig verleen op die ware liefde wat tot uiting gekom het toe die Bruidegom na Sy bruid gekom het" (Van Zyl 1968:70v).

hy sal daaroor uitgelag word."⁸²

1.1.11 Israel se Natuurpoësie

Die **natuurdigters** en **natuurliedskrywers** van Israel het die heerlike voorreg gehad om die eerste sangers van die wêreld te wees, wat vol verwondering en ontsag die groot natuurverskynsels in woord en lied kon beskryf. Daarom besing hulle met heerlike oorspronklikheid die gang van die son, maan en sterre (Ps 8:4, 5);⁸³ die woeste geweld van storms (Ps 55:9⁸⁴, Ps 107:29⁸⁵) en

---

⁸² Van hierdie liefdeslied het die Gute Nachricht 'n veelseggende vertaling:

^{6b}Unüberwindlich
ist der Tod:
niemand entrinnt ihm,
keinen gibt er frei.
Unüberwindlich -
so ist auch die Liebe,
und ihre Leidenschaft
brennt wie ein Feuer.

⁷Kein Wasser kann die Glut der Liebe
löschen,
und keine Sturzflut schwemmt sie je hinweg.
Wer meint, er könne solche Liebe kaufen,
der ist ein Narr, er hat sie nie gekannt!

⁸³ Ps 8
⁴As ek u hemel aanskou,
die werk van u vingers,
die **maan** en die **sterre**
waaraan U 'n plek gegee het,
⁵wat is die mens dan
dat U aan hom dink
die menskind dat U na hom omsien?

⁸⁴ Ps 55:9 ek sou haastig probeer wegkom
van hierdie onstuimige wind,
van hierdie storm af.

⁸⁵ Ps 107:29 Hy het die stormwind stilgemaak, en die
golwe van die see het bedaar.

stormwinde (Ps 135:7⁸⁶; Ps 147:18⁸⁷) en die sagte gesuis van die aandwind; die wonder van die daeraad (Ps 19:3)⁸⁸ en die bekoring van die nagstilte.

Toe Israel die land Kanaän van die heidene geërf het, was dit 'n land wat oorgeloop het van melk en heuning (Eks 3:8c)⁸⁹, 'n land met sneeubedekte berge (Jer 18:14)⁹⁰, ruisende waterstrome (Ps 1:3⁹¹, Ps 42:2⁹²), wuiwende graanvelde en bloeiende wingerde (Ps 107:37)⁹³. Hier kon die digters⁹⁴ van Israel hulle harte uitstort in hulle bewondering vir die skeppingswerk (Ps 8:4)⁹⁵ van God.

-
- ⁸⁶ Ps 135   ⁷Hy laat die wolke opkom
oor die horison,
Hy maak die weerligstrale vir die reën
en bring die wind te voorskyn.
- ⁸⁷ Ps 147   ¹⁸Maar op sy bevel smelt alles weer;
as Hy die warm wind laat waai,
dan loop die waters.
- ⁸⁸ Ps 19   ³Die een dag gee die berig deur
aan die ander
en die een nag deel die kennis
aan die volgende mee.
- ⁸⁹ Eks 3:8c   'n land wat oorloop van melk en heuning.
- ⁹⁰ Jer 18:14   Is die kranse van die Libanon
ooit sonder sneeu,
droog sy koue bergstrome
wat van ver plekke kom, ooit op?
- ⁹¹ Ps 1:3   Hy is soos 'n boom
wat by waterstrome geplant is....
- ⁹² Ps 42:2   Soos 'n wildsbok smag
na waterstrome,
so smag ek na U, o God.
- ⁹³ Ps 107:37   Hulle bewerk lande en plant wingerde, en dié
lewer hulle oeste.
- ⁹⁴ Nie net die groot mense of die groot objekte kan God
se lof besing nie, maar ook die "liedere van
suigeling en klein kinders" (Le Roux, sj:10).
- ⁹⁵ Ps 8:4   As ek u hemel aanskou,
die werk van u vingers,
die maan en die sterre,
waaraan U 'n plek gegee het,

Waar die heidennasies hulle oë na die aarde gekeer het, het die aartsvaders en die Psalmdigters en met name Dawid⁹⁶ veral hulle oë na bo (Ps 121:2)⁹⁷ gerig. Dit is dan ook nie sonder rede as God bv. aan Abraham die sterre wys (Gen 15:5)⁹⁸ as simboliese teken van sy, Abraham se nakomelingskap nie.

1.1.12 Die Psalmboek⁹⁹

Dit word algemeen aangeneem dat die Psalms in die **derde eeu afgesluit** is. Daar word met sekerheid aanvaar dat daar **veel meer Psalms gedig** was as wat in die Boek van die Psalms (Sopher) opgeneem is.¹⁰⁰ **Sommige Psalms** is bewaar in die **historiese en profetiese boeke**, byvoorbeeld 1 Sam 2, Jona 2, dele van Jes. 40-66 en in Job. Daar was ook **Psalms buite die kanon**. Die Psalms

---

Le Roux sê dat "maan en sterre" deel is van die "glansryke hemelruim" (sj:12).

- ⁹⁶ Totius se 1933 beryming van Ps 8:3
 "As ek, o Heer, u nagtelike hemel
 daarbo aanskou, die tint- en glansgewemel;
 hoe, deur U toeberei, die skugter maan
 met stille gang oor sterrevelde gaan - "
- ⁹⁷ Ps 121:2 My hulp kom van die Here
 wat hemel en aarde gemaak het.
- ⁹⁸ Gen 15:5 Toe het die Here vir Abram buitentoe laat
 gaan en vir hom gesê: "Kyk op na die hemel
 en tel die sterre as jy kan".
- ⁹⁹ Aangesien die skopus van hierdie proefskrif val op die ontwikkeling van die kerklied in die NG Kerk, kan hier nie ingegaan word op die geskiedenis van elke Psalm nie. Die studie van elke Psalm sou die proefskrif te omvangryk gemaak het. Vir meer inligting oor elke Psalm sien onder meer **Handboek by die Bybel** 1973:328-353.
- ¹⁰⁰ "'n Psalmrol van Qumran bevat verskeie liedere wat nie in die Bybelse versameling ingesluit was nie" (Vos 1997:35, my kursivering). Reeds baie vroeg in die kerkgeskiedenis was daar al groepe mense wat ander liedere as die amptelik-goedgekeurde liedere gesing het en wou sing.

van Salomo het bv. kort na die boek van die Psalms ontstaan, die Siriese Psalms. Die **huidige boek van Psalms het gegroei vanuit** klein en middelgroot versamelings en het vanuit die erediens ontstaan, waarin hulle voorgedra was en toe later op skrif gestel is. Die **verskillende genres** van psalms dui die funksies aan waaruit hulle ontstaan het.

Daar is verskil van mening oor die vraag of die **eredienste van Israel geassimileerd** was aan die **eredienste van die wêreld** rondom. Die **uiterste standpunt** dat die **Psalms van die Ou Testament geheel of grotendeels uit die Oosterse kultus oorgeneem** is, vind teenswoordig nie sterk steun nie, want daar word vir die erediens van Israel, waaruit die Psalms ontstaan het, groter ruimte binne die ervaringswêreld van die volk toegeken.

Daar is **verskillende genres van Psalms in die Psalmboek:**

- * **Klaagpsalms** van die volk of van enkelinge. Dit beteken dat die wese van dié Psalms meer betrekking het op 'n bepaalde gebeurtenis as by 'n steeds-herhalende fees.
- * Die **himnes of lofpsalms** (bv Ps 100, 146)) wat nie betrekking het op 'n besondere gebeurtenis nie, maar word God se handele en diens geprys, en was van die begin bestem vir die kultus.¹⁰¹
- * **Boetpsalms** van enkelinge (bv. Ps 51) of van die volk (bv. Ps 106).
- * **Onskuldpsalms** (bv Ps 17)
- * **Vloekpsalms** (bv Ps 109)
- * **Dankpsalms** of verhalende lofpsalms van die volk (bv Pss 3 en 5)
- * **Epifanie-psalms** wat bespiegel oor nood en redding (bv. Pss 114 en 30)
- * **Feespsalms** (bv Pss 107, 118)

---

¹⁰¹ Lofprysing en aanbidding was só deel van Dawid se lewe dat hy die volk met oortuiging kon aanspoor: "Julle wat die Here dien, prys Hom!" (Ps 22:24).

- * **Bedevaartsliedere** (bv Pss 122, 46 en 24:7-10)
- * **Koningspsalms** [(bv Pss 2, 89, 18, 45) ook Pss 47, 93, 96 Jahweh-konings-psalms].

1.1.12.1 Die ritme van die Psalms

Die **ritme van die Psalms** moet verklaar word vanuit die gebonde taal van krete en uitroepe, want die Psalms is 'n roep tot God, en is gegiet in 'n taal wat baie naby die eenvoudige spreektaal gebly het, en daarom uitermate gekonsentreerd en helder is. Deur die natuurlike beweeglikheid van hierdie poëtiese taal is die sogenaamde "gemengde metrum" gebruiklik. Eers in die latere Psalms vind ons 'n reëlmatige metrum.

1.1.12.2 Die betekenis van die Psalms

Die **betekenis van die Psalms** lê daarin dat dit die verhouding tussen God en Israel in 'n dialoog-karakter het. **Israel se godsdiens is dus antwoord op God se spreke.** Soos wat God se **handele in die geskiedenis verander**, verander Israel se antwoord ook - is dit 'n roep, smeking, of jubeling, maar bly in wese 'n roep tot God vanuit die diepte. "De grote betekenis die het boek der Psalmen voor Israel had, blijkt in het bijzonder bij Deutero-Jesaja en in het boek Job, waarin motieven en taal der Psalmen een wezenlijk bestanddeel van het werk vormen. Zij blijkt ook in de late geschiedenis der Psalm-dichting, zoals wij deze in de post-canonieke literatuur in vele vorme vinden, in bijzonder indrukwekkende vorm in de Hodajot van Qumran. De betekenis blijkt ook nog in het N.T., vooral in Lc 1-2 en Openb." (Westermann 1969:\$1214).

1.1.12.3 Was die Psalms liturgies bepaal?

"Der Begriff 'Liturgie' ist ebenso umstritten und fragwürdig wie der Begriff 'Ritual'. Liegen in einzelnen Psalmen wirklich 'Liturgien' vor? Handelt es sich um einen geschlossenen Ablauf? Um 'Teilstücke aus der Liturgie (A. Weiser)? Diese Fragen sind nicht mit einem Satz zu beantworten. Man hat nicht selten den Eindruck, als seien sehr willkürlich oder mit einer ganz

bestimmten Tendenz von den Sägern und Dichtern einzelne Elemente aus einer 'Liturgie' in den Psalmen zusammengestellt worden. Eine eigenartige 'Auslese' wird z.B. in Ps 132 oder in Ps. 110 getroffen worden sein. Auch die 'Torliturgien' (Ps. 15 und 24) sind Ausschitte. So ist der Erklärer gewiesen, sich größte Zurückhaltung afzuerlegen - Ein besonderes Problem stellen die Kombinationen von hymnischen Elementen mit anderen Gattungsstücken, auch die Klagelieder in Verbindung mit den Heilsorakeln und insbesondere die Dankfestliturgien dar. Bei diesen Texten kann nur aus der Formkritik die Frage nach dem Kultus entwickelt werden. Es muß die Aufgabe jeder einzelnen Psalmenexegese sein, das Problem des Kultus neu aufzugreifen und den Begriff 'Liturgie' aus formkritischen Erwägungen zu klären". (Kraus 1972:Lvi).¹⁰²

Die Psalms gee uitdrukking aan die hele spektrum van die menslike gevoelservering, van angs, twyfel, sorg en bekommernisse, vertrou, weemoed en opgeruimdheid, van diep terneergedruktheid/depressie tot uitbundige vreugde. Hulle vloei voort uit spesifieke omstandighede in die verlede en tog is hulle tydloos. Teen die einde van die twintigste eeu word ons ontroer deur

102

Die begrip 'liturgie' is netso omstrede en bevraagteken soos die begrip 'Ritueel'. Lê daar werklik in sommige Psalms liturgieë? Gaan dit om 'n geslote afloop (einde) of gedeeltes uit die Liturgie (A Weiser)? Hierdie vrae kan nie met een uitspraak beantwoord word nie. 'n Mens het dikwels die indruk dat daar baie willekeurig of met 'n heel bepaalde tendens van die mededelings en die gedigte enkele elemente uit 'n liturgie in die Psalms bymekaar geplaas is. 'n Eiesoortige seleksie word byvoorbeeld in Ps 132 en Ps 110 aangetref. Ook die Poortliturgieë (Ps. 15 en 24) is verwerkings. So word die uitlegger gewaarsku om groot terughouding aan die dag te lê - 'n Besondere probleem vind ons by die kombinasies van himniese elemente met ander genres, en die Klaagliedere gekoppel aan die heilsorakels, en veral met die dankfeesliturgieë. By hierdie tekse kan slegs deur middel van die 'Form'-kritiek navorsing oor die kultus gedoen word. Dit moet die voorneme van elke eksegeet van die Psalms wees om die probleem van die kultus opnuut aan te pak en om die begrip 'liturgie' uit vorm-kritiese oorwegings op te los.

dieselfde emosies, word ons verwar deur dieselfde lewensvraagstukke, roep ons uit in nood of in aanbidding tot dieselfde God as die psalmdigters van ouds (Vergelyk die Handboek by die Bybel 1973:327).

Die Psalms is 'n versameling liedere wat oor 'n lang tydperk ontstaan het en gebruik is in die godsdiens van Israel. Die boek bestaan uit vyf liedversamelings: Pss 1-41, 42-72, 73-89, 90-106, 107-150¹⁰³ (Inleidende paragraaf voor die aanvang van die Psalms in die 1983-vertaling).

"Die Psalms is gedigte, en gedigte wat bedoel is om gesing te word".¹⁰⁴ In Ps 22:4 lees ons dan ook dat **die Here "woon waar die lofsange van Israel weerklink"**. Die Here word omgewe deur die dank en lof van die wat sy verlossingdade ervaar het (Prinsloo sj:38).¹⁰⁵

Dit is van groot belang vir hierdie ondersoek om vas te stel in in welke mate die Psalms in die eredienste van Israel gebruik is. Om dit te kan beoordeel sal ons eers aandag moet gee aan die vorm van die erediens in die Ou Testament.

---

¹⁰³ Aan die einde van elke afdeling (bv 41:14) word die breuk deur 'n "doksologie" aangedui ('n formele lofprysing aan God), met Psalm 150 wat 'n doksologie vir al 150 Psalms vorm (Handboek by die Bybel. 1973:327).

¹⁰⁴ **Handboek by die Bybel** (1973:327) haal vir CS Lewis so aan. (Bron nie vermeld nie).

¹⁰⁵ Reeds vanaf die tyd van die OT sing die verbondsvolk die Psalms. Dit is waar dat daar **meermale in die kerkgeskiedenis 'n afplatting was van die rol wat die Psalms gespeel het**. Dit is ewe waar dat Psalmsang gebloei het in tye van liturgiese hoogbloei. In die afgelope dekades het Psalmsang weer sterk in fokus gekom. Kerke wat vernuwend werk in die rigting van die katolieke liturgie, hou hulle intensief besig met die herstel van Psalmsang (Vergelyk Strydom 1991:231).

1.1.12.4 Die erediens in Israel

Oor die erediens van Israel vertel die Ou Testament ons iets van die kultiese wette en die mededeling aangaande die voltrekking van kultiese handeling. Die ritueel van die daaglikse kultus, van die feeste en van die erediens is nie vir ons in die Ou Testament bewaar nie, en kan ook nie met behulp van Liturgieë wat in die Psalter en die Profetiese boeke (oa Joël) bewaar is, met sekerheid gerekonstrueer word nie. Tog gee die mededeling in die Ou Testament ons waarskynlik 'n volledige beeld van die rites wat gebruiklik was in die erediens van Jahweh. Die offer het sentraal gestaan. Ander elemente van die kultus was prosesie (Optog: Ps. 24:7-10)¹⁰⁶, Bedevaart (Amos 4:4)¹⁰⁷, Vaste en ander boetedoeninge (Joël 1:8)¹⁰⁸, die Sakrale maaltyd (1 Sam 1:3)¹⁰⁹,

---

¹⁰⁶ Ps. 24:7-10

⁷Verbly julle, poorte,
wees bly, eeue-oue deure,
want die magtige Koning
wil ingaan!

⁸Wie is hierdie magtige Koning?
Die Here, sterk en geweldig,
die Here, oorwinnaar in elke stryd.

⁹Verbly julle, poorte,
wees bly, eeue-oue deure,
want die magtige Koning wil ingaan!

¹⁰Wie is Hy, hierdie magtige Koning?
Die Here, die Almagtige,
Hy is die magtige Koning. Sela

¹⁰⁷ Amos 4:4 Kom na Bet-El toe
as julle wil sonde doen,
na Gilgal toe as julle
nog meer sonde wil doen.
Bring julle offers vroegmôre,
julle tiendes op die derde dag.

¹⁰⁸ Joël 1:8 Julle moet rou soos 'n bruid rou oor haar
bruidegom.

¹⁰⁹ 1 Sam 1:3 Elkana het elke jaar uit sy stad uit na
Silo toe gegaan om te aanbid en aan die Here die
Almagtige offers te bring.

Gebed en Gesang en kultiese musiek (2 Kon. 11:14)¹¹⁰. So ook besprenkeling met offerbloed (Ex. 24:8)¹¹¹ en dans (2 Sam 6:14).¹¹² Die Woord het ook 'n belangrike rol in die erediens gespeel, omdat naas kultiese legendes wat die instelling van feeste of heiligdomme vir Israel verklaar het, van oudsher af die voorlesing van die voorwaardes van die Verbond met 'n daarop volgende verbintenis, karakteristiek was (Ex 24:1¹¹³ en Jes 24). 'n Profetiese uitspraak, lot-orakel en reinigingsrites het veral in besondere godsdiensoefeninge voorgekom.

Die erediens was, afgesien van die daaglikse tempeldiens (2 Kon 1:20) op die **Sabbat** en die Nuwe Maan, ook op die jaarlikse feeste - die Pasga, Massot, Wekefees, Pinkster, Nuwe Jaar, Versoendag, Loofhuttefees, Oesfees, Tempelvernuwing. Na die ballingskap het die Purimfees bygekom. Behalwe die Pasga (wat 'n ou herdersfees was) is al die ander feeste van Kanaänitiese oorsprong .... Tog is daar baie elemente uit die Kanaänitiese kultus wat nie in die Israelitiese erediens blywende ingang gevind het nie, en as vreemde eredienste uitgesonder is (seksuele rites, kultiese dramas, besweringe, uitvoerige orakeltegnieke, beelddiens).

In die polemieks van die profete word die offerdiens self afgewys omdat dit 'n middel is om as mens mag uit te oefen op God, wat nie pas by die histories-vasstaande verbondsverhouding tussen

---

¹¹⁰ 2 Kon. 11:14 Daar sien sy toe die koning op sy plek staan soos die gebruik was, met die volksleiers en trompetblasers by hom en al die burgers van die land wat juig en trompette blaas.

¹¹¹ Ex. 24:8 Moses het toe die bloed gevat en op die volk gesprinkel terwyl hy sê: "Dit is die bloed van die verbond wat die Here op grond van al hierdie geboorte met julle gesluit het".

¹¹² 2 Sam. 6:14 Met volle oorgawe het Dawid voor die Here gedans met net 'n linneskouerkleed aan.

¹¹³ Ex 24:1 Die Here het vir Moses gesê: "Klim die berg op na My toe: jy, Aäron, Nadab, Abihu en sewentig leiers van Israel. As julle nog ver is, moet julle al voor My buig".

Jahweh en Israel nie (Amos 5:21¹¹⁴ en Jes 1:16¹¹⁵). In die oudste tye was daar geen verskil tussen persoonlike en openbare eredienste nie. Die stamhoof was priester. 'n Amptelike priesterskap het pas na die oprigting van die tempel in Israel ontwikkel. Naas die priesters het slegs die koning nog kultiese regte gehad.

Die Ballingskap en die verwoesting van die tempel het sowel die ballinge as die wat in die land agtergelaat is gedwing om 'n nuwe vorm van erediens te vind. In aansluiting op die vertroude voorlesing van die voorwaardes van die verbond in die erediens is die voordrag van die gekodifiseerde Tora (= Priestercodex), waarin wette en die fundamentele historiese herinneringe verenig is, die sentrum van die erediens sonder offers, wat ook na die hervatting van die tempdiens gehandhaaf is en verder ontwikkel is.

'n **Prototipe** van die erediens in die Jodedom en in die Sinagoge was Neh 8:1-12. Naas die voorlesing van die Tora het die elemente van belydenis, sang, gebed, en seën bygekom. Die lesing het op Maandae, Donderdae, op Feesdae en op die Sabbat plaasgevind, in 'n driejaarlikse siklus, waarin kort perikope uit die profete later toegevoeg is. Die daaglikse gebedstye het groot betekenis in die Joodse erediens gekry. Soggens, smiddae

---

¹¹⁴ Amos 5:21 evv.

²¹Ek haat, Ek verafsku julle feeste, Ek het niks aan julle feestye nie.

²²Al bring julle vir My brandoffers en graanoffers, dit is nie vir My aanneemlik nie, en Ek kyk nie eens na julle maaltydoffers van vetgevoerde kalwers nie.

²³Gee pad voor My met die rumoer van jou gesing; Ek wil nie jou harpmusiek hoor nie!

¹¹⁵ Jes 1:16 Was julle, reinig julle.
Moenie voor My verskyn
as julle verkeerd doen nie.
Hou op met kwaad doen.

en saans (Dan. 6:11)¹¹⁶ is die agtiengebed en die Sjema gebruik.

Veral in die diaspora het die huislike erediens al groter betekenis gekry. Ook die groot feeste, veral Pasga en die Tempelvernuwing, het 'n groot rol in die huislike sfeer gespeel. (Vergelyk Bernhardt 1962:\$§16,17)

1.1.12.5 Opskrifte van die Psalms

Uitdrukkings wat baie voorkom, **"Vir die musiekleier"** of **"Vir die koorleier"** is tegniese musiekterme waarvan die betekenis nie heeltemal verklaarbaar is nie. In 1 Kronieke 16:42¹¹⁷ en 1 Kronieke 25:6,7¹¹⁸ lees ons van Heman en sy kinders wat deur Dawid aangestel is om die sang in die Tempel te lei. Dit kom in vyf-en-vyftig psalmopskrifte voor en ook in Hab 3:19.¹¹⁹

Drie-en-sewentig Psalms¹²⁰ dra Dawid se naam - waarvan sommige ongetwyfeld aan hom as koning opgedra is, party is slegs deur hom

---

¹¹⁶ Dan. 6:11 Toe Daniël hoor dat die dekreet uitgevaardig is, het hy na sy huis toe gegaan. Sy dakkamer se venster het na Jerusalem se kant toe gekyk en soos sy gewoonte altyd was, het Daniël voortgegaan om drie maal per dag voor sy God te kniel en Hom te prys, te aanbid en te dank.

¹¹⁷ 1 Kron 16:42 Heman en Jedutun was in beheer van die trompette en simbale en die ander instrumente om die lied ter ere van God te begelei.

¹¹⁸ 1 Kron 25 ⁶Hulle het almal onder leiding van hulle pa die sang in die huis van die Here begelei op simbale, harpe en liere in die tempeldiens. ⁷Saam met hulle ampsgenote wat in sang ter ere van die Here onderrig was, was die getal opgeleides twee honderd ag en tagtig.

¹¹⁹ Hab 3:19d "Vir die koorleier. Met snarespel".

¹²⁰ "Ons moet dus aanvaar dat Dawid 'n sanger, 'n instrument-bespeler en komponis van liedere was. Trouens, die prentjie wat die Bybel van hom weergee as 'n emosionele mens - fynbesnaard, uiters gevoelig - is tipies van 'n kunstenaar. Dawid die geharde militaris was dus ook 'n fynbesnaarde kultuurmens" (Fensham 1982:114).

versamel en 'n groot aantal kom sekerlik uit sy eie pen (Vgl 1 Sam 16:17-23 en 1 Kron 25:1-8). **Lofprysing en aanbidding was s6 deel van Dawid** se lewe dat hy die volk met oortuiging kon aanspoor: "Julle wat die Here dien, prys Hom!" (Ps 22:24).¹²¹ In sommige Psalms kan die titel wat met "van Dawid" vertaal word ook beteken "oor Dawid" of selfs "vir" of "aan" Dawid.

Die **opskrifte en byskrifte** het nie tegelyk met die Psalms ontstaan nie, maar is waarskynlik in die proses van versameling toegevoeg, en help nie om die ontstaanstyd of ontstaansituasie van die Psalms te verhelder nie.

Opskrifte "deuten darauf hin, daß diese Lieder zum Repertoire bestimmter Musikerschulen gehörten und von Generation zu Generation weitergegeben wurden" (Wilson-Dickson 1994:20a).

1.1.13 Die betekenis van "Sela"

Terwyl die **opskrifte van die Psalms se betekenis** nog grootliks **onduidelik** is, is die betekenis van die woord **S e l a** waarskynlik vasgestel. Sela beteken dat op daardie plek in die Psalm moet die koor **die woorde van Ps. 136:1 "Loof die Here want Hy is goed. Aan Sy liefde is daar geen einde nie"** sing. Sela is eintlik wesenlik 'n **imperatief**: "Verhef!" Sela is die woord wat aandui dat die **tussenspel nou gesing moet word** (Westermann 1960:\$1204).

1.1.14 Gedig en lied

Gedig en lied is in die vroeë Israel dieselfde. "Das Lied ist im Rhythmus gebundenes Wort, die rhythmische Bindung macht das

---

¹²¹

Huisamen suggereer dat dit miskien tyd geword het "om ons lofloosheid en futloosheid in die erediens te verruil vir 'n meer dinamiese én vreugdevolle aanbidding" (1997:28).

"Die Psalmen Davids haben immer wieder jüdische und christliche Musiker zu großartigen Werken inspiriert" (Wilson-Dickson 1994:21a).

Wort zum Lied".¹²² (Westermann 1960:\$1204). Die **ritmiese binding maak die woord tot 'n lied**. "Daar was **meer klem op die ritme as op die melodie gelê** - trouens daar was min melodie in terme van moderne Westerse musiek. Tog was daar wel **populêre melodieë** en in die Psalms vind ons soms aanwysings wat na 'n bepaalde melodie verwys" (Louw 1990:309), bv Ps 22:1 "Op die wysie van '**Die wildsbok van die daeraad**'", Ps 56 "Op die wysie van '**Die duif in die hoë bome**'" en Ps 60 op die wysie van "**Die lelie**".¹²³

1.1.15 Musiek, sang en dans

Musiek, sang en dans dui verskillende gemoedtoestande van die gemeenskap aan. "Der ursprünglich magische Sinn der Musik zeigt sich zum Beispiel bei der Sage von Jericho (Jos 6) oder wenn Davids Saitenspiel den bösen Geist Sauls zu bannen vermag".¹²⁴ [(1 Sam 16:16¹²⁵), Westermann 1960:\$1201]. Uit 2 Kon 3:15 blyk die kalmerende invloed van instrumentale musiek selfs op die gemoed van 'n profeet van die Here, soos Elisa. Kroeze skryf: "Toe die sitterspeler op die snare speel, het Elisa tot bedaring gekom en ontvanklik geword vir die woord van die Here" (1965:394).

Die lied (met of sonder begeleiding), spel en dans was oorspronklik baie na aan mekaar. Al drie is **beheers deur ritme**. Die klem op ritme in die liedere val nou saam met dans wat 'n belangrike aspek van die ou Bybelse liedere was. In die Ou Testament word sang, spel en dans dikwels saam genoem.

---

¹²² Die lied is 'n woord wat in **ritmiese vorm** gegiet is.

¹²³ "Die volk Israel het geen etiese spanning ervaar in die gebruik van musiek op dieselfde kultiese wyses en in dieselfde styl as hulle heidense bure nie". (Strydom: 1991:376)

¹²⁴ Die oorspronklike magiese betekenis van musiek word sigbaar in die verhaal van Jerigo of wanneer Dawid se sitterspel die bose gees uit Saul uitdryf.

¹²⁵ 1 Sam 16:16 Die koning moet maar net praat, dan soek ons iemand wat die lier kan speel. As die boosaardige gees u pla, kan die man speel, en u sal beter voel.

"Die Schlag-Instrumente markieren nur den Rhythmus, die ältesten Lieder sind ganz kurz; sie wurden in stetiger Wiederholung gesungen, so dass der endlos wiederholte Rhythmus den Liedcharakter bestimmte, wie wir es noch vom Singen kleiner Kinder kennen"¹²⁶ (Westermann 1960:\$1201).

Die Psalms herinner aan hierdie vroeë fase waarin die lied, die spel en dans saam gefigureer het (bv. Ps. 149:1-3).¹²⁷ Die werkwoorde vir jubel ("jubeln") beteken woord, beweging en toon. "Erst allmählich haben sich die drei Vorgänge voneinander gelöst".¹²⁸ (Westermann 1960:\$1201). Die gesonge woord tree in die OT al meer op die voorgrond "immer mehr in die Mitte" (Westermann 1960:\$1201). Die toonkuns word die oorheersende en die dans skuif op die agtergrond. Die musiekinstrumente "verlieren ihre Eigenbedeutung und begleiten oder verstärken die Lieder der Gemeinde, oder aber sie erhalten eine rein profane Funktion. Der sakrale Tanz dagegen tritt immer mehr zurück"¹²⁹ (Westermann 1960:\$1201).

---

¹²⁶ Die slaginstrumente dui slegs die ritme aan. Die oudste liedere is baie kort, en was in 'n **statige herhaling** gesing sodat die **eindeloze herhaalde ritme** die liedkarakter bepaal, soos dit nou nog die geval is met die kindersang.

¹²⁷ Ps 149 Prys die Here!
Sing 'n nuwe lied tot eer van die Here,
sing tot sy lof in die vergadering
van sy troue dienaars.
²Laat Israel hom verheug in sy Maker,
laat die volk van Sion jubel
oor die Here hulle koning.
³Laat hulle sy Naam prys
met koordanse,
laat hulle speel tot sy eer
op tamboeryn en lier.

¹²⁸ Eers later is die drie vorme van mekaar geskei.

¹²⁹ Die musiekinstrumente verloor hulle selfstandige betekenis en begelei of versterk slegs die liedere van die gemeente, óf dit verkry al meer 'n profane funksie. Die sakrale dans tree ook al meer en meer op die agtergrond.

1.1.16 **Sangstyl**

Die wetenskap (teologie, godsdienswetenskap, musiekwetenskap) beskik nie oor presiese inligting oor Israel se kultiese sangstyl nie. Israel, en selfs die vroeë kerk se musiek, melodieë en ritmes is nie opgeteken nie. Die opteken van musieknote het, sover vasgestel kan word eers, heelwat later as die vroeë kerk gevolg. Navorsers oor die wêreld het gelukkig 'n groot mate van eenstemmigheid oor hoe in Israel gesing is. Hulle standpunte is egter gegrond op deduktiewe navorsing.

Vandag word algemeen aanvaar dat die sang uitgevoer is deur tempelkore, wat bestaan het uit liturgiese ampsdraers, georganiseer in sangersgildes (bv die Koragiete, Asafiete en moontlik 'n Dawidiese gilde). 'n Besondere plek is toegeken aan beurtsang. Ps 24 en 136 het 'n duidelike wisselsangstruktuur. Die refrein wat Ps 136 kenmerk ("aan sy liefde is daar geen einde nie"), was blykbaar 'n vaste liturgiese formule wat sterk gefigureer het in die kultiese opset¹³⁰. Gemeentelike responsies soos **Amen** en **Halleluja** het ook die sang gekenmerk (1 Kron 16:36d,¹³¹ Neh 8:7,¹³² Pss 106:48,¹³³ 111-113, 146, 148-150¹³⁴).

Die sang was nie in die Westerse sin van die woord melodies nie; dit was 'n vorm van **Sprechgesang**. Die sang het die teks, soos

---

¹³⁰ Vgl bv. 1 Kron 16:34 en 41; 2 Kron 5:13; 20:21; Ps 105:5; 106:1; 107:1; Jer 33:11.

¹³¹ 1 Kron 16:36d Toe het die hele volk gesê: "Amen! Prys die Here!"

¹³² Neh 8:7 Esra het die Here, die grote God, geprys en die hele gemeente het met die hande omhoog geantwoord: "Amen, amen."

¹³³ Ps 106:48 Aan die Here die God van Israel
kom die lof toe
tot in die allerverste toekoms.
Die hele volk moet sê: "Amen!
Prys die Here!"

¹³⁴ Pss 104:35; 105:45; 106:1 en 48; 115:18; 116:19; 117:2; 135:1 en 21; 147:20.

dit in die Hebreeuse Bybel staan, gevolg. Dit was dus onwaarskynlik dat so 'n teks by 'n bekende volksmelodie sou kon aanpas. Hierdie **resitatiewe sangwyse, soos dit ook later in die kerkgeskiedenis voorgekom het**, het die tegniese naam "psalmodiërende sang" gekry (Strydom 1991:35).

1.1.17 Instrumentale musiek

Instrumentale musiek het 'n groot rol in die kultus gespeel. (Vgl bv Pss 149 en 150). 'n Groot aantal slag-, blaas- en snaarinstrumente word in die Ou Testament genoem.

Instrumentale musiek¹³⁵ het die lied¹³⁶ en die dans begelei, maar het ook 'n selfstandige funksie gehad wat nie woorde nodig gehad het nie. Waarskynlik het baie soorte selfstandige instrumentale spel in die loop van tyd tot blote begeleiding verlaag. "**Die primitivste Art instrumentaler Begleitung ist das Händeklatschen und Füsstampfen**" (Westermann 1960:\$1202). Beide, handeklap en voetestamp, is nou verwant aan dans. Daarvandaan kom die slag- en skottel-instrumente. Daarteenoor is die blaas- en snaarinstrumente tegniese projeksies van die "stem". Later is ook Griekse instrumente in Juda opgeneem (Liere as afbeelding van die Barkogba-tyd). Die besonderhede van die musiekinstrumente in Israel, en in sy omgewing kan uit 'n bepaalde funksie verstaan word. Meestal is die oorspronklike funksies dikwels nie meer vas te stel nie, bv. welke instrument vroeër in Israel die lykbeklagings gediens het - terwyl die instrumente in die loop van tyd vir baie doeleindes aangewend is.

---

¹³⁵ Louw bespreek 'n hele aantal musiekinstrumente (1990:306-309).

¹³⁶ Ps 4:1 Vir die koorleier: met snarespel.
 Ps 5:1 Vir die koorleier: met fluitspel.
 Ps 8:1 Vir die koorleier: met musiek.

1.1.17.1 Blaasinstrumente

Die **Horing** (shophar)¹³⁷, 'n **gekromde ramshoring** was oorspronklik 'n **waarskuwingshoring** in stryd en oorlog, sowel as om die vyand deur 'n wilde geblaas saam met krygsgeskreeu te verskrik. Dis hoofsaaklik gebruik by krygstogte¹³⁸ en die troonsbestyging van konings, maar ook vir godsdienstige doeleindes bv. Pss 47:6¹³⁹ en 98:6.¹⁴⁰ Daar is dikwels op die ramshoring geblaas en uitgeroep: "Lank lewe die koning!" (1 Kon 1:34¹⁴¹, 2 Kon 11:12).

Die **ramshoring** is ook geblaas om **spesifieke tye aan te kondig** bv die begin van die jaar van die vyftigste landbouseisoen (Lev 25:9-10).¹⁴² Die blaas van die ramshoring was 'n teken dat die volk êrens heen moes beweeg (Eks 19:13c)¹⁴³ en was ook 'n teken van die begin van die Sabbat (Lev 23:23,24).¹⁴⁴

¹³⁷ Die shophar of ramshoring word nog tot vandag toe in die Joodse godsdienste gebruik.

¹³⁸ Rig 3:27 Toe hy daar kom, het hy die ramshoring op die Efraimberge laat blaas.

¹³⁹ Ps 47:6 God gaan op na sy tempel toe onder gejubel, die Here gaan op terwyl die ramshoring blaas.

¹⁴⁰ Ps 98:6 Blaas die trompet en die ramshoring, jubel tot eer van die Here, die Koning.

¹⁴¹ 1 Kon 1:34 Dan moet julle die ramshoring blaas en roep: "Lank lewe koning Salomo!"

¹⁴² Lev 25 ⁹Laat dan ramshorings blaas op die tiende van die sewende maand op die versoendag. Die ramshorings is die teken dat almal in die land ¹⁰die jaar van die vyftigste landbouseisoen op 'n besondere wyse aan die Here moet wy. Daar moet 'n landswye afskrywing van skuld geproklameer word. Dit moet vir almal 'n hersteljaar wees: elke Israeliet moet sy grond terugkry en mag na sy familie toe teruggaan.

¹⁴³ Eks 19:13c Eers wanneer die ramshoring blaas, mag hulle die berg uitklim.

¹⁴⁴ Lev 23:24 Sê vir die Israeliete: "Die eerste dag van die sewende maand moet 'n rusdag wees, 'n gedenktag wat met die blaas van ramshorings aangekondig word, 'n gewyde byeenkoms".

Die **trompet** wat vroeër baie bekend was¹⁴⁵, is gebruik as 'n **aankondigingsinstrument**, bv. wanneer daar tot die geveg uitgetrek word, is die trompet geblaas. Vir die Jode het dit beteken dat die Here sal hoor en aan hulle die oorwinning sou gee. By die **hof van Konings** het die trompet geblaas. As daar **fees gevier** word en **offers gebring** word, moet trompette geblaas word om die Here te herinner aan sy volk. Num 10:1-10 gee 'n uitvoerige voorskrif vir die gebruik van **trompette**.

Die **fluit**¹⁴⁶ is by **vrolike feeste in die huis** gespeel (Job 21:12).¹⁴⁷ Ps 150:4¹⁴⁸ noem die fluit onder die instrumente van die **tempelorkes**. Die **fluit** (halil) met 2 pype word ook by **fuifpartytjies** gebruik (Jes. 5:12)¹⁴⁹, by **koningskronings** (1 Kon 1:40)¹⁵⁰, by die **tempelwelvaart** (Jes. 30:29)¹⁵¹ en **om te kla** (Jer

---

¹⁴⁵ "Hasosera" is uit metaal soos silwer gemaak (Westermann 1960:\$1202).

¹⁴⁶ Die fluit en die lier is van die eerste musiek instrumente wat in die Bybel genoem word.

Gen 4:21 Die naam van sy broer was Jubal en hy was die stamvader van dié wat op die lier en die fluit speel.

¹⁴⁷ Job 21:12 Hulle sing met begeleiding van die tamboeryn en die lier, hulle is vrolik by die geluid van die fluit.

¹⁴⁸ Ps 150:4 Prys Hom met tamboeryn en koordanse, prys Hom met snaarinstrumente en fluite!

¹⁴⁹ Jes 5:12 Daar is liere en harpe, tamboerynè, fluite, en wyn by hulle fuifpartye.

¹⁵⁰ 1 Kon 1:40 Hulle gaan toe almal agter hom aan terwyl hulle op fluite blaas en juig dat die aarde daarvan dreun.

¹⁵¹ Jes 30:29 Maar julle sal sing soos in die nag voor 'n fees, julle sal vrolik wees soos wanneer mense met fluitspel begin loop na die berg van die Here toe, na die Rots van Israel toe.

48:36).¹⁵² In 1 Sam 10:5¹⁵³ is die fluit 'n instrument waarmee **praktiese ekstase** betuig is.¹⁵⁴

Die skaapherders het rietfluite gehad as deel van hulle uitrusting. Die rietfluit het uit een of twee stukkies riete bestaan wat uitgehol was. Die klank is gemaak deur oor 'n skerp kantjie te blaas en die verskillende note is gemaak deur verskillende gaatjies in die twee pypies te blokkeer. Dikwels is twee rietfluite gelyktydig bespeel. Daar kon vrolike musiek daarmee gemaak word, bv. tydens feestelike geleenthede (1 Kon 1:40)¹⁵⁵, of die musikant kon droewige musiek daarop maak (Jer 48:36).¹⁵⁶ "Dit was maklik om hierdie rietfluite te maak maar die riete het ook maklik gebreek. Wanneer so 'n rietfluit beskadig is, het dit gaan verdere waarde gehad nie. Die stukkende een is doodeenvoudig weggegooi en 'n nuwe een is gemaak" (Stander 1990:140). Jesus het gesê dat "Hy nie 'n geknakte riet sal breek nie" (Matt 12:20¹⁵⁷; Jesaja 42:3¹⁵⁸).

---

¹⁵² Jer 48:36 Soos die klaagsang van 'n fluit, so kla dit in My oor Moab. Soos die klaagsang van 'n fluit, so kla dit in My oor die mense van Kir-Geres: alles wat hulle vergaar het, is daarmee heen.

¹⁵³ 1 Sam 10:5d Hulle sal van die hoogte af gaan onder begeleiding van harpe, tamboeryne, fluite en liere, en hulle sal as profete optree.

¹⁵⁴ In hierdie paragraaf is dit duidelik dat die fluit vir sakrale en profane doeleindes gebruik was, soos trouens, meer musiekinstrumente!

¹⁵⁵ 1 Kon 1:40 Hulle gaan toe almal agter hom aan terwyl hulle op fluite blaas en juig dat die aarde daarvan dreun.

¹⁵⁶ Jer 48:36 Soos die klaagsang van 'n fluit, so kla dit in My oor Moab. Soos die klaagsang van 'n fluit, so kla dit in My oor die mense van Kir-Geres: alles wat hulle vergaar het, is daarmee heen.

¹⁵⁷ Matt 12:20 'n Riet wat geknak is, sal Hy nie afbreek nie (Riet = rietfluit).

¹⁵⁸ Jes 42:3 'n Geknakte riet sal Hy nie afbreek nie...

1.1.17.2 Snaarinstrumente

Die **snaarinstrumente** wat in die OT genoem word nl. die **harp**, **lier** of **slaglier** (naebael) met 'n skuins/skewe juk volgens Ps 33:2¹⁵⁹ of sonder 'n skuins juk - **getiet** - was vroeër in Israel onbekend en is uit Indië, via Egipte oorgeneem, en is 'n **instrument vir vrede** (Job 30:31¹⁶⁰, Ps 137:2¹⁶¹). Beide dié snaarinstrumente was oorspronklik profaan.

1.1.17.3 Slaginstrumente

In die OT word die handblok of **tamboeryn** dikwels genoem, die een met 'n ronde raam wat met vel oorgetrek was¹⁶². Dit kom voor oa in die vertelling van die **lied by die see** (Ex. 15:20)¹⁶³. Die tamboeryn word dwarsdeur die hele OT gebruik, in **sakrale sowel as profane** omstandighede, bv. **afskeid** (Gen 31:27)¹⁶⁴, **segelied** (1 Sam 18: 6 en 7)¹⁶⁵, tydens die **jolige eet- en drinkpartytjie**

---

¹⁵⁹ Ps 33:2 Loof die Here met die lier, speel vir Hom op die harp!

¹⁶⁰ Job 30:31 Al wat vir my oorbly, is 'n treurlied op die lier, 'n lied van trane op die fluit.

¹⁶¹ Ps 137:2 Aan die wilgerbome in daardie land het ons ons liere opgehang.

¹⁶² Gispen sê: "Een tamboerijn is een kleine trommel met bellen of stukjes metaal, die rinkelen, wanneer men er mee zwaait of er op slaat" (1951:161).

¹⁶³ Eks 15:20 Mirjam die profetes, suster van Aäron, het 'n tamboeryn gevat en al die vroue het met tamboeryne agternageloop en gedans.

¹⁶⁴ Gen 31:27c Ek sou jou laat vertrek het met 'n fees en met liedere, met tamboeryne en met liere.

¹⁶⁵ 1 Sam 18:6 Toe Dawid teruggekom het nadat hy die Filistyn verslaan het en Saul-hulle op pad was huis toe, het die vroue van al die dorpe van Israel uitgegaan om te sing, en die danseresse het koning Saul tegemoet gegaan met tamboeryne en driesnarige musiekinstrumente en met gejubel. ⁷Die vroue het gedans en gesing:

'Saul het sy duisende verslaan,

(Jes 5:12)¹⁶⁶, by die **dans** (Jer 31:4)¹⁶⁷, ens.

Dit is opvallend¹⁶⁸ dat die **groot staan- of keteldromme** in die OT nie genoem word nie. Die **simbale** of **skottels** is 2 **metaalskottels** wat ritmies teen mekaar geslaan word. Ps 150:5¹⁶⁹ meld 2 **soorte klinkende (kleinere) en skallende (grotere) simbale**. Hierdie musiekinstrumente is beide profaan en sakraal gebruik. Die **"Ratel"** (2 Sam 6:5)¹⁷⁰ is 'n skut-instrument wat van Egipte oorgeneem is.¹⁷¹ 'n **Soort driehoek** (salis) word in 1 Sam 18:6¹⁷² vermeld (**Driesnarige musiekinstrument**).

1.1.17.4 Die klank van die musiekinstrumente.

Van die klank van die musiekinstrumente weet ons min. Vroeër was hulle as solo-instrumente beskou. "Das Kombinieren zu gewiss zunächst sehr kleinen, erst in nachexilischer Zeit erheblich grösseren Orchestern is erst sekundär und sollte wohl mehr der Klangfülle als der Klangdifferenzierung dienen"¹⁷³ (Westermann

---

maar Dawid sy tienduisende!'

- 166 Jes 5:12 Daar is liere en harpe, tamboeryne, fluite, en wyn by hulle fuifpartye.
- 167 Jer 31:4c Jy sal weer jou tamboeryne dra, jy sal uitgaan om te dans saam met dié wat bly is.
- 168 Geen verklaring kan hiervoor gegee word nie.
- 169 Ps 150:5 Prys Hom met simbale, prys Hom met galmende simbale.
- 170 2 Sam 6:5 Dawid en die hele Israel het uitbundig voor die ark van die Here gedans, begelei deur liedere, liere, harpe, tamboeryne, ratels en simbale.
- 171 'n Steel van 'n ratel is by Bethel opgegrawe (Westermann 1960:\$1202).
- 172 Teks hierbo aangehaal.
- 173 Die kombinasie van kleiner, en na-exilies groter orkeste was terwille van klankvolheid gebruik en **nie vir klankverskeidenheid nie**.

1960:1203). Die **orkes moes op presies dieselfde toon speel as wat die sangers sing** (2 Kron 5:13).¹⁷⁴ Soos in baie van die moderne musiek was die **ritme oorheersend**.

In die laat-na-exiliese tyd - soos die Kroniekeboeke aantoon - het die tempelmusiek tot 'n hoër kunsvorm ontwikkel om saam met die kore van die tempelsangers vir die destydse Juda, nie slegs die kultiese nie, maar ook die kulturele middelpunt van die lewe van die gemeenskap te wees.

1.1.17.5 Die betekenis en werking van instrumentale Musiek.

Bepaalde instrumente is vir afsonderlike geleenthede gebruik. Die talle geleenthede waartydens ons die instrumentale musiek in begeleidente funksie vind, is reeds genoem. Daar was seker nog ander geleenthede wat nie in die OT genoem word nie. By baie van die musiekinstrumente is twee teenoorstellende funksies waar te neem: Die musiek word boeiend en ontboeiend, begeesterd en bevrydend; dit kan mag verdryf of mag ontlaai. In mindere mate geld dit ook vir die begeleidente funksie van musiek. Instrumentale musiek: dit **voer die profeet tot ekstase** (2 Kon 3:15¹⁷⁵, 1 Sam 10:5¹⁷⁶) en dien tot "Divination" (Westermann 1960:\$1203).¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ 2 Kron 5:13 Presies gelyk, soos een man, het die trompetblasers en die sangers die lof en dank aan die Here laat weerklink. Die klank van trompette, simbale, allerhande instrumente en die loflied ter ere van die Here het opgeklank: "Want Hy is goed, aan sy liefde is daar geen einde nie".

¹⁷⁵ 2 Kon 3:15 'Bring nou vir my 'n lierspeler.' Terwyl die lierspeler gespeel het, het die mag van die Here vir Elisa in besit geneem.

¹⁷⁶ 1 Sam 10:5d Hulle sal van die hoogte af gaan onder begeleiding van harpe, tamboeryne, fluite en liere, en hulle sal as profete optree.

¹⁷⁷ Divinasie/voorgevoel

In die kultus profesie kry die musiek 'n wesentlike rol - daar is 'n samehang te sien tussen die kultusprofete en die **sangers** [(1 Kron 25:1vv) "nibba" = musiek maak]. Net soos die Gees of 'n krag dmv musiek bygebring word, so **kan musiek ook die geeste uitban** [(Westermann 1960:\$1203) 1 Sam 16:23]¹⁷⁸ - So ook die **gelui van die klokkies aan die priesterkleed** (Eks 28:33)¹⁷⁹ of aan die **tuie van die perde** (Sag 14:20).¹⁸⁰ Die **Wet** is aan mense **geleer** deur die **openbare voorlees** van die Wet uit Deutr 31:10-13 en **deur liedere te sing** soos Deutr 31:19.¹⁸¹

Musiek was **altyd deel van 'n oorwinning** (1 Samuel 18:6)¹⁸², die **kroning van 'n koning** (2 Kronieke 23:13)¹⁸³, die **regte stemming vir profesie** (1 Samuel 10:5)¹⁸⁴, om van **boosaardigheid bevry** te

---

¹⁷⁸ 1 Sam 16:23 Telkens wanneer die boosaaardige gees in Saul was, het Dawid die lier gevat en daarop gespeel. Dan het Saul bedaar, en die boosaardige gees het van hom af padgegee.

¹⁷⁹ Eks 28:33 Rondom die some moet jy granaatjies van blou, pers en bloedrooi wolstof maak met goue klokkies tussenin.

¹⁸⁰ Sag 14:20 Daardie dag sal daar op die klokkies aan die perde se tuie staan: 'Gewy aan die Here', en die potte in die huis van die Here sal net soos die offerkomme by die altaar wees.

¹⁸¹ Deutr 31:19 Teken hierdie lied vir julle op en leer dit vir die Israeliete. Laat hulle dit sing sodat die lied my getuie teen hulle kan wees.

¹⁸² Teks hierbo aangehaal.

¹⁸³ 2 Kron 23:13 Daar sien sy toe die koning staan op sy plek by die ingang, en die volksleiers en die trompetblasers by hom, en al die burgers van die land wat juig en trompette blaas, en die sangers met hulle musiek instrumente wat die jubelsang lei.

¹⁸⁴ 1 Sam 10:5d Hulle sal van die hoogte af gaan onder begeleiding van harpe, tamboeryne, fluite en liere, en hulle sal as profete optree.

word, of vir **blote uitspattige plesier** (Jesaja 5:12).¹⁸⁵ In die **ballingskap** was musiek ook 'n **uiting van die gemoed** (Psalm 137:1-4)¹⁸⁶ en in die **swaarste tye** is die **gebrek aan musiek** ook teken van smart (Jesaja 24:8-9a).¹⁸⁷

Tydens die **viering van die Pasga** sing die Jode tot vandag toe nog Psalms 115-118 as lofliedere om God se goedheid, trou en almag te loof.

1.1.17.6 Belangrikste doel van instrumentale Musiek

"Die wichtigste und für Israel bes. bezeichnende Bedeutung hat die Instrumental-Musik im AT im Zusammenhang des Gotteslobes".¹⁸⁸ (Westermann 1960:\$1203). Die musiekinstrumente is van die vroegste tyd al hiervoor aangewend, vanaf die Seelied en verder aan. Wanneer daar in die Psalms by die oproep tot lof die Instrumente ook bygebring word, moet dit nie primêr as die betuiging van 'n vrolike feesstemming beskou word nie, maar netso min objektief-esteties as 'n musikale optooiing van die godsdiens. "Vielmehr sind hier die Instrumentale Musik in einzigartiger Weise in das auf Gott gerichtete Geschehen des

---

¹⁸⁵ Jes 5:12 Daar is liere en harpe, tamboeryne, fluite, en wyn by hulle fuifparty.

¹⁸⁶ Ps 137 ¹By die riviere van Babel, daar het ons gesit, en ons trane het gevloei as ons aan Sion dink. ²Aan die wilgerbome in daardie land het ons ons liere opgehang ³toe dié wat vir ons gevange weggevoer het, ons gevra het om 'n lied te sing, toe dié wat vir ons leed aangedoen het, van ons vrolikheid wou hê: "Sing vir ons 'n lied oor Sion!" ⁴Hoe kan ons die lied van die Here sing in 'n vreemde land?

¹⁸⁷ Jes 24: ⁸Die tamboeryne sal nie meer gehoor word nie, daar sal nie meer 'n oeslied wees nie, die lier sal nie meer gehoor word nie. ⁹Niemand sal meer sing as hy wyn drink nie ....

¹⁸⁸ Die belangrikste en vir Israel die betekenisvolste doel van musiekinstrumente was die **lof aan God**.

Gotteslobes hineingenommen"¹⁸⁹ (Westermann 1960:\$1203). Dit is 'n **deelname aan die lofprysing van God** (Ps 150). Wanneer in dieselfde verband **berge, bulte/heuwels, velde en vlaktes** (Ps 65:7, 13 en 14)¹⁹⁰ en **bome** (Ps 96:12)¹⁹¹ in die **orkeste van die lof** aan God genoem word, en in Ps 148 die **ganse skepping tot lof geroep** word, "so ergibt sich von daher der tiefste Sinn der Instrumental-Musik im Zusammenhang des Gotteslobes"¹⁹² (Westermann 1960:\$1204). Die instrumentale musiek dra die prys aan God vanuit die monde van die mense die wye skepping in. Die aanvanklike selfstandige betekenis van die musiekinstrumente word hier verander. "Die Instrumenten sind im Gotteslob mehr als nur Begleitung"¹⁹³ (Westermann 1960:\$1204).

Strydom sê dat die instrumentale musiek blykbaar bygedra het om aan die Israelitiese kultus 'n uitbundige, luidrugtige karakter te gee [(Strydom 1991:36). Vgl Eks 15; Pss 68:25-28; 100, 149:3 en 150].

Die byvoeging van instrumente in die Ou Testamentiese bedeling was om te dien "as signs that non-human creation is also called to praise God" (Pass 1985:59).

Musiek in die OT-"erediens" het egter altyd 'n dienende funksie

---

¹⁸⁹ Die instrumente is eerder 'n eiesoortige wyse waarin die op God gerigte gebeure vir lof aan God betrek word.

¹⁹ Ps 65 U is met mag omgewe, U laat deur u krag die berge vas bly staan; ¹³Daar is volop weiding in die woestyn; die bulte juig. ¹⁴die velde wemel van die kleinvee, die vlaktes staan vol koring; hulle juig en hulle sing.

¹⁹¹ Ps 96:12 Die veld en alles daarop moet jubel, al die bome in die bos moet hulle verheug

¹⁹² So begryp ons die **diepste sin van die instrumentale musiek in samehang met die lof aan God.**

¹⁹³ Die instrumente is dan meer as net begeleiding.

gehad en was steeds ondergeskik aan die gesproke woord (Fensham en Oberholzer 1972:263).

1.1.18 Die organisasie van tempelmusici

Dawid het baie aandag aan die reëlins van die erediens gegee, met name aan die liturgiese musiek. Dawid het 4 000 Leviete aangestel¹⁹⁴ wat moes sorg vir die lof van die Here op die instrumente wat daarvoor vervaardig is (1 Kron 23:5). Kroeze beweer verder: "Naas die bogenoemde lofsangers was daar vier-en-twintig groepe musikante, elk van twaalf man" (Kroeze 1965:323).¹⁹⁵ Josephus het bereken dat by só 'n koor daar **20 000 harpe** was (Vergelyk Huisamen 1997:30).

Die **omvang van die musikante** dui op die hoë premie wat op musikante, sangers en instrumentaliste geplaas is. Uit hierdie gegewens is dit duidelik dat die tempelmusiek in alle opsigte deeglik georganiseer¹⁹⁶ was en in die hande van goed-toegeruste ampsdraers (vgl ook nog 1 Kron 15).

"Nach dem Bau des Tempels durch Salomo (etwa 900 v. Chr.) wurde die Gottesdienst-liturgie immer umfangreicher und prachtvoller. Das 2. Chronikbuch schildert ausführlich die Feiern zur Tempelweihe. Musik spielte dabei eine wichtige Rolle" (Wilson-Dickson 1994:18b).

Die Tempelgodsdienst was om die minste te sê, 'n skouspel. "Der Tempelgottesdienst mit seiner Farbenpracht muß für Auge und Ohr ein faszinierendes Erlebnis gewesen sein; in seiner Spätzeit jedoch war auch die Musik Teil eines Rituals, in dem - wie es

---

¹⁹⁴ Volgens die Talmoed het die musiekopleiding van 'n Levitiese sanger ongeveer 5 jaar geduur.

¹⁹⁵ 1 Kron 25:7 praat van "die getal opgeleides was twee honderd ag en tagtig".

¹⁹⁶ Uitdrukkings soos **Vir die musiekleier** (OV) of **Vir die Koorleier** (NAB) impliseer waarskynlik georganiseerdheid en geskooldheid (Strydom 1991:36)

scheint - nur wenig Raum für Spontaneität blieb (Wilson-Dickson 1994:23a).

1.1.19 Die Lied in Ou Testament perspektief.

Dit is nie oordrewe om die volk van die OT as **'n singende volk in murg en been te beskryf** nie (Huisamen 1997:27). Wanneer Israel by die Rietsee deur die Egiptenaars vasgekeer en op wonderbaarlike wyse deur God gered word (Eks 14), klink daar 'n oorwinningslied tot eer van God (Eks 15) op. Ook die vroue - onder leiding van Mirjam - jubel oor hierdie verlossing wanneer hulle die Here met tamboeryne en koordanse loof en prys.

Wanneer die verbondsark uit Sion na die tempel van Salomo gebring en in die Allerheiligste geplaas word, is dit weer eens 'n geleentheid vir Israel om die Here uitbundig te vereer met sang en musiek (2 Kron. 5:2-14). By hierdie besondere lofprysingsdiens was al die Levitiese sangers teenwoordig, sowel as die 120 priesters wat op die trompette geblaas het (v. 12). "Presies gelyk, soos een man, het die trompetblasers en die sangers die lof en dank van die Here laat weerklink" (v. 13).

By die lê van die fundamente van die tempel speel die musiek ook 'n belangrike rol (Esra 3). Daar was ongekende vreugde onder die volk. Die priesters en die Leviëte van die Asafgroep het die begeleidingswerk met trompette en simbale gedoen terwyl die volk met **beurtsang** die belydenis uitgejubel het: "Want Hy is goed, aan sy liefde vir Israel is daar geen einde nie" (Esra 3:11).¹⁹⁷ Volgens Esra 3:11 het die **hele volk** tot lof van die Here uitgejubel. Dit moes indrukwekkend gewees het! 'n Hele volk wat die lof van die Here uitjubel!

Die Hebreeuse woorde wat hier gebruik word, dui daarop dat almal uitbundig en met oorgawe gesing het. Keil-Delitzsch praat van "a loud shout of joy". Van gedempte vreugde is hier geen sprake

---

¹⁹⁷

Vgl Ps 136.

nie. Die Skepper van hemel en aarde word nie met yl stemmetjies en toegeknypte lippe geprys nie, maar met magtige akkoorde. Ons kan aanvaar dat die Israeliete, wanneer hulle bymekaar gekom het om die Here te loof en te prys, redelik "raserig" en uitbundig was.¹⁹⁸

Dat die Here 'n welbehag in lofsang het, staan vas. Ps 22:4 spel dit duidelik uit:

U is tog die Heilige
wat woon waar die lofsange van Israel
weerklink!

1.1.20 'n Skerp oordeel oor Israel se feeste en musiek

Wanneer **Israel afgedwaal** het sodat rites net uiterlike handeling geword het, is hulle herinner aan die ware betekenis van godsdiens soos Amos 5:21-24 dit stel: **offers en liedere is nie wat God verlang nie maar die doen wat reg is.**¹⁹⁹

---

¹⁹⁸ Daar was mense wat uit pure blydschap en dankbaarheid hulle hande geklap het (Ps. 47:2). Ander het gedans (Ps. 150:4) en hulle hande in gebed na die hemel opgehef (Neh. 8:7; Pss 134:2; 141:2), terwyl verskillende musiekinstrumente soos harpe, liere, fluite, trompette en simbale (Ps. 150) gebruik is.

¹⁹⁹ Amos 5 ²¹Ek haat, Ek verafsku julle feeste, Ek het niks aan julle feestye nie. ²³Gee pad voor My met die rumoer van jou gesing; Ek wil nie jou harpmusiek hoor nie!

New English Bible vertaal: ²¹I hate, I spurn your pilgrim-feasts; I will not delight in your sacred ceremonies. ²³Spare me the sound of your songs; I cannot endure the music of your lutes.

Die Gute Nachricht vertaal: ²¹Der Herr sagt: Ich hasse eure Feste und kann eure Feiern nicht ausstehen. ²³Hört auf mit dem Geplärr eurer Lieder! Euer Harfengeklimper is mir lästig!

1.2 Die lied van die Nuwe Testament

1.2.1 Inleiding

'n Mens kan byna sê: Die Nuwe Testament se Alfa en Omega²⁰⁰ is die kerklied. Die Nuwe Testament begin in Luk 1 met lofliedere en Openbaring eindig feitlik met die lied. **Dwarsdeur die NT word die klanke van lof en dank opgetel** totdat dit uiteindelik kulmineer in die nuwe lied op die nuwe aarde (Op 1:9-17; 5:1-14; 19:1-10).

Oor die velde van Betlehem het daar gedurende die heuglike kersnag "'n hemelse leërskaer van engele ... hulle hemelse lofsang ... laat weergalm"

¹⁴"Eer aan God
in die hoogste hemel,
en vrede op aarde
vir die mense in wie Hy
'n welbehag het!" [(Luk 2:14) Groenewald 1971:72]²⁰¹

So is die Nuwe-Testamentiese bedeling ingelui met 'n lied uit die hemel²⁰². By Sy geboorte het die **wyse manne** van die aarde vir die Here Jesus **geskenke** van goud, wierook en mirre gebring, **maar die engele van die hemel het vir Hom musiek gebring**.

Jesus se koms, optrede, boodskap en verlossingswerk het 'n nuwe dimensie in die verhouding tot God tot gevolg gehad. In Jesus het alles, ook die inhoud en gerigtheid van die samekoms van God se volk, nuut geword (2 Kor 5:17).²⁰³ Die Evangelie van Jesus

---

²⁰⁰ In die NT kry ons baie keer 'n **spontane geloofsreaksie wat gepaard gaan met lofprysing aan God**. In baie gevalle het die mense feitlik onmiddellik met 'n danklied of loflied gereageer (Hand. 2:46-47; 3:8,9; 4:21-26).

²⁰¹ Groenewald skryf baie min oor die Bybelse lied.

²⁰² De Klerk sê dat God gesorg het dat die hemel verkondig wat die aarde self nie besef het nie (1967:224).

²⁰³ 2 Kor 5:17 Iemand wat aan Christus behoort, is 'n nuwe mens. Die oue is verby, die nuwe het gekom.

Christus het in die kerk 'n spontane geloofsreaksie uitgelok in die vorm van die lied.

1.2.2 Die ontwikkeling van die Christelike erediens

Die Christelike erediens het van die begin af langs twee lyne ontwikkel: die lyn van die sinagoge, en die lyn van die oppersaal (Barnard 1981:108).

In die lyn van die sinagoge is die liturgiese elemente van die sinagogale diens behou, nl. "praise, prayer and instruction" (Martin 1964:24). Volgens Maxwell (1982:4) was psalms en himnes tipiese elemente in die byeenkomste van die Nuwe Testament.

In die lyn van die Oppersaal is vir ons opgeteken in Matt 26:30²⁰⁴ en Mark 14:26²⁰⁵ dat Jesus en sy dissipels by die Paasmaal die gebruiklike **Hallel** gesing het. Hy het selfs gesing toe die donker skaduwees van die dood oor sy pad geval het. Hy het gesing op pad na Getsemane ... na Golgota toe.

Die kerk het nuwe liedere begin skep in aansluiting by die leer van en die groot heilsmomente in die lewe van Jesus (Strydom 1991:38).

1.2.3 Enkele liedere in die Nuwe Testament

Slegs enkele treffende liedere in die NT word genoem:

1.2.3.1 Die Lukaanse himnes

Die sogenaamde Lukaanse himnes (cantica) vervul in 'n sekere sin 'n brugfunksie tussen die Ou en die Nuwe Testament. (Strydom

---

²⁰⁴ Matt 26:30 Nadat hulle die lofsang gesing het, het hulle uitgegaan Olyfberg toe.

²⁰⁵ Mark 14:26 Nadat hulle die lofsang gesing het, het hulle uitgegaan Olyfberg toe.

1991:41). Die Lukaanse himnes, die **Magnificat** (Luk 1:46-55), die **Benedictus** (Luk 1:68-79), die **Gloria in excelsis** (Luk 2:14) en die **Nunc Dimittis** (Luk 2:29-32) vertoon na vorm en inhoud sterk Outestamentiese trekke. Berkelbach van der Sprenkel (1964:27) skryf dat die Lukaanse himnes "bijna een oud-testamentische psalm kunnen zijn". Tog vind 'n mens in die Lukaanse himnes die duidelike verkondiging dat God se nuwe Tyd aangebreek het.

Die Lukaanse himnes het deur die eeue heen hulle plek in een of ander vorm behou in die gesonge liturgie en liedereboeke van die kerk van Christus.

Die geboorte van Jesus met die gepaardgaande engelelied was 'n magtige gebeurtenis. Noordmans, soos aangehaal deur Loots (1948:24) skryf in sy Kerspreek: "De hemel stroomt leeg van engelen". Hierdie engele het die allerbeste Kerslied gesing wat daar nog ooit gesing is.

En tog weet ons feitlik niks daarvan af nie. Ons ken nie die **melodie** nie; ons weet nie in watter **toonaard** dit gesing is nie en nog minder, wat die **ritmiese opset** van die lied was nie. Ons is heeltemal onbekend met die **aard van hierdie lied**, of dit **eenstemmig of meerstemmig** gesing is en wat die harmonie daarvan was.

Die engele het gesing! Hulle het die wêreld laat hoor hoe aan God die hoogste lof toegesing moet word en hulle het vir die kerk 'n voorbeeld gestel. Hoe waardevol sou dit nie gewees het as dit vir ons presies bewaar kon gebly het nie!

Met ons moderne tegniese hulpmiddels sou ons die melodie kon noteer of, nog beter, 'n opname kon maak; dan sou ons geheel en al op hoogte van sake kon wees van die volmaakste loflied wat ooit op aarde gehoor is. Daar sou dan geen meningsverskil oor die kwessie van ritmiese of koraliese sang, of oor die vraag of daar instrumentale begeleiding by ons gemeentelike sang moet

wees, bestaan nie. Ons besit egter slegs die teks van hierdie engelied en daarvoor **moet ons dankbaar** wees!

1.2.3.2 Die lofsang van Jesus

Rondom die gebeure in die bovertrek waar die Avondmaal gevier is, is daar baie vrae. Was die viering presies die van die Joodse Pasga? Waar was die presiese plek? ens. Een ding staan egter vas en dit is dat daar in elk geval 'n baie nou verband tussen die Joodse Pasga en die Christelike Avondmaal is. Die Joodse Pasgamaal of Paasmaal is afgesluit deur twee verrigtinge. Die eerste was dat die hoof van die huis²⁰⁶ aan die einde van die maal 'n beker wyn geneem, die beker van danksegging geseën, daaruit gedrink en dit rondgestuur het sodat al die huisgenote dit kon gebruik. **Heel aan die einde het hulle dan gesing** en dan was die Paasmaal afgesluit. Hulle het wat in die **psalmboek** bekend staan as die tweede Hallel, dws. Ps. 114-118 gesing²⁰⁷. Die Joodse huisgesin en Jesus en sy dissipels het die Paasmaal afgesluit met Ps 114-118 wat die lofsang genoem is. Mark 14:26²⁰⁸ sê dus nie dat hulle 'n lofsang gesing het nie, maar **dié** lofsang, die Hallel²⁰⁹.

Waarom dan nou die lofsang terwyl die lyding en kruisdood in alle erns begin en voor die deur staan? Die sing van die lofsang beteken dat die Joodse fees, waar 'n Paaslam elke keer weer en weer geslag is as offer vir die sonde, nou afgesluit is en dat

---

²⁰⁶ Nie die hoof van die kerk, die gemeente, die huisgemeente, die sel ens., nie, maar die hoof van die huis. D.w.s. die kinders het self ook die Pasga gebruik. En hulle ouderdom? ....

²⁰⁷ Hallel beteken "loof die Here" soos Halleluja dit ook beteken.

²⁰⁸ Mark 14:26 Nadat hulle die lofsang gesing het, het hulle uitgegaan Olyfberg toe.

²⁰⁹ Groenewald 1971:367 brei nie uit op die lofsang wat gesing is nie.

die ware Paaslam, Jesus Christus,²¹⁰ nou geslag gaan word, "nie weer en weer nie, maar vir eens en vir altyd tot 'n volkome versoening van al ons sondes. Die lofsang se sing dui nie net die einde van die Ou Testament aan nie, maar ook die blydskap oor die volmaakte offer van Christus aan die kruis" (Engelbrecht 1968:153).

1.2.3.3 Lofliedere in die nag

Die krag van gebed en lofliedere blyk duidelik uit die gebeure in die tronk in Filippi soos beskryf in Hand 16. Paulus en Silas het in die koue, donker kerker gesit. Hulle rûe is van die géseling te pynlik om teen die muur te leun, en die blokke en boeie verplig hulle om in een houding te bly sit. Dit word 'n ontsettende marteling. Van slaap is daar geen sprake nie. "Om nie die moed of selfs die geloof te verloor nie, gaan hulle oor tot gebed. Die gebed loop daarop uit dat hulle **van die Psalms van Dawid begin sing en God in die woorde van die Psalmdigter loof**. Vir die ander gevangenes wat in die bitterheid van hulle lyding hulle gode vervloek het, was dit 'n vreemde ondervinding om daar in die kerker lofsange in die nag te hoor" (Groenewald 1971:477, my kursivering).

"Die tronke van daardie tyd sal selfs die berugte Alcatraz en die veelbesproke Robbeneiland na 'n ontspanningslokaal laat lyk. Die ander gevangenes het bes moontlik van al die pyn en ongerief gekerm en gevloek. Paulus en Silas is egter in hierdie kritieke tyd nie op hulleself en hulle omstandighede gefokus nie, maar op God" (Huisamen 1997:32).

Teen middernag was Paulus en Silas besig om te bid en tot lof van God te sing (v 25). Met blokke aan hulle bene en geselslae op hulle rûe, sing hierdie manne in die tronk. Hulle sing! Dit herinner aan die Latynse woorde *musica praeludium vitae aeternae*

---

²¹⁰

1 Kor 5:7e Ons paaslam is immers geslag: dit is Christus.

- musiek is die voorspel tot die ewige lewe. Die gevangenes het daardie nag iets van die hemel gehoor - die evangelie in sang.

Waar die Here só geloof en geprys word, gebeur dinge. "Die ander gevangenes het na hulle geluister" (v 25). Die **evangelistiese en missionêre karakter van die lied word hier treffend uitgebeeld**. Die **evangelie word uitgesing en die wêreld luister**²¹¹. Dawid het in sy tyd al die waarde van sang en musiek besef. In Psalm 69:33 sê hy: "Die verdruktes sal my lied hoor en bly wees".

Die **liedere wat Paulus en Silas sing**, word egter nie net gehoor nie, maar **bring ook alles in beweging**, nee, God bring alles in beweging. 'n Groot aardbewing skud die fondamente van die tronk en die tronkdeure gaan onmiddellik oop (v. 26). Die tronkbewaarder word hierdeur tot in die "fondamente" van sy bestaan geskud (v. 29, 30).

1.2.3.4 Die Nuwe Testament se Hooglied van die liefde

Hierdie bekende evangeliese liefdeslied kan met reg genoem word die lentelied van die Nuwe Testament. Die verhewenheid van hierdie onderwerp voer die apostel as't ware weg "op die vleuels van 'n loflied" (Groenewald 1967:171). Alles staan in die Nuwe Testament in die teken van die liefde. In 1 Kor 13 stel Paulus ons die ware liefde voor as die grootste gawe. Vir dié liefde is niks te veel nie.

1 Kor. 13:4-7

⁴Die liefde is geduldig,
die liefde is vriendelik;
dit is nie afgunstig nie,

---

²¹¹ Die kerk van Jesus Christus kan opnuut in die **21 ste eeu** die wêreld se aandag trek deur die boodskap van verlossing uit te **sing** (Vergelyk Huisamen 1997:33).

is nie grootpraterig nie,
 is nie verwaand nie.
⁵Dit handel nie onweloweglik nie,
 soek nie sy eie belang nie,
 is nie liggeraak nie,
 hou nie boek van die kwaad nie.²¹²

1.2.3.5 Die oorwinningslied van Paulus

Paulus het vanaf Rom 5:1 breedvoerig en oortuigend aangetoon dat ons as vrygespreekte nuwe mense lewe. Hoe kan hy die hele saak anders as met 'n oorwinningslied afsluit, want dit is inderdaad so: die almagtige God is vir ons!

Rom 8:31-39.

³¹Wat is nou ons gevolgtrekking oor al hierdie dinge? Dít: God is vir ons, wie kan dan teen ons wees" ³²Hy het sy eie Seun nie gespaar nie, maar Hom oorgelewer om ons almal te red. Sal Hy ons dan nie al die ander dinge saam met Hom skenk nie? ..... ³⁷Maar in al hierdie dinge is ons meer as oorwinnaars deur Hom wat vir ons liefhet. ³⁸Hiervan is ek oortuig: geen dood of lewe of engele of bese magte of teenswoordige of toekomstige dinge of kragte ³⁹of hoogte of diepte of enigiets anders in die skepping kan ons van die liefde van God skei nie, die liefde wat daar is in Christus Jesus ons Here".

1.2.3.6 Die liedere van die Boek Openbaring

As 'n mens vinnig na die boek Openbaring kyk, kry jy die indruk dat dit 'n chaotiese boek is. By nadere ondersoek word dit duidelik dat die eenheid die verskeidenheid in die boek

---

²¹² Hierdie unieke lied, enig van sy soort, val uiteen in vier dele:

- * Eers word die onmisbaarheid van die liefde beklemtoon. Sonder die liefde is die allerbeste waartoe die mens in staat is, leeg, sonder inhoud, waardeloos (v 1-3)
- * Die eienskappe van die liefde, wese en werk van die liefde (4-7)
- * Die onsterflikheid van die liefde (v 8)
- * Die opperheerskappy van die liefde (v 9-13).

oorheers²¹³.

Brouwer vergelyk hierdie visioene en **afwisselende lofsange** met die Griekse treurspele, waar die eenvoudige aksie van die enkele toneelspelers **deur die kore toegelig en onderstreep** word. Aksie in die boek Openbaring vind in visioene plaas en dit **word deur lofsange bevestig**.

Die eintlike deel in verband met die eindtoestande begin in hoofstuk 4:1 met visioene van die hemel, waar die troon van God, die vier-en-twintig ouderlinge en die vier lewende wesens beskrywe word. Die beskrywing van hierdie gesig eindig dan met die lofsang:

"Here, ons God, U is waardig
om die heerlikheid
en die eer
en die mag te ontvang
omdat U alles geskep het;
deur u wil het alles ontstaan
en is dit geskep." (Openb. 4:11).

Hierop volg die gesig van die verseelde raadsbesluit van God, wat deur niemand op aarde of in die hemel geopen kan word behalwe deur die Lam van God, die Leeu uit die stam van Juda, die wortel van Dawid (Openb 5:1-7). En toe Hy die boek neem, hef die ouderlinge en die vier wesens 'n **lofsang**, 'n **nuwe lied**²¹⁴ aan:

"U is waardig om die boek te neem
en die seëls daarvan oop te maak
omdat U geslag is
en met u bloed mense vir God
losgekoop het
uit elke stam en taal
en volk en nasie.
U het hulle 'n koninkryk
en priesters vir ons God gemaak
en hulle sal oor die aarde regeer" (Openb 5:9).

---

²¹³ Volgens my mening skryf Groenewald te min oor die lied in Openbaring.

²¹⁴ So 'n nuwe lied word altyd gesing vir 'n groot verlossingsdaad (Vgl Pss 33:3, 40:4 en 98:1).

Met hierdie nuwe lied het die hele skepping, alles in die hemel en op die aarde en onder die aarde en op die see, ja, alles wat daar is, saamgestem, as't ware 'n koor gevorm en 'n refrein gesing (of was dit dalk beurtsang?):

"Aan Hom wat op die troon sit,
en aan die Lam,
behoort die lof en die eer,
die heerlikheid en die krag,
tot in alle ewigheid" (Openb 5:13).

Daarna is die sewende seël oopgemaak en dit is opgevolg deur 'n gesig/visioen van sewe **trompette/basuine wat blaas** (Openb 8 evv). Die **vyfde en sesde basuine** het oordeelsaankondiginge oor die mensheid verkondig. Daar was stemme in die hemel wat hard geroep het.²¹⁵

Loots (1948:28) noem dat vervolgens (Openb 11:17, 18) 'n magtige "**oorwinningslied aangehef**"²¹⁶ is. "Die finale oorwinning van God

²¹⁵ Die 1933/53 Afrikaanse vertaling van Openb 11:15b praat van "groot stemme in die hemel".

²¹⁶ Twee Kontemporêre CD's is in die laat 90-er jare uitgegee deur Piet Smit met **Oesland** en Johan Claassen met **'n Nuwe Visie**. Die CD's bevat onderskeidelik die **Oorwinningslied** en **Glory, Glory, Halleluja** met dieselfde "wêreldse" melodie. Die kerk moet myns insiens van die trefkrag van hierdie lied, (**'n 20-eeuse kontrafak?**) kennis neem. Dié kontemporêre **Oorwinnings-lied** met Smit se woorde word weergegee.

Ek sien in My Gees die Glorie en die Almag van die Heer

Die Allerhoogste wat in liefde oor sy koninkryk regeer
Hy't belowe aan die einde op die wolke kom Hy weer
Hy is Koning, Hy regeer.

Loof Hom, prys Hom, Halleluja (3X)
Hy is Koning Hy regeer.

Die Here is ons Vesting wat vir altyd sal bly staan
Hy beskerm elke mens wat in geloof na Hom toe gaan
Hy's ons Skuiling, Hy is ons Wapen, Hy het die vyand
reeds verslaan

Hy is die Rots wat ewig staan.

Loof Hom, prys Hom, Halleluja (3X)

word geprys" (Lohse sj:86).

"Die koningskap oor die wêreld behoort aan ons Here en sy Gesalfde, en Hy sal as koning heers tot in alle ewigheid"²¹⁷ (Openb 11:15c).

Die vier en twintig **ouderlinge sing saam en prys God:**

"Ons dank U, Here God, Almagtige,
U wat is en wat was²¹⁸,
dat U nou u groot mag gebruik
en as koning heers.
¹⁸Die nasies was woedend,
maar nou het die tyd
vir u oordeel gekom.
Die eindtyd het aangebreek:
die dooies word geoordeel;
aan u dienaars, die profete,
en aan die gelowiges,
dié wat U vrees, klein en groot,
word hulle loon gegee;
en dié wat die aarde vernietig,
word vernietig" (Openb 11:17, 18).

Hierna volg die teken van die "vrou wat met die son as kleed om haar" die Christuskind gebaar het.

Vervolgens verskyn die teken van die draak wat die Christuskind

---

Hy is die Rots wat ewig staan.

Kom deel nou in ons loflied hef jou hande op na bo
Blaas basuine, slaan op dromme en kom dans voor God se oë
Kom leef in die oorwinning van sy Woord waarin ons glo
Want sy Woord sal ewig staan.
Loof Hom, prys Hom, Halleluja (3X)
Sy Woord sal ewig staan (3x)

²¹⁷ N.I. Version vertaal "en Hy sal as koning heers tot in alle ewigheid" met "and he will reign for ever and ever".

²¹⁸ Hy word nou net besing as die Een **wat is en wat was** en nie meer as die Een wat kom (vgl 1:4-8) nie, want Hy hét nou gekom. "The Church rejoices in the fact that the Lord has reached the zenith of His power and authority, now publicly displayed" (Hendriksen 1973:133).

wou verslind, maar God het hom weggeruk na die hemel en Migael en sy engele het die "Groot draak .... uit die hemel uitgegooi" (Openb 12:9f).

Dit gee **aanleiding tot die segelied** in die hemel wat 'n waarskuwing vir die aarde ingesluit het

"¹²Daarom, hemel en dié
wat daarin bly,
verheug julle.
Maar vir julle, land en see,
wag daar ellende
omdat die duiwel
na julle toe gekom het
met groot woede
en met die wete dat hy min tyd het" (Openb 12:12).

Saam met die Lam op die Sionsberg was daar 144 000 mense. (Openb 14:1). Johannes hoor 'n geluid soos dié van **siterspelers wat op hulle siters speel**. "³Hierdie mense sing 'n nuwe lied daar voor die troon en voor die vier lewende wesens en die ouderlinge. Niemand anders as net hierdie honderd vier en veertig duisend mense wat van die aarde af losgekoop is, kon hierdie lied leer nie".

Hierdie visoene word opgevolg deur die sewe skaalvisioene wat **ingelui word deur die segelied van die Oorwinnaars** by die spieëlgladde see. Openb 15:3 "Hulle sing die lied van Moses, die dienaar van God. Dit is ook die lied van die Lam:

Groot en wonderbaarlik
is u daade,
Here God, Almagtige.
Reg en betroubaar is u optrede,
Koning van die nasies.
⁴Wie sal U nie vrees nie, Here,
en u Naam nie verheerlik nie?
U alleen is heilig!
Al die nasies sal kom en U aanbid,
want hulle sal sien
dat u handelswyse regverdig is" (Openb 15:3-5).

Na die gesig van die sewe skaalvisioene omtrent die val van die

ontugtige Babilon, word **verskillende lofsange**²¹⁹ aangehef:

- 1 "Prys die Here!
Die oorwinning, die heerlikheid
en die mag
behoort aan ons God!" ens.
- 2 "Hierna het ek iets gehoor soos die harde geluid van
'n groot menigte in die hemel wat uitroep:
'Prys die Here!
Die oorwinning, die heerlikheid
en die mag
behoort aan ons God!'" (Openb 19:1).²²⁰

En dan word hierdie **magtige koorsange** uit die hemel met 'n Saligspreking aan die genooïdes na die bruilof afgesluit:

"Geseënd is hulle wat na die bruilofsmaal van die Lam uitgenooi is" (Openb 19:9).

Hierdie **voleinding van die liedere van die boek Openbaring is nie 'n afsluiting van God se musiek in die skepping nie**.²²¹ Wanneer

---

²¹⁹ Ons het nou gekom by die Halleluja-koor in Openbaring. Die uitdrukking "prys die Here" (Halleluja) kom vier maal voor in Openb 19.

²²⁰ Openb 19:1-6 is as 'n hemelse lied beskryf (Vos 1997:74).

²²¹ Audrey Blignault skryf in *Die vrolike lied* oor die Jakaranda en Pretoria: "Jakaranda ... die Spaanse woord beteken ..... 'n vrolike lied. Vir my 'n volmaakte benaming, want 'n jakarandaboom in sy volle bloei is 'n vrolike lied, 'n lied wat sy blomme van vreugde deur al die ure van die dag uitskud" (Blignault 1961:1) - veral in Oktober as dit reën. "En toe ek hulle sien, so stil onder die vallende reën, was hulle glad nie vir my soos bome nie, maar soos 'n groot omsluitende lig oor die hele stad. Ek het gedink aan die beskrywing van die stad in Openbaring: en sy lig was soos 'n baie kosbare steen, soos die kristalheldere jaspissteen". Blignault gaan voort en vra: "Waarom het niemand my nog ooit vertel dat die somerreën oor Pretoria kom soos die stem van sitterspelers en sangers, van fluitspelers en basuinblasers nie?" (:2). *Die vrolike lied* tot eer van God word oa deur Pretoria se vallende jakarandablommetjies in Oktober elke jaar voortgesit!

die rivier uiteindelik sy stroom in die wagtende see uitstort, dan lewer hy sy voortgaande stukrag oor aan **die oseaan wat sy eie ritme en sy eie, eindelose beweging/musiek het.**

Die **aardse loflied** sal magtig tot God voortruis in die oseaan van die ewigheid. In "die ewige Jerusalem" (Heyns 1978:412) sal daar **lofprysing**²²² wees tot Hom wat alles in almal geword het (1 Kor. 15:28).²²³ Hierdie skare sal so groot wees dat niemand dit sal kan tel nie (Openb 7:9).²²⁴

1.2.4   **Nuwe Testament imperatiewe ten opsigte van sang**

Paulus lê 'n onbetwisbare verband tussen liturgiese sang en Geesvervulling (Vergelyk Huisamen 1997:31). **Die oproep om te sing is nie aan ongelowiges nie, maar juis aan gelowiges, die gemeente van Jesus Chrsitus gerig. Sang en Geesvervulling, volgens Paulus, hoort by mekaar. Waar die een is, is die ander. Die lied sonder die inspirasie van die Heilige Gees is daarom betekenisloos, en Geesvervulling, sonder die lied, ondenkbaar.**

---

²²² Dit is 'n leemte in Heyns se **Dogmatiek** dat daar feitlik niks van lofprysing, die kerklied, ens., gesê word nie. Nie eers wanneer dit gaan om die Voleinding nie! (1978:390-414).

²²³ 1 Kor 15:28c, 1933/53 vertaling. "....sodat God alles in almal kan wees".

²²⁴ Openb 7:9. Hierna het ek 'n groot menigte gesien wat niemand kon tel nie.

In die briewe van Paulus (1 Kor 14:15, 26²²⁵, Ef 5:19²²⁶, Kol 3:16²²⁷ en by Jakobus 5:13²²⁸) is daar spesifieke opdragte ten opsigte van goddienstige sang, alhoewel nie oral pertinent in verband met die samekomste van die gemeente nie.²²⁹

'n Aantal basiese gevolgtrekkings kan uit bogenoemde tekste gemaak word:

- * Sang is 'n **spontane geloofsuiting** by Christene wanneer hulle saam is vir 'n formele byeenkoms (1 Kor 14) en sang is ook 'n spontane geloofsuiting wanneer Christene andersins bymekaar is, selfs in die gevangenes (vgl Hand 16:25).²³⁰
- * Sang is 'n uitdrukking van opgeruimdheid (Jak 5:13); lof (Hand 16:25; 1 Kor 14:15; Ef 5:19); danksegging (Ef 5:20²³¹; Kol 3:16). Die opdrag om te sing is dus **vertikaal**, tot God gerig.
- * Die lied is ook **horisontaal gerig**. Die lied dien tot

---

²²⁵ 1 Kor 14 ¹⁵Hoe moet dit dan wees? Só, dat ek met die gees moet bid, maar ook met die verstand. Ek moet met die gees die lof van die Here sing, maar ook met die verstand. ....²⁶Hoe moet dit dan wees, broers? Elke keer as julle bymekaarkom, het elkeen gewoonlik 'n bydrae om te lewer: 'n psalm, 'n onderwysing, ens.

²²⁶ Ef 5:19 en sing onder mekaar psalms, lofgesange en ander geestelike liedere; sing met julle hele hart tot eer van die Here.

²²⁷ Kol 3:16 Die boodskap van Christus moet in sy volle rykdom in julle bly. Leer en onderrig mekaar met alle wysheid. Met dankbaarheid in julle hart moet julle psalms, lofgesange en ander geestelike liedere tot eer van God sing.

²²⁸ Jak 5:13 As daar iemand onder julle is wat swaar kry, moet hy bid. As daar iemand is wat opgeruimd is, moet hy lofliedere sing.

²²⁹ Vir 'n gedetailleerde eksegetiese bespreking van die Pauliniese uitsprake, vgl Strydom 1984:34-57.

²³⁰ Teen middernag was Paulus en Silas besig om te bid en tot lof van God te sing.

²³¹ Ef 5:20 Dank God die Vader altyd oor alles in die Naam van ons Here Jesus Christus.

onderlinge opbou (1 Kor 14:15-17 en 26; vgl Ef 5:19²³²); dit is 'n medium van "leer en onderrig" (Kol 3:16).²³³

- * Die lied is die vrug van **Geesvervuldheid** (Ef 5:18 en 19), van die inwoning van die boodskap van Christus **in sy volle rykdom** (Kol 3:16). Daarom word daar ook **met die hele hart gesing** (Ef 5:19).
- * Paulus bring in beide Ef 5:19 en Kol 3:16 "**psalms, lofsange en ander geestelike liedere**" ter sprake. Eksegete verskil oor wat die apostel presies met hierdie uitdrukking bedoel. Du Plessis (1978:62) het waarskynlik die korrekte standpunt as hy sê dat dit "in die geheel op die lofprysing van mense wat met God vervul is" dui.

Die Joods-Christelike uitroep (soos **Amen, Halleluja, Hosanna, Maranata**) het mettertyd hulle weg gevind tot die liedereskat van die kerk deur die eeue (Strydom 1991:44). Nav Matt 21:9 het Georg Friedrich Vogler (1749-1814) sy lied **Hosianna Davids Son**²³⁴ geskryf. En die skare wat voor geloop en die wat gevolg het, het uitgeroep en gesê:

"Hosanna vir die Seun van Dawid!
Geseënd is Hy wat kom in die Naam van die Here!

---

²³² Versteeg wil die woorde "onder mekaar" vervang met "tot mekaar". **Die lied is nie net 'n individuele saak tussen God en mens alleen nie, maar veral 'n gemeente-aangeleentheid.** Die lied dien veral om die onderlinge verbondenheid te verstewig, mekaar te troos, te bemoedig en in die geloof op te bou.

²³³ Kol 3:16 OV "leer en vermaan mekaar"

²³⁴ Hosianna Davids son!
Välsignad vare han!
Välsignad Davids son,
som kommer i Herrens namn!
Hosianna i höjden, hosianna!

Hosanna to the Son of David!
Blessings on him who comes in
the name of the Lord!
Hosanna in the highest heavens!

In Latyn is daar die veelseggende vertaling:
"Agnus Dei" - Lam van God

Hosanna in die hoogste hemele!" (1933/53 vertaling).²³⁵

Groenewald som die Hosanna-gebeure soos volg op: "Die woorde is vir 'n deel ontleen aan Ps 118 (vs. 25-26) wat by die Paasfees dikwels gesing word. Hosanna (= gee tog heil, vs. 25) was die gebruikelike welkoms-groet vir die feesgangers wanneer hulle by Jerusalem aankom. Maar nou dat dit by die aankoms van Jesus uitgeroep word, kry dit weer sy diepe geestelike betekenis" (1971:328).

Ons lees vir 'n tweede maal van die Hosanna-uitroep²³⁶ in die Nuwe Testament. Dit volg nadat Jesus die Tempel gereinig het volgens Matt 21:10-17, Mark 11:15-19, Luk 19:45-48 en Joh 2:13-22. Blindes en kreupeles het ná die Tempelreiniging na Jesus gekom, in die Tempel, en Hy het hulle genees. Hierdie genesing was ook 'n teken dat Jesus die Messias was. Die owerpriesters en die skrifgeleerdes het hierdie genesings gesien, maar geweier om die betekenis daarvan te erken. Daar was egter ook 'n hele aantal kinders in die tempel wat hierdie dinge gesien het. Hierdie kinders het rondgehardloop en geskreeu: "Hosanna vir die Seun van Dawid!" (Matt 21:15d volgens die 1933/53-Vertaling).²³⁷ Dit alles het die owerpriesters en skrifgeleerdes baie omgekrap en hulle was verontwaardig oor hierdie lofbetuiging aan Jesus. Hulle konfronteer Jesus toe: "Hoor jy wat skreeu hierdie kinders oor jou?" Hy antwoord hulle egter met 'n Skrifwoord: "Uit die mond van kinders en suigeling het U vir U lof berei" (Ps 8:3 1933/53-Vertaling).²³⁸ Vir die diknek, Joodse godsdienstige

---

²³⁵ Van der Watt en Joubert vertaal:
 "Hoera vir die Seun van Dawid!
 Prys Hom wat op gesag van die Here self kom.
 Laat die hemel van ons vrolike hoera's weergalm!"
 (Van der Watt en Joubert 1996:86).

²³⁶ Die Hoera-uitroep volgens Van der Watt en Joubert.
 Sien die vorige voetnota.

²³⁷ "Hoera, koning Dawid se Seun is hier!" (Van der Watt en Joubert 1996:87).

²³⁸ "Het julle dan nog nooit geleer nie: as kinders, wat nog nie eers behoorlik kan loop nie, iemand loof,

leiers was dit 'n beskamende antwoord.

Lietzmann (1961:11) sê dat die Nuwe Testament se liedere soos volg ontstaan het:

- * Liedere wat uit die Joodse sinagoge oorgeneem is (dus Joodse himnes, bv. die **trishagion**, vgl Jes 6:2²³⁹ in samehang met Openb 4:8²⁴⁰).
- * Liedere waarvan die wortels ook in die Israelitiese aanbidding lê, maar waar die name "die Lam" of "die Gesalfde" in die lofprysing bygevoeg word aan dié van God (bv Openb 7:10).
- * Totaal en al nuwe, op Christus-gerigte-liedere²⁴¹
- * Die uitroep "Sanctus" wat eintlik 'n dreunsang is, is tydens die Nagmaalsgebed gehoor (Vos 1997:74).

1.2.5 Die verskeidenheid liedere in Bybelse perspektief

Die Bybelleser kom onder die indruk dat daar 'n groot verskeidenheid liedere in die OT en NT opgeneem is. "In der biblischen Perspektive erscheint Verschiedenheit aber viel eher als Teil eines größeren Gesamtbildes. Zweimal betont die Offenbarung des Johannes, daß Menschen aus allen Sprachen, Völkern und Nationen vor dem Thron Gottes versammelt sein

---

verdien hy regtig daardie lof" (Van der Watt en Joubert 1996:87).

²³⁹ Jes 6:2 By Hom was daar serafs om Hom te dien. Elkeen het ses vlerke gehad: met twee het hy sy gesig bedek, met twee sy voete en met twee het hy gevlieg.

²⁴⁰ Openb 4:8 Elkeen van die vier lewende wesens het ses vlerke gehad, wat aan die bokant en aan die onderkant vol oë was. Hulle het dag en nag sonder om te rus, gesê:
 "Heilig, heilig, heilig
 is die Here God, die Almagtige,
 Hy wat was en wat is
 en wat kom."

²⁴¹ Van hierdie nuwe Christus-gerigte-liedere gee Lietzmann geen Skrifverwysings nie.

worden.²⁴² Diese apokalyptischen Vision verdeutlicht, daß es nicht darum geht, die Verschiedenheit und Vielfalt der Rassen, Sprachen und Kulturen aufzuheben, sondern darum, daß sie im gemeinsamen Gotteslob harmonisch zusammenklingen" (Wilson-Dickson 1994:13b). 'n Verskeidenheid van mense met 'n verskeidenheid van liedere, met 'n veelvoud van musikale uitdrukkingswyses, moet/sal God loof op die nuwe aarde, in die nuwe hemel (Openb 21).

1.3 Musiek in die sinagoge

1.3.1 Naam en verbreiding

Die Joodse Sinagoge²⁴³ het voor²⁴⁴ of tydens die diaspora as 'n **sosiale en religieuse plek van samekoms**, "Ort der Versammlung" (Wilson-Dickson 1994:22a), ontstaan. Die naam word ook gebruik vir die **gebouekompleks**, veral die **bidsaal**²⁴⁵ (Galling 1962:\$557-559).

Die **erediens in die sinagoge** was aanvullend tot die **erediens in die tempel**. Ons weet dat **Jesus in die Sinagoge gepreek** het, en **Paulus** het tydens sy sendingreise, indien moontlik, die evangelie in die sinagoges aan/vir die Jode en die Proseliete verkondig

---

²⁴² Openb 5:9 uit elke stam en taal en volk en nasie
Openb 7:9 van elke nasie, stam, volk en taal.

²⁴³ In die Grieks beteken *synagein* "saamkom, vergadering, saamlei: *sun* saam + *agein* lei; Hebr: *B e t h h a K e n e s s e t* (gebedshuis). 'n Wisselterm wat vir *synagoge* gebruik word is *proseuche* = gebedskamer of die huis vir gebed. Volgens Galling 1962:\$557-559 is die Aramees *kenista*.

²⁴⁴ Esra 8:17 Ek het hulle na Iddo, die leier in Kasifja, toe gestuur, en hulle gesê wat om vir Iddo en sy ampsgenote en vir die tempelslawe in Kasifja te sê sodat Iddo-hulle mense vir ons kon stuur wat in die tempel van ons God kon diens doen.

²⁴⁵ In Jes 56:7 lees ons: "... want my tempel sal uitgeroep word tot 'n huis van gebed vir al die volke".

(vgl Hand 13:14²⁴⁶; 15:21²⁴⁷). Vir die Jodedom is die sinagoge vandag nog 'n "vaderland in die vreemde".

Tussen die einde van die Ou Testament en die begin van die Nuwe Testament was daar aansienlike ontwikkelinge in die formele godsdienstige lewe van die Jode. Daar was toe gereelde aanbidding in die plaaslike sinagoge - 'n gebruik wat gespruit het uit die tyd van/ná die ballingskap toe daar geen tempel was nie.

Elke Joodse gemeenskap het sy eie sinagoge gehad, terwyl daar net een Tempel was, dié in Jerusalem. Die sinagoge was die plaaslike sentrum in elke dorp, die geprofaniseerde versamelplek. (Galling 1962:\$557-559). Groenewald (1971:43) noem dat selfs elke klein dorpie sy eie sinagoge gehad het waar aanbid en die Thora gelees en bestudeer is, in plaas van "de niet meer mogelijke offerdienst" (Bakker 1961:302b).

Sinagoges was gewoonlik op die hoogste punt van die dorp gebou ["high places" (Rowley 1967:224), "highest sites" :230]. Die sinagoges was naby water gebou of hulle het oor grond wasbakke vir rituele reinigings beskik (Vergelyk Galling 1962:\$557-559).

Oor die ontstaansdatering van die sinagoges as sulks is daar nie eenstemmigheid nie²⁴⁸. Bakker sê: "Ontstaanstijd van de synagoge

---

²⁴⁶ Hand 13:14c Op die sabbatdag het hulle na die sinagoge toe gegaan en daar gaan sit.

²⁴⁷ Hand 15:21 Hierdie voorskrifte van Moses word immers van ouds af in elke stad aan die mense voorgehou. Elke sabbatdag word dit in die sinagoges voorgelees.

²⁴⁸ Bybelensiklopedie vir die Jeug meen dat dit die waarskynlikste is dat sinagoges in die dae van en ná die ballingskap ontstaan het, toe die Jode verspreid was en nie meer na die tempel in Jerusalem kon gaan nie, maar in Babilon gebedshuise/bedehuise gebou het

is onzeker, doch waarskynlik tydens de Babyl. ballingskap wegens het ontbreken van moegelykheid tot dienst in die tempel" (1961:302b). Hiermee stem Barnard saam. Hy sê: "Die juiste opvatting, en wat tans algemeen aanvaar word, is dat vir die ontstaan van die sinagoge teruggegaan moet word na die tyd van die ballingskap in Babilonië" (1981:89).²⁴⁹

Volgens 'n Joodse tradisie is die **sinagoge baie ouer as die ballingskap**. "Jewish tradition traced the origin of the Synagogue back to the time of Moses or even the patriarchs ..... Moses ordained that men should leave their other occupations once a week to listen to the Law, and this is generally understood to be a reference to the Synagogue" (Rowley 1967:213).²⁵⁰

Die **volk Israel was beslis ontredder in die ballingskap**, ver verwyder van hulle vaderland en ver van die Tempel waarvoor hulle goed en bloed sou opoffer. En tog was hulle **nie reddeloos nie**, want "Das Gebet, der Gesang Pss 100. 108. 147. und 150 und **das Studium der Schrift** sind drei Stücke des Kultes, die auch im fremden Lande möglich sind .... In Jerusalem Opfer, in der Ferne Gebet, Gesang und Schrift .... [my kursivering]" (Köhler 1966:189).

Dit is onmoontlik om te dink dat 'n instelling so wyd verspreid

---

(1978:208b); Groenewald sê dat die ontstaansdatum van die sinagoge nie bekend is nie (1971:43). Rowley meen dat die **wortels van die sinagoge in die vierde tot vyfde eeu voor Christus** gesoek moet word (1967:229). Rowley verwys ook na verskeie skrywers (1967:213-245) wat pogings aanwend om die ontstaan van die sinagoge op verskillende datums vas te pen.

²⁴⁹ **Latourette** beweer die sinagoge het ontstaan tussen "the revival of Judaism after the fall of the Northern and Southern Kingdoms and the time of Jesus" (1953:13).

²⁵⁰ Rowley gee vir hierdie stelling ivm Moses nie 'n Skrifbewys nie.

voorgekom het as dit nie oor 'n baie lang tydperk in die geskiedenis ontstaan het nie. Sinagoges is nie net binne Palestina²⁵¹ [vgl Jesus wat in Galilea (Luk 4:15)²⁵² en Nasaret (Luk 4:16)²⁵³ die Jode in die sinagoge geleer het] maar ook **buite Palestina** gestig.²⁵⁴ Oral oor die wêreld waar **Jode gewoon het, was daar sinagoges** (Vergelyk Rowley 1967:228).

MAAR, geen bewering oor die ouderdom van die sinagoge as instelling kan egter op grond van die Bybel sover soos Moses of die patriargale vaders²⁵⁵ teruggevoer word nie.

Om die **kerkliedgeskiedenis** van die vroeë kerk beter te verstaan, is dit nodig om 'n kort oorsig te gee van die **geskiedenis van die**

---

²⁵¹ Die apostels en veral Paulus, die groot sendeling, het dikwels in sinagoges, selfs buite Palestina, tydens sy sendingreise opgetree.

Hand 13:4 Hulle (Barnabas en Saulus) het na Seleukië toe gegaan en daarvandaan na Siprus toe oorgevaar⁵ en in Salamis aangekom. Daar het hulle die woord van God in die Joodse sinagoges verkondig.

Hand 13:14 Maar hulle het die reis van Perge af voortgesit en in Antiogië in Pisidië gekom. Op die sabbatdag het hulle na die sinagoge toe gegaan .....

²⁵² Luk 4:15 Hy (Jesus) het die mense in die sinagoges geleer, en almal het met lof van Hom gepraat.

Mark 1:39 lui dat Jesus dwarsdeur Galilea in hulle sinagoges gepreek het.

Joh 18:20 Ek (Jesus) het altyd in die sinagoge geleer en in die tempel waar die Jode van alle kante vergader.

²⁵³ Luk 4:16 Hy (Jesus) het ook in Nasaret gekom, waar Hy groot geword het, en soos sy gewoonte was, het Hy op die Sabbatdag na die sinagoge toe gegaan.

²⁵⁴ In die diaspora, die verstrooiing.

²⁵⁵ of Jakop, of Rebekka, of Bethel, of die Tempel van Salomo teruggevoer word nie (Rowley 1967:215) - ook nie na "some years after the destruction of Jerusalem in 586 B.C." nie (Rowley 1967:220).

sinagoge asook die musiek van die sinagoge.

Die sinagoge is nie alleen vir die **Joodse geskiedenis** van belang nie, maar speel ook 'n belangrike rol in die **geskiedenis van die vroeë kerk**, maar ook vir die **Kerk deur die eeue**. Latourette skryf dat die sinagoge "a profound effect upon the nascent Christian Church" (1953:13) gehad het.²⁵⁶

Dit word soms gesê dat Jakobus in sy toespraak in Jerusalem (Hand 15:21)²⁵⁷ verwys het na Joodse geslagte wat **sedert Moses** elke Sabbat in die sinagoge voorskrifte gelees het. Hierdie teks verwys na 'n **lang gevestigde samekoms-gewoonte** en nie noodwendig na 'n sinagoge-byeenkoms per sé nie.

In Jerusalem, waar die tempel was, was daar baie sinagoges (Bybelse Ensiklopedie Deel 2, 1977:591a).²⁵⁸ Daar was *verskillende sinagoges met die oog op taalverskille* (Hebreeus, Aramees, Grieks, ens).²⁵⁹ Douglas (1972:1227) sê dat volgens oorlewerings daar 394 sinagoges in Jerusalem was toe Jerusalem in 70 nC vernietig is.

---

²⁵⁶ "From het beginning the example and forms of worship of the Jewish synagogue had a marked influence upon Christian worship" (Latourette 1953:197).

²⁵⁷ Hand 15:21 Hierdie voorskrifte van Moses (waarna Jakobus verwys) word immers van ouds af in elke stad aan die mense voorgehou.

²⁵⁸ Groenewald praat van "'n menigte sinagoges" in Jerusalem (1971:43).

²⁵⁹ Hand 6:9 Party van die lede van die Sinagoge van die Vrygelate Slawe, soos dit genoem is, wat bestaan het uit Jode wat van Sirene en Aleksandrië afkomstig was, het toe saam met Jode wat van die provinsies Silisië en Asië gekom het, met Stefanus begin redeneer.

Die Sinagoge van die Vrygelate Slawe se naam "dui op 'n interessante groepering van belangegroepes" (Louw 1990:349).

1.3.2   **Enkele vereistes: Sinagogediens**

Vir 'n **sinagogediens** word vereis dat minstens tien manne aan die erediens moet deelneem. Hulle kom op die **Sabbat** byeen, maar ook op **feesdae**, en soms ook op **Maandae en Donderdae**. Die diens op die Sabbat bevat die **Sjema** ("Hoor Israel ...."), agtien bedes, **voorlesings uit** die Wet en die Profete en 'n **preek** (vgl Luk 4:21-27). Die **voorganger** het in Jesus se tyd gedurende die erediens die manne aangewys wat een of ander funksie in die liturgie moes vervul - maar later is die taak slegs aan **die Rabbi** toevertrou (Vergelyk Kremers 1964:\$§151-153).

1.3.3   **Die sinagoge se invloed op die kerklied**

Geen studie oor Israel, Joodse aanbidding, die Christelike erediens of selfs die kerklied kan volledig wees sonder 'n bespreking van "this very remarkable institution which came into being at some time during the Old Testament period and which set the pattern for Christian and Muslim worship, as well as the worship which survived the destruction of the Temple" (Rowley 1967:213).

Jesus was self as leerling in die sinagoge onderrig. "As one tries with adoring reverence to understand Him, He seems to reveal quite simply that He had only the peasant's resources from which to gain wisdom, the life around Him, - but also the *Scriptures* of His weekly worship in the synagogue" (Dix 1967:23). Rowley sê dat Jesus ongetwyfeld in die sinagoge "his intimate knowledge of the Old Testament" (1967:230) verwerf het. Barnard sê: "Die sinagogediens ..... het die ruggraat gevorm van die Joodse godsdiens" (1981:86).

Dit is onmoontlik "to exaggerate the significance of the institution of the Synagogue" (Rowley 1969:239). Dit is die sinagoge sisteem "which ensured the survival of Judaism until to-day" (Rowley 1969:241). Vir die Christelike Kerk en die

kerk lied²⁶⁰ is die sinagoge van die grootste betekenis.

Lietzmann is byna seker daarvan dat tydens die ontstaan van die Christelike kerk daar geen Psalms in die Joodse sinagoges gesing is nie - alhoewel daarmee rekening gehou moet word dat die gebruike van die Talmud en die Hellenistiese sinagoges baie van mekaar verskil het. Dit skyn dus asof die **Christelike liedere ontstaan** het uit **die behoefte van die Christelike lering en onderrig**. Die Lofliedere van Maria, Sagaria en Simeon sowel as die in Openbaring (4:8,11²⁶¹, 15:3,4,11,15²⁶²,17,18²⁶³ en 7:10,

²⁶⁰ Soos later in die proefskrif gesien sal word.

²⁶¹ Openb 4
⁸Hulle het dag en nag sonder om te rus, gesê:
 "Heilig, heilig, heilig
 is die Here God, die Almagtige,
 Hy wat was en wat is
 en wat kom."

²⁶² Openb 15:3 en 4
 "Groot en wonderbaarlik
 is u daad,
 Here God, Almagtige.
 Reg en betroubaar is u optrede,
 Koning van die nasies.
⁴Wie sal U nie vrees nie, Here,
 en u Naam nie verheerlik nie?
 U alleen is heilig!
 Al die nasies sal kom en U aanbid,
 want hulle sal sien
 dat u handelswyse regverdig is" (Openb 15:3-5).

²⁶³ Openb 11:15, 17-18
¹⁵Toe het die sewende engel op sy trompet geblaas.
 Daar was stemme in die hemel wat hard uitgeroep het:
 "Die koningskap oor die wêreld
 behoort aan ons Here en sy Gesalfde,
 en Hy sal as koning heers
 tot in alle ewigheid."

¹⁷"Ons dank U, Here, God, Almagtige,
 U wat is en wat was,
 dat U nou u groot mag gebruik
 en as koning heers.

¹⁸Die nasies was woedend,
 maar nou het die tyd
 vir u oordeel gekom.

12²⁶⁴) is nie volgens Joodse voorbeelde gedig nie (Vergelyk Lietzmann 1961:148,149).

Wilson-Dickson gaan weer van die standpunt uit dat daar baie dinge is wat kerk en sinagoge "miteinander verbindet .....Lesung, Singen von Psalmen und Hymnen" (1994:25b).

1.3.4 Die verhouding tussen tempel en sinagoge

Die **Sinagogediens** het geleidelik uit die tempelkultus gegroei.

"But Synagogue worship was in no sense opposed to Temple worship, and Jesus, whose custom it was to attend the Synagogue when he was not in Jerusalem (Luke 4.16), attended the Temple when he was there .... Similarly Paul went to the Synagogues when he was on his missionary journeys, but went to the Temple when he was in Jerusalem [(Acts 21:26) Rowley 1967:226].

Die **sinagogediens** was 'n diens sonder offers. Die **offers** was die **dominerende** karaktertrek van die **tempeldiens**.

1.3.5 Godsdienstige aktiwiteite by die sinagoge

Die **sinagogediens** was primêr 'n lees-, leer- en gebedsdien

---

Die eindtyd het aangebreek:
 die dooies word geoordeel;
 aan u dienaars, die profete,
 en aan die gelowiges,
 dié wat U vrees, klein en groot,
 word hulle loon gee;
 en dié wat die aarde vernietig,
 word vernietig."

264

Openb 7:10, 12
¹⁰Hulle het hard uitgeroep: "Ons redding kom van ons God, wat op die troon sit, en van die Lam!"
 (die engele het) ¹²gesê:
 "Amen! Die lof en die heerlijkheid,
 die wysheid, die dank en die eer,
 die mag en die sterkte behoort
 aan ons God
 tot in alle ewigheid, Amen!"

(Rowley 1967:213-245; Barnard 1981:88).²⁶⁵ Sistematiese voorlesings uit die Tora, profete en geskrifte, vergesel van die vertaling (in die spreektaal Aramees) en verklaring daarvan, was 'n integrale deel van die sinagogale byeenkoms.

Die **gebed aan die begin van die byeenkoms**, (aan die begin van die dag) was belangrik. "The congregation stood for the prayer and at the end responded with Amen, thus making the prayer their own. To this the Christian use of Amen is to be traced" (Rowley 1967:235).²⁶⁶ Ander elemente was die **liturgiese groet**, 'n element van **geloofsbelydenis** (Deutr 6:4)²⁶⁷ en **doksologieë** (Strydom 1991:37).

Die **gebedstyd aan die einde van die dag**²⁶⁸ was ook belangrik. By die **afsluiting van die diens** is die **seën** soos volg gedoen: "The priest faced the congregation stood with hands raised as high as their shoulders, repeating the formula word by word after the priest and responding with Amen after each of the three parts of the blessing" (Rowley 1967:237).

---

²⁶⁵ As gevolg van die feit dat gebed so 'n belangrike rol in die sinagoge gespeel het is daar ook na die sinagoge verwys as *proseuche* "gebed" (Rowley 1967:230).

²⁶⁶ Van die "Alexandrian Church" is dit op rekord "how the worshippers stretched out their necks and raised their hands and leapt into the air, and traces this back to a custom of the synagogue when the Trishagion of Isaiah 6 was recited by the assembly accompanied by a threefold leaping in the air" (Rowley 1967:235).

²⁶⁷ Deutr 6:4 Hierdie gebooie wat ek jou vandag gegee het, moet in jou gedagtes bly.

²⁶⁸ Daar was daaglik drie gebedstye waarvan veral die byeenkoms aan die begin en einde van die dag die belangrikste was. Barnard gee 'n uitvoerige verduideliking van die gebedstye (1981:90).

In die sinagoge is nie net **onderrig in die Skrif** gegee nie,²⁶⁹ die **Skrif is ook uitgelê**. Die sinagoge het later die belangrikste instelling in die onderrig²⁷⁰ van volwassenes geword (Stander 1990:82). Die **sinagoge was 'n opvoedingsplek** "where the Bible was the chief or the sole subject studied" (Rowley 1967: 229).

1.3.6 Gebruike by die sinagoge

1.3.6.1 Diensdoen by die sinagoge anders as by die tempel

By die **tempel** was die diens uitsluitlik aan die **Levitiese priesterskap** toevertrou. By die sinagoge was dit anders. Die **sinagoge is gedra deur die gemeente**. Elke volwasse manlike lid was geregtig om te bid, om voor te lees en te leer. Die **gemeente kon deelneem aan die verrigtinge, bv. die sang** en deur allerlei **response** soos "amen" en "halleluja", ens (Barnard 1981:100). "Die (männliche) Gemeinde mit 'Amen' oder kurzen Eulogien respondierte"²⁷¹ (Elbogen, 1960:\$1205).

1.3.6.2 Die voorsanger-amp by die sinagoge

"In de diens van de synagoge is het voornaamste ambt dat van de Chansan (overste), die als voorzanger (ook voorbidder genaamd)

---

²⁶⁹ "The synagogue was not only used for worship and education. It was also used as a court for the administration of justice" (Rowley 1967:239); In Luk 12:11 lees ons: "Wanneer hulle julle voor sinagoges en owerhede en gesagvoerders bring, moet julle julle nie bekommer oor hoe of waarmee julle julle gaan verdedig of wat julle gaan sê nie, ¹²want die Heilige Gees sal julle op daardie oomblik leer wat gesê moet word".

²⁷⁰ Die ontstaan van 'n formele skoolsisteem het ten nouste saamgehang met die ontwikkeling van die sinagoge, veral onder die invloed van die Griekse kultuur.

²⁷¹ Die (manlike) gemeentelide het met "Amen" of kort eulogië geantwoord.

fungeert" (Bakker 1961:302b).

1.3.7 Die lied in die sinagoge

Dit is belangrik om te noem **dat die Psalmsang** (Louw 1990:349) uit **die tempelkultus sy plek in die sinagoge behou** het²⁷². Daar bestaan egter min gegewens oor presies waar die lied sy plek in die sinagoge gehad het. **Al wat vasstaan is dat gesing is**. "Daar bestaan nie sekerheid of daar voor of na die lesinge gesing is nie" (Barnard 1981:99).

Dix sê die "synagogue worship of the Jews" was "interspersed with Psalms" (1967:92).²⁷³ Die eerste **groep Psalms** wat in die sinagoge gesing was, was **Pss 145-150** (Rowley 1967:237). Later is **cantica** (Skrifgesange soos Eks 15, Rigt 5, ens) en himnes (vrye liedere) **by die Psalms gevoeg**. Teen die middel van die tweede eeu was die daaglikse repetisie van die reeds genoemde Pss 145-150 "a pious practice of individuals ...." (Rowley 1967:237).

Die Psalms was heel waarskynlik op 'n **onberymde wyse gesing**, as 'n **soort resitatief** wat meer bestaan het uit **spraakmelodieë** as 'n melodie soos ons dit vandag verstaan - Barnard praat van 'n "voorstadium van die latere Gregoriaans" (1981:99). Dit word algemeen aanvaar dat die **psalmodiërende sangwyse** in sinagoges (Sprechgesang)²⁷⁴ steeds **onbegeleid** gedoen is. **Onbegeleide sang, a cappella** was die algemene/gebruiklike. "Für das psalmodierende Beten und das kantillierende Vorlesen der Schrift (Sprechgesang)

---

²⁷² *Handboek by die Bybel* (1973) noem nie, sover vasgestel kan word, dat daar in die sinagoge gesing is nie.

²⁷³ Dit is nie uit Dix se teks heeltemal duidelik of hy met "Psalms" Sprechgesang Psalms bedoel nie.

²⁷⁴ "Psalmen ..... wurden psalmodiert, das heißt in einer Art erhöhtem Sprechgesang vorgetragen. Ausgangspunkt war ein einziger Ton" (Wilson-Dickson 1994:22b).

gab es zunächst keine festen Ordnungen." (Elbogen 1960:\$1205).²⁷⁵ Milo skryf: "Daarbyj werden de psalmen door den voorganger 'psalmodiërend' voorgedragen, waaraan het volk de amens en halleluja's toevoegde" (Milo 1946:74). Hierdie soort sang word volgens Barnard "**spreeksang**", "**chant**" of "**cantillation**" genoem (1981:99). Volgens Boon het die kenmerkende Hebreeuse spraak-aksent 'n bepalende invloed gehad op die styl en struktuur van hierdie melodieë. Strydom konkludeer: "Op so 'n wyse het die melodieë die teks eksegeties onderstreep" (1991:37).

Mettertyd het die spraakmelodieë meer vastheid van vorm gekry en bepaalde "melodieë" (en ritme patrone?) is vir bepaalde dae en feesgeleenthede voorgeskryf.

Het ons vandag enige idee van die melodieë wat in die sinagoge gesing is? Die antwoord is ongelukkig: "Nee, ons het nie". So weet ons ook nie watter melodieë by die Psalms gesing is nie. Geen enkele nootnotasie is in die Bybel opgeteken nie. Daar is geen kanonmusiek/note in die Bybel nie. Om die musiek van die vroeë kerk met die van die Sinagoge te vergelyk "ist allerdings schwieriger" (Wilson-Dickson 1994:25a). Daar is eers teen die sesde of sewende eeu nC skriftelike nootnotasies wat vergelyk kan word.

"Die beste und wahrscheinlich einzige Methode, etwas über ihre Gebräuche zu erfahren, ist deshalb die indirekte - die ältesten schriftlichen Quellen über die frühe christliche Musik zu vergleichen mit dem noch heute geübten Gesang in jenen jüdischen Gemeinden, die ihre Traditionen über zwei Jahrtausende hinweg bewahren konnten. Die isolierten und streng orthodoxen jemenitischen Juden bilden solch eine Gemeinschaft, deren Musik noch heute bemerkenswerte Ähnlichkeiten mit den frühesten

---

²⁷⁵

Vir die Psalmsang-gebed en die voordrag van die kantor uit die Skrif (spreeksang) was daar nie 'n vaste ordening nie.

bekannten christlichen Quellen aufweist" (Wilson-Dickson 1994: 25a, 25b).

Dit is **onwaarskynlik** dat daar in die voordrag van die sinagoge chansan²⁷⁶ en die respons van die gemeente **enige van die melodieë van die na-eksiliese Levietekore oorleef/oorgebly** het²⁷⁷ (Elbogen 1960:\$1205).²⁷⁸

1.3.7.1 Die verskil tussen tempelsang en sinagoge sang

Presies wat die **verhouding** tussen die **musiek by die tempelbyeenkoms** (erediens?) en dié **in die sinagoge diens** was, is nie vandag duidelik nie (Boon 1970:159). Deur geskiedkundige navorsing weet ons darem 'n paar dinge. Die **sang in die sinagoge was anders as by die tempel**.

- * By die **tempel** het die **tempelsangers**²⁷⁹ of **priesterkore** gesing.
- * In die **sinagoge** het die **gemeente self gesing**. Die gewone volk het gesing. "Die Tempel hatte eine liturgische Form entwickelt, die mit ihrer Hierarchie, ihrem Opferkult und ihrer starren Organisation eine deutliche Kluft zwischen den Priestern und der Gemeinde der Gläubigen hervorbrachte, die sich nur noch in der Rolle der passiven Zuschauer wiederfanden. Der Gottesdienst in der Synagoge dagegen wurde von Laien gestaltet und durchgeführt und nicht von einer durch Erbfolge bestimmten Priesterschaft (Wilson-Dickson 1994:22a, 22b).

---

²⁷⁶ Voorsanger en voorbidder genoem.

²⁷⁷ "Dass in den Rezitativen des Vorbeters und den Responsen der Gemeinde Melodien der (nachexilischen) Levitenchöre weiterlebten, ist unwahrscheinlich".

²⁷⁸ Waarom sou dit so wees dat daar geen kanonieke musiek of melodieë bewaar gebly het nie? Ek wil waag om te antwoord: Dat **elke geslag sy eie melodie, musiek sou moes maak!**

²⁷⁹ Volgens Wilson-Dickson (1994:22a) het die (Tempel) sangers by die Tempel sowel as by Sinagoges gesing.

- * **Responsoriese** (refreine) en **antifonale sang** (beurtsang) het in die **sinagogedienste** gefloreer.
- * Soms het **twee kore**, bv die Psalms antifonies afgewissel.
- * Die **responsoriese sang** tussen voorsanger en (sinagoge) gemeente is op verskillende wyse hanteer. Die voorsanger sou, bv. die eerste lid (halwe vers) van die eerste vers sing, gevolg deur die gemeente wat die tweede lid sing. Hierna herhaal die gemeente dan hierdie lid (halwe vers) as keervers (antifoon) ná elke lid wat deur die voorsanger gesing word - totdat die hele psalm deurgesing is (Boon 1971:160).

1.3.7.2 Die sinagoge en musiekinstrumente

So ver vasgestel kan word, is **geen musiekinstrumente in die sinagogedienste gebruik nie** - ten minste vir 'n hele paar eeue nie. Musiekinstrumente is **nie op sigself gebruik nie** en ook **nie as begeleidingsinstrumente nie**. Ons weet dat by die **tempeldiens** daar **baie musiekinstrumente** gebruik is. "Von der das Singen begleitenden Instrumental-Musik des Jerusalemer Tempels ist in den Gottesdienst der Synagoge nichts übergegangen"²⁸⁰ (Elbogen 1960:\$1205).

Die **sang by die sinagoge** het sonder instrumentale begeleiding, plaasgevind. " ... the music of the synagogue was always restricted to pure singing; i.e. instrumentally unaccompanied" (Squire, R.N).²⁸¹

1.3.8 Die breuk tussen die sinagoge en die Christelike kerk

Die volgelingen van Jesus het na sy kruisiging en opstanding **voortgegaan om die dienste in die sinagoge by te woon**. Die

---

²⁸⁰ Van die *instrumentale musiek* wat die sang in die Tempel van Jerusalem begelei het, het niks na die erediens/godsdiens in die sinagoge oorgegaan nie.

²⁸¹ Barnard gee hier nie die volledige bronverwysing van Squire nie. Die bladsyverwysing ontbreek, asook die jaartal waarin die boek verskyn het.

sinagoge was vir hulle 'n geestelike tuiste en hulle kon die hele diens meemaak omdat hulle dit alles verstaan het.

Die **geskiedenis** vertel dat "the breach between the Jewish Christians and their own country-men was thus complete after A.D. 66. When Roman rule was restored, Jewish nationalism entrenched itself bitterly in the only sphere left to it - the worship of the synagogues and a rigorous observance of the Law. In Palestine, the Jewish-Christian desertion of the national cause was revenged by a rigid exclusion for ever from the whole life of the Jewish community.... Debarred thus from all possibility of making many converts from among their own embittered countrymen, the Jewish-Christian Church of Palestine becomes **after A.D. 70** a small closed body of hereditary Jewish believers in the Messiah Jesus" (Dix 1967:63).

Die **finale breuk** het gekom toe **rabbi Gamaliël 11** in die gebed, die tefilla, omstreeks **90 nC** 'n byvoeging gemaak het wat bedoel was om die Christene as *minim* (kettters) uit te dryf (Barnard 1981:87).

Na die breuk "war der christliche Gottesdienst noch einige Zeit von der Tradition der Synagoge geprägt. Kantoren die dafür ausgebildet waren, den Gesang in der Synagoge zu leiten, setzten ihre Fähigkeiten im Dienst ihrer neuen Gemeinde ein, wenn sie sich dem christlichen Glauben anschlossen" (Wilson-Dickson 1994:25a).

1.3.9 Die latere ontwikkeling van die sinagoge lied

1.3.9.1 Die musikale "Vorbeter"

Volgens Elbogen (1960:\$1206) het daar in die **sesde/sewende eeu nC** 'n "Interesse an einem musikalischen Vorbeter" in die sinagoge ontstaan. Hierdie "voorbidders" sou **nie net 'n voorbidder wees nie, maar ook 'n voorsanger**. "So entstand das Amt des

Vorsängers, der als Solist kantorale Gesänge vortrug". Ongelukkig is hierdie "Vorbeter" **se melodieë wat hy voorgesing het, nie opgeteken nie**. "Die nicht aufgezeichneten Melodien wanderten mit den umherziehenden Vorsängern von Ort zu Ort, ja von Land zu Land" (Elbogen 1960:\$1206).²⁸²

1.3.9.2 Nuwe sinagoge melodieë

Vanaf die **vroegste Middeleeue** het daar veral in die Spaans-Arabiese gebied in die sinagogale musiek nuwe **melodieë en nuwe gedigte** ontstaan en 'n **nuwe opbloei** het plaasgevind²⁸³. Die Spaanse provinsiale geleerde, Profiat Duran het begin om "die Eigenart der jüd. Musik" aan te toon (Elbogen 1960:\$1206). **Elbogen vervolg** en sê aangesien elke sinagoge "selbständig war, hatte das liturgische Brauchtum eine grosse Breite"²⁸⁴ ..... Die modale Melodik der **synagogalen Musik** erhielt sich im Osten anders als im Westen".

1.3.9.3 Vurig-bedwelmende melodieë

Die Sefardiese Kabbaliste het in die **sestiende eeu** in Safed, **Bo-Galilea vir hulle gesange vurig-bedwelmende melodieë in gebruik geneem** wat hulle **van die baie volksliedere van "der Umwelt" oorgeneem** het.²⁸⁵

---

²⁸² Die melodieë, wat nie opgeteken was nie, verskil van voorsanger tot voorsanger en van plek tot plek, en van land tot land.

²⁸³ "Seit dem frühen Mittelalter drangen - besonders im spanisch-arabischen Raum - in die synagogale Musik neue Melodien ein, wie auch die Dichtung damals und dort neu aufblühte" (Elbogen 1960:\$1206).

²⁸⁴ Die liturgiese gebruike het van sinagoge tot sinagoge verskil, liturgiese gebruike het 'n groot verskeidenheid gehad.

²⁸⁵ "Im 16.Jh. haben die (sefardischen) Kabbalisten im obergaliläischen Safed ihren Gesängen feurige berausende Melodien zugrunde gelegt, die vielfach Volksliedern der Umwelt entlehnt waren" (Elbogen

1.3.9.4 Wisselsang tussen die voorsanger en die gemeente

Die normale uitvoering van die **Sinagogale Musiek** in die Middeleeue was **die wisseling tussen voorsanger en die gemeente wat antwoord.**²⁸⁶ Vanaf die veertiende tot die sestiende eeu is die voorsanger van tyd tot tyd, op sommige plekke in Europa bygestaan deur of 'n **seunsstem** of 'n **bas.**²⁸⁷

1.3.9.5 Meerstemmige kunsgerigte sinagoge sang

Meerstemmige kunsgerigte sang "wurde zuerst in den **Synagogen** Italiens eingeführt; Salomo di Rossi druckte 1620 die ersten hebr. Gesänge mit Noten (mehrstimmig für Chorgesang). "In jene Zeit gehören auch die ersten Anfänge der Instrumentalbegleitung für den Synagogengesang. Die Übernahme des prot. Choralstiles wurde weniger problematisch angesehen als die Hereinnahme der Orgel in die Synagoge" (Elbogen 1960:\$1206). Dit het die eerste keer plaasgevind in die Hanover-omgewing. Sedertdien is die "Orgel in vielen Synagogen Europas und der USA anzutreffen. Ihre Einführung blieb nicht ohne Widerstand" (Elbogen 1960:\$1207).

1.3.9.6 Die twintigste eeu se sinagogale musiek

Die **sinagogale musiek van die twintigste eeu** word gekenmerk deur:

- * 'n versameling van mondelinge oorlewerings
- * geskrewe oorlewerings
- * nuwe komposisies.

1960:\$1206).

²⁸⁶ "von Vorsänger und respondierender Gemeinde" (Elbogen 1960:\$1206).

²⁸⁷ "Im 14./16.Jh. trat ... dem Vorsänger eine Knabenstimme und ein Bass zur Zeite" (Elbogen 1960:\$1206).

Die meeste werke is vir **liberale sinagoges** of vir **godsdiensstige konserte** bestem.

Die **vraag waarmee Joodse musiek-kunstenaars tans worstel** is of hulle hul weer op 'n **herordening** in die breë stroom van Oosterse musiek moet toelê, en of hulle hulle meer op die **Westerse musiek** (Amerikaans) en die **wêreldtaal (Engels)** moet toespits wat blykbaar ook wel **deeglik deurdring tot die moderne Israeli massa** (Elbogen 1960:\$1207).²⁸⁸

In hoofstuk 2 sal ons sien hoe die lied in die vroeë kerk en in die Middeleeue ontwikkel het.

288

"Die Zukunftsfrage der jüd. Kunst-Musik deutet entweder auf eine Wiedereinordnung in den breiten Strom der östlichen Musik oder auf die Annahme der musikalischen Weltsprache hin, die bei den Völkern mehr und mehr durchzudringen scheint'" (Elbogen 1960:\$1207).

HOOFSTUK 2

DIE VROEË KERK EN DIE LIED MET ENKELE VERWYSINGS NA DIE MIDDELEEUE**2.1 Inleidende opmerkings****2.1.1 Die lyn van die sinagoge deur na die vroeë kerk¹**

Hoewel die Christene uit die sinagoges verdryf is, deurdat die Jode nie meer vir hulle ruimte in die sinagoge gelaat het nie, het die Christene tog steeds die patroon van die sinagogediens as model gevolg. Baie uitdrukkings, woorde, formuliergebede, ens, van die sinagogediens² het 'n groot invloed op die vroeë vorms van die Christelike erediens, en die **lied by name**, uitgeoefen.

Al was die betekenis en invloed van die sinagogediens op die Christelike erediens groot, mag die Christelike erediens nie as 'n voortsetting van die sinagogediens gesien word nie. So is die **kerk lied ook nie 'n sito-sito voortsetting van die sinagogelied** nie. "Natürlich entstanden in den christlichen Gemeinden neue Lieder, die dem neuen Glauben Ausdruck verliehen" (Wilson-Dickson 1994:25b).

Dit word algemeen aanvaar dat die sinagogediens sy stempel onuitwisbaar op die samekomste van die vroeë periode gelaat het. Hier wil ons tog as vertrekpunt aanvaar dat die apostels verantwoordelik was vir die gestaltegewing van die gemeentelewe van die eerste gemeentes, en hulle was almal Jode. "Dit is dus

---

¹ Die studie van die vroeë kerk is "foundational for the proper understanding of the history of the church as a whole" (Botha 1992:116).

² Die sinagogale erediens was veral belangrik vir die Jode wat nie binne die bereik van die tempel was nie. "Met die vernietiging van die tempel in 70 nC het die tempeldiens natuurlik weggeval en het die sinagogediens die belangrikste samekoms van die Jode geword" (Botha 1988:18).

logies dat hulle vanuit hulle eie ervaring en verwysingsraamwerk die gemeente sal struktureer en dat die Joodse gemeentestrukture, veral dié van die sinagoge, hier 'n belangrike rol gespeel het" (Botha 1988:52). Dix (1982:37) noem die sinagogediens "the root" vir die vroeë kerk se erediens. Die liturgiese elemente wat behou is³ uit die sinagogediens was "**praise**⁴, prayer and instruction" (Martin 1964:24).

2.1.2 Die kerklied en Antiogië

Die eerste eeue was nie vir die Christelike kerk maklik nie. Aangesien Christen-wees in Jerusalem aanvanklik lewensgevaarlik was, "vormden zich de meeste kerken in klein-Asië" (Milo 1946:75). Die woord "Christen" kom dan ook nie uit Jerusalem nie, maar uit Antiochië (Hand 11:26e).⁵

Vir die kerklied was Antiogië baie belangrik. "Vanuit Antiochië verspreidde het geestelijk volkslied snel naar het westen" (Milo 1946:77).

2.2 Die Kerklied in die vroeë kerk

Die geskiedenislyn van die Ou Testamentiese kerk, wat die Psalms betref, is ná die Nuwe Testamentiese kerk, die na-apostoliese tydperk, in die vroeë kerk gekontinueer.

Talle geleerdes⁶ aanvaar dit as vanselfsprekend dat die kerk in die fase direk na die apostoliese tydperk, in navolging van die

---

³ Die eerste Joodse Christene het die sinagoge-tradisies aanvanklik net so voortgesit en later meer en meer gestruktureer totdat die preek die sentrale plek ingeneem het (Louw 1990:351).

⁴ "Praise" het oa bestaan uit die sing van Psalms en himnes.

⁵ Hand 11:26e In Antiogië is die gelowiges die eerste keer Christene genoem.

⁶ Waaronder Loots 1948:31; Barnard 1981:169; Strydom 1991:52; Hasper 1955:29, ens.

sinagoge, die Ou Testamentiese **Psalms gesing** het. In die Apostoliese Konstitusies word vermeld dat **Psalms gesing** is tussen die verskillende skriflesings (Apost. Const. 11,57).

Gelineau (1978a:445) sê dat daar **geen bewyse** is dat die eerste Christene die **Psalms gesing** het **soos ons dit vandag ken** nie. Hulle het waarskynlik eerder die Psalms gepraat/sing.⁷ Daar was op hierdie stadium in die geskiedenis nog nie 'n skerp onderskeid tussen die praat- en sanghandeling nie (Vgl Strydom 1991:54).

Die leiers wat die vroeë Christendom moes voorgaan in die aanbidding, het as taak gehad om aan die vroeë kerk die evangelie te verkondig, die sakramente te bedien, "hulle te lei om God te loof en te prys, in sowel gebed as sang" (Botha 1988:20).

2.2.1 Die ritme

Die ritme is deur die teks gegee. "Der heute übliche und durch die Editio Vaticana des Chorals vorgeschriebene Rhythmus mit gleicher Länge der Töne, der die Musik selbständig und zur Herrin des Textes macht, muß aus Gründen der Paläographie und der geschichtlichen Zusammenhänge als unhistorisch abgelehnt werden" (Jammers 1960:\$408).⁸

2.2.2 Die funksie

"Diese liturgische Musik kennt also keine musikalischen Funktionen; sie ist von sich aus nicht zuverstehen, sondern bedarf des Vollzuges durch den liturgischen Sprecher und die den Text aufnehmenden liturgischen Hörer, um Realität zu gewinnen,

---

⁷ Wat in Duits genoem word Sprechgesang of dan psalmodieer.

⁸ Die huidige gebruik wat deur die Editio Vaticana van die Koraal voorgeskryf is, **met gelyke lang tone**, wat die Musiek selfstandig en tot meesters van die teks maak, moet op grond van die **Paleografie** (die wetenskap wat 'n studie maak van die ou handskrifte) en die historiese samehang **as onhistories afgewys word**.

das heißt sinnhaft zu werden⁹ .... Als wichtigste Aufgaben sind zu nennen: die Verkündigung des Textes, also der Heilige Schrift" (Jammers 1960:\$408).¹⁰

2.2.3 Die afsluiting/finalé van vroeë kerkliedere

Die gemeente het hulle liedere afgesluit met "Amen" en "Halleluja". Hierdie "Halleluja en Amen"-afsluiting "gewinnt auf mehreren Wegen große Bedeutung, etwa in den christologischen Kämpfen des 3./4.Jh.s wo Bekenntnisformeln (Doxologie) von der Menge vorgetragen wurden ..." (Jammers 1960:\$408).¹¹

2.2.4 Geleenthede vir die vroeë kerklied

Die werklike geleenthede van die musikale Liturgie was die **uur-gebed (Studengebet) en die Mis**. Die gesange van die *Stunden* was die Psalmodie, die *Lectio*, die *Responsorium* en die himnes.

2.2.5 Die kerklied as responsie

Die Funktion dieses Responsorius ist also nicht ästhetischer Genuß oder Erbauung der Zuhörer, sondern die Antwort der Zuhörer, vertreten durch Kantor und Schola, auf das Verkündete (Jammers 1960:\$409).¹²

---

⁹ Hierdie Liturgiese musiek moet **nie op sigself gesien word nie**, maar wil die voltrekking van dit wat deur die liturg voorgedra en wat die hoorders met die teks liturgies opneem tot 'n "realiteit" help maak, dws dit sinvol laat wees.

¹⁰ Die lydingsgeskiedenis het tot musikale verrykking gelei.

¹¹ Hierdie toeroep het op vele aspekte groot betekenis verkry, veral tydens die **Christologiese stryd van die 3^e/4^e eeue**, waar belydenisformules (Doxologie) deur die massas voorgedra was.

¹² Die **funksie van hierdie responsies** is nie vir estetiese genieting of die stigting van die luisteraars nie, maar **die antwoord van die toehoorders verteenwoordig deur die kantor en die Schola**, op die verkondigde evangelie.

2.2.6 Die Psalms as begeleiding

"Die Psalmodien hatten also in der musikalischen Liturgie ihre ursprüngliche Aufgabe als Begleitgesänge zu Prozessionen: dem Einzug bei Beginn der Messe, dem Opfergang, dem Gang zum Herrenmahl" (Jammers 1960:\$409).¹³

2.3 Die Liturgiese gebruik van die Psalms

Vanaf die apostoliese tyd is die Psalms in die liturgie gebruik. Volgens Luk 24:44¹⁴ het hulle op Christus betrekking, en kom uit die Ou Testamentiese gebruik van gebede en gesange in die kerk. Hulle Christelike betekenis word deur die **Kleine Doksologie** verwoord, wat met die paar Psalms afgesluit word. Aangesien die Psalms in die Rooms Katolieke Kerk ook as die gebed van Christus geld, het hulle woorde in die gebedsvereniging met Christus besondere mag en krag. So word die Psalms die grondslag van die **Breviers**. Waar die vromes aanvanklik daarna gestreef het om die hele Psalter as dit moontlik is, daagliks of dan ten minste in die verloop van twee dae deur te bid, het **Benedictus van Nursia** volgens die Grondslag van die **Officium** dit verdeel: *Psalterium per hebdomadam scriptura per annum* (na soveel Psalms moontlik op die betrokke dag luister, sodat al 150 Psalms eenmaal in die week gebid word).

In die Oosters-Ortodokse Kerke is die liturgiese gebruik van die Psalter in die **Vespers** en **Mettes** behou, wat vir die gemeente bedoel is, en op Sondae en Feesdae gebruik. Boonop speel die priester, in geleentheidsgebede (Stundengebett) van die Monikke-

---

¹³ Die **Psalmsang** het sodoende in die musikale liturgie sy oorspronklike taak, as begeleidings sang tot die prosesie (die intog aan die begin van die mis) die offerproses en die loop van die maaltyd vervul.

¹⁴ Luk 24:44 Daarna sê Hy vir hulle: "Dit is die betekenis van die woorde wat Ek vir julle gesê het toe Ek nog by julle was, naamlik dat alles vervul moet word wat in die wet van Moses en in die profete en psalms oor My geskrywe is".

gemeenskap en in persoonlike geleentheidsgebede, 'n belangrike rol. Maar volgens veranderde orde as die van die Weste, waartydens vir bepaalde weekdae en gebedstye, bepaalde Psalms altyd weer gebruik word.

In die **Rooms Katolieke Kerk van die Middeleeue** word Ps 6¹⁵ in die godsdiens oa tydens die opdra van die offers (**Offertorium**) die kommunie (**Communio**), by die aanvang van die liturgie (**Introitus**) en na die eerste lesing gesing. In die **Mis** het daar maar 'n klein oorblyfsel, meestal in die vorm van enkele verse (**Antiphone**), behoue gebly. Nogtans het enkele Psalms hulle besondere funksie behou veral die sewe boetepsalms, die pelgrimsliedere (119-133 Vulg), wat in die Middeleeue gewoonlik in die middelweke van die vastyd gebid is. Hulle was dikwels as pelgrimsliedere, "Liedere van die optogte" (Hinaufzüge) genoem, en daarom het hulle ook op die 15 trappe van die geestelike lewe betrekking. Na die hervormings van Pous V is hulle nie meer voorgeskryf as slotgebede van die **Officium** nie, maar was hulle daagliks in die klein **Hoor (Horen)** en in die **Officium Parvum**, 'n daaglikse gebed wat veral deur vroulike Genootskappe gebruik is. Slegs die **Invitatorium-Psalm** (Ps 94[95]) was volledig responsories voorgedra.

"Durch die Psalmen, das Gesangbuch der Bibel, haben auch Christen Zugang zur alttestamentlichen Tradition des Gotteslobs" (Wilson-Dickson 1994:21a).

2.4 Universaliteit van die Psalms

Om die **universaliteit van die Psalms**, vir alle mense, vir alle dinge¹⁶, vir alle tye te demonstreer, sê Prothero: "Though the

---

¹⁵ Net vers 1 word aangehaal: "Vir die koorleier: met snarespel; met basstem. 'n Psalm van Dawid".

¹⁶ Die "sterrekoor" van Ps 18:2(19:2) is deur God bestem om in te pas in die verkondiging van sy lof (Vgl Stoop 1992:56). "Die hemel getuig van die mag van God, die

influence of the Psalms has been confined to no age, no nation, no class and no creed, there have been special periods when they have spoken with peculiar force. This has been particularly the case in times of persecution, when circumstances gave to the words an immediate personal application. Such a period was the infancy of Christianity. Secretly, under cover of night, or at early dawn, children cast out by their parents, slaves oppressed by their masters, citizens suspected by their neighbours, subjects proscribed by their rulers, gathered for prayer and praise in the catacombs of great cities, in workshops, or in upper rooms of retired houses of the outskirts of towns. Of their religious services the **Psalms formed a conspicuous part, and special Psalms were soon appropriated to particular occasions**, such as the 73rd for the morning and the 141st for the evening worship" (Prothero sj:9).¹⁷ [My kursivering].

Wilson-Dickson¹⁸ in sy boek¹⁹ **Geistliche Musik: ihre großen Traditionen; vom Psalmengesang zum Gospel** sluit hierby aan: "Wie die Psalmen ein unverzichtbarer Bestandteil des jüdischen

---

uitspannel maak die werk van sy hande bekend".

¹⁷ Die woorde van die Psalms was op die lippe van duisende van die eerste Christene wat in die vroeë kerkgeskiedenis vir hulle Christelike geloof die marteldood moes sterwe (Loots 1948:32).

¹⁸ Andrew Wilson-Dickson is 'n dosent aan Welsh College vir Musiek en Drama in Cardiff. Na sy musiekstudies in Cambridge het hy orrelis geword van die beroemde Yorker Münster en daar het hy ook Komposisie bestudeer. Hy "... entfaltet ein breites Panorama der geistlichen Musik, in der ganzen Welt: Vom gregorianischen Gesang bis zur christlichen Rock-Oper, von der Liturgie der Ostkirchen bis zur ekstatischen Musik afrikanischer Gemeinden, von Gabrieli und Heinrich Schütz bis zum Gospel song oder dem neuen Anbetungslied" (Wilson-Dickson 1994:omslag).

¹⁹ "Dieser ansprechende Bildband gibt in einzigartiger Weise einen umfassenden Gesamtüberblick über die Musik der christlichen Kirche in aller Welt - eine wahre Fundgrube für alle Musik-freunde und -kenner" (Heizmann 1994:omslag).

Gottesdienstes waren, so gehörte die Musik auch zur christlichen Kirche vor ihren frühesten Anfängen an. Musik spielte im Gottesdienst immer eine zentrale Rolle" (1994:omslag).

2.5 Moeilike omstandighede vir die kerklied in Rome

Van openbare kerklike samekomste was daar in Rome agv vervolging van die Christene aanvanklik geen sprake nie. Die Christene het in die geheim in die gange van ondergrondse begraafplase vergader²⁰. Hierdie gange het skuilplek vir die Christene gebied en was die aangewese plek vir hulle samekomste.

Indien daar in die **katakombes gesing** is, was dit waarskynlik gedemp gedoen agv die **veiligheidsrisiko**. As gevolg van die gevaarlike omstandighede kon "de samenhang de eerste eeuwen geen grote vlucht nemen. Eerst later, toen de Kerk 'in ruimte was gesteld', bloeide de kerkzang tot onevenredig formaat op" (Milo 1946:76).²¹

Die liedere het ipso facto saam met die apostels op hulle sendingreise gegaan. Die Jesusnaam was in die derde eeu nC agv die liedere baie bekend. In 268 is op die Sinode van Antiochië in die veroordeling van Paulus van Samosata gevra: "Qui ne connaît les nombreux cantiques, composés dès le commencement, dans lesquels le Christ est nommé Dieu?" (Hasper 1955:754).²²

---

²⁰ "In het zachte tufsteen, dat voor de huizenbouw werd gebruikt, werden gangen uitgehakt, ter weerszijden waarvan de dodennissen werden gemaakt. Deze nissen werden door marmeren platen afgesloten, welke inscripties droegen. In zulk een grafgang, de Kata Kumba (= bij de marmergroeven) heeft het lichaam van Petrus gelegen eer het onder de St. Pieterskerk is begraven. Naar deze gang werden nu alle gangen 'catacomben' genoemd" (Milo 1946:75).

²¹ Of daar in die katakombes gesing is of nie, is nie 'n vraag nie, want "... de mens, die door het Heilige is gegrepen, kàn het zingen niet laten" (Van der Leeuw 1948:7).

²² Wie ken nie die baie (vermenigvuldige) liedere wat van die begin af gedig is, waarin Christus God genoem word

2.6 Geskiedkundige bronne oor die lied in die vroeë kerk

Die geskiedenis beskik oor **baie min skriftelike gegewens** ten opsigte van die eredienspraktyke van die eerste drie eeue. "Buiten het N.T. zijn de berichten over het zingen der eerste christenen uitermate schaars" (Van der Leeuw 1948:33).

Kennis van die **vroeë kerk se geskiedenis is belangrik** vir die verstaan van die ontstaan en die ontwikkeling van die **kerk lied**. Die wortels van die tradisionele kerk lied lê oa in die vroeë kerk. Vir baie teoloë is **die vroeë kerk die normbepalende tydperk** en hierop word telkens teruggegryp vir wat mag en wat mag nie in die erediens, veral vir die kerkmusiek en die kerk lied by name. Hoewel die **vroeë kerk se geskiedenis belangrik** is, mag dit **nie verabsoluteer word nie** - ook nie wat die kerk lied betref nie. Die gegewens van hierdie tyd **mag nooit verwaarloos word nie**, maar dit mag **ewemin tot norm** vir die erediens en vir die kerk lied van vandag, verhef word (Vergelyk Barnard 1981:155).

Terwyl daar min bronne oor die lied van die vroeë kerk bestaan en die gegewens fragmentaries is, mag afleidings daaruit vir die erediens en vir die kerk lied van vandag net met die grootste versigtigheid gemaak word.

2.6.1 Die brief van Plinius²³ aan keiser Trajanus

In hierdie brief **112 nC** meld Plinius²⁴ van "de samenkkomsten van de christenen .... die de gewoonte hebben op een bepaalde dag

---

nie? (Hasper 1955:747).

²³ Kerkhistorici haal hierdie brief met reserwe aan omdat ons hier nie met eerstehandse inligting te doen het nie, en die skrywer nie 'n christen was nie. Jones, Wainwright en Yarnold (1978:51) verdedig die brief van Plinius as bron wanneer hulle sê: "Plinius is clearly trying to be both exact and complete in his account".

²⁴ Plinius die Jongere was stadhouer van Bithinië, in die begin van die tweede eeu, [(Epix X 96) Loots 1948:31].

voor het opgaan van het licht (stato die ante lucem) beurtelings²⁵ een lied te zingen ter ere van Christus" (Jonker sj:56). "Quod essent soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem"²⁶ (Van der Leeuw 1939:34). Van Andel (1968:10) lei uit hierdie brief van Plinius af "dat de joodse gewoonte de psalmen in **beurtsang** te zingen van meet af bij de gemeente in gebruik is geweest"²⁷ (my kursivering).

2.6.2 Die Didaché²⁸

In **hoofstuk 10 van die Didaché** word gehandel oor die dankgebed ná die maaltyd. Martin (1982:9v) beskryf hierdie gebede as "exalted and hieratic, with doxological ascriptions of praise". Hulle is volgens hom uitgewys as "hymnic forms". Barnard (1981:158) sê dat dit **die oudste eucharistiegebed** is wat aan ons bekend is. "In wese is dit 'n lied van prys en seën aan God, (my kursivering) soos in die Ou Testament en in die Joodse liturgie gevind word. Dit gaan om die groot taak om God te dank en prys". Strydom is minder seker of dit 'n lied was wat gesing is. Hy sê: "Of dit wel gesing is, sou beswaarlik vasgestel kon word. Indien wel, was dit hoogs waarskynlik in psalmodiërende styl" (1991:46).

Drie van die **liturgiese uitroepe** wat in latere liturgieë 'n vaste

---

²⁵ Milo praat van "wisselsang" (1946:76).

²⁶ Vry vertaal: dat hulle, die Christene, gewoon was om op 'n vasgestelde dag voor dagbreek bymekaar te kom en in beurtsang/wisselsang Christus as God 'n lied toe te sing!

²⁷ Martin (1982:3) huldig nie die Van Andel-beskouing dat die Christene se beurtsang 'n navolging van die sinagogale gebruik was nie.

²⁸ Die Didaché, alias, die Leer van die Twaalf Apostels, word deur geskiedkundiges verskillend gedateer, êrens tussen ongeveer 100-150 nC. Die meeste geskiedkundiges dateer dit egter binne die eerste tien jaar van die tweede eeu. 'n Manuskrip daarvan, wat uit die elfde eeu dateer, is in 1873 ontdek (Jonker sj:55).

plek gekry het, kom in die **Didache** voor, nl: **Hosanna vir die God van Dawid, Maranatha en Amen** (Vgl Strydom 1991:46).²⁹

Jonker maak 'n belangrike opmerking oor hoofstuk 14 van die **Didaché**. Hy skryf: "In cap. 14 komt het offerkarakter van de maaltijd ook reeds naar voren: 'belijdt vooraf uw zonden, opdat uw offer rein zij!' Maar hier is te denken aan het **lofoffer**, (my kursivering) t.w. 'de vrucht onzer lippen, die zijn Naam belijden' (Hebr. 13:15)".³⁰ Was die *lofoffer* 'n de facto lied? Oor die antwoord het die geskiedenis 'n sluier getrek.

2.7 Die Erediens in die vroeë kerk

Soos in hoofstuk 1 aangetoon, het die Joodse godsdiens 'n gevestigde liturgie gehad, wat in die tyd van Jesus ook gebruik was in die tempel sowel as die sinagoges. **Priesters en Leviete was besig om die eredienste volgens voorskrif te lei** (vgl Dix 1970:10). Jesus het nie hierdie dienste summier verwerp nie. Hy het self na die tempel toe gegaan om die groot feeste by te woon, en "soos sy gewoonte was, het Hy op die sabbatdag na die sinagoge toe gegaan" (Luk 4:16). Maar Hy het dit baie duidelik gestel dat die kultus nie baie langer sou voortgesit word nie, en dat die aanbidding van die "Nuwe Wet" van 'n ander aard en in 'n nuwe gees sou wees. So het Hy vir die Samaritaanse vrou geantwoord dat die vraag nie is of 'n mens in Jerusalem of op die berg Gerisim³¹ (Vgl Deutr 11:29; Deutr 27:12; Jos 8:33 en Rigt

---

²⁹ Die vraag moet gevra word of hierdie uitroep "gesê of gesing" was?

³⁰ Hebr 13:15 Laat ons dan onophoudelik deur Jesus aan God 'n offer van lof bring, dié lof wat aan Hom gebring word deur die lippe wat sy Naam bely.

³¹ "De bewoners van de provincie Juda beschouwden de wederopbouw en het herstel van de cultus als hun eigen zaak en wezen alle medewerking van de kant der noordelijke bureu en hun stadhouder Sanballat van de hand (Neh. 2:19 e.v.). De gemengde bevolking van Samaria was in hul ogen cultisch onrein. Het onontkoombare gevolg van deze afwijzende houding was

9:7) moet aanbid nie want "daar kom 'n tyd, en dit is nou, wanneer die ware aanbidders die Vader deur die Gees en in waarheid sal aanbid, want die Vader wil juis hê dat die mense wat Hom aanbid, dit so moet doen. God is Gees, en die wat Hom aanbid, moet Hom deur die Gees en in waarheid aanbid" (Joh. 4: 23-24) [Vergelyk Jungmann 1972:10].

In die gesprek tussen Jesus en die Samaritaanse vrou, probeer sy haar skuld ontduik deur Jesus in teologiese twiste te verstriek. Wie is nou reg, ons wat op Gerisim aanbid, of die Jode wat in die tempel op Sion aanbid? (Joh. 4:19-20). Hoe wonderlik is Jesus se antwoord dan nie in Joh. 4:21-24 nie?

Hoe was hierdie aanbidding in Gees en waarheid nou gestruktureer? Dit was aanbidding wat aan God toegebring is deur mense wat deur die Heilige Gees aangedryf was. Maar hierdie innerlike eis het nie die aanbidder verhinder om dit uiterlik tot uitdrukking te bring nie, en is ook nie net in die binnekamer beoefen nie - dit was ook in liturgiese vorme gegiet. Ons Heiland het nie net aan ons die suiwer leer openbaar nie, Hy het ook die grondslag gelê vir sy kerk, 'n sigbare kerk waarin sigbare mense die leiding moes neem om die aanbidding in die regte bane te voer. Om tot die kerk toe te tree is die mense met die sigbare sakrament van die Doop ingelyf. Die lidmate van die kerk het saamgekom en gedeel aan 'n gemeenskaplike maaltyd en het as "een liggaam" die Here vereer, en Hy het Homself op 'n besondere wyse aan hierdie byeenkoms verbind, deur te belowe dat "waar twee of drie in my Naam saam is, daar is Ek by hulle" (Matt 18:20). Die skrywer van die Hebreërbrief vermaan sy lesers: "Ons moenie van die samekomste van die gemeente af wegbly soos party se gewoonte is nie, maar mekaar eerder aanmoedig om daarheen te gaan, en dit des

---

dat de Samaritanen een godsdienstige gemeenschap gingen vormen die onafhankelijk was van Jerusalem, en een eigen cultus stichten die aansloot op hun oeroude religieuse tradities. De nieuwe Samaritaanse gemeente met Sichem als centrum en het heiligdom op de berg Gerizzim werd waarschijnlijk pas t.t.v. Alexander de Grote gerealiseerd" (Gerleman .....:348).

te meer namate julle die oordeelsdag sien nader kom" (Hebr 10:25).

Hoe het hierdie samekomste van die vroeë kerk daar uitgesien? Volgens Dix (1970:36 ev) het die erediens op twee bene gestaan, nl. die Vergadering (**Synaxis**) en die Nagmaal (**Eucharistie**).

2.7.1 Die Synaxis

Dit is duidelik dat die liturgie van die vroeë kerk gewortel was in die Joodse erediens in die sinagoge, wat vier hoofelemente gehad het, tw voorlesings uit die Skrif, die **sing van Psalms**,³² 'n preek en 'n reeks vaste gebede. Die liturgie van die Christelike kerk was vroeg vasgelê, en het die volgende elemente bevat:

- * 'n Groet deur die voorganger met 'n responsie van die gemeentelede
- * 'n Skrifgedeelte (gewoonlik uit die Ou Testament).
- * 'n Psalm
- * Een (of twee) voorlesings van Woorde van Jesus wat geskei is deur die sing van 'n toepaslike Psalm.
- * 'n Preek
- * Die Missa (uitstuur) van die oningewydes (dooplidmate, ens.)
- * Gebede
- * Die Missa van die gelowiges
- * By geleentheid 'n kollekte vir die armes.

In die jongste tyd is 'n aantal liturgieë opgespoor wat baie lig werp op die erediens in die vroeë kerk, die Egiptiese Kerkorde, die Kanon van Hippolytus, die Apostoliese Konstitusies wat die Klementynse Liturgie bevat, die Epitomé en 'n Siriese apokriewe geskrif bekend as "Die Testament van onse Here Jesus Christus" (**Testamentum Domini**) [Jungmann 1972:54-55]. Vir die doel van

---

³²

Botha sê: "Every service conducted is part of the global Halleluja" (1992:117).

hierdie proefskrif is die Klementynse Liturgie onder oë geneem, om vas te stel welke **rol sang en musiek in die erediens gespeel** het. "Die Klementynse Liturgie" (Stoop 1992) herinner elke liturg daaraan "that the liturgy is a means by which the congregation meets God" (Botha 1992:117). Hierdie dokument kom waarskynlik uit die derde eeu nC, met bydraes van 'n latere redaktor, waarskynlik uit die vierde eeu (Stoop 1992:42-43).³³

Dit is opvallend watter **klein rol sang in die liturgieë**³⁴ gespeel het. Daar is wel **baie lofprysings** in die sewetal litanieë, waarop die gemeente dan gerespondeer het met die eeu-oue gebedsroep uit die Psalms: "**Here, ontferm U oor ons**". Sodoende het die gemeente dus meegedoen aan die voorganger se gebed. Maar die **responsies is "gepraat"**.³⁵ Dit is nou 'n vraag **of die gemeente wel die "trishagion" gesing het of die serafs?**³⁶ Die

---

³³ Stoop word deur kerkhistorici in SA beskou "as the leading South African authority on the history of the early church ... He required his students to study the original sources, and nothing gave him more academic satisfaction than reading the fathers in the original Greek and Latin ... he wrote his *opus magnum* on a liturgical topic" (Botha 1992:116).

³⁴ ".... doch waren es meist Anachoreten das heißt für sich allein lebende und betende Menschen, die die Musik beim Gottesdienst bekämpften". (Jammers 1960:\$407).

Dit was meestal **Anachoriete**, dws mense wat in hulleself leef en bid, **wat die musiek in die godsdien bestry het**.

³⁵ "Der musikalische Gottesdienst ist sozusagen schon von Anbeginn an grundsätzlich angezweifelt worden als eine Beeinträchtigung des unmittelbaren Gebetes" (Jammers, 1960:\$407).

Die **musikale godsdien**s, musiek per sé, is van die begin af gesien as 'n **benadeling van die direkte gebed**.

³⁶ 'n Tradisie bestaan dat gerubs en serafs die Trishagion sing (vergelyk Stoop 1992:176).

teks lees: "En laat die hele volk saam sê ("legeto"): Heilig, heilig, heilig is die Here van die leërskaare, die hemel en die aarde is vol van sy heerlikheid; geprys is Hy tot in ewigheid" (Clem Lit. 12:27) Cyrillus beskryf hoedat die stemme van die gemeente saamsmelt met die engelekoor wat rondom die troon is, en die Trishagion³⁷ sing (Mystag. V. 6; PG 33, kol 1113).³⁸

In sy verklaring van die liturgie skryf Stoop (1992:81): "Die gemeente sing en loof saam met die ontelbare skares van engele, aartsengele, hemelse wesens, serafs en gerubs die drie-maal heilige naam van God.³⁹ Hier op aarde beleef die gemeente die heerlikheid net soos die engele rondom die troon dit beleef. Hier vorm dit in hulle geloof as't ware 'n prelude tot die hemel". Die stelling dat die **Trishagion**⁴⁰ **gesing** was, word versterk deur Cyrillus (315 - 386) van Jerusalem. Wanneer hy die liturgie⁴¹ van die erediens aan sy kategumene verduidelik, skryf hy: "En as ons hierdie lied wat van die hemelse leërskaare aan ons gegee word, voordra (*legomen*), dan vermeng ons stemme (*hymnodias*) met dié van die hemelse leërskaare" Cyrillus: Mystag. V, 6).

Vir die doel van hierdie proefskrif stel ons belang in die sang. Tussen die verskillende voorlesings is Psalms of een of ander

---

³⁷ Die Trishagion vorm 'n feestelik doksologiese intermezzo waarin hemel en aarde ontmoet en hemelse en aardse liturgie een word (Vergelyk Stoop 1992:78).

³⁸ Botha skryf: "In the liturgy, heaven and earth unite in singing the praises of God Almighty. When the congregation sings the *Trishagion*, it is joined by the voices of the angels" (1992:117).

³⁹ Botha sê: "The praise and glorification of God plays a very important role throughout the Clementine liturgy" (1992:117).

⁴⁰ Die Trishagion is ook die triomf- of oorwinningslied genoem (Stoop 1992:178).

⁴¹ Cyrillus "zijn zeer belangrijk voor de kennis van de liturgie in de 4e eeuw" (Van Unnik 1957:342b).

skrifberyming gesing - gewoonlik het een van die voorgangers dit as **'n solo by die trappe van die preekstoel (lecturn) gesing**. Dit het verskillende doeleindes gehad. Eerstens was dit 'n afwisseling vir die hoorders. Maar dit het ook geleentheid gebied vir 'n fyn seleksie waarin daar gewyde kommentaar of toepassing van die voorgelese skrifgedeelte gelewer is. Uit die enkele voorbeelde van sulke "kommentaar" wat vir ons bewaar gebly het, merk ons 'n merkwaardige insig in die toewydings gebruik van die Skrif - bv die gebruik van Ps 110:1-12 as 'n kommentaar op Hos 6 tydens die paas-wake (vigil) wat in Rome in die derde eeu, en moontlik selfs al in die tweede eeu gebruik was (Dix 1970:39). **Al aandeel wat die gemeente in die sang geneem het was om 'n enkele refrein herhaaldelik te sing.**

Dit is belangrik om te vermeld dat die **sing van Psalms** soos ons dit ken, **moontlik in die tempel gedoen was**, maar eers in 347/8 in die Christelike kerk begin gebruik is deur die leke-monnikke in hulle **kloostersamekomste in Antiochië**. Vandaar is dit toe **later deur gemeentes oorgeneem** (Dix 1970:40).

Daar is tog 'n vae moontlikheid om 'n idee te kry van die "psalms, gesange en geestelike liedere" (Efes. 5:19⁴²; Kol 3:16⁴³) wat **deur die gemeentes in die vroeë kerk gesing** was. Hierdie liedere⁴⁴ was **baie gelyksoortig aan die wat in die Joodse plekke van aanbidding gebruik** was, en sommige van hulle is aan ons bekend. Hulle is aangevul met skrifberymings wat vir ons in

---

⁴² Ef 5:19 en sing onder mekaar psalms, lofgesange en ander geestelike liedere; sing met julle hele hart tot eer van die Here.

⁴³ Kol 3:16c Met dankbaarheid in julle harte moet julle psalms, lofgesange en ander geestelike liedere tot eer van God sing.

⁴⁴ Die verskille tussen die verskillende liedere is steeds nie baie duidelik nie.

die evangelie van Lukas bewaar is (Luk 1:46-55; 1:68-79 en 2:29-32).

2.7.2 Die Eucharistie in die vroeë kerk

Die viering van die **Nagmaal was van die begin van die kerk die middelpunt van die christelike godsdiens**. Die afskeidswoorde van Jesus aan sy disspels: "Gebruik dit tot my gedagtenis" (Luk 22:19) "wurden in den christlichen Gemeinden besonders ernstgenommen. Hinweise auf die besondere Wichtigkeit des Herrenmahles finden sich nicht nur in den neutestamentlichen Briefen, sondern auch in späteren Berichten" (Wilson-Dickson 1994:43a).

Volgens Dix (1970:78) het die Eucharistie deel van die erediens uit **vier** elemente bestaan, nl.

- * Die opdra van die gawes
- * Die gebed⁴⁵
- * Die breking van die brood
- * Die kommunie.

By die aanvang van die eucharistie vermeld die Klementynse liturgie: "Na die voorlesing uit die Wet, die Profete en die Briewe, uit die Handeling en die Evangelies ...." Ons mag op grond van wat oor die **Synaxis** hierbo gesê is, aanvaar dat daar na elke voorlesing 'n gepaste Psalm gesing is. **Die voorsinger het 'n vers gesing en die gemeente het met 'n keervers geantwoord**. Chrysostemos (350-407) [expos. 1 in Ps 144] sê dat die "ingewydes" telkens geantwoord het met "Die oë van almal is op U gerig en U gee hulle kos op die regte tyd" (A.V. Ps. 145:15 = Ps 144:15) In die geval van die Klementyse liturgie is **Psalm**

---

⁴⁵ Van die groot eucharistie-gebed was "die triomflied" 'n pars (Botha 1988:34).

gebruik het⁴⁷ (Clem. Lit. 13:16 - 14.1). Verskillende liedere is tydens die kommunie gesing, voordat 'n Psalm gesing is (vgl Stoop 1992:214).

Die Eucharistie "feiert auch das Opfer, das Jesus mit seinem Tod für die Erlösung der Welt erbrachte .....⁴⁸ Dieser zentralen Bedeutung entsprechend wurde das Abendmahl bereits in den frühen Tagen der Kirche mit besonderer Feierlichkeit begangen. Von Anfang an entwickelte sich damit auch eine besondere musikalische Tradition für die Eucharistiefeier" (Wilson-Dickson 1994:43a).

2.7.3 Ander godsdienstige samekomste

Asketiese gemeenskappe het die erediens in die vroeë kerk aansienlik beïnvloed, veral wat die daaglikse samekomste betref. Vroeg in die tweede eeu het die skrywer van die Didache sy lesers aangemoedig: "Soek dageliks die aanwesigheid van die heiliges, sodat u verkwik word deur hulle woord" (Did. IV.2). Aetheria, die Spaanse vrou⁴⁹ wat 'n pelgrimstog na die Heilige Land teen die einde van die vierde eeu onderneem het, meld in haar reisbeskrywing dat die gemeente te Jerusalem vier keer per dag vergader het.

XXIV.I "Elke dag voor hanekraai is al die deure van die Anastasia geopen, en al die monnike en maagde, soos hulle hier genoem word, gaan dan binne .... sowel as die gewone lidmate,

---

Psalm word nog steeds in die Bizantynse liturgie gebid tydens die afsluiting van die viering (Vergelyk Stoop 1992:214).

⁴⁷ Stoop sê dat 'n ander vertaling hiervan is: "'Terwyl die res kommuniseer word Ps 23 gesing'. Hier is klaarblyklik 'n verwarring in die hele orde ten opsigte van hierdie 'res'" (1992:214).

⁴⁸ "Jedesmal, wenn ihr dieses Brot eßt und aus diesem Kelch trinkt, verkündigt ihr den Opfertod des Herrn" (Text nach Hoffnung für alle).

⁴⁹ Wilson-Dickson noem haar "die spanische Nonne Egeria" (1994:30a).

XXIV.1 "Elke dag voor hanekraai is al die deure van die Anastasia geopen, en al die monnike en maagde, soos hulle hier genoem word, gaan dan binne .... sowel as die gewone lidmate, manne sowel as vroue, wat verlang om hulle wake vroeg te begin. Van daardie uur tot dagbreek word liedere en psalms responsief gesing, en antifone op dieselfde wyse (*Et ex ea hora usque in luce dicuntur ymni et psalmi responduntur similiter et antiphonae*) .....

XXIV.2. "Maar wanneer die dag breek begin hulle die oggendliedere ..... " (*lam autem ubi coeperit lucescere, tunc incipiunt matutinos ymnos dicere ....*).

XXIV.3. "Op die sesde uur gaan almal weer na die Anastasis, en psalms en antiphone word voorgedra, terwyl die biskop na die diens genooi word ..... " (*Item hora sexta denuo descendunt omnes similiter ad Anastasim et dicuntur psalmi et antiphonae, donec commonetur episcopus ....*).

XXIV.4. "Op die tiende uur, wat hulle hier licinicon, noem, of soos ons sê *lucernare*, (later *Vespers*) vergader al die mense weer by Anastasis ....."

Die ontwikkeling van die kloosterlewe, met die moeilike opdrag dat elke monnik elke dag homself geheel en al aan die Here moet wy, het meegebring dat die ou Joodse gebruik om sewe maal per dag⁵⁰ te bid deel van die kloosterrooster geword het. So was daar **sewe gebedstondes elke dag** nl. *Lauds, Prime, Terce, Sext, None, Vespers, Compline*. Gedurende hierdie samekomste is daar gebid, Bybel gelees en **gesing** (hoofsaaklik deur 'n solis), maar daar was ook **Antiphonale sang** wanneer die gemeente in twee verdeel is wat **elkeen 'n alternatiewe deel van 'n Psalmvers sing**.

---

⁵⁰

Ps. 119:164 Ek loof U sewe maal elke dag oor U regverdige verordeninge (1957-uitgawe).

So het die nou bekende **kloostersang van die Middeleeue ontstaan**.

2.8 Sang en Instrumentale Musiek⁵¹

Volgens die eeu-oue opvatting was **musiek 'n integrale deel van elke offer aan die gode. Fluite, trompette, tromme en klokkespel** was deel van elke afgodsofferdiens. Die ou volke het geglo dat musiek die bose geeste verdryf en die gode uitnoodi na die offerfeeste. Die filosofiese skool van Plato, en ook ander filosowe het hierdie **luidrugtige offerfeeste afgewys**, maar dit het nie veel indruk op die massas gemaak nie (Jungmann 1960:124). Die Christendom het hierdie **raserige musiek** heeltemal verwerp. "Tanz und Instrumentalmusik hatten im früh-christlichen Gottesdienst keinen Platz. Man sah beides in engem Zusammenhang mit dem oft ausschweifenden und zügellosen Lebensstil der heidnischen Umwelt" (Wilson-Dickson 1994:28b/c). Die vroeë christene se hele geestelike bestaan was 'n stryd teen die magte van die duisternis, want hulle was kinders van die lig. Alles wat hulle gedoen het - ook hulle godsdiensoefeninge - moes anders wees as dié van die heidene. Dus het die **vroeë kerk⁵² alle musikale instrumente in hulle eredienste verbied⁵³**. "Die Heftigkeit, mit der Instrumentenmusik und Tanz angegriffen werden, zeigt, wie stark die Kirche sich von diesen als heidnisch angesehenen Elementen distanzieren wollte. Den Christen wurde angeraten, sich auch außerhalb des Gottesdienstes von diesen

---

⁵¹ *Musica Instrumentalis* genoem (Mudde 1960:111a).

⁵² "Die Kirchenväter wandten sich gegen die Verwendung von Instrumenten; vgl. auch Calvins Anschauung" (Georgiades 1960:\$1210). Die kerkvaders het hulle teen die gebruik van instrumente uitgespreek.

⁵³ Musiekinstrumente het vir die eerste Christene 'n stigma van "lichtzinnigheid" (Milo 1946:76) gedra, terwyl "suiwer kerkmusiek (sonder woorde) tot 'n mens kan spreek en al die gedagtes opwek wat herinner aan die heilige dinge" (Koorts 1974:9).

Dit moet in die agterkop gehou word dat die klank van musiekinstrumente 'n groot risiko in die vroeë kerk geskep het.

Einflüssen fernzuhalten" (Wilson-Dickson 1994:28c).

Die vroeë kerk het **slegs eenvoudige homofoniese sang toegelaat - sonder enige instrumentale begeleiding.**⁵⁴ Die menslike stem en die mens se hart alleen was in staat om die lof van God te besing. Die stem van die voorganger moes die eenstemmigheid in die kerk verbeeld. Daar was slegs gebruik gemaak van dialoogsang (responsoriese sang); een singer gaan voor en dan antwoord die hele gemeente met "Halleluja" of een van die ander frases.

Jammers vind dit jammer dat die vroeë kerk hierdie weg gevolg het, ten spyte van baie duidelike Bybelse voorbeelde. Hy sê: "In Frage gestellt werden dann nur einzelne Arten der Musik Abgelehnt wurde also in der altchristlichen Musik alles, was an das Heidentum erinnerte: so vor allem die Tanz- und Instrumental-Musik, trotz der Beispiele für sie im AT und NT und obwohl der religiös-liturgische Tanz der Therapeuten ..... im Urchristentum als Beispiel hätte wirksam werden können" (1960:\$407).⁵⁵

Instrumentale musiek is aanvanklik in die Katolieke Kerk afgewys. "Es war aber schwierig, diese Ablehnung streng durchzuführen. Augustin (Enarr. in ps. 32) zählt zum Beispiel ohne weiteres eine Reihe von Instrumenten auf, die zur Unterstützung beim

---

⁵⁴ In die vroegste eeue het gemeentes sonder enige vorm van begeleiding gesing. Daar is diegene wat beweer dat 'n gemeente beter sal leer sing as hulle nie steun op die hulp van enige begeleiding nie (Vergelyk Koorts 1974:106). Deur die Bybel en die kerkgeskiedenis is verskillende instrumente egter wel vir begeleiding gebruik.

⁵⁵ Al wat gevra sal word is **waarom die Oud-Christelike kerk alle vorme van musiek wat aan die heidendom herinner, verwerp het** - byvoorbeeld die **dans- en instrumentale musiek**, ten spyte van **voorbeelde** daarvan in die **Ou- en Nuwe Testament**, en ten spyte van die religieus-liturgiese dans van die musikale terapeute wat in die oerchristendom as voorbeelde gebruik was, wat as voorbeelde kon dien.

Psalmengesang benutzt wurden, und selbst beim gregorianischen Choral ist es zweifelhaft, ob er ohne instrumentale Unterstützung vorgetragen wurde" (Jammers 1960:\$408).⁵⁶

Volgens Jammers is daar 'n verskil tussen die moderne musiek en die van die eerste eeu nC. Hy sê: "Während die Kunst-Musik der Neuzeit wahrgenommen, genossen werden will, um den Zuhörer zu erbauen, während die antike Musik ein Ethos des Zuhörers erstrebt, will die liturgische Musik der alten Kirche primär Mittel der Anbetung, der Verkündigung, aber keine Kunst sein. Sie ist dem Wort Gottes verpflichtet. Sie steht in dienendem Verhältnis zum liturgischen Text [(Evangelium, Psalm, Bekenntnis, Gebet)" 1960:\$408].⁵⁷ Die liturgiese musiek van die vroeë kerk "steht damit in ausgesprochenem Gegensatz zur Musik der Neuzeit, die dank ihrer rhythmischen und tonalen Funktionen Gestalt, Selbständigkeit und Eigensprache besitzt" (Jammers 1960:\$408).⁵⁸

Wanneer 'n mens die singende mens in die erediens aanvaar, "sal men ook de musicerende mens moeten accepteren, mits men tenminste het muziekinstrument ziet als een verlengstuk van de zingende

---

⁵⁶ Dit was egter baie moeilik om hierdie afwysing deur te voer. **Augustinus** (354-430) stel bv. sonder meer 'n **hele reeks van instrumente** op ('n kontradiksie) wat ter ondersteuning by die sing van die Psalms benut word en selfs by die **Gregoriaanse koraal** is dit **twyfelagtig of dit sonder instrumentale ondersteuning voorgedra sou kon word.**

⁵⁷ Terwyl die **kunsmusiek van die moderne tyd geniet wil word, en die hoorders sodoende opbou, was die antieke musiek 'n etos** waarna die toehoorders gestrewe het, en wil die **liturgiese musiek van die vroeë kerk primêr 'n middel vir die aanbidding, die verkondiging, maar geen kuns wees nie.** Dit is **diensbaar aan die Woord van God.** Dit staan in 'n dienende verhouding tot die liturgiese teks (Evangelie, Psalms, belydenis, gebed).

⁵⁸ Daarom staan dit in **absolute teenstelling tot die moderne musiek, wat danksy hulle ritmiese en toon-funksies, vorm, selfstandigheid en 'n eie taal besit.**

mens en muziekinstrument en musicus als een eenheid beskouwt" (Jonker sj:151). Die viool is niks anders as 'n verlengstuk van die violis, waarmee hy homself op 'n besondere wyse tot uitdrukking bring nie. **Wat die een met sy sangstem doen, doen die ander met sy instrument.** So gesien behoort daar hoegenaamd geen beswaar te wees teen musiekinstrumente,⁵⁹ naas die sangstem in die erediens nie. Jonker is daarvan oortuig dat dit dan ook onjuis is om "een principieel onderscheid aan te brengen tussen kerkelijke, meer geestelike instrumenten als het orgel en het harmonium en de meer wereldlijke instrumenten als piano en viool. Alle instrumenten kunnen voor de dienst des Heren geaccepteerd worden, evenals alle zangstemmen" (sj:151).⁶⁰

2.9 Christelike liedereskat perkeloos verryk

Alhoewel die ou vaders van die Kanoniekereg streng gehou het by die verbod van sang in die erediens, wil dit tog voorkom of nie alle biskoppe ewe streng was op die toepassing van **die verbod op sang** nie. Dit het ruimte geskep vir wonderlike kunsliedere wat die Christelike liedereskat perkeloos verryk het.

In die verband skryf Wilson-Dickson: "Dieses buch zu schreiben hat mir einen Einblick gegeben, welch ungeheure Kreativität Menschen entfaltet haben, um das Lob des Schöpfers zu singen" (1994:omslag).

Onder die **Oosterse Kerk** se skeppers van Christelike liedere moet melding gemaak word van **Ephraëm Syrus** (306-377 nC) Hy was 'n besonder produktiewe skrywer (Bakhuizen van den Brink 1965:165).⁶¹ Sy tientalle digwerke word verdeel in metriese

---

⁵⁹ Wat die orrel as begeleidingsinstrument in die erediens betref, raadpleeg Jonker (sj) p. 151-154.

⁶⁰ Huidige debatteerders oor watter musiekinstrumente geskik is vir kerklike musiekbegeleiding sal van hierdie standpunt van Jonker moet kennis neem.

⁶¹ "In seiner eigenen Kirche 'der Große' und "der Prophet der Syrer" genannt, übte er durch seine zahlreichen

traktate (*memre*) en **singbare liedere** (*Madrasche*, in strofes en refreine). Sommige van die *memres* was poleemies van aard, gerig teen Gnostici, Ariane, Julianus die Afvallige, Marcion, ens. Ander was liturgiese gesange - Die eer het **Ephraëm Syrus** te beurt geval om in 1920 as 'n "**doctor ecclesiae**" vereer te word. Saam met Ephraëm het Bardesanes ook aan kerksang in Sirië aandag gegee. Volgens Ephraëm het Bardesanes 150 psalms en talle Siriese hymnes⁶² gedig en het bekend gestaan as "die nuwe Dawid" (Bakhuizen van den Brink 1965:233).

2.9.1 Die Griekse invloed op die kerklied melodieë

Uit die eerste periode van die **Griekse kerklied** het ons nie baie gegewens oor die melodieë nie, omdat min geboekstaaf is en omdat daar so **baie geïmproviseer** is (Bakhuizen van den Brink 1965:233).

Volgens Van der Leeuw (1948:28) het daar 'n **direkte invloed van die Griekse musiektipe op die musiek van die Christelike Kerk** plaasgevind. Van der Leeuw beweer dat die oudste Christelike melodie wat bestaan, 'n stuk Grieks-Christelike musiek is wat op Griekse wyse genoteer is. Hierdie lied is op die sogenaamde Oxyrhinchus papiirus ontdek en dateer uit die derde eeu. Hierdie **melodie vertoon duidelik 'n ondergeskiktheid aan die Griekse taal** (Loots 1948:34).

'n Vraag wat nog beantwoord moet word is: *Wat was die invloed van die populêre Griekse musiek op die kerklied?*

'n Sekere **Seikelos te Tralles** uit die eerste of tweede eeu nC het 'n grafinskripsie, 'n "skolion", dws 'n **versie met begeleidende**

Kommentare, zu biblischen Büchern, durch Lieder und Hymnen, ..." (Adam 19....:522).

⁶² "De hymne .... was van huis uit belijdenislied, zowel bij ketterse sekten als bij haar bestrijders" (Mudde 1959:225a).

musieknote op sy grafsteen. Dit is 'n eenvoudige volksliedjie op die melodie van "Skep vreugde uit die lewe". Die melodie is dieselfde as die "Osanna Filio David"⁶³, 'n Christelike lied van baie ou oorsprong.

Van der Leeuw maak hieruit drie gevolgtrekkings:

- * Die **metriese kerklied** wat ons ken, het **sy oorsprong in die Griekse musiek.**
- * Die **Griekse musiek** het 'n **aansienlike invloed gehad op die kerkmusiek.** Uit die elf antieke Griekse melodieë wat ontdek is, is ten minste een deur die Kerk gebruik!
- * Die **wêreldse lied, die volkslied, het 'n invloed op die kerklied gehad.** Wat met die Seikeloslied gebeur het "herhaalt zich de eeuwen door: *het kerklied wordt telkens vernieuwd door, ja geboren uit het volkslied*" (Van der Leeuw 1948:30).

Griekeland het 'n **belangrike bydrae gelewer in die verspreiding** van die Christelike kerklied. Die woord "*himne*" kom van die Griekse "*hymnos*" wat "loflied aan God" beteken.⁶⁴

Die **sillabiese**⁶⁵ **karakter** van die Griekse sang nl. **een lettergreep op een toon**, in teenstelling met die melismatiese Psalmodie⁶⁶, kry ons **vandag nog in ons kerklied.** In die eerste geval ontstaan die toon uit die woord; in die tweede geval skik die woord hom na die gang van die melodie. Hierdie **sillabiese sang is in die Ambrosiaanse (Ambrosius 339-397) sang gehandhaaf** en later ook weer in die Calvinistiese sang, naas die

---

⁶³ Gebaseer op Ps 118:25v.

⁶⁴ Woorde soos "simbool, Christus, kyrie eleison", ens, herinner aan die tyd toe Grieks nog die kerktaal was. Kyrie eleison = Heer, wees ons genadig.

⁶⁵ "In afsonderlike lettergrepe, volgens afsonderlike lettergrepe" (HAT).

⁶⁶ Elke lettergreep word op 'n reeks tone gesing.

melismatiese sang wat in die Gregoriaanse sang aangetref word.

In die Griekse Kerk is **Romanus** (490-560) 'n digter en musikus, ook later as 'n heilige verklaar. Volgens oorlewering sou hy in 'n droom in die Theotokoskerk in Konstantinopel sy onvergelyklike poëtiese gawes ontvang het. Hierna sou hy **1 000 hymnes** of *kontakias* ('n liriese of dramatiese lied wat of Bybelse stof of dogmatiese stof behandel) geskryf het (Bakhuizen van den Brink 1965:234). Een van sy bekendste lirieke was "*Te Deum*".

2.9.2 Die Rykskerk en die lied

2.9.2.1 Inleiding

Gedurende die eerste drie eeue was die Christene in die wêreld 'n minderheid. Hulle was dikwels misken en nog meer dikwels vervolgd en het die risiko van uitroeiing deur die wêreld en sy trawante geloop (Joh 17:14b).⁶⁷

Die kerk was wel in die wêreld maar was nie van die wêreld nie (Joh 17:16)⁶⁸ en het teenoor die gees en die invloed van die wêreld gestaan.

2.9.2.2 Die kerk se situasie verander dramaties in die vierde eeu

In die vierde eeu het die situasie van die kerk⁶⁹ in die wêreld dramaties verander⁷⁰ as gevolg van 'n aantal besluite:

- * 311 - Die Edik van Toleransie is deur Galerius uitgevaardig waardeur die Christelike kerk vir die eerste keer as godsdiens deur die Romeinse owerheid geduld en erken word.

---

⁶⁷ Joh 17:14b "... en die wêreld haat hulle, omdat hulle nie tot die wêreld behoort nie".

⁶⁸ Joh 17:16 Hulle is nie van die wêreld nie, net soos Ek nie van die wêreld is nie (1933/53-vertaling).

⁶⁹ In vergelyking met die vroeë kerk.

⁷⁰ Uit die aard van hierdie proefskrif word die veranderinge slegs kursories weergegee.

- * 313 - Die Edik van Milaan is uitgevaardig waarin Konstantyn die Grote (+284-337) aan die Christene vryheid verleen om te aanbid soos hulle wou - godsdiensvryheid vir die onderdrukke, miskende en vervolgte Christene en kerk. Geestelikes kry besondere voordele soos bv vrystelling van publieke diens.
- * 325 - Die Konsilie van Nicea, deur keiser Konstantyn, saamgeroep, stel voor dat die Christendom tot staatsgodsdiens verklaar word.
- * 380 - Die Christendom word inderdaad deur keiser Theodosius (346-395) tot staatsgodsdiens verklaar. Almal wat in die openbare lewe iets wou wees en iewers wou kom, moes aan die kerk behoort en moes ten alle koste deel kry aan die erediens (Barnard 1981:178).

2.9.3 Jerusalem

2.9.3.1 Liturgiese sang in Jerusalem.

Aetheria⁷¹ vertel in haar *Peregrinatio ad loca sancta* van die rol wat sang in die gelowiges van die vierde eeu se lewe gespeel het. Die dag is reeds vóór hanekraai begin met die **sing van himnes, Psalms en antifone**⁷² tydens die "matineuze dienste"⁷³ (Deddens 1976:96).

Daar is ook **gesing by die ander gebedsbyeenkomste** gedurende die dag. By die vieruur, die sogenaamde namiddag-byeenkoms word die vesperpsalms⁷⁴, antifone en himnes gesing (Strydom 1991:58).

Wanneer die diaken die name uitlees met die oog op die "gedachtenis van de afzonderlijke personen ... zingt een grote groep jongeres telkens het **Kyrie eleison**" ná die lees van elke naam (Deddens 1976:96vv).

---

⁷¹ Aetheria was waarskynlik 'n askeet uit Suid-Gallië, wat teen die einde van die vierde eeu, 393-396, 'n pelgrimstog na die heilige plekke onderneem het (Bakhuizen van den Brink 1965:164).

⁷² Antifone = beurtsang, teensang, wisselsang.

⁷³ Daeraadsgebedsdienste.

⁷⁴ Vesperpsalms = aandpsalms (HAT).

In **liturgiese optogte** is **al singende gestap**, bv. van die Sionsberg na die Anastasis toe, waar die vesperdiens gehou is (Deddens 1976:103).

2.9.3.2 **Cyrillus**⁷⁵

Die liturgiese werksaamhede van Cyrillus van Jerusalem (315-386) is 'n belangrike bron vir die **verstaan van die erediens** in die vierde eeu in Jerusalem. Die **prediking** staan by hom op die **agtergrond**. Die **inwyding in die misteries** is vir hom belangrik. Om te sien, staan vir hom op die voorgrond. In Cyrillus se laaste mistagogiese kategeese is een van die elemente dat **die sangers**, (nie die prediker nie) die mense uitnoodi tot deelname aan die geheimenisse (vergelyk Barnard 1981:198). "Hierna hoor julle die voorsinger wat julle met 'n goddelike melodie met die volgende woorde 'Smaak en sien dat die Here goed is', aanmoedig tot die gemeenskap van die heilige misterie" (Mystagh V, 21; PG 33, kol 1124). Ook hier het die voorsinger waarskynlik die hele Psalm⁷⁶ gesing, en nie slegs die negende vers nie. Volgens Botha vermeld Cyrillus "uitdruklik dat Psalm 23 ook in Jerusalem tydens die Eucharistie gesing is ..." (1971:97). Die voorsinger het dit gesing "terwyl die Neophiete die kerk binnegekom het" (1971:97).

2.10 **Erediensveranderinge in die vierde eeu**

Barnard (1981:180vv) beskryf baie van die veranderinge wat in die erediens ingetree het:

- * Erediensbywoning het 'n pligpleging geword. Die privaat erediens word nou 'n openbare diens (:180). Daarom het die keiser ook daarna gestreef om die liturgie oral dieselfde te maak (:181).⁷⁷
- * Die ampte moes die leiding in die eredienste neem en alles het afgehang van die regte uitvoering van hul taak (:181).

---

⁷⁵ Vergelyk 2.6.

⁷⁶ 33 [34].

⁷⁷ Die liturgie moes 'n hoë standaard hê.

Die gemeente self het al hoe meer as **toeskouers** terug gestaan en agteroor gaan sit, **passiewe ontvangers** geword (:184). Die diens is **vir die gemeente** opgevoer. Die gemeente was **nie langer deelnemers nie**. As toeskouers het hulle liever op 'n veilige afstand gebly en al hoe minder Nagmaal gebruik (:184). Selfs die **aandeel van die gemeente aan die sang het kleiner geword** en dit is al meer oorgeneem deur die diaken of die koor (1981:191).

- * Die eskatologiese blik (toekomsverwagting) het verswak en het plek gemaak vir 'n voortdurende terugblik in die verlede en die behaaglike inrigting van die erediens in die hede (:185).
- * In hierdie tyd ontstaan die **intogslied (introïtuslied)**.⁷⁸ Botha praat van die intredingslied (1988:33).
- * Die dra van spesiale klere, as aanduiding van aansien en gesag, is in hierdie tyd deur die kerk ingevoer.
- * Die kloosterwese kom tot stand. Die **sing van Psalms** het 'n substansiële deel van die kloosterliturgie uitgemaak (:189)
- * Latourette voer aan: "Until near the end of the fourth century, in the services of the Catholic Church only the Old Testament Psalms and the hymns or canticles from the New Testament were sung; the other hymns were for personal, family, or private use" (1953:207).⁷⁹
- * 'n **Klemverskuiwing** het gekom. Die preek is geleidelik al meer op die agtergrond geskuif ten gunste van die liturgie.⁸⁰
- * Die **taal van die erediens** het ook van Grieks na Latyn verander.⁸¹

---

⁷⁸ Die introïtuslied was 'n aanduiding vir die gemeente dat die prosesie en die intog van die geestelikes reeds op gang was (Barnard 1981:185).

⁷⁹ Hier het ons weer 'n dualistiese besluit. As 'n lied goed genoeg is vir huislike gebruik, op grond waarvan is dit nie goed genoeg vir kerklike gebruik nie?

⁸⁰ Daar is gemeen dat die nagmaalsliturgie die heil baie beter kon verwerklik as die preek (Barnard 1981:190).

⁸¹ 'n Hele aantal Latynse liedere het in die kerk ontstaan en word tot vandag toe nog in die Rooms Katolieke kerk gebruik.

2.11 *Sangveranderinge in die vierde eeu*

- * Tot op datum was die **sing van Psalms** baie belangrik in die kerk.
- * In die vierde eeu kom daar 'n baie sterk invloed uit die Ooste, nl. die **himne**.⁸²
- * **Responsoriese sang** was nou baie populêr en was van onskatbare godsdienstige waarde (Gelineau 1978a:446). Die **gemeente** het meer die **refreine** gesing.⁸³
- * Strydom meld "dat die Skriflesings afgewissel is met psalmsang" (1991:55). Waarskynlik is die psalms steeds gesing met 'n **Sprechgesang-styl**. "Die psalmgesang het sô geliefd geword, dat die kerkvergadering van Laodicea (341-381) bepaal het dat "men in de gemeenschappelijke byeenkomsten de psalmen niet aan elkander zou hechten, maar dat na elken psalm eene voorlezing uit de Schrift zou gehouden worden" (Moll 1846:242).
- * In die litanieë⁸⁴ het die gemeente geantwoord op elke gebedsfrase deur saam **Kyrie eleison**⁸⁵ te sê of te sing. Kinderstemme is veral hiervoor gebruik! (Maxwell 1982:29).
- * Tydens die elevasie⁸⁶ en die broodbreking word die **Glori in excelsis** (Luk 2:14) die **Benedictus qui venit** (Matt 21:9; vgl Ps 118:26) en die **Hosanna** (as himniese eenheid) gesing (Strydom 1991:56). Tydens die kommunie is Psalm 33 (34) of gesê of gesing.

---

⁸² Himnes is egter nie net deur die kerk positief aangewend nie. Ketters het himnes gebruik om dwaalleringe op subtile wyse bekend te stel.

⁸³ Athanasius (296-373) het, toe hy beleër is deur die soldate van die keiser in die kerk van Theonas te Alexandrië, die diaken beveel om Psalm 136 te sing en die gemeente na elke vers die **refrein**: "Want die goedertierenheid van die Here is tot in ewigheid" (1933/53-vertaling); Chrysostemus (350-407) het by die Paasfees opdrag gegee dat die gemeente 'n **refrein** moes sing: "Dit is die dag wat die Here gemaak het" (Barnard 1981:191).

⁸⁴ "Reeks smeekgebede deur 'n priester voorgelees en afgewissel deur kort antwoorde van gemeente of koor" (HAT).

⁸⁵ Heer, wees ons genadig.

⁸⁶ Opheffing van die kelk en hostie in die RK mis (HAT).

- * Die **Trishagion**⁸⁷/**Sanctus** (Jes 6:3)⁸⁸ is liturgies ingesluit.
- * Die **Nunc Dimittis** (Luk 2:29-32) is as 'n vesperhimne gebruik (Martin 1964:44).
- * 'n Hele aantal ander **Latynse liedere** het ontstaan.⁸⁹

In die Weste Kerk het die Christelike liedere aanvanklik 'n opdraende stryd gevoer. **Venantius Fortunatus** (530 - ±600 nC) het ruim 300 gedigte nagelaat in sy *Carmina Miscellanea* van 11 boeke. Dit is merkwaardig dat van sy liedere later in Protestantse sangbundels opgeneem is [bv Gez 36 Herv. bundel en nommers 94, 95 en 96 in "The English Hymnal" (Bakhuizen van den Brink 1965:208; 248)].

2.12 Die vroeë kerk begin eietydse liedere te skep

Die **vroegste en vernaamste teks** van die vroeë kerk se kerklied was ongetwyfeld die Psalms⁹⁰ van die Ou Testament en ook die liedere van die Nuwe Testament. By die Psalms en die Nuwe Testamentiese liedere het mettertyd nuwe gesange en geestelike liedere bygekom⁹¹.

---

⁸⁷ Vir 'n bespreking van die Trishagion sien Stoop 1992:176-179.

⁸⁸ Jes 6:3 Die serafs het mekaar telkens toegeroep: "Heilig, heilig, heilig is die Here die Almagtige! Die hele aarde is vol van sy magtige teenwoordigheid".

⁸⁹ Biskop Hilarius van Poitiers ±315 -367 (Nauta 1958:464b) het 'n hele aantal himnes in Latyn geskryf, "some of them acrostics, and others in the rhythm of the marching songs of the Roman legionaries" (Latourette 1953:207).

⁹⁰ "Het voorbeeld van alle christelijke gezangboeken is het oud-testamentische Psalter" (Van der Leeuw 1948:15).

⁹¹ "Dat daar onderskeid was tussen Psalms, gesange en geestelike liedere is baie duidelik omdat hulle herhaalde male in die Skrif as sodanig onderskei word, maar wat die presiese onderskeid was, kan nie vasgestel word nie" (Loots 1948:33).

Die vroeë kerk het met verloop van tyd nuwe liedere begin skep in aansluiting by die leer en die groot heilsmomente in die lewe van Jesus (Maxwell 1982:3). 1 Kor 14:26⁹² lewer voldoende bewys daarvoor dat daar van tyd tot tyd Christene in die vergaderings gekom het wat **nuwe Psalms en gesange gedig** het, en dit tot algemene stigting ingevoer wou sien. Paulus het daartoe verlot gegee mits die nuwe Psalms en gesange tot die opbou van die gemeente sou dien.

Milo skryf oor die gawes en daarna oor die sang van die Korintiër-gemeente: "Zoals het pas-volgeschonken champagneglas neiging heeft om over te lopen, zo gistte de H. Geest na de eerste uitstorting zodanig in de Kerk, dat haar leden tot bizondere geestesuitingen werden gebracht. Bekend zijn de gaven der vreemde talen, der genezingen, der onderscheidingen, der profetie (1 Cor. 12)" [1946:74].

"Vanzelfsprekend kwamen hier ook de zangers met hun gemeenschapsgaven voor de dag. Want ook het lied was tot stichting, 1 Cor. 14:26.⁹³ Zij improviseerden⁹⁴ geestelijke (letterlijk pneumatiese) lofzangen, en, als deze tot de gemeente spraken, nam men ze over en bleef ze zingen⁹⁵. Naast het

---

⁹² 1 Kor 14:26d: 'n Psalm, 'n onderwysing, 'n openbaring, 'n ongewone taal of klank, 'n uitleg daarvan. Sorg dan dat alles tot opbou van die gemeente verloop.

⁹³ "Wie spreek, gaat zingen, vroeg of laat, als hij maar duidelijk en nadrukkelijk genoeg spreekt ... Wie spreekt, legt vast, zagen wij. Hij roept beelden op, hij beperkt, begrenst ... Wie zingt, zet de deur open." (Van der Leeuw 1948:6).

⁹⁴ "Het geestelijke lied werd vaak geïmproviseerd" (Mudde 1959:225a).

⁹⁵ Milo skryf as Calvinis: "D e b e h o e f t e aan een zuivere, calvinistiese kerkmusiek, daaraan hebben onze kerken voorshands de meeste behoefte. De gelatenheid echter, waarmee in onze kerken allerlei musiek wordt geïmporteerd en geduld, wijst allesbehalve op een verlangen naar principieel verantwoorde kerkmuziek" (1946:8).

psalmodiëren van wet en psalmen kwam dus reeds spoedig het primitiewe kerkelike lied. Bovendien kwam die hymne, waarvan die lofsangen van Maria, Zacharias, en Simeon die eerste voorbeelde is. Daarin is een uiting van kerkelike mondigheid te sien" (Milo 1946:74/5).

Vóór die vroeë kerk was die probleem dat die kerklid deur die priesters, die spesialiste alleen gesing is. Die lid, die kerklid is uit die hande, uit die harte, uit die monde van die volk geneem. "... in die diepste ziele-uitingen, die gezongen aanbidding, had het volk zich tot dusver moeten laten vertegenwoordigen door die 'geestelike stand'. Dat alles was door Christus' ene daad veranderd. Het volk zelf, hoofd voor hoofd, mocht nu zijn hart aan God uitzingen, een psalm aanheffen" (Milo 1946:75).⁹⁶

Maar die twee groot bydraes sou kom van Ambrosius en Gregorius.

2.12.1 **Ambrosius se kerklidere**

Ambrosius (339-397)⁹⁷ die bekende biskop van Milaan sou ook as die skepper van liturgiese lidere groot roem verwerf, en kan met reg die vader van die Westerse **strofiese kerklid**⁹⁸ genoem word. Hy het die kuns verstaan om 'n nuwe en gloedvolle belangstelling in sang by gemeentes van daardie tyd op te wek. Sy **lidere het die gemeente meegevoer**. Die gemeente is soos nog nooit tevore

---

⁹⁶ Milo sien in die sing van die lofsange van Sagaria, Maria, Simeon en die sing van himnes dat die kerk tot mondigheid gekom het!

⁹⁷ Ambrosius is deur die *vox populi* tot biskop van Milaan gekies en agt dae na sy doop, op 7 Desember 374 as biskop bevestig (Bakhuizen van den Brink 1965:242).

⁹⁸ Van sy lidere bestaan uit strofes van 4 reëls, bv. *Deus creator omnium*, 'n aandlid en *Aeterne rerum conditor*, 'n môrelid, *Iam surgit hora tertia*, 'n lid wat handel oor die kruisdood van Christus drie uur die middag en *Intende, qui regis Israel*, 'n Kerslid (Bakhuizen van den Brink 1965:244).

by die erediens betrek. "Met enthousiasme zongen ze mee, gedeeld in twee halfkoren, die beurtelings een strofe van de hymne zongen" (Van Andel 1968:15). Deur **beurtsange** het hy die een deel van die gemeente eers die een vers laat sing en dan het die ander deel van die gemeente weer geantwoord met die volgende vers, en so het hulle tot opwekking en inspirasie vir mekaar **die hele lied gesing**. "Die geskiedenis meld dat dit veral die nuwe metode van sang was wat die gemeentes se verbeelding beetgepak het en hulle laat sing het, soos die Kerk van Christus nie dikwels daarna weer gesing het nie" (Loots 1948:35).

Volgens van der Leeuw was **hierdie kerkliedere van Ambrosius volksliedere** gewees (1948:47).

Ambrosius het besondere roem verwerf "als schepper van de liturgische hymnen in de Latijnse Kerk" (Bakhuizen van den Brink 1965:244). Van **sy bekendste liedere** was die **aandlied**⁹⁹ *Deus*

99

An Evening hymn of Ambrose

*Deus, creator omnium
polique rector, vestiens
diem decoro lumine
noctem sopora gratia,*

*Artus solutos et quies
reddat laboris usui
mentesque fessas allevet
luctuque solvet anxios.*

Conf. IX, XII.

Whereupon lying in my bed alone, there came to my mind
those true verses of thy Ambrose. For thou art

God that all things dost create
We knowest the heavens to moderate
And cloth'st the day with beautiful light
With benefit of sleep, the night.

Which may our weakend sinews make
Able new pains to undertake
And all our tired minds well ease
And our distempered griefs appease.

Vertaling William Watts.

creator omnium en die **oggendlied**: *Aeterne rerum conditur*. Maar daar is ook **ander bekende liedere** soos *lam surgit hora tertia* (oor Christus se kruisdood teen drie-uur die middag), *Intende qui regis Israel* ('n Kerslied) en *Veni redemptor gentium*. Baie digters het sy styl nagevolg en dan onder sy naam geskryf. "Aangezien Ambrosius tot bijna in het oneindige is nagevolg, is het moeilijk precies zijn echte werk, dat trouwens bijzonder inhoudrijk is, af te grenzen van een overlevering, die sedert de zevende eeu algemeen 'Ambrosiaansche hymnen' genoemd word. Welke betekenis het antifonische Psalmzingen en de hymnen in het leven der Kerk kregen en behielden, blijkt wel in het bijzonder in de strijd tegen het afstaan van kerken aan de Arianen (*sermo contra Auxentium de basilicis tradendis*)" [Bakhuizen van den Brink 1965:244].

2.12.1.1 **Eienskappe van Ambrosius se liedere**

- * Ambrosiaanse liedere is **gesing op metriese teks**. "Het psalmodierende element met de vele gelijke noten ... verdwijnt" (Van der Leeuw 1948:47).
- * Ambrosiaanse liedere het 'n **sterk Christologiese inslag** gehad gesien in die lig daarvan dat hulle ontstaan het midde in die Christologiese stryd.
- * Ambrosiaanse¹⁰⁰ liedere se **swaartepunt** was "in de volkzang" (Milo 1946:80).
- * Ambrosiaanse liedere "handelt niet over God, maar richt zich tot Hem" (Van der Leeuw 1948:49).
- * Ambrosius se liedere "achten God tegenwoordig in de zingende gemeente .... in de **hymnen antwoordde het volk rechtstreeks aan God**, buiten de priesters om"¹⁰¹ (Milo 1946:80 - my kursivering).

---

¹⁰⁰ "De 'ambrosiaanse hymnen' zijn reeds spoedig een verzamelnaam geworden voor al die hymnen, die het door Ambrosius aanvaarde type vertoonden" (Van der Leeuw 1948:48; vgl Loots 1948:35).

¹⁰¹ Milo beskryf die priestersang as "kunstig" en die volk se sang as "klare, natuurlike volkzang" (1946:80).

- * Ambrosius se liedere handel baie keer oor **daaglikse natuurgebeure**, bv. sy oggendlied¹⁰² en sy Paaslied *Aurora lucis rutilat*¹⁰³ wat duidelik oor natuur- en heilsfeite handel (Van der Leeuw 1948:50). Die Ambrosiaanse Aandlied *Christe qui lux es et dies*¹⁰⁴ is in die 1978 Psalm- en Gesangboek as Gesang 345, *O Grote Christus, ewige lig, opgeneem*.
- * **Van die Ambrosiaanse kerkliedere word gesê:** "In deze hymnen spreekt de ganse Kerk. En zij spreekt tot God: hymnus in hun gebed" (Van der Leeuw 1948:56).
- * Ambrosius het van die gedagte van die **ou Grieke dat 'n gewyde lied iets plegtigs moes wees**, gebruik gemaak. Met hierdie maatstaf was hy in teenstelling met die ketterse **Ariane** van daardie tyd wie se **liedere op ligte wêreldse melodieë getoonset** was (Vgl Loots 1948:35).¹⁰⁵ Ambrosius het **regsinnige Skrifwaarhede by sy gemeente ingeskerp deur die sing van plegtige, waardige liedere**¹⁰⁶.

2.12.1.2 Augustinus se beleving van die Ambrosiaanse liedere

In sy *Confessiones* IX.7-12 vertel Augustinus¹⁰⁷ watter invloed

---

¹⁰² "Aeterne rerum, spreekt over het hanengekraai, roert Petrus' verloochening aan, en eindigt in gebed, na het juichen over het opgegane Goddelijk licht. Op deze wijze heeft het boek der getijden niet slechts een *Anno Domini* maar ook een *Hora Domini*. Elk uur is van God, zegt iets van God. 'De dag stort sprake uit, en de nacht toont wetenschap'" (Psalm 19:3) [Milo 1946:80v; vgl Van der Leeuw 1948:47].

¹⁰³ Vry vertaal: *Die daeraad met rooi glans*.

¹⁰⁴ Vry vertaal: *Christus, U is die lig teen die einde van die dag*.

¹⁰⁵ Die ketterse se tekste (dit sluit hulle liedtekste in), was nie altyd Skriftuurlik suiwer nie.

¹⁰⁶ Loots meld dat Ambrosius sy gemeentes selfs dae en nagte aanmekaar laat sing het om sodoende die suiwere waarhede van die Skrif by hulle te laat ingang vind (1948:35).

¹⁰⁷ Augustinus het 6 boeke oor musiek geskryf waarin hy "ritme" behandel het (Mudde 1960:111b).

gemeentesang in die algemeen en **Ambrosius se liedere** in die besonder, op sy eie geestelike lewe gehad het. Hy vertel hoe die broeders in die kerk met hart en stem **saamgesing** het (*studio fratrem concinentium vocibus et cordibus*), en dat hy soms gehuil het as die **liedere gesing** is (*ideo plus flebam inter cantica humnorum*), en sê hoe hy ná sy moeder se dood besonder getroos geraak het toe **Ambrosius se aandlied** in sy gedagtes opgekom het.

Augustinus was 'n dissipel (leerling) van Ambrosius. Hy het soos volg oor die **Ambrosiaanse**¹⁰⁸ lied geskryf: "Hoe vaak heb ik geweend bij uw hymnen en gezangen, heftig bewogen door de stemmen van uw zoet-gevooisde Kerk. Die stemmen stroomden mijn oren binnen, en de waarheid druppelde in mijn hart, daaruit bruiste de aandoening der vroomheid op, en de tranen vloeiden, en het was mij goed met hen" (Conf. IX, 6). Ambrosius se **liedere was gewild!**

2.12.1.3 **Luther, Riethmüller en Kleppers gebruik Ambrosius**

"Die bekanntesten Übertragungen seiner Hymnen im evangelischen Kirchengesangbuch sind sicher Martin Luthers *Nunn komm, der Heiden Heiland* nach *Veni redemptor gentium* und Otto Riethmüllers Lied *Du Schöpfer aller Wesen* (übertragen aus *Deus Creator Omnium*). Der ebenfalls Ambrosius zugeschriebenen Hymnus *Iam lucis orto sidere* ist die Grundlage für Jochen Kleppers *Schon bricht des Tages Glanz hervor*" (Wilson-Dickson 1994:37b).

2.12.1.4 **Milo se mening oor Ambrosius se liedere**

Milo is van mening dat as die Kerk op hierdie gesangepeil van

---

¹⁰⁸

Latourette beskryf Augustinus as Ambrosius se "most famous convert" (1953:208). Gregorius op sy beurt was weer 'n "warm admirer of Augustine" (:340).

Ambrosius gebly het, sou daar nie so iets soos die "gezangenkwesties"¹⁰⁹ (1946:81) gewees het nie¹¹⁰. Volgens Milo was die periode van Ambrosius en Augustinus die **beste tyd** in die lewe van die Westerse Kerk. **Milo gaan egter te ver** as hy sê: "In de ambrosiaanse lofzangen stond de kerkzang op hoger peil dan zelfs in Davids tijd" (Milo 1946:81).¹¹¹

2.12.1.5 **Nadeel van die strofiese Ambrosiaanse lied**

Die strofiese Ambrosiaanse lied het ook nadele gehad. Hier was die nadeel dat die strofiese bou van die Ambrosiaanse liedere 'n verleiding, 'n versoeking was om hierdie melodieë óók te gebruik vir ander gedigte met dieselfde versbou.¹¹²

2.12.1.6 **Die Ambrosiaanse kerklied en die Ariaanse ketters**

Die Ariaanse ketters¹¹³ was **versigtig** vir die uitwerking van die **Ambrosiaanse kerkliedere**. Die invloed van die Ambrosiaanse

---

¹⁰⁹ Chrysostomus (344-407), 'n tydgenoot van Ambrosius, het amper 'n "gezangenquaestie" veroorsaak. Hy "wilde bij het gebruik van de Psalmen alléén blijven" (Van der Leeuw 1948:34)

¹¹⁰ Tog, in later eeue is die Ambrosiaanse liedere verbied! (Milo 1946:81).

¹¹¹ Hierdie standpunt van Milo herinner sterk aan iemand wat so 'n bewondering vir Datheen se Psalmsberyming gehad het dat hy gesê het dat Datheen Dawid se Psalms "verbeter" het (Barger 1900:47); vgl hoofstuk 4.

¹¹² "Het strophisch lied adapteert zich gemakkelijk aan de melodie van een ander lied van gelijken bouw ... het verschijnsel der 'liederen op éne wijze te zingen', dat in de latere gezangboeken zo talloze malen voorkomt" (Van der Leeuw 1948:52); die melodie van die Avondzang *Te Lucis* (5 de eeuw) is gebruik vir *Christe qui lux es* (6 e eeu)" [Milo 1946:81].

¹¹³ Ambrosius op sy beurt het "de uitwerking van populaire gezangen gezien bij de Arminianen: het geheim van de kerkzang was door ketters ontdekt" (Milo 1946:80).

himnes was so groot dat die Ariane Ambrosius daarvan beskuldig het, dat hy sy liedere as beswering teen hulle gebruik het (Vergelyk Van der Leeuw 1948:47). Ambrosius het 'n preek gebruik om die Ariane op hulle beskuldiging te antwoord. In dié preek het Ambrosius die **mag van die lied** in treffende woorde geteken. Hy het gesê: "men zegt ook, dat het volk bedrogen wordt door de bezweringen (*carmina*) van mijn hymnen. Natuurlijk ontken ik dat niet, want dit is een grootse bezwering (*carmen*), niets is machtiger (Van der Leeuw 1948:48).¹¹⁴

2.12.1.7 **Ambrosius in 'n donker uur - singend!**

Biskop **Ambrosius** het nie net **geglo in die krag van die kerklied** nie, maar het die **kerklied ook prakties geleef**. Augustinus vertel in sy *Confessiones* "hoe Ambrosius en zijn gelovigen, vluchtend voor keizerin Justina, zich zingend verschansten in hun kerk te Milaan" (Milo 1946:80). Smith (1977:140) berig dat Ambrosius sterk standpunt teen die Ariane ingeneem het. "... in 385 organized a sit-in when she (Justina) tried to take over one of the churches of Milan for Arian worship. Ambrosius en "het vrome volk verzamelde zich in de kerk, 'mèt zijn bisschop gereed om te sterven'. Toen werden, 'opdat het volk niet door de verveling der droefenis zou wegwijnen,' hymnen en psalmen gezongen op de wijze van het Oosten" (Van der Leeuw 1948:44). Ambrosius was die eerste "to introduce community hymn-singing in the church, during the sit-in against Justina" (Smith 1977:140).

2.12.1.8 **'n Nuwe liedgenre**

Na aanleiding van Ambrosius se liedere het 'n **hele nuwe liedgenre** ontstaan, 'n "verzamelnaam ... voor al die hymnen die het door Ambrosius aanvaarde type vertoonden" (Van der Leeuw 1948:48), die sogenaamde **Ambrosiaanse sang/ Ambrosiaanse kerklied**¹¹⁵. "Niet

---

¹¹⁴ "Die Ariane en die kerklied" word kortliks ná die Gregoriaanse kerklied behandel.

¹¹⁵ 'n Spaanse tydgenoot van Ambrosius, Prudentius (348 - ± 405), het ook 'n nuwe tipe "hymn" ontwikkel "having

alleen de door Ambrosius gecomponeerde of verzamelde hymnen 'ambrosiaans' werden genoemd, maar eveneens de talloze latere, naar zijn voorbeeld gemaakte, strofische kerkliederen" (Milo 1946:79). 'n Hele paar van **Ambrosius se geskiedkundige kerkliedere** het **behoue** gebly waaronder die adventslied: **Veni redemptor gentium**.¹¹⁶

2.12.1.9 Die Ambrosiaanse kerklied se gewildheid neem af

En tog is **hierdie liedere** wat deur die gemeente gesing is, **mettertyd deur die soliste priestersang** en later deur die **priesterlike koorsang verdring**. Hierdie onreg is eers weer met die Reformasie reggestel. Met die **Reformasie** kon die kerk, die **gemeente weer self die lof van God besing**. "Tot zolang echter bleef de Kerk grotendeels onmondig, en luisterde toe wanneer haar leidslieden namens haar het contact met haar Heere onderhielden" (Milo 1946:81).¹¹⁷

2.12.2 Die Gregoriaanse Kerklied

Gregorius is uit 'n senatore-geslag gebore en was vir hoë posisies bestem. Hy het egter geen bevrediging in 'n staatkundige loopbaan gevind nie en toe "wendde hij de wereld de rug toe; hij verkocht een groot deel van zijn familiebezit en stichtte uit de opbrengst zes kloosters op Silicië en een in

---

more warmth and glow than those of Ambrose, but for personal and domestic use and not for liturgical purposes" (Latourette 1953:208) - 'n dualistiese standpunt tov die kerklied. Vergelyk die Jeugsang-bundel 1984: "Hierdie bundel is nie bedoel vir gebruik in die erediens nie" (Voorwoord).

¹¹⁶ Ges 75, in die 1978-AGB.

¹¹⁷ Hierdie fout het ons mos ook in Israel gekry toe die psalmodiërende gesange net deur die priesters gesing is. Wat het dan fout gegaan tussen Ambrosius en die Reformasie dat die gemeente se stem stilgeraak het? Hoekom het die geskiedenis homself herhaal?

Rome, waar hij zelf intradt" (De Bruin 1965:1). Die titel *universalis papa* is deur hom afgewys en die titel *servus servorum Dei* is deur hom aanvaar. As pous het hy bygedra tot die leniging van sosiale nood. Gregorius I (540-604) was pous vanaf 590-604 nC. Hy het 'n legendariese figuur¹¹⁸ geword as sou hy **geweldig baie** vir die liturgie in die algemeen, en **vir die kerklied** in die besonder gedoen het.

2.12.2.1 Die term Gregoriaans¹¹⁹

Navorsers van die afgelope dekades is minder oortuig daarvan of Gregorius wel persoonlik verantwoordelik was vir die vernuwingswerk wat tradisioneel aan hom toegeskryf¹²⁰ word "but it is clear that he was interested in the music of the Church and it is probable that he at least made decisive modifications by editing what had come down from the past" (Latourette 1953:339).¹²¹ Mense wat rondom Gregorius gewerk het, het in sy styl gewerk en hierdie styl is kategoriees as Gregoriaans¹²²

---

¹¹⁸ Gregorius was benoem as *servus servorum Dei* (Servant of the servants of God). Op sy grafsteen is geskryf: *consul dei*. (Latourette 1953:339; vergelyk De Bruin 1965:1). Hy dra ook die titel "die laaste kerkvader (doctor ecclesiae)" [Die Voorligter Desember 1999/Januarie 2000:Uitvoublad].

¹¹⁹ Gregoriaanse musiek word ook *musica plana* genoem (Mudde 1960:111a).

¹²⁰ Dit wat historici oor die outeurskap van "Gregorian Dialogues" te sê het, is ook van toepassing op Gregoriaans in die algemeen. Historici "recognised the work of hands other than Gregory's ..... it was amplified and interpolated by other writers" (Borchardt 1992:97).

¹²¹ "Papst Gregor, der große Diplomat, Verwaltungsreformer und Theologe, wäre aber wohl überrascht zu hören, daß sein Name vor allem wegen der Kirchenmusikreform in die Geschichtsbücher eingegangen ist, die während seines Pontifikats in die Wege geleitet wurde" (Wilson-Dickson 1994:32c).

¹²² "Musik bis heute die Bezeichnung 'Gregorianischer Gesang' trägt, ist also im Grunde nicht korrekt" (Wilson-Dickson 1994:32c).

gebrandmerk. Die "**Gregoriaanse kerklied**" is eerder 'n geval van 'n aanvanklike **geleidelike vernuwings- en suiweringsproses** wat sy natuurlike klimaks en afsluiting gevind het in die tyd van Gregorius (Strydom 1991:63).

Milo (1946:82) omskryf die term Gregoriaans so: "Het gregoriaans is de door Gregorius geregelde eenstemmige, latijnse cultus muziek, slechts vocaal en niet-harmonisch gedacht, diatonisch van aard en rustig-vloeiend van tempo. De zangen zijn ofwel syllabisch (gebedszangen en wat het volk zingt), - ofwel melismatisch (de kunstzangen van koor of solisten) - of neumatisch (een tussenvorm voor eenvoudige kunszangen en enkele volkszangen)".

2.12.2.2 Gregorius stig 'n "**Schola Cantorium**"

As goeie administrateur het hy 'n "**Schola Cantorium** - een school voor zangers en zangleiders" gestig. Hierdie opper sangmeesters is dwarsoor die hele Ryk gestuur as **opsieners van kerkmusiek en die kerklied**. Later is van hulle uitgestuur om filiale van die "zangschool" te gaan stig. In die jaar 596 is 40 sangers na Engeland gestuur en hulle moes sorg dat "Engeland al spoedig hartstochtelijk het Gregoriaans beoefende" (Milo 1946:82).

2.12.2.3 Die Gregoriaanse kerklied veroorsaak dat gemeentelike deelname aan sang verminder

In Gregorius se tyd ontwikkel die tendens weer dat die algemene deelname van die gemeente aan die **sang in die erediens al hoe minder** word. Die gemeentes moes luister na priesters wat in Latyn voorsing. Waar die **Ambrosiaanse kerklied gebaseer** was op **gemeentesang**, was die **Gregoriaanse kerklied hoofsaaklik solosang**. "Het volk gaf slechts de acclamaties. Alleen enkele hymnen zong het volk zelf. Terwijl het gregoriaans van 600-900 bloeide, kwijnde de eigenlijke kerkzang" (Milo 1946:82).

"Der gregorianische Gesang mit all seinen Ausschmückungen und Verzierungen hatte eine Länge und Kompliziertheit erreicht, mit der er an die Grenzen menschlichen Aufnahmevermögens stieß. Doch der Wunsch nach festlicher Musik für besondere Anlässe blieb bestehen" (Wilson-Dickson 1994:49a).

2.12.2.4 **Gregorius se werk aan kerksang in 'n neutedop**

Gregorius se werk aan die kerklied het die volgende behels:

- * "Al te simpele wijzen (= melodieë FPF) werden opgeluisterd
- * Al te moeilijke besnoeid
- * Al te banale geweerd
- * "Enkele zeer mooie toegevoegd ... met name het **Alleluja** en het **Kyrie eleison**"¹²³ (Milo 1946:81).

2.12.2.5 **Geskiedkundige waardering vir die Gregoriaanse lied**

In 'n ou dokument, die Antiphonarium van Hadrianus 1, van die agste eeu, word Gregorius genoem as die persoon wat die **monumente van die eerste vaders herstel het** (Vergelyk Van der Leeuw 1948:39).

2.12.3 **Die Ariane en die kerklied**

Die Ariane het hulle dogmatiese oortuigings uitgedra onder alle stande en groepe in die samelewing deur die skep van die sogenaamde **vrye kerkliedere** (Moll 1846:249v). Theodosius I het in die tydperk 378-396, die Ariane verbied om godsdienstige byeenkomste te hou. Die Ariane het gereageer deur **al singende**, in beurtsang¹²⁴ (Latourette 1953:207) **snags straatoptogte** te hou.

---

¹²³ Gregorius het met hierdie twee liedere te Byzantium kennis gemaak (Milo 1946:81).

¹²⁴ Dit is volgens Latourette nie presies seker wanneer beurtsang (Antiphonal singing) as sulks in die geskiedenis begin het nie. "It is from the antiphon that the word 'anthem' is derived" (1953:207).

Chrysostomus (350-407) het gereageer met **kontra-prosessies** waarby **himnes gesing** is (Routley 1952:20).¹²⁵ Dié reaksie van die kerk¹²⁶ teen die aanslag van die Ariane het daartoe gelei dat **talle christologiese en trinitariese liedere in kerklike verband geskep** is (Strydom 1991:60).

Van die **groot kerkliedere** wat in dié tyd tot stand gekom het was die beroemde kerslighimne, **Fos hilaron**, wat bewaar gebly het in die vesper-liturgie van die Oosterse kerk. **Fos hilaron** is alreeds in 375 deur Basilius as 'n ou lied aangehaal.¹²⁷

Die **vrye, nie-amptelike lied** het egter tot **spanninge en misstande gelei**. Ketters sowel as die kerk het himnes gebruik om hulle leerstellings bekend te stel. **Himne is met himne beveg**. 'n **Verwaarlosing van die Psalms**, deur die ketters sowel as deur die kerk, het gevolg. Die sinode van Laodicea (360-381) het uiteindelik **alle nie-skriftuurlike himnes**, die sogenaamde **idiotikoi psalmoi** in die erediens verbied¹²⁸ (Barnard 1981:169).

---

¹²⁵ Eintlik wou Chrysostomus "bij het gebruik van de Psalmen alléén blijven" (Van der Leeuw 1948:34).

¹²⁶ Biskop John Chrysostomus van Constantinopel het op sy beurt sommige van die Katolieke aangeraai "to chant their own hymns in nocturnal processions" (Latourette 1953:207).

¹²⁷ "Vrolijk licht der heilige glorie,
Des onsterflijken hemelsen Vaders,
Des heiligen, zaligen Jesus Christus,
Nu wij komen tot den ondergang der zon
En aanschouwen het avondlicht,
Zingen wij hymnen den Vader en den Zoon
En den Heiligen Geest God.
Want het is goed U ten allen
Tijden hymnen te zingen met heilige
Liederen, Zoon Gods,
Die het leven geeft, waardoor
De wereld U verheerlijkt" (Van der Leeuw 1948:35).

¹²⁸ Daar was dood eenvoudig te veel himnes wat nie op Skrifgronde die toets kon deurstaan nie.

2.13 Premie op eenheid in die Romeinse Ryk in die agste eeu - ook in die kerksang

Destyds was die eenheid van die Romeinse Ryk belangrik, veral vir Pepijn 111 de Jonge of de Korte (714-768 nC), [Smitskamp 1960:423b] en Karel de Groote¹²⁹ (742-814 nC), [Smitskamp 1959:167a]. Bogenoemdes¹³⁰ het sterk op "een zuivere kerkmuziek" gestaan "terwille van de eenheid van de romeinse rijk. Alcuinus, de raadsman van Karel de Groote, hechtte grote waarde aan een univorme kerkzang. Tegenstand, zoals bv. in Frankenland, werd met geweld gebroken. Karel christaniseerde 'met muziek' maar ook met het zwaard. So ver ging zijn ijver, dat hij de antifonaria van Ambrosius liet verbranden: in zijn tijd golden ambrosiaans en gregoriaans als tegenstrijdig" (Milo 1946:82).

Wat instrumentale musiek betref bevind Jammers (1960:\$408) dat instrumentale musiek "ein nennenswerter Anteil"¹³¹ in die Roomse liturgie teen 800 nC dwarsoor die wêreld beklee het. Deur **die meerstemmige musiek** het **instrumente** tog wel in die liturgie ingekom. Weliswaar, is **instrumentale musiek** in die Rooms Katolieke kerkmusiek **maar eintlik net geduld**.¹³²

2.14 Verdere ontwikkeling na die tiende eeu

2.14.1 Die opkoms van meerstemmige liedere¹³³

---

¹²⁹ Karel de Groote "ijverde voor verbetering van de liturgie" (Smitskamp 1959:167b).

¹³⁰ Pa en seun.

¹³¹ Vry vertaal: 'n nie noemenswaardige aandeel.

¹³² "Durch den gallikanischen Gesang und die mehrstimmige Musik sind dann aber doch die Instrumente in die Liturgie eingedrungen, ohne daß die Instrumental-Musik in der kath. kirchenmusikalischen Gesetzgebung mehrals eine Duldung errungen hätte" (Jammers 1960:\$408).

¹³³ Ook *musica figuralis* of *musica mensurabilis* genoem (Mudde 1960:111a).

Aanvanklik het die kerk **slegs eenstemmige kerkliedere** geken. "Bis zur karolingischen Zeit war **der liturgische Gesang einstimmig**" (Georgiades 1960:\$1209).¹³⁴ "Acht Jahrhunderte lang war im christlichen Gottesdienst die Melodie¹³⁵ musikalische Transportmittel für den liturgischen Text" (Wilson-Dickson 1994:49a). Af en toe is meerstemmige liedere wel gebruik, bv. "bei der chorischen Ausführung, Singen in parallelen Quinten oder Qaurten" (Georgiades 1960:\$1209). Die **algemene konsepsie** was egter dat **gesange "einstimmiger Musik"** sou wees (Georgiades 1960:\$1209). **In die negende eeu het sake egter verander.** "Bei der Suche nach anderen Möglichkeiten, den Gesang vielfältiger zu gestalten und zu bereichern kamen die Musiker erstmalig auf die Idee, verschiedene Melodien gleichzeitig singen zu lassen" (Wilson-Dickson 1994:49a). Meerstemmigheid het haalbaar geword. "... sie erhielt Eigenständigkeit .... damit verbindet man den Einbruch der Mehrstimmigkeit in die christliche Kirche ... Diese Mehrstimmigkeit was aber nicht geschichtlich durchfurcht. Sie war noch ... wie ein unentwirrtes Knäuel" (Georgiades 1960:\$1209).¹³⁶ Hierdie meerstemmigheid¹³⁷ is "*Organum*", *werktuig*,

---

¹³⁴ "Het carolingisch tijdvak, dat een opleving bracht in kunst en wetenschap, zag ook een nieuwe ontwikkeling van het kerklied" (Van der Leeuw 1948:63).

¹³⁵ "Die Melodie" = eenstemmige musiek. "... die Monodie - der einstimmige, unbegleitete Gesang - war das eindruckliche Symbol für die Einheit des Glaubens" (Wilson-Dickson 1994:49a).

¹³⁶ Meerstemmigheid het haalbaar geword, het selfstandigheid bereik. So is die binnekoms van meerstemmigheid met die christelike kerk verbind. Hierdie meerstemmigheid is egter nie geskiedkundig deurgevoer nie. Meerstemmigheid was nog soos 'n onontluikte roosknop.

¹³⁷ Meerstemmigheid is egter in die kerkliedgeskiedenis tot uiterstes gevoer. "Die Duplum-Stimme mußte sehr schnell gesungen werden, denn oft gehörten bis zu vierzig Noten des *Duplum* zu einer einzigen Note der Hauptstimme. Die Gesänge wurden dadurch an einigen Stellen extrem in die Länge gezogen, und es konnte vorkommen, daß die Sänger der Melodiestimme einen einzigen Ton bis zu zwanzig oder sogar dreißig Sekunden aushalten mußten" (Wilson-Dickson 1994:51b).

instrument, ook orrel genoem (Georgiades 1960:\$1209). In hierdie tyd lees ons ook van instrumente by die **meerstemmige uitvoering van gesange**.¹³⁸

'n Verdere kenmerk van hierdie nuwe musiek "war der regelmäßige Dreierpuls,¹³⁹ der sie durchzog. Die Zahl Drei galt nach mittelalterlichem Verständnis als 'vollkommene' Zahl. Der Theoretiker Jean de Muris argumentierte im Jahr 1319: Daß in der Dreizahl die Vollkommenheit liegt, ... Gott, die Vollkommenheit selbst, ist im Wesen eins, aber dreifaltig in Person; er ist drei in eins und eins in drei" (Wilson-Dickson 1994:52b).

Tog is hierdie "nuwe" meerstemmige musiek nie oral goed ontvang nie. "Es gibt Quellen darüber, daß die Klagen von Kirchenleuten über diese rhythmischen Spitzfindigkeiten zunahmen. Von John von Salisbury, einem Zeitgenossen Perotins, stammt eine besonders beißende Kritik: 'Die Musik besudelt den heiligen Gottesdienst ...'" (Wilson-Dickson 1994:52b).

Sulke kritiek het egter nie die mening van die meerderheid weerspieël nie.¹⁴⁰

Aanvanklik was net 'n tweede stem bygevoeg. "Gleichzeitig trug er aber zu ihrer harmonischen Bereicherung bei, indem er noch weitere Stimmen hinzufügte: ein *Triplum* (dritte Stimme) und manchmal sogar eine *Quadruplum* (vierte Stimme). Die Stimmen bauen sich dabei von unten nach oben auf" (Wilson-Dickson 1994:51b).

¹³⁸ "... die ausdrückliche Erwähnung von Instrumenten bei der mehrstimmigen Ausführung der Gesänge." (Georgiades 1960:\$1209).

¹³⁹ Die drie-slagmaat in die kerklied het in Gereformeerde kringe in SA baie kritiek uitgelok as sou drieslagmaat net geskik wees vir dansmusiek en nie geskik vir die kerklied nie.

¹⁴⁰ Dit wil sê as die meerderheid hoegenaamd iets oor liturgiese dinge te sê gehad het of mag gesê het.

Die gebruik van meerstemmigheid het uitgebrei. Meerstemmigheid is spoedig in kloosters en katedrale oor die hele Europa beoefen.

2.14.2 **Halleluja's, Jubili, Sekwensies, Trope, Leise en Kontrafakte**

2.14.2.1 **Halleluja's en Jubili**

Die "**Halleluja**"¹⁴¹, uitgespreek *hallelloe-jah*, is gevorm deur die samevoeging van die meervoud-bevelsvorm van 'n Hebreeuse werkwoord, wat "loof", "prys", beteken, met die Hebreeuse naam vir God, *Jahwe* (=Here), in die verkorte vorm *Jah*. [(Aalders 1958:350b) vgl ook Bybelse Ensiklopedie 1995a:264a]. Die woord "**Halleluja**" beteken: "loof die Here". Die woord "**Halleluja**" kom vier en twintig keer¹⁴² in die Psalms¹⁴³ voor. Uit die voorkoms van "**Halleluja**" aan die begin en/of einde van 'n Psalm is daar afgelei dat "**Halleluja**"¹⁴⁴ 'n liturgiese byvoeging moet wees.¹⁴⁵

Oor die vertaling van die woord "**Halleluja**" is Aalders se kommentaar: "Terecht hebben dan ook onze statenvertalers, die in navolging van Luther en de oudere overzettingen overigens het woord onvertaald" gelaat (1958:351a). Dat die woord "**Halleluja**" vroeër 'n liturgiese uitroep was, blyk uit Skrifgedeeltes soos

---

¹⁴¹ Vir die Halleluja-bundel se ontstaan en ontwikkeling sien Carstens 1983:42-51.

¹⁴² Psalms 113-118 word deur die Jode die "Hallel" genoem nav die veelvuldige gebruik van die woord "Halleluja". Hierdie Psalms word gedurende die Paasmaaltyd gesing: Psalms 113 en 114 word na die eerste beker gesing en die orige Hallelpsalms na die derde beker. Die Hallel word ook gedurende die ander groot Joodse feeste gesing.

¹⁴³ Oa Pss 104-106, 111-113, 115-117, 135 en 146-150.

¹⁴⁴ Die geskiedenis van die Halleluja-bundels per sé word in hoofstuk 6 bespreek.

¹⁴⁵ Behalwe in Ps. 135:3 en Ps. 147:1 waar dit tot die inhoud behoort en daarom in die Afr. vertaling ook so vertaal is.

1 Kron. 16:36¹⁴⁶ en Neh 5:13¹⁴⁷ wat 'n mens so kan verstaan dat die volk ná die "Amen" hardop "Halleluja" geroep het.¹⁴⁸ (Vgl Aalders 1958:351a).

Die Christene het die gebruik van die woord "Halleluja" van die Jode oorgeneem soos blyk uit Openb 19:1, 3, 4, 6 waar die vreugde oor die val van Babilon deur 'n herhaalde "Halleluja"-roep gevier word¹⁴⁹. Hierdie "Halleluja"-roepe is later in die kerkgeskiedenis in die kerklike liturgieë opgeneem. In die Roomse kerk is hulle nog steeds in gebruik, en ook by die Lutherse kerke word hulle nog steeds gehandhaaf. "De Gereformeerden daarentegen hebben wel het Amen, maar niet het Halleluja in hun eredienst een plaats gegeven" (Aalders 1958:351a).¹⁵⁰

Uit die halleluja-sang¹⁵¹ het sedert ongeveer die negende eeu die gebruik ontstaan om die slot-a van die "Halleluja" op 'n lang melisme te sing. Hierdie tipe sang is die Jubilus-sang genoem: 'n woordlose "langgerekte figuratie" (Van der Leeuw 1948:65) gejubel op die slot-a van "Halleluja". Hierdie jubeling het, in 'n ekstreme geval in Egipte, 'n kwartier lank geduur (Milo

---

¹⁴⁶ 1 Kron. 16:36 Aan die Here die God van Israel kom die lof toe van ewigheid tot ewigheid! Toe het die hele volk gesê: "Amen! Prys die Here!"

¹⁴⁷ Neh 5:13 Die hele vergadering het gesê: "Amen!" en hulle het die Here geprys.

¹⁴⁸ Die "Halleluja"-roep word ook duidelik in die apokrieweboeke, 3 Mak. 7:11 en Tob 13:18 weergegee.

¹⁴⁹ In die 1933/53-vertaling word die woord "Halleluja" as sulks nog gebruik. In die 1983-Vertaling word "Loof die Here" gebruik.

¹⁵⁰ Dit sou 'n interessante studie wees om vas te stel waarom die Gereformeerde Kerke die "Amen" net so oorgeneem het, maar nie die "Halleluja" nie!

¹⁵¹ Cantus alleluiaticus (Van der Leeuw 1948:65).

1946:84; vgl Van der Leeuw 1948:69). "In den *Jubilus*" aldus Van der Leeuw "nadert de zang, meegesleept door den toon en het rythme, het 'heilige zwijgen', dat welsprekender is dan het mooiste lied .... De *Jubilus* is een geluid, dat betekent, dat het hart voortbrengt wat niet kan worden gezegd" (1948:66).

Augustinus het vir die jubilus¹⁵² groot waardering gehad: "Wie jubelt, spreek geen woorden, maar het is een geluid zonder woorden: het is immers de uiting van een ziel die opgaat in vreugde".¹⁵³ **Bene cantate et in jubilatione.**¹⁵⁴

Die **Jubili was sang wat welsprekender as die mooiste lied was**. Wat woorde nie kan uitdruk nie kom tot vorm in die woordelose sang. "De ware *Jubilus* is ... als een engelenlied, dat zich in de talen der mense niet laat overzetten" (Van der Leeuw 1948:66).

2.14.2.2 Sekwensies

Mettertyd het die behoefte ontstaan om die *Jubilis*-melodieë weer van tekste/woorde te voorsien¹⁵⁵. Op die "jubilus-wijzen werden nu woorden gemaakt" (Milo 1946:84; Vgl Van der Leeuw 1948:70) en so het 'n nuwe liedvorm, die sogenaamde **Sekwens**¹⁵⁶ ontstaan met

---

¹⁵² Dit sou interessant wees om te weet of die naam van die "Jubilees-sangers", 'n sanggeselskap van vrygeworde negerslawe en -slavinne, wat omstreeks 1870 deur die VSA getoer het van die "Jubilus" afkomstig is?

¹⁵³ Milo (1946:84) haal vir Augustinus aan maar gee nie sy bron nie; Augustinus se stelling herinner aan Ps 33:3 "Sing vir Hom 'n nuwe lied, speel met volle oorgawe, jubel dit uit!"

¹⁵⁴ "zingt wêl en met jubilatatie!" (Van der Leeuw 1948:66).

¹⁵⁵ Toe draai die wiel van die geskiedenis en is die kerk weer terug by die melodie plus 'n teks.

¹⁵⁶ Ongeveer 6 000 sekwense het ontstaan, waarvan sommige tot vandag toe nog bekend is, oa *Veni, sancte Spiritus, Victimae paschale laudes, Stabat mater dolorosa*, en *Dies irae, dies illa* (Strydom 1991:67).

die probleem dat teks en melodie weer nie altyd bymekaar gepas het nie. Hierdie **Sekwensies het gegroei tot selfstandige liedere**. Vanaf die negende eeu het die Sekwensies 'n groot bloei beleef en teen die twaalfde eeu het hulle die **pyl van die himnes bereik**. Later in die geskiedenis is "deze hymne-achtige volkszang geknot" (Milo 1948:84). Die Konsilie van Trente (1570) het op vyf¹⁵⁷ na **alle Sekwensies uit die erediens geban**, terwyl **juis hierdie liedere**, op daardie stadium van die kerkgeskiedenis, **die enigste bydrae van die volk** was wat op feesdae deur hulle **gesing** is! (Strydom 1991:67).

Die *Sekwensies* was 'n poging om aan die *Jubilus* weer woorde terug te gee. Die *Jubilus* het te ver na regs oorgeswaai. Dit bly moeilik om **balans - ook in die kerklied** - tussen uiterstes te vind. Om agterna die woorde ritmies en sillabies by 'n reeds bestaande melodie aan te pas, was 'n baie moeilike taak. "De regels van het vers moesten zich rhythmisch en syllabisch aanpassen aan den ongebonden gang van de woordloze melodie" (Van der Leeuw 1948:70).

2.14.2.3 Trope

Die "trope" het in ±900 tot stand gekom.¹⁵⁸ Woordlose melodieë is gebruik om verklarings te maak. "Tropos" beteken "toeligting, verklaring". By die trope is die woorde "gewoonlijk in eigen

---

¹⁵⁷ Hierdie vyf "sequentien" was: *Lauda Sion, Veni Sancte Spiritus, Stabat Mater, Dies Irea* en *Victimae Paschali* (Milo 1948:84).

¹⁵⁸ Die term *tropos*, *tropus* kom van *ars rhetorica* wat toeligting beteken. "In de kerkmuziek verstaat men daaronder een soortgelijken vorm als de sequentie, met dien verstande dat de tropen vocalises zijn op de laatste noot niet van *Alleluja*, maar van *Kyrie* ... De e van *Kyrie*, *eleison* en *Christe* trad hier dus in de plaats van de a van *Alleluia*" (Van der Leeuw 1948:98).

taal gezongen." (Milo 1948:84). Baie van die gewilde geestelike **volksliedere**, spesifiek die **Kers- en Paasliedere**, van die laat-Middeleeue was eintlik troperinge met 'n **volkskarakter** en in die **volkstaal**.

'n Melodie kan (oormatig?) versier word maar dan moes die woorde ook vermeerder en aangepas word. Bv. die woorde: "*Christe eleison* ('Christus, erbarme dich') werden: *Christe, rex unice, Patri almi Nate co-aeterne, eleison* ('Christus, einziger König, ewig eingeboren vom geliebten Vater, erbarme dich') [Wilson-Dickson 1994:47b, 48b].

Soos met baie nuwe dinge het die **trope** 'n kort tydjie van hoogbloei beleef. "Maar helaas nam het platte de overhand op het heilige: de trope ontaardde in grappen, de teksten werden hoe langer hoe brutaler, en bij het Concilie van Trente (1570) werd de trope geheel verboden" (Milo 1946:84).¹⁵⁹

2.14.2.4 Leise

'n Bepaalde vorm van die trope was "**de leis**", die **geestelike volkslied** in die moedertaal.¹⁶⁰ Baie *leisenbundels* is uitgegee, selfs tot na die Reformasie. Ook die "**leisliedere**" (om gewild te wees?) het mettertyd tot banaliteit verval.¹⁶¹ Tog sê Milo was

---

¹⁵⁹ Milo gee een voorbeeld van "een goede trope: *Christ ist erstanden*" (1946:84).

¹⁶⁰ Van der Leeuw sê dat die "leisen ... zeer belangrijk voor de ontwikkeling van het kerklied in de landstaal zijn" (1948:112); Hier word gedink aan *Nu syt wellecome?* (Milo 1946:85).

¹⁶¹ Leise word weer té blasé, té platvloers, die teenoorgestelde van statig, "majestic", waardig, ens. Die geskiedenis herhaal homself. Vgl die vorige paragraaf ivm die trope waar woorde te kort geskiet het om die lof van die Here te besing en mettertyd woordlose melodieë geskep is om die lof van God te besing. Na 'n tyd is dié woordlose melodieë weer van

die **wins groter as die verlies**. "Door de kracht van het gezongen woord vloeiende de evangelie-verkondiging stellig beter de huizen binnen dan door de herinnering aan latijnse zangen" (1946:85). Van der Leeuw sluit hom by Milo aan wanneer hy sê: "De leisen ten onzent en in Duitsland, de *Noëls* in Frankrijk, de *carols* in Engeland maakten de geestelike stoffen populair, soms, met de vrijheid van het volk, al te populair" (1948:120).

Die historiese belang van die leisliedere was dat hulle die volkslied in die kerk ingebring het (Van der Leeuw 1948:106).

2.14.2.5 Kontrafakte

Die kontrafak¹⁶²-onderwerp word in Hoofstuk 3 behandel.

---

woorde voorsien omdat die woordlose melodieë nie meer sin gemaak het nie.

¹⁶² Broos (waarskynlik 'n lidmaat van die Gereformeerde Kerk) skryf in **Die Kerkblad** van 5 Mei 1999 oor die *1999 Hersiene Psalmboek*:

"Ek is opgewonde oor 'n mooi klompie ou wysies wat terugbring en 'n klompie 'nuwe' wysies wat ingebring is. Nou kan ons kerkverband darem meer van ons Psalms benut.

"Volgens my berekening is ongeveer 14 van die wysies wat met die 1976-hersiening uitgegooi is, sedertdien weer terugbring. Maar ai toggie, hoekom skop die besluitnemers nog steeds teen die terugbring van die gewilde singbare 'Voortrekkerwysies', naamlik Psalm 38 en 130?

"En waar haal hulle die onmoontlike wysies die alternatiewe melodie vir Psalm 11 en die melodie vir die tweede beryming van Skrifberyming 21 uit?

"Om te argumenteer dat gemeentes die moeilike wysies moet oefen en aan-leer, gaan nie op nie - baie van die Psalms word een keer in 'n jaar of twee gesing"

Broos is reg: die kerkliedbesluitnemers sál móét begin om ook te luister na die gewone lidmaat se behoeftes. Kontrafakte en ander wêreldse melodieë (natuurlik onder sekere voorwaardes en maatstawwe) kan wel en moet selfs deur die kerk gebruik word.

2.15 Die kerklied teen die jaar 1000

Teen die jaar 1014 het die **aandeel van die gemeente** in die liturgie **heeltemal verdwyn** agv die **hoë moeilikheidsgraad van die klassieke melodieë** (Kloppenburg 1975:403).

Teen die elfde eeu "wurde die Messe mit einem derart aufwendigen Zeremoniell gefeiert ... Die fielfältige Symbolik der sichtbaren Zeichen ging Hand in Hand mit einer überaus kunstvollen Musik" (Wilson-Dickson 1994:43a).

Teen ongeveer 1000 nC het **slegs die antifoon wat in die Psalms ontbreek het, behoue** gebly. Daarmee het die **musiek van die liturgie begin om te ontspoor** en die **musikale lied het ontaard (verbaster)**.¹⁶³

2.16 Die kerklied op skrif ± 1040

Guido von Arezzo (± 995-1050) word beskou as die uitvinder van die **noteskrif** "mit der sich dem musikalischen Schaffen ganz neue Möglichkeiten eröffneten. Die Sänger seines Chores konnten damit neue Lieder singen, ohne sie vorher gehört zu haben, mit anderen Worten: sie sangen vom Blatt" (Wilson-Dickson 1994:44a).¹⁶⁴ Eers met die opkoms "der Notenschrift konnte sich auch die Polyphonie - der mehrstimmige Gesang - entwickeln" (Wilson-Dickson 1994:49a).

Van ongeveer 1040 kry ons **nootgeskrewe** vaste organa. Die Winchester Tropas was geskryf in ongelinieerde "Neumen" (Vergelyk Wilson-Dickson 1994:44b). Dit is egter nou nie meer leesbaar

---

¹⁶³ "Damit begann die Musik der Liturgie zu entgleiten und die musikalische Liturgie entarten" (Jammers 1960:\$410).

¹⁶⁴ Tot in die jaar 1000 nC "war es die Regel daß die Musik allein aus dem Gedächtnis gesungen und an die nachfolgenden Generationen weitergegeben wurde" (Wilson-Dickson 1994:45a).

nie.

Die ontwikkeling van 'n **notasiesisteen** kan in **betekenis vir die kerklied nie oorskat word nie**. "Bis dahin hatte die geistliche Musik ebenso wie die traditionellen Volkslieder bei der Weitergabe von Generation zu Generation ständige Veränderungen erfahren. War Musik dagegen einmal niedergeschrieben, war sie genau festgelegt, gewissermaßen in eine bestimmte Form gegossen" (Wilson-Dickson 1994:48b). "Durch sie (der Notenschrift) wurde die Musik unabhängig von der mündlichen Tradition (Jammers 1960:\$410).

Die **geseënde noteskrif-ontdekking** het egter ook 'n ander kant: "sie führte dazu daß das einfache Volk den Zugang zur geistlichen Musik seiner Zeit immer mehr verlor" (Wilson-Dickson 1994:46a). Die volk kon nie die eenvoudigste notemusiek lees nie!

Ná al die gespook om die kerklied op skrif te kry, ontstaan toe "der Stillen Messe ohne liturgische Musik und die Verpflichtung des Priesters (etwa seit dem 12.Jh.) die Gesangstexte zu beten, gleichgültig, ob sie gesungen wurden oder nicht. Damit war die liturgische Musik zum schmückenden Beiwerk des Gottesdienstes geworden oder konnte jedenfalls so verstanden werden" (Jammers 1960:\$410).¹⁶⁵

2.17 Die kerklied in die twaalfde - veertiende eeu

Liniêre sisteme met voorgeskrewe sleutels vir die neerskryf van twee-stemmige gesange het in die twaalfde eeu ontwikkel, veral in Suid-Frankryk en Noord-Spanje (Georgiades 1960:\$1210).

---

¹⁶⁵

... die **Stille Mis** het ontstaan **sonder Liturgiese Musiek en die verpligting** van die priester (van ± die twaalfde eeu) was om die **Gesangtekste te bid - of hulle nou gesing word of nie**. Daarmee het die **Liturgiese Musiek tot opsmukkende byvoegsel** van die erediens geword, of kan dit teenswoordig so verstaan word.

2.17.1 Die dertiende eeuse Organum Repertoire

In die dertiende eeu kry ons 'n imposante Organum-repertoire. "Das imposante Organa-Repertoire des 13.Jh.s .... handelt sich um 2- bis 4-stimmige Organa" (Georgiades 1960:\$1210).

2.17.2 Meerstemmige lieder en instrumentale musiek groei

Tot die elfde eeu was die **eenstemmige liturgiese gesang as die beste beskou**. En toe verander sake. " ... der ursprüngliche einstimmige Gesang war .... nicht mehr vernehmbar" (Georgiades 1960:\$1210).¹⁶⁶ Die **meerstemmige lied het toe binne die liturgie as 'n selfstandige element verskyn**. In die twaalfde tot dertiende eeu het **meerstemmige verwerkings van gesange voorkeur gekry**. **Meerstemmige instrumentale musiek** het ook 'n plek in die kerk gekry. **Medewerking van instrumente is aanvaar**.

Die **Roomse Kerkleiers** het hulle egter **teen die gebruik van instrumente** uitgespreek¹⁶⁷. Vokale musiek het so toegeneem dat die "Instrumente völlig ausgeschaltet wurden".¹⁶⁸ "So entsteht erst mit dem Einbruch der Mehrstimmigkeit und des Instrumentalen recht eigentlich die Frage, inwiefern jeweils die Musik sich dem geistliche Ganzen einordnen läßt oder ihre profane Herkunft störend verrät; inwiefern sie liturgische Zwecken dient oder nur

---

¹⁶⁶ Die oorspronklike eenstemmige gesang was nie meer gehoor nie.

¹⁶⁷ "Die Kirchenväter wandten sich gegen die Verwendung von Instrumenten; vgl. auch Calvins Anschauung" (Georgiades 1960:1210).

¹⁶⁸ Instrumentale begeleiding is volledig uitgeskakel. Daar is **a capella** gesing. (Georgiades 1960:\$1212). Hier spring die kerk soos in baie gevalle van die een uiterste na die ander uiterste; **van baie instrumente na geen instrumente**.

als autonome Kunst zu würdigen ist" (Georgiades 1960:\$1211).¹⁶⁹

So ontstaan daar vanaf die twaalfde eeu **spanning tussen geestelike en wêreldse musiek** en ook tussen liturgiese eenstemmigheid en profane instrumentale meerstemmigheid (Georgiades 1960:1211).¹⁷⁰

Lied-eenstemmigheid was vanaf die twaalfde eeu nie langer die algemene tendens nie.¹⁷¹

Meerstemmigheid het ook behels dat stemme verskillende tekste herhaal wat gelyktydig gesing word. Pous Johannes XXII het in 1324/25 meerstemmige musiek slegs voorwaardelik toegelaat. Hy was "gegen die Verweltlichung der Musik" (Georgiades 1960:\$1211).

2.17.3   **Ontwikkelinge in Frankryk, Italië en Engeland**

In **Frankryk** kry ons 'n interessante ontwikkeling. Die mees prominente Franse komponis van wêreldse musiek in daardie tyd, Guillaume de Machant, was 'n geestelike, wat ook 'n mis gekomponeer het.

"Auch in **Italien** blühte im 14.Jh. die weltliche Musik" (Georgiades 1960:\$1211).

---

¹⁶⁹ Die vraag ontstaan nou of die meerstemmigheid en verskillende instrumente steurend inwerk in die liturgie, of dit 'n liturgiese doel dien, of dit slegs as outonome kuns beoordeel moet word.

¹⁷⁰ "So begann vom 12.Jh. an die Spannung zwischen geistlicher und weltlicher Musik, besonders zwischen liturgischer Einstimmigkeit und profanem instrumentalmehrstimmigem Element befruchtend und gefährdend wirksam zu werden" (Georgiades 1960:\$1211).

¹⁷¹ "Sie entsprach aber seitdem nicht mehr der allgemeinen Tendenz" (Georgiades 1960:\$1211).

Engeland daarenteen het in die veertiende en vyftiende eeu liturgiese meerstemmige musiek afgewys, en uit eie musikale bodem "Englische Kirchenmusik" voortgebring (Georgiades 1960:\$1211).

2.17.4 **Geestelike liedere in die moedertaal**

In die dertiende eeu het daar geestelike liedere in die volkstaal verskyn.¹⁷² Kerkmusici het toe begin om verskillende tale gelyktydig te gebruik, bv Latyn en Frans. **Hulle het ook geestelike en wêreldse tekste met mekaar verenig.**¹⁷³ Kerklike en wêreldse musiek en tekste het mekaar beïnvloed.

2.17.5 **John Wyclif en die roep na Hervorming**

Veranderinge in die kerkmusiek in die Middeleeue was in wese "ideenreich, vorwärtsdrängend und anregend; das geistliche Leben der Epoche wies demgegenüber Anzeichen eines erschreckenden Verfalls auf" (Wilson-Dickson 1994:55a).

Wyclif (1329-1384) was in sy tyd bekommerd oor **die uitwerking van die kerklied** op die christene. Hy sê dat in die ou dae het christene **klaagliedere gesing** wanneer hulle in die gevangenis was "um das Evangelium weiterzugeben". In sy tyd **nooi die kerklied** mense tot "Frölichkeit und Stolz .... eitle Menschen eher zum Tanz ..... als zur Klage" (Wilson-Dickson 1994:56b).

Die vraag wat Wyclif aan die kerk van sy tyd gevra het is tot vandag nog aktueel: "Hat die Kunstmusik als Musik für den Gottesdienst eine Platz in der Kirche?" (Wilson-Dickson 1994: 56c).

2.18 **Die Kerklied in die vyftiende en sestiende eeu**

Teen die einde van die Middeleeue was daar 'n neiging om

---

¹⁷² "Im 13.Jh. kamen auch geistliche Lieder in Volkssprachen auf" (Georgiades 1960:\$1211).

¹⁷³ "man ... verband sogar geistliche mit weltliche Texten" (Georgiades 1960:\$1211).

dieselfde melodie om die beurt vir 'n kerklike teks en vir 'n **wêreldse teks** te gebruik. Volgens Van der Leeuw het die moderne tyd "een scheiding tussen 'wereldlijke' en 'geestelijke' muziek aangebracht" (1948:118). En tog gebruik mense "zonder enigen schroom kerkelijke melodieën voor geestelijke volksliederen, maar ook voor minne- en soldatenliederen. Omgekeerd bezigt men de wijzen van het volkslied voor kerkelijke en geestelijke teksten"¹⁷⁴. Men doet m.a.w. wat wij gezien hebben, dat eigenlijk altijd geschied is, van den eersten oorsprong van het Kerklied af. Wij noemen liederen met geestelijken tekst op wereldlijke melodie, of omgekeerd met wereldlijken tekst op geestelijke melodie: *contrafacta*" (Van der Leeuw 1948:118). Kontrafakte was nie net 'n baie merkwaardige kultuurverskynsel nie, maar was "de hoofdvoorwaarde voor de vernieuwing van het kerklied in den tijd der Renaissance" (1948:118).

In die **laat-Middeleeue** het 'n **vloedgolf van geestelike volksliedere** ontstaan. Redes hiervoor was die diep geestelike verval van die kerk, wat 'n ongunstige klimaat geskep het vir die ontstaan van volwaardige kerkliedere (Van Andel 1968:51)¹⁷⁵. Hierdie **geestelike volksang was meestal deur anonieme digters** geskryf en het **buite die erediens gedy**.¹⁷⁶ Van hierdie populêre sekulêre liedere (veral liefdesliedere) is dikwels vergeestelik (Strydom 1991:69/v).

---

¹⁷⁴ Die grens tussen "geestelik" en "wêreldlik" was onseker: "dezelfde bekoorlijke melodie vinden wij in een volslagen 'weredlijk' drinklied (Van der Leeuw 1948:119).

¹⁷⁵ Giovanni Perluigi (1524-1594), beter bekend as Palestrina, nav sy geboorteplek, was 'n uitsondering. Hy het meer as 90 misse ("masses") in die sestiende eeu geskryf en 'n hele aantal liedere vir die openbare erediens (Latourette 1953:989).

¹⁷⁶ Let wel: **geestelike volksang** het **buite die erediens gedy**. Geestelik volksang hoort binne die kerk te gedy.

In die Rooms Katolieke Kerk was Latyn¹⁷⁷ die voertaal en die musiek het steeds meer oordadig, uitgebreid en moeiliker geword. Die koor het in Latyn gesing.

"Die sang is uitgevoer deur professionele kore" (Strydom 1991:70). "De gemeentezang was versiering, kon worden gemist. Wat het koor¹⁷⁸ deed was het eigenlijke dat niet kon worden gemist" (Zevenbergen sj:11). Die **gemeente is gedegradeer tot waarnemers/observeerders** van dit wat die priesters en die koor gedoen het.¹⁷⁹

Vir gemeentesang en individuele sang was dit sleg. Aan hierdie situasie was besliste nadele verbonde: "Die Kehrseite: denen, die die Musik vortrugen, blieb immer weniger Raum für eigene Gestaltungsmöglichkeiten" (Wilson-Dickson 1994:48c).¹⁸⁰

¹⁷⁷ wat baie mense nie verstaan het nie.

¹⁷⁸ Die koor het 'n vreemde ontwikkeling in die kerk gehad. "Heel in die begin was die koor 'n liggaam van sangers wat deel van die gemeente uitgemaak het. Hulle doel was om kerksang te bevorder om die gemeente se dankbare reaksie voort te bring op die Woord wat aan hul bedien was. Nie lank na die Vroeg-Christelike tydperk nie het hierdie sangerskoor 'n priesterkoor geword, en namate die skeiding tussen clericus en laicus vorm aangeneem het, het hierdie koor ook ooswaarts geskuif weg van die gewone lidmate af .... Die reformatoriese koor het weer 'n sangerskoor geword aan die gemeentekant van die kerk. Hierdie reformatoriese opset van die koor het in die middel van die negentiende eeu egter 'n terugwartse beweging ondergaan .... Die NG Kerk het in ons land hierdie terugwaartse beweging ook nie vrygespring nie. Daar is kerke waar die koor op 'n galery bo die preekstoel is, bv. die Tweetoringkerk in Bloemfontein. Dit kan 'die gehoor' laat dink dat die koor saam met die predikant die Woord verkondig" (Koorts 1974:51/2).

¹⁷⁹ Die standpunt in die tyd was dat die gemeentesang gemis kon word, net nie die koorsang nie!

¹⁸⁰ Die Postmodernisme vra juis hierdie ruimte vir die individu in die twintigste eeu.

Wat **die koor** gedoen het, was nie sonder blaam nie. "In de koorpraktijken en de daaraan verbonden instrumentale muziek slopen steeds meer misbruiken in en niet alleen de Reformatie, maar ook Rome zelf (dank zij de Reformatie) was ten slotte genoodzaakt in te grijpen (Consilie van Trente)" [Mudde 1959: 225a].

Die kerklied is "mehr und mehr vom Chor übernommen wurden, der sie stellvertretend für die anwesende Gemeinde sang" (Wilson-Dickson 1994:54b). "... officieel werd de gemeente dus het zwijgen opgelegd" (Mudde 1959:225b). Teen die **einde van die sestiende eeu** het die **gemeente** in die kerk "still geworden" (Georgiades 1960:\$1212).¹⁸¹

Die gemeentesang is geleidelik onderwerp aan steeds ingewikkelder kunssang. Die sang het daardeur te moeilik vir die gewone lidmate geword. "De gemeente begon in de samenkomsten te zwijgen en eindigde met slechts te luisteren naar wat door geoefende zangers voor haar werd ten gehore gebracht. Hier kwam nog bij, dat de Westerse Kerk in het Latijn zong ... Door deze invloeden en omstandigheden was in de Middeleeuwen de gemeente geheel tot zwijgen gebracht" (Hasper 1955:747).

In hoofstuk 3 word die lied van die Hervorming behandel.

---

¹⁸¹ "Ons (= gereformeerdes) beklemtoon voorts die belangrike aspek dat die gemeente nie passief, soos die geval in die Rooms Katolieke kerk, is nie. In die R.K. Kerk is daar vandag 'n reformatoriese neiging om die gemeente ook meer in die aktiewe sy van die erediens te betrek. Waar sang bv. vantevore (in die Rooms Katolieke Kerk) die uitsluitlike funksie van die koor was, begin die gemeente nou ook hierin deel. Die aktiewe aandeel van die gemeente kom tot uiting deurdat daar daadwerklik gesing word" (Koorts 1974:14).

HOOFSTUK 3

DIE LIED VAN DIE HERVORMING

3.1 Inleiding

"Om die belangrikheid en relevansie van die algemene kerkgeskiedenis vir die beoefening van die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis te beredeneer is eintlik geen moeilike taak nie, want dit is onlangs reeds op 'n uitnemende wyse deur Carl Borchardt gedoen.¹ 'n Mens kan maar net beaam wat hy in die verband geformuleer het en eintlik weinig daaraan toevoeg .... Volgens hom het die meeste gevestigde kerke in Suid-Afrika hulle wortels in die 16de eeuse reformasiegeskiedenis. Vervolgens meen hy dat kennis van die ontwikkelinge veral in Frankryk, Nederland, Duitsland en Groot-Brittanje absoluut noodsaaklik is om toestande in Suid-Afrika te verstaan. Hy motiveer hierdie standpunt verder deur te wys hoe belangrik byvoorbeeld 'n kennis van die ontstaan van die liberalisme, die opwekkingsbeweging, en die belydenisskrifte in die Europese konteks is om kerklike twiste, vroomheidsstrominge en leerkwessies in die Suid-Afrikaanse kerk- en teologiegeskiedenis te verstaan. 'n Derde belangrike argument wat hy aanvoer is dat kennis van die Engelssprekende kerke in Suid-Afrika in die huidige ekumeniese era onontbeerlik is. Om die Engelssprekende kerke in Suid-Afrika na behore te verstaan is 'n kennis van ontwikkelinge veral in Groot-Brittanje van baie groot belang" (Hofmeyer 1995:33).

Die kerkhervorming van die sestiende eeu het 'n nuwe vertolking van die openbaring van God aan die mens gegee. Die hoofrolspelers was Luther (1483-1546), Calvin (1509-1564) en Zwingli (1484-1531). Hulle benadering tot die gemeentelike erediens het verskil, asook hulle benadering tot die musiek. **Luther wou aanvanklik nie breek met die Rooms Katolieke Kerk nie;** (Barnard 1981:257) hy wou slegs die bestaande Rooms-Katolieke kerk en sy erediens suiwer van ongewenste praktyke. Luther het nie 'n Reformasie beplan teen die Christelike kerk waarin mettertyd "a

---

¹ Borchardt 1991: Intreerede.

considerable number of abuses" ontwikkel het nie. Die Reformasie het spontaan ontwikkel. "Few of the greatest events in history have been planned, and the Reformation is not among the few" (Woolf 1937:7). Luther se 95 stellings was nie bedoel as 'n "trumpet blast of reform" nie (Woolf 1937:8). "Little did he dream as his hammer smote the nail home that the echoes which he awakened in the church would resound throughout the whole of Christianity and would mark, in fact, the actual beginning of the Reformation" (Woolf 1937:8). "Auch die Kirche, ihre Musik und ihre Liturgie standen vor umwälzenden Veränderungen" (Wilson-Dickson 1994:58b).

Calvyn en Zwingli aan die anderkant, **het twintig jaar later geheel en al met die Rooms-Katolieke kerk se tradisies en veral met sy eredienstradisies gebreek**. Die verskil in benadering tussen Luther en Calvyn ten opsigte van die erediens vind eventueel weerklank in die musiek wat in hulle onderskeie kerke gebruik is. Die verskil in benadering was groot. Dit blyk uit die Gesange aan die eenkant en die Psalms aan die ander kant wat vandag nog in Westerse kerke gesing word².

Voordat ons by die Protestantse kerklied³ kan kom, is dit nodig om vir 'n oomblik stil te staan by die musiek in die Rooms-Katolieke Kerk kort voor die Hervorming. Die Rooms Katolieke Kerk het 'n hoogs ontwikkelde musiekpraktyk gehad. In die Middeleeue het die Rooms Katolieke Kerk sekerlik die grootste sentrum vir musiekontwikkeling in die wêreld gehad. Die grootste komponiste ten tye van die Renaissance en Hervorming het voltyds of deelyds in die diens van die Rooms Katolieke Kerk gestaan,

---

² In SA sing die Gereformeerde kerk die 1976-Psalms en enkele Skrifberymings, die NH Kerk die 1976-Psalms en die 1978-Gesange (1978-AGB) en die NG Kerk die 1976-Psalms, die 1978-Gesange (1978-AGB), asook SING ONDER MEKAAR 1988 en JEUGSANGBUNDEL 2 1993.

³ "The modern hymn was born with Protestantism" (Daniel 1964:442b).

bv Giovanni Pierluigi Palestrina (+ 1525-1594)⁴ en Orlando di Lasso (1532-1594).

In hierdie tydvak is gepraat van die "musiek-praktyk" van die Rooms Katolieke Kerk. Die ironie van die saak was dat die **gewone Rooms Katolieke lidmaat in die erediens slegs 'n baie beperkte aandeel in die musiek gehad het**. Die aandeel in die musiek is verder beperk deurdat die geestelike liedere, (soos die Bybel van daardie tyd), in **Latyn** was. Die gewone gemeentelid en die gemeente dus, het meestal nie die teks wat gesing is, verstaan nie. Die **gemeente se werklike aandeel** in die kerkmusiek was dus minimaal of totaal afwesig.

Die Hervorming - rondom 1550 - het onder die gewone mense die sterk verlange gebring om self in die landstaal (hulle moedertaal) liedere in die kerk, te mag sing. Die mees betekenisvolle bydrae van die Duitse Reformasie was die koraalsang wat geskep en bevorder is, nl **"congregational singing"**. (Daniel, RT en Garrison RB. 1964:442b). Bekende kerkliedwoorde (tekste) is aangepas⁵ sodat dit op **bekende/populêre volkswysies**⁶ gesing kon word. "Hierdie proses om wêreldlike melodieë van geestelike tekste te voorsien, heet

---

⁴ In 1589 het Palestrina 45 gesange gepubliseer (Hymni Totius Anni) "in which he followed the practice, common for centuries, of furnishing different polyphonic settings for the odd-numbered verses, leaving the even-numbered verses to be sung in monophonic plain-song" (Daniel 1964:442b).

⁵ "... geringfügig verändert oder auch völlig neu gedichtet .... mit der Zeit abgehen möchten, wenn man christliche, gute, nützliche Texte und Worte darunter haben könnte" (Wilson-Dickson 1994:63a).

⁶ Bekende studente-, kinder- en volksliedmelodieë is gebruik (Wilson-Dickson 1994:63a). "Vir melodiste was dit destyds 'n algemeen-aanvaarde praktyk om 'n melodie te skep vir 'n bepaalde teks deur die saamvoeging tot 'n nuwe eenheid van bestaande, selfs geykte melodiese motiewe" (Strydom 1994a:63).

kontrafaksie en het sy oorsprong in die 13e eeu" (Mathlener 1979:47/8). In die algemeen moet die kontrafakte en die Souterliedekens⁷ in Nederland in die besonder as voorlopers van ons Protestantse kerksang gereken word.

Luther het steeds 'n **uitgebreide vorm van Kerkmusiek** in die Hervorming⁸ gehandhaaf soos wat hy dit in die Rooms Katolieke Kerk geken het, terwyl **Calvyn** alle vorme van musiekmaak, behalwe **gemeentesang**, verban het.

3.2 Kontrafakte⁹

Volgens van der Leeuw (1948:125) is daar oor die algemeen drie vorme van Kontrafakte:

- * Aansluiting van die geestelike lied by die wêreldlike teks in teks en melodie.
- * Aansluiting alleen wat die teks betref.
- * Aansluiting alleen wat die melodie betref.

Destyds was daar nie 'n verskil tussen die wêreldlike en die

⁷ Sien hoofstuk 4.

⁸ Die lied, naas die prediking en onderwys, was 'n belangrike bestanddeel van die Reformasie. Dankbaar skryf: "... het lied van de Reformatie heeft het volk geestelijk gevoed en is als vleugels voor het Evangelie geweest" (1967:58).

⁹ 'n Vokale komposisie waarin die oorspronklike teks vervang is deur 'n ander, soos bv. 'n sekulêre teks of volksliedjie wat voorsien is van 'n geestelike teks, of omgekeerd.

* Cillié sê: "Van die kerklied wat ontstaan het deurdat 'n volkslied aangepas is vir kerkgebruik, word gepraat as 'n 'kontrafak'" (1982:21).

* Kontrafak = "gewilde 16de-eeuse sekulêre volksmelodieë" (Strydom 1994a:85). "Tegenover (contra) een profaan lied maak (facere = maak); dus een contrafact) een geestelijk lied" (Van der Meiden 1987:35).

geestelike nie. Die aardse liefde van ouds was 'n simbool van die hemelse liefde, die drinkbeker die simbool van die Nagmaalsbeker, die jagtog die simbool van die geestelike jagtog op die goeie, ens.

As ons hierdie dinge in aanmerking neem, dan verwonder dit ons nie dat 'n minnelied, 'n jaglied, 'n wagtterslied, wat melodie en teks betref, tot voorbeeld vir geestelike liedere kon wees nie. Loots gaan verder en sê dat die wêreldlike lied van daardie tyd ook ongetwyfeld nie tot dieselfde lae peil gedaal het as wat sommige liedere van die moderne tyd gedegeneer het nie (1948:46).

Die teenoorgestelde was ook waar: meer as een gewyde lied en selfs van die heilige Psalms, is aangewend vir liedere in die alledaagse lewe. So het koning Hendrik II op jag Psalm 42 van "hijgend hert"-faam gesing (Loots 1948:47). Iemand anders het weer lekker rondgedans op Ps 43 se melodie (Loots 1948:47).¹⁰ As "dansmelodieë" (Mathlener 1979:56) destyds as kerkmusiek gebruik kon word, hoekom nie vice versa nie?

Luther sowel as latere kerklieddigters van die Hervorming het die stelling bevestig dat die **kerklied telkens ontstaan wanneer die volkslied in die kerk kom**. "Die Protestantse koraal is uit die volkslied gebore; dis in wese niks anders as 'n oornamie of verwerking van die volkslied nie" (Loots 1948:46). By die **Lutherse kerklied** vind ons, sonder vrees vir teenspraak, die **invloed van die volkslied**.¹¹

3.3 Luther

3.3.1 Inleidende opmerkinge

Luther was bekend as "die Wittenbergse nagtegaal". Hy was 'n

---

¹⁰ Meer in die moderne tyd het iemand by geleentheid gesê dat sy so lekker op "Stille Nag, heilige Nag" gedans het!

¹¹ Populêre, bekende, volksliedere.

skeppende musikus.¹² Luther was vir die eerste drie jaar van sy Universiteitsopleiding "in de faculteit der artes" (Dankbaar 1967:27). Onder sy medestudente het Luther die bynaam van "die filosoof" en "die musikant" gehad (Wêreldspektrum Deel 17, 1982:182c) omdat hy 'n diep denker en 'n bedrewe luitspeler was.

Uit geskiedenisbronne is dit duidelik dat Luther lief was vir musiek. "In the elementary schools the children were instructed in sacred song. They learned by heart the *Sanctus*, the *Benedictus*, the *Agnus Dei*, and the *Confiteor*. They were trained to sing psalms and hymns. How Luther loved the *Magnificat*! They attended massas and vespers and took part in the colorful processions of the holy days" (Bainton 1978:27).¹³

3.3.2 Luther en sy kloosterroeping

As twee-en-twintigjarige magister-student in die Regte is Luther op 2 Julie 1505 op sy reis van Mansfeld te Stotternheim deur 'n storm oorval. "In zijn angst deed hij de gelofte: "Help mij, H. Anna, ik wil monnik worden" (Kooiman 1959:302b). Op 16 Julie het Luther by die "Zwarte Klooster van de Augustijner Eremieten" aangemeld.

Luther se roetine in die klooster het baie sang ingesluit. "His days as a novice were occupied with those religious exercises designed to suffuse the soul with peace. Prayers came seven times daily. After eight hours of sleep the monks were awakened between one and two in the morning by the ringing of the cloister bell. At the first summons they sprang up, made the sign of the

---

¹² In 1524, 7 jaar nadat Luther (1483-1546) sy bekende stellings aan die Wittenbergdeur gespyker het, het hy 2 volumes van Duitse gesange gepubliseer, waarvan 3/4 uit sy pen gekom het (Daniel 1964:442b).

¹³ Dankbaar sê dat Luther as skolier saam met die "zingende *currende Schüler*" rondgetrek, rondgetoer het (1967:27). Van 1513-1515 was Luther 'n Bybelkunde-dosent en het hy oa klas gegee "over de Psalmen, *dictata super Psalterium*" (Dankbaar 1967:29).

cross, and pulled on the white robe and the scapular without which the brother was never to leave his cell. At the second bell each came reverently to the church, sprinkled himself with holy water, and knelt before the high altar with a prayer of devotion to the Saviour of the world. Then all took their places in the choir. Matins lasted three quarters of an hour. Each of the seven periods of the day ended with the chanting by the cantor of the *Salve Regina*: "Save O Queen, Thou Mother of Mercy, or life, our delight, and our hope. To Thee we exiled sons of Eve lift up our cry. To Thee we sigh as we languish in this vale of tears. Be Thow our advocate. Sweet Virgin Mary, pray for us, Thou holy Mother of God . . . . After the Ave Maria and the Pater Noster, the brothers in pairs silently filed out of the Church" (Bainton 1978:37,38).¹⁴

3.3.3 Luther en sy tafelgesprekke

Martin Luther meld in sy Tafelgesprekke dat hy as 'n skoolseun **van huis tot huis gesing** en vir brood gebedel het (Luther, T.R. 5.5362). "Heute kann man sich kaum vorstellen, daß zu Luthers Zeit Studenten sich um einen Tisch versammelten, um - jeder mit den Noten seiner Stimme - mehrstimmig zu singen, einfach zum Vergnügen. Die Inhalte dieser Lieder waren oft nicht viel anspruchsvoller als die Texte der Popmusik heute" (Wilson-Dickson 1994:62c).

3.3.4 Moedertaal/volkstaal, melodieë en aksente

Luther het besef dat die Rooms Katolieke kerk se melodieë nie sonder meer vir die Duitse taal geskik sou wees nie. "Die deutsche Sprache ist anders beschaffen als die lateinische und die romanischen Sprache und erzeugte deswegen eine andersartige Musik"¹⁵ (Georgiades 1960:\$1213). Luther het gesê dat die Duitse

---

¹⁴ Matins = Morgenliturgie (Wilson-Dickson 1994:68c)

¹⁵ So benodig die Afrikaanse kerkliedere ook 'n eie soort musiek, anders as Nederlands, of Engels, of Amerikaans, ens!

kerklied, teks en note, aksent, wysie en gebare moes uit die **moedertaal** en -stem kom, anders is alles 'n na-apery, soos die ape doen. "Es muß beide, Text und Noten, Akzent, Weise und Gebärde aus rechter Muttersprache und Stimme kommen, sonst ist alles ein Nachahmen, wie die Affen tun" (Georgiades 1960:\$1213).

Soos in die vorige paragraaf gesê, het Luther hom sterk daarvoor beywer dat die **volk in die moedertaal sal sing**¹⁶ en nie in die vreemde Latyn¹⁷ soos dit tot op daardie tydstip die geval was nie. Met hierdie standpunt het Luther vir homself blywende roem in die kerklied-geskiedenis verwerf (Mathlener 1979:49).¹⁸ In die **De formula missae et communionis van 1523** sê Luther: "Ek verlang daarna dat ons soveel liedere moontlik in die landstaal sal besit" (Loots 1948:45). Vir Luther was dit '**n prinsipiële oorweging** dat die **hele volk die kerklied behoort te sing** en **nie net die priesters of uitgesoekte kore** nie, en dit sou alleen moontlik wees wanneer daar **in die moedertaal gesing** word. Die vraag word gevra: "Wie twyfel daaraan dat die liedere wat die koor tans, **tydens die Hervorming** (my kursivering) alleen sing, in die vroeë kerk deur die stemme van die hele volk gesing is...?" (Babstchen Gesangbuch 1545:Voorwoord).

'n Ander rede waarom Luther die **kerklied in die volkstaal** wou laat sing, was om langs hierdie weg, veral vir die opvoeding van die plattelandse jeug, te sorg. Op die platteland, waar daar

---

¹⁶ Miskien moet ons vandag sê dat die Afrikaanssprekende in Afrikaans moet sing!

¹⁷ As die ou Nederlands en die 1944-Afrikaans onverstaanbaar/argaies was vir die jongmense, sou FPF graag bv wou weet hoeveel van vandag se jeug verstaan die inhoud van die Engels kontemporêre liedere wat gesing word? Min of enige moeite word gedoen om 'n term soos "exalt Thee" te verduidelik! Is die "Thee" nie dalk ook argaies nie?

¹⁸ Luther was genoodsaak "om leiding te geven in de reformatie van de liturgie en deze nie aan het toeval over te laten ..." (Dankbaar 1967:44).

gebrekkige opleidingsfasiliteite was, is **Latynse kerkliedtekste** deur **Duitse tekste** vervang.

In **Latyn** dui **verskillende aksente** nie op verskillende betekenis nie. In **Duits** dui **verskillende aksente** wel op verskillende betekenis. "Im Lateinischen fallen Bedeutung und Erklingen nicht gänzlich zusammen, die Betonung (aksent) ist nicht bedeutungsbedingt (wandernder Akzent)" [Georgiades 1960:\$1213]. In Latyn word die betekenis nie soseer in klanke en aksente nie, maar deur strukture of die grammatikale vorme uitgedruk. **Die musiek wat vir die Latynse taal geskik is, is nie geskik vir die Duitse taal en sy aksente nie.** Aksent speel in die Duitse taal 'n belangrike rol. Musiek wat 'n **verkeerde aksent** teweegbring, kan ook 'n betekenis-verandering tot gevolg hê.

Luther was 'n voorstander daarvan dat soveel as moontlik liedere in die land se spreektaal (Duits) moes wees.

3.3.5 Eenstemmigheid en meerstemmigheid

Luther (1483-1546)¹⁹ was die **skepper** van die Duitse koraal, dws die **eenstemmige gemeentelied**. "As die sang meerstemmig is, sê hy, word die krag van die evangelie vergroot. Die note maak die teks lewend" (Cillié 1982:21).

Luther het gesorg vir verwerkings van vierstemmige kerkliedere.²⁰ Hierdie verwerkings wat deur kore gesing is, het gou by die jeug byval gevind. 'n Voorbeeld hiervan is Luther se beroemde kinderkoraal, die Kerslied **Vom Himmel hoch da komm ich**

---

¹⁹ Kooiman sê dat Luther se van op verskillende maniere gespél was: "Luder, Ludher, Lutter, Leuther", ens (1959:502a).

²⁰ Van Staden kry by Luther die gedagte: "As die sang meerstemmig is, word die krag van die evangelie vergroot" (1989:153; vgl Cillié 1982:21).

her.²¹

3.3.6 Die lied 'n vaste bestanddeel van die liturgie - Gesangboeke verskyn

Luther het die Duitse lied as 'n vaste bestanddeel van die erediens/liturgie ingevoer. "Doch mit der Einführung der liturgischen Reformen erschienen immer mehr neue Liederbücher" (Wilson-Dickson 1994:62a). Die kerklied was op die "Vordergrund!" (Georgiades 1960:\$1214).²²

Luther kon nie al die werk aan die Duitse kerklied self doen nie.²³ Daarom het Luther 'n beroep op Duitse digters gedoen "om geskikte gedigte vir dié doel te begin skeep" (Strydom 1991:86).

In medewerking met kantor²⁴ Johannes Walther (1496-1570) in Torgau gee Luther in 1524 die eerste gesangboek van die Hervorming, **Geystliche Gesangk Buchleyn**, uit. Na hierdie bundel word meesal as die Wittenbergse Gesangboek verwys. Johannes Walther se vertaling uit die Latyn in Duits was egter duidelik nie **"aus rechter Muttersprache"** nie (Georgiades 1960:\$1213).

Luther het nie net geteologiseer oor die kerklied nie. Met sy digterlike en musikale gawes het hy meegewerk om vir die nuwe

---

²¹ In die 1978-AGB kry ons die melodie by Ps 104, Gess 82, 106 en 137.

²² Die kerklied is op die voorgrond geruk.

²³ Luther was dikwels ontevrede met homself en die tempo van die vordering van sy werk. 'n **Gebrek aan tyd was destyds al 'n algemene kwaal** en hy kla: "Dit is ongelooflik hoe briewe, sake, gesellighede en baie ander dinge my vertraag. Maar nou het ek my voorgeneem om my in die huis toe te sluit en my te haas, sodat die boeke in Januarie (hy bedoel 1523) na die pers kan gaan" (Wegener 1991:146).

²⁴ 'n Kantor in die Duitse Protestantse kerk is iemand wat met die leiding van die kerkmusiek in die algemeen belas is.

Protestantse gemeentes liedere te skep vir die erediens. Hy en sy medewerkers het Psalms berym, gedigte gemaak, bestaandes vertaal en melodieë aangepas en selfs saamgeflans. Volgens Cillié (1982:20) het hulle geput uit:

- * Gregoriaanse liedere (vgl. bv. Ges. 3 en 119);
- * ou Latynse himnes (vgl. bv. Ges. 75 en 210);
- * sekvensies²⁵ (vgl. Ges. 136); en
- * volksliedere (vgl. bv. Ges. 82).

3.3.7 Luther se musikale statuur

Die musikale gestalte van Luther het met die jare groter²⁶ geword. Namate studie oor die lewe en werk van Luther gevorder het, is aangetoon dat hy nie net 'n goeie digter en verwerker van korale was nie, maar dat hy ook verskeie melodieë self gekomponeer het. Vir Luther was daar 'n onverbreekbare verband tussen geloof en sang. In die inleiding tot sy bundel van 1545 skryf Luther: "Wie glo, sing. Om te sing is 'n essensiële deel van die erediens" (Vergelyk Loots 1948:44). **Die sing van die evangelie was vir Luther 'n toets vir die ware geloof.** Om 'n kerklied te sing, help om die geloof op te wek en is net soveel of selfs meer werd as 'n stuk prediking.

Hans Sach (1494-1576), die meestersanger het gesê dat Luther 'n "nuwe dag" gebring het met sy nuwe Duitse Bybelvertaling. Sach, soos deur Cillié aangehaal, het ook gesê dat **Luther 'n nuwe dag laat aanbreek het vir die kerklied** (1982:20). Hy het self die taak van die behoud, hervorming en uitbreiding van die kerklied op sy skouers geneem; daartoe was hy nie net musikaal bekwaam nie, maar ook tegnies onderlê en literêr begaaf.²⁷

---

²⁵ Dit was die uitgestrekte sing van die slot "a"-klank van die "Halleluja"

²⁶ Luther se "best hymns are simple and spontaneous, fresh and invigorating" (Daniel 1964:442b).

²⁷ Luther was die voorloper van een van die grootste kerklied/koraalverwerkers van alle tye, die Protestant, Johann Sebastian Bach.

3.3.8 Prinsipiële standpunt oor kerkliedkeuring

Luther het homself lank besig gehou met die vraag: **"Wat mag in die kerk gesing word?"** Luther het tot die slotsom gekom: **"what is not prohibited in Scripture is permitted"** (Daniel 1964:442b)²⁸. Psalms en Gesange is gesing **"But if the needs of the people and the glory of God could be more aptly ministered to by an original composition, it was provided"** (Daniel 1964:442b).

3.3.9 Luther se kerkliedere

Luther se werk in verband met die kerklied kan volgens Mathlener (1979:50) in vier dele verdeel word:

- * Verwerkinge van oud-kerklike himnes bv. Roomse kerkliedere en onderdele van die mis wat in Duits vertaal is.
- * Verwerkinge van Bybelse Cantica en Psalms.
- * Verwerking van Duitse volksliedere²⁹ in kerkliedere.

---

²⁸ Calvyn het 'n ander maatstaf gehad vir watter liedere in die erediens gesing mag word en watter nie: "that only what was specifically contained in Scripture should be proclaimed in song, the Reformed Church restricted its form of sung praise to canticles and to a variety of metrical versions of the Psalms" (Daniel 1964:442b, 443a).

²⁹ Dit was destyds aanvaarde gebruik om te 'leen' uit bestaande melodiere; dit is nie as plagiaat beskou nie. Dele van Luther se treffende melodie 'Ein feste Burg' kan teruggevoer word na die sogenaemde 'Silberweise ("Silwerwysie") van die meestersanger Hans Sachs. [Vgl Strydom 1994a:43 (voetnoot 13), 62]. Soos Luther sy melodie gekomponeer het, het die meeste van die reëls met 'n kort nootjie begin (sien die 'oorspronklike vorm' van Ges 82 in die 1978-AGB) en was dit ryk aan ritmiese verskeidenheid. Soos met so baie Psalms en korale gebeur het, het mense ook mettertied Luther se lied met ewe lang note (isoritmies) begin sing, waardeur die hele karakter van sy liedere aangetas is. Mense het in die drie ewe lang hoë note waarmee reël 1 begin, die basium gehoor wat oproep tot die stryd om die kerk met geweld te verdedig. Daarteenoor wou Luther by die gelowiges tuisbring dat God vir almal 'n toevlug in die nood is (Cillie 1982:363).

* Skeppinge van eie kerkliedere.

3.3.10 "Ein feste Burg"

Van al Luther se liedere noem ons net die beroemde "Lutherlied", **Ein feste Burg ist unser Gott**³⁰, wat 'n verwerking van Psalm 46³¹ is. Hierdie "incomparable contribution to the church's song 'Ein feste Burg'" is beskryf as "the Marseillaise of the Reformation" en deur James Moffat as "the greatest hymn of the greatest man in the greatest period of German history" (Daniel 1964:442b). Ons kry dieselfde melodie ook by Ges 217 en 218 in die 1978-AGB.

3.3.11 Die krag/mag van die kerklied

As voorbeeld van die krag van "Ein feste Burg" die volgende: Na die verbreking van die mag van Napoleon in 1815 het die Franse ryk weer stadig tot herstel gekom. Hierdie tweede opgang en verval van Frankryk onder die Napoleons hang saam met "Ein feste Burg". Tydens die Rewolusie van 1848 wat tot die troonbestyging van Napoleon III gelei het, is "Ein feste Burg" in die strate van Berlyn, sowel as in dié van Parys deur die oorwinnende Franse soldate gesing.

-
- ³⁰ * Gibson in "The daily Bible Study" het bereken dat **Ein Feste Burg** in 183 tale vertaal is.
- * Gibson beweer verder dat Calvyn gesê het dat Ps 46 die eerste Psalm is wat in Frans vertaal moes word. Van der Meiden (1987:99) is van mening dat Ps 46 inderdaad die eerste Psalm was wat Calvyn in Frans vertaal het. Daarna het Pss 25, 36, 91 en 138 gevolg.
- * Loots 1948:108 skryf: "Dit word verhaal dat Luther dikwels in tye van vertwyfeling vir Melancton, sy medewerker met die Hervorming, gesê het: 'Kom, Philip, laat ons die 46e Psalm sing.' FPF stel homself voor dat Luther gesê het: 'Kom, Philip, kom ons sing 'Ein Feste Burg'!'!

- ³¹ "Die aand voor die dood van John Wesley, stigter van die Metodiste kerk, het hy met inspanning uitgeroep, "die beste van alles is, dat God met ons is want, die Here van die leërskaar is met ons, die God van Jakob is 'n rotsvesting vir ons." Dwarsdeur die nag het hy hierdie woorde probeer herhaal. Die volgende oggend is hy dood (Loots 1948:109).

Twintig jaar later het die Duitse leërs weer na die Franse hoofstad opgeruk terwyl hulle "Ein feste Burg" gesing het (Loots 1948:108v).

Calvyn waarsku teen die verkeerde (negatiewe) gebruik van musiek. Die negatiewe uitwerking van musiek kan die positiewe uitwerking daarvan oorskadu (Blankenburg 1952:68; Mehrrens 1960:58). Die gif en verderf van die teks word deur die melodie in die hart ingegiet soos die tregter wyn in 'n houer ingiet ("Eupistre au lecteur"). Calvyn gee aan die ander kant in "Epistre" ook die positiewe kant van die beeld. Die gesonde Woord word eweneens deur die musiek soos deur 'n tregter in die hart ingegiet (Strydom 1994a:77).

3.3.12 Die terapeutiese waarde van die kerklied

Luther het by die Middeleeuse opvatting aangesluit wat beweer dat musiek die treurendes troos, die toorn laat verdwyn en mense vrolik maak.

Luther wou gehad het dat die gemeente vrolik en met lus moes sing: "God het ons hart en gemoed vrolik gemaak deur sy liewe Seun wat Hy vir ons tot verlossing van sonde, dood en die duiwel gegee het. Wie dit met erns glo kan dit nie nalaat om daarna vrolik en met lus te sing nie en te sê sodat andere dit ook kan hoor en hierheen kan kom .... Wanneer iemand nie daarvan wil sing of praat nie, is dit 'n teken dat hy die boodskap nie glo nie, en dat hy nie tuis hoort in die vrolike nuwe Verbond nie, maar nog vassit in die oue" (Babstchen Gesangbuch 1545: Voorwoord).

3.3.13 Die koor en die orrel

In die groter dorpe en stede het Luther goed geoefende kore toegelaat. Die koor het in die groter stede 'n belangrike deel van die liturgie uitgemaak. Hierdie koormusiek is waarskynlik

deur 'n groep³² instrumente³³ of die orrel begelei. Saam met die vermeerdering in koormusiek het die musiekinstrumente³⁴ ook weer 'n groter rol gespeel.

Die gebruik om die orrel³⁵ in te span vir die begeleiding van die gemeentesang, wat op daardie stadium nie gereeld gebeur het nie, het van toe af 'n vaste gewoonte geword. Orrelspel wat nou aan die Evangeliese godsdiens en veral die kerklied verbind word, het ontwikkel tot 'n gewigtige faktor "entfaltete sich zu einem gewichtigen Faktor" (Georgiades 1960:\$1214) van die Evangeliese Kerkmusiek.

3.3.14 Die ontwikkeling van die Duitse koraal

Die werk van Luther is vir twee eeue voortgesit. Die Duitse Evangeliese koraal het dan ook 'n verbasende ontwikkeling en groei geken. "Die ontwikkeling van die Duitse kerkmusiek in hierdie tye kan as een van die wonders van die wêreld bestempel word" (Loots 1948:47).

3.3.15 Philip Nicolai - 'n tydgenoot

Ons noem vir interessantheid uit hierdie tyd ook nog die naam van ds Philip Nicolai (1566-1608).³⁶ Hy het twee aangrypende liedere

---

³² So 'n groep musiekinstrumente is ook 'n "organum" = 'n orrel, genoem. "Die Orgel (und, wenn vorhanden auch andere Instrumente) wurde gespielt, um die einzelnen Stimmen des Chors zu unterstützen und ihnen mehr sicherheit zu geben" (Wilson-Dickson 1994:62c).

³³ Hout- en koperblaasinstrumente, sowel as snaarinstrumente.

³⁴ Die pyporrel, koperblaas-ensembles en begeleidings-orkeste (Strydom 1994a:65)

³⁵ Die gebruik van die orrel "is in de loop der eeuwen een punt van strijd geweest" (Jonker sj:151). Vir 'n kort geskiedenis van hierdie stryd sien Jonker (sj 151-154).

³⁶ Nicolai, soos alle goed-geskoolde mense, was onderlê in die "musica practica" (Strydom 1994a:63).

liedere gekomponeer: **"Wie schön leuchtet der Morgenstern"**³⁷ en **"Wachet auf, ruft uns die Stimme"**³⁸. Van der Leeuw sê dat hierdie twee liedere onderskeidelik "Koningin en Koning van die Kerkliederen genoemd" word (Van der Leeuw 1948:154). Die destydse heersende pes in Hamburg, het by ds. Philip Nicolai ongetwyfeld 'n hunkering laat ontstaan na die seëninge van die eindtoestande. Vandaar die twee eskatologiese liedere.

3.3.16 **Luther se liefde vir die kerklied en kerkmusiek**

Luther het 'n besondere waardering vir musiek gehad. Hy skryf in 1530 aan sy vriend, die musikus L. Senfl,³⁹ oor musiek. Cillié (1982:20) som Luther se houding oor musiek, uit die brief, soos volg op:

- * Ek het die musiek lief.
- * Ek hou nie van dwepers wat die musiek verdoem nie.
- * Die musiek is 'n geskenk van God, nie van mense nie.
- * Dit maak die mens se siel vrolik.
- * Dit verjaag die duiwel.
- * Dit wek vreugde.
- * Daardeur verdwyn aanvalle van toorn, begeertes en hoogmoed.
- * Ek gee ná die teologie aan musiek die eerste plek.
- * Uit die voorbeelde van Dawid en die profete blyk dat wat hulle te sê gehad het, hulle ook in verse en liedere gesê het.
- * In Beiere maak hulle musiek. Hier by ons word wapens en geskut gepredik.

Loots (1948:48v) haal oa die volgende letterlik vertaalde sinne uit die brief aan: "Ek is volkome die mening toegedaan, en skroom nie om dit in die openbaar te verkondig nie, dat daar naas die teologie geen kuns bestaan wat met die musiek op gelyke voet

---

³⁷ In die 1978-AGB kry ons die melodie by Gess 66, 113, 204, 213, 291 en 340.

³⁸ In die 1978-AGB kry ons die melodie by Gess 158, 166, 239, 275 en 285.

³⁹ Loots 1948:48v gee die brief geredelik volledig weer.

gestel kan word nie, omdat die musiek alleen, naas die teologie ons dít skenk wat anders net die teologie ons kan bied: rus en vrede in ons harte. 'n Duidelike bewys vir hierdie bewering is dat die duiwel, daardie aartsverwekker van treurige Sorge en rustelose bekommernisse, voor die klanke van die musiek ewegou vlug as voor die Woord van God. Dit is die rede waarom die profete van geen ander kuns soveel gebruik gemaak het as van die musiek nie. Terwyl hulle vir die teologie, nie die geometrie, die matesis of die astronomie as hulpmiddel gebruik het nie, maar wel die musiek, het hulle sodoende teologie en musiek op hulle nouste met mekaar verbind en het die waarheid verkondig in Psalms en gesange ..... dis musiek wat my so dikwels verkwik en van grote bedruktheid bevry het".

3.3.17 Die hoogste bestemming vir musiek

Luther sien die hoogste bestemming vir musiek in kerkmusiek, in Godvererende musiek, dws musiek in diens van die Evangelie van Jesus Christus (Vgl Cillié 1982:20).

3.3.18 Die verkondigende funksie van die kerklied

Dit sal goed wees om hierdie gedeelte oor Luther se bydrae tot die kerklied af te sluit met 'n aanhaling deur Cillié: "**Luther het meer mense deur sy liedere vir die Hervorming gewen as deur sy preke**" (1982:22).

3.4 Ulrich Zwingli

Ulrich⁴⁰ Zwingli (1448⁴¹-1531) en Calvyn (1509-1564) se musiek wat gebruik is in die erediens, het nogal skerp verskil van dié van Luther. Dit was as gevolg van hul teologiese beskouings wat drasties verskil het met dié van Luther. Zwingli was 'n knap

---

⁴⁰ Ulrich se naam word alternatiewelik "Huldrych" gespél (Barnard 1981:274; Schnucker 1977:379a).

⁴¹ Barnard (1981:274) gee Zwingli se geboortedatum as 1448. Cillié (1982:19) gee Zwingli se geboortejaar aan as 1484 en Van Itterzon (1961:721a) noem dat Zwingli gebore is op 1 Jan 1484 te Wildhaus.

instrumentalis⁴² - hy kon verskeie instrumente⁴³ goed bespeel, hy het selfs musiek gekomponeer en het 'n pragtige stem gehad. "En tog was hy juis die persoon wat alle sang en musiek in die erediens laat verstom het".⁴⁴ Waarskynlik moet sy verset teen die gemeentesang⁴⁵ verklaar word "uit zijn te ver gaande reactie tegen de rooms-katholieke praxis en het feit dat de gemeentezang toentertijd op zo 'n laag niveau stond, dat de estheet Zwingli het beter oordeelde de zang maar helemaal af te schaffen" (Jonker sj:151).⁴⁶ "Die eintlike rede lê egter veel dieper, naamlik in sy begeerte om stilte voor en rondom die Woord te skep. Niks mag die aandag daarvan afgelei het nie en die Woord moes met sy groot krag spreek" (Barnard 1981:284).

In 1526 het Zwingli gelas dat die orrel⁴⁷ uit die Grossmünster

---

⁴² Zwingli was musikaal, die mees begaafde van die drie groot reformatore (Blankenburg 1965:343).

⁴³ Jonker sê Zwingli kon tien musiekinstrumente bespeel en hy noem hom "een fijnzinnig kunstkenner" (Sj:151). Strydom beweer dat Zwingli hierdie instrumente met "bedrewenheid" kon bespeel (1994:13).

⁴⁴ "Zwingli schafte ook de gemeentezang af en stelde spreekkoren in" (Jonker sj:151). Strydom beweer egter dat Zwingli hom wel "positief" oor gemeentesang uitgespreek het (1994:14). Sang staan op 'n hoër niveau as 'n spreekkoor. Om hierdie rede meen Jonker "heeft een spreekkoor nooit een plaats in de eredienst kunne veroveren" (:150).

⁴⁵ Ten spyte van besondere talent het Zwingli homself "... op geen enkele manier voor de Gemeentezang ingespannen" (Luth 1984:52).

⁴⁶ "Zwingli het hom inderdaad negatief oor kerkmusiek uitgespreek" (Strydom 1994:14).

⁴⁷ "Het orgel was toentertijd meer een geliefd instrument aan de wereldlijke hoven" (Jonker sj:152). Jonker behandel kortliks die geskiedenis van die orrel van p. 151 - 154.

verwyder moes word (Barnard 1981:283).⁴⁸

Nie alleen het Zwingli die gebruik van **musiek in die erediens teengestaan** nie, maar **selfs by huisgodsdienst** het hy dit heeltemal afgekeur (Cillié 1982:19).

Nav Matt. 6:5-8 en Amos 5:23 het Zwingli **alle luidrugtigheid in die erediens afgewys** (waaronder orrelspel en sang). Zwingli oordeel dat vroom, inwendige gebed duisend maal verkiesliker is as sang. **Sang en musiek**, volgens Zwingli **versteur die relasie tussen God en mens**. Zwingli het natuurlik wel 'n punt beetgehad as hy sê dat **niemand iets van die Latyn wat gesing word, verstaan** nie (Strydom 1991:80). Zwingli speel die gesproke verkondiging (as synde die "vyf woorde met my verstand") af **teenoor die sang**, (waarvan geen woord ontsyfer of verstaan kan word nie), en die **geraas van die instrumentale musiek** (as synde die "duisend woorde in ongewone tale of klanke" [(1 Kor 14:9). Vergelyk Strydom 1991:80, asook 1994a:53]).

Gelukkig het die kinders wel destyds die geestelike lied op skool geleer. Die gevolg was dat toe die kinders volwasse geword het, die gemeensang in die Switserse kerke een geslag na Zwingli weer in ere herstel is (Jonker sj:151).

Strydom sê dat daar **vóór die Reformasie geen sprake van gemeentesang was nie**. "Wanneer Zwingli teen die einde van 1524 verneem dat daar in Straatsburg 'n aanvang gemaak is met gemeentelike Psalmsang in Duits, spreek hy hom op 16 Desember 1524 in 'n brief wel positief daaroor uit en verheug hy hom oor

---

⁴⁸

Hierin het Zwingli in Calvyn 'n bondgenoot gehad. "In de eredienst ruimde hij slechts plaats in voor datgene, wat Gods Woord gebiedt. Dientengevolge **verwierp** hij de mis, de altaren, de beelden, de kruisen, de kaarsen en **de orgels** [my kursivering] (Van Itterzon 1957:81b).

die feit ..... en verklaar hy dat openbare gemeentesang op Sondag 'goed en prysenswaardig' is" (1991:81). Zwingli het dus wel **positiewe uitsprake oor gemeentesang** gemaak, hoewel hy hom nie daarvoor beywer het nie. Zwingli se "positiewe uitsprake en sy gebrek aan daadwerklik optrede is dus óók haaks met mekaar" (Strydom 1991:80).

Strydom haal Geering aan wat "Zwingli juis, téénoor Luther, op een lyn plaas met Calvyn en die Konsilie van Trente wat 'n 'Vermengung von Geistlichem und Weltlichem' afgewys het" (1991:82).

Zwingli het in musiek nog 'n Roomse tradisie gesien! Zwingli en Calvyn het aanvanklik die **Psalms as enigste bron van tekste vir kerkmusiek** beskou.

3.5 Johannes Calvyn (1509-1564)

3.5.1 Calvyn se huislike agtergrond

Calvyn se ouers: "Zijn vader, Gérard Cauvin, was zelf van eenvoudige afkomst uit een schippersfamilie in het dorpje Pont l'Eveque aan de Oise. Maar hij had zich weten op te werken tot een van de invloedrijkste burgers van Noyon. Hij bekleedde een aantal belangrijke functies in kerk en maatschappij: hij was fiscaal agent van de stad, secretaris van de biskop Charles de Hangest en ten slotte procureur van het kathedrale Kapittel, sodat allerlei gewichtige beslissingen door zijn handen gingen. Zijn moeder was een knappe verschijning en een vrome rooms-katholieke vrouw" (Dankbaar 1957:1).

3.5.2 Restourasie/reformasie

Wanneer Calvyn aan "August Emperor" skryf, kwalifiseer hy homself as "seriously to undertake the task of restoring the church ..."

(Calvin 1844:123).⁴⁹ Aan die ander kant is Calvyn dadelik gereed om te erken "that the restoration of the Church is the work of God, and no more depends on the hopes and opinions of men" (Calvin 1844:200). Calvyn sê dat daar mense is wat die hervormers beskuldig van "rash and impious innovation, for having ventured to propose any change at all on the former state of the Church" (Calvin 1844:125). Hy skryf: "... we are transformed in the renewing of our mind, ..." (Calvin 1844:127). Volgens Strydom het Calvyn dit meermale gestel "dat hy liturgies wil terugkeer na die Skrif (die apostoliese kerk) en die vroeë kerk. Hy beroep hom voortdurend op uitsprake van die apostel Paulus en op Augustinus" (1994a:72).⁵⁰

Wat die kerklied betref, ook net 'n inleidende opmerking of wat. Dit word algemeen aanvaar dat Calvyn slegs Psalms in die erediens toegelaat het. Behalwe persoonlike faktore, was daar veral die volgende twee teologiese redes waarom Calvyn 'n heel ander benadering tot die kerklied gehad het as Martin Luther.

---

⁴⁹ Op 'n ander plek skryf Calvyn: "... our reformers have done no small service to the Church, in stirring up the world as from the deep darkness of ignorance, to read the Scriptures, ..." (Calvin 1844:146).

⁵⁰ Augustinus (354-430), biskop van Hippo in Noord-Afrika, se standpunt oor kerksang het 'n groot invloed uitgeoefen op Calvyn se denke. Drie dinge was vir Augustinus belangrik:

- * Hy was oortuig van die positief etiese krag van kerksang. Die sang van Ambrosius se gemeente het 'n groot invloed op sy (Augustinus) se geestelike lewe gehad.
- * Tog is Augustinus se denke oor en ervaring van liturgiese sang nie onverdeeld positief nie. Hy kla dat die "vleeslike genieting" en "sintuiglike waarneming" van die sang soms dreig om die geestelike waarde daarvan te oorheers.
- * Die melodie gesing met 'n "suiwere stem" moet geheel en al aanpas by die teksinhoud, sodat dit slegs dien om die boodskap tuis te bring. Nie die lied op sigself moet hom aan die aandag opdring nie, maar die inhoud van dít wat gesing word, dus die teks (Strydom 1994a:36).

3.5.2.1 Calvyn se vrees vir idolatrie⁵¹

In sy bekende antwoord aan kardinaal Sadolet skryf hy: "I have also no difficulty in conceding to you, that there is nothing more perilous to our salvation than a preposterous and perverse worship of God. The primary rudiments, by which we are wont to train to piety those whom we wish to gain as disciples to Christ are these; viz., not to frame any new worship of God for themselves at random, and after their own pleasure, but to know that the only legitimate worship is that which he himself approved from the beginning. For we maintain, what the sacred oracle declared, that obedience is more excellent than any sacrifice (1 Sam. XV.22).⁵² In short, we train them, by every means, to be contended with the one rule of worship which they have receive from his mouth, and bid adieu to all fictitious worship" (Beveridge 1844:34).

Wanneer hy God se besondere sorg vir sy kerk, die *providentia specialissima*, verduidelik, wys hy die gevare van dwaalleer nog skerper af. God moet deurentyd sorg vir sy kerk, want die poorte van die doderyk is reeds van die begin af vir die kerk 'n bedreiging, want van die begin af het Satan die kerk probeer verlei. Hy "*Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus postea aedificium superstruct. Ut factum est*" [Hy lê in die geheim sy fondamente in die kerk, om dan later sy eie kerk daarop te bou (Calvyn se kommentaar op 2 Thess. 2:7)].

3.5.2.2 Calvyn se kerkbegrip

"Vir Luther is die ware kerk die vergadering van die ware gelowiges wat hulle verlossing in Christus het en hulle aan sy heerskappy onderwerp. Omdat geloof nie met die oog waargeneem

---

⁵¹ Vergelyk Calvin 1844:131,149 evv. en 291.

⁵² Maar Samuel antwoord: "Is brandoffers en ander diereoffers net so aanneemlik vir die Here as gehoorsaamheid aan sy bevel? Nee, gehoorsaamheid is beter as offerande, om te luister is beter as die vet van ramme".

kan word nie, is die ware kerk dus 'n onsigbare en mistieke gemeenskap, wat deel vorm van die metafisiese koninkryk van God, waarin Christus Homself en al sy gawes aan die gelowiges meedeel .... Teenoor die onsigbare (ware) kerk erken Luther ook die sigbare gestalte van die kerk - dit word gevorm deur mense wat op 'n bepaalde plek byeenkom en allerlei godsdienstige handeling uitvoer" (Botha 1989:7).

In 'n reeks lesings gehou op 27 en 31 Oktober 1986 by die V.U. Amsterdam met die eeufees van die Doleantie het Oberman op briljante wyse die kerkbegrip van Calvyn blootgelê. Op Kardinaal Sadolet se beskuldiging dat die Protestante van die Kerk van Christus afvallig geword het, toe hulle van die Roomse Kerk afgeskei het, verweer Calvyn hom so:

Die Kerk van die Middeleeue is verval, dit het 'n *ruina ecclesia* geword, daarom is die ware kerk van Christus nie meer identies met die bestaande kerk van die Middeleeue nie. Hy stel met 'n beeld dan die wedervraag: Is die soldate wat die veldteken van die koning weer oprig wanneer al die ander hulle stellings verlaat en voor die vyand vlug, dan nie juis die getroues van die koning nie? Dan sê hy iets van sy bekering, maar nie voordat hy eers bely nie: "*De me non libenter loquor*" (Oor myself praat ek nie graag nie).⁵³ Sy bekering het gekom met sy ontdekking van die ware kerk. Hy het uit die werke van die eerste geslag hervormers geleer om die kerk te toets aan die evangelie. Daarmee het sy ontsag vir die kerk - *ecclesia reverentia* - hom aanvanklik teruggehou teen optrede, totdat hy ontdek het dat die kerk "by U, God, haar aanvang heeft en in U

---

⁵³

Daarom hoor ons ook so min oor Calvyn se eie bekering. Sy tema is nie sy eie *conversio* nie, "maar de groot *conversio*, de *reformatio* van de Kerk" (Oberman 1988: 23). Calvyn wil nie sy eie dwaalspoor vóór sy bekering beskryf nie, "maar de geschiedenis van de Kerk ... de geschiedenis van de grote reformatie onder het verborgen bestier (*arcana operatio*) van God" (Oberman 1988:23).

haar doel" (Oberman 1988:18). Oberman lei dan af dat Calvyn geen 'independent' is nie, maar 'n "hoogkerklike". Die kerk word nie geïnstitueer deur die vergadering van gelowiges nie, maar bymekaargeroep deur die Christus-verteenwoordigende amp - of dit nou die biskop, die kerkraad of die sinode is. Hulle doen hulle Christus-verteenwoordigende dienswerk van prediking en sakramente - nie 'n onsigbare kerk nie, maar die sigbare kerk van alle tye en alle plekke, wat met behulp van God se verkiesende genade sy pelgrimstog deur die geskiedenis volbring, en alles sal eindig in die fees rondom die troon van die Lam (1988:17, 18).

Calvyn se ampsbeskouing was dus niks anders as dienswerk aan Christus en Sy Woord nie: "Het ambt van predikant kom niet uit het priesterschap aller gelovigen voort, maar deze is van God's wege tegenover de gemeente gesteld in de bediening van Woord en sacrament. De pastor zal daarom ook bij het jongste gericht tot verantwoording geroepen worden voor het zielenheil van de hem toevertrouwde schapen" (Oberman 1988:39).

3.5.3 Psalmberyming

Voordat ons kom by die man (Calvyn) wat onmisbare werk ivm Psalmberymings gedoen het,⁵⁴ moet ons eers klarigheid kry oor die woord "Psalmberyming". Die woord Psalmberyming⁵⁵ is 'n onbevredigende uitdrukking want dit is misleidend. Deur die woord "beryming" word iets aangedui wat eintlik slegs 'n bysaak is. Die rym, wat in die moderne Westerse digkuns algemeen gebruiklik is, het in die Hebreeuse poësie geen rol gespeel nie.

---

⁵⁴ Ten spyte van swak gesondheid het Calvyn nie sy daaglikse skryftaak agterweë laat bly nie. "On his return (1557) although still weakly in health, he, however, omitted none of his daily labours, and published in the following year his most learned Commentaries on the Psalms, with a truly valuable preface" (Beza 1844:lxix).

⁵⁵ HAT sê "Psalmberyming" beteken: "Die op rym stel van psalms; weergawe van psalms in versvorm, bv. die Psalmberyming van Marnix, Dathenus en Totius. Daar is teoloë en lidmate wat voorkeur gee aan die woord: "strophe".

Die volkspoësie maak met voorliefde van hierdie stylmiddel gebruik, omdat dit die verse makliker in die geheue vasknoop. Rym behoort egter nie tot die wese van die poësie nie.

"Psalmberyming beteken die vertolking van die Hebreeuse Psalms in moderne Westerse versvorm" (Loots 1948:49).

3.5.4 Calvin en sy eerste verblyf in Genève

Die eerste Gereformeerde Franse Psalmberyming, dit was van Ps 6, het reeds in 1533 ontstaan (Loots 1848:51). In 1534 het die Fransman, Johannes Calvin⁵⁶ (1509-1564), wat vroeër 'n baie deeglike opleiding in die teologie en in die regte gehad het, Protestant geword. Calvin se Protestant-wording het beteken dat hy uit sy vaderland, Frankryk, moes padgee vir sy eie veiligheid. Hy moes toe ook afstand doen van sy "prebende".⁵⁷ Gelukkig het hy in die Switserse stad, Genève, in 1536 veiligheid gevind teen die Roomse vervolging.

Aanvanklik kon die kerk nie openlik in Genève op die voorgrond tree nie. "De kleine Franse groepen hadden geen beschikking over kerkgebouwen met een daarbij behorend liturgisch apparaat van personen en zaken, gewoonten en gebruiken, liederen en gebeden. Schuchter en schuw slopen de hervormingsgezinden des nachts langs de huizen om in een partikuliere woning samen Gods Woord te lezen en om te bidden. Buiten den bebouwdten kom van hun woonplaats zochten zij achterwegen en zijpaden, gleden langs heggen en hagen, kropen door struikgewas om een eenzame weide, een donker bos of een verborgen spelonk te bereiken ... In zulke samenkomsten konden de gewone kerkelijke gebeden ("der Psalter", "les Pseaulmes") niet gezongen worden. Met weglating van hetgeen niet schriftuurlijk was, werden vermoedelijk bekende hymnen, Psalmen en gebeden door dengene, die een bijeenkomst leidde, uit

---

⁵⁶ Sy oorspronklike naam was Jean Cauvin (Van Itterzon 1957:76b).

⁵⁷ 'n Kerklike kapelaansinkomste, 'n geringe vergoeding vir amppligte (Van Itterzon 1957:76b, 77a).

het Latijn in het Frans vertaald, en opgezegd of voorgelezen. Deze gewoonte trof Calvijn blykbaar ook te Genève aan ..."
(Hasper 1955:748).

Calvyn is in 1537 aangestel as een van die predikante in Genève. (Bakhuizen van den Brink 1967:153/4). Reeds in die "Artikels" van 1537 spreek Calvyn en Farel⁵⁸ (1489-1565)⁵⁹ hulle uit ten gunste van gemeentesang.⁶⁰ Hulle sê: "Ons begeer dat die Psalms in die kerk gesing word soos ons daarvan in die ou kerk 'n voorbeeld het; en volgens die getuienis van Paulus wat sê dat dit goed is om in die gemeente te sing met mond en hart" (Barnard 1981:320).⁶¹ Calvyn en Farel was van oortuiging "dat er meer bezieling in de eredienst zou komen indien de gemeente in haar samenkomsten zou gaan zingen" (Van der Meiden 1987:10, 11).

---

⁵⁸ Van Itterzon noem Farel "de eigenlijke grondlegger der reformatie in Genève" (Van Itterzon 1958:19a).

⁵⁹ Voordat Calvyn 'n belangrike rol in **Farel** se lewe gespeel het, was daar bv "geen sprake van sang in sy (Farel se) liturgie nie" (Strydom 1994a:67).

⁶⁰ Calvyn skryf: "Dat de gewoonte om in de kerken te zingen zeer oud is, staat niet alleen vast, maar dat ze ook bij de apostelen in gebruik geweest is, kan men opmaken uit deze woorden van Paulus" (Inst. 111, XX, 32). Jan van der Watt en Stefan Joubert vertaal 1 Kor 14:15c in Die Boodskap in Hedendaage Afrikaans: "As jy God loof deur te sing, moet dit **uit jou gees borrel**, maar so dat jy ook presies weet wat jy besig is om te sing" (1996:557), [My kursivering] en Kol 3:16: "Gebruik ook psalms en ander liedere om dit te doen. Sing uit julle hart uit, want met hierdie geestelike liedere sê julle ook vir God dankie". Calvyn vervolg: "Want in de eerste plaats gebiedt hij te zingen met de stem en het hart; in de tweede plaats prijst hij de geestelijke liedere aan, opdat de vromen daardoor **elkander stichten**" [my kursivering] (Inst. 111, XX, 32).

⁶¹ Die gebruik om in die kerk te sing het nie altyd bestaan nie, of die gebruik het iewers in die geskiedenis afgestomp geraak. In die Rooms Katolieke kerk is die gemeentesang uitgerangeer deur die "professionals". Calvyn sê dat volgens Augustinus "de kerk van Milaan eerst onder Ambrosius begonnen is te zingen" (Inst. 111, XX, 32).

Teen 1537 was daar geen gemeentelike sang in die Frans-protestantse kerke nie. Psalms is toe alreeds deur **landbouers** op die lande gesing, en ook deur **soldate** as strydliedere gebruik (Mathlener 1979:53). Dit het dus nie lank geduur voordat daar selfs in die gemeente van Genève - waar kerksang saam met ander seremonies uit die kerk geweer is - aangedring is op die sing van Psalms in die gemeente nie.

In medewerking met Farel (vgl Lint 1977:380c) het Calvyn⁶² in 1537 by die Raad van Genève voorgestel dat **gemeentelike sang** by die openbare eredienste in Genève **ingevoer sal word**, en dat hulle vir dié doel van die Psalms⁶³ moes gebruik maak. Die Psalms is immers in die ou bedeling in die tempel en volgens Paulus ook in die vroeë Christelike kerk gesing.⁶⁴ Dié voorstel van Calvyn, 'n nuweling in Genève, is van die hand gewys.

Calvyn en sy kollegas was nie by al die stadsvaders in Genève gewild nie. "Met die **invoer van gemeentesang moes versigtig** te werk gegaan word om **moeilikhede** (my kursivering) te vermy" (Cillié 1982:22). Met die stadsraadsverkiesing van 1538 behaal Calvyn-hulle se teenstanders die oorwinning, en Calvyn en sy

---

⁶² Calvyn het intussen begin klas gee as lektor in die Heilige Skrif in die St. Pieterskerk (Van Itterzon 1957:78a).

⁶³ "Bijna vier eeuwen leven Protestanten en Rooms-Katholieken in de vreemde overtuiging, dat het in overeenstemming met Calvijs beginsel voor den kerkzang is, in den eredienst der Protestantse Kerken alleen de Psalmen uit het Oude Testament te zingen. Calvijn zou dus tegen de ontplooiing van de heerlijkheid van Jezus Christus in het lied der gemeente zijn geweest! Geen dwaling is méér ongerijmd; want Calvijn heeft de Kerk der Middeleeuwen teruggeroepen tot de Heilige Schrift en hier vinden wij in de samenkomsten der Nieuwtestamentische gemeente nevens het Oudtestamentische lied het Nieuwtestamentische" (Hasper 1955:747).

⁶⁴ "Die Christelike kerk het sonder huiwering aangesluit by die Israelitiese gebruik om die Psalms tydens die samekomste te sing" (Vos 1991:88).

kollegas word uit Genève verban. Só kom die werk ivm die hervorming van die erediens in Genève voorlopig⁶⁵ tot stilstand.

3.5.5 Calvin en die Straatsburgse Psalmboek - 1539

Calvyn het toe na Straatsburg, uitgewyk waar hy hom gevestig het as leraar van die klein Franssprekende vlugteling gemeente. In dié gemeente was daar 'n gewese monnik, Martin Bucer (1491-1551), wat toe lank die leraar van die gemeente was. Calvyn het baie by hom geleer. **Bucer het 'n belangrike rol aan gemeentesang in die erediens toegeken.**

In Straatsburg het Calvyn met die geesdriftige gemeentelike sang⁶⁶ van die Duitssprekende⁶⁷ gemeentes kennis gemaak. Hier het Calvyn vir die eerste keer gemeentesang gehoor. Calvyn kon nie Duits praat nie. "Dit verhinderde echter niet dat melodieën van Straatsburgse componisten diepen indruk op hem maakte" (Hasper 1955:749). Calvyn het vyf of ses dae daarna geluister en dit het hom tot trane beweeg (Barnard 1981:317).⁶⁸ Calvyn was hierdeur só geraak dat hy dadelik besluit het om vir sy Franssprekende deel van die gemeente gemeentesang in te voer - 'n Franse Psalmliederebundel.

---

⁶⁵ Op 13 September 1541 was Calvyn, na 'n afwesigheid van byna 3½ jaar, weer in Genève terug (Van Itterzon 1957:79b).

⁶⁶ Calvyn beskou musiek "as 'n belangrike gawe van God om mense vrolik te maak ... Ons moet egter op ons hoede wees om die gawe nie te misbruik nie, uit vrees om dit te besoedel, en dit 'n middel tot ons verderf te maak, terwyl dit bestem is om ons te verhef" (Cillie 1982:23).

⁶⁷ Luther het volksang in die erediens ingevoer, "maar bij Calvijn treffen wij als karakteristiek aan dat hij de gemeente in haar samenkomsten het oudtestamentisch Boek der Psalmen als zodanig heeft leren zingen .... het nieuwe was echter hierin gelegen dat Calvijn het Boek der Psalmen door de gemeente liet zingen. Tot die tijd zong alleen de geestelijkheid. De gemeente zweeg" (Van der Meiden 1987:119).

⁶⁸ Vir hierdie stelling gee Barnard geen bronverwysing nie.

In Straatsburg het Calvyn voor dieselfde probleme as Luther te staan gekom: waar vind hy sulke liedere? Die Duitse liedere kon nie onverwerk gebruik word by die Franse taal nie. Calvyn het self aan die werk gespring en vyf Psalms (Cillié 1982:23) in Frans berym. Calvyn het waarskynlik met die hulp van Matthias Greiter, hierdie **Psalmboek** opgestel wat in 1539 in **Straatsburg** verskyn het. Hierdie Psalmboek het 19 Psalms bevat waarvan 3 Psalms se berymings van Calvyn was. Daar was ook 3 gesange met musiek daarby. Calvyn was verantwoordelik vir die tekste van die drie gesange⁶⁹, die Lofsang van Simeon, die Tien Gebooie en die Geloofsbelydenis [Credo]. (Cillié 1982:23).

Hierdie Psalmboek word "die moeder van alle gereformeerde Psalmboeke" genoem (Cillié 1982:23). Aan die einde van "Calvijns kerkboek uit 1539 staat: 'Psalmes et chanson ie Chanteray a un seul Dieu, tant que seay'" (Van der Meiden 1987:11).⁷⁰ Volgens Strydom is 'n "chanson"⁷¹ 'n gewilde sekulêre liedvorm in gesofistikeerde Franse kringe (1994a:68).

Nie Calvyn of die name van die persone wat vir hom gehelp het om die melodieë te versorg, verskyn êrens in hierdie Psalmboek nie⁷². Calvyn is waarskynlik met die melodieë⁷³ gehelp deur die Straatsburgse kantors, Matthias Greitter⁷⁴ en Wolfgang

---

⁶⁹ Hierdie drie gesange "mag gelden als een beginpunt van waaruit verder ontplooiing mogelijk werd" (Van der Meiden 1987:122).

⁷⁰ Psalm en lied sal ek aan God sing, solank ek daar is.

⁷¹ HAT (1979:128a) beskryf "chanson" as 'n lied wat veral die liefde, die wyn of historiese gebeurtenisse beskryf.

⁷² Die geskiedenis het tot dusver 'n sluier getrek oor hoe hierdie Psalmboek presies tot stand gekom het.

⁷³ Mathlener sê dat Bourgeois die toonsettings van hierdie Franse Psalms behartig het (1979:53).

⁷⁴ Greitter se melodieë word gebruik by Gess. 4, 12, 19, 52, 53, 54, 149, 155, 186, 266 en 335 in die 1978-AGB.

Dachstein.⁷⁵

Die liturgie van die Straatsburgse erediens het die volgende drie ononderhandelbare elemente bevat:

- * Die prediking van die Woord⁷⁶
- * Die plegtige openbare gebede en
- * "Psalmgezing" (Van Itterzon 1957:81b, bv Ps 138), die Credo en die lofsang van Simeon (Jonker sj:173, 175).

Sover bekend, bestaan daar vandag nog net een kopie van die 1539-Straatsburgse Psalmboek⁷⁷. Dit is deur Terry in München ontdek. (Loots 1948:51).

Dit moet duidelik gestel word dat Calvyn **nie die artistieke sang van die priesters wou hê nie, want die gemeente moes sing**. Tog moes die sang van die gemeente "artistique aussi, c.à.d. beau, animé, plein de vie" wees (Hasper 1955:755).⁷⁸

Die **wortels van die Geneefse Psalmboek** lê in Straatsburg. Die interessante van die gemeente te Straatsburg is dat "er verskeide zangbundels waren, maar dat de predikanten niet aan een bepaald boekje waren gebonden" (Van der Meiden 1987:29).

---

⁷⁵ Dachstein se melodieë word gebruik by Gess. 52, 54, 241, 254 en 329 in die 1978-AGB.

⁷⁶ "De Reformatoren ... durfden alleen niet langer na laten hetgeen Gods Woord 'la Parole de Dieu' hun leerde" (Hasper 1955:748).

⁷⁷ Dit is vir hierdie studie van belang om te noem dat 4 van hierdie 1539-Straatsburgse Psalmboekmelodieë gebruik is in die 1944-AGB. Loots noem Pss 36, 68, 130 en 131, Gess 2, 10, 14, 15, 47, 53, 140, 144, 145 en 154 (1948:51).

⁷⁸ Die kerkmusiek moes artistiek, dws skoon, besield, lewendig wees.

3.5.6 **Calvyn en sy tweede verblyf in Genève (1542 - 1564)**

In 1539 was daar weer 'n verkiesing in Genève, en die party wat Calvyn goedgesind was, het dié verkiesing gewen. Die stadsvaders van Genève het Calvyn genooi om terug te keer na Genève. Na heelwat huiwering is hy in 1541 terug na Genève, waar hy gewoon en gewerk het tot sy dood op 27 Mei 1564 (Van Itterzon 1957:76b).

Hierdie **tweede verblyf van Calvyn in Genève was ook nie altyd sonder probleme nie**. Calvyn moes sy eie liturgiese oortuigings, soos hy dit in Straatsburg kon uitvoer, in verskeie opsigte in Genève aanpas as gevolg van die houding van die Raad sowel as die heersende liturgiese gebruike in Genève, bv die **Geloofsbelydenis is gesprek in plaas van gesing en die Lofsang van Simeon het verval**. Die eerste paar dekades na 1542 in Genève was gekenmerk deur **minder** sang, 'n afgeskaalde deelname van die gemeente aan die diens en 'n **minder lewendige afwisseling van Woord en lied**. **As geheel minder tipies Calvyns** (Strydom 1994a:70).

3.5.6.1 **Die Geneefse diensboek - 1542.**

Binne twee maande na sy terugkeer na Genève het Calvyn van die Geneefse Raad verlof gekry om sy Straatsburgse Psalmboek van 1539 vir gebruik in die Genève gemeente in te voer. Die eerste Geneefse diensboek, **La forme des prières et chant ecclésiastiques**⁷⁹ (Diensorde van kerklike gebede en liedere) het 30 Psalmberymings van Marot en vyf van Calvyn bevat sowel as berymings van die Lofsang van Simeon, Ons Vader, Apostolicum en Dekaloog. Die Geneese Diensboek "La Forme" het in 1542⁸⁰ die lig gesien (Strydom 1991:96). Kantor Guillaume Franc het enkele melodieë uit die Straatsburg-bundel oorgeneem. Sommige is deur

---

⁷⁹ "Die vorm van die gebede en die kerklike sang".

⁸⁰ Cillié sê dat dié diensboek in 1543 verskyn het (1982:23).

hom gewysig om aan te pas by die omstandighede van Genève (Barnard 1981:320). Verder is nuwe melodieë geskep.

Dié diensboek bevat 'n "brief aan die leser" waarin Calvyn sy gedagtes oor gemeentesang breeduitvoerig uiteensit. Calvyn onderskei tussen **twee soorte gebede in die erediens**: die gesproke en die gesonge gebed. Die gesonge gebed,⁸¹ sê Calvyn, "besit groot krag om die harte van mense te ontroer en te laat ontvlam, en op te wek om God aan te roep en te prys met steeds groter en meer brandende ywer. Die gesang mag nie ligsinnig⁸² wees nie, maar dit moet - soos die kerkvader Augustinus gesê het - waardigheid en majesteit besit" (Cillié 1982:23).

Eers in 1561/2, die jaar van die slagting van die Hugenote⁸³, het die **eerste volledige Geneefse Psalmboek Les pseumes, mis en rime Francoise** verskyn (Strydom 1991:98). Die totstandkoming van die volledige Geneefse Psalmboek onder toesig van Johannes Calvyn, tussen die jare 1539 en 1562, was een van die grootste wonderwerke⁸⁴ wat die kerklied betref.

3.5.6.2 Meer liedere as net Psalms benodig

Valérand Poullain, 'n ex-priester uit Vlaandere, het teen 1545

---

⁸¹ Gesonge gebede gee aan die heilige gebedshandeling waardigheid en aangenaamheid (Inst 111, 20:32; Vgl Duvenage 1967:333).

⁸² Calvyn sê dat wanneer die "**gezag gematigd** is en zich **aangepast aan die verhevenheid**, welke past voor het aanschijn Gods en der engelen, dan schenkt het aan de heilige handelingen waardigheid en aangenaamheid, en draagt het er zeer veel toe bij om **de harten op te wekken tot de ware ijver en vurigheid om te bidden**" [my kursivering], (Inst. 111, XX, 32). Sang laat die behoefte ontstaan om te bid!

⁸³ "Welk een machtig wapen deze psalmzang betekent bleek al aanstonds bij de Hugenoten-oorlogen, 1562-1572 (Milo 1956:718b).

⁸⁴ Loots (1948:51) praat van die "allertreffendste kerkliedbundel".

(nav net Psalms) al gevra of daar nie kerkliedere kon wees "voor besondere tijdsomstandigheden ... (pest, oorlog, vrede). Behoorde aan de avondmaalstafel de gemeente in haar lied Jezus ook niet met name te noemen? Was er in Nieuwtestamentische bewoordingen niets te belijden omtrent de inwoning van de Geest van God, het komene tot geloof en berouw?" (Van der Meiden 1987:123).

3.5.6.3 Gemeentesang in Genève

Dit moet onthou word dat die reformatoriese gemeente in Genève nog nooit aan enige gemeentesang blootgestel was toe Calvyn daar aangekom het nie. **Gemeentesang** tydens 'n erediens was 'n **kuns** wat "de novo" aangeleer moes word. Die kinders (waarskynlik in die skool) moes die Psalms aanleer en vir die gemeente tydens die erediens voorsing. Daar is slegs Psalms gesing, eenstemmig⁸⁵ en onbegeleid (Mathlener 1979:53).⁸⁶ "Darum wir mögen suchen wo wir wollen, wir werden keine besseren und dazu geeigneteren Lieder finden als die Psalmen Davids, die der Heilige Geist ihm eingegeben und gemacht hat" (Wilson-Dickson 1994:65b).⁸⁷ Slegs

---

⁸⁵ Voor die sestiende eeu was die musiek in 'n groot mate monofonies, dws mense het slegs die melodie gesing. Ander stemme, vulstemme, is nie toegelaat nie. "Calvyn het hom by geleentheid sterk daarteen uitgelaat dat die gemeente sou probeer om meerstemmig te sing" (Cillié 1948:64).

"De wens van Calvijn naar eenstemmige, sobere kerkzang ... is ... op den duur blykbaar te moeilik voor Bourgeois geweest: hij hunkerde al te zeer naar een rijker materiaal tot koorwerken" (Milo 1956:718b).

⁸⁶ "Der mehrstimmige Gesang und der Gebrauch von Instrumenten waren darum ausdrücklich verboten" (Wilson-Dickson 1994:65b).

"Calvyn betuig sy groot voorkeur vir die psalms as geestelike liedere, want as 'n mens sou rondkyk, op soek na geskikte liedere vir die erediens, sou jy nêrens iets beters raakloop as die psalms van Dawid nie, wat immers deur die Heilige Gees self ingegee is" (Cillié 1982:23).

'n paar "gesange" is gesing. Die meerstemmige⁸⁶ toonsettings wat vir die Psalms gemaak is, was uitsluitlik bedoel vir huislike gebruik⁸⁹. "Luthers 'bereinigte' Volksliedere waren hier keineswegs akzeptiert" (Wilson-Dickson 1994:65b).

In 'n dokument van Calvyn en Farel aan die stadsraad van Genève op 16 Januarie 1537 word verskeie sake geopper, oa "De paus en de zijnen hadden de gemeente van die "ware geestelijke liederen" beroofd door ze aan de priesters te geven, om ze onder elkander te 'mompelen' zonder enig begrip ("*applicques ... a murmurer entre eux sans aulcune intelligence*") ... En het Franse Genève moest ook, naar de vingerwijzing van Paulus, hardop ('de bouche') en met oortuiging, met gloed en vuur (de *cueur*') in den eredienst gaan zingen. Niet 'prevelen' ('murmurer')!" [Hasper 1955:10/1]. Volgens Hasper is dit handliggend dat "sing" in Ef 5:19 "als een jubelen en juichen, een zingen 'van ganser harte', dus als een *g e e s d r i f t i g* zingen te verstaan" (1955:11). Navorsing in Europa die afgelope dekades dui onomwonde waarop dat die Geneefse melodieë in Calvyn se kerk flink gesing is.⁹⁰

---

⁸⁸ In 1547 het Bourgeois 'n bundel met 50 Psalms uitgegee, vierstemmig geset. "Volgens Douen e.a. is hierdoor een botsing met Calvijn ontstaan, welke geleid zou hebben tot het vertrek van Bourgeois uit Genève. Calvijns stelregel van uiterste soberheid zou geen vierstemmigheid hebben geduld; hij verachtte trouwens de vierstemmigheid, meent Douen ... Daarentegen is van Calvijn tenminste één citaat bekend (Op. XX111, 689) dat voor vierstemmigheid pleit!" (Milo 1956:718b). Bourgeois daarenteen het tot 6-stemmige harmonisasies gepubliseer (Milo 1956:719a).

⁸⁹ Die maatstawwe wat 'n lied aan die een kant **goed genoeg net vir die huis** en die maatstawwe wat 'n lied **darein goed genoeg vir die erediens** bevind, is nie duidelik uitgespel nie.

⁹⁰ Die ritmiese uitgangspunt, die "tactus", die polsslag is gelyk gestel aan die tempo van die menslike polsslag (60 tot 72 slae per minuut), teen 'n metronoom-spoed van 60-72 slae per halfnoot (Strydom 1994a:80).

3.5.6.4 Calvyn en beurtsang

Die vraag word van tyd tot tyd gevra of Calvyn van die wisselsang-praktyk gebruik gemaak het. Blankenburg (1952:662) sê dat dit onwaarskynlik is dat Calvyn wisselsang in sy Genève-periode gebruik het. Calvyn het dit waarskynlik wel gebruik tydens sy Straatsburg-bediening (Strydom 1991:101).

Calvyn het met die totstandkoming van die Geneefse Psalmboek 'n sleutelrol gespeel - alhoewel hy (persoonlik) eventueel⁹¹ "nie 'n enkele beryming of melodie bygedra het tot die finale voltooide boek nie" (Van Staden 1989:10).

3.5.6.5 Die totstandkoming van die Geneefse Psalter 1561/2

In 1562 het Calvyn die vreugde gesmaak om die volledige Geneefse Psalmboek "Les pseauts, mis en rime Francoise" (Wilson-Gibson 1994:66a en Strydom 1994a:72) **in berymde vorm** (elke Psalm voorsien van 'n melodie) **gedruk** te sien. Dit was vir Calvyn die verwesenliking van 'n **ideaal** waarvoor hy hom vir ongeveer **25 jaar beywer** het. Afgesien van die paar berymings wat hy vir sy heel eerste Straatsburgboekie van 1539 gemaak het, wat spoedig vervang is, het Calvyn self nie tot die inhoud van die Psalmboek bygedra nie. Die twee digters, Marot en Beza, en die twee musici Bourgeois en Maître Pierre het die werk gedoen! "As dit egter nie was vir Calvyn se belangstelling vir die saak en sy deursettingsvermoë nie, dan sou daar miskien nooit 'n voltooide Geneefse Psalter van 1561/2 gewees het nie" (Loots 1948:51).

Die **Geneefse Psalter is eenstemmig** in die erediens gesing, **sonder**

---

⁹¹ Calvyn het self aan die werk gespring en vyf Psalms in Frans berym (Cillié 1982:23). Calvyn was egter 'n Hervormer in murg en been: "ecclesia reformata quia reformanda" [de kerk is hervormd om hervormd te worden] (Jaanus 1958: 453a). Calvyn het later sy berymings onttrek omdat hy oortuig was dat opvolgende digters se werk beter was!

enige vorm van begeleiding.⁹² Dit was die enigste vorm van musiek wat in die Calvinistiese kerke gebruik is. Dat Calvyn baie minder belanggestel het in die musikale versorging van die Psalmboek, is ook waar.

3.5.7 Die aanleer van die nuwe kerklied

Vir die aanleer van nuwe liedere en die leiding van die gemeentesang het Calvyn die gebruik van 'n kinderkoor sterk aanbeveel. In Nederland is die volgende weg gevolg: 'n skoolmeester "in Musijke ervaren", sou die **Franse melodieë aan die kinders voorsing**, "maar waar daar geen schoolsen is, ofte de Schoolmeesters, onervaren in de Muzijke, niet en kunnen voorsingen, sal dienstig zijn, ten minsten één voorsanger te stellen, om het volk in't singen voor te gaan ...." (Cillië 1983:4). Waar daar 'n gebrek was aan sangleiding was daar by die invoer van die Geneefse melodieë 'n groot struikelblok.

3.5.8 Calvyn (en sy navolgers) oor die lied

- * Calvyn het 'n ander interpretasie as Luther oor die kerklied gehad. Hy het geglo **"that only what was specifically contained in Scripture should be proclaimed in song"** (Daniel 1964:442b/3a).

---

⁹²

Calvyn was 'n teenstander van orrelbegeleiding. Vir hom was die orrel 'n instrument "voor amusement" (Van der Meiden 1987:31). Calvyn skryf in die Institusie 111, 20, 3, " ... dat men er zich voor moet hoeden dat de oren meer aandacht schenken aan de schone melodie dan de harten aan de geestelijke zin der woorden" en in een preek over 2 Sam. 6:1-7 komt hij er toe te zeggen, dat de muziek-instrumenten er slechts waren voor de tijd van het Oude Verbond en dat het handhaven ervan in de kerkdienst heden betekent: "hemel en aarde door elkaar halen" (Jonker sj: 153). **As hierdie standpunt van Calvyn korrek is, dan het die visioene van die Boek Openbaring hemel en aarde vir Johannes deurmekaar gemaak met al die musiekinstrumente wat daar genoem word. Calvyn se siening oor musiekinstrumente is nie sprekend van 'n Nuwe Testament-visie nie.**

- * Calvin toon aan dat sang groot krag⁹³ het. "And in truth we know from experience that song has great force and vigor to arouse and inflame the hearts of men to invoke and praise God with a more vehement and ardent zeal" (Garside 1979:33). Die lied beskik immers juis oor die kragtige vermoë om die harte van mense te laat ontvlam tot die ywerige, entoesiastiese aanbidding en lofprysing van God. ("Eupistre au lecteur"). Sinvolle liturgiese sang het, volgens Calvin, 'n omvattende uitwerking op die mens (Strydom 1994a:78; vgl Blankenburg 1952:660).
- * Calvin het sterk daaroor gevoel dat **sang die woorde dieper in die hart laat indring as die gesproke woord.**
- * Die sang moet "plegtig en statig" (**poids et majesté**) wees, nie op 'n ligsinnige⁹⁴ en onstandvastige/oppervlakkige wyse (**leger et volage**) geskied nie. Eietydse navorsing het aangetoon dat die Psalms heel flink gesing is in Calvin se gemeente in Genève, êrens tussen sestig en twee-en-sewentig polsslae per minuut (Luth 1980:31; 1986:192). Daar was dus geen sprake van 'n statige swaarwigtigheid nie.
- * Calvin het 'n **uitgesproke voorkeur** aan die Psalms gegee. Die **basis van die lofsang** van die gemeente is deur al die eeue die Psalmboek. "Dit moet in zijn geheel worden opgenomen in het zangboek van de gemeente ... onverkort

---

⁹³ "Calvijn zag in de zang 'een grote kracht, om het mensenhart te doen ontvlammen'" (Milo 1956:718b). Die kerkhervormers het in gemeentesang "'n kragtige instrument gesien vir die opbou en bloei van die protestantse kerk. Hierdie feit was veral belangrik in die lig van die feit dat gemeentesang in die Rooms-Katolieke kerk so te sê nie bestaan het nie" (Mathlener 1979:55). Calvin het gesê dat hy met Plato saamstem dat "er in de wereld ternauwernood iets wordt gevonden dat de zeden zò sterk kan veranderen" (Van der Meiden 1987:30).

Dit blyk dat daar 'n verskil was in die kommentare van Luther en Calvin op die gebeure in 1 Sam 16 waar Saul genees word deur die lierspel van Dawid. "Vir Luther is dit die vanselfsprekende gevolg van die positiewe etiese werking van musiek. Vir Calvin spreek die gebeure van 'n spesiale, buitengewone ingrype van God" Mehrtens (1960:61) kommentarieer hierop: van 'n eie waarde van musiek voor God kan daar by Calvin geen sprake wees nie" (Strydom 1994a:78).

⁹⁴ Calvin sê dat "gezingen, die slechts op liefelijkheid en streling der oren zijn ingericht, niet passen bij de majesteit der kerk, en Gode wel ten zeerste mishagen moeten" (Inst. 111, XX, 32).

worden gehandhaaf" (Van der Meiden 1987:121, 149). Hy sê hy kon geen beter liedere as die Psalms vind nie.

- * Die **sang moet spreek wat God eerste gespreek het**; in die sang moet aan God teruggegee word wat Hy eerste gegee het.
- * "Het *eigentlijke* beginsel voor het kerklied is bij Calvijn dit: de gemeente van Christus moet voor haar eredienst terug naar de Heilige Schrift ... Terug naar de Schrift en naar de Kerk der Eerste Eeuwen" (Hasper 1955:8, vgl Strydom 1994a:73).⁹⁵ Calvyn self het nie altyd konsekwent hieraan vasgehou nie.⁹⁶
- * Nadat Hasper 'n deeglike studie van die Bybel, die Psalms per se en Calvyn gemaak het, kom hy tot die konklusie: "Les Psaumes exigent le cantique du Nouveau Testament" (Hasper 1955:760).⁹⁷
- * Israel het nooit die neiging gehad om lofsange tot 'n minimum (150 Psalms?) te beperk nie. Die Psalmboek vra voortdurend vir "nouveaux cantique" (Hasper 1955:754).
- * Calvyn het gesê dat die erediens uit drie dele bestaan:
  - 1 Die prediking van Gods Woord
  - 2 Die plegtige openbare gebede ('les oraisons publiques et solennelles')⁹⁸ en

---

⁹⁵ "... our reformers have done no small service to the Church, in stirring up the world as from the deep darkness of ignorance, to read the Scriptures ..."
(Calvin 1844:146).

⁹⁶ **Calvyn het nie** Hand 16:25, Ef 5:19, Kol 3:16 en Jak 5:13 **reg ge-eksegetiseer nie**. Calvyn se voorliefde vir die Psalms was meer 'n persoonlike saak as Bybels-verantwoord. Het die Bybel in toto, reformata reformandum altyd by Calvyn se siening oor die kerklied die eerste en laaste sê gehad, selfs meer as die gebruike van die vroeë kerk?

⁹⁷ "Die Psalmen fragen nach einem neutestamentlichen Liede" (Hasper 1955:767).

⁹⁸ Daar moet volgens Calvyn ruimte wees vir gesproke en gesonge gebede. Daar is geen sprake dat gesproke gebede belangriker, waardiger, inniger sinvoller, of meer effektief as die gesonde gebede geag kan word nie (Inst 111, 20:32; vgl Duvenage 1967:333). "Die gemeenskaplike gebede en gemeentesang het 'n onontbeerlike gemeenskapstigende funksie" (Strydom 1994a:76).

3 Die bediening van die sakramente.⁹⁹

- * "Die 'openbare gebede' (ook wel: "de Psalmen" genoemd, omdat zij altijd gezongen waren, misschien ook, omdat zij hoofdzakelijk uit het Oud-testamentische Psalmboek bestonden), hadden voor den smaak van den zo gevoeligen en kunstzinnig aangelegden geleerde iets dors, zelfs só, dat daardoor voor zijn besef heel de eredienst verkilde. Calvijn wenste niet den artistieken zang van een priesterschap terug, want de gemeente moest zingen; doch naar het oordeel van Calvijn moest ook de zang der gemeente artistiek, d.w.z. schoon, beziel, levendig zijn" (Hasper 1955:748 en vergelyk oor Strydom 1994a:73).¹⁰⁰
- * Vir Calvyn het twee dinge vasgestaan: die melodieë waarop die volk in die erediens moet sing, "behoren voornaam en kerkelyk¹⁰¹ te zijn, doch tegelykertyd zo eenvoudig en lewendig van karakter"¹⁰² wees. Die melodieë moes so wees dat die mense daarin behae sou hê om die liederes "à la maison¹⁰³, à l'église, sur terre et sur mer, à l'atelier et au magasin" (Hasper 1955:755)¹⁰⁴ te wil sing "in een vurig

---

⁹⁹ Calvyn het sporadiese nagmaalsvieringe as van die duiwel beskou (Inst IV, 17, 18 en die "Epistre au lecteur"). Daar moes volgens Calvyn weekliks nagmaal gevier word. Die vier nagmaalvierings per jaar was vir Calvyn 'n "misstand" (Vgl Brien 1987:21).

¹⁰⁰ Calvin reconnut bientôt l'impossibilité de continuer de cette manière. Le culte se composait de trois parties: 1. la prédication de la Parole de Dieu; 2. "les oraisons publiques et solennelles"; 3. le service des sacrements. Ces "oraisons publiques" (nommées aussi "Psaumes", parce qu'elles étaient prises pour la grande partie dans le livre des Psaumes de l'Ancien Testament) avaient, d'après Calvin, ce savant si sensible et artistique, quelque chose de si aride qu'à son idée tout le culte manquait de chaleur. Calvin ne regrettait pas le chant artistique du clergé, car c'était la congrégation qui devait chanter; cependant selon l'opinion de Calvin le chant de l'Eglise devait être artistique aussi, c.à.d. beau, animé, plein de vie.

¹⁰¹ "solennelles et ecclésiastiques" (Haspers 1955:755).

¹⁰² mais en même temps elles devaient être si simples et si animées de caractère.

¹⁰³ Calvyn maak nie 'n onderskeid tussen die lied wat tuis en in die kerk gesing word nie.

¹⁰⁴ by die huis, in die kerk, op land en op water (see), in die werkplek en winkel.

en bezielend tempo" (Hasper 1955:749) op so 'n manier dat die lied van die gemeente die krag en die blydskap van die evangelie sou uitstraal.

- * Calvyn se hoofbeswaar teen die kerkmusiek was dat die **kerkmusiek te moeilik geword het vir volksang**. Die kerkmusiek het **te kunstig vir ongeskoolde sangers** geword.¹⁰⁵ "Woorden en melodieën moeten binnen het bevattingsvermogen van letterkundig en muzikaal ongeschoolden blijven" (Van der Meiden 1987:122).
- * Calvyn was van oordeel, "dat de gemeente de gezongen lofverheffingen van God in den eredienst zó belangrijk moest achten, dat zij bereid was, zich in dien zang te bekwamen. Maar met allen goeden wil zou zij toch nooit in staat zijn, den Gregoriaansen zang uit te voeren" (Hasper 1955:751). "Il était extrêmement 'aristocratique" (1955:758).¹⁰⁶
- * Calvyn het die **melodieë** van Farel en andere wat aan hom voorgelê was, **afgekeur, maar hy kon nie iets beters** in die plek daarvan gee nie (Hasper 1955:758).
- * Die **melodieë wat Calvyn by sy koms te Straatsburg bekoor** het, was **afkomstig van Roomse musici**.¹⁰⁷
- * **Klem word gelê op gemeentesang en nie solosang nie, in duidelike volkstaal**¹⁰⁸, op 'n eenvoudige wysie wat die karakter van die woorde "weergee en onderstreep".
- * Calvyn **verkies eenstemmige sang**. Meerstemmige sang oorwoeker en verdring gemeentesang. Hy het **meerstemmige**

---

¹⁰⁵ "Pour Calvin le plus grand inconvénient de la musique religieuse, telle qu'elle s'était développée au cours des siècles, c'était qu'elle était devenue trop difficile pour être chantée par le peuple. Elle était trop artistique pour des chanteurs non exercés" (Hasper 1955:758).

¹⁰⁶ Die kerklied per se kan nie, mag nie die musiek-alfabetiseringsproses (musiekopvoedingsproses) vir kerkmusiek- analfabete behartig nie.

¹⁰⁷ "Ces mélodies que Calvin entendit à Strasbourg provenaient de musiciens catholiques qui" (Hasper 1955:758).

¹⁰⁸ In S.A. moet ons dit eerder met "Moedertaal" vertaal. "Calvijns beginsel: liturgische volkszang in de moedertaal" (Van der Meiden 1987:119).

musiek buite die erediens bevorder (Van der Meiden 1987:30).

- * **Calvyn** sê dat die melodie van die **kerk lied moet 'n dienende funksie** hê. "'n Mens moet op jou hoede wees dat die ore meer ag sal slaan op die skoonheid van die melodie as die hart op die geestelike inhoud van die woorde" (Inst. 111, XX, 32). Wanneer dít in gedagte gehou word, is die kerk lied ongetwyfeld 'n heilige instelling.¹⁰⁹
- * Calvyn skryf hoe dat God deur sy Gees na mense soek "mensen te winnen als zijn vrijwillige medewerkers, zijn co-operatores" (Oberman 1988:19) te wees. En tog kan Calvyn nie die nut van medewerkers, co-operatores (ander stemme en musiekinstrumente) in die voortbring van die kerk lied insien nie.
- * Ons is in hierdie wêreld nie in die eerste plek vir onself nie, maar vir God.¹¹⁰ Die mens se lied, kerk lied, is vir die Here.
- * Die kerk moet hom dus beywer vir geskikte ("holy") liedere, "which will be like spurs to incite us to pray and praise God, to meditate on His works in order to love, fear, honor, and glorify Him" (*Epistre au lecteur*; Garside 1979:33).
- * Calvyn het in 'n preek oor Ef. 5:18-21 gesê dat mense van variasie hou, ook 'n variasie van liedere. "Aangesien de mensen van variatie houden: laat ons zien op hoevele manieren God de schatten van zijn goedheid jegens ons ontvouwt. Daarom zijn er zoveel liederen" (Van der Meiden 1987:30).
- * Calvyn wou (net so min as Luther) "de muziek van de oude kerkhymnen laten varen" (Van der Meiden 1987:122).

3.5.9 **Sang ten volle geïntegreer in Calvyn se erediens**

Sang was ten volle geïntegreer in Calvyn se hele erediens. Sang was nie 'n bykomstigheid nie. Sang was véél meer as versiering of atmosfeerskepper. Soos die gesproke woord, was sang die draer van bepaalde liturgiese handeling. Calvyn het die Psalmsang

---

¹⁰⁹ Daarteenoor, die gesange wat ingestel is op welluidendheid en die streling van die gehoor, sal nie pas in die erediens nie, en sal God ten seerste mishaag" (Cillie 1982:24).

¹¹⁰ *Deo enim, non nobis, nati imprimis sumus.*

dikwels pertinent getipeer as "gesonge gebede".

Die volgende liturgiese elemente is gesing:

- * Die Dekaloog
- * Die Apostolicum
- * Die Onse Vader¹¹¹

3.5.10   **Geneefse melodieë het ooreenkomste met Gregoriaanse melodieë**

Die ooreenkomste tussen Geneefse melodieë en bepaalde Gregoriaanse melodieë is meer as opvallend. Só onontwykbaar en omvattend is hierdie verskynsel, dat dit tans algemeen aanvaar word dat daar eintlik swaar geleun word op die Gregoriaanse melodieskat by die totstandkoming van die Geneefse melodieë. Protestantse gelowiges, ten tye van die Reformasie, was vertrouwd met die Gregoriaanse melodieë wat ook in die Roomse eredienste gebruik is. Deur die bekende Gregoriaanse melodieë, of gedeeltes of temas daarvan te gebruik het die "nuwe kerklied", die Geneefse Psalter, dadelik meer toeganklik vir die gemeente gemaak. Terselfdertyd is langs hierdie weg die band met die kerk van die eeue bewaar op die terrein van die liturgiese sang (vgl Strydom 1994a:85).

3.5.11   **Calvyn se ideaal van 'n *stilus ecclesiasticus***

Calvyn het 'n **duidelike onderskeid tussen geestelike en wêreldlike musiek gemaak**. Hy het ook 'n onderskeid tussen erediens- en buite-erediensmusiek gemaak (Blankenburg 1952:660; Mehrstens 1960:58). Calvyn het **slegs eenstemmige sang in die**

---

¹¹¹

Alhoewel dit primêr Luther was wat die verkondigende funksie van die gemeentesang beklemtoon het, het Calvyn ook dikwels die aandag daarop gevestig dat sang 'n verkondigende funksie in die liturgie het (Strydom 1994a:84).

erediens toegelaat, maar tog stimuleer hy die skryf van meerstemmige bewerkings (tot vierstemmige verwerkings) vir huisgebruik van dieselfde Psalms (Blankenburg 1952:661).¹¹²

Calvyn beweer in die *Epistre au lecteur* (Garside 1979:32) "There is as great difference between music which one makes to entertain men at table and in their homes, and the psalms which are sung in the Church in the presence of God and His angels". Die "poids et maïesté convenable ou subject" het dus verwys na die styl (*stilus ecclesiasticus*)¹¹³ wat die erediensmusiek moes onderskei van ander (sgn wêreldse) musiek. Hierdie *stilus ecclesiasticus* moes só uniek wees dat dit onmiddellik, by die aanhoor daarvan, onderskei moes kon word van alle ander (wêreldse) musiek.

Plato het al 'n onderskeiding gemaak tussen eties-opbouende en andersyds afbrekende¹¹⁴ musiek (Strydom 1994:22).

Volgens Strydom was daar by Calvyn ("Epistre au lecteur") 'n groot verskil tussen die musiek wat geskik is om aan tafel te gebruik en die Psalms wat in die erediens gesing kon word. **Calvyn maak 'n duidelike onderskeid tussen geestelike en wêreldlike musiek, en ook tussen erediens- en buite-**

---

¹¹² Die NG Kerk se Jeugsangbundel 1984 bestem vir huisgebruik?

¹¹³ Die **Luthers-reformatoriese benadering tot liturgiese musiek het nooit die totstandkoming van 'n nuwe onafhanklike, kerklike musiekstyl of genre bepleit, 'n "gewyde" musiek teenoor "sekulêre" musiek nie. Van so 'n dualistiese benadering was daar by Luther geen sprake nie** (vgl Blume 1974:3) - **by Calvyn was daar dan wel duidelik sprake van so 'n onderskeid.**

¹¹⁴ Plato beskryf "afbrekende musiek" as "die vurige, opruiende, skadelike musiek" (Vgl Strydom 1994a:58). Plato leer, nie sonder rede nie, dat musiek oor die vermoë beskik om die sedes van die stad (gemeenskap) in die een of ander rigting te beweeg (:77).

erediensmusiek (1994a:80).

Die punt moet duidelik gemaak word dat **Luther se musiek** (in teenstelling met Calvin) **eg eietyds**, intiem verweef met die lewe van elke dag was. **Dié musikale elemente uit die verlede wat oorblywende kwaliteite beskik het, is aangevul deur die werklike goeie elemente uit die hede.** Enersyds het Luther oor die vermoë beskik om 'n **werklik goeie melodie vir liturgiese gebruik uit te ken** (Strydom 1994a:65). Andersyds het Luther, soos dit 'n bekwame "Meistersinger" van sy tyd betaam het, 'n **aanvoeling gehad vir wat "in" is by die volk** (Mehrtens 1960:56).

Die Lutherse benadering tot liturgiese musiek het 'n verrassende openheid gehad vir die musikale moontlikhede van die toekoms. Na die sestiende eeu is voortgegaan met die **skepping van nuwe kerkliedere en selfs nuwe liturgiese musiekvorms**. Hierdie nuwe liedere en nuwe musiekvorms het telkens aangepas by die musikale styl en tegnieke van die betrokke periode. "Hierdie uitbuiting van nuwe moontlikhede word in die Lutherse kerkmusiekpraktyk in die hede nog steeds benut" (Strydom 1994a:66).

Dit is belangrik om vas te stel of Calvin se ideaal van melodieë met 'n **eie, unieke stilus ecclesiasticus** werklik bereik is met die skepping van die Geneefse melodieë. Strydom (1994b:23) kom tot die konklusie dat die melodieë nie so geheel en al te onderskei was van die ander **sekulêre strofiese liedvorms** as wat Calvin se ideaal waarskynlik veronderstel het nie (Vgl Garside 1979:28). Volgens Strydom word die Geneefse melodieë gekenmerk deur 'n tipiese eietydsheid binne die heersende kultuurverband. Die musikaal-ritmiese modelle (die teks) was opsigtelik analoog aan die ritmiese strukture van die destydse Frans-humanistiese digkuns (Strydom 1994b:23).

3.5.12 **Calvyn oor instrumentale musiek**

Die gebruik van musiekinstrumente word nie deur Calvyn as absoluut oorbodig beskou vir die alledaagse lewe van die mens nie; daar is ruimte daarvoor. Oor die algemeen, s6 is sy oortuiging, word dit egter te veel aangewend met die oog op sinnelike genot (Garside 1950:15).

In die OT het God wel musiekinstrumente as hulpmiddel toegelaat, "ofschoon God eigenlijk alleen met een duidelijk sprekende stem word verheerlijkt" (Calvijn 1979a:402; Strydom 1994a:82) - **die menslike stem, die eintlike instrument** wat God bedoel het as voertuig vir sy lof. Die menslike stem munt uit "boven alle levenlooze werktuigen" (Calvijn 1970:402; vgl Garside 1950:20). Volgens Calvyn pas instrumentale musiek allermens by die lofsang aan God - net so min soos wierook, kerse "en dergelijke schaduwen der Wet" (Calvijn 1970:402). In die vroeë kerk is die gebruik van musiekinstrumente geweier, aangesien dit aan die "ongeestelike Outestamentiese kultus herinner" (Luth 1985:35). Calvyn sluit by hierdie standpunt van die vroeë kerk aan.

3.5.13 **Waardering vir en verbreiding van die Geneefse Psalter**

Dit is gebruikelik om die invloed van enige boek te bepaal deur aan te dui hoeveel uitgawes daarvan gedruk is. Net in Frans was daar meer as 225 uitgawes van die berymde Geneefse Psalmboek in die loop van 'n eeu en 'n half uitgegee (Loots 1948:56). Die Geneefse Psalmboek van 1562, met sy 125 verskillende melodieë, was 'n groot treffer.¹¹⁵ Daarvan getuig die verspreiding,

---

¹¹⁵

"Bourgeois heeft alzo tenminste van 1541-1561 zich beijverd voor het scheppen en bewerken der Geneefse psalmwijzen, 'onvergankelijke melodieën, de schoonste welke zijn tijd voorbracht', waardoor de psalmen, 'van hofdansen en populaire wijsjes steeds meer geworden zijn tot strijdlieden der verdrukke kerk, aangeheven in de slag en op de weg naar de martelplaats'" (Milo 1956:719a).

vertalings¹¹⁶ (in 1573 is dit ook in Duits vertaal deur A. Lobwasser) en die groot aantal herdrukke wat dit gedurende die tweede helfte van die sestiende eeu en daarna beleef het. Gewone lidmate kon nou deur Psalmsang deelneem aan die erediens dmv die Geneefse Psalmboek "met sy sprankelende melodieë met hulle ryke verskeidenheid van ritme-patrone" (Van Staden 1989:11).

Met hierdie Psalmboek het Calvyn 'n hoeksteen gelê waarop die reformatoriese kerkmusiek sou kon voortbou¹¹⁷ en ontwikkel. "Noch vor Ende des Jahrhunderts war der Psalter in zahlreiche Sprachen übersetzt, ins Deutsche ebenso wie ins Niederländische oder Englische ..... und seine Melodien finden sich noch heute in Psaltern und Gesangbüchern in der ganzen Welt" (Wilson-Dickson 1994:66c).¹¹⁸

Die Protestante wat voor 1685 in Frankryk gelewe het, het naas **die Bybel die Psalmboeke as hul kosbaarste besittings geag**. Hulle het die berymings gememoriseer en op die melodieë van Bourgeois en Maître Pierre gesing. Met hierdie 1561/2 Geneefse Psalter het die Hugenote in die Kaap aangekom.

Cillié betoog dat die Hugenote-Psalms¹¹⁹ 'n besondere erfstuk is en hy vra aan die kerk om te sorg dat "die erwe van die vaders

---

¹¹⁶ Die Geneefse Psalmboek word "in dozijnen talen ... gezongen (Milo 1956:719a).

¹¹⁷ Strydom bevind dat Calvynse psalmmelodieë uitnemend daarin geslaag het om waardige en effektiewe draers te wees van die onderskeie Psalmtekste. Volgens Strydom is hierdie melodieë nog tot 'n baie groot mate vandag daarvoor geskik, indien hulle (enersyds) voorsien word van eietydse tekste wat reg laat geskied aan die aard van die melodieë en (andersyds) stilisties korrek gesing word.

¹¹⁸ Strydom sê dat die Geneefse Psalter vinnig ingang gevind het en geliefd geword het in Protestantse kringe, nie net binne die Franse taalgebied nie, maar ook in Duitsland, Nederland, Hongarye, Engeland en Skotland (1994a:81).

¹¹⁹ = Geneefse Psalms.

vir die kinders erwe bly" (Cilllié 1948:72).

Ongelukkig is Calvyn reeds in 1564 oorlede toe hy maar 'n skamele 55 jaar oud was. Hy kon nie veel gesien het van die triomftog van sy berymde Psalmboek nie. 'n Mens wonder onwillekeurig waar sou die kerklied vandag gestaan het as Calvyn die geleentheid kon gehad het om (naas die Psalms) ook net soveel oor die lofgesange en ander geestelike liedere (Ef 5:19) kon besin het.

3.5.14 Die oogklappe¹²⁰ van Calvyn

Calvyn se volgelinge mag aspekte van sy geskifte kritiseer en nog steeds die reg hê om hulle erfenis as Calviniste te behou. 'n Mens mag tog (liefdevolle) kritiek hê teen die foute wat sy pa in sy lewe gehad het en tog sy erfposisie behou. As 'n Calvinis kritiek teen Calvyn het, doen hy hopelik niks meer as dit nie.

Daar moet rekening gehou word met die feit dat Calviniste in die moderne tyd met sosiale verskuiwings, wetenskaplike ontdekkings (ook van Bybelse gegewens), Bybelstudie, en 'n totale ander wêreldbeeld te doen het. Calvyn as mens kon tog nie vir tyd en ewigheid op elke vlak van die lewe die laaste woord gespreek het nie. "Calvijn kan ook niet voor de Kerk van alle tijden en alle plaatsen *definitive*, dat wil zeggen met laatste geldigheid, gesproken hebben, omdat hij in verschillende opzichten historisch bepaald en daarom historisch begrensde geleefd en gedacht heeft" (Oberman 1988:24, 25). Hy was soos alle mense beperk deur besondere persoonlikheidstrekke en omstandighede en hy was in sy opleiding,¹²¹ lewensbeskouing en denke deel van die middeleeuse teologiese wêreld. Miskien het Calvyn sy eie grense duidelik geformuleer in sy kommentaar op sy "lievelingsboek" (Oberman

---

¹²⁰ Oberman praat van "de oogkleppen van Calvijn" (1988:24).

¹²¹ Oberman beweer dat Calvyn 'n "oppervlakkige kennis van Hebreeuws en Grieks heeft" (1988:360).

1988:16), 2 Timoteus, en in besonder 3:15.¹²² (As gevolg van die gevare van spitsvondige vrae, van vas te hou aan die letter en letterkneghed, en vanweë die neiging tot vreemde verdraaiinge teen die oorspronklike sin in, wys Paulus ons op die geloof in Christus, wat as't ware die *summa* en die *scopus* van die Skrif is).¹²³

3.5.15 Dualisme by Calvyn oor die kerklied

Wiskerke (1978:130) toon aan dat daar by Calvyn, die Hervormer van Genève, 'n onteenseglike geneigdheid tot 'n liggaam-geesdualisme te bespeur is. Mehrrens (1960:59) praat ook van "een zekere tweeheid .... gespletenheid" in die denke van Calvyn. Hierdie dualisme is duidelik op te merk in Calvyn se denke oor die liturgiese musiek, die skeiding van geestelike en wêreldlike musiek, die skeiding van binne- en buite-eredienssang, van die menslike stem en musiekinstrumente. Calvyn se uitspraak in die *Institusie* (III, 20, 32) dat die mens se hart hom rig op die geestelike terwyl die ore geneig is om (slegs) te luister na die skone melodie, dui op 'n liggaam/gees dualisme. Na aanleiding van dié uitspraak beweer Jonker: "Calvijn heeft bij deze uitspraak .... meer geluisterd naar de Griekse vaders met hun dualistiese spiritualisme, dan naar het bijbels getuigenis, dat deze gespletenheid van de mens niet kent, maar juist de klemtoon legt op de totaliteit van de mens". Terwyl die Outestamentiese kultus se uiterlikheid, vleeslikheid, aardsheid in hulle godsdiens deur Calvyn veroordeel word, (vgl Strydom 1994b:24) word die Nuwetestamentiese erediens beskou as "geestelik, suiwer en eenvoudig. Jonker kom tot die gevolgtrekking dat "iedere musicerende mens in de eredienst ontvangen kan worden en is er plaats voor muziek in de eredienst ter begeleiding van de gemeentezang" (Jonker sj:156).

---

¹²² 2 Tim 3:15: en jy ken van kleins af die heilige Skrif. Dit kan jou die kennis bybring wat tot verlossing lei deur die geloof in Christus Jesus.

¹²³ *Ad fidem Christi revocat, tanquam ad scopum atque adeo summam. Nam et ex ea dependent quae mox sequuntur.*

"Alles in ag genome, kom 'n mens nie los van die oortuiging nie dat daar wel onderliggend 'n prinsipiële dualisme in Calvyn se denke oor liturgiese sang teenwoordig was. Daarin moet hy nie nagevolg word nie" (Strydom 1994b:25). Wat Calvyn se werk in die geheel betref, is daar steeds baie van Calvyn se beskouings wat ernstige oorweging verdien by die besinning oor 'n laat-twintigste eeuse kerkliedbeskouing.

3.6 Clément Marot

Marot (1496/7¹²⁴-1544), 'n hofdigter aan die hof van koning Frans 1 van Frankryk, het ongeveer in 1532 begin om 'n aantal van die Psalms van die Bybel in Frans, in versvorm te berym. Geleerd of ongeleerd kon kerkgangers hulle maklik uit die kop leer en verstaan (Loots 1948:51). **Dié Psalms is op volkslied-melodieë gesing.** Die Roomse Kerk was dit hoegenaamd nie goedgesind dat iemand dít kon waag om 'n deel van die Bybel oor te sit in die volkstaal nie, wat nog te sê, volkswysies sing nie. Marot was reeds by die Roomse outoriteite onder verdenking vir sy Protestantse neigings. Die kerklike outoriteite in Parys was oorgehaal om teen hom op te tree. Gelukkig was hy 'n groot gunsteling van die koninklike hof van Frans I, gewild by al die hoë lui en veral by die koning se suster, Marguerite van Navarre, aan wie hy sy heel eerste beryming, Ps. 6, opgedra het. Die Psalmberymings, alhoewel nie gedruk nie, het gou in die koningshuis en onder belangrike persone bekend geraak wat die **berymings op die melodieë van wêreldlike liedjies/wysies** gesing het.

Teen ± 1539 het Marot 30 berymings gereed gehad vir die pers. Vir die druk daarvan het hy verlof van die streng Katolieke fakulteit van die Sorbonne-universiteit in Parys nodig gehad. Wonder bo wonder het hy die verlof gekry en in 1542 verskyn sy

---

¹²⁴

Cillié (1982:24) toon Marot se geboortejaar aan as 1495.

boekie met die **dertig Psalmberymings-liedere**.¹²⁵ Loots beskryf dit as 'n wonderwerk¹²⁶ dat hierdie werk wel verskyn het (1948:52).

Daar is bedenkinge deur kollegas van Calvyn geopper teen Marot.¹²⁷ Hoe sou so 'n wêreldse digter kerkliedere kan skryf? Calvyn het egter Marot se talente vir die moeilike digvorm van Psalmberyming raakgesien en waardeer (Cillié 1982:24).

In 'n publikasie van Marot in 1542 het net die verse sonder melodieë verskyn. "Voor wie de verzen wilde zingen stonden er verwijzingen naar volksmelodieën bij, maar de melodieën zelf ontbraken" (Van der Meiden 1987:103).

Marot het net 49 berymings voltooi. In 1543 moes Marot Genève verlaat omdat hy glo gedobbel het¹²⁸ (Cillié 1982:24). Hy sterf in 1544 in Turyn, waarskynlik die slagoffer van vergiftiging. Dit is ironies dat die **Katolieke Franse hof** tydens Marot se begrafnis in Turyn groot eer aan Marot, die **Protestantse berymer**, bewys het en dat hy **begrawe lê in die Rooms Katolieke Johanneskerk** in 'n praalgraf.

In Marot se sterfjaar, 1544, het daar 'n boek verskyn met al 49 sy berymings met toonsettings, waarskynlik deur Bourgeois.

---

¹²⁵ Calvyn kon toe vasstel dat 'n dertiental Psalmberymings wat hy in sy 1539 Straatsburg Psalmbundel opgeneem het van Marot afkomstig was.

¹²⁶ 'n Protestantse liedereboek, wat in 'n oorwegend Rooms Katolieke milieu, die lig sien!

¹²⁷ Van der Meiden skryf van Marot se "weinig-puriteinse lewenswijze" (Van der Meiden 1987:100).

¹²⁸ Dobbel was teen die streng sedewette van die stad.

3.7 Theodorus Dieudonné de Beza¹²⁹

Beza (1519-1605) het in Oktober 1548 in Genève aangekom. Na 'n ernstige siekbed het Beza, toe nog Rooms Katoliek, besluit om Protestant te word. Calvyn het op 'n dag 'n beryming van Psalm 16 op Beza se lessenaar¹³⁰ sien lê. Spoedig daarna is die taak van die Psalmberyming aan Beza opgedra. Dié werk het hy na 14 jaar voltooi.

3.8 Louis Bourgeois

Bourgeois (+1510-1572), die Franse musikus, het bv heelwat van die melodieë vir die 1551 uitgawe van die Geneefse Psalter [50 berymings van Marot en 34 berymings van Beza (Strydom 1994a:71)] voorsien, drukfoute van die vorige uitgawes verbeter en **notasiewysigings aangebring in ooreenstemming met die wyse waarop die gemeente geneig was om die melodieë te sing**. Calvyn het hierdie wysigings goedgekeur, maar die Raad van Genève het Bourgeois se inisiatief in hierdie verband veroordeel.

In hierdie 1551-bundel was 'n tabel opgeneem waarvolgens die 83 beskikbare Psalms (hierbo is 84 getel) stelselmatig oor 28 Sondae (oggende en middagdienste) deurgesing kon word.

Later was dit 'n ideaal van Bourgeois¹³¹ om vir elk van die 150

---

¹²⁹ Théodore de Bezè is sy Franse naam. Hy het dit egter in Latyn vertaal, soos dikwels in sy tyd gebeur het: "Beza" (Van der Meiden 1987:105).

¹³⁰ Beza was 'n hoogleraar en "predikant naast Calvin" (Nauta 1956: 610b).

¹³¹ Bourgeois het 'n ideaal gehad "dat iedere Psalm een eigen melodie zou hebben. Anders dus dan Zwick die ten gerieve van de gemeente zoveel mogelijk Psalmen op dezelfde melodie wilde laten zingen" (Van der Meiden 1987:126). Bourgeois het vir 'n totaal van "ruim 100 psalmen en gezangen" melodieë verskaf (Milo 1956:718b).

Psalms sy eie melodie¹³² te komponeer.

Cillié noem Bourgeois¹³³ "die grootste van alle komponiste van kerkliedere" (1948:57). "Hij componeerde meer dan de helft der (thans over heel de wereld gezongen) psalmwijzen" (Milo 1956:717b). Hoedat hy daarin geslaag het om te kon doen wat g'n ander komponis reggekry het nie, het lank 'n geheim gebly.

3.8.1 Die Douen-teorie oor die ontstaan van Geneefse melodieë

In ongeveer 1878 het die Fransman, **Orentin Douen**, in sy standaardwerk *"Clément Marot et le Psautier Huguenot étude historique, littéraire, musicale et bibliographique, contenant les mélodies primitives des Psaumes et des spécimens d'harmonie"* daarin geslaag om die sluier wat daar oor Bourgeois se werkmethode gerus het, effens te lig. Volgens Douen het Bourgeois "volksversjes en straatliedjies"¹³⁴ (Hasper 1955:751) gebruik. Douen se stellings is met outoriteit verkondig maar met onvoldoende bewyse. Tog het hierdie teorie algemene ingang gevind. "Douens eindconclusie was weliswaar niet dat in het Psalmboek de wereldlijke melodieën zonder meer zijn overgenomen. Maar ze zouden pasklaar zijn gemaakt, op allerlei manieren veranderderd, met het wereldlijk lied als uitgangspunt" (Van der Meiden 1987:110).

---

¹³² "Feit is, dat hij geen kunstzang schiep **doch volkzang**, in de beste zin des woords" (My kursivering) [Milo 1956:717b, 718a].

¹³³ Van der Merwe noem Bourgeois "'n besonder knap voorsinger" (1949:80).

¹³⁴ Milo betwyfel egter die houdbaarheid van die "contrafacten-teorie". Dit is aan Bourgeois te danke "de persoonlike styl, die het franse psalter distancieert van alle ander werk uit die eeuw" (1956:718a).

3.8.2 Die Haein-teorie oor die ontstaan van Geneefse melodieë

Volgens Hasper het Emmanuel Haein in "*Le Problème du Chant Choral dans les Eglises Réformées et Le Trésor liturgique de la Cantilène huguenote*" Douen se teorie verwerp. Haein kom tot 'n heeltemal ander gevolgtrekking as Douen. Hy het bevind dat die **Straatburgse melodieë Calvyn geweldig bekoor het**. Hierdie melodieë "waren afkomstig van Roomse musici, die ... nu eens met die Reformatie meegingen en weer de Roomse Kerk dienden" (1955:751). "Met een groot aantal voorbeelden toont Hasper aan dat de basismelodie van veel gregoriaanse en calvinistische zangwijzen is terug te vinden in joodse melodieën uit oude en moderne synagogen" (Van der Meiden 1987:110).

3.8.3 Waar kom die Geneefse melodieë vandaan?

Destyds was dit **nie die gewoonte in die Roomse Kerk dat die gemeente (die volk) sing nie**. Luther en Calvyn wat hulle volgelinge in staat wou stel om deel te hê aan die gesamentlike sang, het albei voor die probleem te staan gekom om skielik, as't ware uit die bloute, 'n groot getal geskikte melodieë vir hulle kerkliedere in die hande te kry. Bourgeois en sy medekomponiste het

- * Voor-Reformatoriese melodieë aangepas¹³⁵.
- * Oorspronklike melodieë gelewer. Hoeveel oorspronklike melodieë, sonder enige hulp/idees van buite deur Bourgeois gekomponeer het, is vandag moeilik om vas te stel.
- * Van **bestaande nie-gewyde volksmusiek gebruik by kerkliedere (kontrafakte)**. Soms is die lied feitlik net soos hy staan vir kerklike gebruik oorgeneem, in ander gevalle is dit aangepas. Pss 25, 65 en 138 se melodieë het Bourgeois na aanleiding van drie volksliedjies gekomponeer (Cillie 1948:57).

---

¹³⁵

"gearrangeerd en vermaakt [resp. "herschapen"] tot psalmwijzen" (Milo 1956:718a). "Gearrangeerd" = die Engelse "arranged".

3.8.4 Die gaping tussen gewyde en nie-gewyde musiek nie so groot nie

Ten tye van die Kerkhervorming was daar nie die gaping¹³⁶ tussen gewyde en nie-gewyde musiek wat ons vandag ken nie. Dit was **vir niemand tydens die Kerkhervorming eenaardig dat volksliedere met nuwe kerkliedwoorde kerk toe sou kom nie**. In sommige gevalle is die volksliedmelodie "en instrumentale dansen" (Milo 1956:718a) selfs sonder wysigings oorgeneem. **Een en dieselfde melodie kon om die beurt gebruik word as musikale basis vir 'n geestelike of wêreldlike teks** (Mathlener 1979:57).

3.8.5 Die bron van Pss 65, 25, 42 en 138 se melodieë

Dit is duidelik dat Bourgeois bv Ps 65 se melodie gekomponeer het nav die Franse volksliedjie "Petite camusette" (klein knopneusie). Ps 25 "Tot u hef ek hart en hande" is ontleen aan die oud-Vlaamse liedjie "Het was mij wel te voren geset" en die melodie van Ps 42 "Soos 'n hert in dorre streke" is ontleen aan die oud-Franse liedjie "Le roy et ballard" (Mathlener 1979:56v).

Cillié skryf dat Douen beweer dat Calvyn geglimlag het, toe hy agterkom watter deuntjie Bourgeois gebruik het om die melodie van Ps 65 te komponeer (1948:59). Van die reëls van die oorspronklike volksdeuntjie is weggelaat, by ander reëls is note bygevoeg om hulle langer te maak, note is verander en die ritme is ook plek-plek gewysig. Ps 25 en Ps 138 se **volksliedjie melodieë is ook verander** (1948:59, 60).

3.8.6 Een of meer melodiese reëltjies van volksliedjies word gebruik

Douen het ontdek dat Bourgeois en Maître Pierre in baie gevalle

---

¹³⁶

"dat in de jaren de profane en de geestelijke liederen zich niet van elkander onderscheidden, dezelfde kenmerken vertoonden" (Milo 1956:718a).

die eerste reël van 'n Psalm gemaak het na aanleiding van die eerste reël van 'n volksliedjie. Douen het 29 sulke gevalle getel en meen dat daar nog meer sulke gevalle aangewys sou kon word, indien ons in die twintigste eeu al die volksliedjies van die sestiende eeu geken het. "Wat hier so interessant is, is dat Bourgeois en Maître Pierre vir die Psalms net die eerste reël van die volksliedjies gevolg het en slegs in ('n) paar gevalle ook die tweede reël. Dit was **asof hulle vir die Psalmmelodie eers koers wou kry van 'n bestaande volkswysie**, en nadat die eerste reël dit vir hulle gegee het, het hulle op hul eie voortgebou" (Cillié 1948:60). Die oorgrote meerderheid melodieë was dus nie nuwe skeppings nie, maar hoofsaaklik verwerkings van Franse en Vlaamse volksliedjies (Mathlener 1979:55).

3.8.7 **Waarom is nuwe oorspronklike melodieë nie geskep/gekomponeer nie?**

'n Mens sou kon vra waarom daar dan nie van meet af aan spesiale melodieë vir die Psalms geskep is nie? Dit blyk dat 'n bundel, saamgestel uit reeds bestaande volksmelodieë meer as twintig jaar sou neem om gepubliseer te word. 'n Bundel met 120+ oorspronklike, nuwe melodieë sou baie langer geneem het. Mathlener sê dit sou "onaanvaarbaar lank" (1979:56) geduur het. Die Reformasie sou nie só lank kon wag nie.

Vir enige gemeente om 'n nuwe sangbundel met nuwe melodieë onder die knie te kry, sal 'n redelike tyd neem. Vir 'n gemeente wat nie voorheen enige sangbundel gehad het nie, sou dit 'n groot onderneming wees om 'n nuwe bundel met nuwe melodieë aan te leer. Daarom kan dit verstaan word dat "die musici van daardie tyd genoop (was) om soveel as moontlik gebruik te maak van bestaande bronne" (Mathlener 1979:56).

3.8.8 **Bourgeois stel hoë musikale eise aan homself**

Bourgeois het met die maak van die Psalmmelodieë **baie hoë eise aan homself** gestel. Dit het dikwels gebeur dat 'n melodie wat Bourgeois vir een van die Psalmboekbundels gemaak het in 'n

volgende uitgawe verander of selfs heeltemal vervang is. Hierdie deeglikheid van hom het hom eenmaal in die tronk¹³⁷ van Genève laat beland. Vir die uitgawe van die Psalmboek van 1551 het hy sonder die verlof van die Geneefse Raad 'n aantal van sy eie ou melodiere verander en vervang. Miskien was die stadsvaders teen dié tyd al 'n bietjie moeg daarvoor dat hul voorsinger alewig ontevrede was met sy eie Psalmmelodiere en by 'n volgende uitgawe daaraan verander het. Die feit dat Bourgeois hierdie keer nog boonop sonder die Geneefse Raad se verlof aan die melodiere gewysig het, was vir hulle eens te veel en hulle het Bourgeois toe laat arresteer en in die tronk gesit. Nadat hy 'n nag in die tronk deurgebring het, is hy op voorspraak van Calvyn vrygelaat. Toe Bourgeois in 1557 Genève verlaat het was agt-en-tagtig (88) Psalmberymings voorsien van melodiere.¹³⁸

Bourgeois het met die musiek net gehelp tot by die onvoltooide bundel van 1551. Agv die nag wat hy in die tronk deurgebring het, is daar historici wat meen dat hy genoeg van die kerklied gehad het. Dit is vandag nog steeds onseker wie die res van die melodiere van die voltooide Psalmboek van 1562 voorsien en afgerond het - moontlik Maître Pierre?

3.9 Maître Pierre

Maître Pierre¹³⁹ moes vir 62 Psalmberymings melodiere voorsien. Hy het sy bes probeer om Bourgeois se melodiere te gebruik. In Ps 105 se geval het Pierre bv. 5 uit die 6 reëls van verskillende melodiere van Bourgeois geleen en slegs 1 reël was Pierre se eie werk (Cillie 1948:62). "Het lijkt oppervlakkig

---

¹³⁷ "Toen Bourgeois in 1551 wegens enkele ongevraagd aangebrachte wijzigingen in zijn melodiere in de gevangenis terecht kwam" (Milo 1956:718b).

¹³⁸ Bourgeois "was indirect oorzaak dat het Calvinisme in andere landen hand over hand toenam" (Milo 1956:717b).

¹³⁹ Sy datum word alleen aangegee as 16 e eeu of in die AGB 1978 as ± 1561. Hy was ook bekend as "Meneer" Pierre Dacques of Meester Piet (Cillie 1982:210) en word ook beskryf as Calvyn se voorsinger (1982:326; vgl ook Strydom 1994a:72).

gezien erop dat Bourgeois en Maître alleen maar gegeven materiaal bewerkstellig het" (Stam 1959:545a)...

Die musiek van die Hugenote-Psalmbboek van 1562 was 'n ongeëwenaarde prestasie in die geskiedenis van die kerklied. Binne 'n tydperk van minder as 25 jaar het Bourgeois en Maître Pierre gesorg vir 124 melodieë¹⁴⁰ vir die berymde Psalms. Die beste bewys vir die groot musikale waarde van die ou Hugenote-Psalms is die feit dat hulle vir soveel eeue bly lewe het.

3.10 Claude Goudimel

Claude Goudimel (± 1505¹⁴¹-1572) was die persoon wat in die sestiende eeu die beste geharmoniseer het (Loots 1948:64). Hy het eers Roomse musiek gekomponeer en later Protestant geword, 'n stap waarvoor hy met sy lewe moes boet as een van die duisende slagoffers van die berugte "bloedbruilof", St. Bartoloméusnag in 1572. (Milo 1958:287b; vgl ook Loots 1948:64).

Goudimel het in 1565 te Parys 'n aantal van die Geneefse Psalms vierstemmig geharmoniseer (Mathlener 1979:54) en alhoewel hulle nie bedoel was "voor kerkelike gebruik" (Milo 1958:287a)¹⁴², was die vierstemmige Geneefse Psalms in sosiale kringe so gewild dat hulle daarvoor gesorg het dat die Geneefse Psalmmelodie

---

¹⁴⁰ Dis byna 'n algemeen geldende reël dat 'n groot kerkmelodie nie op bestelling gemaak word nie. Die werk van Bourgeois en Maître Pierre was wel 'n uitsondering, maar andersinds vind ons dat 'n groot kerklied stil en ongemerk gebore word. Groot kerkliedere ontstaan dikwels in dae van stryd en lyding.

¹⁴¹ 1510 word ook as 'n moontlike geboortedatum genoem (Milo 1958:287a).

¹⁴² Hierdie harmonisasies was bedoel "opdat men zich thuis in God verblijde" (Milo 1958:287a).

In 1984, 419 jaar ná Goudimel, neem die Algemene Jeugkommissie van die NG Kerk steeds so 'n dualistiese besluit nl. dat die **Jeugsangbundel**, "nie bedoel is vir gebruik in die erediens of die katecheseskool nie" (Jeugsangbundel 1984:(iii)).

bekendheid oor **groot dele van Europa**¹⁴³ verkry het. As gevolg hiervan is die Geneefse Psalms in **ander tale** vertaal¹⁴⁴. Die gevolg was dat daardie lande onder die invloed van die Calvinisme gekom het. In Nederland het Datheen dit in 1566 in **Nederlands vertaal** (Sien hoofstuk 4).

3.11 Die waarde van die Reformasiegeskiedenis vir vernuwing

Die Reformasie was oa 'n groot bydraer tot 'n beweging van erediensherstel en erediensvernuwing. Strydom het tot die konklusie gekom dat as die kerk in die twintigste eeu wil vernuwe sal dit die kerk baat om oa die teologies-liturgiese gestalte van die vroeg-kerklike liturgie (en die Reformasie?) te gaan bestudeer (1991:4). **Die erediens het andermaal teen die einde van die twintigste eeu "verbleek tot 'n monologiese leardiens"** (1991:3).

3.12 Ontwikkelinge ná die Reformasie ("hymns")

Vir die doel van hierdie proefskrif kan vervolgens slegs stilgestaan word by enkele verwikkelinge na die Reformasie. Uiteraard kan slegs enkele punte (en dit baie kursories) genoem word. Proefskrifte kan geskryf word oor die ontwikkeling van die kerklied in verskillende lande, na die Reformasie.

3.12.1 Die Engelse Reformatoriese kerkliedere "hymns"

In 1539 het daar reeds 'n liedereboek in Engeland verskyn wat getuig het van die sterk invloed van die Lutherse kerklied: die "Ghoostly Psalmes and Spirituall songes" van Miles Coverdale

---

¹⁴³ Mathlener skryf: "Die harmonisasies van die Psalmmelodieë wat in 1565 gepubliseer is het die Protestantse kerklied se werklike beslag gegee" (1979:54).

¹⁴⁴ "Zijn werk droeg bij aan de verbreiding van de psalmwijzen, en werd in 1586 door de Duitse hofprediker L. Osiander nagevolgd met 50 harmonisaties van Duitse psalmen" (Milo 1958:287a, 287b).

(Leaver 1991:62). Die hersiene *Prayer Book* (liturgiese diensboek) wat in 1549 verskyn het onder leiding van biskop Cranmer, het groot invloed uitgeoefen.

Tog het daar spoedig in Engeland teenstand teen alle vorme van liturgiese sang gegroei - waarskynlik onder invloed van Zwingli (Leaver 1976:5). In 1552 is die 1549-"Prayer Book" vervang met een wat feitlik alle voorsiennig wat daar vir liturgiese sang en musiek was, gekanselleer het (Strydom 1994a:93). In 1561 het die *Anglo-Genevan Psalter* verskyn. Van hierdie Geneefse Psalmmelodieë het vir eeue behoue gebly in die Engelse kerkliedskat.¹⁴⁵

Die invloed van Calvyn se metriese Psalmodie op die latere Engelse hymnodie was beslissend. Die eerste Psalms vertaal in Engels was deur Thomas Sternhold en John Hopkins gedoen. Ps 100 "All people that on earth do dwell" het mettertyd bekend geword as "die Psalm van Engeland" en is ook bekend as "the old hundreth" (Van der Meiden 1987:142).

In 1612 het **Henry Ainsworth** (1570-1622) *The Booke of Psalmes Englished both in Prose and Metre* uitgegee "waardoor de strofen ook gezongen konden worden op belangrijker melodien dan die waaraan men gewoon was" (Van der Meiden 1987:147).¹⁴⁶ Volgens Wilson-Dickson is daar teruggeval op "bekannte, volkstümliche Melodien ..... man sah allerdings keine Notwendigkeit, für geistliche Musik einen radikal anderen Stil zu wählen als für die weltliche" (1994:70b, 71a).

---

¹⁴⁵ 'n Besondere eienskap van die Engelse Psalmmelodieë was die (sg) "common tunes" 'n aantal eenvoudige vierreëlige melodien, met 'n lettergreepskema van 8.6.8.6, waarop 'n groot aantal Psalms gesing kan word (Vgl AGB 34, 38 3 en 94; Nuwe Sions Gesange 35, 44) [vgl Strydom 1994a:94].

¹⁴⁶ Die sogenaamde "alternatiewe melodien" was toe al in gebruik.

In Engeland het die mense nie die Psalms geken nie en die aantal boekies was ontoereikend. "Zo ontstond het gebruik dat een 'reader', gewoonlijk de schoolmeester, telkens één regel voorlas waarna de gemeente die zingend herhaalde. Deze methode van zingen heette 'lining' (regel voor regel) [Van der Meiden 1987:145]. Hierdie gebruik was 'n doodsteek vir die sang in Engeland sowel as in Skotland.

Met die Reformasie in Engeland het daar sekere beperkende maatreëls in werking getree: "man verbot den Gebrauch der Orgel und das Singen lateinischer Antiphonen, Responsorien und Sequenzen und sorgte dafür, daß der Chor verkleinert wurde" (Wilson-Dickson 1994:68b).

Aan die ander kant het dit tog ook goed met die kerklied gegaan. Biskop von Salisbury het in 1560 uit London geskryf: "Die Religion ist jetzt etwas besser eingeführt als zuvor. Die Praxis, die Menschen an der Kirchenmusik teilhaben zu lassen, hat dabei sehr geholfen .... Man kann jetzt manchmal nach dem Gottesdienst in St. Pauls Cross sechstausend Personen sehen, Alte und Junge beiderlei Geschlechts, die alle zusammen singen und Gott loben" (Wilson-Dickson 1994:71b).

3.12.2 Skotland

In 1564 het die *Scottisch Psalter* die lig gesien. Volgens 'n besluit van die Skotse Parlement van 26 Desember 1562 moes "iedere predikant, vermaner en voorlezer een exemplaar van het Psalmboek in eigendom hebben. En in 1579 beval het parlement dat ook iedere gezeten burger zich een Bijbel en Psalmboek moest aanschaffen" (Van der Meiden 1987:143). Om bedrog te voorkom moes die name van die eienaars van Psalmboeke, in Edinburgh, geregistreer word.

Die Skotse Psalmboek het 105 melodieë gehad. Die drukkers het egter soms op eie gesag 'n aantal melodieë weggelaat. In die 1602-uitgawe is sommer 62 melodieë weggelaat. Baie liedere is

op dieselfde melodie gesing en die gemeente is op die ou end tot drie of vier melodieë beperk (Van der Meiden 1987:145). In die beginjare was daar ook nie geld om die kerkboekies met melodieë te druk nie.

3.12.3 Isaac Watts

Isaac Watts (1674-1748) was **nie tevrede met die stand van kerkmusiek nie**. Hy kla: "The singing of God's praise is the part of worship nighest heaven, and its performance among us is the worst on earth" (Daniel 1964:443a). Toe sy pa hom uitdaag: "Give us something better, young man" het Isaac die uitdaging aanvaar en die Engelse gesang is gebore. Watts se doel "to make David **sing** like a Christian" (Daniel 1964:443a) was nie altyd bereik nie. Cillie (1982:370) meld dat baie mense Watts beskou as die "vader" van die Engelse "hymn".¹⁴⁷

3.12.4 Charles Wesley

Volgens Daniel (1964:443a) het gedurende Charles Wesley (1707-1788) se lewe die Engelse hymnodie "full and fervent proportions" bereik. Wesley het 6 500 liedere geskryf. Wesley se liedere is gesing deur "prisoners, colleagues, students, and saints alike" Sy liedere "..... have been ranked in value with the Book of Psalms, the Book of Common Prayer, and the Canon of the Mass".

Daniel was oortuig: "But as long as English is spoken, Wesley's hymns will be sung" (1964:443a). Charles en John Wesley het onder die invloed van die Morawiese sendelinge gekom en "hulle het geleer van die mag van die lied in evangelisasiewerk" (Cillie 1982:158).

---

¹⁴⁷

Vandag kan/moet die ideaal weer wees om in die Engelse sowel as die Afrikaanse kerke die Psalms te sing "soos Koning Dawid dit gedoen het"! Byvoorbeeld: Ps 18:1 "Ek het U hartlik lief, o Heer" op PK de Villiers (1874-1949) se melodie soos in die 1956-Koraalboek afgedruk. Die Straatsburg 1539/Genève 1542-melodie in die 1976-Koraalboek was nie funksioneel nie!!!

3.12.5   **Ander agtiende eeuse Hymns en die Oxford Beweging.**

Die liedere in die agtiende eeu was almal afkomstig van die metriese Psalmmelodieë wat sedert die Reformasie vir Psalmsing gebruik was. Daniel skryf dat dit jammer is dat "a novel style of hymn tune appeared in English collections of the early eighteenth century. It was a **style incorporating the marked, dancelike rhythms and florid melodies so popular in the secular music of the Restoration.** Some of these tunes are still to be found in modern hymnals despite the reaction against them in the Oxford Movement" (1964:443b).

Die Oxford beweging, gedurende die middel negentiende eeu, was aanvanklik 'n akademiese poging (a studied attempt) "to revive the English Church" (Daniel 1964:443b, 444a). Die kerk was onder skoot vir sy **geestelike styfheid en doodsheid**, sosiale onverskilligheid en sy gevestigde belange/voorregte. 'n Ernstige poging is aangewend om die katolieke en apostoliese aard van "the English Church" te laat herleef. Ryk liturgiese bronne is inderdaad herontdek. Die primêre resultaat vir die hymnodie was die vertaling van Griekse en Latynse liedere in Engels.

Oorspronklike hymns is ook geskep soos John Henry Newman se "Lead, kindly Light". Verder meld Daniel (1964:444a) dat menige Engelse Protestante vandag nog lustig saamsing aan Frederick Faber se "Faith of Our Fathers" sonder "the faintest suspicion that it originally contained the words, "Mary's prayers shall win our country back to thee .... ". Hierdie lied was oorspronklik 'n vereringslied (Rooms?) aan Maria.

Eventueel was "The Oxford Movement" 'n brugbouer tussen die Middeleeue en die moderne Christendom, tussen die Katolieke en die Hervormers. Dit was 'n stimulasie vir die himnologie en het gelei tot die publikasie "Hymns Ancient and Modern" in 1861.

Cillié sê dat in baie van die **nuwe Psalmmelodieë** daar 'n sterk

invloed van die Engelse kerklied ("hymn") te bespeur is. Die gewildheid van die Metodistiese tipe melodie het byna die ouer tipe van melodie totaal verdring, nie net in die Metodistiese Kerk nie, maar ook in ander Engelse kerke. Die rede waarom hulle die ouer liedere verdring het, is omdat hulle 'n uiterlike aantreklikheid besit wat selfs die musikaal-onopgeleide persoon by 'n eerste kennismaking welgeval. "Een van die redes waarom musiekkenners uit Engeland wat in ons land op besoek was al so dikwels in die verlede hulle verbasing oor die hoogstaande gehalte van ons Psalms en Gesange se musiek uitgespreek het, is omdat hulle in die Engelse kerke gewoon was aan kerkliedere van 'n veel laer musikale gehalte" (Cillié 1948:70).

3.12.6 "American Hymns"

Aanvanklik is die Psalms van Ainsworth gebruik (Sien 3.12.1 hierbo). Die melodieë was egter moeilik (Van der Meiden 1987:147, 148) en in 1692 verklaar die Plymouth-gemeente dat hulle nie meer in staat was om die Psalmen van Ainsworth te sing nie.

Die eerste boek wat in Noord-Amerika gepubliseer is oor kerkmusiek was "**The Bay Psalm Book**" (1640). Dié publikasie het verskyn in Massachusetts Bay Colony. Teen 1651 is die Bay Psalmboek hersien en uitgebrei met "hymns and spiritual songs of the Old and New Testament". Hierdie revisie was bekend as die "New England Psalm Book" en het verskeie herdrukke beleef (Van der Meiden 1987:148).

Die "New World" het spoedig John Wesley se "Collection of Psalms and Hymns" (1737) gepubliseer. Wesley was toe 'n sendeling in Savannah Georgia. Die "gekerstende Psalmboek" van Isaac Watts het ook bekend geword en die Psalmboek het na die agtergrond verskuif. "Het opwekkingslied nam spoedig de plaats in van de Psalmen" (Van der Meiden 1987:148).

Amerikaanse eredienste was deur die Psalms tot kort voor die

Rewolusie gedomineer.

3.12.7 **"Frontier Hymns"**

"Many metrical psalms for congregational singing, ... did not survive a transplant to the frontier south and west .... Though the 'folk-style' hymn had been introduced in New England, it flourished at the outposts. In style the tunes were often secular. In words the songs were frequently flexible and variable. In effect the result was sometimes rollicking, with lilting rhythms and tunes that would have been popular in a dance hall" (Daniel 1946:444a).

3.12.8 **Liedere (Hymnals) van die negentiende eeu**

Daniel noem ten minste 5 bundels wat in hierdie tyd ontstaan het (1964:444a/b).

3.12.9 **Gospels**

Saam met die lofwaardige gesange het die gospel sang ontwikkel. Die negentiende eeuse gospel sang was die "camp-meeting song, diluted (verdu), exploited (wingsgewend gemaak), and commercialized" (Daniel 1964:444b). Ira D. Sankey, die sangleier van die evangelis Dwight L. Moody (1837-1899) was ongekunsteld en het **appél gemaak op mense se emosie. Herhalende refreine is kenmerkend van die gospel sang.** Volgens Daniel wissel Gospel van "intensely personal" tot "tastely subjective" Van gospel sang sê Daniel: **"few survived the generation following their composition and fewer deserved to"** (1964:444b). Aan die anderkant: **"Their influence, however, has been widespread, both doctrinally and musically"** (1964:444b).

3.12.10 **Liedere van die Social Gospel Movement.**

Liedere van die Social Gospel Movement begin in die laaste kwart van die negentiende eeu. Kerke het minder individualisties en meer korporatief geraak. Hierdie liedere het 'n oorvereenvoudigde oplossing vir komplekse probleme gebied, "to prescribe

a too-simple solution to complex .... problems" (Daniel 1964:444b).

3.12.11   **Ontwikkelinge in die twintigste eeu - ekumenies**

Kenmerkend van die twintigste eeu is die **toenemende geïnteresseerdheid in die kerklike eenheid** (the ecumenical movement - Daniel 1964:444b). "Hymns" is 'n manifestasie van kerklike eenheid.

Melding moet gemaak word van "The Hymn Society" van Amerika, gestig in 1922. Die **doelstellings** van hierdie vereniging is "**to raise the standards of hymns and hymn-tunes and of their use by congregations**" (Daniel 1964:445a). Hierdie vereniging moedig ook **die skryf en gebruik van nuwe liedere** aan.

In hoofstuk 4 word die geskiedenis van die kerklied in Nederland behandel. Die Nederlandse kerklied was vir SA se vroeë kerkliedgeskiedenis die belangrikste bron.

HOOFSTUK 4

DIE GESKIEDENIS VAN DIE KERKLIED IN NEDERLAND - 1540-1866**4.1 Kontak tussen Nederland en die Calvinisme.**

Teen omstreeks 1540 het die Zuid-Nederlanders vir die eerste keer met Calvinisme in aanraking gekom. Pierre Brully, Calvyn se opvolger te Straatsburg, het na Doornik gekom en in die streek begin preek. Hy is egter in 1545 gevange geneem en verbrand (Dankbaar 1967:269).

Die vervolging van christene¹, gelowiges, predikante, ens kon nog nooit die kerklied stil kry nie. Ook nie in Nederland nie. Kalff skryf in die verband: "Geen feit van eenige beteekenis of het wordt in een lied breed verhaalt. Nu eens hoort men klaagliedere over het treurige toestand des lands en de onderdrukking en vervolging ..... dan weêr triomfliederen na een behaald voordeel; nu eens liederen vol troost en bemoediging tot de zwakken en dan weêr uitdagende, overmoedige spot- en schimpliederen tegen de paters ..." (1884:678, 679).

Calvyn se leerstellinge het ingang onder die Nederlanders gevind en dit het gelei tot die stigting van 'n hele aantal "gemeenten onder het kruis" te Antwerpen, Doornik en ander plekke. (Dankbaar 1967:269).

Genève was die kweekplek van Franse en Waalse predikante en spoedig is Noord-Nederlandse predikante ook daar opgelei.

Dit is nie die doel van hierdie studie om 'n volledige weergawe

---

¹ In Nederland was daar soveel vervolging van die Roomse Kerk, dat geen georganiseerde gemeentelewe kon plaasvind nie. Groepies gelowiges het in die geheim bymekaar gekom. Daar was nie 'n eie liturgie nie. Later het reformatories gesindes opelug byeenkomste gehou en die sogenaamde "hagepreke" is gelewer. Die byeenkomste was egter onwettig en dikwels is mense tydens sulke dienste deur die Roomse inkwisisie oorval. In hierdie omstandighede was daar geen sprake van 'n aanvaarde liturgie nie (Barnard 1981:353).

te gee van al die Psalm- en Gesangberymings wat in Nederland vanaf 1540 tot 1866 verskyn het nie. Voordat Datheen (1530-1588) se Psalmberyming in 1566 die lig gesien het was daar verskillende Nederlandse berymings.

4.2 Enkele Nederlandse berymings

4.2.1 Die Souterliedekens.

Die oudste volledige Psalmberyming met musiek is die bekende Souterliedere. Dit bevat al 150 Psalms en 9 Gesange. Die Souterliedere staan ook bekend as die sogenaamde **Souterliedekens**² en het reeds in 1540 in Nederlands uit die hand³ van Willem van Zuylen van Nyevelt⁴ verskyn. Die versmate⁵ was so gekies dat die gedigte op **algemeen bekende/populêre volkswysies** (Van der Meiden 1987: 153), gesing kon word.⁶ Volgens Strydom was hierdie Souterliedere, gesing op wêreldlike melodieë "baie gewild by beide Protestante en Katolieke" (Strydom 1994a:89). Die Souterliedekens was "nie van Calvinistiese of Hervormde oorsprong nie, maar is tog van belang omdat hulle die **volk sangbewus** gemaak het, en omdat hulle met hulle meeslepende volksliedmelodieë die Psalms van Dawid in die volkshart en selfs in die koningshof ingedra het" (Loots 1948:49). Koning Hendrik II⁷ het bv. die Souterlied van die hygende hert, Ps 42, as jaglied gebruik.

Dit moet op hierdie stadium vermeld word dat die

---

² Volgens Strydom (1994a:89) is Souterliedekens = Psalmliedjies.

³ Van Nijeveldt was òf die versamelaar òf die digter daarvan (Strydom 1994a:89).

⁴ Van der Meiden (1987:151) spel Nyeveldt "Nievelt".

⁵ Sien punt 5 in hoofstuk 3 "Psalmberyming".

⁶ Melodieë soos "Die bruyt en wou niet te bedde", "Ghi jonghe meyskens van avonturen", "Vrouw venus ghi sijt so schonen wijf", ens is gebruik (Van der Meiden 1987:153).

⁷ Sien "Kontrafakte", punt 2, hoofstuk 3.

"Souterliedekens" reeds naas die Psalms ook "lofzangen en geestelike liederen" bevat het (Golden 1979:93).

4.2.2 De Psalmen Davids van Jan Utenhove

Jan Utenhove⁸ (1520-1565) se eerste uitgawe van 28 Psalms het in 1555 verskyn. Dit "blykt dat Utenhove's Psalmen bij de hagepreken werden gezongen" (Van der Meiden 1987:157). Utenhove se beryming moes om kerkpolitieke redes⁹ die knie buig voor die volledige Datheen-Psalmbundel wat in 1566 voltooi is en as offisiële sangbundel aanvaar is. Utenhove se volledige Psalter is ook in 1566 posthuum uitgegee. Hy het hoofsaaklik gebruik gemaak van Geneefse melodieë, Duitse koraalmelodieë en Straatsburgse melodieë. Datheen se beryming het konsekwent gebruik gemaak van die melodieë uit die 1562-Genefse Psalter.

4.2.3 Die beryming van Lucas d'Heere

Lucas d'Heere (1534-1584) was nie 'n groot digter nie, maar "hij kon wel een goed vers schrijven" (Van der Meiden 1987:153). D'Heere het 37 Psalms vertaal waarvan nege van Beza was. Die res waarskynlik van Marot. Hierdie beryming was 'n bewerking van die oorspronklike Franse woorde van Marot en het reeds die metriese versbou geïnkorporeer wat by die Geneefse melodieë gepas het.

4.2.4 Die beryming van Marnix van Sint Aldegonde

Die volledige titel van Marnix (1540-1598) se beryming was: "Het Boeck der Psalmen met de Hebreische spraecke in nederduytschen dichte op de ghewoonlycke francoische wyse overghisett-1580". Hy was 'n kenner van die Hebreeuse taal en het met hierdie vertaling 'n werk van groot wetenskaplike waarde¹⁰ verrig.

---

⁸ Utenhove was ouderling van die Nederlandssprekende gemeente in London (Strydom 1994a:90).

⁹ Datheen het 'n sterk leiers rol in die kerk gespeel.

¹⁰ In punt 4.3.2 word gewys daarop dat Marnix se beryming inderdaad beter was as dié van Datheen. Dit was, om die waarheid te sê "kerkpolitiek" wat Marnix se vertaling gekelder het. Die nie-gebruik van Marnix se

Marnix "zorgde voor een nieuwe *Psalmberijming* die in dichterlijkheid die van Dathenus verre overtrof, (ed:1580, 1591, 1617), maar door allerlei omstandigheden niet werd ingevoerd, waardoor de kerken eeuwenlang met een verdrietige berijming bleven zitten" (Kuiper 1959:591b). Aan die 1591 uitgawe het hy 'n aanhangsel bygevoeg: *Het Boeck der Heylige Schriftuerlicke Lofsangen* opgedra aan die "verstrooide" Nederlandse gemeentes.

4.3 Die beryming van Datheen (1566)

Die Geneefse Psalmboek van 1561 (in sy volledige vorm) het sy invloed laat geld óór die Franse taalgrens heen. 'n Volledige Nederlandse vertaling van die Geneefse Psalmboek verskyn in 1566 in Nederland, vyf jaar na die ingebruikneming in Genève, onder die titel **"De Psalmen Davids en andere lofsangen uyt den francoyschen dicht in Nederlandsche overgezet"** deur Petrus Datheen (1531-1588). Datheen se Psalmberyming was 'n verwerking van "de Psalmberijming van Marot en Beza .... die spoedig in populariteit de berijming van Utenhove en Marnix overtrof" (Van Itterzon 1957:369b).

Van Itterzon kom tot die gevolgtrekking: "Dathenus was een vurig aanhanger van Calvin, principieel onverdraagzaam teenover de Rooms-Katholieke kerk, in die praktyk soepel teenover die Lutheranen en van grote betekenis voor liturgie en eredienst" (1957b:370b).

4.3.1 Gewildheid van Datheen

Datheen was 'n invloedryke en beroemde Nederlandse prediker en kerkleier. Hy was 'n groot redenaar, "vurige prediker" (Cillie 1982:30).

---

werk het niks met kwaliteit te doen gehad nie, eerder met die gewildheid van Datheen as persoon, punt 4.3.1. Marnix, 'n veelsydige skrywer het in "zowel Frans als Ned. Proza, soms ook Latijn" gedig (Kuiper 1959:590b).

As gevolg van die populariteit van Datheen as persoon, "Datheen was een geliefde prediker, als hij ergens sprak, vloeiden duizenden samen" (Kruithof sj:6; Cillié 1982:30 praat van tot 15 000 hoorders wat na Datheen se opelugdienste opgetrek het) is hierdie Psalmbundel spoedig as offisiële sangbundel in Nederland bekroon. Kruithof maak in een sinnetjie 'n belangrike stelling. "Het was dus geen wonder, dat de eerste Synode der Nederlandsche Kerken onder het Kruis in 1568 te Wezel **onder zijn voorzitterschap gehouden**, (my kursivering) zijn Psalmbundel .... aanbeval" (Kruithof sj:6; Golden 1979:92) as die offisiële Psalmboek vir die Nederlandse Hervormde Kerk.

Loots meen dat Datheen se Psalms se gewildheid toegeskryf moet word aan die feit dat Datheen se vertaling 'n slaafse navolging van die Franse kerklied was (1948:73). Hierdie Franse Psalms se melodieë was eens op 'n tyd geliefde volksliedere wat in Datheen se tyd gevaarlike getuienisliedere geword het. "De plakaten van Philips II hadden het psalmzingen tot halsmisdaad gemaakt" (Van der Leeuw 1948:193).

Volgens Van der Leeuw het die hele persoonlikheid van Datheen by die sfeer van vervolging en brandstapels gepas (1948:194). Die sing van hierdie Psalms op die Geneefse melodieë het 'n gees van uitdaging tot die Rooms Katolieke kerk gerig. "De 'psalmen van Datheen' brachten den geur van de brandstapels mee" (1948:194).

Datheen se Psalmberyming was jare lank, van 1566-1773, 207 jaar lank, in Nederland in gebruik. Onder die gewone lidmate het groot gehegtheid daaraan ontwikkel en hulle het weerstand teen enige nuwe beryming gehad. 'n Goeie vriend sou teenoor 'n sekere dr Bruno te kenne gegee het dat hy (Bruno) godslasterlik was om kritiek teen Datheen se Psalms uit te spreek "omdat Davids Psalmen Gods Woord ware en deze door Datheen ware verbeterd" (Barger 1900:47). 'n Ander Hollander het gesê: "Ik, en men oude wijf Neeltje Gerrits, ebben die al zestig jaar met stichting erzongen, dat et over den diek dreunde" (Van der Leeuw 1948:195).

4.3.2 Kritiek teen Datheen as digter

Datheen was glad nie 'n digter nie. Cillié sê: "Datheen was meer volksman as teoloog" (1982:30). Te oordeel aan sy vertaling het hy nie 'n oor vir musiek gehad nie. "Sy versreëls het - dikwels met behulp van 'stoplappe' - dieselfde aantal lettergrepe as die Franse reëls gehad, sodat die Nederlandse teks op die Geneefse melodieuwe gesing kon word, maar woord- en musiekaksente het dikwels lelik gebots" (Cillié 1983:1).

Van der Leeuw skryf: "Van Datheen's berijming valt zeer weinig goeds te zeggen; onbeholpen versificatie, volstrekt gebrek aan rhythmisch besef, overvloedig gebruik van stoplappen en algehele afwezigheid van dichtertelijke gave maken zijn berijming tot de grote ramp in de geschiedenis van het nederlandse kerk- en volkslied" (1948:194). Hy maak 'n veelseggende opmerking oor die vertaling: "... slordig snel gemaakte berijming ..." (1948:194) en Barger sê: "niet meer dan een slaafsche vertaling der Fransche Psalmen van Marot en Beza" (1900:40). Schoeman (1997:119) haal die Nederlandse historikus, Geyl aan wat Datheen se beryming soos volg beskryf: "Geen onbeholpener gerijmel laat zich denken, en het geeft van de letterkundige zin der Gereformeerden geen hoge dunk, dat juist die vertaling in de nieuwe kerk werd aangenomen niet alleen, maar twee eeuwen lang zich handhaafde". Loots noem die beryming van Datheen "n haastig-afgewerkte bundel" (1948:72).

Daar is dikwels op die gebreke¹¹ in Datheen se beryming gewys, oa

---

¹¹ Die geskiedenis herhaal homself: In SA is daar ook dikwels op die gebreke van die 1937-Psalmberyming van Totius gewys. Omdat Totius ook 'n geliefde digter was, wou die kerk nie afstand doen van die Totius beryming nie. Daar is eers sedert die negentigerjare gewerk aan 'n nuwe beryming van die Psalms vir die Afrikaanse kerke.

Ons wil die hoop uitspreek dat die huidige Interkerklike Hersieningskommissie van die Psalms nie 'n enkele digter se werk sal verabsoluteer nie.

op sinodale vergaderings. So vroeg as in 1586, op die Algemene Leycesterse Sinode, is besluit om die beryming van Marnix in te voer. "Privatelick en daarna te gelegener tyd van den predickstoel aangepresen sonder nochtans de vorige Psalmen Datheni, preciselick te verwerpen" (Barger 1900:46). Van hierdie halfhartige invoering van Marnix se beryming het daar niks van gekom nie. Selfs die Dortse Sinode van 1618 (dertig jaar ná Datheen se dood) het blykbaar nie die moed gehad om 'n nuwe sangbundel in te voer nie, alhoewel daar kragtens die sinodale besluit van 1586 geoordeel is dat die Psalms van Datheen nie meer kerklik voorgeskryf was nie (Barger 1900:47).

Daar kan nie baie positiewe dinge omtrent die Datheense Psalmberyming gesê word nie. "'n Paar eeue lank het Datheen se werk die van ware digters soos Marnix, Camphuysen, Revijs, ea in die weg gestaan, en daarby het sy swaare onsingbare teks eeuelank die kragtige en bekoorlike melodieë van Bourgeois en Pierre bederwe" (Loots 1948:73). Moorrees praat van die "platheid van die taal", sowel as die "onbeholpenheid van die vorm" (1937:70). Ten spyte van beter Nederlandse berymings van die Psalms, (bv die sorgvuldig-afgewerkte en verdienstelike beryming van Utenhove wat in 1566 voltooi is en die deeglike en hoogstaande beryming van Marnix van St. Aldegonde) ook met dieselfde versmaat as die Geneefse Psalms, is daar besluit om Datheen se Psalmberyming te aanvaar. Die Geneefse melodieë het die enigste offisiële musiek van die Nederlandse Hervormde Kerk geword (Cillie 1983:1).

Huygens kla oor Datheen se beryming en wonder waarom die kerk so krampagtig daaraan vashou? Is die rede dalk dat Datheen se vertaling die oudste en eerste volledige vertaling was en daarom as onaantasbaar beskou is? "Maer dat een van Datheen, daer is de werelt sot nae. Hoe soo? 't is 't oudste kind, en daerom goed en soet" (Van der Leeuw 1948:195).

Golden sê: "Die **kwaliteit** (my kursivering) en gewildheid van Datheen se liedboek word duidelik wanneer ons sien dat dit vir

meer as 2 eeue in Nederland in gebruik was" (Golden 1979:92).¹²

4.3.3 Voorbeelde van Datheen se berymings

As voorbeeld van die digterlike onbeholpenheid en onmag van Datheen neem Barger bv. Datheen se teks van Psalm 1 en plaas dit teenoor dié van Marnix.

Datheen het Psalm 1 soos volg berym:

"Die niet en gaet in der godtloosen raedt,
Die op den weg der sondaers niet en staet,
En niet en sit by den spotters onreyne,
Maer dag en nacht heeft in Godts Wet alleynne,
Al synen lust, ja spreekt daer van eenpaer,
Die mensch is wel gelucksaligh voorwaer".

Marnix het gesing:

"Welsalig is de man, die in den raet,
Van't godloos volk geheelyck niet en gaet,
Noch op den wegh der sondaers staat vermeten,
Oft op den stoel der spotters is geseten!
Maer heeft alleen lust in des Heeren Wet,
En dach en nacht wel neerstich daarop let."
(Barger 1900:47).

Van der Merwe (1949:55) is van mening dat Datheen se Ps 1 in 1775 met die volgende woorde vervang was:

"Welzalig hij, die in der boozen raad
Niet wandelt, noch op't pad der zondaars staat;
Noch nederzit, daar zulken samenrotten."

Tot ongeveer 1773 het ons voorouers Ps 100:1 volgens Datheen se 1566-beryming gesing:

"Gy volckeren des aerdtrijcks al
Singt den Heere met bly geschal;
En dient hem met herten verheugt:
Verschijnt voor sijn aenschijn met vreugt."

En tog na alles wat van Datheen se Psalms gesê was, lees ons dat hulle "vir ons vaders onuitspreeklik dierbaar was ... Onder die

¹²

Daar is historici wat geredelik sal toegee dat Datheen as persoon gewild was en dat sy beryming geliefd was, maar ons is van mening dat nie baie historici en kerkmusici vir Golden sal ondersteun in sy mening dat Datheen se beryming van **kwaliteit** getuig nie.

aanhef van dié Psalms het hulle die vyand tegemoet gegaan, die brandstapel beklim, en die heetste vervolginge verduur" (Moorrees 1937:70).

Hoe dikwels het ons voorvaders nie in ure van benoudheid gesing:

"Waerom wilt ghij
U so quellen
Ende beroert sijn, o siel mijn!
Wilt gantsch U hoop op Godt stellen
Van U sal hij gedanckt sijn
Als hij door sijn aenschijn claer
Sal wechnemen U cruijs swaer,
Dies Godt van mij niet en wijcket
Want mijn hert mij gantsch beswijcket".

Hoe dikwels is die krygsgesang nie aangehef nie: -

"Staet op Heer, toont U onversaegt
Soo werden verstroijs en verlaacht
Seer haest al U vijanden".
(Moorrees 1937:70).

4.3.4 Die gesange toevoeging in Datheen se Psalmboek

Toe Datheen "Enige Gezangen" aan sy rympsalter toegevoeg het, het hy die **voorbeeld van Calvyn gevolg**. Die Nasionale Sinode te Dordrecht het op 13 Mei 1619, tydens sy 155ste sitting die volgende besluit geneem: "In die kerken zullen alleen gezongen worden de 150 psalmen Davids, de tien geboden, het gebed des Heeren, de artikelen des geloofs, de lofzangen van Maria, Zacharia, Simeon. Het gezang 'O God, die onze Vader bist' enz. wordt in de vrijheid der kerken gelaten, dat ze't zelve gebruiken of niet, zoo als zij't goedvinden. **De rest van de gezangen zal men uit de kerken weeren** (my kursivering) en zoo er eenige alreeds in de kerken zijn ingevoerd, zullen die op de gevoeglijkste wijze nagelaten worden" (Soeting 1977:27). "Hier worden de psalmen met die 'enige gezangen' dus aangewezen als maximum voor onze kerkzang" (Milo 1946:166).

Golden skryf: **"Hierdie artikel het die mense egter nie daarvan weerhou om in Nederland, naas die Psalms, ook ander liedere te**

sing nie" [(Golden 1979:94) - my kursivering].¹³

4.4 Die 1773-Psalmberyming

Soos reeds gesê was daar in Nederland van die begin af ernstige kritiek teen Datheen se Psalms, veral van die kant van kenners. Vir twee eeue lank het Datheen se beryming in die pad van die mooi melodieë van die Geneefse Psalmboek gestaan.

4.4.1 Datheen se beryming móés vervang word!

Sedert 1754 het die vervanging van die Datheense Psalmbundel die onderwerp van bespreking by verskillende sinodesittings¹⁴ in Nederland geword. Op versoek van die Sinodes aan die Algemene State van Nederland het die Algemene State van Nederland in 1762 die inisiatief in verband met hierdie saak geneem en is daar "tot de verbetering of algemeene verandering van de Psalmberijming besloten" (Kruithof sj:6).¹⁵ Wat die kwaliteit van die nuwe Psalmberyming betref maak Van der Leeuw 'n veelseggende opmerking: "Aan nieuwe Datheentjes is geen behoefte!" (1984: 196).

Omdat daar tussen die verskillende Sinodes onenigheid was omtrent die Psalmberymings wat beskikbaar was, het die Algemene State van Nederland in 1772 besluit om 'n keuse te maak uit die berymings van:

---

¹³ Die geskiedenis herhaal homself, ook in SA. Dit het geen sin om voor in 'n amptelike bundel wat vir die Jeug goedgekeur is om by "KJA-byeenkomste, sangaande, kampe, toere en alle ander geleenthede waar ons jongmense bymekaar kom" te sing, te stipuleer dat "Hierdie bundel is nie bedoel vir gebruik in die erediens of die kategeseskool nie" (Jeugsangbundel 1984:(iii)).

¹⁴ So is die 1937-Psalmberyming van die drie Afrikaanse kerke ook al by verskillende Sinodesittings bespreek.

¹⁵ "We hebben gezien, hoe de in die tijd geldende psalmberijming van Datheen inmiddels werd vervangen door de op staatsbevel vervaardigde berijming van 1773" (Milo 1946:166).

- * die Amsterdamse voorsinger Hendrik Ghijsen (1660-1693);
- * die arts/digter Johannes Eusebius Voet (1706-1778) wat meer as die helfte van die gekose berymings verskaf het (Cillié 1983:7);
- * die versameling van die kunsgenootskap (digtersgenootskap) "Laus Deo, Salus Populo".

In 1773 is begin om die nuwe beryming in Den Haag saam te stel (Cillié 1983:7). Nege predikante onder leiding van die predikant-digter, Ahasverus van den Berg¹⁶ en regerings-verteenwoordigers het hieraan gewerk.

Na 121 sittings het die kommissie sy werk voltooi en op 19 Julie 1773 was die Nuwe Psalmbundel gereed. Nadat dit gedruk en versprei is, word dit op 1 Januarie 1775 "op last der Staten-Generaal in de Kerken .... ingevoerd" (Kruithof sj:7).

Dat die nuwe beryming van die Psalms en die invoering daarvan op las van die State-Generaal plaasgevind het, hoef nie 'n groot beswaar te wees nie. Die kerk was destyds nog deur die staat regeer en die staat het nie eiemagtig tot 'n nuwe beryming van die Psalms besluit nie, maar het daarin volgens 'n lang gekoesterde ideaal van die kerk gehandel. Daarby moet genoem word dat daar destyds tussen die verskillende Sinodes soveel verskille in verband met die saak bestaan het, dat "indien de Synoden der verschillende Gewesten uitsluitend zeggenschap hadden gehad, dan zou er zeker niets van een nieuwe berijming gekomen zijn" (Kruithof sj:8).

As 'n mens die invoering van die Nuwe Psalmberyming van 1773 deur die Algemene State veroordeel, dan moet 'n mens ook die byeenkoms van die beroemde Dortse Sinode van 1618 veroordeel, omdat dit ook geskied het op inisiatief van die State-Generaal. Dieselfde geld

---

¹⁶ Van den Berg het in later jare, as 'n grysaard van 70 jaar (in 1805), 'n reuse aandeel geneem in die samestelling van die 1807 **Evangelische Gezangen**. Vyf dae na die invoering daarvan is hy oorlede (Van der Merwe 1949:16).

dan ook vir die Statevertaling van die Bybel in 1637 (Loots 1948: 75).

"Het inzicht, dat de Kerk des Heeren niet mag geregeerd worden door eenige wereldlijke macht is een waarheid, veroverd in lateren tijd" (Kruithof sj:8).

4.4.2 'n Evaluering van die 1773-Psalmberyming

Die "Nuwe Psalmberyming" van 1773 was nog nie die ideaal nie¹⁷, maar was 'n baie groot verbetering op dié van Datheen. "Men kan niet zeggen, dat de nieuwe berijming alle bezwaren tegen de oude ingebracht voor goed wegnam. Stoplappen, ondichterlijke uitdrukkingen en gebrek aan rhythmisch besef manifesteerden zich ook thans. Maar dan tog in oneindig minder mate" (Van der Leeuw 1948:195). Milo weerhou hom daarvan om kritiek op die 1773-Psalmberyming te lewer. Hy sê hy het "afgezien van een gedocumenteerde critiek op onze psalmberijming. Het is water in zee dragen" (1946:166). Van den Berg praat van die 1773-beryming as: "eene zoo schoone berijming" (1805:voorwoord).

In Nederland¹⁸ het die invoer van die nuwe beryming van die Psalms nie 'n beduidende verandering aan die sang gemaak nie, hoewel die lidmate waarskynlik nou beter begryp het wat hulle gesing het. Met Datheen se Psalmboek het die oorspronklike ritme van die Psalms heeltemal verlore gegaan. Die hoop dat die oorspronklike ritmes in die nuwe "Staatsberijming" van 1773 sou herleef is nie bewaarheid nie, want daar was nog steeds botsings tussen teks en musiek, hoewel nie so erg as met Datheen se beryming nie.

Van die 1773-Psalmberyming is gesê: "Algemeen is zij beoordeeld als een liedboek van goed gehalte en in de taal van die tijd

---

¹⁷ Geen beryming kan ooit die ideaal wees in die sin dat dit kanon (maatstaf) is nie. Daar moet dus voortdurend nuwe berymings kom, so dikwels selfs 'n beryming vir elke geslag (dws elke 30 jaar)

¹⁸ en in Suid Afrika.

geschreven ... 'kind van die tijd'" (Kunst 1981:48). Hierdie bundel is vir twee eeue lank gebruik.

Juis die feit dat die 1773-Psalmberyming vir so lank gebruik is sonder om met 'n eietydse beryming vervang te word, het op die ou end negatiwiteit daarteen opgewek. In 1946 skryf Milo: "dat een verzenbundel van 170 jaar oud bezwaarlijk als voertuig van onze gedachten kan dienen. Een groot deel der zinnen is verouderd, doet ons ongewoon of gekunsteld aan. Een belangrijk aantal woorden heeft een andere betekenis gekregen, waardoor eveneens onze psalmzang onzuiver wordt gemaakt. Kortom: de psalmbundel is voor het leeuwendeel niet de taal van ons eigen hart en nog minder de taal van de Schrift" (:166).

4.4.3 Die 1773-Psalmberyming nie die laaste kerkliedbundel nie

Ondanks die verskyning van hierdie nuwe Psalmbundel, is die wens by verskillende geleenthede uitgespreek om, naas die Psalms, ook ander geestelike liedere te sing. In 1806 het hierdie wens 'n werklikheid geword met die totstandkoming van die "Evangelische Gezangen".

4.4.4 Probleme met die Geneefse ritme in die 1773-Psalmberyming

Die Geneefse Psalmmelodieë, wat by die 1773-beryming gebruik is, het 'n lewendige ritme gehad. Die melodieë was ook in hulle ritmiese vorms afgedruk in Datheen se Psalmberyming. Omdat die meeste mense nie kon note lees nie was dit moeilik om die ritme vir die lidmate/kerkgangers te leer. Sonder die hulp van 'n orrel was dit moeilik om die note te lees en te sing, asook om die korrekte ritme te kry.

Met al die probleme in ag geneem was dit dan die maklikste om die Psalms dan maar met ewe lang note (isoritmies) te sing. Op dié manier is die siel van die melodieë daarmee heen en stadige uitgerekte sang is in die hand gewerk. Een skrywer druk dit

volgens Cilllié soos volg uit: "De noten onnoodig rekken, in den mond te draayen, te kaauwen en door ettelijke verlagingen en verheffingen tussen de tanden en het gehemelte slangsgewijze henen te slingeren en te dwarrelen, gelijk tot hiertoe de meest algemeene, doch belachelijke gewoonte geweest was" (Cilllié 1983: 8).

Die ritmiese sang van die Geneefse Psalmmelodieë het waarskynlik in Nederland geleidelik gedurende die sewentiende eeu uitgesterf. In Amsterdam self is daar tot ± 1720 nog ritmies gesing.¹⁹

Die uitsterf van die ritmiese sang was nie net 'n Nederlandse probleem nie.²⁰ "Nu is de zg. isometrische reductie niet een uitsluitend nederlands verschijnsel; wij vonden haar ook in Duitsland, waar zij zelfs eerder en veel vollediger is doorgevoerd dan ten onzent ..... Zo werden de prachtige oude wijzen tot de karakterloze melodieën, die men nog heden ten dage in de meeste van onze kerken horen kan" (Van der Leeuw 1948:197). Isometriesie sang word deur hom getipeer "geestloos gezang in gelijke noten" (1948: 197).

Gelukkig, so skryf Van der Leeuw, is daar in Duitsland en in Frankryk "een beweging aan den gang, die ons de oude melodieën in haar kracht en forse schoonheid terug wil geven" (1948:197).

4.5 Die "Evangelische Gezangen" (EG-1805).

Die EG-1805 het nie onverwags uit die lug geval nie. Die planne om so 'n bundel die lig te laat sien, dateer reeds uit die periode toe daar aan die 1773-Psalmberyming gewerk is.

---

¹⁹ Mathlener beweer dat "die rede vir die verval van die ritmes van die Psalms moet mees waarskynlik gesoek word in die swak vertalings van die Nederlander P. Datheen, wat in 1573 verskyn het" (1979:59). Datheen se Psalmberyming se verskynings-datum word algemeen aanvaar as 1566.

²⁰ Verwys voetnota 18.

Terwyl gewerk is aan Pss 90-106 van die 1773-Psalmberyming²¹ het Van Iperen sy verslag onderbreek: "'t Zal hier niet kwalijk passen, te melden, dat er nu, enige weken lang, in Zeeland, Utrecht en elders, door sommigen verlangd en geijverd is, om, ware't mogelijk, nog enige nieuwe en gezuiverde Evangelische Liederen, bij het Psalmboek geplaatst te krijgen; waar toe ook in Den Haag, enige bewegingen ontstaan zijn" (Kunst 1981:46). Nie net in Nederland is gesprek gevoer oor die wenslikheid om Gesange in te voer nie. "... in de Nederlandse Kerken, evenals in de Protestantse Kerken in Duitsland, Engeland, Zwitserland en elders, enige Godsdienstige Liederen ... (in te voeren), toepasselijk op de Christelijke Feestdagen, de Bedieningen der Heilige Sacramenten, en diergelijke" (Kunst 1981:46, 47).²²

Die voorstel om 'n aantal liedere uit te soek en te "beschaaft" (Kunst 1981:47) is nie in stryd geag met die bepalinge in "de Postacta van de Nationale Synode van Dordrecht 1618/19" nie. In elk geval "Gaf de kerkenorde oorspronkelijk slechts 9 gezangen aan, deze orde kon natuurlijk gewijzigd worden" (Milo 1946:167). "'t Gezang 'O God, die Onze Vader zijt' wordt in de vrijheid der Kerken gesteld, om't zelve te gebruiken of na te laten".²³ Du Toit sê: "Dit gaan hier om 'n beperking van die aantal Gesange en nie om 'n verbod nie" (1985:36). Dit was die gebruik in die Nederlandse kerk om verskillende Gesange in die godsdiensoefening te sing "al het hulle nie in die amptelike sangbundel voorgekom nie. Geleidelik is dan ook al meer gesange gebruik en in die 17e en 18e eeu is verskillende derglike gesangebundels gedruk" (Pont 1979:68).

---

²¹ Volgens du Toit het die 1773-Psalmberyming die liefde vir die kerklied opnuut opgewek en het die behoefte aan gesange by die christelike feesdae ook in breër kring tot openbaring gekom (1971:2).

²² Die drang om Nuwe Testamentiese of evangeliese liedere te sing, kon nie vir altyd onderdruk word nie (Cillie 1982:31).

²³ As 'n Sinode nie eers uitsluitse kan kry of 'n lied gesing mag word of nie, hoe sal 'n kerkraad daaroor kan besluit?

Pont gaan haal die gesanggeskiedenis by niemand minder as by Calvyn self nie. Pont skryf: "Dit is opvallend dat Beza, Calvyn se opvolger, die eerste die neiging openbaar om gesange in die godsdiensoefening te laat sing. E. Doumerge, één van die gesaghebbende Calvynkenners van 'n vorige generasie was van mening dat Calvyn géén finale beginsel oor die gebruik van gesange in die godsdiensoefening neergelê het nie" (1979:67).

Die EG-1805-kommissie het vir homself 'n groot taak met die versameling van gesange gesien en gehoop om "de zuiverheid der leer, midden in den stroom van velerlei gevaarlijke nieuwigheden, in onze gemeenten te bewaren" (Van den Berg 1805:Voorwoord).

Met die **ingebruikname van die 1773-Psalmberyming** het Ds. Ahasverus van den Berg gesê dat dit 'n voorreg sou wees "om niet alleen de nieuwe psalmbelijming te ontvangen, maar ook een daaraan toegevoegde bundel van Evangelische lofliederen" (Kunst 1981:47). Van den Berg self het sy vurige wens te kenne gegee om volgens die voorbeeld van geloofsgenote in ander lande deur die gebruik van Evangeliese lofliedere "God te loof" (Du Toit 1971:1).

Die Provinciale Synode van Noord-Holland het die inisiatief geneem om die EG-1805 te versamel.

4.5.1 Versameling vir die EG-1805

Die kommissie het die opdrag gehad om "liederen bijeen te brengen, die vooral te gebruiken moeten zijn bij bijzondere gelegenheden als huwelijksbevestiging, ingebruikneming van een kerkgebouw en dergelijke. Getracht moet ook worden geschikte zendelingsliederen op te nemen" (Kunst 1981:54).

Een van die groot probleme van die kommissie was "dat de Nederlandse dichters over het geheel zo weinig hebben gedaan voor het kerkgezag" (Van den Berg 1805:Voorwoord). 'n Volgende probleem was dat die kommissie by die skat van eeue se geestelike

liedere verbygegaan het "om een tentoonstelling van hoofdzakelijk eigen 'vertaalwerk' aan te bevelen" (Kunst 1981:54, 55).²⁴ By die voorbereiding van die bundel kon nie een van die groot digters se werke betrek word nie (Du Toit 1971:9). In Februarie 1805 verklaar Van den Berg dat daar by die Nederlandse digters weinig bruikbare liedere gevind is (Du Toit 1971:10) en noodgedwonge moes daar oorgegaan word om gebruik te maak van liedere uit ander taalgebiede, veral Duits. En onder die liedere uit Duits, ontbreek die groot name soos Luther, Paul Gerhardt, Gerard Tersteegen, ens (1991:11).

Op 'n stadium was daar 309 liedere versamel en 250 daarvan is toe afgekeur. Eventueel is 192 liedere gekeur.

4.5.2 Die kommissie het sy eie pad geloop

Die EG-1805 het uiteindelik "geen verzameling van gezangen voor bijzondere gelegenheden geworden. In onze tijd zouden wij de bundel kunnen aanduiden als: *Gezangen over het belijden van de Kerk Anno 1805*" (Kunst 1981:56). Die kommissie wat die bundel saamgestel het, het "zich beperkt tot vertaling van een selectie uit vooral Duitse liederen, vervaardigd door dichters, die de ideeën van de 'Verlichting' met hul vroomheid wilden verbinden" (Kunst 1981:59).

4.5.3 Die invoering van die EG-1805

Voordat die EG-1805 ingevoer kon word het dit al teenstand ervaar.²⁵ "De Gezangenbundel kan nog niet worden ingevoerd, want enkele Provinciale Synodes hebben er moeite mee.

---

²⁴ "Dit gezangenboek is een slecht mengelwerk, waarin enkele liederen zijn opgenomen, die uit de schatten van de Christelijke Kerk tot ons zijn gekomen; liederen die door hun inhoud *kerkliederen* zijn geworden en gebleven" (Kunst 1981:57).

²⁵ "Net soos die menslike werk van die Psalmberymings nog altyd onregsinnige elemente bevat het, so het die menslike werk van die gesange ook onregsinnige gedeeltes ingesluit" (Loots 1948:157).

Uiteindelik wordt de bewilliging toch verkregen en op 1 januari 1807 zijn de Evangelische Gezangen gedrukt en algemeen verkrijgbaar" (Kunst 1981:51).

In meer as een klassis in Suid-Holland was die teenstand teen die Gesangbundel²⁶ so groot dat die Provinsiale Sinode 'n **resolusie moes uitvaardig** waarin predikante wat bly weier het om die gesange in te voer gewaarsku is "ten allerernstigste gereprimandeerd, en volhardende, als moedwillige overtreders der kerkelijke wetten gestraf zouden worden, zelfs tot suspensie en afzetting van hun Dienst" (Kunst 1981:58).

Predikante en lidmate wat teen die gesange was het op verskillende maniere daarteen geprotesteer:

- * Predikante het by die opgee van die verpligte gesang ook die Psalm genoem waarvan die melodie ontleen is en so is die gemeente aangemoedig om in plaas van die gesang 'n Psalm te sing.

Lidmate het:

- * net nie saam gesing nie.
- * As die gesang aan die begin van die erediens opgegee word, het hulle eers ná die sing van die gesang die kerk binne gekom.
- * As die gesang later in die liturgie gesing word het, hulle soms met veel gedruis, die kerk verlaat.

Dwangmaatreëls het oa die volgende behels:

- * kerkraadslede is vanweë volgehoue verset teen die gesange uit hulle amp onthef.
- * 'n geval is selfs bekend waar iemand ses dae tronkstraf, 'n boete van 15 franke en die hofonkoste moes betaal vir skending van die goeie orde van die erediens (Du Toit 1971:22, 23).

---

²⁶

Verskeie Nederlandse kerkhistorici praat van "De Gezangenkwesie" (Bakhuizen van den Brink 1968:184; Kruithof sj:26). Du Toit skryf 'n insiggewende proefskrif oor "Die Gesangekwessie" in Nederland en veral in Suid-Afrika (1971).

Die **dwangmaatreël om Gesange te sing** het 'n negatiewe invloed gehad. "De haat, door dwang gewekt, keerde zich tegen den ganschen bundel en verwierp ook wat er goeds in was" (Kruithof sj:19). Du Toit stem saam dat die gesangedwang met die invoering van die EG-1805 "'n baie ongelukkige ontwikkeling" was (1971:25). Die gesangedwang het die felheid van die gesangestryd laat toeneem.

In verskillende gemeentes was daar ernstige beswaar teen die bundel en die bundel het dáár aanleiding tot groepvorming gegee.

Om die bundel in sommige gemeentes gevestig te kry, was 'n **voorskrif/opdrag nodig**: "Een opdracht om tenminste eenmaal in elke kerkdienst een lied uit het Gezangenboek op te geven!" (Kunst 1981:60).

Aan die ander kant was daar gemeentes wat hartlik saamgestem het met die bundel en wat dit met entoesiasme in ontvangs geneem en gebruik het as "een der voornaamste gedeelten van onze openbare godsdiensttoefening..." (Van den Berg 1805:Voorwoord).

Uit toesprake by die ingebruikneming van die EG-1805 kan afgelei word dat die kommissie self nie heeltemal gerus was oor die ontvangs wat die bundel sou beleef nie. Die "raadspensionaris" het die hoop uitgespreek "dat die invoering sal kan gebeur sonder enige onaangenaamheid of verwarring ...." (Du Toit 1971:8). Van den Berg daag die gemeente uit om die EG-1805 "zonder vooroordeel" te gebruik en dan sal hulle "groote nuttigheid ... voor uw hart" ervaar (1805:Voorwoord).²⁷

---

²⁷

Van den Berg was baie optimisties oor die vreedsame invoering van die EG-1805. Die bejaarde "vader" van die gesangebundel is egter pas na die invoering daarvan op 6 Januarie 1807 oorlede. Die teleurstelling vanweë al die onaangenaamheid by die invoering het hom gespaar gebly (Du Toit 1971:25).

4.5.4 Die melodieë van die EG-1805

Wat die melodieë betref het die Kommissie "ons niet alleen bediend van de aangenaamste onzer gewone psalmwijzen, maar ook van de meest bekende zangwijzen in de Hoogduitsche Kerken gebruikelijk; doch hebben getracht te zorgen, zoowel voor de gemakkelijheid, als voor de welluidendheid, en wenschen hierdoor zooveel te meer toegebracht te hebben tot opwekking van den heiligen zanglust" (Van den Berg 1805:Voorwoord).

4.5.5 Die EG-1805 'n belangrike aanvulling tot die Psalms

Du Toit tipeer die invoering van die EG-1805 as 'n belangrike aanvulling by die Psalmberyming. Vir dekades sou die gelowiges in Nederland, Suid-Afrika, Amerika en elders deur middel van die gesange van die EG-1805, tot lof van God Drie-enig kon sing (1971:18). Van den Berg skryf in die Voorwoord van die EG-1805: "...dewijl de Christenheid, door alle eeuwen heen, geestelijke gezangen bij de Psalmen gevoegd heeft, daar al de Protestantsche Kerken buiten's lands Evangelische Gezangboeken hebben, en de Hervormde Engelsche en Waalsche gemeenten in ons Land derzelver nuttig gebruik hebben ingevoerd, ja zelfs achter ons gewoon Psalmboek eenige gezangen gevoegd zijn, zoo is het nie vreemd, dat een aanzienlijk deel onzer gemeenten, opgewekt door de proeven van gezangen, in den geest en toon van het vervulde Evangelie gestemd, reeds lang naar een Evangelisch Gezangboek verlangd heeft".

4.5.6 Gevolge van besware teen die EG-1805

Wat was die gevolge van besware teen enkele Gesange? Die besware teen die inhoud van enkele Gesange het gelei tot groeiende besware teen die EG-1805 as geheel. Een van die hoof beswaarmakers teen die sing van die Gesange was Hendrik de Cock (1801-1842). De Cock word "om zijn bestrijding van de in 1807 ingevoerde Evangelische Gezangen afgezet" (Bakhuizen van den

Brink 1968:177)).²⁸ Die saak het uiteindelik gekulmineer in die "Afscheiding" in 1834 van "de Christelike Gereformeerde Kerk (Kunst 1981:74, 91; Bos 1956:98a ev).²⁹ 'n Slagspreuk van die Christelike Gereformeerde Kerk was: "Geen gezangen-narigheid in de Christelike Gereformeerde Kerk!" (Kunst 1981:91). Met die invoering van die EG-1805 is die gesangekwessie geskep "wat nog lank 'n strydpunt in die kerk sou bly" (Du Toit 1971:26). Bakhuizen van den Brink noem die Gesangekwessie "een van de buiten alle proporties opgeblazen, pijnlijke en beschamende zaken in het leven van de Hervormde Kerk geweest" (1968:184).

4.5.7 In retrospek

Du Toit kom tot die konklusie dat dit jammer is dat die EG-1805 nie spoedig hersien en verbeter is nie. Wat met ander sangbundels oor die wêreld heen gebeur, is dat die minder gelukkige en onbruikbare liedere net nie weer in 'n nuwe bundel opgeneem word nie. Sulke nuwe bundels, opvolgbundels,³⁰ verskyn dan binne 'n redelike tyd. "In Nederland en Suid-Afrika sou 'n hersiening van die EGB eers in die 20e eeu kon plaasvind" (Du Toit 1971:19).

4.6 Die Vervolgbundel (1866)

Die behoefte aan 'n vervolgbundel op die EG-1805 is gou aangevoel. Daar is toegegee "dat de Nederlandse Kerk in deze 192 liederen wèl liturgisch materiaal gekregen had voor de hoofdstukken van het kerkelijk jaar, maar voor bijzondere

---

²⁸ De Cock het na sy skorsing tyd "om een boekje van Jacobus Klok, verver en koopman te Delfzijl, waarin deze de Evangelische Gezangen vooral op grond van wat erin verzwegen werd veroordeelde als 'sirenische minneliederen om de gereformeerden al zingende van hun zaligmakende leer af te helpen en een valse en leugenleer in te voeren' van een aanbevelende voorrede te voorsien" (Bos 1957:232b).

²⁹ Vir verdere studie oor die "Afscheiding" lees: "De Afgescheidenen en hun voorgangers [(De Vaders van de Scheiding)] Kunst (1981:73 ev)].

³⁰ In Nederland was dit die "Vervolgbundel" (1866).

gelegenheden als 'de aanneming van lidmaten, de doop van bejaarden, de voorbereiding van het Avondmaal, die huwelijks-inzegening, de bevestiging, de intrede, het afscheid, het overlijden van een leraar, de bevestiging van kerkeraadsliden, de hervorming, de oudejaarsavond' was de Kerk zonder geschikte liederen gebleven" (Kunst 1981:82). Daar was ook geen sendingliedere in die bundel nie. Magtiging tot die opstel van 'n vervolgbundel is in 1847 verleen.

In 1853 het die "Commissie Toezicht E.G."³¹ wat vir dié doel deur die Sinode benoem is "eindelijk een bundeltjie met 16 gezangen ter beoordeling" aan die Sinode voorgelê. "Het oordeel van de Synode valt niet gunstig uit. Op enkele uitzondering na luidt het: niet aanbevelenswaardig!" (Kunst 1981:82, 83).³² Die indieners "'moesten hun arbeid nog eens nauwkeurig herzien', enkele liederen eruit verwijderen, de nodige veranderingen aanbrengen en omzien naar 'liederen, bijzonder naar de eigenaardige behoefte van onze tijd'" (Kunst 1981:85).

Allerlei probleme is met die melodieë ervaar. Die proewe deur orrelis Francois Hageman is afgekeur en die orrelis Johannes Bastiaans wou dubbel die honorarium ontvang vir die "33 'nieuwe zangwijzen'" wat hy gelewer het. "Veel ingrijpender zijn de moeilijkheden met de uitgevers" (Kunst 1981:88).

Die Vervolgbundel het uiteindelik in 1866 verskyn.³³ "Het heeft

---

³¹ "Commissie van Toezicht op de druk en de uitgave der Evangelische Gezangen" verder aangedui as "Commissie Toezicht E.G." (Kunst 1981:82).

³² Vir die stryd tussen die Algemene Synodale Commissie ("de A.S.C.") en die "Commissie Toezicht E.G." sien Kunst 1981:83 ev en Loots 1948:159 ev.

³³ Kunst beskou die Sinodale belangstelling vir die uitbreiding van die EG-1805 as gering. Hierdie geringe motivering "moge blijken uit de woorden waarmee Dr. A.W. Bronsveld (1830-1924) zijn geschrift over de Vervolgbundel heeft ingezet.

Dit werk verscheen na zijn overlijden; het werd in 1927 uitgegeven" (Kunst 1981:82).

heel wat stryd en geduld gekost voor de Vervolgbundel in 1866 van de pers kon komen" (Kunst 1981:89).

4.6.1 Die invoering van die Vervolgbundel (1866)

Dit lyk of die Sinode wel deur die invoering van die EG-1805 geleer het. "De dwang van het moeten zingen is verdwenen" (Kunst 1981:88). In gemeentes waar lidmate wel verplig was om 'n gesang te sing, "werden de liederen uit de Vervolgbundel niet gezongen" (Groenewoud 1961:484a).

Die "vertaalde klassieke" liedere was 'n aanwys. Die klassieke gesange het gou by die gemeente bekend en geliefd geword en geliefd gebly. "Deze liederen bezitten 'enigermate als de Psalmen, door alle tijden heen een onvergankelijke waarde, vooral voor huiselijk gebruik'" (Kunst 1981:88).

4.6.2 Kritiek teen die Vervolgbundel

Waar die bundel deur gemeentelide met geesdrif ontvang is, was die vreugde van korte duur. "De gezangen van de predikanten-dichters kregen van vooraanstaande letterkundigen harde kritiek te verduren ... De hoogtij van de preekstoel-dichters ging spoedig voorbij ... de Tachtigers hebben zware censuur geoefend" (Kunst 1981:90).

Aan die anderkant skryf Loots (1948:160) "Dit (Die Vervolgbundel) het die volle, heerlike lig van die Nuwe-Testamentiese Bedeling in die lied van Gods Kerk gebring en het dit vir die gelowiges moontlik gemaak om oa in die woorde van die beroemde klassieke lied, *Te Deum Laudamus* (Ges 3) die hoë lof van God Drieënig uit te jubel:

'U, Vader, U sy lof op hoog verhewe toon!
Lof sy u Seun wat onder ons wil woon!
Ons loof u Heil'ge Gees, die Trooster van ons harte,
ons Leidsman op die weg deur alle aardse smarte!
U Kerk loof U alom, waar U dit ook vergader,
in Hemele en op aard' loof alles U, o Vader!'"

Die Vervolgbundel op die EG-1805 wat in 1866 in Nederland ingebruik geneem is, "is nie in Suid-Afrika aanvaar nie, hoewel die gehalte daarvan hoër gestel word as dié in die EG 1806" (Cillié 1982:31).

In hoofstuk 5 gaan ons kyk na die geskiedenis van die kerklied vanaf 1652 tot 1820 in SA.

HOOFSTUK 5

DIE KERKLIED IN SUID-AFRIKA, 1652-1820**5.1 Inleiding**

Om die kerklied in hierdie periode¹ in SA te beskryf, moet ons eers 'n duidelike prentjie hê van die kerk self gedurende hierdie tydperk.² Dit sal selfs nodig wees om verder in die geskiedenis terug te gaan as 1652 toe die verversingspos aan die Kaap gestig is.

Teen die einde van die vyftiende eeu was Suid-Afrika nog onbekend aan die beskaafde volke van Europa. Nog nooit tevore het 'n blanke hier voet aan wal gesit nie.

Vir eeue lank was die volke van Europa net met hulself besig. Geleidelik het hulle egter ontwaak en besef dat die ryk Ooste en die onbekende Nuwe Wêreld handelsgeleenthede vir hulle sou kon bied. Hulle het die vlerke begin spreid en nuwe wêreldstreke ontdek, oa Kaap die Goeie hoop.

5.2 Die Oosterse handel en die Portugese

Die Oosterse lande was vanaf die vroegste tye bekend vir hulle fabelagtige rykdomme. Die kosbaarste handelsware is vir Europa uit die verre Indië ingevoer. Mettertyd het die Portugese besef dat hulle groot winste sou maak as hulle die skatte met Portugese skepe van Indië af na Europa toe sou vervoer. Sedert die einde van die 15e eeu was die **Portugese die alleenhouers** van die voordelige handel met die Ooste (Wêreldspektrum 1983, band 28 :64d). En dit was juis op een van dié seetogte dat Bartholomeus Diaz die Kaap ontdek het. Bartolomeus het in 1486 om die

---

¹ Die invoer van die 1805-"Evangelische Gezangen" in 1814 word in hoofstuk 6 behandel.

² In navolging van die Nederlandse praktyk word nog dikwels in die Suid-Afrikaanse konteks van 'n "vaderlandse kerkgeskiedenis" gepraat (Van der Watt 1975:2).

suidpunt van Afrika geseil (Moorees 1937:1). Nadat hy op enkele plekke aan die kus geland het, het hy 'n kruis op 'n eilandjie in Algoabaai geplant as teken dat hy die land vir sy koning in besit geneem het. Meer as 'n eeu van Portugese skeepsvragvervoer het gevolg.

Die Nederlanders het die handelware by die Portugese skeepsvaarders gekoop en dit dan verder in Europa versprei.

5.3 Die Stigting van die Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)

Sedert 1595 het die Nederlanders egter self om die Kaap gevaar en die handelware in die Ooste gaan haal. Nederland was te klein om sy welvaart alleen uit inheemse bronne te put. Buitelandse handel was van kardinale belang. Verskillende handelsmaatskappye het in 1602 saamgesmelt en die **Vereenigde Oost-Indische Compagnie** (VOC) gevorm, onder direksie van die Here XV11. Die VOC was 'n groot en magtige liggaam met 'n kapitaal wat 'n sterk handelsvloot kon uitstuur. Handel is veral gedryf in kosbare speserye soos kaneel, neutmuskaat, foelie, peper en kruienaeltjies (Wêreldspektrum 1983, band 28:64b).

"Die maatskappy is opgerig met die bepaalde doel om handel te dryf; maar dit is kenmerkend van die gees van die tyd en van die Nederlandse volk in dié dae dat dit kragtens die tweede oktrooi deur die State aan hul verleen in 1622 ook verplig was tot die **"conservatie van het publycque geloof"** (soos aangehaal deur Moorrees 1937:2, 3, my kursivering).³ Van der Watt sê dat dit

---

³ Instruksie is in 1609 aan die eerste Goewerneur-Generaal van Indië gegee "om den Oost Indischen handel, tot verbreiding van den naam van Christus, zaligheden der onchristenen" aan te wend. **Predikante** en skoolmeesters **is deur die VOC aangestel** en hulle moes werk "tot bevordering van de bekeering der onchristenen, en tot leering van hunne jeugd, opdat de naam van Christus verbreid ....". In 'n latere instruksie (1617) word die Goewerneur-Generaal en Rade van Indië verplig om behoorlik verslag te doen, nie slegs van handels- en oorlogsake nie, maar ook

prakties neergekom het op "die stigting en bevordering van die Gereformeerde Kerk" (1988:4).⁴

Die **vermenging van die handelsbelange** van die Kompanjie met die **voortplanting van die Evangelie**, iets wat ons in byna al die stukke van die tyd aantref, wek die vermoede dat - soos trouens ook te verwag was - hulle die **godsdiens ondergeskik** gemaak het aan die **geldelike voordeel van die Kompanjie** (Moorrees 1937:3, 4).

Maar al is dit waar dat hulle meer deur politieke en handelsbelange as deur suiwere godsdienstige motiewe gedryf was, tog het hulle die godsdienstige belange van die amptenare en onderhoriges van die Kompanjie, en van die inboorlinge in die kolonies wat aan sy gesag onderworpe was, nie uit die oog verloor nie (Moorrees 1937:4).

5.4 Die VOC toon toenemende belangstelling in die Kaap

Reeds in die begin van die sewentiende eeu het die bewindhebbers van die Kompanjie die belangrikheid van die Kaap ingesien as 'n verversingspos vir hulle skepe, maar eers teen die helfte van die sewentiende eeu het hulle begin stappe doen om die land in besit te neem.

Die VOC se doel was niks meer as om 'n verversingspos of halfwegstasie hier op te rig nie. Die verversingspos moes sorg vir vars kos en water vir skepe onderweg ná of van die Ooste.

Ten spyte van die godsdienstige uitsprake was die VOC 'n handelsmaatskappy wat finansiële profyt bo sieleheil of kerklike

---

"bijzonder in het stuk van de voortplanting van de Christelijke religie ...." (soos aangehaal deur Moorrees 1937:3).

⁴ Moorrees sê dat die stigting van die VOC bestem was om "'n allerwigste invloed uit te oefen ook op die geskiedenis van Suid-Afrika" (1937:2).

vooruitgang gestel het.

5.5 Die Haarlem-skeepsramp in Tafelbaai in 1647

Op 25 Maart 1647 (Böeseke 1965:35; vgl Wêreldspektrum 1983, band 10:63d) tref 'n ramp die VOC, toe een van hulle beste skepe, die **Nieuw-Haarlem**,⁵ as deel van 'n handelsvloot van drie skepe, op sy terugvaart in Tafelbaai tydens 'n hewige storm, op Blauwberg-strand gestrand het.⁶

Na drie dae het die Haarlem se kaptein met 'n klompie van die bemanning, met die oorblywende twee retoerskepe, Nederland toe vertrek. Veertig lede van die bemanning van die Haarlem is deur Engelse skepe na St. Helena geneem. Onderkoopman Leendert Janszen moes met 60 bemanningslede by die wrak van die Haarlem in Tafelbaai agterbly. Sy opdrag was kort en kragtig: Janszen moes die hele vrag beveilig, beskerm en bewaak tot 'n retoervloot die volgende jaar weer daarlangs sou verbykom. Die timmermanne het dadelik opdrag gekry om skuilings te bou, nie net vir die bemanning nie, maar ook vir die kosbare vrag wat nie verlore mog gaan nie.

Janszen se manne het dae lank hard gewerk om die vrag van die gestrande Haarlem se wrak af te kry. Dit was nie 'n maklike taak nie. Veral die sakke peper het groot probleme veroorsaak. Die soutwater het die peper laat gis en saam met die damp van die smeltende suiker het dit 'n hele paar matrose in die ruim laat flou word. Die brousel het ook baie rotte en muike laat vrek en dit het die stank vererger (Wêreldspektrum 1983, band 10:64b).

Aan boord van die Haarlem was daar heelwat tuingereedskap en groentesaad. Janszen het sy manne dadelik laat tuinmaak. Dit was 'n matige herfs en die groente het goed gegroei. Beeste en

---

⁵ wat later net as die Haarlem bekend sou staan.

⁶ Venter skryf oor die Haarlem-ramp: "Nee, dit was nie toevallig nie. Ook was dit nie 'n ramp nie: dit was 'n bestiering van die Here dat dit moes gebeur" (1983:27b).

skape is geruil en die Kaap was, wat kos betref, 'n ware paradys (Wêreldspektrum 1983, band 10:64c).

5.6 Jan van Riebeeck in 1648 in Tafelbaai

'n Medisynemeester, onderchirurg en skeepsdokter, dr Jan Anthonisz van Riebeeck (1619-1677) [(Böeseke 1965:390); vgl die Afrikaanse kinderensiklopedie Deel 8 1956:3474b] was deel van die retoervloot. 'n Jaar ná die Haarlem-ramp, was hy skeepsdokter op die Het Hof van Holland wat die gestrande personeel kom oppik het⁷ (Böeseke 1965:390).⁸ By dié geleentheid het Van Riebeeck 18 dae aan die Kaap vertoef en dié wêreld goed deurgekyk (Wêreldspektrum 1983, band 28:23b).

5.7 Van Riebeeck se agtergrond en ervaring

Van Riebeeck het in Culemborg groot geword by sy oupa, Govert van Gaesbeeck. Die "huislike tug was streng en die atmosfeer diep godsdienstig. Sy dag het 'n aanvang geneem met die **oggendgodsdienst**, wanneer oupa in die groot eetkamer 'n gedeelte uit die Bybel voorgelees het. Hy is veral goed opgelei in die beginsels van die ware godsdienst, want dit het die belangrikste deel van die leerplan uitgemaak" (Die Afrikaanse Kinderensiklopedie, band 8, 1956:3474b).

In die Verre Ooste het die jong dokter nie lank aan sy professie getrou gebly nie. Hy was baie vooruitstrewend en het gesien dat daar in die handel vir hom veel meer kans op bevordering was. Op 'n stadium was hy onderkoopman op die eiland Decima, die handelstasie van die Kompanjie in Japan, **waarheen hy nie eens sy Bybel nog saamgeneem het nie** (Die Afrikaanse Kinderensiklopedie, band 8, 1956:3475a). Die feit dat hierdie gegewens iewers opgeteken is, is 'n bewys daarvan dat die Bybel vir Van Riebeeck

---

⁷ Van der Watt (1988:2; vgl Moorrees 1937:4) sê dat Van Riebeeck 'n passasier was op hierdie retoervloot.

⁸ Wêreldspektrum praat van die skip as **Coninck van Polen** (1983, band 10:66b)

baie belangrik was.

Van Riebeeck is getroud met Maria de la Queillerie wie se grootvader en vader Hugenate-predikante was. Die Van Riebeecks se huwelik was dus die tussen Geus en Hugenoot.

Van Riebeeck word beskryf as 'n "knap en wakker man en hy het die tydelike nedersettingie goed bekyk" (Wêreldspektrum 1983, band 10:66b). Ons lees dat Van Riebeeck 'n "man in die fleur van sy lewe, gesond, lewenslustig, met 'n grenslose optimisme en 'n vaste vertroue in God" was (Die Afrikaanse Kinder-ensiklopedie, band 8, 1956:3476b). Böeseken beskryf Van Riebeeck as 'n man "met 'n gesonde, besadigde oordeel ... iemand met 'n veelbewoë verlede" (1965:36).

5.8 Oorweging van die Kaap as nuwe verversingspos deur die VOC

Gewoonlik het die skepe St. Helena aangedoen vir vars voorrade. Onverskillige bemanning het 'n paar jaar tevore 'n klompie honde op St. Helena losgelaat. Die honde het aangeteel en die varkbevolking, die skepe se vars vleisvoorraad, begin uitroei. St. Helena het toe as verversingspos vinnig agteruitgegaan en daar moes iewers anders 'n nuwe verversingspos ontwikkel word. (Wêreldspektrum 1983, band 10:66b).

Die bewindhebbers, wat lank reeds 'n **halfwegstasie** iewers oorweeg het, versoek Janszen (van Haarlem-faam) om 'n **remonstrantie**⁹ op te stel oor die wenslikheid om 'n verversingspos by die Kaap aan te lê. Sy **verslag oor die Kaap was positief** - so ook sy verslag oor die inboorlinge (Moorrees 1937:5). Hy het nie gedink dat die inboorlinge so sleg was nie as hulle net regverdig behandel word en geen geweld teen hulle gebruik word nie. Die ongelukkige voorvalle wat vorige ekspedisies gehad het, toe mense deur die inboorlinge doodgemaak is, was veroorsaak deur die Khoikhoi se

---

⁹ Remonstransie = teenbetoog, protes, beswaarskrif (HAT 1979:895a).

oortuiging dat hulle skape en beeste geroof was. Janszen kom tot die gevolgtrekking "dat men wel ende in goede correspondentie met haer levende .... metter tyd eenige van haer kinderen tot jongens ende dienaars (sal) gebruijcken ende in Christelijcke religie optrecken ... veel zielen tot de Christelijcke gereformeerde religie ende Godt toegebracht werden .... niet alleen sal strecken tot voordeel ende proffijt van d'Ed. Comp. maer tot preservatie ende behoudenisse van veel menschen leven, dat het treffelijckste is tot grootmaking van Godes alder heilighste name, voortplantinge sijnes heilige Evangeli ...." (Soos deur Moorrees 1937:5 aangehaal; vgl Böeseken 1965:38).

Die **vermenging van besigheidsbelange, politieke voordeel en Gods Koninkryk was tipies van die denke** wat in daardie tyd in Europa gegeld het.

5.9 Van Riebeeck: Goewerneur in die Kaap

Jan van Riebeeck het sy dienste vir die VOC aangebied as kommandeur vir die verversingspos aan die Kaap nadat Matthys Proost (Janszen se assistent) dié aanbod van die VOC in 1651 om kommandeur van die verversingspos aan die Kaap te word, van die hand gewys het. In sy opmerkinge oor die **remonstrantie** van Janszen was dr. Van Riebeeck se oordeel oor die inboorlinge minder gunstig (Vgl Janszen se mening hierbo). Van Riebeeck het egter toegegee dat dit goed sou wees om die Hottentotte die Nederlandse taal te leer, maar nog beter "de voortplantinge onser gereformeerde Christelijcke religie ..." (Moorrees 1937:5). Saam met Van Riebeeck "het die Nederlandse taal en tradisie hier beland, en daarmee saam die .... Christelike godsdiens" (Venter 1983:28; vgl Böeseken 1965:38). Die Hottentotte moes beskaaf word "deur die Christelike geloof aan hulle te verkondig" (Die Afrikaanse Kinderensiklopedie, band 1, 1956:206b).

Van Riebeeck is as kommandeur aangestel met 'n salaris van 75 gulden per maand (Böeseken 1965:38).

Op 24 Desember 1651 het die **Drommedaris**, die vlagskip van die kommandeur, die **Reyger** en die **Goede Hoop** die hawe van Texel, Nederland, uitgeseil (Wêreldspektrum 1983, band 28:23c). Ná 'n voorspoedige reis van slegs 104 dae het hulle op 6 April 1652 in Tafelbaai aangekom. Die volgende aand, Sondag 7 April, het Van Riebeeck voet aan wal gesit (Moorrees 1937:6). Net voor hy aan wal gegaan het, moes Van Riebeeck die **formuliergebed**, wat die VOC opgestel het, voorlees.¹⁰ Van die oomblik dat Van Riebeeck voet aan wal gesit het, "dagteken die stigting van die Kolonie, en daarmee begin die geskiedenis van ons Kerk in Suid-Afrika" (Moorrees 1937:6).

Van Riebeeck se opdrag was om 'n fort te bou, om voedselgewasse en vrugtebome te plant, vee te ruil by die Hottentotte, met wie hy die vrede moes bewaar. Die verversingspos so gou moontlik selfversorgend te maak en die onkoste laag te hou (Wêreldspektrum 1983, band 28:23c).

Van Riebeeck se mense het die eerste paar weke op die skepe van die stigtingsvloot gebly en ná 24 April op land in tydelike

---

¹⁰

"O Barmhartige, goedertierende God en Hemelse Vader; Aangesien dit u Goddelike Majesteit behaag het om ons aan te stel .... hier aan die Cabo de Boa Esperance ... om besluite te neem ... waardeur die Justisie gehandhaaf sal word, en wat onder wilde, astrante mense u ware gereformeerde Christelike leer mettertied sal verbrei tot lof en eer van u Heilige Naam .... waartoe ons sonder u genadige hulp nie in staat is nie, so bid ons U derhalwe o, allergenadigste Vader dat U ons met U Vaderlike wysheid wil bystaan .... onse harte verlig, sodat alle verkeerde gevoelens, misverstande, en soortgelyke gebreke van ons geweer mag word en onse harte van alle menslike hartstogte rein mag bly en ons gevoelens van so 'n aard mag wees dat ons besluite mag lei tot grootmaking en eer van u Allerheiligste Naam ... sonder om ag te slaan op eie ... voordeel. Dit alles en meer is nodig tot uitvoering van ons diens en tot saligheid van ons siele. Ons bid en begeer dit alles in die Naam van u Liewe Seun, onse Heiland en Saligmaker, Jesus Christus". (Die oorspronklike Nederlandse teks is te kry in Venter 1983:31, asook in Feitsma sj:89, 90, 91).

wonings van hout en seildoek gewoon. Van Riebeeck het met 'n groepie van 90 mense in die Kaap agtergebly nadat die stigtingsvloot vertrek het. Die werk aan die fort is toe begin (Wêreldspektrum 1983, band 28:23c). Die fort is eers teen die einde van 1653 voltooi, hoewel dit al sedert Augustus 1652 gedeeltelik bewoon was.

By baie volke het die gewoonte in die verlede bestaan om op vasgestelde tye, of by besondere geleenthede, bepaalde dae af te sonder om God aan te roep om hulp of God te dank vir seën. Veral in Nederland, waar die gereformeerde volk sy afhanklikheid van God gevoel het, was sulke dae afgesonder. Geen wonder dus dat Van Riebeeck bepaal het dat die dag van sy aankoms, **6 April**, tot 'n **jaarlikse dank- en biddag afgesonder** sou word, "ten eynde daar bij des Heeren weldaeden, aen ons bewesen, bij ons naecomelingen noyt vergeten, maer altyt tot Godes eere, ter gedachtenisse in memorie gehouden mogen worden" (Soos aangehaal deur Moorrees 1937:24). Dit bly 'n ope vraag wat en hoeveel op so 'n jaarlikse dank- en biddag gesing is.

Jan van Riebeeck was oortuig dat die halfwegstasie alleenlik geslaagd sou wees, indien die Kompanjie boere sou toelaat om grond rondom die fort te bekom en hulself as koloniste te vestig, sodat hulle hulle produkte aan die Kompanjie kon lewer. In 1659 is nege amptenaar/boere toegelaat om hulle as vryburgers/koloniste te vestig - die eerste tree in die rigting van kolonisasie.

Na 10 jaar het Jan van Riebeeck na die Ooste vertrek. Hy was trots op wat hy in SA tot stand gebring het (Die Afrikaanse Kinderensiklopedie, band 8, 1956:3477b).

5.10 Die eerste gemeente

Die totale organisasie van die kerk in die Kaap was gereël deur die VOC wat in die Nederlande die bevoegdheid van 'n soewereine staat gehad het. Dit was destyds in Nederland aanvaar dat dit

die plig van die **staat** was om te **waak oor die godsdienstige sake en oor die kerk in sy gebied**. Die VOC¹¹ het homself verantwoordelik gehou vir die bevordering en beskerming van die Gereformeerde Staatskerk in sy gebied. "Van die begin af sou Van Riebeeck sorg dra dat hierdie kerklike lewe in die nuwe stigting volgens die eise van Gods Woord en 'conform de loffelycke gewoonte van de gereformeerde kerkcken' ingerig word" (Van der Watt 1988:4). Die **kerkregtelike posisie van die kerk in die Kaap** was dat die kerk in die Kaap **oorheers is deur die Gereformeerde kerkreg, soos bedryf in Nederland**. Die kerk in die Kaap kon geen **selfstandige besluite neem nie**.¹² Alle besluite was **onderhewig aan die goedkeuring van die Kompanjie**¹³ en kerkregtelik het die

---

¹¹ Die VOC het in die Nederlande die bevoegdheid van 'n soewereiene staat gehad. Die VOC het alles eenvoudig van bo af gereël - selfs die korrespondensie met die Ring van Amsterdam.

¹² Die owerheid het die predikante se salarisse betaal, hulle geplaas en verplaas en selfs hulle diens beëindig na hulle eie goeddunke (Van der Watt 1988:65). Predikante moes aan die owerheid 'n eed van getrouheid aflê en was as amptenare van die Staat beskou - in rang gelyk aan 'n onderkoopman.

Die owerheid het die tye van die erediens bepaal en die 1773-Psalmberyming kon eers in 1775 ingevoer word nadat die owerheid dit goedgekeur het.

Die Politieke Raad het by geleentheid die Kommissaris-Politiek opdrag gegee om die gemeente te vra om vinniger te sing. Die kerk is as deel van die staatsmasjienerie beskou en gebruik - sonder dat die kerk 'n enkele woord van protes laat hoor het.

¹³ Ds Baldeus het by geleentheid geweier om die kind van 'n slavin te doop. Die Sinode van Dordrecht (1618-1619) het besluit dat die ongedoopte kinders wat oud genoeg is om onderwys te ontvang (dws ±7 jaar en ouer) liefers nie die kinderdoop moes ontvang nie, dog grondig in die grondwaarhede van die Christelike geloof onderrig moes word, en dat hulle ná geloofsbelydenis gedoop moes word. Die saak is LW! nie na die kerkraad, of die Klassis van Amsterdam verwys nie, maar na die Politieke Raad aan die Kaap, wat ds Baldeus beveel het om die slawekind die volgende Sondag 28 Maart 1666 te doop.

Kaapse kerk geressorteer onder die Klassis/Ring van Amsterdam.¹⁴ **Geen ander denominasies is toegelaat nie.** Dit het dan ook beteken dat **nét die Nederlandse goedgekeurde Gereformeerde kerklied gesing mag word.**¹⁵ Aanvanklik was dit die **1566-Datheense Psalms en later die 1773-Psalmberyming.** Dit moet duidelik gestel word dat die kerk¹⁶ aan die Kaap die swaar hand van die owerheid¹⁷ ervaar het (Van der Watt 1988:9).

Die **cuius Regio eius Religio**-beginsel het gegeld, dws die geloof van die owerheid bepaal die godsdiens van die land. Tot en met die koms van die Engelse bewind in 1795 was die Kaap onder Nederlandse bewind met die Gereformeerde/Hervormde/NG Kerk as amptelike Staatskerk. Enige ander geloof het dit moeilik, indien nie onmoontlik, gevind om 'n vastrapplekkie aan die Kaap te vind.

Die patronaatsreg van die Kompanjie is streng toegepas en gehandhaaf. Die Politieke Raad het die kerkraadslede gekies uit 'n dubbeltal name deur die kerkaad voorgelê. Alle kerkraadsvergaderings is deur 'n kommissaris-politiek bygewoon, wat van alle kerklike werk-saamhede aan die Politieke Raad verslag gedoen het. Van der Watt skryf: "Daar was haas geen kerklike terrein wat nie aan staatsinmenging blootgestel was nie .... Kerklike toestande het uitgewys dat ons nie langer 'n staatskerk het nie maar wel 'n staatsdepartement!" (1988:64, 68).

¹⁴ Moorrees verwoord die situasie so: "Die Kerk (was) onder beheer van die Oos-Indiese Kompanjie, dog in kerklike verband met die Klassis van Amsterdam. 1652-1804" (1937:9).

Van der Watt verklaar hierdie godsdiens staat só: "Dit is miskien daaraan toe te skryf dat die Kaapse Kerk eintlik twee meesters moes dien: naas die kompanjie was daar ook die vaderlandse kerk wat in 'n soort van 'n paternalistiese houding die Kaapse Kerk klein en afhanklik van die kerk in die vaderland gehou het deurdat voortdurend op die advies en leiding uit die moederland staatgemaak is" (1988:66, 67).

¹⁵ Datheen se 1566-Psalmbboek - sien punt 5.13.

¹⁶ Gereformeerde, Nederduits Gereformeerde en Hervormde is as wissel terme gebruik.

¹⁷ van die Kaap sowel as van Nederland.

Die klein Kaapse gemeenskappie was aanvanklik ongeorganiseerd, en eintlik niks meer as maar net 'n kerklike voorpos sonder vaste leraar en ampsdraers nie. Die "kerk" in die Kaap was aanvanklik onder die geestelike versorging van die sieketrooster, Willem Wylant, wat 'n staatspos beklee het.

Die **oorgrote getal verversingsposwerkers was lidmate van die Gereformeerde kerk in Nederland**. Hierdie mense het die kerk met hulle saamgebring, sodat "tereg gedurende die eerste jare van die volksplanting gepraat kan word van die **kerklike lewe aan die Kaap**" (Van der Watt 1988:4).

Die "gemeente" aan die Kaap moes die eerste 13 jaar (die kerk sou eers in 1665 tot 'n vaste organisasie kom) sonder 'n verkose kerkraad en 'n geordende predikant klaarkom. Die sakramente moes gevolglik aan lidmate bedien word deur geordende leraars op die retoervlote, onderweg na die Ooste of op pad terug na Nederland. Gedurende die eerste 11 jaar het 27 predikante, afhangende van die skeepsrooster, soms op weeksdag, hier aan die Kaap gepreek (Moorrees 1937:15).

Die eerste "gemeente" aan die Kaap het bestaan uit 9 vryburger-gesinne, amptenare van die VOC, soldate en matrose. Laasgenoemde 2 kategorieë het bestaan uit verskillende nasionaliteite met **verskillende godsdienstige agtergronde**. Die soldate en matrose was bekend vir sedeloosheid en ruheid. Hierdie eerste "Christelike" vesting (met oa sy soldaat- en matrooslidmate) was glad nie 'n model wat die plaaslike inwoners sou lok om Christene te word nie. Intendeel!

Van Riebeeck in persoon het vir hierdie leemte vergoed. Hy het **'n merkwaardige en navolgingswaardige voorbeeld** aan sy onderhoriges gestel. Van Riebeeck het bv **streng reëls** neergelê ivm die **bywoning van die godsdienstige samekomste**. Vir die **eerste oortreding van afwesigheid** het die skuldige ses dae se

wynrantsoen verbeur, vir die **tweede** 'n maand se besoldiging en vir die **derde** keer se afwesigheid moes hy 'n jaar lank handearbeid in kettings geslaan verrig. **"Gelukkig" was daar darem net een diens per Sondag.** Maar dan was daar elke aand openbare "aandgebiede" in die fort gehou. Ontheiliging van die rusdag is ook swaar beboet (Van der Watt 1988:4).

Ds. Johan van Arckel, vergesel van sy suster, het op 18 Augustus 1665 as eerste predikant van die Kaap hier aangekom. Nou het die gemeentelike organisasie 'n vaste grondslag gekry - daar is 'n ouderling en diaken gekies.

5.11 Die kerk aan die Kaap onmondig

Die **kerk aan die Kaap** was egter amper vir 2 eeue onmondig en het vir die grootste deel van hierdie tyd **onder die toesig van die Klassis van Amsterdam** gestaan. Tussen 1665 en 1795, vir 'n periode van 130 jaar,¹⁸ het die Klassis van Amsterdam nie minder nie as 44 predikante uitgestuur om aan die Kaap te kom arbei (Van der Watt 1988:11). Byna almal van hulle was gebore Nederlanders.¹⁹ Hierdie **band met die Klassis van Amsterdam is verbreek met die eerste Britse okkupasie, 1795-1802** (Van der Watt 1988:37). Met die tweede Engelse besetting van die Kaap in 1806 was dit weer **Engelse staatsbeleid**²⁰ "om die kerk in Suid-Afrika in 'n onderhorige betrekking tot die Engelse owerheid te stel" (Van der Watt 1988:14).

5.12 Die sieketroosters

---

¹⁸ Bereken vanaf die konstituering van die eerste gemeente in 1665 tot en met die beëindiging van die Kompanjie se bewind in 1795.

¹⁹ In die 18de eeu sou die eerste gebore Afrikaner-seuns tot die predikantsamp in hul vaderland toetree. Hierdie Afrikanerseun-predikante het almal hulle opleiding in Nederland ontvang (Van der Watt 1988:22).

²⁰ cuius Regio eius Religio.

Die eerste sieketrooster²¹ aan die Kaap, Willem Barentsz Wylant, het op 4 Junie 1652 toestemming gekry om hom met sy gesin binne die fort te vestig, 2 dae voor die geboorte van sy seun, Bernert Willemsz Wylant, die eerste Blanke kind wat in die Kaap gebore is (Wêreldspektrum 1983, band 28:23c). Van der Watt tipeer die babaseun van die Wylant-egpaar meer korrek as "synde d'eerst geboorn van Christenen op dit landt" (Van der Watt 1988:6).

Volgens die Gereformeerde Kerkreg het 'n sieketrooster nie 'n amp bekleë nie, maar moes hy slegs 'n hulpdiens verrig. Voordat 'n persoon as sieketrooster aangestel is, moes hy 'n attestaat oor sy lewe en leer voorlê, 'n eksamen in die kerkleer slaag en sy vaardigheid bewys om te kan lees en **in sang voor te gaan**.

(Claasen 1977:101).²² Die sieketrooster moes **"al die Psalmwysies kon sing"** (Moorrees 1937:12). Ons lees dat Willem Wylant elke aand ná ete die godsdiensoefening waargeneem het, wanneer die aandebede gedoen en **enige psalmverse gesing** is (Moorrees 1937:11).

Die sieketroosters het gesweet in hul pogings om die plek van 'n orrel in te neem. Adam Tas vertel hoedat Mahieu, die sieketrooster op Stellenbosch "het 51. snaargezang" gesing het: "De voorzinger heeft dese reijs droevig en langzaam en laag gezongen" (Fouche 1970:66).²³ Wie probeer om 'n aantal psalms met

---

²¹ Die pos van sieketrooster toon nogal heelwat ooreenkomste met ons evangeliste-pos.

²² Die sieketrooster is ook genoem die "cantor or leader of the choir" (Claasen 1977:101). Volgens die "*Beroepende instructiebrief voor de Siekentroosteren*" was dit vanselfsprekend dat hy die sang sou lei en het hy ander take gehad om te verrig: "... beneffens het sing der psalmen, ..." (Claasen 1977:262).

²³ Die Franse melodie van hierdie boetelied is in die Hipo-frigiese toonaard gekomponeer. Dit daal op plekke baie laag sodat die Psalm nie te laag ingesit moet word nie. 'n Mens kry die teenoorgestelde probleem by die 1944-AGB, Ges. 2:1 waar die Greitter (1490-1552)-melodie gebruik word. Waar reël 1 op D langs middel-C begin, begin reël 7 op die hoë D en dan

verskillende melodieë presies reg in te sit, "sal spoedig ontdek dat dit nie so 'n maklike taak is nie" (Claasen 1977:102).

Die sieketroosters het Psalmboekies in voorraad gehou vir gebruik in die skool waar hulle die jongmense die Psalms moes leer sing. Wanneer die kinders dan op Sondae die eredienste bygewoon het, was daar altyd 'n taamlike groep in die gemeente (die skoolkinders) wat reeds bekend was met die verskillende melodieë (Claasen 1977:102, 103).

Die lidmate aan die Kaap was vir **13 jaar deur sieketroosters bearbei**. Wylant het in Maart 1656 na Batavia vertrek en is opgevolg deur Pieter van der Stael, 'n swaer van Van Riebeeck (1656-63). Hy is weer opgevolg deur Ernestus Back wat aan drank verslaaf was. Back is in 1665 deur die goewerneur na Batavia gestuur en is in die Kaap opgevolg deur Jan Joris Graa, wat ongelukkig 'n maand na sy diensaanvaarding oorlede is.

Die **sieketroosters het die geestelike nood van die inboorlinge raakgesien**. Wylant kon geen spoor van godsdiens onder die Khoikhoi bemerk nie, en het gekla dat dit baie moeilik is om hulle tot die kennis van die ware God te bring. Maar hy kon bely dat God magtig is om hulle uit die duisternis te roep tot die lig van sy Seun Jesus Christus. Dan het die taalprobleem nog bygekom. Wylant het 'n jong Khoi-man aan huis geneem om hom te leer lees en skryf sodat hy dalk tot die lig van die Evangelie sou kom, maar daar het niks van sy poging gekom nie. Van der Stael het ook probeer om die Evangelie uit te dra aan die heidene.

Ons moet erken dat hierdie sieketroosters onder moeilike

---

is daar sommer 3 hoë D's agtereenvolgens en 'n hoë C daaropvolgende, met die woorde "Hef aan, hef aan". Van daar die spreekwoord: "'Hef aan' lê nog voor". Ps 51 se melodie daal weer baie laag. 'n Lied moet nie te hoog of te laag ingesit word nie - dit beteken probleme vorentoe!

omstandighede probeer het om hulle geestelike taak tot uitvoer te bring - alleen - sonder hulp van 'n kerkraad. **Hulle het die erediens en godsdienstige byeenkomste gelei** en die mense in hulle nood en vreugde bygestaan. Vanaf 1652-1866 het daar 52 sieketroosters aan die Kaap gearbei (Van der Watt 1988:5).²⁴

5.13 Spanning tussen die Vryburgers en die Khoikhoi

Sendingwerk was bemoeilik deur die feit dat daar byna van meet af aan spanning tussen die Vryburgers en die Khoikhoi ontstaan het, veral nadat die Vryburgers toegelaat is om grond te besit. Dit het tot gevolg gehad dat die inboorlinge al hoe dieper die land teruggedwing is. Ten einde die vreemdelinge (die Vryburgers) te dwing om die land te verlaat, begin die Hottentotte met plundering en veediewery op groot skaal. Selfs bloed is vergiet. Die moord op 'n Nederlandse veewagter deur 'n bende Khoikhoi wat gepoog het om beeste wat hulle aan die Kompanjie verkoop het, terug te neem, het die spanning verhoog. Maar die VOC se opdrag aan Van Riebeeck was dat die inboorlinge met die grootste welwillendheid behandel moes word, en dat hulle aangemoedig moes word om hulle beeste te verruil sodat daar vleis vir die verbygaande skepe beskikbaar kon wees.

Aanvanklik het Van Riebeeck oorweeg om 'n kanaal oor die skiereiland te bou, maar in 1660 het hy volstaan deur 'n heining van wilde amandelbome as afbakening te plant - waarskynlik die eerste tree van apartheid (Die Afrikaanse Kinderensiklopedie 1956:346b). Helaas, dit was die Nederlanders (sic!) wat eerste die heining geïgnoreer het.

---

²⁴

Die teenwoordigheid van die sieketroosters "het verseker dat daar geen onderbreking in die verkondiging van die Woord plaasgevind het nie. Of daar nou 'n predikant beskikbaar was of nie, Sondag na Sondag, week na week, maand na maand en jaar na jaar, het die arbeid van die sieketroosters die voortgang van die prediking gewaarborg. Dit het nie net die prediking gegeld nie, maar ook die openbare gebed, Skriflesing en gemeentelike sang" (Claasen 1977:234).

5.14 Datheen se 1566-Psalmbboek kom saam na Suid-Afrika

Toe Jan van Riebeeck in April 1652 na die Kaap kom om onder andere hier die "Gereformeerde godsdiens" aan die suidpunt van Afrika te vestig, het hy die Statevertaling **en Datheen se Psalmbundel saamgebring** (Van der Watt 1989:4).²⁵ Moorrees skryf: "Natuurlik is daar slegs Psalms gesing, en wel volgens die beryming van Dathenus" (1937:70). Die Psalms van Datheen was reeds byna 100 jaar lank al in Nederland in gebruik (Van der Merwe 1949:55). Vir 'n verdere 120-130 jaar sou ons voorgeslagte in SA Datheen se Psalmbboek gebruik. **Sedert die stigting van Jan van Riebeeck se verversingspos** aan die Kaap in 1652, is in Suid-Afrika "by die openbare godsdiensoefeninge geen ander liedere gesing nie, as die gebrekkig-berymde Psalme van Datheen²⁶, met die Gesange wat aan die slot van ons Psalme te vind" was (Moorrees 1937:269).

'n Mens wonder of Van Riebeeck en sy geselskap tydens die seereis na die Kaap tydens huisgodsdiens uit Datheen se Psalm 107:13 gesing het:

"Als God beveelt de winden
 Sy blasen met geweld /
 Soo dat men haest kan vinden
 't Meer met baren ontstelt.
 Sy varen hoogh seer haest /
 Dan vallense te gronden;
 Dat het volck wert verbaest /
 En half doot schier bevonden.

Melodie? Lyon 1547/Genève 1551.

Drie jaar na die aankoms van Van Riebeeck aan die Kaap, in 1655, skryf die sieketrooster, Willem Barentsz Wylant aan die klassis Amsterdam dat hulle "alle avont gebedt doen mit een veers twe of dree toe singen, na de gelegeheyt des tijts" (Soos aangehaal deur Cillié 1983:2). Dit het op die sieketrooster se pligstaat

---

²⁵ Die **cuius Regio eius Religio**-standpunt het gegeld, nl. die godsdiens van die staat was die godsdiens van die volk - sien punt 5.10 hierbo).

²⁶ Die eerste volledige vertaling van Datheen verskyn in 1566 in Nederland (Cillie 1983:1).

gestaan dat hy "as voorsinger by eredienste optree" (Van der Watt 1989:5).

Van Riebeeck en sy mense het seker Ps 121 (met sy aangrypende 1551 Genève-melodie en ritme) beter verstaan nadat hulle aan die Kaap geland het. As 'n mens in ag neem dat hulle in Nederland nie juis berge (soos Tafelberg) geken het nie, baie reën gekry het en nie te doen gehad het met die fel Suid-Afrikaanse son nie.

1. "Tot den bergen hef ick op mijn
oogen / ende van daer
Verwacht ick hulp eenpaer.
Maer op God / die gemaect heeft zijn
Hemel en aerd' in't ronde /
Wil ick my vast'lick gronden.
2. Godt sal van boven u bystaen /
Die u ter rechter hant
Staet tot uwen bystant.
's Daeghs sal u de sonne niet slaen /
De mane hout met schaden /
Sal u s'nachts niet beladen".

Die **sang in die kerk** (en by huisgodsdienste) was **onbegeleid gesing** en daar is rede om te glo dat dit nie altyd voor die wind gegaan het nie. Die **voorsangers** was ook nie altyd die oplossing nie. Adam Tas skryf op 3 Julie 1705 in sy dagboek dat hy in Stellenbosch in die kerk was. Hy berig: "de voorzanger heeft deze reijs droevig langzaam en laag gezongen, te weten het 51. snaargezang" (Soos deur Cillië 1983:3 uit Tas se dagboek aangehaal).

Vers een van **Psalm 51** het soos volg begin:

"Ontfermt u over my arme sonder /
Heer / na uwe goetheyt niet om volprysen;
Wilt my ditmael uw' genade bewysen /
En vergeeft my myn sonden groot en zwaer".

Bogenoemde aanhaling is maar die eerste helfte van die eerste vers en daar was 9½ verse. Die gemeente moes seker op daardie koue wintersoggend daardie 9½ verse deurgeworstel het, of soos Tas dit stel "langzaam en laag" gesing het.

Van die latere Datheen-Psalmberyming-uitgawes wat in die Kaap in omloop was, is die 1690-uitgawe waarin daar nege "Lofzangen"²⁷ voorgekom het. Van die nege Gesange was vyf skrifgesange en vier vrye liedere.²⁸ Die 1749-uitgawe van Datheen se Psalmberyming het dertien lofsange bevat - vier vrye liedere het bygekom.²⁹

5.15 Die Lutherane

Naas die Nederlanders en die Franse Hugenote was die Duitsers³⁰ 'n baie belangrike immigrante-groep in SA. "Die oorgrote meerderheid van die vreemdelinge wat hulle gedurende die eerste jare aan die Kaap gevestig het, was Duitsers" (Böeseken 1965:63, vgl Van der Watt 1988:69) wat van lande soos Skandinawië, Denemarke en Duitsland afkomstig was. Die Dertigjarige Oorlog (1618-1648) was 'n tyd van naamlose ellende vir die Duitse volk (Cillié 1982:27) en 'n hele klomp Duitsers het mettertyd via die Nederlandse uitgewyk na die Kaap. Tussen een vyfde en een sesde van die koloniste aan die Kaap was van Duitse afkoms (Böeseken 1965:63).

In die Kaap het die Lutherane oor die jare heen probeer om 'n eie selfstandige gemeente gestig te kry.³¹ Om die waarheid te sê het

-
- ²⁷
- * De Tien geboden des Heeren
  - * De Lofzang van Maria
  - * De Lofzang van Zacharia
  - * De Lofzang van Simeon
  - * Symbolum Apostolorum
  - * 't Gebed van onzes Heere Jezus Christus
  - * De Artijkelen des Christelyken Geloofs
  - * Een kort Gebedt voor de Predicatio
  - * Het Avondt Gebedt.

- ²⁸ In hierdie bundel was daar twee meer vrye liedere as wat die Sinode van Dordt in 1618/9 bepaal het.

- ²⁹ Du Toit spesifiseer net twee van die vier wat bygekom het (1971:28).
- * Het Morgen Gebedt
  - * Een eige geschrift van David

- ³⁰ meestal Lutherane.

- ³¹ Schoeman (1997:255v) gee hierdie stryd in detail weer.

hierdie stryd kort na die stigting van die Kaap as verversingspos begin en dit het geduur tot in 1779 toe die Here XVII eers toestemming gegee het tot die stigting van 'n Lutherse gemeente.³²

Die Gereformeerdes (alias Nederduitse Gereformeerde Kerk) in die Kaap het selfs verwag dat die bewindhebbers moes sorg dra dat Lutherane nie in regeringsposte aangestel sou word nie. Goewerneur Ryk Tulbagh het die Gereformeerdes kragtig ondersteun en tot sy dood toe in 1771 die Lutherane se versoeke tot 'n eie gemeente summier geweier (Van der Watt 1988:71).

In 1780 het die eerste Lutherse predikant, ds Andreas Kolver in Kaapstad aangekom. Op 10 Desember 1780 is Martin Melk se "pakhuis" met erf en al ewe plegtig aan die gemeente geskenk en is die inwyding op gepaste wyse gevier. "... de godsdienst begonnen en geëindigt met vocaal- en instrumentaal musiek" (Schoeman 1997:255).

Die NG Kerkraad van Kaapstad moes by die onvermydelike berus. In die Lutherane se eredienste is **hoog-Duitse kerkliedere** gesing.

Die Lutherane se invloed op die SA kerklied was nie altyd duidelik sigbaar nie, in elk geval nie tydens die Nederlandse bewind nie. Ook nie tydens die Engelse bewind nie. Om die waarheid te sê het die Duitse kerklied weinig invloed op die Afrikaanse kerklied (tot en met 1977) gehad³³ - terwyl daar

---

³² Van der Watt behandel hierdie geskiedenis kort en kragtig 1988:69vv - Moorrees behandel hierdie geskiedenis uitvoerig 1937:228-266.

³³ In die beginjare van die kerklied in SA het die Duitse kerklied agv die cuius Regio eius Religio-beginsel nie veel vastrapplek in die Afrikaanse Psalm- en Gesangboek gekry nie. In die 1944-AGB was daar in die Psalmgedeelte, uit 150 Psalms maar net 8 Duitse korale. Met dié Psalmboek is nog sterk gesteun op die 1773-Psalmberyming van Nederland. In die 1978-AGB het die prentjie heelwat verander en is daar **122 verskillende Duitse melodiere** wat by **229 verskillende**

tussen 1713-1728 twaalf Duitse Gesangboeke in SA in omloop gekom het (Schoeman 1997:133).

5.16 Die Franse Hugenote

Vir die SA kerkgeskiedenis was die jaar 1688 'n besonder belangrike jaar. In daardie jaar het die **Franse Hugenote** in klein groepies in die Kaap voet aan wal gesit. Uiteindelik sou daar ongeveer 150 Franse vlugteling arriveer (Venter 1983:39a; Bøeseken 1965:69).³⁴ Die Franse Hugenote was verplig om die eed van getrouheid aan die State-Generaal van die Verenigde Nederlande én aan die bewindhebbers van die Oos-Indiese Kompanjie af te lê (Moorrees 1937:89).

Goewerneur Simon van der Stel het die Hugenote sover moontlik tussen die Hollandssprekende koloniste in Stellenbosch, Drakenstein en Franschhoek versprei (Moorrees 1937:91). Dit was die doelbewuste beleid van Van der Stel om die Kaap oorwegend Nederlands te hou (Van der Watt 1988:18). Op daardie stadium was daar ongeveer maar 600 Nederlandssprekende burgers in die land (Moorrees 1937:90).

---

gesange gebruik kan word. (Die 1978-AGB bevat 353 gesange). **Meer as die helfte van die melodieë by ons gesange is van Duitse oorsprong** (Cillié 1982:40). Cillié gaan voort en sê dat "enige Christelike gesangboek wat vandag saamgestel word slegs op die meriete van die liedere, moet noodwendig 'n oormaat Duitse korale bevat" (1982:40).

In 1978 is die swakker, dominerende invloed van die Nederlandse kerklied uiteindelik afgeskud. In die 1978-AGB is daar slegs 16 Nederlandse melodieë wat by 19 Gesange gebruik word (Cillié 1982:40).

Na bykans 3 eeue het die Afrikaanse kerklied 'n **regmatige plek aan die Duitse kerklied** gegee en na byna 3 eeue van feitlik uitsluitlik Hollandse kerkliedere, amper 100%, het die gesange uit Nederland in die 1978-AGB afgeskaal na minder as 8% (Cillié 1982:40v).

³⁴ Van der Watt is van mening dat ongeveer 200 Hugenote na SA gekom het (1988:18). Venter noem 200 ook as 'n moontlike getal (1983:55).

Aanvanklik het die Hugenote met die gevestigde Hollandse bevolking gebots vanweë taal- en kultuurverskille.

Die feit dat **die Franse Hugenote en die Hollanders die Geneefse Psalmboek en Datheen se Psalmboek op dieselfde Geneefse wysies gesing het**, in hulle huise en in hulle kerke, het beslis bygedra dat die twee taalgroepe gou begin saamsmelt het.

Teen hulle verspreiding (diaspora) in SA het die Hugenote baie gou beswaar gemaak. Hulle het 'n versoek aan die owerheid gerig om bymekaar te mag woon. Hierdie versoek, wat ingedruis het teen die regering se beleid van denasionalisering, is summier geweier (Van der Watt 1988:18).

'n Groter grief was die feit dat hulle nie toegelaat was om 'n aparte, eie gemeente te vorm nie. Die Kompanjie het wel in Nederland 'n Franse predikant, in die persoon van ds. Pierre Simond, aangestel om die Hugenote na die Kaap te vergesel, maar hulle het hier nie 'n aparte gemeente gekry nie. Hulle sou in die bestaande gemeente van Stellenbosch opgeneem word en Pierre Simond moes om die beurt in Stellenbosch én in die huis van 'n Drakensteinse burger die dienste in Frans hou.

Met hierdie reëling was die Hugenote nie tevrede nie. Dit het hulle 'n stryd van amper 3 jaar gekos om 'n eie Hugenote gemeente in Drakenstein in 1691 te kon stig.³⁵

Teen die jaar 1700 het ds. Pierre Simond aansoek gedoen om na Europa terug te keer. Sy gemeente staan die versoek teen omdat hulle sy dienste so hoog aangeslaan het. Dit het hom in groot verleentheid gebring omdat hy toe alreeds al sy besittings

---

³⁵

Die Franse taal het die ongelyke stryd teen Nederlands verloor en alhoewel Frans nog gehoor is, het dit langamerhand verdwyn as gevolg van die regering se beleid. Tussen hakies: taalbeleid, segregasie en integrasie bly steeds sake wat tot in 2000 nog op die regering en die kerk in SA se agenda staan!

verkoop het en 'n afskeidsprek gehou het. Hy wou graag persoonlik **sy nuwe Franse Psalmberyming** aan die "Synode van die Franse kerke vir beoordeling voorlê" (Moorrees 1937:100). Hy herhaal sy versoek in 1701, en word toestemming gegee om weg te gaan slegs nadat 'n opvolger sy plek ingeneem het.

Ongelukkig kon nie vasgestel word wat verder van hierdie Psalmberyming van Simond geword het nie. Die harde werk aan 'n eie volledige Psalmberyming verraaï waarskynlik ds. Pierre Simond se liefde vir die Franse taal, die Psalms en die Geneefse melodieë!

Die Hugenote se belangrikste invloed was hulle godsdienssin. "Hulle was Calvinistiese Protestante, wat vanweë hul godsdiens hierheen gevlug het" (Van der Watt 1988:19).³⁶ Na die herroeping van die Edik van Nantes in Oktober 1685, is die Protestante nie eers toegelaat om in Frankryk huisgodsdiens te hou nie (Böeseke 1965:69).

5.17 "Sangkonst" op skool

Die sang in die Kaapse kerk het vroeër jare baie baat gevind by die musiekonderrig op skool. Volgens die "Ordonantie van de School Ordening" van Goewerneur Maurits Pasques de Chavonnes van 1714, moes die **kinders op vasgestelde tye die Psalms oefen** (Moorrees 1937:80). As die kinders die Psalms³⁷ goed sou kon sing sou die gemeente ook daaruit voordeel trek.

Die ordonnansie is streng toegepas. Ons lees dat die Stellenbosse Kerkraad in 1779 die versoek van Johan Georg Kilian om te

---

³⁶ Daar is 6 Franse melodieë in die 1978-AGB. Hulle word by 7 Gesange gebruik. Via die Psalms is daar nog 23 melodieë wat by die 1978-AGB gebruik word (Cillie 1982:40). **Die Franse Hugenote se invloed op die SA kerkied kan nie geringgeskat word nie.** 29 Franse melodieë in die 1978-AGB is 'n prestasie opsigself!

³⁷ Datheen se 1566-Psalms en later die 1773-Psalmberyming.

mag onderwys gee, geweier het "vermits hy ten enemaal onkundig was in de zangkunde en zijn schrift gansch niet meesterachtig" (Cilliè 1982:35).

5.18 Begeleiding van die Psalms in die kerk

Die amp van die **voorsinger** was aanvanklik in SA gekoppel aan dié van sieketrooster en/of onderwyser. Later was dit net iemand wat **sy Psalmboek goed geken het** en daarby 'n sterk stem gehad het.

Die eerste eredienste in die Kaap is gehou in die fort, die voorloper van die Kasteel. 'n Saal in die Kasteel is gebruik totdat daar 'n kerkie naby die Kasteel opgerig is. In 1704 is 'n kerk gebou op die plek van die huidige Groote Kerk in Kaapstad. Die ledetal van die gemeente het gegroei en mettertyd het 'n behoefte ontstaan aan die **hulp van 'n orrel** vir die gemeentesang wat aanvanklik deur 'n voorsanger gelei is.

In 1720 het **die Kaapse Kerkraad 'n versoek aan die Politieke Raad** gerig vir 'n orrel in die kerk. Hulle was van mening dat 'n orrel baie nuttig vir die gemeente sou wees. Die Kerkraad wou graag 'n orrel met sestien registers en twee manuele bekom. Dit blyk dat die finansies 'n probleem was en daar het niks van hierdie versoek gekom nie.

In 1735 het **'n orrelbouer** van beroep in die Kaap aangekom. Sy naam was moontlik Jan Jacob Poosen. Hy was in diens van goewerneur de la Fontaine. Die goewerneur het aan Poosen opdrag gegee om 'n orrel vir sy dogter te bou. Poosen het die opdrag suksesvol voltooi en ons lees dat mej de la Fontaine op die orrel in die goewernewoning gespeel het (Cillié 1983:6).

Toe die goewerneur en sy gesin in 1737 sou terugkeer Holland toe, het die Kaapse Kerkraad hom genader om sy dogter se **orrel aan die Kaapse Kerkraad te skenk**. Die goewerneur wou egter 500 gulden

vir die orreltjie hê.³⁸ Die Kaapse Kerkraad het gehoop om die orrel vir minder te kry, want hulle het geweet dat die goewerneur nie graag die orrel na Holland sou wou verskeep nie. Terwyl die onderhandelinge tussen goewerneur de la Fontaine en die **Kaapse Kerkraad** nog aan die gang was, het die **Stellenbosse Kerkraad** 500 gulden vir die orreltjie aangebied. Die Kaapse Kerkraad, as hulle die orreltjie wou hê, was verplig om op te dok en die goewerneur se volle prys te betaal. Sô het die Kaapse Kerk sy eerste orrel gekry.

Die orreltjie het maar 10 of 12 registers gehad. Dit was nie kragtig genoeg om 'n groot gemeente te lei nie. Die orrel het egter wel **'n verskil aan die sang in die eredienste gemaak**. Daar was nou 'n instrument om die sang te ondersteun en waarop voorspele, tussenspele en naspele in die erediens gespeel kon word.

Vandat dié orreltjie verkry is, het die Kerkaad probleme met òf die orrel gehad, òf met die orrelis. In 1752 was die de la Fontaine-orrel in so 'n swak toestand dat dit afgeskryf moes word. 'n Kontrak vir 'n nuwe orrel van sestien registers en pedale is met die orrelbouer Stephanus Bauer onderteken. In dieselfde tyd het die destydse orrelis, Nicolaas Godfried Heyns hom skuldig gemaak aan growwe wangedrag toe hy lede van die kerkraad in die openbaar, in 'n "wynhuis" in afkeurenswaardige taal beledig het. Heyns is afgedank op 27 Februarie 1753. Later dieselfde jaar is Jan Hendrik Bieleveld aangestel as orrelis om op die nuwe orrel te speel.

5.19 Die 1773-Psalmberyming na Suid-Afrika ingevoer

Vanaf die stigting van die verversingspos is in SA by die openbare godsdiensoefeninge "geen ander liedere gesing nie, as die gebrekkig-berymde Psalme van Datheen, met die Gesange wat aan die slot van ons psalme te vind is" (Moorrees 1937:269).

---

³⁸

Cillië het in 1983 bereken dat die koopsom R70,00 was.

Op 3 April 1775 vra die Kaapse Kerkraad van die Politieke Raad toestemming om die 1773-Psalmberyming "soos in gebruik in Holland" na Suid-Afrika te mag invoer. Die Politieke Raad het verlof toegestaan³⁹ en die (nuwe) **1773-Psalmbboek is op 21 Mei 1775 in Kaapstad in gebruik geneem.**

By hierdie geleentheid het die Sekretaris van Goewerneur Joachim van Plettenburg, namens die Goewerneur en die lede van die Politieke Raad 'n versoek aan die Kerkraad gerig "dat 't Zijn Weledel Gestr. en Edel Achtb. wel soude behagen, dat in deese kerkgemeente wat spoediger gesongen wierde, dan men voorheen door dies ingeslopen manier gewoon was te doen" (Cillié 1983:8). Hierop het die Kerkraad gunstig gereageer en die Goewerneur en sy Raad is die versekering gegee dat die gemeente gevra sou word om vinniger te sing.

Die **kerkraad van Drakenstein** was so ingenome met die nuwe Psalmberyming dat hulle van die regering verlof gevra het om "dat onwaardeerbaar pand en kostelyk Kleinood tog ook daar in te voer" (Moorrees 1937:270).

Hierdie 1773-Psalmberyming was nog glad nie die ideaal nie, maar dit was 'n groot verbetering op Datheen se 1566-beryming. Die 1773-beryming sou in die Afrikaanse kerke in gebruik bly tot in 1937⁴⁰-1944.⁴¹

Op 3 April 1775 rig die Kerkraad van Kaapstad 'n versoek aan die Politieke Raad waarin verlof gevra word om die nuwe

---

³⁹ Let op dat in beide Nederland en in Suid-Afrika die Staat in die kerk beheer kan en mag toepas.

⁴⁰ Die Gereformeerde Kerk het toe die Totius-beryming in gebruik geneem.

⁴¹ Die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Nederduitse Gereformeerde Kerk het toe onderskeidelik die Totius-beryming in gebruik geneem.

Psalmberyming, "soos die gebruik is in Holland", (Cillié 1983:8) te mag invoer. Die verlof is deur die owerheid toegestaan en die **nuwe Psalmboek** is in gebruik geneem op 21 Mei 1775.⁴²

Met die ingebruikneming van die 1775-Psalmbboek het die Sekretaris namens Goewerneur Joachim van Plettenburg en die lede van die Politieke Raad 'n versoek aan die Kerkraad gerig "dat in deese kerkgemeente wat spoediger gesongen wierde dan men voorheen door dies ingesloten manier gewoon was te doen" (Soos aangehaal deur (Cillié 1982:35)). Hierop het die Kerkraad gunstig gereageer en die Goewerneur en sy Raad is verseker dat die gemeente gevra sou word om in die toekoms vinniger te sing.

Maar soos in Nederland het die invoer van die 1773-beryming van die Psalms nie in ons kerke 'n beduidende verandering aan die sang gemaak nie, hoewel die lidmate waarskynlik nou beter begryp het wat hulle gesing het. Met Datheen se Psalmboek het die oorspronklike ritme van die Psalms heeltemal verlore gegaan. Die hoop dat die oorspronklike ritmes in die 1773-"state beryming" sou herleef is nie bewaarheid nie, want daar was nog steeds botsings tussen teks en musiek, hoewel nie so erg as met Datheen se beryming nie.

Die ritmiese sang van die Geneefse Psalmmelodieë het waarskynlik in Nederland geleidelik gedurende die sewentiende eeu uitgesterf. In Amsterdam self is daar tot ongeveer 1720 nog ritmies gesing. Of die melodieë in die sewentiende en agtiende eeue ooit op Suid-Afrikaanse bodem volgens hulle oorspronklike ritme gesing is, weet ons nie. Na alle waarskynlikheid is dit nie ritmies gesing

---

⁴²

Hierdie 1775-Psalmberyming sou in die Afrikaanse kerke **in gebruik bly van 1775 tot 1937-1944**. Hierdie 1773-Psalmberyming was vir ons voorgeslagte lof-, verootmoedigings- en troosliedere vir meer as 162 jaar, oa ook gedurende die swaarkry van die Groot Trek en die donker dae van die Anglo-Boereoorlog.

nie.⁴³

5.20 Die Morawiese sending en die cuius Regio eius Religio-beginsel

Tot en met die Engelse bewind in 1795 was die Kaap onder die Nederlandse bewind met die **Hervormde Kerk/Gereformeerde Kerk as amptelike staatskerk. Enige ander geloof (kerk) het dit moeilik gevind** om 'n vastrapplek aan die Kaap te kry. Hierdie situasie sou 'n krisis veroorsaak aan die Kaap.

Dit het **nie baie goed met die evangelisering van die plaaslike bevolking aan die Kaap gegaan nie**. In Europa het die **Piëtisme** 'n geweldige sendingontwaking ontketen. Die geestelike nood van mense wat sonder die verlossing in Christus Jesus geleef het, het die Piëtiste aan die hart gegryp.

Een van die kenmerke van die agtiende eeu was die "Revivals" wat veral in die Engelse wêreld 'n nuwe godsdienstige karakter aan

---

43

Cillié het verrassend genoeg 2 aanduidings gevind dat 'n paar Psalmmelodieë wel in hul Geneefse vorm in ons land bekend was en dit selfs later as 1800. "Van Warmelo en ek self (Cillié) het verskillende vorms van 'n sogenoemde 'liederwysie' vir Psalm 138 opgeteken by verskillende persone" (Cillié 1983:9). Die liederwysie van Psalm 138 is afgelei van die Geneefse melodie en bevat baie duidelike ritmiese patrone uit die oorspronklike. Die persoon(e) wat die liederwysie gemaak het, moes Psalm 138 in sy ritmiese Geneefse vorm geken het.

Cillié se tweede aanduiding dat van die oorspronklike Geneefse melodieë en ritmes in SA bekend was, het Cillié by sy swaer in die vroeë veertiger jare van die twintigste eeu gekry. Die swaer het in Noord-Natal grootgeword. Hy het die "Tien Geboden: Mijn ziel, herdenk met heilig beven", uit sy kop voorgesing in sy ritmiese vorm, soos dit in die ou Nederlandse Gesangboek onder die Tussenzangen gestaan het. "Iemand in Suid-Afrika moes dus nog tot ná 1900 hierdie Geneefse melodie in sy oorspronklike vorm geken het" (Cillié 1983:9).

die samelewing gegee het. Predikers soos die Wesleys⁴⁴ [met hulle "vele christelik liederen" (Kok 1961:597a)] en Whitfield (1714-1770) het hulle ten doel gestel om die hele Engeland tot bekering te bring.

In die agtiende eeu het Graaf Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) en sy **Morawiese broeders by Herrnhut begin om sendelinge op te lei** en na dié wêrelddele te stuur waar mense nog nooit die voorreg gehad het om die evangelie van Jesus Christus te hoor nie. Die **leraars van Amsterdam het von Zinzendorf gevra om 'n sendeling na die Kaap te stuur**. Georg Schmidt het in 1737 in SA aangekom (Van der Watt 1988:48).⁴⁵

Mettertyd het die Morawiese sendingwerk uitgebrei en elke sendingstasie het 'n Herrnhut dorpie geword. **Lewendige sang** was kenmerkend van Herrnhut sendingstasies!

Met die koms van die Engelse het die hele konsep van cuius Regio eius Religio verslap en sou ander gelowe vryelik kon uitbrei alhoewel die Kaaps-Hollandse Kerk nog vir 'n geruime tyd as die "hoofkerk" van die Kaapkolonie erken is.

5.21 Die London Missionary Society

In die agtiende eeu het die woord "mission" idealisme en romantiek in baie harte wakker gemaak - veral toe dit gekoppel kon word aan "the Cape of Good Hope". Teen 1795 was die Kaap 'n nuwe Britse kolonie. Die Kaap het voorkeur gekry op die sakelys van die pasgestigte London Missionary Society (1795). So arriveer daar in 1799 reeds die eerste LMS-sendeling, 'n

---

⁴⁴ Charles Wesley (1707-1788) en John Wesley (1703-1791).

⁴⁵ Die **deur het in beginsel vir ander kerke oopgegaan**. Die **Lutherse kerk het 'n gemeente in 1780 in die Kaapstad-omgewing gestig**. Dit het daarop gedui dat die owerheid nie meer so streng op die cuius Regio eius Religio-beginsel gestaan het nie.

Nederlandse sendeling-dokter, Johannes Theodorus VanderKemp.

Met die koms van die London Missionary Society is die kerk in SA al hoe meer blootgestel aan die Engelse kerklied.

5.22 Die Betaafse bewind aan die Kaap (1803-1806)

Na die vrede van Amiens (1802) is die Kaap weer aan die Betaafse⁴⁶ Republiek teruggegee. Die Britse bewindhebbers is na Engeland terug en twee Nederlandse bewindhebbers is na Kaapstad gestuur om die leiding oor te neem, waaronder Jacob Abraham Uytendage de Mist.

In 1804 publiseer De Mist sy sogenaamde *Kerkorde*. "Daarvolgens word godsdienstvryheid aan alle burgers toegestaan ..... Die Nederduitse Gereformeerde Kerk bly staatskerk en sy predikante is staatsamptenare wat ook deur die staat besoldig word" (Venter 1983:73a). Die kerk was egter steeds aan die staat onderdanig. "Die mag van die kerk is deur die Kerkorde van De Mist volstrek ondergeskik aan dié van die staat gestel. Hy het die kerk selfs as hulpinstituut by sy politieke organisasie gebruik en hom gekortwiek deur hom die vernaamste middel tot die deurwerking van godsdienstige invloede, die onderwys, te ontnem" (Van der Merwe 1965:148). Die Hollandse kerklied se posisie in staatskole was in gedrang.

5.23 Die Skotse predikante

Die politieke omwentelinge in die jare 1795-1806 het die kerklike lewe in SA ingrypend geraak. "Die Engelse bewind ná 1806 het indirek meegebring dat daar feitlik geen Nederlandse predikante meer na Suid-Afrika gekom het nie. In daardie jaar was daar 7 predikante in diens van die Ned. Geref. Kerk, waaronder drie Hollanders, twee Afrikaners en twee Duitsers. Hierdie Hollandse oorwig sou in die volgende jare ingrypend verander want vir die

---

⁴⁶

"Toe die H.O.I.K. in 1798 ontbind, het Holland die naam 'Batavia' aangeneem en die republiek Holland het die naam die 'Betaafse Republiek' gekry (Venter 1983:71a).

periode 1806-1824 sou net twee Nederlandse leraars tw JWL Gebhard en J Spijker bykom" (Van der Watt 1988:25).

Die behoefte aan predikante het gegroei vanweë die aansienlike vermeerdering van gemeentes ná 1811. Die tekort aan leraars het in die kraam van lord Charles Somerset gepas⁴⁷ wat die Kaapse samelewing wou verengels. "Een middel tot bereiking van sy oogmerk was die kerk en gevolglik het hy so oog op Engelse predikante gehad. Dit het hom dan ook geluk om sendelinge van die Londense Sendinggenootsapp in 1818 te beweeg om as predikante van die Ned. Geref. Kerk diens te aanvaar. Hulle was dr. G. Thom (Caledon) en di. J. Evans (Cradock) en J. Taylor (Beaufort-Wes)" (Van der Watt 1988:25). Di. Andrew Murray, Colin Fraser, George Morgan, Henry Sutherland en Alexander Smith het gevolg. "Die volgende paar jaar sou nog enkele Skotse leraars hul weg na Suid-Afrika vind" (Van der Watt 1988:26).

Die aankoms van soveel Skotse predikante⁴⁸ het aanvanklik ontevredenheid onder die koloniste veroorsaak. Die verengelsingsbeleid van die owerheid⁴⁹ het vanselfsprekend die

⁴⁷ Van der Watt skryf: "'n Sprekende voorbeeld van hierdie verregaande magsmisbruik kry ons wanneer lord Charles Somerset Skotse predikante inspan om te verseker dat die kerk 'n middel word in sy angliseringspolitiek" (1988:69; vgl ook p 84).

⁴⁸ "Teen 1834 was nie minder as dertien van die drie-en-twintig predikante Skotte" (Grundlingh 1965:165).

⁴⁹ In die kerke waar die Skotse predikante gepreek het, was Engels die voertaal. "Dus: in die staat, die skool en die kerk was Engels die enigste taal" (Venter 1983:78b). Uit die Eerste Afrikaanse Taalbeweging kom die rympie:

"Engels! Engels! alles Engels!
Engels wat jy sien en hoor.
In ons skole, in ons kerke
word ons moedertaal vermoor!"

Met hierdie geskiedenis in gedagte, kan ouer Afrikaanssprekende lidmate van die twintigste eeu se reaksie teen die oormaat Engelse kontemporêre kerkliedere verstaan word.

Afrikaner gemeenskap gegrief. Tog het die meeste van hierdie leraars se diep geestelike lewe, vrome lewenswandel en getroue pastorale arbeid mettertyd die antipatie oorwin. Die meeste Skotse predikante het met verloop van tyd Afrikaners geword. Dit kan egter nie weggeredeneer word dat hierdie predikante steeds 'n liefde vir die piëtistiese kerklied gehad het en hierdie liefde het hulle op die meeste van hulle lidmate oorgedra.

5.24 Piëtisme aan die Kaap

Die immigrante na die Kaap was van verskillende denominasies. Die Nederlanders was nie almal noodwendig Calviniste nie en die Duitsers en Skandinawiërs oorwegend Luthers. "Nie amptelik was daar op godsdienstige vlak dus meerdere godsdienstige strominge aan die Kaap aanwesig en die vernaamste daarvan kan waarskynlik .... as die piëtisme beskryf word" (Schoeman 1997:123).

Die piëtiste wou nie van die bestaande kerk weg breek nie, maar wou die bestaande kerk eerder aanvul. Klein, informele huisbyeenkomste van gelowiges vir gemeenskaplike ondersteuning, stigting en bemoediging, buite beheer van die kerk, gemeente of predikant, is gestig. Volgens Deist was die piëtisme ingestel op 'n "repentance, conversion, regeneration and the cultivation of a new life in Christ through observing a strict ethical code, Bible study, prayer, hymnsinging and missionary work" (soos aangehaal in Schoeman 1997:124).

Piëtiste skrywers het 'n groot invloed op ons "vaderlandse geskiedenis" gehad, bv Gisbertus Voetius [Gijsbert Voet (1589-1676)], Jodocus van Lodenstein (1620-1677), Wilhelmus à Brakel (1606-1674), ens. In die geskiedenis word vermeld dat toe boeke nog skaars was, lg twee se werke genoem word as die wat saam met die Bybel, Psalm- en Gesangboek, voor in die wakis, saam op die Groot Trek gegaan het (Pretorius 1988:186). Hierdie skrywers het "gedurende die agttiende en vroeë negentiende eeu deur hul godsdienstige geskifte nog albei groot invloed op die volksvroomheid in Suid-Afrika" uitgeoefen (Schoeman 1997:125).

'n Opvallende kenmerk van hierdie groep was die leidende aandeel wat vroue daaraan gehad het en **die rol van sang en musiek** in hul byeenkomste.

- * Lütjeharms se verslag ($\pm$ 1742) oor die verrigtinge by 'n byeenkoms: "Eers werd thee gedronken, vervolgende werden twee psalmverzen gezongen ..." (Soos aangehaal deur Schoeman 1997:126).
- * Van Andel beskryf een van die piëtistiese byeenkomste van Gerhard Tersteegen ($\pm$ 1727) soos volg: "met goeie weer het Tersteegen hom soms met sy vriende na 'n woudjie in die onmiddellike omgewing van die stad begewe, om mekaar daar met gesprek, lied en gebed te stig" (soos aangehaal deur Schoeman 1997:127).

5.25 Die sendeling, Machtelt Smit (1749-1821)

Machtelt Smit, het na haar besoek aan die sendingstasie, Baviaanskloof, in 1797 gesê: "I wish the high praises of God to be in the mouth of others as well as in my own ... I engage all around me to unite in singing the 73rd Psalm" (Soos aangehaal in Schoeman 1997:286).⁵⁰

5.26 Die kerklied in Suid-Afrika teen 1800

Die bevolking in die Kaap het gegroei en meer en meer gemeentes het tot stand gekom. Kerkgeboue is oral opgerig. Teen 1800 is die 1773-Psalmberyming oral in die Kaapse gemeentes ingevoer en is hulle onder leiding van 'n voorsanger of met die begeleiding van 'n orrel gesing. Orrels sou later al die voorsangers in die gemeentes vervang.

---

⁵⁰

Ps 73:1

"Ja waarlijk, God is Isrel goed,
Voor hen, die rein zijn van gemoed;
Hoe donker ooit Gods weg moog' wezen,
Hij ziet in gunst op die Hem vreezen.

(Van den Berg 1773).

Die **Psalms** is **soggens en saans by huisgodsdienstige gesing**, en het 'n belangrike rol in die godsdienstige lewe van ons voorgeslagte gespeel. In 'n groot mate het die **kerk lied tot 1800 uit die Psalms**, hoofsaaklik met hul Geneefse melodieë uit die sestiende eeu **bestaan**. Hierdie Psalms het vormend ingewerk op die geestelike lewe van die voorgeslagte.⁵¹

Met al hierdie verwickelinge in SA, die koms van die Hugenate, die Lutherane, die Morawiese- en LMS-sendelinge, die koms van die Britse Setlaars in 1820,⁵² is die Nederduitse Gereformeerde Kerk lidmate al hoe meer blootgestel aan die ekumeniese kerk lied.

Hoofstuk 6 handel oor die invoering van die 1805-"Evangelische Gezangen", die sogenaamde "Gesangekwessie", die gevolge daarvan, die Groot Trek (1838) en die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die kerk lied.

---

⁵¹ Die **Geneefse Psalmmelodieë** wat in die 1978-Psalms en Gesangboek opgeneem is, is 'n **kosbare erfenis uit die sestiende eeu** - die eeu van die Kerkhervorming. Dit is vir ons nog kosbaarder as gevolg van die gebruik daarvan deur ons voorgeslagte **vir meer as 300 jaar** - Van Riebeeck het met Datheen se Psalms vol foute en gebreke, maar tog geliefd, aan die Kaap geland. **Vanaf 1775** is die 1773-Psalmberyming in die Kaap gebruik en **vanaf 1939/44** is die Psalms deur die Totiusberyming in die 3 Afrikaanse kerke gebruik.

⁵² Grundlingh sê dat die 1820-Britse setlaars uit 3 124 siele bestaan het. Venter (1983:82) stel die getal op 5000. Elke geselskap van honderd gesinne kon 'n eie predikant saambring, en die Kaapse regering sou sy salaris betaal (1965:169).

HOOFSTUK 6

DIE INVOERING VAN DIE 1805-"EVANGELISCHE GEZANGEN", DIE GESANGESTRYD EN DIE KERKSKEURING IN 1859. PSALMS, GESANGE EN ANDER GEESTELIKE LIEDERE OP DIE TREKPAD EN DIE OORLOGSPAD.

6.1. Die invoering van die 1805-"Evangelische Gezangen"

6.1.1 Inleiding

Calvyn se heel eerste Psalmboek, die 1539-Straatburgse Psalmboek, het reeds 'n drietal gesange, naas die berymde Psalms bevat. Calvyn se groot klem (eensydige klem) op die gebruik van net die Psalms as kerkliedere, gesteun deur die Sinodebesluite in Nederland, het pogings om meer gesange en ook ander liedere in die erediens in te voer, vir byna twee en 'n half eeue lank laat misluk (Cillie 1982:31).

Die drang om Nuwe Testamentiese en Evangeliese liedere te sing, kon nie vir altyd onderdruk word nie. In Nederland is die "Evangelische Gezangen" op 1 Januarie 1807 in gebruik geneem.¹

6.1.2 Stellenbosch gemeente wil die Evangelische Gezangen invoer

Op 15 November 1812 besluit die kerkraad van Stellenbosch om 'n skrywe te rig aan "alle Gereformeerde Kerkeraden dezer Kolonie" om daarop te wys dat die Evangeliese Gesange reeds in 1807 "in de Nederlandsche Gereformeerde Kerken op wettig gezag nevens Psalmen waren ingevoerd" (Moorrees 1937:526). Ds Meent Borchers het die brief in naam van die kerkraad van Stellenbosch geskryf. Hy deel die ander Gereformeerde kerkrade mee dat dr Wernick, predikant van die Hollandse Hervormde Kerk in Londen² "wel de moeyte zoude willen op zich neemen om aan onze Kerken in deze Volksplanting dat nuttig en stigtelijk gezangboek te bezorgen" (G

---

¹ Dié geskiedenis is in Hoofstuk 4 behandel.

² Op hierdie stadium van die geskiedenis was daar geen direkte verbinding tussen Holland en die Kaap nie agv die oorlog tussen Engeland en Frankryk.

2, 1/5, Kerkraadsnotule Stellenbosch 15/11/1812:113, 114).³ Die kerkraad van Stellenbosch vra dan die medewerking van die ander gemeentes om vas te stel of daar genoeg belangstelling is om 2000 "Evangelische Gezangen" boeke te bestel.

Die reaksie op die kerkraad van Stellenbosch se omsendskrywe om die behoefte aan "Evangelische Gezangen" boeke vas te stel, was ellendig. Net Kaapstad en Swartberg (Caledon) het van hulle laat hoor. Ds MC Vos van Caledon het 100 gesangboeke bestel.

Skeepvaart tussen Nederland en die Kaap was afgesny agv die oorlog tussen Frankryk en Engeland. Die gevolg hiervan was dat die "Evangelische Gezangen" boeke nie na die Hervormde gemeentes in Londen, Amerika, Indië en die Kaap versend kon word nie.

Intussen is die eerste oplaag van die "Evangelische Gezangen" boeke in Nederland uitverkoop. In 1813 was daar 'n herdruk van die "Evangelische Gezangen". Die Londense gemeente, Austin Friars, het die gesangboek laat herdruk en uit dié oplaag kon die kerk in die Kaap voorsien word.

6.1.3 Kaapstad die eerste om die "Evangelische Gezangen" in gebruik te neem

Op 6 Desember 1813 kon ds Fleck aan die kerkraad van Kaapstad meedeel dat die "Evangelische Gezangen" boeke wat bestel was (uit Engeland) met "The Roxbury Castle" in Tafelbaai aangekom het. Daar en dan is eenparig besluit om die gesange op Sondag 9 Januarie 1814 in die kerk "te introduceeren ofte in te leijven". Dit is ongelukkig vandag nie moontlik om bo alle twyfel vas te stel watter Koraalboek vir die begeleiding gebruik is nie.⁴

---

³ Kerkraadsnotule voortaan "KRN" afgekort.

⁴ In die Kaapse Argief word daar 'n eksemplaar van die 1807 "Koraal-boek" bewaar (Du Toit 1971:31). Du Toit is na sy proefskrif (1971) dié kenner in Suid-Afrika van die "Gesangekwessie".

Soos gereël is die "Evangelische Gezangen" met "algemeen genoeg" op 9 Januarie 1814 in die Groote Kerk, Kaapstad, in gebruik geneem. Hierdie plegtigheid het plaasgevind met die goedkeuring van die goewerneur (Du Toit 1983:14).⁵

6.1.4 Die eerste "Evangelische Gezag" op Suid-Afrikaanse bodem gesing!

Ds Fleck se tekskeuse by die geleentheid was Ps 149:1 "HALLELUJA! Zingt den HEERE een nieuw lied; zijn lof zij in de gemeente zijner gunstgenooten" (Staten-Generaal Bybel van de Vereenigde Nederlanden-vertaling).⁶ Nadat Ps 33 ten aanvang gesing is, het ds Fleck die gemeente vir die eerste keer uit die "Evangelische Gezangen" laat sing, nl Ges 48.⁷

¹"Zingt, zingt blij te moe'
Adams dankbre zonen!
Jezus glorie toe!
Uit het laagste stof
Klink' uws Redders lof
Waar ook menschen wonen.

²Zingt des Hoogsten Zoon,
Ons van God gegeven!
Van zijn' hoogen troon,
Op gena' gegrond,
Stroomt voor't wereldrond
Eeuwig heil en leven.

³Juigt dien Koning aan,
Die, hoe hoog verheven,
Zondaars wil ontslaan:

---

⁵ Die cuius Regio eius Religio-beginsel vier hoogty.

⁶ Ek is bevoorreg om in besit van 'n Staten-Generaal Bybel (gedruk in 1886) van de Vereenigde Nederlanden-vertaling te wees. Dié Bybel kom uit die geslag van Kommandant Koos (JJ) van Niekerk van Ficksburg van die plaas Franschhoek. Die Bybel bevat oa die 1773-Psalmen en die 1806-"Evangelische Gezangen".

⁷ In die Koraalboek van die "Evangelische Gezangen" (1848:65) staan daar dat die gesang gesing moet word op "Wijze: Psalm 81"; [Ek is ook in besit van so 'n koraalboek (gedateer 1848) wat kom uit die boekery van Ds AF Louw wie se agterkleinseun (met dieselfde stamnaam) sedert 1982 leraar van die Ned Geref Gemeente Elarduspark is].

Elk, die tot Hem vlugt,
Welk een straf hij ducht',
Alles wil vergeven".⁸

Oor die **melodie van Gezang 48** skryf Cillié (1982:318): "Toe die kommissie van die Nederlandse Sinodes in 1803-5 besig was om die "Evangelische Gezangen" saam te stel, het hulle ongeveer 40% van die 192 liedere in die finale bundel só gekies dat hulle op reeds bekende Geneefse psalmmelodieë gesing kon word. Ongelukkig was dit destyds die aanvaarde gebruik om hierdie psalmmelodieë isoritmies te sing."⁹

"Die melodie van hierdie lied is kort en kragtig en pragtig opgebou, met sy herhaling van reëls 1 en 4. Dit het die eerste maal verskyn in die voltooide Geneefse Psalmboek van 1562, en word derhalwe aan Pierre Daques (of Maître Pierre) toegeskryf" (Cillié 1982:318).¹⁰

---

⁸ Uit die bronne is dit nie duidelik of al 10 versies van hierdie gesang, soos gebruiklik, ook met die ingebruikneming gesing is nie.

Hierdie gedig het die toets van die tyd deurstaan. In hierdie lied se geskiedenis lees ons dat dit in Afrikaans vertaal is vir die *Nuwe Halleluja 1931* deur GBA Gerdener. Die teks is daarna weer verwerk en verkort vir Ges 48 wat in die AGB-1944 verskyn het. Gerjo van der Merwe het dit heeltemal verwerk en weer eens verkort, as Gesang 185 in die AGB-1978 (Cillié 1982:317).

⁹ Met die vertaling van die "Evangelische Gezangen" in Afrikaans vir die AGB-1944, is die isoritmiese vorms van die psalmmelodieë behou. Met die AGB-1978 is die wyse besluit geneem om die psalmmelodieë by die Gesange so na as moontlik aan hul oorspronklike ritmiese vorms af te druk. Ons Gesange het geweldig baie by hierdie besluit gebaat. Ges 185, op die melodie van Ps 81, met sy sprankelende ritme klink nou sommer heeltemal anders (Cillié 1982:318).

¹⁰ Cillié noem hierdie melodie van EG-1805 (Ps 81) en Ges 185 1978-AGB "'n klein meesterstuk" (1982:318).

6.1.5 Stellenbosch neem die "Evangelische Gezangen" in gebruik

In Stellenbosch, waar die inisiatief vir die invoering van die "Evangelische Gezangen" onder leiding van ds Meent Borchers¹¹ begin het, is die "Evangelische Gezangen" op 20 Februarie 1814 in gebruik geneem. Ds Borchers het die diens gelei en sy teks uit Kol 3:16 geneem: "Het woord van Christus wone rijkelijk in u in alle wijsheid; leert en vermaant elkander met psalmen en lofzangen, en geestelijke liederen, zingende den Heere met aangenaamheid in uw hart" (Staten Generaal Bybelvertaling).

Mettertyd het die plattelandse gemeentes naas die Psalms ook die gesange in die kerkdienste laat sing.

6.1.6 Die "Evangelische Gezangen" word ingeefen!

Die gemeentelede in die Kaap het min van die "Evangelische Gezangen" se melodieë geken. Daar is besluit om "Schoolmeesters" van die stad uit te nooi om Woensdagoggende om 11h00 saam met hulle skoliere die gesange in die kerk te kom sing en te oefen [G 1, 1/9, Kerkraadsnotule Kaapstad, 06/12/1813:74, Kaapse Kerkargief (KKA)]. Dié voorbeeld om die Evangeliese Gesange te oefen is deur die buitegemeentes nagevolg (Moorrees 1937:527).¹²

"Die deeglike onderrig wat die kinders op skool gekry het in die sing van psalms en gesange, en die vry algemene gebruik om smôrens en saans by huisgodsdien van die liedere te sing, kon

---

¹¹ Ds Borchers het persoonlik groot belangstelling in musiek gehad. Dit is selfs moontlik dat hy kontak met die samestellers van die "Evangelische Gezangen" gehad het. Twee van Borchers se handgeskrewe komposisie-manuskripte wat in die Kaapse Kerkargief bewaar word, dui daarop dat hy waarskynlik met sekere gesange bekend was selfs nog voor die verskyning daarvan in die EG-1805 in Nederland (Du Toit 1971:32).

¹² By hierdie sang oefening is 'n kollekte gehou wat uiteindelik gebruik is om "Evangelische Gezangen" boeke vir behoeftige gemeentelede aan te koop (G 1, 1/9, Kerkraadsnotule Kaapstad, 07/12/1814:82).

nie verhoed dat daar by baie lidmate 'n weerstand ontstaan het teen party van die melodieë nie. So het dit gekom dat ons voorgeslagte ander melodieë - sogenaamde 'liederwysies' - in die hande gekry het, waarop hulle by voorkeur sekere van die kerkliedere gesing het, hoofsaaklik in hul huise" (Cillie 1982:35).

6.1.7 Die kerkregtelik moeilike posisie van die Kaapse kerk

Kerkregtelik was die Kaapse kerk in hierdie fase van die geskiedenis in 'n moeilike posisie. Die Kaapse kerk was met die Engelse besetting sonder 'n plaaslike kerkverband. Hier was nog nie 'n sinode nie. Die eerte sinodevergadering het eers in 1824 plaasgevind. Die Kaapse kerk kon bv nie die "Evangelische Gezangen" na 'n sinodale kommissie of selfs 'n sinode verwys vir evaluering en aanbevelings nie. Die NG Kerk in Suid-Afrika het die "Evangelische Gezangen" wat deur die Nederlands Hervormde Kerk saamgestel is, "ter goeder trou" aanvaar en in gebruik geneem (Krüger 1957:81). Dit is jammer dat die kerk aan die Kaap op hierdie stadium so goedertrou gehandel het en so weinig krities was.

Die "Evangelische Gezangen" kan beskou word as 'n erfenis wat die NG Kerk van die Nederlandse Hervormde Kerk ontvang het. Krüger betreur dit egter dat die Kaapse kerk nie die gesangbundel se inhoud voordat dit in gebruik geneem is, aan "'n toets van regsinnigheid" onderwerp het om wat onregsinnig was uit te suiwer nie (Krüger 1957:81).

Al was Suid-Afrika in hierdie tyd 'n Engelse kolonie, het die kerk in Suid-Afrika nader aan die kerk in Holland as in Engeland gestaan, "in praktyk nog geestelik verkleef en kinderlik afhanklik van haar" (Odendaal 1957:86).

6.1.8 Die vreedsame invoering van die "Evangelische Gezangen" ontaard mettertied in 'n onverkwiklike stryd

In SA was daar aanvanklik geen sprake van enige vorm van dwang om die gesange te sing nie. Mettertied het hier te lande rondom die "Evangelische Gezangen" 'n gesangestryd ontstaan wat 'n ingrypende invloed op die Protestantse Kerk sou hê. Die spanning oor die sing van gesange het hoofsaaklik voorgekom in gemeentes waar daar van die sogenaamde "Doppers" gewoon het.

6.2 Die gesangestryd in die Kaapkolonie

6.2.1 Inleiding

In Suid-Afrika was daar nie 'n aktiewe verset teen die "Evangelische Gezangen" direk na die invoering in 1814 nie. Verset teen die gesange het veral in die Noord-Oostelike distrikte van die Kaapkolonie kop uitgesteek. Dit was egter nie net die Doppers¹³ en die Jerusalemangers wat **besware teen die sing van die gesange in die erediens** gehad het nie. Elders in die Kolonie was daar "elderly members of the Church" wat beswaar teen die gesange gehad het "but these died out or gradually were reconciled to the change" (Murray 1877:375).

6.2.2 Die eerste tekens van die gesangestryd - Colesberg

Reeds ten tye van die aanleg van Colesberg lees ons van "tweedragt en scheuring" in baie gemeentes van Suid-Afrika, "over en door de Evang. Gezangen" (Beijer 1866:256).

In Colesberg¹⁴ was daar tydens die bediening van ds Andrew

---

¹³ "Hierdie mense het hulle onderskei deur hulle uiters eenvoudige, van die vadere oorgeërfde lewenswyse, hulle eienaardige kleredrag, hulle afkeer van alle 'nuwighede' en 'n streng konserwatisme in godsdiens-tige sake" (Moorrees 1937:812).

¹⁴ Die dorp Colesberg is in 1825 gestig en die NG gemeente in 1826.

Murray¹² (sr), ook tekens van verset van sommige lidmate teen die gesange.¹³ Ds Murray was egter 'n baie taktvolle persoon¹⁴ en tydens sy bediening van Colesberg-gemeente het dit selfs "van tyd tot gebeur dat Colesberg "de gezangen aannam". Deur "huisbesoekingen" by anti-gesangmense is die gemeentelede veel "gesticht met liefde en blydschap sonder dat de dierbare gezangen iemandt hebt gestoort ... (KKA R3/4:289). Gedurende ds Murray se konsulentskap het dit nooit tot 'n openlike stryd in Colesberg gekom nie (Du Toit 1971:70).

In 1849 het vier lidmate van die gemeente Colesberg getuig dat sedert die bou van die kerk in Colesberg "was daar een verdeeldheid ... wegens het gebruik der Gezangen" (KKA. 1849. R3/5:158).¹⁵

Die aflegging van Geloofsbelydenis het ook 'n bron van spanning geword toe ds Murray van Graaff-Reinet blykbaar sover gegaan het om van die katkisante in Graaff-Reinet 'n belofte te vra om wel

---

¹² Ds Murray was predikant van Graaff-Reinet, die buurgemeente, toe die gesangestryd in sy konsulents-gemeente, Colesberg, verdiep het. Ds Murray was die eerste 11 jaar van die bestaan van Colesberg-gemeente die konsulent van die gemeente.

¹³ Vgl Longland 1967:212, 239 en Jooste 1958:35.

¹⁴ Dr Hofmeijr verklaar na die Afskeiding in 1859 op die negende Algemene Kerkvergadering te Potchefstroom dat hy self "meer dan eens enkel psalmen doen zingen, wanneer hy gods. oef. hield, in een of ander wyk zyner gemeente, waar hoofdzakelyk desulken woonden, die uitsluitend van de psalmen gebruik maakten" (Transvaalse Kerkargief, NH Kerk 1, 28/04/1959:79). Ds AD Lückhoff was ook nie dwangmatig dat gesange ten alle koste gesing moes word nie. Die versoek om by sekere dienste in die omgewing van Philipstown slegs Psalms te sing, is deur die predikant en die kerkraad toegestaan. Ds John Murray van Burgersdorp het hom "meermalen" alleen van die Psalms bedien in die buurtes waar die groot meerderheid liever geen gesange gesing het nie. "Nimmer heb ek op het zingen der Gezangen aangedrongen (KRN Burgersdorp, 18/06/1859).

¹⁵ Brief voor die ring van Graaff-Reinet.

die gesange in die eredienste saam te sing (Spoelstra 1963:16). Murray het hierdie wenk aan sy konsulentsgemeente, Colesberg deurgegee¹⁶ (Spoelstra 1963:64).

6.2.3   **Eerste notulering van die gesangestryd in Cradock**

Die gesangestryd van Cradock is tydens die kerkaadsvergadering van 9 November 1833 vir die eerste keer genotuleer. In die gemeente Cradock was daar tekens van 'n openlike en afwysende houding teenoor die gesange. JL Olivier onthou dat sy ouers en grootouers kritiek gehad het teen die prediking van sommige predikante van die NG Kerk en ook beswaar gehad het teen die invoer van die "Evangelische Gezangen". Sy pa, HW Olivier, was die voorsinger en Cradock se koster, in die tyd toe die gesange ingevoer is. HW Olivier het uiting aan sy besware teen die sing van die gesange gegee, "door als er een gezang opgegeven werd, de noten te zingen en niet de woorden" (*De Vijftig-Jarige Feestviering te Middelburg, K.P.*, p25, 26 soos deur Du Toit (1971:71 aangehaal)).¹⁷ As gevolg van HW Olivier se optrede het hy sy voorsingers- en kosterspos verloor.

6.2.4   **Die gesangestryd kry momentum**

Die gesangestryd in Cradock en Colesberg het teen 1833 meer aandag van hulle kerkrade en selfs die Ring begin vra. Op 9 November 1833 vra die kerkraad van Cradock advies oor hoe om te handel met lidmate van die gemeente "die op onze versoek weigeren

---

¹⁶ Volgens die uitgebreide klagskrif van veldkornet Joubert was daar sewe punte van ontevredenheid "waaronder beloftes om gesange te sing alvorens hulle belydenis van geloof aflê" (Du Toit 1971:98). Joubert in persoon was nie een van die anti-gesangemense nie, maar het hom tog aan hulle kant geskaar teen ds Reid. Joubert het soms saam met Jan H Venter en Petrus J van der Walt gestry - Joubert noem hulle sy "mede-klagers" wat albei teen die sing van gesange gekant was (R3/4, 1845:323).

¹⁷ Dit is interessant dat die besware teen die woorde van die gesange gemik was en nie teen die melodieë nie.

gebruik te maken van de Evangelische Gezangen" in kerkdienste (KRN Cradock, 09/11/1833).

Ds Andrew Murray se voorstel word 'n aanbeveling, nl om "alle minzame pogingen aan te wenden om de weigerachtigen van hunne dwaling af te brengen" en die voorstanders van die gesange aan te raai om steeds in liefde en sagmoedigheid met die "afkeurigen" te redeneer. Die ring het ook probeer om die kerkraad van Cradock behulpzaam te wees met die verklaring dat die *Evangelische Gezangen* "ooreenkomstig met Gods woord is" met 'n gepaste samestelling van liedere. **Die Ring¹⁸ verwag voorts dat alle "weldenkende Christene" van die "Evangelische Gezangen" gebruik sal maak** (R3/1, 21/11/1833).

In retrospek kan ons vandag sê dat dit baie jammer is dat die ringsvergadering, of dan die Kaapse sinode, nie die insig gehad het om die "Evangelische Gezangen" sondermeer aan die Skrif te toets nie. Vir die sinode was die inhoud van die gesange nie strydig met die leer van die kerk nie. Die anti-gesangmense is na die voorbeeld van die predikante wat self baie seën geput het uit die sing van die "Evangelische Gezangen" verwys. Die beleid van die sinode was om die sing of die nie-sing van die gesange aan die keuse van die gemeentes self oor te laat. Met 'n behoorlike Skriftoets sou sommige van die argumente van die anti-gesangmense getroef kon word.

In Cradock se gemeente het die stof ietwat gaan lê na die ring se uitspraak **dat alle "weldenkende Christene" van die "Evangelische Gezangen" gebruik sal maak** (R3/1, 21/11/1833). Dit was in Colesberg se gemeente waar 'n hewige stryd oor die "Evangelische Gezangen" ontketen is.

---

¹⁸

Al die predikante van die Ring was Skotte. Dit was bekend dat die Skotse dominees 'n meer genaakbare, verligte houding oor kerkliedere gehad het.

6.2.5 Inleidende opmerkinge oor die rol van ds Thomas Reid in Colesberg se gesangestryd

Na die bevestiging van ds Thomas Reid¹⁹ in Colesberg het sake gou 'n ander wending geneem. Ds Reid het 'n meer aggressiewe houding²⁰ teenoor anti-gesangmense ingeslaan (Jooste 1958:35).²¹

- * Ds Reid het na bewering geweier om dooplidmate wat nie die "Evangelische Gezangen" wou sing nie, tot geloofsbelydenis toe te laat, indien hulle nie vooraf belooft het om wel gesange te sing nie. Hendrik I du Plessis en sy vrou Cecilia Margaretha (Geb Vorster) se seun getuig dat hy uiteindelik die belofte in verband met die gesange²² teen die wil van sy vader gedoen het om toegelaat te word om belydenis van geloof af te lê (Beijr 1866:268).
- * In sommige gevalle sou ds Reid selfs besware gehad het om ontevredenenes se huweliksgebooie af te lees.²³
- * Uit die amptelike stukke wat later aan die meerdere

¹⁹ Ds Reid was 'n Skotse predikant wat pas in SA aangekom het.

²⁰ Behalwe ds Reid is daar blykbaar deur geen ander predikant van die NG Kerk dwang uitgeoefen om gesange te sing nie (vgl Spoelstra 1915:210, 211).

²¹ Volgens Van der Watt het ds Reid "'n ongekennde ywer om gesange in kerkdienste te laat sing" gehad (1989:166).

²² Volgens Du Toit (1971:108, 110) het ds Reid toe hy gevra was of hy al iemand toelating tot lidmaatskap van die gemeente Colesberg geweier het, op grond daarvan dat so 'n persoon geweier het om te belowe om wel gesange te sing, ontkenend geantwoord. Die sinode van 1852 kon nie vasstel dat daar wel gesangedwang uitgeoefen is nie.

²³ Die 'praeses', dr PE Faure en die skriba, dr A Faure van die Kaapse sinode kon aan die sinodale kommissie van die "Christelike Afscheidene Gereformeerde Kerk" in Nederland rapporteer dat in Suid-Afrika "volkomen vryheid in onze kerk bestaat" omtrent die sing van die gesange (Odendaal 1957:Bylae D). Ná die Afskeiding is daar verklarings op skrif gestel wat aangetoon het dat daar wel deur ds Reid en soms deur kerkraadslede, beloftes vereis is voordat hy kinders wou doop of laat geloofsbelydenis aflê. Meer as tien sulke gevalle is opgeteken wat voor en na 1847 plaasgevind het (Du Toit 1971:110).

kerkvergaderinge (ring en sinode) voorgelê is, het dit ook geblyk dat ds Reid beledigende taal gebruik het teenoor lidmate wat van hom verskil het oor die sing van die "Evangelische Gezangen".

6.2.6   **Verdeeldheid in die kerkraad en gemeente agv die "Evangelische Gezangen"**

Op die kerkraadsvergadering van 6 Februarie 1837 vra ouderling CM van den Heever of die verdeeldheid in die kerkraad oor die gesangekwessie nie nadelig vir die gemeente is nie? Die kerkraad erken en betreur die verdeeldheid en vra die broeders wat met stigting die gesange sing, om 'alle minzame pogingen aan te wenden hunne weigerachtige mede Broeders van hunne dwalingen af te brengen" om met hulle in liefde en sagmoedigheid te redeneer, teneinde die verdeeldheid uit die kerkraad en ook uit die gemeente te verban (KRN Colesberg 06/02/1837).

Een jaar later stel 'n nuweling in die kerkraad, diaken MA Vermeulen voor dat iets gedoen moet word ter verbetering van die "Groote verdeeldheid" van die gemeente en onder die kerkraadslede oor die sing van gesange in die openbare erediens (KRN Colesberg 06/08/1838). Vermeulen se voorstel is vir ten minste vier vergaderings uitgestel. "Dit wil hieruit voorkom of ds Reid en ander voorstanders van die sing van gesange nie haastig was in hulle oorredingspogings nie en gehoop het dat die verskilpunt tot 'n oplossing sou kom of langsamerhand op die agtergrond sou raak" (Du Toit 1971:74).

6.2.7   **Stephanus Kruger en sy skoolgaande dogter in die gesangestryd**

Die anti-gesangmense se stryd is deur Stephanus Kruger gevoer. Op 8 Februarie 1841 is SJ Kruger opgeroep om voor die kerkraad rekenskap te kom gee oor die houding van sy dogter oor die gesange - sy was nog op skool, waarskynlik nog minderjarig en nie 'n belydende lidmaat nie. SJ Kruger moes voor die kerkraad verskyn om hom te verantwoord oor die houding wat sy dogter op skool ingeneem het teenoor die sing van gesange - Kruger het haar

daartoe "geïndoktroneer".

Op hierdie kerkraadsvergadering het die onderwyser, Meneer John Lewis, getuig dat hy vir Kruger se dogter "geknorrd" het weens haar oneerbiedigheid en gedreig het om haar te tugtig indien sy haar weer sou wangedra. Die volgende dag was Kruger²⁴ en sy skoonseun by Lewis se huis. Kruger het gedreig om sy dogter uit die skool te haal omdat:

- * "onze Religie niet eenders zij"
- * die dogter nie "Afgodische gezangen" wou sing nie.
- * die gesange "niet Gods woord waren"
- * hy haar "geoorloofd hadde een walg daarin te hebbe" (KRN Colesberg 08/05/1838).

Na nog vergaderings en ure van bespreking word Kruger die geleentheid gegee om "nadere onderzoek van het Gezangboek te doen ten einde, dat hij van zyne misvattingen en dwalingen overtuigd mogte worden" (KRN Colesberg 02/08/1841). 'n Paar maande later rapporteer Kruger skriftelik dat daar by hom geen verandering van gevoel is nie. Die saak sou toe na die ring verwys word (KRN Colesberg 01/11/1841). In die ringsnotule kan so 'n verwysing nie opgespoor word nie. Du Toit sê dat die indruk geskep word dat die kerkraad en hulle Skotse predikant aanvanklik wel heelwat geduld in hulle optrede teenoor die anti-gesangmense aan die dag gelê het (1971:77).

6.2.8 Die stof gaan nie lê oor die "Evangelisch Gezangen" nie

Dat die stof oor die gesange nie gaan lê het nie is duidelik uit die kerkaadsnotules:

- * beswaarde broeders word gevra "dat zy ook eens medewerkers worden de tegenwoordige tweedragt in de Gemeente wegens de gezangen uit den weg te ruimen" (KRN Colesberg 03/05/1841).

---

²⁴ Longland (1967:239) skryf dat Kruger hier verkeerd opgetree het.

- * Daar is klagtes by die kerkraad ingedien teen 3 kerkraadlede "die weigerden de gezangen te Gebruiken".
- * GD Joubert beweer in sy klagstaat van 8 Januarie 1845 dat die kerkaad besluit het "dat niet meer iemand sal genomineert worden die de gesangen niet gebruyken" (R3/4, 08/01/1845:253).
- * Joubert beweer verder dat ds Reid "een gewoonte om jongelinge die voor gestelt worden te vergen te belooven de gesangen te gebruyken is menigmaal de oorsaak van uytstel met de voorstel en veroorsaak valse belofte" (R3/4, 08/01/1845:254).

Ons lees selfs in 'n notule van die sinodale kommissie: "eene groote vooringenomenheid bestaat tegen het zingen van de Evang. Gezangen" (S2/1, 29/11/1845:349).

6.2.9 Onderlinge geskille tussen die beswaardes

Uit die Kruger-relletjie (punt 6.2.7 hierbo) blyk dat daar egter ook verskil van opinie onder die beswaardes²⁵ self was oor die probleem met die "Evangelische Gezangen". Oor die algemeen was daar 'n ontevredenheid oor die **inhoud** van die "Evangelische Gezangen", of dan die **aard** van die gesange. Kruger self het beswaar gehad **teen die sing van die gesange as sodanig**.²⁶ Die beswaardes was verder nie net gekant teen die sing van die **gesange in die erediens** nie, maar ook teen die **sing van die gesange in die skool**.

Die beswaardes het nie hulle besware skriftelik by die kerkraad aanhangig gemaak nie. Hulle het 'n vorm van passiewe verset beoefen.²⁷ Hulle besware was:

---

²⁵ Die beswaardes was meestal Doppers en Jerusalem-gangers.

²⁶ Besware teen die melodieë en ritmes van die "Evangelische Gezangen" as sulks kon nêrens gevind word nie.

²⁷ Dit was elke keer die voorstanders van die gesange wat ter wille van vrede in die gemeente die gesangekwessie aan die orde gebring het.

- * die "Evangelische Gezangen" is 'n nuwe evangelie
- * die "Evangelische Gezangen" is nie kanoniek of in die Bybel te vinde nie
- * die beswaardes wou hulle nie op iets so "menschelyks" as die "Evangelische Gezangen" verlaat nie
- * aanwysings ontbreek dat die "Evangelische Gezangen" uit die Bybel geneem is
- * die "Evangelische Gezangen" is nie nodig nie omdat die wet van die Here volmaak is.

6.2.10 Die Ring van Graaff-Reinet se Herderlike brief

In Colesberg self kon die kerkraad die probleem van die verwerping of nie-gebruik van die "Evangelische Gezangboek" nie oplos nie (Du Toit 1997:79). CM van den Heever, A Knobel en PJ van den Heever het toe die hulp van die Ring van Graaff-Reinet ingeroep. In hulle memorie versoek hulle die ring se raad. Die ring moes oordeel of die persone wat teen die sing van gesange is wel gekies kan word as kerkraadslede en of dit geoorloof is om die "Evangelische Gezangen" in die kerk te gebruik (R3/3, 13/11/1841). In Colesberg gemeente was daar nog baie lidmate wat "die verkeerde denkbildens over het Evangelische Gezang boek noch koesteren" (R3/2, :333).

Vanaf 1841 het die gesangestryd van Colesberg jaarliks 'n prominente plek op die agenda van die ring van Graaff-Reinet gekry (Van der Watt 1989:166). Die toestand in Colesberg het op 'n krisis afgestuur. Van die kerkraadslede het bedank en een of twee lidmate is agv hul halstarrige houding teen die gesange onder sensuur geplaas.

Die ring van Graaff-Reinet het 'n kommissie²⁸ aangewys om al die "dwalinge" wat onder die "weigerachtigen" gemeentelade van

---

²⁸ Bestaande uit di A Murray, A Smith en WR Thompson en ouderlinge R Hart en PJ van der Walt (Du Toit 1971:80).

Colesberg vas te stel en skriftelik daaroor verslag te lewer. Na breedvoerige besprekings en wysigings is 'n **Herderlike Brief** opgestel.²⁹ 'n Eenparige besluit volg dat die brief onderteken sal word en "naar die wien het aangaat in de Gemeenten Colesberg en Cradock gestuur sal word" (R3/1, 20/11/1841).³⁰

Die gebruik van die "Evangelische Gezangen" is in dié brief deur die ring gesanksioneer³¹ en die anti-Evangelische Gezangen-mense is in die Herderlike Brief in krasse taal veroordeel³². "Só sou die gemoedere nie gekalmeer en die vrede herstel word nie" (Van der Watt 1989:166). Die beswaardes word gewaarsku dat die

---

²⁹ Van der Watt meen dat dit beter sou wees "om die wenslikheid van gesange deeglik te ondersoek en hulle aan 'n toets van die Skrif te onderwerp" (1989:166).

³⁰ Die gesangekwessie het ook in Cradock nog nie tot ruste gekom nie. Die kerkraad van Cradock het teen 1844 nog steeds gesukkel met die vraag oor hoe om op te tree teen diegene wat weier om die gesange te sing.

³¹ Die ring het eenvoudig van die gedagte uitgegaan dat die "Evangelische Gezangen" se inhoud in ooreenstemming met die Skrifte en belydenis was. Blykbaar was die afgevaardigdes van die Ring (dit het die Skotse predikante, J Pears, A Murray sr, A Smith, T Reid, A Welsch, WR Thompson en C Fraser ingesluit) nie op hoogte met die kritiek wat reeds in Nederland teen die "Evangelische Gezangen" ingebring is nie. Die predikante wat die Herderlike brief onderteken het was nie bedag op die kultuurverskille tussen die Boere en die Skotte nie. Die Skotse predikante was uit die "evangelicals" van die Prebiteriaanse Kerk en sommige beswaardes het probleme met hulle prediking gehad. Du Toit kom egter tot die slotsom: "Naas Nederland was daar seker geen oord meer geskik as Skotland om predikante vandaan te kry vir die kerk in Suid-Afrika nie" (1971:88).

³² Volgens Van der Watt was die bedoeling van die Herderlike Brief goed, maar die uitwerking daarvan was negatief (1989:166). Die inleidende opmerkinge in die Herderlike brief was "ongetwyfeld ooreenkomstig die advies van die ring toe in 1833 besluit is om die mense met sagmoedigheid te probeer oorreed" (Jooste 1958:39).

oordeelsdag nader kom. Die Ring wil hulle in die gedagte neem na Golgota. Hulle word gevra of hulle die mishandelde en bloeiende Heiland nog verdere wonde sou toedien? "En zult gy de harten van leden van Christus lichaam door uw vooroordeel of styfhoofdigheid langer kunnen doorboren en verscheuren door te weigeren te zamen te zingen tot zynen lof en aller stigting?" (R 3/3, 13/11/1841:309, 315). Die beswaardes word vermaan om hulle nie deur mensevrees³³ te laat verhinder om gesange in die openbaar te sing nie.

Alhoewel hierdie Herderlike skrywe van die ring met die beste bedoeling uitgereik is, nl om die geskil ivm die gesangestryd uit die weg te ruim, het die Herderlike Brief³⁴ nie in sy doel geslaag nie, maar is die vonk net verder aangeblaas.

6.2.11 Die ring en sinode al meer betrek by die gesangestryd

SJ Kruger het nie van gevoel verander nie en gebly by sy standpunt dat die gesange "afgodisch" was. By die ringsitting van 1845 is besluit om die sinodale kommissie om raad te vra oor hoe om op te tree teenoor 'n lidmaat wat volhard in sy "weigeren" om die gesange te sing en dit steeds "afgodisch" noem (R3/1, 15/10/1845).

Van der Watt se mening oor die ring van Graaff-Reinet se hantering van die gesangestryd is "'n verbasende onvermoë en selfs onwilligheid ... om die orde in die Colesbergse gemeente te herstel" (1989:166). Tog het die ringskommissie vir die sinodesitting van 1847 aanbeveel dat indien die belang van die gemeente in die oog gehou word, asook die "onkunde der bezwaarden", daar geen ander uitweg is as "dat deze brief"³⁵

---

³³ vrees vir die ander beswaardes.

³⁴ Du Toit oordeel dat hierdie "Herderlike brief" moeilik as 'n "pastorale" of "herderlike" brief gekwalifiseer sou kon word (1971:86).

³⁵ Herderlike Brief.

geheel en al herroep en zulks in deze Gemeente bekend gemaakt worde" (S 2/1, 29/11/1847:349). Ongelukkig het die sinode nie hierdie aanbeveling van die ringskommissie aanvaar nie en was van mening dat die Herderlike brief se bedoeling "zeer christelyk en goed was" en dat dit slegs "wenschelyk ware geweest dat eenige uitdrukkingen wat beter waren daargesteld" (S 1/8, :134). Die sinode kon ten minste hom sterker uitgespreek het oor die skerp taal wat in die Herderlike brief gebruik was (Moorrees 1937:819).

Die gesangestryd van Colesberg was in 1847 en in 1852 voor die sinode. Die sinode het egter ook nie tot 'n ferm en besliste optrede oorgegaan nie. Die meerdere kerkvergaderinge kon nie aan Colesberg duidelike en bevredigende leiding³⁶ gee nie.

6.2.12 Reid se kop geëis

Die beswaardes het toe begin om 'n nuwe deuntjie te sing, van ds Reid moes ontslae geraak word.³⁷ Die vertrouensbreuk tussen ds Reid en die beswaardes was sodanig dat die meerdere vergaderings besef het dat die oplossing van Colesberg se probleme in dié rigting gelê het. Nie die ring of selfs die sinode kon egter iets aan die saak doen nie, aangesien die aanstelling en verplasing van predikante deur die owerheid gereël is (Van der Watt 1989:166). Daar was geen hoop dat Lord Charles Somerset, wat die kolonie wou verengels (Du Toit 1971:87), teen Reid sou optree nie.

---

³⁶ In Nederland was die posisie wat die verpligting tot die sing van gesange betref, heeltemal anders. Daar is die predikante en gemeentes gedwing om die "Evangelische Gezangen" in alle godsdiensoefeninge te gebruik.

³⁷ 'n Groter groeiende getal lidmate het figuurlik gesproke gekree: "Kruisig hom, kruisig hom!" In die Ringsnotule (R 3/5, 05/02/1844:343) rapporteer die beswaardes "om liefer van de hier tans bestaande Kerkbesturing los te zeggen dan langer te verkeren in eenen zulken toestand, in welken wy geene vooruit-zigten hebben tot ware geestelyke opbouwing". Die beswaardes se 'memorie' is deur meer as 200 persone geteken.

Op die **Ringsitting van 1853** was die Colesberg-gesangestryd³⁸ weer ter tafel. Allerhande klagtes teen ds Reid was ondersoek, maar is teruggetrek nadat 'n "minnelijke schikking" met ds Reid bereik is. Ds Reid sou sy bediening in Colesberg neerlê en 'n skeidingspakket van f1 000 [(een duisend pond), Du Toit 1971:131] sou aan hom uitbetaal word.³⁹ Op 12 Februarie 1854 het ds Reid sy laaste preek gelewer en die volgende dag het hy sy bedanking formeel by die kerkraadsvergadering ingedien. Almal was verlig dat die **laaste aria** oor die gesangestryd in Colesberg uiteindelik gesing is! Helaas, ds Reid het nog nie sy **laaste swanesang** gesing nie! Ds Reid se "hef aan" het nog voorgelê.

Reid het ondanks die bogemelde skikking 'n paar van sy teenstanders voor die hof gedaag - "they had propagated far and wide most groundless and malicious aspersions" wat sy "religious and moral character"⁴⁰ skade aangedoen het. Na 'n lang en uitgerekte en selfs onaangename hofsaak het die hoërhof ds Reid (pro forma) in 1856 gelyk gegee⁴¹ en elk van die verweerders, HJ van der Walt, JH Venter en JP van der Walt moes aan Reid f1 (een pond) skadevergoeding betaal. Na hierdie laaste rondte het die gemoedere in die gemeente kalmer geword, maar die verwydering van 'n aantal lidmate was finaal. Ds Reid het sy hofsaak gewen, maar die NG Kerk het van sy lidmate verloor! Die sing, aldan nie, van die "Evangelische Gezangen" was 'n omstrede saak!

---

³⁸ Gerdener skryf dat Reid "in sy ywer vir die sing van die Gesange te ver gegaan het deur die toepassing van dwang" (1934:5).

³⁹ Soos ds Reid vermoed het, sou hy na sy agttien jaar in Colesberg nie weer 'n beroep na 'n ander gemeente kry nie. Ds Reid was tot met sy dood in 1864 in Colesberg woonagtig.

⁴⁰ Soos aangehaal deur Van der Watt 1989:167. Hy gee egter nie 'n aanduiding van sy bron nie.

⁴¹ Die hofuitspraak was vir ds Reid soos musiek in die ore.

6.2.13 Psalms, gesange en ander geestelike liedere op die Trekpad

In die Groot Trek⁴² - en nog later wanneer die "agternatrekkers" geleidelik die binneland begin bewoon het - was daar onder die trekgroepe ook mense uit Colesberg se omgewing en ander grensdistrikte wat dieselfde menings oor die sing van gesange gehad het. In die geskiedenis van die Groot Trek is daar nie eintlik besware teen die gesange opgeteken nie. Waarskynlik was daar nie tyd vir 'n gesangestryd op trek nie! Daar is egter geen twyfel daaraan dat daar wel mense aan die Groot Trek deelgeneem het wat beswaar teen die "Evangelische Gezangen" gehad het.⁴³

In die anale is opgeteken dat gesange gesing is.⁴⁴ Cillié skryf: "... teen die tyd van die Groot Trek, 1836-1838, was die sing van gesange, naas die psalms, gevestigde gebruik in die kerk en by huisgodsdienste" (1982:35)

Die Voortrekkers se geestelike ankers, hulle Bybels, Psalm- en

---

⁴² Die afskeid van die Kaapkolonie tydens die Groot Trek, was nie maklik nie. Th Wassenaar skryf hieroor volgens Venter (1983:99) 'n gedig:

Afskeid by die Groot Trek

"Vaarwel dan, onvoltooide werk,
- Gebraakte akkers sonder saad!
Jy is my soos 'n kind wat sterf
Juis as hy wil begin te praat".

⁴³ Van der Watt praat van gemoedsbesware (1989:167).

⁴⁴ Preller het die dagboek van Erasmus Smit opgeneem in sy boek: *Voortrekkermense* 11. 'n Drietal oorspronklike dokumente oor die Geskiedenis van die Voortrekkers met aantekeninge en bylae. Vanaf 31 Desember 1836 tot 30 Julie 1838 is die volgende gesange gesing: 69, 102 (beurtsang), 160, 161, 179, 180. Heelwat Psalms is ook gesing. Ons kan aanvaar dat geen volledige aantekeninge gemaak is van al die liedere wat wel gesing is nie (Preller 1920:78, 79, 91, 103, 105, 169, 216).

Gesangboeke⁴⁵ het saamgetrek. Gewyde liedere is gedurig gesing, maar veral smorens en saans. Psalms en gesange is "na hartelus en uit volle bors" gesing (Van Rooyen 1944:201).

Oor een lied (Ps 146) was daar gedurende die Groot Trek groot ooreenstemmigheid. Toe die waens uiteindelik op die oewer van die Grootrivier staan, was dié rivier kant en wal. Dit was reëntyd. Dit was nie altyd moontlik om te wag totdat die rivier afgeloop het nie en dikwels moes die trekkers met lewensgevaar op ruwe vlotte oorsukkel. Hulle moes gewoonlik vir 'n wa, met al sy toebehore, driemaal oor die stroom gaan. "As almal veilig op die oorkantse wal in die Trekkergebied aangeland het, was dit gebruiklik om die welbekende woorde *Prys die Heer met blye galme aan te hef*" (Gerdener 1934:18).

Op 'n ander geleentheid het 'n groep vroue, toe hulle met 'n vlot oor die vol Oranjerivier geneem is, met die "Evangelische Gezangen" in die hand, Gez 20:6 gesing:

"Komt, treën wij dan gemoedigd voort,
in vast vertrouwen op zijn woord:
hoe moeilijk ons de weg ook schijn,
het eind zal zeker zalig zijn" (Pretorius 1988:178a).

Die Here se voorsienigheid is ook geloof. "Na Bloukrans het hongersnood in Veglaer geheers. Voedsel was skaars; daar was min mans in die laer en hulle kon die vrouens en kinders ook nie lank alleen laat om te gaan jag nie. Hulle het toe op Gesang 17

---

⁴⁵ Pretorius gee 'n voorbeeld van die orde van 'n erediens:

"Wet van die Here
Twaalf Artikels van die Geloof
Sang, byvoorbeeld Ps 101
Voorsang, Ps 121:1-4
Voorafpraak, Joël 2:21
Preek: 1 Kron 11:1-3
Sang, Ps 99:4, 5, 7
Nog 'n gesang
Nagebed
Seëngroet" (1988:169a).

se boodskap vertrou:

Gods voorsienigheid

'Wie maar den goeden God laat zorgen,
En op Hem hoopt in't bangst gevaar,
Is bij Hem veilig en geborgen,
Dien redt Hij godd'lijk, wonderbaar;
Wie op den hoogen God vertrouwt,
Heeft zeker op geen zand gebouwd'.

.... en so kom elande en 'n seekoei in die laer geloop"
(Pretorius 1988:165b).

Tydens die Groot Trek is ander "stigtelike sang- en liederebundels ook gebruik. Die werke van Willem Sluyter,⁴⁶ Jodocus Lodenstein en Johannes Groenewegen⁴⁷ was bekend en uit die titels blyk dat dit "stichtelike gezangen" en 'liederen' was (Van der Watt 1981:23).⁴⁸

---

⁴⁶ Wilhelmus Sluiterus (Venter 1983:230) se boek se titel was: *Eensaem Huys. Somer- en Winter-Leven. Verçiert met .... 43 by gevoegde Gezangen*. "Sluyter se gesange was besonder gewild onder die Trekkers. Gewilde liedere soos *Morgen Gezang in droevige tyden* is dikwels gesing" (Pretorius 1988:175c).

⁴⁷ Groenewegen het *De Lofzangen Israels, waaronder die Heere woont, zijnde eenige Geestelijke Liederen* uitgegee. Die agste druk het in 1876 verskyn, Malga Nijkerk, I.J.

Lied 26 is gesing op "Stem: *Wie sleet heugelijker dagen*" en lied 36 op "Stem: *Zoet gezelschap dat met mij*" (Venter 1983:228).

⁴⁸ In Desember 1838, voor die slag van Bloedrivier is Ps 3 gesing:

¹"Hoe vrees'lijk groeit, o God!
Het saamgezworen rot
Dergenen, die mij drukken; ens

³"... Ik zal, vol heldenmoed,
Daar mij Zijn hand behoedt,
Tienduizenden niet vreezen; ens

(Pretorius 1988:178b, 178c).

6.3 Die gesangestryd in Transvaal

6.3.1 Inleiding

Die Trekkers na die Noorde het nie hulle Bybels, gesangeboeke⁴⁹ en ander geestelike leesstof in die Kaap vergeet nie (Gerdener 1934:3). Die Voortrekkers was ook nie van plan om 'n nuwe kerk in die Vrystaat of Transvaal te gaan stig nie. Die NG Kerk in Transvaal sou voortbou op die NG Kerk in die Kaap, wat leer, belydenis en kerkorde betref. Die eenders luidende kerknaam wat die Voortrekkers gebruik het, dui daarop dat die Kaapse kerk voortgesit is in Transvaal.⁵⁰

6.3.2 Die eerste Algemene Kerkvergadering in Transvaal - die gesangestryd

Die probleme van die anti-gesangmense met die "Evangelische Gezangen" het egter nie op die trekpad opgelos geraak nie. Die anti-gesangmense sou die stryd teen die gesange in die Transvaal kom voorsit. Op die eerste Algemene Kerkvergadering van die "Nederduitsch Gereformeerde Gemeenten in de Zuid-Afrikaansche Republiek" in Augustus 1853 te Rustenburg, het die anti-gesangmense⁵¹ die gesangekwessie, die sing al dan nie van die

---

⁴⁹ In die Voortrekkermuseum word 'n 1819-uitgawe van die "Evangelische Gezangen" uitgestal wat deur Piet Retief gebruik is.

⁵⁰ Oor die naam van die kerk het weliswaar 'n naamstryd ontstaan. 'n **Aantal pamflette** het oor die naamkwessie die lig gesien: HS Pretorius: *Die Kerknaam*; GD Scholtz: *Ons Kerknaam*; SP Engelbrecht: *Dr. G.D. Scholtz se Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk*; SP Engelbrecht: *Nogmaals Dr. G.D. Scholtz se Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk*; GD Scholtz: *My Antwoord aan prof. dr. S.P. Engelbrecht*; GD Scholtz: *My verdere Antwoord aan prof. dr. S.P. Engelbrecht*; Joh. Dreyer: *Hervormd as Kerknaam gehandhaaf*; vgl TN Hanekom *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan die Kaap 1652 (Tydskrif vir Geesteswetenskappe, September 1967, p 497-508)*.

⁵¹ Die latere Gereformeerdes.

"Evangelische Gezangen" op tafel gesit. Stephanus Kruger⁵², die diaken van Rustenburg⁵³, het voorgestel dat die "Evangelische Gezangen" uit die kerkdienste verwyder moes word "indien zulks met rede en liefde geschieden kan"⁵⁴ maar die vergadering wou nie 'n verbod op die sing van die "Evangelische Gezangen" plaas nie. Die meerderheid van die vergadering was vir die behoud van die "Evangelische Gezangen". Kruger het vervolgens sy voorstel gewysig: "dat het den Leeraar sal vrij staan Psalmen en Gezangen te laten zingen na goedvinding terwijl het aan de gemeente volkomen vrij staan zal al of niet mede te zingen".⁵⁵

Die volgende dag het negentien gemeentelêde met besware teen die gebruik van die gesange, onder leiding van Paul Kruger,⁵⁶ 'n versoekskrif ingedien waarin gevra is om die "Evangelische Gezangen" tog maar af te skaf. Die vergadering het sy besluit van die vorige dag gehandhaaf. Op hierdie vergadering is twee

---

⁵² Kruger het die gesange in Colesberg teengestaan tot en met sy vertrek noordwaarts. Kruger sou in Transvaal sy stryd teen die gesange voortsit (Du Toit 1971:137).

⁵³ In Transvaal het Rustenburg in die gesangestryd min of meer die rol gespeel wat Colesberg in die gesangestryd in die Kaapkolonie gespeel het.

⁵⁴ "Die kladnotule van die Algemene Kerkvergadering te Rustenburg, 8/8/1853, Hervormde teologiese Studies, Aug. 1953, p. 167. Die kladnotule verskil op bepaalde punte van die notule in die notuleboek. Ook die volgorde van die gebeure verskil en skep 'n onduidelike en verwarrende beeld van die gebeurtenisse op die vergadering. Dele van die inhoud van kladnotule is weer nie opgeneem in die finale notule nie (?) en byvoegings is gemaak. Van der Hoff blyk geen noukeurige skriba te gewees het nie. Op die vierde Algemene Kerkvergadering in 1855 is die oorgeskrewe notule as korrek verklaar en aanvaar. N.H.K. 1, pp. 28-9" (Du Toit 1971:137, voetnota 2).

⁵⁵ "Hervormde Teologiese Studies, Aug. 1953, p. 167. Dié versoek van Kruger is nie in die latere offisiële notule opgeneem nie" (Du Toit 1971:137, voetnota 3).

⁵⁶ die latere staatspresident.

lidmate⁵⁷ vanweë hulle krasse uitlatings oor die sing van gesange onder sensuur geplaas.

'n Klein minderheid lidmate was glad nie geneë om die "Evangelische Gezangen" te sing nie. Die meerderheid lidmate was egter geheg aan die "Evangelische Gezangen". Een van die voorstaanders van die gesange het verklaar dat wanneer die gesange weggeneem word, dit sal voel soos die Here Jesus wat weggeneem word. Die gesange "was vir hom onmisbaar."⁵⁸

6.3.3 Ouderling Ph Snyman van Rustenburg se versoek: twee gemeentes!

Ouderling Ph Snyman van Rustenburg het in Desember 1855 die Algemene Kerkvergadering skriftelik versoek "de kerk 'te herstellen' wat op navraag blyk 'n middel te wees om die gesange 'uit de kerk te verwyderen'" (Du Toit 1971:142). As dit nie kon nie, moes die mense wat teen die "Evangelische Gezangen" was, toegelaat word "zich losscheuren van de hier bestaande kerk en een eigen kerk op te richten" (Van der Watt 1989:168). Hiermee saam was daar ook die versoek dat ds Van der Hoff vir die "eigen kerk" die diens moes verrig, sonder om die "Evangelische Gezangen" te laat sing!⁵⁹ Snyman se versoek was dat Van der Hoff, op daardie stadium predikant van die NG Kerk in Rustenburg, die een gemeente met die "Evangelische Gezangen" en die ander gemeente sonder die "Evangelische Gezangen"⁶⁰ sou bedien. Die

---

⁵⁷ Hans en Jacob Erasmus uit die geledere van die Jerusalemangers (Du Toit 1971:139, 140).

⁵⁸ Du Toit [(1971:165). Du Toit noem nie sy bron nie].
Postma (jr) haal 'n veldkornet se dreigement aan: "eer dat de Gezangen uit de Kerkedienst verwijderd zullen worden, zal het bloed van daag hier lopen" (1905:116v).

⁵⁹ "N.H.K. 1, p. 20" (Du Toit 1971:142, voetnoot 2).

⁶⁰ Volgens Snyman was die gesange 'menschelijk geschriften'. Snyman se ondersteuner in Rustenburg, S.J. Kruger, het in Colesberg ook beswaard gevoel oor

vergadering het die saak uitvoerig bespreek, maar uiteindelik besluit om nie die "Evangelische Gezangen" uit die kerkdienste te verwyder nie.

6.3.4 Zacharias de Beer vra 'n onderhoud oor die "Evangelische Gezangen"

Zacharias de Beer uit Waterberg het vir die Algemene Kerkvergadering van 24 Febr 1857 te Pretoria 'n brief geskryf waarin hy versoek om 'n onderhoud met die vergadering te hê oor die sing van "Evangelische Gezangen". De Beer sou vier ander persone saambring vir die onderhoud. Paul Kruger sou een van hulle wees. Die versoek is toegestaan. In die notule van die vergadering is daar nie verder gerapporteer oor hierdie onderhoud nie (Van der Watt 1989:168).

6.3.5 Anti-gesangwoelinge in Rustenburg soos in Colesberg

Soos in Colesberg was daar op sommige plekke in die Transvaalse kerklike gemeenskap, veral in Rustenburg, met ernstige verskille oor die gebruik van die "Evangelische Gezangen" in die erediens. Die spanning in die gemeente Rustenburg was die oorsaak daarvan, dat in 1859 'n ooreenkoms met sommige gemeentelede gemaak is, dat hulle 'n eie predikant kon kry. Daar was egter 'n duidelike ooreenkoms dat die gemeentelede met hulle eie predikant steeds onder beheer van die Algemene Kerkvergadering sou staan (Van der Watt 1989:168).

Sommige gemeentelede het hulle nie meer tuisgevoel in die kerk, onder die leiding van ds Van der Hoff, waar die "Evangelische Gezangen" steeds gesing is nie. Ook hier in Rustenburg, soos in Colesberg, was daar openlike onrus oor die voortgesette gebruik

---

die invoering van die gesange wat menslike geskrifte was (Jooste 1958:36v). "Snyman en Kruger wat leiding gegee het in die verset teen die E.G.B. het albei besware genoem wat aanduidings is van teenstand teen die sing van gesange as 'n soort kerklied" (Du Toit 1971:145).

van die "Evangelische Gezangen".

6.3.6 Anti-gesangmense soek 'n eie predikant

Op hierdie stadium is daar pogings deur die anti-gesangmense aangewend om vanuit Nederland 'n predikant, wat hulle sienswyse eerbiedig, te kry. Briewe is na Nederland geskryf. Kruger sê dat "verskeie briewe" geskryf is deur "mense uit Transvaal wat beswaar gemaak het teen die sing van Evangeliese Gesange by die openbare erediens" (1965:252).⁶¹

Die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland,⁶² op sy beurt, het 'n besondere belangstelling getoon in die "stamverwante en geloofsgenoten" in die "Zuid-Afrikaanse Republiek". Op hulle sinode in 1857 besluit hulle om met die Transvaalse gemeentes in korrespondensie te tree. Hulle verseker die Transvaalse gemeentes dat hulle bereid is om hulp te verleen waar hulle moontlik kan.

Die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland begin dan inderdaad om in 1857 'n afvaardiging saam te stel om na die Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaalse Republiek) te stuur. Ds Dirk Postma verlaat in Mei 1858 Nederland om dienswerk⁶³ in Suid-Afrika te gaan verrig. Hierdie "dienswerk" sou kerklike verhoudinge in SA blywend beïnvloed.

---

⁶¹ Dit is onseker of die beswaar teen die Evangeliese Gesange ook gegeld het vir gebruik by huisgodsdienste.

⁶² "Die Rustenburgse anti-gesangmense het die geleentheid van die besoek van C. Hiddingh namens die Amsterdamse kommissie wat die godsdienstige belange van die Transvaalse Republiek behartig het, benut om 'n predikant uit die 'afgeskeide' gemeentes in Nederland aan te vra. Hiddingh vind dit nodig om die beswaardes te waarsku teen 'n afskeiding in die kerk en gee voorts 'n ongunstige beeld van die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk" (Du Toit 1971:146).

⁶³ Geskiedskrywers verskil van mekaar oor die doel van ds Postma se sending na die Zuid-Afrikaanse Republiek. Soms word die sendingmotief sterk beklemtoon en dan weer die hulp aan die geloofsgenote in die Transvaal.

Toe die "anti-Evangelische Gezangen-groep" in Rustenburg in 1858 die nuus kry dat 'n predikant uit Nederland deur die Christelike Gereformeerde Kerk na Suid-Afrika gestuur word, het hulle dadelik planne beraam om hom as "hulle leraar" te kry (Van der Watt 1989:169).

6.3.7 Ds Dirk Postma van die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland kom in die Kaap aan

Ds Dirk Postma het reeds in Julie 1858 in Kaapstad aangekom. Hy is baie hartlik en gul deur die predikante van die NG Kerk in Kaapstad en Stellenbosch ontvang.⁶⁴ Hy het selfs in Stellenbosch gepreek! Postma het in Kaapstad sowel as in Natal nader kennis gemaak met die NG Kerk, waaroor hy skynbaar besonder ingenome verklaar het: "Ik zie voor de kerk alhier een heerlijke toekomst" (Van der Watt 1989:169).⁶⁵

Tog was daar mense wat bekommerd was oor die uitwerking van Postma se koms na Suid-Afrika. Prof NJ Hofmeijr het Postma, na die afstigting van die Gereformeerde Kerk, daaraan herinner dat hy self tydens Postma se aankoms in die Kaap vir Postma gesê het dat daar sommige persone is "die met kommer uwe komst in de Transvaal te gemoet zagen, daar zij vreesden, dat de leden onzer kerk, die nog altyd weigeren de Gezangen mede te zingen, soodra zij zouden te weten komen, dat uwe kerk alleen de Psalmen gebruikt, tot uw kerkgenootschap zouden trachten over te gaan, en door u met vreugde zouden worden opgenomen" (Du Toit 1971:152).⁶⁶ Hofmeijr het verder sy vermoede bely dat die Afgeskeie Kerk van Nederland hul eie kerk na Transvaal sou wou uitbrei.

---

⁶⁴ "Reisjoernaal: 13, 16, 18, 24, 25, 27, 29 Julie 1858". (Du Toit 1971:150, voetnoot 2; Du Toit meld nie waar hy die "Reisjoernaal"-inligting gekry het nie). In Postma se reisjoernaal vermeld hy telkens die hartelikheid, gasvryheid en broederlikheid.

⁶⁵ Van der Watt gee geen bronverwysing nie.

⁶⁶ Du Toit gee geen bronverwysing nie.

Die vrees wat sommige gehad het dat Postma aanleiding sou gee tot 'n skeuring in "die Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika" is deur Postma self afgemaak as "eene ongegronde" vrees [("Openbare Brief" aan Postma, 1859/06/14, *De Gereformeerde Kerkbode*, 1859/06/18 en *Het Volksblad*, 1859/06/21), Du Toit 1971:152].

Die saak van die gesange is ook deur die Kaapse predikante met Postma bespreek. Postma het in sy reisverhaal tot die konklusie gekom: "De Gezangen zij hier wel in gebruik, maar geen Leeraar is gehouden er uit te laten zingen". Postma voorsien dat die kerk "met tijd uit de Gezangen wel zal uitmonsteren, die men in geen goede geest vindt" (Postma 1905:57). Elke Gereformeerde predikant wat die gesange liefhet, het wel geleentheid gehad om "de niet-bruikbare uitmonsteren" (Spoelstra 1915:210). Maar daar was selfs "Evangelische Gezangen" wat vir Postma bruikbaar was (Du Toit 1971:153). Ons lees dat Postma in die Kaap en in Natal in die eredienste wat hy gevra was om te lei, naas die Psalms ook gesange, "Evangelische Gezangen" laat sing het.⁶⁷

Postma het selfs verklaar dat hy nie die gebruik van die gesange per sé afkeur nie, maar dat hy dit wel wenslik ag dat enkele gesange uit die bundel verwyder sou word.⁶⁸

6.3.8 Postma gee skriftelik kennis aan die Noorde dat hy kom

Postma het self aan die volgende persone geskryf en gesê dat hy

---

⁶⁷ Du Toit (1971:153, voetnota 4) skryf tereg: "Dit is vreemd dat G.C.P. van der Vyver in sy biografie by die beskrywing van Postma se verblyf in die Kaap en Natal hierdie feit verswyg. Eers op p. 260 e.v. van sy meergemelde werk verwys hy daarna". Moorrees skryf van Postma se verklarings in die Kaap: "Ook aan andere het hy herhaaldelijk verklaar dat hy die gebruik van die Gesange as sodanig nie afkeur nie, hoewel hy dit wenslik ag dat enkele gesange uit die bundel verwyder word" (Moorrees 1937:840).

⁶⁸ Du Toit (1971:154) dui "N.J. Hofmeijr, *De Kerkbode*, 1859/06/18" as bron aan, maar gee nie die bladsynommer nie.

op pad was Transvaal toe:

- * Aan die enigste predikant in Transvaal, ds Van der Hoff
- * Aan die Staatspresident
- * Aan ds A Murray van Bloemfontein, die Voorsitter van die ring van Transgariep (Du Toit 1971:156, 157).

In die Transvaal aangekom⁶⁹ het Postma nie weer tydens die eredienste gesange laat sing nie - net Psalms (Du Toit 1971:159). Landdros Robinson van Rustenburg was daarvan bewus dat Postma in die Kaap en Natal uit die "Evangelische Gezangen" laat sing het. Hy het Postma versoek om weer so te maak, ook hier in Transvaal. Robinson het verder gegaan en gesê dat die bestaande kerkgebou is "gebouwd en ingewijd en altoos bediend met gesangen" (Du Toit 1971:159).⁷⁰ Robinson kon nie insien waarom die meerderheid van die gemeente wat ten gunste van die sing van gesange was, naas die Psalms, nie die gesange kon sing nie (Du Toit 1971:159).

Die rede vir die skielike nie-sing van die "Evangelische Gezangen" deur Postma in Transvaal was dat die mense moes weet dat die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland nie die "Evangelische Gezangen" as kerklike sangbundel erken het nie.

6.3.9 Postma gekaap deur die anti-gesangmense

Die aankoms van ds Postma in Transvaal het die stigting van nog 'n kerk onvermydelik gemaak. Postma was van die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland, 'n kerk wat teen die sing van die "Evangelische Gezangen" was.

In Transvaal was daar 'n groep mense wat teen die sing van die "Evangelische Gezangen" was. Die aankoms van 'n predikant wat

---

⁶⁹ Anti-gesangmense soos Snyman, Kruger, ens het vir Postma in Natal gaan haal (Du Toit 1971:158). Daar was sekerlik ruim geleentheid vir gesprek tussen Postma en die anti-gesangmense op die lang pad van Natal tot in Rustenburg.

⁷⁰ Du Toit vermeld nie sy bron nie.

ook teen die sing van gesange was, "was voldoende om die skeuring wat so lank gedreig het in 'n voldonge feit" te omskep (Van der Watt 1989:169). Nog voordat Postma dus sy voet op die Transvaalse bodem kon sit, is hy met die beswaarde groep in Rustenburg geassosieer. Dít, terwyl Postma bestem was vir die geestelike nood in die Transvaal (Van der Vyver 1958:185, vgl Spoelstra 1963:135).

Postma het na sy aankoms op 10 November 1858 genotuleer: "Dezen dag bemerk ik ook klaar dat het hier reeds vóór mijne komst op het punt van scheuring stond ...." [Soos deur Van der Watt (1989:169) aangehaal]. Kruger skryf van "'n aantal ontevrede gemeentelede, wat prakties reeds so goed as afgeskeie was" (1965:252). Du Toit (1971:158) haal Postma aan wat in sy reisjoernaal op 10/11/1858 skryf: "Er zijn die de Evangelische Gezangen niet zingen, en verlangen overeenkomstig de grondwet dezer Republiek door onzer Kerk geholpen te worden, waarnaar ze lang gedorst en gezocht hebben; anderen zouden daarbij niet gaarne van het zingen der Gezangen afzien ....".

6.3.10 Postma tot 4 Desember 1858 teen afskeiding

Op 4 Desember 1858 het HP Malan, die voorsitter van die Volksraad teenoor Postma erken dat hy hom skaar aan die kant van die anti-gesangeparty. Postma self was op hierdie tydstip nog teen 'n afskeiding en slaak die versugting: "Och Heere! mocht het nog voorkomen worden!" [Reisjoernaal 1858/12/04, soos deur Du Toit (1971:160) aangehaal].

6.3.11 Kloof word groter oor die sing aldan nie van die "Evangelische Gezangen"

Op drie kerklike byeenkomste het dit duidelik geblyk dat die kloof oor die sing van die "Evangelische Gezangen" al hoe groter geword het:

- * 28 Desember 1858: op hierdie vergadering te Potchefstroom was dit duidelik dat daar diepgaande verskille was. Hierdie vergadering besluit om die vraag of leraars verplig

sou wees om gesange te laat sing, aldan nie, verwys sou word na 'n Algemene Kerkvergadering te Pretoria wat op 10 Januarie 1859 sou begin.

- * 3 Januarie 1859 word 'n Kerkvergadering te Rustenburg. Ds Postma neem die standpunt in dat die gesange uit die kerk geweer moes word. Elke leraar moes self die keuse hê of hy die "Evangelische Gezangen" wou laat sing of nie. Op hierdie vergadering het die twee partye oor die sing van die "Evangelische Gezangen" skerp teenoor mekaar te staan gekom, skerper as tevore.
- * In Pretoria, oor die Januarie 1859 Nagmaalnaweek, skryf Postma, het talle mense hom kom spreek oor die vraagstuk van die gesange, "hoe men het toch schicken met de gezangen" [Reisjoernaal 1859/01/09, soos deur Du Toit (1971:160) aangehaal]. Die Maandag sou die "Evangelische Gezangen" op die Algemene Kerkvergadering bespreek word.

6.3.12   **Postma se amptelike siening oor die "Evangelische Gezangen"**

Ds Postma is tydens die Algemene Kerkvergadering gevra wat hy persoonlik van die "Evangelische Gezangen" gedink het. Postma het vier stellings gemaak wat sy gevoel onteenseglik weergegee het:

- * "Heeft eene Kerk zoodanige met vrede van de Gemeente in't gemeen, en zijn se rechtzinnig, dan durf ik die Kerk daarin niet veroordeelen, noch haar daarover bemoeilijken, gelijk ik op mijne doorreis betoond heb.
- * Maar houdt de Kerk zich alleen aan de Gezangen, waarvan de tekst in den Bijbel gevonden wordt, die is zeker op den veiligsten weg. En dezen weg kan ik met volle vrymoedigheid bewandelen.
- * Zijn er dus sommige leden gemoedelijk bezwaard over het zingen van Gezangen in de Openbare Godsdiens-oefening, waarvan de tekst niet in den Bijbel gevonden wordt, dan dienen de anderen het ook na te laten, want hierdoor zullen zij, uit broederliefde eene ergenis wegnemen, al waren zij zelve er nog niet van overtuigd. En dat te eerder daar men de Psalmen met eene vereenigde stem kan zingen. (Rom. 14).
- * Kan men dat echter nog niet verkrijgen, dan raad ik, dat de Algemeene Kerkvergadering het aan de wijsheid en het geweten, van elken Leeraar overlaat om hierin te handelen naar zijn geweten, met inachtneming van den toestand der

Gemeente; ten einde er om deze zaak geene verdeeldheid noch scheuring plaats vinde" (Postma 1905:119, 120, vgl Van der Watt 1989:170).

6.3.13 Die Algemene Kerkvergadering en die "Evangelische Gezangen"

Die Algemene Kerkvergadering het die hele dag oor die gesange diskussie gevoer. 'n Voorstel van ds Van der Hoff dat die gebruik van die gesangbundel, in die erediens, oorgelaat moes word aan die vryheid van die predikante, is deur die vergadering afgestem. "Daardie kerkvergadering het besluit om die Gesange in die Kerk te behou .... Daar het na hierdie besluit nog 'n lang en bitter stryd voorgelê, 'n stryd wat tot vandag toe in die Transvaalse kerklike wêreld nie bygelê is nie" (Gerdener 1934:268).

Die volgende dag is 'n besluit deur 'n meerderheidstem⁷¹ geneem "dat de kerklijke inrichting, zooals die thans hier bestaat, met hare evangelische gezangen, sal blijven bestaan en gehandhaafd worden" (Van der Watt 1989:170).⁷² Volgens Van der Watt (1989:171) het ds Postma na die uitslag van hierdie stemming gesê dat die gesange in die erediens vir hom 'n onoorkomelike beswaar was en dat hy gevolglik nie kans sien om hom as leraar beroepbaar te stel in die kerk alhier nie.

6.3.14 Die anti-gesangmense ongelukkig oor die meerderheidsbesluit ivm gesange en skei af

Lidmate wat nie gelukkig gevoel het met die meerderheidsbesluit van die Algemene Kerkvergadering om wel die "Evangelische Gezangen" te sing nie, het hierop vir Postma versoek om 'n "Akte van Afskeiding" op te stel. Hierdie verklaring is deur vyftien lidmate onderteken en op 12 Januarie 1859 het dit gedien voor die

---

⁷¹ Met 'n stemming van negentien teen drie is die voorstel aanvaar. Die drie teenstemme was van Ph Snyman, D Kruger en Ph Schutte. SJ Kruger het buite stemming gebly (Du Toit 1971:171, voetnota 1).

⁷² Van der Watt dui nie sy bron aan nie.

Algemene Kerkvergadering. Hierdie lidmate sou "nu aftreden uit uwe kerkelijke gemeenschap, en wenschen te bestaan als eene Vrije Gereformeerde Kerk" (Van der Watt 1989:171).⁷³ Met hierdie verklaring was die stigting van nog 'n gereformeerde kerk in Transvaal 'n voldonge feit. Op 10 Februarie 1859 het die beswaardes hul name ingeskryf as lidmate van die nuwe kerk en op 10 Februarie 1859 is ds Postma, sonder dat hy wettig beroep is by ontstentenis aan 'n kerkraad en sonder daartoe bevestig te wees, die eerste predikant van die nuwe kerk geword (Van der Watt 1989:171). Ds Postma het kort hierna gemeentes in die Vrystaat en Noord-Kaapland gestig.⁷⁴

6.3.15 Versoeningspogings

Versoeningspogings het misluk. Op byeenkomste waar hereniging bespreek is, het dit spoedig duidelik geword dat waar die afskeiding en stigting van die Gereformeerde Kerk hoofsaaklik uit die gebruik van gesange by die eredienste voortgespruit het,⁷⁵ daar hoe later hoe meer ander motiewe bygevoeg is, soos die leer, diens, tug en kerkorde, asook persoonlike faktore soos die optrede van ds Van der Hoff, ens, ens.⁷⁶ Dienooreenkomstig het die sing van gesange by die Gereformeerde kerk later 'n mindere plek gekry as rede tot afstigting. Later is die sing van gesange as die oorsaak van afskeiding selfs ontken (Van der Watt

---

⁷³ Van der Watt vermeld nie sy bron nie.

⁷⁴ Reddersburg en Burgersdorp in 1859, Middelburg en Colesberg in 1860.

⁷⁵ Wanneer Van der Hoff aan die staatspresident rapporteer wat aanleiding gegee het tot die Afskeiding van die Gereformeerde kerk, herhaal hy die besluit van die Ned. Geref. Kerk: "dat de kerkelyke inrichting van de Nederd. Geref. Kerk alhier, met hare Evangelische gezangen sal blyven gehandhaafde worden" (T.S.A., S.S. 24, R 2604/59, Van der Hoff aan Pretorius, 1858/02/14).

⁷⁶ Die sogenaamde "onwettige" invoering van die "Evangelische Gezangen" is 'n argument wat ook in SA dikwels aangevoer is teen die sing van gesange (Du Toit 1971:305-308).

1989:172).⁷⁷ Op grond van die gereformeerde kerkregtelike beginsels sou so iets soos die beswaar teen die sing van gesange nie die toets kon deurstaan as 'n wettige rede vir afstigting/afskieding nie. Historiese gegewens wys egter onmiskenbaar die gesangekwessie aan as een van die vernaamste faktore vir die afskieding⁷⁸ en stigting van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.

Hierdie stelling word gesteun deur gebeurtenisse rondom die poging tot Kerkvereniging in Transvaal na die eerste Vryheidsoorlog⁷⁹ (Scholtz 1951c:271 ev]. Op die Konvensie van 3 Augustus 1881 te Pretoria het die Driemanskap, vise-president Paul Kruger, oud-president Pretorius en Kommandant-generaal Piet Joubert, die vergadering toegesprek, en die volgende voorstel was ter tafel: "Naar het oordeel dezer vergadering is een vereeniging der verschillende Hollandsche kerken in dit land zeer wenschelijk .... Paul Kruger meende dat iemand van zijne christelijke gezindheid zou afwijken als hij dit voorstel niet steunde". Die Transvalers wat saam die vryheidstryd gevoer het, het slegs een begeerte gehad en dit was om God in een kerk te kan aanbid. Op 24 September 1881 het 'n byeenkoms van lede van die Nederduitse Gereformeerde en die Gereformeerde gemeente van Potchefstroom oor eenwording beraadslaag, en besluit: "Het is onze hartelijke begeerte dat deze vereeniging tot stand mogt gebragt worden".

Toe die Gereformeerde Kerke hul oor vereniging uitgesprek het, het hulle voor 'n probleem gestaan wat die ander twee kerke nie gehad het nie. Gereformeerde gemeentes buite Transvaal het nie so sterk oor die kerkvereniging gevoel as die Transvaalse

---

⁷⁷ Op die eerste Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk op 1 Augustus 1859 is die besluit van die NG Kerk ("met hare Evangelische gezangen sal blyven gehandhaafd worden") geormerk as dit wat veral die weë laat skei het (vgl Postma 1905:194).

⁷⁸ "... geen ander oorsaak vir die ontevredenheid in die Kolonie (is) genoem nie" (Moorrees 1937:813).

⁷⁹ 16 Desember 1880 - 27 Februarie 1881 (Bosman 1965:315).

gemeentes nie.

Die Gereformeerde Kerke het die volgende grondslae vir kerkvereniging gestel: erkenning van die Belydenisskrifte; aanvaarding van die Dordtse kerkorde; alleen die Psalms en Gesange waarvan die teks in die Bybel voorkom (dws Skrifberymings), sou gesing word, ens. Dit was hierdie eis wat die Gereformeerde Kerke se afvaardiging verhinder het om verder aan die samespreking en uiteindelik aan die vereniging mee te doen.

6.4 Die kerklied en volksang uit die Anglo-Boereoorlog

6.4.1 Inleiding

Daar is min dinge wat 'n volk se ganse bestaan so deurmekaar kan krap soos 'n oorlog, veral as dit oor 'n redelik lang tyd strek en boonop op eie bodem gevoer word. En tog word oorloë gewoonlik redelik klinies en nie-emosioneel in geskiedenisboeke behandel, met 'n bespreking van die oorsake, 'n verslag omtrent die verloop van die stryd, die name van aanvoerders en datums van veldslae, ens. Gewoonlik sluit die geskiedenisboeke af met die vernaamste gevolge van dié betrokke oorlog. Oorloë en gerugte van oorloë maak inderdaad 'n belangrike deel van die wêreldgeskiedenis uit.

Persoonlike waarnemers, verslaggewers, kommentators en kunstenaars begin mettertied met dagboeke, verslae, gedigte, verhale en liedere, beeld- en grafiese werk ivm die betrokke oorlog. Nêrens kom 'n mens egter nader aan die gees, aan die hartslag van die oorlog as in die vertellings, die verse en liedere van die gewone volksmens nie. "Ons kan geen beter beeld van die gees van daardie tyd kry as in die oorgelewerde volksliedereskat nie" (Grobelaar 1999:9).

6.4.2 Geuse-liedere

'n Goeie voorbeeld van volksang, geestelike volksang, in

oorlogstyd vind ons in ons stamland, Nederland,⁸⁰ gedurende die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648). Dit was nie net 'n vryheidstryd teen Spaanse oorheersing nie, maar daarby 'n bloedige geloofskonfrontasie tussen Protestant en Katoliek. So het die Geuse-liedere⁸¹ ontstaan.

6.4.3 Psalms en gesange op kommando

Oorwinnings soos die van generaal JH (Koos) de la Rey⁸² teen Lord Methuen het aanleiding gegee tot die sing van *Prijs den Heer* (Ps 146)⁸³ en *Juich, aarde! juich, met blijde galmen* (Ps 66). Ander

---

⁸⁰ President Kruger is gedurende die oorlog in Nederland verwelkom met 'n nuwe gedig wat vir hom gesing was op die "Wijze: Kent gij dat volk" (Venter 1983:548).

⁸¹ Die Protestante is uitgeskel as "Gueux", die Frans vir bedelaars, boemelaars; in die geskiedenis is die naam "Gueux" vernederlands tot Geus, 'n skeld- of skimpnaam vir 'n Protestant, veral 'n Calvinis, en eendelik, 'n ere naam vir so iemand: *Afstammeling van Hugenoot en Geus* (Grobbelaar 1999:134). "'n Geuselied was enigeen van die liedere deur die Geuse gedurende die 80-jarige oorlog geskep en gesing, bv die Wilhelmus(lied), die huidige Nederlandse volkslied" (HAT 1979:282).

⁸² Generaal Jacobus Hercules de la Rey (1847-1914), bekend as die Leeu van Wes-Transvaal (Grobbelaar 1999:121).

⁸³ "By kmdt. C.C. Froneman aan die wesfront het die burgers in Januarie 1900 Psalm 146:1, 'Prijs den Heer met blijde galmen' gesing toe die berig van die skitterende oorwinning by Spioenkop aan die Natalse front inkom. Dieselfde psalm is deur die Vrystaters in Desember 1900 tydens De Wet se eerste invalspoging in die Kaapkolonie aangehef, toe hulle na vele beproewinge met die vyand op hul hakke, uiteindelik 'n deurgang deur die vol Caledonrivier gevind het, en ook weer in Februarie 1901, toe hulle oplaas 'n deurwaadbare drif in die Oranjerivier gevind het" (Pretorius 1991:189; vgl ook Pretorius 1998:43b).

gewyde liedere wat gesing is, is: *Heer waar dan heen?*⁸⁴ en *Uit dieptes van ellende* (Groenewald 1992:84).

Godsdiens-byeenkomste is 'n paar keer ru onderbreek deur die alarm dat die vyand aan die kom was. Tyd om behoorlik met gebed af te sluit, was daar in sulke gevalle nie. Toe generaal Brand in November 1901 tydens 'n diens in die Suid-Vrystaat alarm kom maak het, is die slotvers van die gesang deur slegs drie burgers voltooi soos die ander een vir een weggeglip het om hul perde te gaan vang. "By ander soortgelyke gebeure was daar burgers wat singend hul perde losgemaak het of selfs singend weggejaag het" (Pretorius 1991:179).

Toe die gevaar baie groot was, tydens De Wet se tweede invalspoging in die Kaapkolonie in Februarie 1901, het "Hendrik Verloren van Themaat hom by 'n groepie burgers bevind wat met Gesang 28 ingeval het:

'Is de nood zoo hoog gerezen,
Dat gij nergens uitkomst ziet,
Nog hebt gij geen kwaad te vreezen:
..... God, uw God vergeet u niet'" (Pretorius 1991:189).

'n Hele aantal verwysings na die sing van Kinderharp⁸⁵ en Sankeyliedere op kommando kom veral in die guerillafase voor. "Opvallend genoeg was dit veral by die kommando's waar die geestelike herlewing met bidure en konferensies op sy sterkste was, naamlik dié van Beyers in Noord-Transvaal waar ds. Kriel, en ná sy vertrek J.F. Naudé, die geestelike leiding geneem het, en die Heidelbergkommando by die Regeringslaer waar ds. A.J. Louw meestal vertoef het. Ds. J.M. Louw van Boksburg het in die guerillafase daartoe oorgegaan om Sankey-liedere in Nederlands

---

⁸⁴ Dit was **Gesang 83** in die 1805-Evangelische Gezangen. Die eerste versreël was: *God, enkel licht*. Die eerste reël van die baie bekende derde strofe van die **EG 83** was: *Heer! waar dan heen?* In 1978 se AGB het die gesang se nommer verander na Ges 264.

⁸⁵ Sien hoofstuk 7.

te vertaal" (Pretorius 1991:186).

6.4.4 Psalms, gesange en ander gewyde liedere in konsentrasie- en krygsgevangenekampe

Suiwer gewyde liedere - Psalms, gesange⁸⁶ en andere - was trouens van die stof wat waarskynlik die meeste gedurende die oorlog gesing is, veral in die krygsgevangenekampe⁸⁷ waar daar meer tyd vir sang was. Ons lees dat die singery soms so knaend aangehou het dat van die ander krygsgevangenes dit nie kon verduur nie.

"Een klag wat die stedelike Afrikaner en die uitlander gehad het, was dat die Boere [eintlik: boere] te vroeg in die môre al begin sing; trouens daar was van hulle wat die hele dag deur gesing het. Een skrywe byvoorbeeld: 'Jan Geel zingt van smorgens tot

---

⁸⁶ Tot die helfte van die sestigerjare het die Vrystaatse Republiek nog nie beskik oor 'n volkslied nie, en met geleenthede van politieke- of volksbelang sou daar of gebruik gemaak moes word van Psalms of Gesange, of van ander liedere, waarvan ten minste die woorde paslik was. Toe President MW Pretorius in 1860 Boshof besoek het, het 'n onderwyser, PH Boonzaier, spesiaal 'n gedig geskryf wat deur "'n vierstemmige sang-geselskap" vir die President gesing is op die wysie van "God save the Queen" (Human 1963:125).

⁸⁷ In die krygsgevangenekampe is Christelike verenigings, dit is die CJV en CSV, gestig. Feitlik elke krygsgevangenekamp het sy eie koor of kore gehad en gewyde liedere is tydens konserte gesing. Musiekgeselskappe het tot stand gekom en hulle het hulleself hoofsaaklik op gewyde sang toegespits. Die repertorium van hierdie georganiseerde gewyde sang word bevestig deur 'n hele verskeidenheid handgeskrewe boeke met koorverwerkings in die Oorlogsmuseum van die Boere-republieke in Bloemfontein.

Die nuwe lied het ook 'n plek in die krygsgevangenekamp gehad, bv

"Houdt moed, houdt moed, mijn broeders,
in ons geliefde land;
Wij wachten op verlossing,
Verlossing door Gods Hand".

Venter (1983:556) skryf: "Hierdie lied, in ballingskap gedig en getoonset, is dikwels in Ceylon gesing".

savonds tot aller vervelend's toe gezangen'" (Roodt-Coetzee 1949:516).

As melodieë vir hulle oorlogsliedere gebruik die digters blykbaar uitsluitlik - soms met aanpassings - dié liedjies wat reeds voor die oorlog bekend was ... selfs 'n paar liederwysies, bv EG-1805 se Ges 20 *Ons hart verheugt zich, dat bij God*. Hierdie Gesang was meer bekend agv die negende vers: *Komt! treên wij dan gemoedigd voort.*⁸⁸

'n Ander interessante variasie op die tema was dat sekulêre liedere bv op 'n bekende gesang se melodie gesing is. Vaarwel aan de vierkleur is gesing op die liederwysie van Gesang 20⁸⁹: *Ons hart verheugt zich, dat bij God*. 'n Ballingslied: *In 'n vreemde land*⁹⁰ is ook op die liederwysie van Gesang 20 gesing (Grobelaar 1999:131).

6.4.5 Nuwe oorlogsliedere/tekste op bekende Psalm/Gesangmelodieë (kontrafakte)

In Suid-Afrika was daar kort-kort oorlog. Die agtiende en negentiende eeue was 'n tyd van oorloë en gerugte van oorloë. **Nuwe oorlogsliedere** het algaande tot stand gekom.⁹¹ Van die

⁸⁸ Oskar Hintrager, 'n Duitse vrywilliger by De Wet, het beswaar gehad teen die langsame, slepende sangwyse. "Dit moet 'n pyniging vir 'n musiekkenner wees, het hy besluit. Hy noem veral Gesang 20, die laaste vers" (Pretorius 1991:177).

⁸⁹ 1978-AGB Ges 28.

⁹⁰ Een van die strofes, waarskynlik 4, lei soos volg:

My Heer, aanskou tog al ons leed,
ons lyding, word nou alte wreed.
U weet alleen hoe ons verlang
met harte vol van vrees, en bang.

(Grobelaar 1999:85).

⁹¹ Bekende melodieë, wat hulleself al as singbaar bewys het, is gebruik met nuwe woorde, eie berymings (vgl

grensoorloë het slegs die redelik verbrokkelde woorde van 'n **enkele oorlogslied** behoue gebly, eintlik is dit eerder 'n gewyde lied as 'n strydlied, wat met die versugting begin: "O Afrika, gij moogt wel weenen" en eindig met die vermaning:

"Wilt maar op den Heer vertrouwen,
en niet op de wereld bouwen, -
God zal eens te Zijner Tijd,
ons verlossen uit den strijd!"

(Preller 1918:308, 309)

Hierdie lied is "seker maar op die liederwysie van een of ander psalm of gesang gesing" (Grobelaar 1999:135). Die lied is glo oorspronklik deur **burgers op kommando in 1819** by Grahamstad gesing en is later **ook tydens die Groot Trek gesing** (Van Rooyen 1940:30, 31).

'n **Lied wat handel oor Dingaan se dood, Dingaan is nou gesneuwel** het die tyd oorleef. Hierdie lied het 'n sterk gewyde inslag:

"Hoop op die Heer, jul' vrome!
Is Afrika in nood,
Daar sal verlossing kome;
Sij goedheid is seer groot.
Hij maak op ons gebede
Heel Afrika eens vrij
Van hul die ons vertrede;
Dan leef ons vrij en blij!"

(Reitz 1916:9)

Hierdie lied staan ook bekend as die *Lied van die Natal-Voortrekkers*. Die **melodie** word aangegee as die van **Psalm 130** - hoogs waarskynlik die liederwysie.

Ernstiger liedere uit die oorlog het dikwels die een of ander gewyde inslag. "Gods hulp en bewaring word afgesmeek, of die versekering uitgespreek dat Hy wel aan die Boere se kant is, want hulle saak is regverdig" (Grobelaar 1999:144). **Die merkwaar-**

digste voorbeeld is FW Reitz⁹² se kommando-lied *Gods leiding* waarin al die bittere terugslae van die stryd verklaar word as die wil van die Here om daarmee die volk te louter.

GODS LEIDING

Roemt God's da'en, aanbidt zijn leiding,
Open't oog, gij Volk en Land!
Door de smeltkroes der beproewing
Voert ons God met eigen Hand;
Waar wij blikken op ons lot,
Sien wij steeds de Hand van God.

Donker werd de strijd begonnen,
Donker voor en om ons heen.
Flikkeringen slechts van voorspoed
Werden spoedig afgesne'en,
Doch bij't blikken op't verle'en
Zien wij steeds God om ons heen.

In dié flikk'rend voorspoedsdagen
Werd ons menig les geleerd:
Need'rige ootmoed niet gevonden,
God in alles niet geëerd.
Toch liet onze trouwe God
Ons niet over aan ons lot.

't Vuur der lout'ring moest ontstoken.
Elandslaagte toonde't al
Dat geen dapperheid ons redding
Of verlossing brengen zal.
God wist in dit ongeval
Wat Hij ons nog leeren zal.

Weer volgt zonneschijn en voorspoed
En manmoedig voert men strijd;
Doch beproewing moest weer komen,
Niet meteen - God kent zijn tijd.
God zal geven, elken dag,

---

⁹²

President FW Reitz is die skrywer van die teks van *Gods leiding*. (Die volledige titel: *Gods leiding met land en volk van de Transvaal en OVS*) Hy was die vernaamste Boere-volksdigter te velde. Hierdie teks is opgeneem in *Die Huisgenoot* 1 Junie 1934:21. Reitz het dit in November 1901 gedig. Hierdie lied is deur die burgers op kommando gesing. Die gedig is nog in die oorspronklike handskrif van Reitz self beskikbaar (Grobelaar 1999:127).

Meer niet dan men dragen mag.⁹³

"Dit is 'n merkwaardige gedig wat getuig van absolute vertroue in 'n Hoër Hand, wat ook al gebeur. Dit word dan ook gesing op die wysie van psalm 146; *Prijs den Heer* - die liederwysie⁹⁴ soos reeds voor die oorlog in Transvaal opgeteken" (Grobbelaar 1999:127).⁹⁵

Die *Kinderlied* se teks het in *Die Patriot* van 13 Julie 1883 verskyn as 'n gediggie van WA Pelser oor *Di afsterwe van myn jongste kindje*. Gedurende die oorlog en in die konsentrasiekampe het daar so baie kinders gesterf dat die lied wyer toepassing gevind het sodat dit as die *Kinderlied* bekend geraak het. Die **melodie** is dié van die ou, gewyde lied *Waarheen, Pelgrims, waarheen gaat gij?* wat deur Charles Murray in sy 1903-*Halleluja* opgeneem is.⁹⁶

By wyse van 'n kursoriese samevatting van Anglo-Boer-oorlogliedere is dit duidelik dat

- * verskillende Psalms en Gesange gesing is
- * nie net Psalms en Gesange gesing was nie

⁹³ Die lied het altesaam 23 strofes bevat. Sien strofes 6-23 in Grobbelaar 1999:74-77. Grobbelaar verskaf die geskiedkundige agtergrond van sekere strofes (1999:127/8).

⁹⁴ Die liederwysie wat deur Cillié (1993:96) opgeteken is verskil van die liederwysie wat in 1953 (FAK-1979:601, 602) deur Chris Lamprecht opgeteken is.

⁹⁵ Chris Lamprecht (later professor aan Universiteit Pretoria en orrelis by Universiteitsoord-gemeente) het in 1953 nóg 'n melodie (liederwysie) vir **Ps 146** by mnr JCH Lagrange, Rustenburg opgeteken (Fak-Sangbundel 1979:601, 602).

⁹⁶ **KINDERLIED** (Slegs twee reëls word aangehaal)

Hier leg sy met grote pyn,
Maar God sal haar leidsman zyn.

(*Die Patriot* 13 Julie 1883:4)

- * die manne op kommando selfs hulle eie liedere met 'n geestelike strekking geskryf het
- * nuwe tekste met bekende melodieë (volksang-melodieë) gebruik is
- * bekende melodieë is vir meer as een gedig gebruik
- * kerklik-bekende melodieë selfs vir sekulêre tekste gebruik is
- * wanneer die mense oor God, tot God gesing het, het hulle beslis nie net Psalms (Datheen) en Gesange (1805-Evangelische Gezangen) gesing nie.

Hoofstuk 7 handel oor die totstandkoming van verskeie liederebundels, waarvan die eerste paar bundels nie deur die sinode goedgekeur was nie en die latere bundels wel goedgekeur is.

HOOFSTUK 7

**DIE KINDERHARP, ZIONSLIEDEREN EN DIE HALLELUJA'S, DIE 1937-
PSALMBERYMING, DIE 1944-EVANGELIESE GESANGE, DIE 1976-
PSALMBERYMING EN DIE 1978-EVANGELIESE GESANGE**

7.1 Die Kinderharp 1863

7.1.1 Inleiding

Na die Britse oornam van die Kaap in 1806 het die Engelse invloed 'n merkbare uitwerking gehad in die Afrikaanse Kerke, oa op die kerklied en liedereskat van die NG Kerk. As deel van 'n intensiewe Engelse aanslag, het lord Charles Somerset hom spesifiek daarvoor beywer om die Hollandse kerk te verengels (Van der Watt 1980:25).

'n Nuwe kultuur van koorverenigings is op hierdie stadium in SA, met die ontstaan van die Engelse kerke, gevestig. In 1866 word die "Zang koor Gezelschap" (Ottermann 1971:191) in die Groote Kerk in Kaapstad, bekend gestel. "Op Stellenbosch het FW Jannasch baanbrekerswerk opsigte van koorsang in die erediens gedoen, sodat mettertyd ook op ander plekke musiekgeselskappe, sangverenigings of spesiale geleentheidskore ontstaan het. By hierdie sangverenigings is behalwe Psalms en Gesange ook Engelse Hymns gesing, wat uiteraard 'n bepaalde invloed op die kerksang moes hê" (Viljoen 1997:65).

Die verskillende sendinggenootskappe, (Engelse, Duitse en Amerikaanse), het elkeen sy eie liedereskat gehad. Die sendinggenootskappe se sang het 'n besliste invloed op die sang in die Kaap gehad. Hierdie sendinggenootskappe het hulle eie liederbundels saamgestel waarin veral die Morawies-Rynse tipe lied, asook die Engelse hymns sterk gefigureer het (Strydom 1984:104), veral die sogenaamde Sankey-liedere uit die Amerikaanse "revival"-tradisie (Beukes 1994:6).

In SA het die "revival"-lied 'n groot impak gehad en so ingewortel geraak dat dit as deel van die Afrikaanse musiekskat

beskou is (Van Niekerk 1970:2). Mettertyd sou die kerk aan die Kaap feitlik oorweldig word deur hierdie herlewingsliedere (Viljoen 1997:65).

7.1.2 **Murray gebruik bestaande Engelse en Lutherse liedere**

Ds Charles Murray (Graaff-Reinet) het 'n groot liefde gehad vir die kinders van sy gemeente en het veral 'n kragtige Sondagskool georganiseer. In sy Sondagskool moes daar gesing word! Murray het vervolgens uit hierdie verskillende liedere-bundels¹ 'n versameling van geestelike liedere bymekaar gekry.² By sy Sondagskool is 'n duidelike behoefte aan geskikte jeugliedere vir SA se jeug in die negentiende eeu geïdentifiseer.

7.1.3 **Die Kinderharp sonder enige kerklike opdrag saamgestel**

Hierdie inisiatief met die *Kinderharp* het Murray sonder enige kerklike opdrag aangepak. Tog was die *Kinderharp* in groot aanvraag. As bewys vir die stelling dien die feit dat twintig jaar ná die *Kinderharp* se verskyning het dit 'n elfde druk beleef.³ Die *Kinderharp* het 181 liedere bevat en was besonder geskik vir die Sondagskool.

---

¹ Die meeste van sy liedere het ds Charles Murray uit Engels vertaal en baie was liedere van Morawiese, Lutherse, Episkopaaalse en Wesleyaanse oorsprong. Die meeste is geneem uit Bateman en die Amerikaner Ira David Sankey, wat tydens die groot herlewingsveldtogte van die bekende prediker, Dwight L Moody, as sanger opgetree het. Die liedere is dan in Hollands vertaal deur ene MS Bromet (Carstens 1983:42).

² Murray (1833-1904) kan inderdaad die vader van die eerste jeugsangbundel in Suid-Afrika, bekend as die *Kinderharp*, genoem word.

³ 'n Ander naam vir die *Kinderharp* was: "lief Zangbundeltje".

7.1.4   **Probleme met die Kinderharp**

Hierdie **bundeltjie is nie net deur die kinders gebruik soos die bedoeling was nie**. Kort voor lank het daar probleme by die ring van Burgersdorp ontstaan rondom die regsinnigheid van die *Kinderharp*.

Ten spyte van die sinode se goedkeuring was daar egter steeds by 'n paar lidmate, soos SJ du Toit, besware teen die *Kinderharp* (Carstens 1983:43). Die *Kinderharp* het volgens Du Toit nie die volledige heilsorde bevat nie.⁴

7.1.5   **Die Sinode ten gunste van "Kinderliederen"**

Die Sinode van 1883 het die volgende rondom die *Kinderharp* besluit: "De Synode verklaart hare voortdurende en onverminderde hoogschatting van en gehechtheid aan den Psalm- en Gezangbundel onzer Kerk, en zal zeker niet toelaten dat het gebruik daarvan in onze Kerk, door andere liederen verdrongend worde. De Synode verklaart ook, dat zij met blijdschap kennis neemt van den toenemende arbeid onder de kinderen onzer Kerk, door Zondagschool en Kinderpreek, en gevoelt hoe wenschelijk het is, dat bij zulken arbeid ook Kinderliederen worden gebruikt, gelijk dan ook bij vele Gemeenten onzer Kerk geschiedt. De Synode gevoelt echter vooralsnog geene vrijmoedigheid om een bijzonderen bundel aan te bevelen, gelijk verzocht door den Ring van Burgersdorp, latende volle vrijheid aan Kerkeraden en Gemeenten om in dezen met alle wijsheid te handelen; terwijl zij verwacht dat Kerkeraden zoowel als Ringen zullen toesien dat liederen, die strijden met Gods Woord, geweerd worden. Voorts drage de Synode het aan eene Commissie op, om de bestaande *Kinderharp* te onderzoeken en aan Gods Woord te toetsen - en bij de volgende Synode daarover te rapporteeren." (Soos aangehaal deur Carstens 1983:43). Die Kommissie het bestaan uit di. G Vandewall, AA Louw

---

⁴

Die 1773-Psalmberyming het ook nie die volledige heilsorde bevat nie. Ek lees nie dat SJ du Toit daarom ook daarteen beswaar gemaak het nie.

en AD Luckhoff.

7.1.6 **Die Kinderharp deur die sinode getoets**

Tydens die Sinode van 1886 het die kommissie hulle verslag gelewer en gevind dat slegs drie Kinderharpliedere, foutiewe uitdrukkings bevat het, nl no 17, 107 en 155. Die Sinode van 1886 het hierop die volgende besluit geneem: "Aangesien eene Commissie de 'Kinderharp' aan Gods Woord getoets en slechts drie uitdrukkingen gevonden heeft, die misverstaan kunnen worden, zoo wijze deze HEw. Vergadering den uitgever er op, met het doel om deze uitdrukkingen zoo te doen veranderen, dat zij weer duidelijk met Gods Woord overeenkomen, en verklaart zij overigens er niets tegen te hebben dat de 'Kinderharp, in Zondagscholen en bij Kinderdiensten naast onze Psalmen en Gezangen gebruikt zal worden in die gemeenten, waar de Kerkeraad zulks wenschelijk acht". (Soos aangehaal deur Carstens 1983:43).

7.1.7 **Geen kritiek teen die musiek van die Kinderharp is genotuleer nie**

Kritiek teen die musiek van die Kinderharp, is vreemd genoeg, nie gelewer nie of kan nie opgespoor word nie. 'n Predikantsvrou van Utrecht het die eerste uitgawes van die *Kinderharp* musikaal versorg en allerlei nootnotasie foute gemaak. Derhalwe beoordeel Carstens die *Kinderharp* soos volg: "Vir die musikale smaakvorming van die opgroeiende jeug was hierdie bundel nie eintlik opbouend nie" (1983:43).

7.2 **Zionsliederen 1871**

7.2.1 **Inleiding**

Die gemeente Robertson was reeds sedert 1871 bekend met die gebruik van vertaalde "Revival Hymns" in die Sondagskool. Ds Andrew McGregor het gebruik gemaak van vertaalde geestelike liedere. 35 liedere is in 'n bundel versamel en gedruk en McGregor het die versameling *Zionsliederen* genoem.

7.2.2   **Zionsliedere het groot invloed**

Die geskiedenis weet van 'n twaalfde druk van die Zionsliederen in 1903. In 1903 het dit byna sewe maal soveel liedere bevat as in die eerste uitgawe.

7.2.3   **Sondagaande: huisgesinne en jongmense sing saam**

Die *Kinderharp* en *Zionsliederen* was regstreeks daarvoor verantwoordelik dat die opwekkingsliedere van Sankey en sy kollegas so maklik aanvaar is in SA en dat laasgenoemde liedere so 'n prominente plek in ons kerkmusiek ingeneem het (Carstens 1983:44). Tot in die twintigste eeu was dit die gewoonte dat die huisgesinne en veral jongmense op Sondagaande uit die *Zionsliedere* en *Kinderharp* gesing het. "Die aanvanklike doel dat dit moes voorsien in die behoefte aan kinderliedere, het eerder daartoe gelei dat ouer mense sentimenteel daaraan verkleef geraak het" (Carstens 1983:44).⁵

Die *Kinderharp* en *Zionsliederen* het kragtig daartoe meegewerk om die Angel-Saksiese en "revival"-invloede in die NG Kerk se gewyde sang te vergroot en te bestendig (Van Niekerk 1970:38).

7.2.4   **Die Kinderharp en Zionsliedere se gewildheid**

Hierdie bundels was vir baie jare die mees gebruikte sangbundels naas die Psalms en Gesange. Volgens Viljoen (1997:66) het die *Zionsliedere* "'n veel groter invloed uitgeoefen as bloot 'n versameling kinderliedere" en is die *Kinderharp* en die *Zionsliedere* tot in die twintigste eeu as nie-amptelike

---

⁵

Ek is van oordeel dat die ouer mense wat volgens Carstens sentimenteel aan hierdie tipe lied verkleef geraak het, juis die kinders was wat hierdie liedere in die Sondagskool geleer het. Daar kan nie 'n onderskeid gemaak word tussen die lied wat net in die Sondagskool gesing mag word en die kerklied per sé nie.

sangbundels gebruik. Hulle is ook al hoe meer saam met die Halleluja gebruik.

7.3 Die Halleluja's

7.3.1 Inleiding

Deur die loop van Suid-Afrika se kerkgeskiedenis was daar dikwels kritiek teen die kerklied. Die onsingbare en stadige isoritmie van die Psalms is aan die een kant veroordeel en aan die ander kant die huppelritme van die Sankeyliedere. Die piëtisme en metodisme het ongelukkig daartoe bygedra dat die musikale gehalte van baie geestelike liedere nie na wense was nie. Sommige van hierdie liedere was egter baie gewild. Daar was dwarsdeur die geskiedenis telkens oproepe tot erkenning en implementering van hierdie gewilde liedere in die gereformeerde erediens.

In 1852 het ds GWA van der Lingen van die Paarl vir die sinode gevra vir die vervanging van sekere onsingbare isoritmiese Psalms. 'n Kommissie is benoem wat die voorstel van ds Van der Lingen ondersoek het en tydens die 1857 sinode terug gerapporteer het. Die kommissie het gemeld dat JS de Villiers, orrelis van die Paarl, 'n klompie nuwe melodieë gekomponeer het. Geen besluit word geneem nie en eventueel het die **sinode van 1880** eers aan JS de Villiers opdrag gegee om die nuwe sangwysies te publiseer.

7.3.2 Die 1883-Halleluja

'n Proefbundel Halleluja's word in 1883 deur die sinode goedgekeur. Die bundel *Halleluja! Psalmen en Gezangen der Ned. Geref. Kerk van Zuid-Afrika* het in dieselfde jaar verskyn. 'n Hele aantal nuwe wysies vir die Psalms was hierin opgeneem. JS de Villiers skryf in die voorwoord dat hy doelbewus, én volgens opdrag van die sinode, maklik-singbare melodieë geskryf het. In hierdie maklik-singbare melodieë het hy minder aandag aan die kunsgehalte gegee en "vele schoone gesangen in melodie en harmonie heb moeten prijs geven". Singbaarheid en goeie gehalte is blykbaar as twee onversoembare vereistes beskou! (Van

Niekerk 1970:61).

Die nuwe melodieë van JS de Villiers van sekere Psalms wat in die 1883-Halleluja opgeneem is, het nie orals inslag gevind nie. Die behoefte aan 'n groter verskeidenheid van melodieuze sangwysies het bly voortbestaan.

Carstens konkludeer oor die 1883-Halleluja: "Dit is derhalwe duidelik dat hierdie bundel van 1883 nie suksesvol was nie en dat daar steeds 'n behoefte was na vernuwing" (1983:45).

7.3.3 Die 1903-Halleluja

7.3.3.1 Inleiding

Die *Kinderharp* (1863), *Zionsliederen* (1871) en die 1883-Halleluja was vanaf 1863 tot 1903, naas die Psalms en gesange, die mees gebruikte sangbundels in die kerk. In 1903 verskyn 'n nuwe versameling liedere onder die titel *Halleluja: Lieder en Zondagscholen, Strevers- en Jongelings-verenigingen, Conferenties en Bijzondere Diensten*. Hierdie bundel het verskyn uit die hand van ds Charles Murray van Graaff-Reinet, die bekende kindervriend. Die 1903-Halleluja het bestaan uit 411 liedere, oorgeneem uit die *Kinderharp*, *Zionsliederen*, *Church Praise*, *Alexander Hymns* en die 1883-Halleluja. Een Psalm, sewe gesange en 'n aantal nuwe liedere is ook daarin opgeneem. Volgens Carstens is die moontlikheid groot dat meer as 148 Sankey-liedere in die 1903-Halleluja opgeneem is (1983:45).

7.3.3.2 Die inhoud van die 1903-Halleluja

Uit die inhoudsopgawe is dit duidelik dat die 1903-Halleluja's nie net vir kinders bedoel is nie, maar wel vir gebruik deur die hele gemeente.

Volgens Viljoen (1997:66) is hierdie bundel opgedra "Aan de Kerk en aan de Jeugd van Zuid-Afrika ... met de hoop, dat hem een even hartelijke ontvangst moge te beurt vallen als waarmede de

Kinderharp meer dan veertig jaar geleden werd begroet ....". Die 1903-Hallelujabundel "is met groot welslae ontvang en het verskeie herdrukke beleef".

7.3.4 Die Nuwe Halleluja - 1931

Die sinodes van die NG Kerke van Kaapland en die Oranje-Vrystaat en die Ned Herv of Geref Kerk van Transvaal, het die publikasiekommissie van die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging opdrag gegee om 'n vertaalde weergawe in Afrikaans van die Psalm- en Gesangboek en die Liederebundel uit te gee. Slegs een bundel het in 1931 verskyn, dws **vóór die 1937-Psalmberyming**. Die titel daarvan: *Die Nuwe Halleluja*.⁶

Daar was eers 'n proefbundeltjie met 'n totaal van "100 Psalms, Gesange en ander Liedere" (Carstens 1983:46). Dr GBA Gerdener (Wakkerstroom) is as hoofvertaler en redakteur aangestel. Gerdener het gesorg vir 100 vertalings van "Evangelische Gezangen"⁷ en Totius vir 75 Psamberymings (Beukes 1994:7).⁸

Die **eerste bundel in 1931** was **tentatief** en het ongeveer 75 Psalms, 100 Gesange en 230 Liedere uit die "Ou" Halleluja, Church Praise, Alexander Hymns, ea bevat (Murray 1931:iv). Eers by die sesde druk in 1938 het die bundel sy finale vorm en formaat gekry. Hierdie finale bundel het uit 79 Psalms, 102 Gesange en 315 liedere bestaan. Van hierdie 315 liedere was 125 Sankey-melodieë.

---

⁶ Die Publikasiekommissie het bestaan uit AC Murray (voorsitter), FX Roome, J du Plessis, DSB Joubert, HJ Pienaar, PB Ackerman en AG du Toit (sekretaris).

⁷ Daar is van Gerdener se vertalings wat gebruik is in die 1931-Nuwe Halleluja, "gebruik gemaak by 'n hele aantal van die gesange in die AGB 1944" (Cillie 1982:37).

⁸ Totius doen hier dus mee aan die totstandkoming van die 1931-Halleluja deur te sorg vir 75 Psalmberymings. (Sic!).

In vergelyking met die 1903-Halleluja bevat *Die Nuwe Halleluja* (1931) 'n groter verskeidenheid onderwerpe. Die afdelings is beter georden en die heilsorde word beter gedek. Die name van die komponiste en digters is sover moontlik aangedui, terwyl 'n lys van die bundels gepubliseer is waaruit van die liedere gehaal is. Die Publikasiekommissie sou "alle opbouende en raadgewende kritiek hartlik verwelkom, en sal bly wees om wenke te ontvang omtrent liedere wat die uitgawe kan verryk, waaronder oorspronklike Afrikaanse liedere uiters welkom sal wees" (Murray 1931:iv).

Die **doel met die 1931-Halleluja** was weereens om die sang in Sondagskole en onder die jeug te verbeter. Volgens die Publikasie-kommissie het die gesange reeds 'n belangrike plek by ons gewone eredienste ingeneem, maar in ons Sondagskool en verenigings is die rol van die sang en lied byna nog belangriker. "Die jeugdige gemoed lig hom graag in die sing van opgewekte liedere; en dit moet ons strewe wees om hierdie gemoedsuiting in gesonde bane te stuur, deur besielende geestelike liedere te verskaf. Met die groot getal Psalms en Gesange in hierdie bundel ... kan ons kinders en jongmense nou ook meer gebruik maak van ons skone, lieflike Psalms en Gesange, en daarmee meer vertrouwd word en bly" (Murray 1931:v).

Gerdener skryf op 13 Mei 1930 in die Voorwoord: "Hierdie bundel is nie net 'n taalpoging nie, maar beoog die vorming van 'n brug na 'n uiteindelijke, deur die Gefedereerde N.G. Kerke goedgekeurde, Gesangboek, wat al die Psalms en Gesange sal bevat, en daarby nog 'n ruim aantal Liedere, wat die leemtes in die bestaande Bundel sal aanvul. Die besluit om dit die 'Nuwe Halleluja' te noem, spruit aan die een kant uit die bedoeling om die ou 'Halleluja' langs hierdie weg te vervang, en aan die ander kant uit dankbaarheid vir wat laasgenoemde gedurende vele jare beteken het. Daar is dikwels met minagting oor die 'Halleluja' gepraat, en daar was ook minderwaardigheid in daardie bundel; voorts was die gevaar dat ons Gesangboek deur so 'n Bundel verdring word, nie denkbeeldig nie. En tog was daardie Liedere

vir baie tot seën, en het die 'Halleluja' wesenlik bygedra om die leemtes ... te vul" (Gerdener 1930:vi).

7.3.5 Die 1949-Halleluja⁹

7.3.5.1 Inleiding

In 1949 word 'n "nuwe" era ingelui met die ingebruikneming van *Die Halleluja: Psalms, Gesange en Ander Liedere vir Huis, Dagen en Sondagskool en Jeugverenigings*. Die 1949-Halleluja was 'n treffer as 'n mens net kyk na die talle herdrukke.¹⁰ Hierdie 1949-Halleluja sou die finale basis vorm vir al die toekomstige hersienings en herdrukke van die Halleluja.

7.3.5.2 Die Voorwoord by die eerste druk

In die Voorwoord by die eerste druk van die 1949-Halleluja word oa die volgende geskryf: "Dit het die afgelope jare in ons kerklike geledere begin duidelik word dat die ou *Halleluja* elemente bevat wat nie by ware Protestantse Godsverering pas nie. Gevolglik het die Kaapse Sinode in 1945 eenparig besluit dat die boek grondig hersien sal word ten opsigte van sy musikale, letterkundige en leerstellige inhoud. Hierin is die medewerking van ons suster N.G.-Kerke gevra en verkry. Die voltooide produk, soos deur die jongste Kaapse Sinode amptelik goedgekeur, is dus die vrug van die arbeid van 'n gesamentlike kerklike kommissie¹¹ waarop verteenwoordigers van al ons N.G. Kerke gedien het.

"Met die amptelike kerklike goedkeuring van die bundel het die hersiene boek tegelykertyd 'n status in ons Kerk gekry wat die

---

⁹ Die 1949-Halleluja staan nie meer bekend as die "nuwe" Halleluja, soos die 1931-Nuwe Halleluja nie.

¹⁰ In 1972 verskyn die agste druk.

¹¹ Die Kommissie het bestaan uit PF Greyling (voorsitter) ZB Loots, JJK van der Merwe, JR Holzapfel, DP Hamman, AA Schutte, S de Villiers, PK de Villiers, AC van Velden, GG Cillié (jr), HO Viviers, BJK Anderssen, AD Raats, JJ Rabie, EE van Rooyen, D Wium, PJ Loots (skriba).

vorige een nie geniet het nie. Hierdie feit het daarby aan die inhoud van die boek so 'n mate van finaliteit gegee dat dit in die toekoms alleen op sinodale gesag verander sal kan word. En daarmee word selfs die moontlikheid van verdere teks wysiging in die naaste toekoms feitlik uitgeskakel.

"Die kommissie het van die standpunt uitgegaan dat die hersiene boek veral in die behoeftes van ons jeug moet voorsien en het by die keuse van liedere, sowel as van Psalms en Gesange, hierdie doel voor oë gehou. Die kommissie koester die vertroue dat die keuse en rangskikking van laasgenoemde in die bundel vir die kind van waarde sal wees, sodat hy nie van ons amptelike kerklied vervreemd sal raak nie" [Greyling 1949:Voorwoord (by die eerste druk)].

In hierdie stadium het die polemieke gesentreer rondom die behoeftes van kinders en die opvoedkundige waarde van die liedere as alternatief vir die amptelike kerklied. Daar is aangevoer dat albei bundels noodsaaklik is en aanvullend tot mekaar 'n eie bestaanreg het. Daar was ook mense wat gewaarsku het teen die oppervlakkige bekoring van "gevoelsgodsdienst". Die behoud van die amptelike, suiwer skriftuurlike kerklied is bepleit. Cillié (1948:1438) het reeds op daardie stadium die standpunt gehuldig dat dit wenslik is dat die kinders en lidmate eenvormige liedere behoort te sing, en hy het gepleit daarvoor **dat daar geen verskil behoort te wees tussen die ideale kerklied en 'n gewye kinderlied van goeie gehalte nie.**

7.3.5.3 Voorwoord van die Musiek-subkommissie

In 1945 het die Kaapse Sinode aan die Kommissie vir Kerkmusiek en Sang opdrag gegee om die 1931-Nuwe Halleluja baie deeglik te ondersoek en te keur. Die musiek-subkommissie moes toesien "dat alle melodieë wat nie aan die eise van die ware kerklied voldoen nie, geweer sal word uit die bundel wat saamgestel sou word om die plek van die Nuwe Halleluja in te neem" (Cillié 1949:Voorwoord; vgl NGK 1945:386). Die subkommissie het sy taak

ernstig opgeneem en by die breë kommissie aanbeveel dat sowat 200 van die melodieë in die Nuwe Halleluja afgekeur word" (Cillié 1949:Voorwoord). Die breë kommissie het die genoemde 200 melodieë een vir een laat voorspeel en bespreek. Aan die een kant is gewys op die **swak gehalte en die minderwaardigheid van baie van die melodieë**, maar aan die ander kant "is aangevoer dat dié melodieë ingeburger geraak het by ons en baie geliefd is by baie lede van ons kerk. Die resultaat was dat die breë kommissie ongeveer 100 van genoemde 200 melodieë verwerp het" (Cillié 1949:Voorwoord).

Wat die gehalte van sy melodieë betref, is die Halleluja wat tans (1949) vir ons kerklike publiek aangebied word, "'n kompromis-bundel. Baie sal treur oor melodieë wat vir hul dierbaar is en wat nie daarin opgeneem is nie, terwyl ander teleurgesteld sal wees oor melodieë van 'n swak gehalte wat wel daarin toegelaat is. Die Halleluja is egter aangevul oa deur 'n aantal klassieke liedere van hoë gehalte uit Duitse en Engelse bronne" (Cillié 1949:Voorwoord).

Waar die tekste van sekere liedere aanvaarbaar was, maar nie die melodieë nie, het Prof PK de Villiers, mnr AC van Velden en ds WEH Söhnge oorspronklike melodieë vir hierdie liedere gekomponeer. Prof PK de Villiers en ds Söhnge het die harmonisasies van baie liedere verbeter. Menere JJ Enslin en DJ Malan, asook prof DJ Roode en mnr MC Roode (later prof by die PU vir CHO) het gehelp met die harmonisasies van die Psalms en Gesange, terwyl GG Cillié (jr) aandag geskenk het aan die kort en lang note (oorspronklike ritme) by die Psalmmelodieë.

7.3.5.4 Samestelling van die 1949-Halleluja

In totaal bevat die bundel 554 liedere, nl 84 Psalms, 127 gesange en 343 ander liedere. Van hierdie liedere is 111 Sankey-melodieë. Hierdie bundel akkommodeer oa 56 melodieë van Suid-Afrikaanse komponiste (Carstens 1983:49).¹²

---

¹²

PK de Villiers 43, AC van Velden 7 en WEH Söhnge 6.

7.3.5.5 Kritiek

Tog sou daar besware teen hierdie liederebundel geopper word, ten spyte van die gewildheid van die Halleluja. Daar was heelwat **kritiek teen die 1949-Halleluja**, veral van Natal se kant.

- * Die Natallers het beswaar gemaak teen die weglating van die naam van die Natalse verteenwoordiger in die Voorwoord.
- * Die Natallers was ook van mening dat die verskillende nommers van die Psalms en die Gesange, wat anders was in die Hallelujabundel, groot verwarring by die kinders sou skep.
- * Die onskriftuurlikheid van sommige liedere, die melodieë van ander en dat die boek onwillekeurig tot 'n kompetisie met die Psalm-Gesangboek lei, was van die belangrikste argumente teen die 1949-Halleluja.
- * Loots (1949:83) wys daarop dat die Halleluja in wese antroposentries van aard is.
- * Besware is ingebring teen die onvanpasbaarheid van sekere van die melodieë.
- * Daar was ook besware teen die gebrek aan korrelasie tussen inhoud en vorm.¹³

7.3.5.6 Toenemende ontevredenheid met nuwe melodieë

Die toenemende ontevredenheid met die nuwe melodieë het openlik tot uiting gekom by die 1957 Kaapse Sinode. Met 'n groot meerderheid van stemme is aanvaar dat die ou wysies as alternatiewe by 'n herdruk van die Hallelujaboek herstel moet word (NGK 1957:54).

---

¹³

Aan die een kant is daar gepleit vir die Halleluja as meer "bevatlike" alternatief vir die amptelike kerklied, terwyl daar aan die ander kant juis waarskuwings opgegaan het teen die gebruik van minderwaardige geestelike materiaal vir opvoedkundige doeleindes. Daar was lidmate wat gewys het op die gevaar van 'n dualistiese kerksangpraktyk. Die meerderheid lidmate het egter gepleit vir die behoud van beide bundels, elkeen "met sy eie plek en funksie" (Viljoen 1997:68).

7.3.6 Die 1960-Halleluja

Die derde "verbeterde" uitgawe van die Halleluja van 1949 het in 1960 verskyn. Die aantal liedere en die volgorde van die liedere het dieselfde gebly. In die sogenaamde "Voorberig" tot die uitgawe van die 1960-Halleluja sê ds JN Geldenhuys, publikasiehoof van die NG Kerk-Uitgewers,¹⁴ die volgende: "Die boek is verder ook onveranderd in die sin dat geen enkele melodie wat in die vorige uitgawe verskyn het, weggelaat is nie. Die boek is egter uitgebrei deur die toevoeging van ou, gewilde melodieë as alternatiewe wysies by 'n aantal liedere. Verder is enkele harmonisasies wat, volgens musiekkenners, onspeelbaar is, deur beproefde, vereenvoudigde harmonisasies vervang. In laasgenoemde gevalle is die wysies egter onveranderd gelaat".

Carstens beskou die feit dat die "ou" melodieë teruggebring is, as 'n terugwaartse stap (1983:50). Van die 28 "ou" melodieë was 23 Sankey-wysies. Die invloed en gewildheid van die Sankeys was op hierdie tyd en stadium van die geskiedenis steeds baie belangrik.¹⁵

Die komponiste van 28 "nuwe" melodieë van die 1949-Halleluja het nie inslag gevind of bekendheid verwerf nie [PK de Villiers (24), AC Van Velden (2) en WEH Söhne (2)]. 32 van die melodieë was egter suksesvol en is in die 1960-uitgawe behou.

Die vraag moet gevra word waarom die verbeterde uitgawe in 1960 verskyn het? Uit korrespondensie in *Die Kerkbode* vanaf 1949 blyk dit duidelik dat daar verset was het teen die 1949-uitgawe.

---

¹⁴ Geldenhuys skryf hierdie voorberig nie as voorsitter, skriba, of redakteur van 'n Sinodale kommissie nie. Tydens die Kaapse Sinode van 1961 blyk daar groot ontevredenheid te wees oor die feit dat die kerkmusiekkommissies van die Vrystaatse, Natalse en Transvaalse NG Kerke nie betrek is nie (NGK 1961:415).

¹⁵ Dit lyk vir my of in die laat negentigerjare feitlik enigiets vir sommige lidmate (selfs predikante?) aanvaarbaar was, as dit net nie geklink of geruik het na 'n Psalm of Gesang nie!

By die Kaapse Sinode in 1957 was daar pogings om al die "ou" wysies weer terug geplaas te kry. Die Sinode besluit uiteindelik soos volg: "Die Sinode dra dit aan sy Kommissie vir Publisiteit in samewerking met die Kommissie vir Kerksang en -musiek op om by die herdruk van die musiekedisie van die Hallelujaboek die swak en onsingbare wysies te vervang met ou wysies. Waar daar egter 'n ou wysie is wat swak en/of onsingbaar is, sal 'n nuwe wysie gepubliseer word" (Soos deur Carstens aangehaal 1983:50). Indien die saak, so is daar geredeneer, eers na al die ander Sinodes en kommissies vir kerkmusiek verwys moes word, sou dit jare lank duur voordat die werk afgehandel kon word. Dit het die gevaar ingehou dat ander nie-kerklike bundels op die toneel kon verskyn. "Daarom is, sonder die toestemming van die ander Sinodes, die 30 ou wysies ingevoeg in die 1960-uitgawe" (Carstens 1983:51).

Ds WEH Söhnge, voorsitter van die Federale Raad vir Kerkmusiek het dadelik soos volg gereageer: "...dat hierdie nuwe uitgawe as sodanig die goedkeuring van nóg die Raad nóg van één van die Kommissies wegdra ... bring dit pertinent onder die aandag dat hier 'n metode gevolg is wat niks goed voorspel vir die beginsel van die handhawing en uitbouing van ons gereformeerde kerkmusiek nie, en daarby die werk van 'n kerklike kommissie wat vir 'n spesiale taak afgesonder is, bykans onmoontlik maak om sy bydrae tot die werklike opheffing van die ware kerkmusiek te lewer ... Ek is oortuig ... dat die heropname van die gewraakte melodieë nie 'n voorwaartse stap vir ons kerkliedereskat beteken nie, maar veel eerder die rooilig van 'n verdere agteruitgang nog helderder sal laat skyn" (Söhnge 1960:53).

Die 1960-Halleluja het in 1977 (Carstens 1983:51) en weer in 1982 (Viljoen 1997:69) herdrukke beleef.

In ±1990 het Smuts (sj:51) nav die 1989 kerksensus se vraag oor die gebruik van die Halleluja geskryf: "Pinkster is byvoorbeeld een van die geleenthede waar sommige gemeentes graag van ander bundels buiten die Psalms en Gesange gebruik maak". Smuts het

bevind dat dit egter nie so is dat ander bundels tydens Pinkster die amptelike bundel verdring nie (sj:52).¹⁶

7.3.7 Die Sankey-liedere en die Halleluja

Een van die belangrikste bronne vir die Halleluja-bundel was die Sankey-liedere.

As vrug van die piëtisme wat in die agtiende eeu in Duitsland ontstaan het, ontstaan daar in die negentiende eeu groot herlewings in Amerika, wat gou uitbrei na Engeland. Nuwe liedere en musiek verskyn oornag en die gemeentesang floreer.

Na 1850 het daar groot godsdienstige herlewings in Amerika ontstaan, en dit het gou versprei na ander wêrelddele, Engeland, Skotland, SA, ens. Die godsdienstige klimaat in Amerika en Europa was die van swaarmoedigheid en terneergedruktheid. Daar was 'n groeiende behoefte aan vertroosting en redding ("salvation").

Dwight Lyman Moody (1837-1889) het in die tweede helfte van die negentiende eeu wêreldberoemdheid verwerf as 'n Amerikaanse bekeringsprediker. Ira David Sankey (1840-1908) het saam met Moody opgetree en by die groot saamtrekke en veldtogte die sang en musiek gelei.¹⁷ Moody en Sankey het saam 'n sterk span gevorm. Daar het 'n dringende behoefte aan gedrukte Gesangboeke, wat Sankeyliedere bevat, ontstaan. Sankey se eerste bundel was:

---

¹⁶ Smuts het bevind dat 43% van die gemeentes tydens Pinkster van die Halleluja gebruik maak. Die hoë persentasie gemeentes (34%) wat die vraag oor die gebruik van die Halleluja onbeantwoord gelaat het, laat die vermoede ontstaan dat die persentasie van die wat dit wel gebruik, hoër is (sj:52).

¹⁷ Sankey het bv die 1978-Evangeliese Gesang 190 by Francis Ridley Havergal (1836-1879) gekry. Haar lied "Take my life" is in Nederlands vertaal en verskyn in die *Kinderharp* van ds C Murray, in die *Zionsliederen* van ds A McGregor, in die *Opwekkingsliederen* van Sankey en die 1903- en 1931-Halleluja (Cillie 1982:324).

Gospel Hymns. Sacred Songs and Solos, sung by Ira D Sankey at the meetings of Mr Moody of Chicago het later gevolg en albei bundels was treffers. R Morgan, die Britse uitgewers, het meer as 90 miljoen van Sankey se liederebundels in minder as 80 jaar verkoop. Die oorgrote meerderheid van die "Sankey"-liedere is deur ander komponiste gekomponeer, maar dit is veral deur Sankey gepopulariseer en bekendgestel.

In Suid-Afrika was die berigte aangaande die groot oorsese herlewings voorbladnuus. By baie van die "kinders van die Here" het daar 'n verlange na 'n soortgelyke herlewing ontstaan. In SA is intens vir herlewing gebid.¹⁸ In die sestiger en sewentiger jare van die negentiende eeu het so 'n herlewing in SA sigbaar geword en die sang het 'n integrale deel van die herlewing gevorm.

Die berigte van die sukses wat Sankey se liedere oorsee behaal het, het SA se mense nuuskierig gemaak om Sankey se liedere te hoor en te leer sing. Die Sankey melodieë het oornag mode in SA geword en het volgens Carstens "'n onuitwisbare invloed in ons kerkmusiek verkry" (1983:52).

Ds Charles Murray se *Kinderharp* (1863) was die wegbereider vir die Sankeys in SA. In die *Kinderharp* se herdruk van 1876 verskyn daar 7 Sankey-liedere en met die elfde druk is daar reeds 50 Sankey-liedere. In ds Andrew McGregor se *Zionsliederen* (1871) het ook heelwat Sankeys verskyn. In die *Halleluja* van 1903 verskyn ten minste 148 Sankeys - dit is 38% van die totale aantal liedere (387). Die *Nuwe Halleluja* van 1931 bevat 125 Sankeys (25%). In die *Halleluja* van 1949 is daar 111 Sankey-melodieë onder die 554 liedere - 20%, maar met die terugbring van die "ou" wysies, in 1960, verhoog dit weer na 24% (vgl Carstens 1983:52).

---

¹⁸

In die Strooidakkerk, Paarl, is ernstig vir herlewing gebid.

7.3.8 Besware teen die Halleluja-bundel

7.3.8.1 Besware teen die teks

- * Van die Halleluja's was nie gebonde aan die Heilige Skrif nie¹⁹
- * Die inhoud van dié Halleluja's is nie aanvaarbaar nie²⁰
- * Die Halleluja's bevat gedwonge rym en argaïese uitdrukkings²¹
- * Hierdie Halleluja's bevat elemente van oordrewe subjektiwisme en sentimentaliteit²²

7.3.8.2 Besware teen die melodieë van sekere Halleluja-liedere

- * Carstens (1983:53) beskryf hierdie melodieë as "plat" en "onaansienlik".²³
- * Daar moet 'n afstand wees tussen die geestelike en sekulêre musiek. Daar is liedere wat nie aan hierdie vereiste voldoen nie.²⁴ Uit die proefskrif, sover, blyk dat nie die Bybel self, of die Hervorming hierdie reël konsekwent kon toepas nie.
- * Sekere melodieë is gerig op sentiment.²⁵
- * Die melodiese konstruksie skiet tekort.²⁶
- * Van die melodieë bevat te groot spronge.²⁷
- * Daar is verskeie musiekteoretiese besware teen die

¹⁹ Die volgende voorbeelde word deur (Carstens 1983:52, 53) genoem. Lied 340, 459, 315, 234, 236, 160.

²⁰ Lied 445, 462, 409, 487, 488, 80, 231, 40.

²¹ Lied 4, 79, 206, 6.

²² Lied 408, 181, 173, 177, 183, 184, 185, 46, 532, 486, 488, 487, 377, 381, 234, 251.

²³ Lied 286, 314.

²⁴ 444, 486, 236.

²⁵ Lied 285, 183, 210.

²⁶ Lied 294, 242 en 444.

²⁷ Lied 78.

Halleluja, soos: omvang groter as 'n oktaaf, kromatiesse verhogings en verlagings, swak modulasies, herhalings, melismes, parallelle vyfdes, verkeerde ritme, ens (Carstens 1983:53).

- * Die melodie is nie 'n waardige draer van die teks nie.²⁸
- * 'n Beswaar wat telkens geopper is, is sekerlik die oornam van bestaande liedere en melodieë uit 'n nie-gereformeerde liedereskat (Viljoen 1997:69).

7.3.8.3 **Besware teen die formele inhoud en opset van die Halleluja-bundel**

- * **Slegs sekere Psalms en Gesange** is in die Hallelujabundel opgeneem - waarom is al die ander oor die hoof gesien? Die ander Psalms en Gesange kan daardeur as minderwaardig beskou word en selfs verwaarloos word.
- * Die **verskil in numerering** tussen die Psalm- en Gesangboek aan die een kant en die Halleluja aan die ander kant. In praktyk beteken dit dat daar twee nommers vir dieselfde lied is²⁹, een in die amptelike sangbundel en een in die Halleluja-bundel.
- * Die **isoritmiese patroon** van die Psalms en Gesange is ook 'n leemte.
- * Die oorspronklike gedagte met die *Halleluja* was om **die sang van die kinders te bevorder**. In die 1960-Halleluja is daar 'n duidelike afdeling "Kinder-liedere". Per implikasie beteken dit dan dat die res van die 1960-Halleluja bedoel

---

²⁸ Lied 78, 209, 245.

²⁹ **Dieselfde fout** is gemaak met die 1984-Jeugsangbundel en die 1988-Sing Onder Mekaar. *O Heer my God* is in die Jeugsangbundel genummer as 8 en in *Sing Onder Mekaar* as 35, *Soek allereers* is in die Jeugsangbundel genummer as 62 en in *Sing Onder Mekaar* as 38. JSB 89 word SOM 2; JSB 36 word SOM 9; JSB 2 word SOM 10; JSB 38 word SOM 14; JSB 55 word SOM 20; JSB 91 word SOM 22; JSB 46 word SOM 17; JSB 22 word SOM 32; JSB 47 word SOM 39; JSB 24 word SOM 41; JSB 28 word SOM 47 en later Jeugsangbundel 2 se nommer 49. Wat het gemaak dat hierdie liedere nie in 1984 geskik was vir die erediens nie, maar wel in 1988 geskik? Ter versagting kan darem gesê word dat laasgenoemde lied in JSB 2 uitgebrei is. SOM 19 word Proefsangbundel 1998 se no 14; SOM 25 word Proefsangbundel 1998 se no 13; SOM 27 word Proefsang-bundel 1998 se no 3 en SOM 31 word Proefsangbundel 1998 se no 10.

is vir gebruik deur volwassenes.

- * Die gebruik van "tussensange" is onbekend en onvanpas in die gereformeerde kerkliedereskat.³⁰
- * "Koorsange" (niks anders as koorstukke) hoort eerder tuis in 'n aparte bundel.

7.3.8.4 Die Halleluja as "vernuwingsbundel"

Die feit bly dat die Halleluja-bundel 'n "tweede" sangbundel is, wat naas die amptelike en erkende Psalm- en Gesangboek onwillekeurig tot kompetisie lei. En as 'n sogenaamde "Vernuwingsbundel" is dit tot 'n groot mate eerder 'n oornam van bestaande liedere uit 'n nie-gereformeerde liedereskat.

'n Groot deel van die lidmate van die NG Kerk het gepraat van "vernuwing" maar daarmee eintlik bedoel om terug te keer na die "bekende", die sentimentele, na die Halleluja.³¹

7.3.8.5 Die behoefte aan die Halleluja kon nie weggeredeneer word nie.

In die veertigerjare het dit gegaan om 'n "kinderbundel" maar in die sewentigerjare het dit duidelik verander na die volwasse lidmate se behoeftes. Die Hallelujalied is beskryf as 'n "sielsbehoefte ... ingewortel in die dieptes van die siel van ons eie kerkmense" (Malan 1971:631). De Necker (1971:406) stel dit eweneens sterk: "Hy wat die Boerevolk ken, sal weet dat die sing van die Halleluja té diep ingewortel is om uitgeroei te word".

Dit moet duidelik wees dat die NG Kerklidmaat 'n behoefte het aan

---

³⁰ Die term "tussensange" mag vreemd vir die NG Kerk klink, maar in praktyk word tog 'n wye verskeidenheid liturgiese liedere, bv as verootmoediging, skuldbelydenis, 'n lied voor die opening van die Woord, 'n lied as antwoord op die preek, ens gesing.

³¹ Dit blyk dat wanneer die kerklidmaat in die een-en-twintigste eeu van "vernuwing" praat hy nie meer die "Halleluja" bedoel nie, maar eerder kontemporêre Engels/Amerikaanse liedere.

'n meer bevatlike, meer sensasionele kerklied, 'n alternatief vir die tradisionele gereformeerde kerklied. Viljoen kom tot die konklusie dat hierdie tendens in sommige opsigte na die verskyning van die 1978 Psalm- en Gesangboek (= AGB 1978) selfs nog sterker na vore gekom het (1997:70).

7.3.9 Die Halleluja-bundel en die Algemene Sinode van die NG Kerk

Dit is interessant dat die Algemene Sinode nêrens 'n spesifieke besluit ten opsigte van die Halleluja-bundel geneem het nie. In die 1966-sinode word besluit dat die NG Kerk **één amptelike sangbundel** sou hê (NGK 1966:446). Uit hierdie sinode blyk egter 'n sluimerende behoefte aan die Halleluja en 'n versoek is gerig dat van die Hallelujaliedere in die amptelike Psalm- en Gesangboek opgeneem moes word.³² In die AGB 1978 is inderdaad 'n paar Halleluja-liedere opgeneem. Tog is dit 'n afwyking van die besluit dat die Psalm- en Gesangbundel die enigste amptelike sangboek vir gebruik in die eredienste is en dat die sing van ander liedere in die godsdienstige byeenkomste nie aanbeveel word nie.³³

Sedert 1962 geniet die kerklied en geestelike lied by herhaling die aandag van die Sinode. In 1970 is die *beleid* vir kerkmusiek "as riglyne vir die toekoms" aanvaar (NGK 1970:94, 95 en 779). In 1978 is die "nuwe" Psalm- en Gesangboek in ontvangs geneem, waarin daar verskeie Halleluja-liedere opgeneem is. Die Algemene Sinode het dan ook in 1978 besluit: "Die Sinode aanvaar die nuwe

---

³² Op die 1966-sinode is daar ooreengekom op 'n uitbreiding van die gesangboek ten opsigte van sekere rubrieke, asook 'n aanvulling van geleentheidsliedere (NGK 1966:444).

³³ Teen hierdie tyd moet dit al duidelik vir die Algemene Sinode wees dat lidmate liedere sing al is hulle nie amptelik goedgekeur nie. Dit lyk of lidmate dit as hulle "demokratiese reg" of is dit nou as "hulle kerkreg" beskou om te sing wat hulle wil!

Psalm- en Gesangboek as die enigste offisiële³⁴ liedereboek van die Ned. Geref. Kerk. Hy doen 'n beroep op gemeentes, kerkrade en jeugaksies om alle godsdientige byeenkomste te benut vir die aanleer van die nuwe liedere, sodat die meelewing van die gemeente in die erediens daardeur bevorder kan word" (NGK 1978a:376 en NGK 1978b:866). Wat die Halleluja-bundel betref is die volgende genotuleer: "Op 'n vraag word geantwoord dat die Psalm- en Gesangbundel die enigste amptelike bundel vir gebruik in die eredienste is en dat die Kommissie vir die Erediens die sing van ander liedere in godsdienstige byeenkomste nie aanbeveel nie" (NGK 1978b:866).

Die volgende besluit van die Algemene Sinode is ook belangrik: "Die Sinode is van oordeel dat baie van die liedere wat tans by die jeug- en ander byeenkomste gebruik word - wat oorsprong, inhoud en melodie betref - vreemd is aan die Gereformeerde beginsels en tradisies. Daardeur word ongereformeerde geloofs-inhoude in godsdienstige byeenkomste ingedra en 'n smaak aangeleer vir 'n tipe lied wat vreemd is aan die gereformeerde erediens. Dit alles lei tot vervreemding van die erediens en die belydenis. Te midde van hierdie verwarring rondom die veelheid van liedere in allerlei sangbundels en ter wille van die aanleer van die nuwe Psalms en Gesange, word die gebruik van ander sangbundels by godsdienstige byeenkomste afgekeur (NGK 1978a:376 en NGK 1978b:866).

7.3.10 Die toekoms van die Psalm en die gesang aan die eenkant en die Halleluja aan die anderkant

Die stryd duur voort. Sedert 1978 is daar telkens in die

---

³⁴

In 1988 (tien jaar na die ingebruikname van die 1978-Psalm/Gesangboek) is Sing Onder Mekaar vrygestel as 'n "proefsangbundel vir gebruik in die erediens". Skaars vyf jaar later (in 1993) is Jeugsangbundel 2 as 'n "Proefsangbundel vir gebruik in die Erediens en by Jeugbyeenkomste in gebruik geneem en in 1998 is die Proefsangbundel van IKSA (Instituut vir Kerkmusiek Suid-Afrika) in omloop geplaas.

kerklike blaaie (*Die Kerkbode* en *Die Voorligter*) briewe van lidmate wat ernstig beswaar maak teen die nuwe Psalm- en Gesangbundel en dringend pleit dat die "ou Halleluja-liedere" weer gesing moet word. Die geestelike lewe en behoud van die Kerk hang vir dié lidmate ten nouste saam met die sing van hierdie nie-erkende liedere. Aan die ander kant is daar ook groot waardering vir die nuwe liedere (die 1978-Psalm en Gesangboek), tot só 'n mate dat die Halleluja-liedere nie meer gemis word nie.

Carstens (1983:55) konkludeer: "In praktyk kom dit seker daarop neer dat die sg 'Halleluja-geslag' eers sal moet uitsterf alvorens die nuwe geslag met die nuwe liedere sy finale inslag sal vind".

Ek is van mening dat die "Hallelujageslag" se plek ingeneem is deur die "kontemporêre" (kerk)liedsingers. Hieroor sal verder in die hoofstuk 9 gehandel word.

7.4 Die 1937-Psalmberyming

7.4.1 Inleiding

Na die amptelike aanvaarding van die Bybel in Afrikaans (1933) deur al drie die Afrikaanse kerke, was dit 'n ipso facto dat die kerklike sangbundel ook sou verafrikaans.

In hoofstuk 4 en 5 is die invloed van die 1566-Datheen Psalter in SA behandel.

Dit is belangrik dat ons aandag aan die ontwikkeling van die Psalmboek van 1773 tot 1978 moet gee.

Die Nederlandse Psalmberyming van 1773 het ook sy pad na Suid-Afrika gevind. Tot 1814 was hierdie 1773-Psalmberyming die enigste liedere wat in die NG Kerk gesing was.

Hoofstuk 6 het die invoering (en gevolge) in 1814 van die 1806-"Evangelische Gezangen" in SA behandel. Die Kaapse gemeentes sou

voortaan naas die Psalmberyming ook "de Evangelische Gezangen" gebruik.

Alhoewel die "Evangelische Gezangen" deur baie lidmate aanvaar is - selfs met ingenomenheid - het dit spoedig aanleiding gegee tot ernstige probleme in veral Colesberg en Rustenburg wat uitgeloop het op kerkskeuring en die stigting van die Gereformeerde Kerk in 1859.

Ten spyte van die kerkskeuring het die NG Kerk voortgegaan om die gesange naas die Psalms te gebruik. Teenstand teen die 1805-"Evangelische Gezangen" wat in 1814, sito-sito, deur die NG Kerk in die Kaap oorgeneem is, was nie ongegrond nie. Die "Evangelische Gezangen" is in gemeentes gebruik sonder dat 'n meerdere kerklike vergadering die gebruik van die "Evangelische Gezangen" goedgekeur en aan die Bybel geëvalueer het.³⁵

Wat die gebruik van individuele Psalms en gesange betref, het dit spoedig duidelik geword dat meer as die helfte van die 1773-Psalmberyming en die "Evangelische Gezangen" selde of ooit in kerke gesing is (Van der Watt 1987:322).³⁶ Hierdie liedere met hulle Geneefse melodieë het onbekend gebly hoofsaaklik omdat die melodieë daarvan minder in die smaak van gemeentelêde geval het of dat die melodieë moeilik singbaar was. Verder was die ritme vir baie lidmate moeilik en die isometriese styl het die liedere almal na begrafnisliedere laat klink.

---

³⁵ Norma normans.

³⁶ Dit is natuurlik die probleem met elke Psalm- en Gesangbundel, proefsangbundels, sekulêre bundels soos die FAK, ens. Selfs al die Bybelboeke word nie eweveel gelees en gepredik nie!

7.4.2 **Die Kaapse sinode maak die eerste skuif vir 'n nuwe gesangbundel**

Die behoefte aan 'n groter verskeidenheid³⁷ kerkliedere het so sterk geword dat die Kaapse sinode van 1894 'n kommissie aangewys het met die opdrag vir die uitgawe van 'n nuwe gesangbundel. "Onsingbare" melodieë moes met "singbare" alternatiewe vervang word (Viljoen 1997:72). Dié bundel het in 1895 verskyn. Die teks van hierdie nuwe bundel het onveranderd gebly, terwyl die bundel 'n groot aantal nuwe wysies bevat het - gekomponeer en geharmoniseer deur S de Lange van Stuttgart, Duitsland (1997:71).

Een van die grootste probleme rondom die kerklied in hierdie tyd was die ritmiese uitvoeringswyse van veral die Psalms (vgl Viljoen 1997:71). Die 1895-bundel was nie die oplossing nie. Die trekkerige tempo het nie verbeter nie. Die behoefte aan 'n groter verskeidenheid melodieuze sangmelodieë het inderdaad toegeneem - veral met die oog op Sondagskole en ander godsdienstige jeugaktiwiteite.

7.4.3 **Die Kaapse sinode (1915)**

Die Kaapse Sinode het in 1915 'n kommissie benoem wat, in samewerking met soortgelyke kommissies van die gefedereerde NG Kerke, deeglik moes ingaan op nuwe sangwysies vir die NG Kerk. Die verskillende kommissies het in 1916 vergader en 'n lang lys van Psalms en gesange opgestel wat volgens hulle oordeel van nuwe wysies voorsien moes word. Die kommissie het oproepe in die pers in SA, Nederland en Duitsland gemaak en nuwe melodieë gevra vir aangewese tekste. In 1919 het die eerste proefsangbundel met ongeveer 37 nuwe goedgekeurde melodieë verskyn. 'n Tweede en 'n derde proefbundel het ook verskyn (Viljoen 1997:72; vgl Van der Watt 1987:323).

---

³⁷

In baie gemeentes waar vandag kontemporêre geestelike liedere gesing word, word dieselfde liedere ("hits") grootliks Sondag na Sondag oor en oor gesing - net in 'n ander (wisselende) volgorde.

7.4.4 Die behoefte aan 'n nuwe Psalmberyming groei

Die kragtige tweede Taalbeweging van die eerste jare van die twintigste eeu en die vertaling van die Bybel in Afrikaans het die behoefte en noodsaaklikheid van 'n Psalmberyming in Afrikaans laat groei. Die eerste resultaat was 36 *Psalmes in Afrikaans berym deur Totius - Musiek bewerk deur FW Jannasch*,³⁸ wat in 1923 verskyn het. Aanvanklik moes Totius hom van die Psalmberyming onttrek aangesien hy besig was met die Bybelvertaling. Ná 1933, ná die afhandeling van die Bybelvertaling kon Totius sy aandag uitsluitlik aan die Psalmberyming wy. Vir hierdie taak was Totius met sy digterlike gawes goed toegerus.

Die behoefte aan 'n Afrikaanse Psalmboek was baie algemeen.³⁹ Die samewerking tussen die drie Afrikaanse kerke was, in die gesamentlike poging om 'n Psalmboek, in 'n Afrikaanse beryming, die lig te laat sien, meestal goed. Daar is ooreengekom om Totius se werk as basis te aanvaar, natuurlik onderhewig aan keuring en goedkeuring.⁴⁰ Die beryming van ander digters sou ook oorweeg en gekeur kon word. Bitter min ander pogings is ontvang wat werklik oorweging verdien het. Uiteindelik is al 150

---

³⁸ "Vanaf ongeveer 1890 het FW Jannasch van Stellenbosch as persoonlike opdrag onderneem om die waarde van die Geneefse melodiere as kerkmusikale erfenis by die NGK tuis te bring, asook om te stry teen minderwaardige kerkmusiek wat in hierdie stadium soveel aanhang geniet het. Hy het veral bepleit dat die psalms volgens die oorspronklike ritmes gesing sou word. Jannasch se ideale sou egter eers in die volgende eeu met die uitgawe van die AGB 1978 'n bepaalde inslag vind" (Viljoen 1997:71).

³⁹ Natuurlik was daar uitsonderings, mense wat ten alle koste aan die ou Nederlandse vertaling vasgehou het, soos wat daar Nederlanders was wat ten alle koste aan Datheen se 1566 vertaling vasgehou het (vergelyk hoofstuk 4).

⁴⁰ Die Revisiekommissie het bestaan uit ds PB Ackermann, dr GBA Gerdener, ds PH van Huyssteen (vir die NG Kerk), ds JV Coetzee (namens die Geref Kerk), ds JGM Dreyer (uit die Ned Herv Kerk) en die literatore Proff EC Pienaar en G Dekker. Prof JD du Toit (Totius) het as *ex officio*-lid gedien.

berymings van Totius vir die 150 Psalms goedgekeur, terwyl slegs 'n tweede beryming van Ps 23 van prof GBA Gerdener en 'n tweede beryming van Ps 130 van ds JJ Kuhn (Ned Herv Kerk) opgeneem is. Die permanente hersienings kommissie het die beryming van die 150 psalms vers vir vers en reël vir reël noukeurig deurgegaan.

Meer as die helfte van die ou Psalmmelodieë uit die Hervormingsperiode is behou. Slegs die minder bekende en moeilik singbare melodieë is vervang. Sommige van die "nuwe" melodieë was afkomstig van Afrikaanse komponiste soos PK de Villiers en WEH Söhnge, terwyl ander melodieë uit van die destydse liederbundels oorgeneem is.

Die Geref Kerk het die Psalmboek 'n hele paar jaar voor die NG Kerk en die Ned Herv Kerk in gebruik geneem. Laasgenoemde twee kerke wou die Psalmboek en die Gesangeboek in één gesamentlike bundel uitgee. Die werk aan die Gesangeboek het 'n verdere sewe jaar in beslag geneem.

Die kommissie moes hom uitspreek oor die wenslikheid van die ritmiese toonsetting van die musiek van die Psalms. Ds JV Coetzee van die Geref Kerk het sterk gepleit vir die ritmiese bewerking van die Psalms. Ds PH van Huyssten van die Ned Geref Kerk het ds JV Coetzee gesteun. Dr SH Rossouw van die NG Kerk se voorstel "dat die Psalmboek gepubliseer sal word met wysies wat *koralies* getoonset ..... is", is op 19 Desember 1935 aanvaar.

Ds JV Coetzee, wat verantwoordelik vir die drukwerk was (Viljoen 1997:72), het egter in 1936 op sy eie 'n ritmiese bewerking van die Psalmmelodieë gereed gemaak. Toe die gesamentlike kommissie sy oë uitvee het ds JV Coetzee die ritmiese bewerking van die Psalmmelodieë by die drukker ingehandig. Hierdie optrede van Coetzee het groot verontwaardigheid by die gesamentlike kommissie ontlok en hulle het sy optrede ten sterkste afgekeur. Die drukproses was egter reeds geaktiveer en kon nie meer gestuit word nie. Die volledige Psalmbundel, in "ritmiese gewaad" is in

1937 in die Geref Kerk in gebruik geneem. Daarenteen was die Psalmbundel wat in 1944 in die NG Kerk en die Ned Herv Kerk ingebruik geneem is, op 'n paar uitsonderings na, in "koraliese gewaad", dws in isoritmie, ewe lang nootwaardes, uitgegee. Die verskil in ritmiese notasie, 'n verwarrende diskrepansie (Viljoen 1997:72), tussen die Geref Kerk aan die een kant en die nie-ritmiese notasie van die NG Kerk en die Ned Herv Kerk, aan die anderkant, het beslis nie die kerklied gedien nie. 'n Groot kloof het tussen die Psalms van die Geref Kerk en die Psalms van die NG Kerk en die Ned Herv Kerk ontstaan.

7.4.5 Probleme met die 1937-Psalmberyming

In die eerste plek het hierdie beryming 'n hele aantal "Nederlandismes" bevat en ten tweede was "singbaarheid" as norm weer eens verantwoordelik "vir die weglating van melodieë uit die gereformeerde kerkliedereskat waarvan die kwaliteit en waarde onbetwisbaar was" (Viljoen 1997:72).

7.5 Die 1944-Evangeliiese gesange

Die eerste Afrikaanse bewerking van die Gesange is deur Langenhoven gedoen. 30 Gesange het in 1922 verskyn onder die titel: *Gesange in Afrikaans*. Hierdie werk van Langenhoven het egter nie veel byval by die kerklike publiek gevind nie.

In 1924 verskyn daar 'n bundel: *Proeve van oorsetting van die Gesange-Bundel in Afrikaans* deur JFE Cilliers, PL Louw en GBA Gerdener. 35 van die mees bekende gesange het daarin voorgekom. Dit was ook nie 'n geslaagde poging nie.

Die 1922-poging van Langenhoven en die 1924-poging van Cilliers, ens, het nie amptelike kerklike sanksie geniet nie en het gevolglik alleen in 'n beperkte kring aandag geniet. Die algemene kerklike belangstelling dateer vanaf 1924 toe die NG Kerk se sinodes in Kaapland, die Vrystaat en Transvaal die publikasiekomitee van die SA Bybelvereniging opdrag gegee het om 'n nuwe sangbundel in Afrikaans, veral met die oog op die jeug,

saam te stel. In 1928 verskyn die *Proef-Liederbundel - Voorloper van die Nuwe Sangbundel in Afrikaans*. Dié bundel het oa tien gesange bevat en sestig vertaalde liedere van 'n hele aantal medewerkers. Hierdie bundel het, behalwe vir die bydrae van Totius, nie veel meer opgelewer as onbeholpe rym pogings nie (Van der Watt 1987:325).

Die NG Kerk en die Ned Herv Kerk het die werk in verband met die Gesangberyming eers na die voltooiing van die 1937-Psalmberyming (of selfs die 1944-Psalmberyming) met mening aangepak. 'n Vergadering van verteenwoordigers het in September 1936 in Kaapstad plaasgevind.⁴¹

Die werk aan die gesangberyming is 'n paar keer vertraag deur botsings tussen die NG Kerk en die Ned Herv Kerk. Die verteenwoordigers van die Ned Herv Kerk daag bv nie by die vergadering van die Kommissie van Reviseurs in 1937 op nie. Die rede? 'n Sinodale besluit van die Ned Herv Kerk het gelui: "om die samewerking met die NG Kerk insake die Gesangberyming voorlopig op te skort" (Van der Watt 1987:326). Uit 'n brief van die Ned Herv Kerk blyk dat allerlei probleme in die prosedure van werksaamhede skynbaar vir die Ned Herv Kerk onoorkomelike struikelblokke was. Die NG Kerk het ten spyte van die Ned Herv Kerk se samewerkings opskorting voortgegaan met die werk.

Na baie korrespondensie en baie samesprekings, tussen die twee kerke, is die samewerking herstel. 'n Reeks gesamentlike

---

⁴¹

Die NG Kerk is verteenwoordig deur di PB Ackermann, PH van Huyssteen, dr GBA Gerdener en Proff BB Keet en EC Pienaar. Die Ned Herv Kerk is verteenwoordig deur di. JGM en TFJ Dreyer en dr T Buning. Ds AG du Toit het die SA Bybelvereniging verteenwoordig wat die nuwe Gesangboek sou uitgee. Prof EC Pienaar het spesiale verlof van die Universiteit van Stellenbosch gekry om vir etlike maande voltyds saam met ds PB Ackermann die aanvanklike hersiening van die bestaande Gesange te doen asook nuwe tekste te evalueer. Nuwe tekste het oa van dr DF Malherbe, mnre JJ Kuhn, E Hartwig en PJ Bekker gekom (Van der Watt 1987:326).

vergaderings⁴² van reviseurs het gevolg. Die werk is eers finaal afgehandel met die Gordonsbaai-vergadering in 1940. Teen hierdie tyd het die lede van die kommissie ook al gewissel.⁴³

'n Paar van die 1805-"Evangelische Gezangen" (die wat minder bekend en tipies Nederlands van aard was) is geskrap en vervang deur bewerkings uit die Nederlandse Vervolgbundel. Hier en daar is oorspronklike tekste gebruik. Daar was egter baie druk (onnodig en kortsigtig) om die manuskrip van die nuwe Gesangboek so gou moontlik vir die pers gereed te kry en daarom is afgesien van die insluiting van klassieke liedere. Dit sou beslis vir die kerklied in SA beter gewees het as die verskyning van die nuwe Gesangboek 'n jaar of meer vertraag kon word, maar dat die klassieke liedere wel opgeneem sou wees. Dit is my oortuiging dat aangesien die melodieë van die klassieke liedere die toets van die tyd deurstaan het, dit in elk geval nie só lank sou neem om die tekste vir die klassieke melodieë te finaliseer nie.

Die ingebruikneem van die gesamentlike Psalm- en Gesangbundel is weer vertraag deur geskilpunte tussen die twee kerke oor outeurs- en uitgewersregte. Verskille het ook ontstaan oor die besonderhede wat in die Voorwoord opgeneem sou word.⁴⁴ Die finale manuskrip is eers teen die einde van 1942 aan die drukkers oorhandig.⁴⁵

---

⁴² Bloemfontein (1939), Oos-Londen (1939), Bloemfontein (1940) en Gordonsbaai (1940).

⁴³ Ds PB Ackermann en prof EC Pienaar (NG Kerk - Kaap); di. DFB de Beer en RJB Feenstra (NG Kerk - Transvaal); ds PH van Huyssteen (NG Kerk - Vrystaat); Prof B Gemser, di. JGM en TFJ Dreyer (Ned Herv Kerk). Proff DF Malherbe, MSB Kritzinger en A van Selms was egter weens ander ampspligte verhinder om op die 1940-vergadering te Gordonsbaai teenwoordig te wees (Van der Watt 1987:326).

⁴⁴ oa die vermelding van die name van medewerkers.

⁴⁵ Ds PH van Huyssteen en prof B Gemser het die Gesangboek persklaar gemaak en prof EC Pienaar het die finale kontrole gedoen.

Na tien jaar se gesukkel het die eerste eksemplare van *Die Berymde Psalms* en die *Evangeliese Gesange*, gedurende Julie 1944, verskyn. Die moderature van die gefedereerde NG Kerke het besluit om die Afrikaanse Psalm en Gesangboek op Hervormingsondag, 29 Oktober 1944, feestelik in die NG Kerk in gebruik te neem. Die openbare media het prominensie aan hierdie heuglike gebeurtenis verleen.

Kort na die ingebruikneming van die Psalm-Gesangboek is ernstige kritiek oor die **inhoud** sowel as die **taal** en die **aard van die melodieë** uitgespreek. Sommer van die begin af was dit duidelik dat hersieningswerk broodnodig was - só het baie kenners dit aangevoel (Van der Watt 1987:327).

Totius self was tot sy dood in 1953 besig met 'n hersiening van sy eie Psalmberymings. Dr JJ Muller het in 1944 geskryf dat "ons Psalm- en Gesangberyming die reinigende en suiwerende proses van hersiening nie kan ontbeer nie". Rosa Nepgen het in 'n reeks artikels in *Die Kerkbode* haar mening oor die musiek van hierdie sangbundel uitgespreek. In 1956 het dr WJB Serfontein se proefskrif, *Die Psalm as kerklied*, verskyn waarin hy pleit vir die hersiening van die Afrikaanse Psalms op teologiese, literêre en musikale gronde. In 1962 volg die belangrike studie van prof JJA van der Walt oor *Die Afrikaanse Psalmmelodieë* waarin hy veral na die stilistiese verskille in die oorspronklike musiek en dié in die 1937/44 Psalmboek verwys het. Teoloë soos proff A van Selms, B Gemser en J Loader en skrywers soos NP van Wyk Louw en André P Brink het kritiese opmerkinge oor die Psalmtekste laat hoor.

In die boek⁴⁶ *Ons kerklied deur die eeue* (1948) het dr PJ Loots en prof GG Cillié ook kritiese vrae gestel oor hierdie eerste Afrikaanse sangbundel. In 1966 publiseer Rosa Nepgen haar *Met*

---

⁴⁶

Hierdie boek van Loots is telkens in hierdie proefskrif aangehaal.

*Hart en Mond*⁴⁷ waarin sy die probleme met sekere melodieë bespreek. FM Gaum promoveer in 1969 met 'n proefskrif oor *Die Afrikaanse Evangeliese Gesange; 'n literêre ondersoek*, waarin hy bevind dat te min van dié werklike groot liedere (tekste, gedigte) van die Christendom in die Afrikaanse Gesange opgeneem is.

Koerant- en tydskrifartikels en die kongres oor kerkmusiek in Bloemfontein (1953) het ernstige kritiek gehad teen die Psalm- en Gesangboek. Tydens die vierhonderdjarige herdenking van die Geneefse Psalmboek in 1962 in Kaapstad is daar ook kritiek uitgespreek teen die 1937-Psalmbboek - veral wat die melodieë aanbetref (Van der Watt 1987:327).

In elkeen van die drie susterskerke het die besef gegroei dat 'n hersiening van die 1937/44-Berymde Psalms en die Evangeliese Gesange vroeër of later sou moes plaasvind. Die Federale Raad van die NG Kerk se Musiekkomitee onder leiding van manne soos GG Cillié en predikante soos PJ Loots, WEH Söhnge en DP Hamman het sterk leiding geneem. Informele samesprekinge tussen die betrokke kerke het reeds gedurende 1953 en 1960 plaasgevind en elkeen van die kerke het in die sestigerjare formele opdragte tot die hersiening van die Afrikaanse Psalm- en Gesangboek gegee. Die Algemene Sinode van die NG Kerk besluit in 1966: "Die sinode vereenselwig hom met die uitgangspunte en werkmetode van die revisiekommissie ten opsigte van die *Psalmbboek*; spreek sy dank uit vir die werk wat reeds gedoen is en dra dit aan die kommissie op om die werk met krag voort te sit en te voltooi. Indien wenslik ook proefbundels te versorg. 'n Hersiening van die *Gesangboek*, beide van die teks en die musiek, behoort ook aandag te geniet. 'n Noodsaaklike uitbreiding van rubrieke soos bv oor

---

⁴⁷

In die 1978-AGB verskyn Ges 5 met die titel: *Kom, dank nou almal God met hart en mond en hande*. Dit beteken seker nie dat die susters net koeksisters met hulle hande sal bak nie en die manne net die preekstoel met hulle hande sal maak nie.

die wederkoms van Christus, kinder- en jeugliedere, Evangelisasieliedere, en so meer, en 'n aanvulling van geleentheidsliedere, soos bv vir die Christelike feeste, sal onontbeerlik wees" (Van der Watt 1987:328).

7.6 Die 1976-Psalmberyming

7.6.1 Inleiding

'n Interkerklike Hersieningskommissie is op 29 September 1966 onder leiding van HP (Pieter) van der Westhuizen gekonstitueer.⁴⁸

7.6.2 Die kopiehouer van die Totiusberyming weier enige veranderinge!

Die hersieningswerk het met die Psalmmelodieë begin. Die Geref Kerk, kopiereghouer van die Totius-tekste van die Psalmberyming, het 'n onwrikbare besluit geneem dat die Totius-Psalmtekste nie verander of herdig mag word nie!⁴⁹ Slegs kleiner taalkundige verstellings is toegelaat "ten spyte daarvan dat daar genoeg rede is vir 'n meer omvattende hersiening" (Viljoen 1997:73). Die Geref Kerk het slegs die hersiening van die melodieë veroorloof en aangepak.⁵⁰ Daar is tussen die drie susterskerke ooreengekom dat die ritmiese karakter van die Geneefse Psalms deeglik bestudeer sou word sodat die outentieke ritmiese uitvoeringswyse

---

⁴⁸ Namens die Geref Kerk het die volgende lede gedien: JJA van der Walt, LF Schultze, JH Venter (ondervoorsitter) en HPA Coetzee.

Namens die NG Kerk: GG Cillié, DIC de Villiers, C Swanepoel, HP van der Westhuizen, AA van Namen en WJB Serfontein (voorsitter).

Namens die Ned Herv Kerk: PW Venter (skriba), W Mathlener, DF Erasmus jr, S Engelbrecht, CL van den Berg en SH van der Merwe.

⁴⁹ Dít terwyl Totius self met 'n hersiening van sy Psalmberyming tot en met sy dood in 1953 besig was!

⁵⁰ Pieter van der Westhuizen, Willem Mathlener, Hennie Coetzee en AA van Namen het 'n beslissende rol gespeel in die afronding van die hersiening van die Psalmmelodieë.

in ere herstel kon word (NGK 1962:28).⁵¹

Moeilike ritmiese notasies van Psalmmelodieë is uitgeskakel en die melodieë, wat musikaal-esteties van swak gehalte was, is verbeter. Wat die melodieë van die 1976-Psalms betref, maak die ou Hugenate-Psalmmelodieë (veral die Geneefse Psalmboek van 1562) verreweg die vernaamste deel van die 1976/8 bundel uit.

Daar was 'n onderlinge ooreenkoms dat so min as moontlik veranderinge aangebring sou word aan die Psalms wat algemeen bekend was. 'n Beginsel-besluit is geneem dat melodieë vir gemeentes singbaar moes wees!⁵²

Die Algemene Sinode van die NG Kerk het in 1976 die *Rapport oor die hersiene Psalmmelodieë* goedgekeur. Die Geref Kerk het reeds in 1976 begin om die nuwe melodieë te gebruik en die NG Kerk en die Ned Herv Kerk moes wag vir die hersiening van die gesange voordat 'n nuwe boek beskikbaar sou wees (Van der Watt 1987:329).

7.7 Die 1978-Evangeliese gesange

7.7.1 Inleiding

Die eerste gesamentlike vergadering van afgevaardigdes van die NG Kerk en die Ned Herv Kerk is op 14 Desember 1970 gehou.⁵³

⁵¹ Die geskiedenis het geleer dat die verandering na isoritmie nie die saak van die kerklied gedien het nie.

⁵² Die geskiedenis het sedertdien geleer dat van die Geneefse melodieë wat in 1976 gebruik is, te moeilik, of glad nie aangeleer is nie. Die Geref Kerk het by 'n latere hersiening van die 1976-melodieë teruggeval op ou bekende melodieë uit die 1944-Psalmberyming (Vgl Kloppers 1997:217vv).

⁵³ Hierdie Interkerklike Hersieningskommissie het bestaan uit:
Namens die NG Kerk: GG Cillié, DIC de Villiers, IL de Villiers, FM Gaum, AM Hugo, WD Jonker, JJK Kloppers, WJB Serfontein (voorsitter), C Swanepoel, AP van der Colff, GJ van der Merwe.
Namens die Ned Herv Kerk: BD Bierman, JP Botha, BJ en

Bekende dogmatici⁵⁴ en taalkundiges⁵⁵ het met die keuring gehelp. Die meeste gangbare tekste is deur IL de Villiers, AM Hugo, AP van der Colf en GJ van der Merwe gelewer. Proff JJK Kloppers en mnr Willem Mathlener is benoem om voltyds aandag aan die moderering van die melodieë te gee.

7.7.2 Die betrokke kerke besluit op 'n grondige hersiening

Die NG Kerk en die Ned Herv Kerk het opdragte gegee dat die 1944-Evangeliese gesange ten opsigte van sy literêre vorm, teologiese inhoud en musikale gestalte hersien moes word.⁵⁶ Daarby moes vasgestel word watter liedere min of selfs nooit gesing word nie. Op grond van hierdie bevindinge is besluit om slegs 24 gesange van die 1944-Evangeliese gesange uit die 1978-uitgawe weg te laat. 169 gesange is taalkundig en teologies hersien terwyl die melodieë behou is.

In 'n poging om die tekorte in die 1944-Evangeliese Gesange aan te vul, is 9 836 liedere uit die musiekskat van die Christendom ondersoek. Verder is aan ons eie digters en musici opdrag gegee om hulle eie skeppinge voor te lê maar ook om met die vertaling en verwerking van keurtekste uit die Christelike liedereskat te help. So is die getal liedere in die 1978-Evangeliese Gesange tot 353 uitgebrei.

S Engelbrecht, DF Erasmus jr, AP Grové, PJT Koekemoer, DJC van Wyk, PW Venter (skriba), W Mathlener en SH van der Merwe.

WJB Serfontein se proefskrif *Die Psalm as kerklied* het hom uitnemend geskik gemaak om as voorsitter van die kommissie te dien. Daarby het sy groot ywer vir die saak nog bygekom.

⁵⁴ Proff BJ Engelbrecht en WD Jonker.

⁵⁵ Proff AP Grové en JP Botha.

⁵⁶ Viljoen (1997:73) sê dat 'n grondige hersiening moes plaasvind wat "die taalkundige modernisering van die tekste" moes behels.

Duidelike riglyne is neergelê. Die tekste moes duidelik en verstaanbaar **vir die gemiddelde lidmaat** wees. Baie argaiëse uitdrukkings en woorde moes vervang word.

Die singbaarheid van die melodie moes deurslaggewend wees vir sy opname. Baie van die ou melodieë is behou.

Die gesange het oor die algemeen minder strofes gehad. Dit is gedoen sodat elke lied, sover moontlik, net 'n enkele aspek van die Bybelse waarheid besing sodat gemeentes die gesange in hulle geheel sal kan sing.

Op 22 Oktober 1978, ten tye van die sitting van die Algemene Sinode van die NG Kerk in Bloemfontein, is die nuwe Psalm- en Gesangboek amptelik aan verteenwoordigers van die twee kerke oorhandig. Op Sondag 29 Oktober 1978, Hervormingsdag, het alle gemeentes die nuwe boeke in gebruik geneem. Die NG Kerk het verder gegaan en besluit op landswye feestelikhede wat met die Pinksterfees van 1979 saamgeval het.

7.7.3   **Beoordeling van die 1978-Afrikaanse Gesangboek**

Volgens Cillié is die gehalte van die tekste oor die algemeen teologies veel suiwerder, en die bundel as versameling veel meer verteenwoordigend van die liedereskat van die Christelike kerk. Hier is geen sprake van 'n "prestige-bundel wat .... net die musiekkenners tevrede sou stel nie" (Viljoen 1997:74).

Lidmate en sekere predikante het egter ernstige bedenkinge oor aspekte van die bundel gehad. By die besware was veral dié van lidmate wat uit die "hart" wil sing, ter sprake. "Ons soek nie net woorde nie, maar musiek wat die hart aanspreek en roer en dit ontbreek grootliks" (Murray 1978:663). Die "uitfasering" van die **Halleluja** was veral verantwoordelik vir 'n hernude vlaag van polemieke teen die nuwe Psalm- en Gesangbundel" (Viljoen 1997:75).

7.7.4 Die sing van die 1978 Afrikaanse Psalm- en gesangboek

Die bundel is met gemengde gevoelens ontvang. Kerkspieël 111 het in ± 1990 bevind: "Byna 'n derde (31,2%) van die kerkraadslede voel dat die nuwe Psalm en Gesangboek moeilik sing. Aan die ander kant is die meerderheid van kerkraadslede tevrede met die liedereboek. Die oorgrote meerderheid van kerkraadslede (91,1%) geniet dit om in die erediens te sing" (Smuts, sj:55)

Tog het die NG Kerk besef dat daar 'n behoefte bestaan aan 'n meer informele en ontspanne lied in die idioom van die jeug wat aanvullend tot die Psalms en Gesange gesing kan word. Die NG Kerk se sinode van 1982 het daarom opdrag gegee aan 'n gesamentlike Kommissie vir die Erediens en die Algemene Jeugkommissie om so 'n bundel so spoedig moontlik voor te berei.

Die resultaat van hierdie opdrag was die Jeugsangbundel wat in 1984 verskyn het (Sien hoofstuk 6).

7.8 Die toekomstige Psalm- en gesangboek

Tydens die vergadering van die Algemene Sinode van die NG Kerk gedurende 1982, word 'n hersieningskommissie vir die Psalms benoem, om saam met die susterskerke, "'n nuwe omdigting van die tekste te maak asook om tergelykertyd die melodieë te hersien" (Viljoen 1997:75). Die opdrag was om 'n **de novo**-omdigting vanuit die grondteks te maak.⁵⁷

Teen 1991 was dit duidelik dat die Geref Kerk se standpunt rondom

---

⁵⁷ Die Algemene Sinode (NGK 1998b:395a) het sy Psalmkommissie se personeel soos volg aangewys:

Proff AC Barnard (Kaapstad - voorsitter), L Spies (Stellenbosch), AJJ Troskie (Port-Elizabeth), CJA Vos (Pretoria - ondervoorsitter), DJ Human (Pretoria), GC Olivier (Pretoria), GTM Prinsloo (Pretoria), PHJ Botha (Pretoria), RC Gräbe (Pretoria), dr WML Strydom (Kaapstad), AP van der Colf (Johannesburg - skriba), A Prinsloo (Johannesburg), mnre HP van der Westhuizen (Stellenbosch) en AA van Namen (Pretoria).

die Totius-beryming sodanig was dat geen vordering met 'n **de novo**-omdigting gemaak sou word nie. Van der Elst en Swanepoel het die Geref Kerk se standpunt "rondom die hersiening van die Psalmberymings as uiters remmend ervaar" (1991:18). Die voorsitter van die sinode van die Geref Kerke het in 'n TV-onderhoud verklaar dat volgens die Geref Kerke daar geen bewys was dat Totius se beryming op enige wyse ontoereikend of onskriftuurlik sou wees nie.

Teen die einde van 1992 het die Geref Kerke egter weer oor die situasie besin (Viljoen 1997:76). Die Geref Kerke het besluit om mee te doen aan die Psalmomdigtings.⁵⁸

Smit (1999:74) beskou dit as 'n positiewe stap dat die Gereformeerde Kerke in SA (GKSA) in 1997 besluit het om naas die Psalms en Skrifberymings "'n aantal Gesange goed te keur vir gebruik in die eredienste" (GKSA 1997:770 ev). Hy (Smit 1999:74) is verder van mening dat "'n uitbreiding van die liedereskat van die GKSA met nuwe, Skrifgetroue liedere - ook vrye liedere - sal meewerk daartoe dat die gelowiges die aanhoor van God in sy Woord, asook die belewing van sy teenwoordigheid en die toe-eiening van sy beloftes ryker en dieper (sal) ervaar".

Gedurende die Algemene Sinode van 1994 het die verslag van die Psalmkommissie daarop gedui "dat by die nuwe berymings veral op die wesenlike inhoud en boodskap van die betrokke Psalm gelet word, asook op die duidelikheid en verstaanbaarheid van die teks, met 'n goeie woord-toon verhouding as prioriteit" (NGK 1994:318).

Dit is 'n **kardinale vraag of ál die Psalms** weer in die Psalmboek

---

58

Anderson (1990:21) meen tereg dat die keuse vandag nie lê by verander of nie verander nie, maar by die wyse waarop verandering hanteer moet word. Die vraag is nie meer of 'n Psalmomdigting moet plaasvind of nie, maar hoe en wanneer die omdigting moet plaasvind. 'n Vraag uit die geskiedenis is nie onvanpas nie. Is daar mense wat die Totius-beryming, soos Datheen s'n, vir 2 eeue in gebruik wil hou?

opgeneem moet word? Watter aanduiding is daar dat die Geref Kerk,⁵⁹ die NG Kerk en die Ned Herv Kerk al 150 Psalm-omdigtings van TT Cloete gaan sing?

Selfs die GSKA het nie al Totius se 1937 berymings gesing nie - ook nie al die 1976 melodieë nie. Wat die melodieë betref het die Algemene Sinode (NGK) in 1998 die ad hoc-kommissie vir die omdigting van die Psalms versoek om alles in die werk te stel en toe te sien dat ook singbare melodieë voorsien sal word. "Die Sinode stel dit as sy oortuiging dat die suksesvolle ingebruikneming en 'n liefde vir 'n nuwe sangbundel grootliks afhang van makliker en aangrypende melodieë" (NGK 1998b:433a).

Hoe kan die kerk weer net die omdigtings van slegs een persoon wil aanvaar? Al Totius se omdigtings het nie die toets van die tyd geslaag nie! Al Cloete⁶⁰ se omdigtings gaan ook nie die toets slaag nie. Dit is opvallend dat Totius self nie van sy eie omdigtings, kanon (maatstaf), gemaak het nie. Die Gereformeerde Kerk het per sé!

Hoeveel volledige Psalters in Afrikaans moet nog saamgestel word, voor die kerk gaan leer? Hoeveel miljoene Rand moet nog bestee word voor die kerk gaan leer uit die foute van die verlede?

7.8.1 Enkele Psalmomdigtings reeds ter tafel

Totius se beryming van Ps 5 is 'n goeie voorbeeld van die Psalmberyming, wat woorde gebruik wat glad nie meer in hedendaagse Afrikaans gebruik word nie, woorde soos "geknot",

---

⁵⁹ Lyk nie so as 'n mens die lidmate se briewe oor die Psalms in die Kerkblad lees nie.

⁶⁰ Alhoewel die "nuwe" Psalmomdigting nog nie verskyn het nie, is dit geskiedenis dat TT Cloete 'n "leeue-aandeel" in die omdigtingswerk gedoen het - "met enkeles deur ander persone" (NGK 1998a:273). Cloete (1996:2) is 'n NG Kerklidmaat en 'n bekroonde digter van Potchefstroom.

"gedoë" en "snode". Cloete se omdigting van **Ps 5** in hedendaagse Afrikaans, laat geen twyfel oor die betekenis van die woorde nie.

Cloete

Gee, Here aan my woorde aandag,
sodat U my versugting hoor;
ek lê dit biddend aan U voor.
U antwoord bly ek soggens afwag,
God, in my onmag. (v.1)

U duld geen onreg en geen kwaad nie;
wie trots is, sal verneder word.
U sal hom in die afgrond stort.
In moordenaars het U 'n afsku
en leuenaars straf U. (v.2)

Totius

O Heer neem my gebed ter ore!
Kan ek die klare woord nie spreek -
U weet wat in my woel en smeek;
my sugte, as spraak nog ongebore,
is nie verlore. (v.1)

Ek roep om hulp, ek is onmagtig,
die vleuels van my siel **geknot**.
Maar U, my Koning en my God,
wees U my, arme tog gedagtig,
en reddingskragtig. (v.2)

O God, wat groot is van vermoë,
wat woon in smettelose lig,
U sal die goddeloosheid rig;
U kan die sondaar voor u oë
geensins **gedoë**. (v.4)

U, Heer, verdelf die leuenspreker.
Hy wat sy hand met bloed bevlek
en gruwels met bedrog bedek -
hy terg, as **snode** wetverbreker,
die hoogste Wreker. (v.5)

'n Vergelyking tussen Cloete (1998b:250) se omdigting van **Ps 128** en Totius se beryming daarvan, toon duidelik dat Cloete se taalgebruik en beeldspraak heelwat beter ooreenkom met die taalgebruik en beeldspraak van vandag as Totius s'n.

Cloete

Hy sal jou voed met goedheid
as jy die Here dien;
die vrugte van jou arbeid,
dit sal jy proe en sien.
Wie na sy wil sal handel,
sal Hy gelukkig maak,
wie op sy weë wandel,
soet sal sy opbrengs smaak.

'n Wingerdstok vol druiwe,
so kosbaar is jou vrou;
daar staan soos jong olywe
jou kinders rondom jou.
So sal jou huis in bloei staan
as jy die Here dien.
Dan sal dit met jou goed gaan.
Jy sal jou kindskind sien.

So word 'n man geseën
Uit Sion, uit Sy hand.
Mag Hy jou so bejeën,
jou huis, jou stad, jou land.

Totius

Wie deur Gods vrees bewoë,
trou op die weg wil gaan,
waar hom Gods wil voor oë
en klaar getekend staan -
die arbeid van sy hande
sal hy met vreug geniet
wanneer die koringlande
met seen hul opbrengs bied.

Soos ons met welgevalle
die wingerdstok aanskou,
en tel die trossetalle
wat ons die blare ontvou -
so sal sy in jou lewe,
die huisvrou van jou jeug,
aan jou die volheid gewo
van huiselike vreug.

Soos jong olyfboomplante,
wat uitspruit sterk en fris,
so bloei aan alle kante
jou kinders om jou dis.

Heer, seën die stad van stede,
u huis, Jerusalem,
en wil u durend vrede
vir Israel bestem.

O wie van dié getal is,
hy wat die Here vrees,
vir wie God een en al is -
hy sál geseënd wees.

Mag ryke seëninge
uit Sion jou bedou;
mag jy dié goeie dinge
van Sionstad aanskou!
Mag jy nog op jou bede,
'n nakroosseen verkry!
En God, van alle vrede,
mag Isr'els vrede bly!

Talle van die "nuwe" Afrikaanse omdigtings het minder verse (of strofes) as wat die geval met die berymings van Totius is. **Ps 100** kan as voorbeeld geneem word.

Cloete

Juig almal tot Gods lof en eer,
kom dien met blydschap God die Heer.
Kom met gejubel voor Hom saam,
en dank en loof Hom, prys sy naam.

Erken dié God en sy gesag.
Hy hou oor ons, sy kudde, wag.
Laat ons as volk die Heer aanbid.
Hy't ons gemaak as sy besit.

Gaan by sy tempel in en sing
en bring jul dank met jubeling.
Sy goedheid, liefde en sy trou
sal Hy vir altyd onderhou.⁶¹

Totius

Juig, al wat leef, juig voor die Heer
Dien God met blydschap, gee Hom eer;
kom nader voor sy aangesig,
en prys Hom met 'n lofgedig.

Die Heer is God erken dat Hy
'n eie volk vir Hom berei,
'n volk om Hom te dien en vrees
en skape van sy wei te wees.

Gaan deur sy poorte in met lof,
met lofsang in sy tempelhof;
kom in sy huis, o bondsvolk saam;
verhef sy lof en prys sy Naam.

Want goedertieren is die Heer;
sy goedheid eindig nimmermeer;
sy trou en waarheid hou hul krag
tot in die laaste nageslag.

Wanneer só 'n vergelyking gemaak word, is dit vanselfsprekend dat dit tyd geword het vir 'n een-en-twintigste eeuse Psalmomdigting en in dieselfde asem kan gesê word: Vir sy tyd was Totius se beryming goed, uitstekend, maar dié tyd is nou in die een-en-twintigste eeu verby!

7.8.2 Gesange

Die Ad Hoc-kommissie, van die Gesange, gee die volgende riglyn

⁶¹

6 omdigtingspakkette met 9-13 Psalms is deur die Tussenkerklike Psalmkommissie vir evaluering beskikbaar gestel (NGK 1998:276).

vir die "nuwe" gesange aan die Algemene Sinode deur: "Die ideaal bly dat daar net een amptelike bundel van die kerk sal wees. Die bundel word van tyd tot tyd hersien. Liedere wat nie inslag gevind het nie, word uitgelaat en nuwes wat intussen goedgekeur en aanvaar is, word ingesluit" (NGK 1998a:277b).⁶²

7.9 Die FAK⁶³ (1979) se bydrae tot die kerklied

Bydraes, van kerkliedere, is onder drie rubrieke in die FAK ingedeel, nl

- * IX(a) Gewyd-Kersfees nommers 348-370
- * IX(b) Gewyd-Liederewysies nommers 371-381
- * IX(c) Gewyd-Algemeen nommers 382-3400.

Van SA se beste musici en komponiste, GG Cillié en Chris Lamprecht, kenners van die kerklied en koorwerke, het baie belangrike bydraes gelewer. Van hulle melodieë, soos opgeteken in die FAK is met groot "acclamatio" (toejuiging) as koorstukke gebruik.

Van dié internasionaal-bekende Kersfeesliedere is in die 1978-AGB

---

⁶² Die Gesangekommissie personeel is soos volg:

Primarii:

Proff CJA Vos (Pretoria - voorsitter), AC Barnard (Kaapstad), AJJ Troskie (Port-Elizabeth), JA du Rand (Johannesburg), GC Olivier (Pretoria), PH Roodt (Pretoria), JG van der Watt (Pretoria), SJ Joubert (Kempton-Park), drr Karen de Wet (Pretoria), LC Dressel (Pretoria), ds JC Carstens (Centurion - skriba), mev Reneé Marais (Pretoria), Marietta Brits (Pretoria) en Marie Conradie (Pretoria).

Sekundi:

Drr JA Laubscher (Pretoria), AP van der Colf (Johannesburg), mnr GD van der Watt (Pretoria), prof CJ Wethmar (Pretoria), ds JJ Pelser en mev W de Kock. (NGK 1998b:395a).

Die kommissielede se kundigheid word in die Agenda (NGK 1998a:278a) verstrek.

⁶³ Dié FAK het in 1979 onder redaksie van AC Hartman verskyn.

opgeneem. Dit is interessant om te noem dat die 1998-Proefsangbundel van die liedere geplaas het, bv Proefsangbundel lied 25 = FAK-lied no 382. Verskillende gewyde liedere van die FAK is in die Jeugsangbundels en in Sing Onder Mekaar opgeneem.

Die Voortrekkermelodieë, ook bekend as die liederwysies, party van hulle wat vir die eerste keer in die FAK gepubliseer is, het in die tagtiger- en negentigerjare koortreffers geword.

- * Ps 38, no 372. Straf tog nie in ongenade.
- * Ps 84, no 373. Hoe lieflik, hoe vol heil genot
- * Ps 130, no 375. Uit dieptes, gans verlore
- * Ps 134, no 376. Laat Heer, U seën op hul daal
- * Ps 146, no 378. Prys die Heer met blye galme
- * Môregesang, no 380. Vervul my hart, ens.

Dit is ironies dat die Geref Kerk bv die kopiereg van die teks van Ps 146 se Voortrekkermelodie (FAK-lied no 378) hou. Die melodie is opgeteken in Rustenburg, die bakermat van die Gereformeerde Kerk. Die Gereformeerde Kerk is die kopiereghouer van Ps 138 se beryming (FAK-lied no 377) en die melodie is opgeteken by 'n mev Krüger van Rustenburg. Ps 38 (FAK-lied no 372) waarvan die Gereformeerde Kerk die teks kopiereghouer is, se liederwysie is opgeteken aan huis van oom Frans Fouché, Maanhaarrand, Magaliesburg.

Dit is verblydend dat die Aandgesang (1978-AGB no 353) in 1998 in IKSA se Proefsangbundel no 20 met die liederwysie, opgeteken deur C Lamptrecht/D de Villiers en verwerk deur A Troskie, opgeneem is.

Die FAK se bydrae tot die kerklied in SA mag nie onderskat word nie.

7.10 Die troumarse

Streng gesproke is die troumars nie kerkmusiek nie en allermens

'n kerklied. Die statistiek omtrent die gebruik daarvan in 1989 was egter interessant. 85% van gemeentes het die troumars tydens huweliksbevestigings gebruik en slegs 10.4% het die vraag met 'n besliste "nee" geantwoord. Smuts het tot die volgende konklusie gekom: "Dit blyk dus dat die troumars steeds ingeburger is en dat daar veel meer oortuigingswerk in die verband nodig is indien die eredienskommissie by sy standpunt teen die troumars wil staan" (Smuts sj:53). Hierdie statistiek word aangehaal as bewys dat kerkmusiek en die kerklied nie noodwendig suksesvol van "bo-af" gereguleer kan word nie.

Teen die einde van hierdie hoofstuk is telkens verwys na die bydrae wat die FAK tot die kerklied gelewer het en daar is op gewys dat die FAK 'n belangrike voedingsbron vir kerkliedbundels per sé is. In hoofstuk 8 word gekyk na die geskiedenis en betekenis van Jeug- en Proefsangbundels vanaf 1984 tot 1998.

HOOFSTUK 8

JEUGSANG- EN PROEFSANGBUNDELS VANAF 1984 TOT 1998**8.1 Die 1984-Jeugsangbundel****Prys die Here!**

Ek wil die Here prys.

Ek wil die Here prys solank ek lewe,

Ek wil die lof van my God besing solank ek daar is.

Psalm 146:1, 2

'n Aangrypende teks in die Voorwoord van die 1984-Jeugsangbundel!

8.1.1 Die tydperk vóór die verskyning van die Jeugsangbundel

Toe Jan van Riebeeck in 1652 die verversingspos vir die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie aan die Kaap gestig het, het hy die 1566-Datheense Psalmboek met hom saamgebring.¹ Datheen se Psalmboek was dus vanaf 1652 die amptelike liedereboek van die kerk in die Kaap totdat die Evangelische Gezangen op 14 Januarie 1814 bygevoeg is.²

Die NG Kerk het **sedert die negentiende eeu**, naas sy amptelike liedbundel(s), te doen met ander geestelike liedbundels wat nie deur die kerk as amptelike liedbundels erken is nie en altyd buite die erediens gebruik is.³ Met die samestelling van die **1978-Gesangboek** is besluit om ook liederes uit die Halleluja daarin op te neem. So sou daar 'n einde gemaak word aan die verskynsel van buite-erediensbundels in die NG Kerk.

Die **Algemene Sinode van 1978** het die *Psalm- en Gesangboek* as **enigste amptelike liederebundel** vir gebruik goedgekeur.

---

¹ Hoofstuk 5, punt 12.

² Hoofstuk 6.

³ Die Kinderharp (1863), die Zionsliederen (1871) en die verskillende Halleluja's (1883, 1903, 1931, 1949, 1960, ens) is in hoofstuk 7 behandel.

Terselfdertyd het die besef tot die Sinode deurgedring dat daarsens gemaak sal moet word met die unieke behoeftes van die jeug. Die feit moes aanvaar word, al het die Sinode die lofwaardige besluit geneem van "die enigste amptelike liederebundel", dat die jeug buite erediensverband met ander bundels kennis maak wat vreemd is aan die eie gereformeerde tradisies en beginsels van die NG Kerk. **Reeds in 1978** was dit duidelik dat 'n Jeugsang-sangbundel met gekeurde liedere vir die kerk se jeugwerk noodsaaklik geword het.

Voor 1984 het feitlik elke gemeente in ons land se Kinderkrans, KJA, asook ACSV's by skole, kolleges en Universiteite hul eie boekie versamelde "jeugliedere" gebruik. Soms was dit beperk tot 'n paar afgerolde bladsye en in ander gevalle het die "jeugliedere" sommer 'n dik boek beslaan. Hierdie bundeltjies is hoogs waarskynlik **nooit** aan enige keuring onderwerp nie.⁴ Daar was geen sprake van 'n eenvormige standaard van jeugliedere nie. Teologiese en musikale maatstawwe het nie in sulke bundeltjies 'n rol gespeel nie.

By jeugkampe, wat dikwels uitsluitlik deur Afrikaans-sprekende leerlinge/studente bygewoon is, is oorwegend Engelse liedere gesing. Op sigself is dit sekerlik nie 'n "oortreding" nie, maar dit is ook nie die gewenste situasie nie, veral nie nadat ons die **1983-Afrikaanse Bybelvertaling** in die hedendaagse Afrikaanse spreektaal in gebruik geneem het nie. Klaarblyklik kon daar net doodeenvoudig nie genoeg geskikte Afrikaanse geestelike liedere⁵ vir kampe gevind word nie.

---

⁴ Wie sou die keuring in elk geval gedoen het?

⁵ Beukes het die volgende oor die kerksang te sê gehad: Die sang is dood en uit pas met die hede: melodieë is outyds, en die tempo is te stadig (Beukes 1987:2v, vgl Müller, J. 1990:108).

8.1.2 Die Algemene Sinode en sy komitee spring aan die werk!

"Die Algemene Sinode het besef dat daar 'n behoefte bestaan aan 'n meer informele en ontspanne lied in die idioom van die jeug wat aanvullend tot die Psalms en Gesange gesing kan word. Daarom het die Sinode in **Oktober 1982** opdrag gegee dat so 'n bundel so spoedig moontlik voorberei moes word" (Smuts 1984:Voorwoord).

Binne 'n jaar na die besluit van die 1982-Algemene Sinode is die manuskrip voltooi en aan die drukkers oorhandig.

Die komitee vir die Jeugsangbundel het bestaan uit lede van die Algemene Kommissie vir die Erediens en die Algemene Jeugkommissie⁶. Die komitee het in **1983 volstoom gewerk** om die opdrag af te handel. By 'n werkswinkel aan die Universiteit van Pretoria in Junie 1983, waarby professore, musici, opvoedkundiges, leraars en jongmense betrek is, is uit die meer as 1 500 liedere wat ontvang is, 'n honderd goedgekeur.

---

⁶ Namens die Algemene Kommissie vir die Erediens:
 Prof AC Barnard
 Dr AP van der Colf (Ondervoorsitter)

Namens die Algemene Jeugkommissie:
 Ds M Smuts (Voorsitter)
 Dr LC Dressel (Skriba)
 Ds S Murray

Namens die Algemene Komitee BKJA:
 Mnr J Fouché

Namens die Algemene Komitee SKJA:
 Ds JC Carstens

Namens die Algemene Komitee JKJA-Kinderkrans:
 Mev E van Niekerk

Bykomende lede:
 Ds JB van R de Wet
 Mev BM Spies
 Ds WML Strydom
 Mej E van der Merwe
 Mnr WB van Rooyen

Die spoedige voltooiing van die projek binne so 'n kort tyd was moontlik omdat mev Bertha Spies en dr Attie van der Colf toegewyd gewerk het. Mev Spies het die musikale versorging behartig en dr Van der Colf die teks. Hulle voorstelle is deeglik deur die komitee oorweeg en gekeur.

Prof AC Barnard en ds Louwrens Strydom het onderskeidelik as teologiese en musikale keurders opgetree. Dr Piet Roodt het die taalkundige versorging behartig.

8.1.3 Keuring van die ingestuurde liedere

Die **kompetisie wat uitgeskryf is** om oorspronklike, eietydse bydraes vir die bundel te skryf, het honderde inskrywings gelok - van jonk én oud. Al hierdie bydraes word by die Algemene Jeugkantoor in Bloemfontein bewaar.

Vier werkkomitees is gevorm om keuring van inskrywings te doen. Een groep het uitsluitlik die keuring van kleuterliedere hanteer, 'n tweede groep die keuring van laerskoolliedere, 'n derde groep die keuring van hoërskool- en naskoolse liedere en 'n vierde groep het bestaande bundels geëvalueer. Onder andere is die volledige Hallelujabundel(!) voorgelê (Van Rooyen 1984:31).

Die werkgroepe het die volgende kodes gebruik om elke lied se melodie en woorde afsonderlik te evalueer:

- * 5 - gekeur vir opname in bundel
- * 4 - gekeur vir opname, maar melodie of woorde moet gewysig word
- * 3-1 - glad nie geskik nie.

Alle liedere met 'n 5-toekenning is deur die gesamentlik werkgroepe vir 'n tweede maal ge-evalueer.

'n Beginselbesluit is geneem dat geen melodie met 'n sterk sekulêre verband opgeneem sou word nie. Op hierdie manier het die melodie van *Ballad of the Green Beret* nie die paal gehaal

nie.

Heelwat **Negro Spirituals** is ook ontvang vir keuring. Hier het die komitee egter geoordeel dat die hele idioom en **tydsgees waarin die liedere ontstaan het** so vreemd aan die karakter van die Afrikaanse geestelike lied is, dat geen Negro Spiritual vir opname in die bundel oorweeg is nie.⁷

Die twee bekende huweliksmarse, [Mendelsohn (1809-1847) en Wagner (1813-1883)], gesing met Afrikaanse woorde (teks⁸) is ook vir keuring voorgelê. Talle inskrywings van melodieë wat êrens in die verlede al die top twintig gehaal het, is in 'n nuwe gedaante, vir die kerk dikwels heel amusant, aangebied. Sulke inskrywings het die ernstige behoefte aan 'n kerklik gekeurde Jeugsangbundel net verder onderstreep. Hierdie inskrywings is 'n bewys dat sulke skeppinge waarskynlik wel iewers in omloop was en gebruik is!

Baie van die oorspronklike komposisies is op band ontvang en in sommige gevalle moes daar geluister word na tot twintig komposisies van dieselfde persoon. Dit was duidelik dat sommige van die inskrywers nie meer onder die ouderdomsgroep "jeug" sou kon inpas nie. Baie van hierdie inskrywings het nie voldoen aan die musiekidoom, musieksmaak en taalgebruik van die **1984 jongmense** nie.

Baie van die inskrywings⁹ was 'n puntetoekenning van vyf werd, maar ongelukkig was hulle duidelik solo- of luisterliedere en

---

⁷ Stel jou voor dat 'n hoërskoolseun op die melodie van "Mary had a baby, yes Lord" die woorde "Maria het 'n baba, ja Heer" moet sing?

⁸ Die "nuwe" woorde het meestal geensins met die huwelik verband gehou nie.

⁹ Daar was soveel mooi solo- of luisterliedere dat die komitee op 'n stadium dit ernstig oorweeg het om die sololiedere as 'n aanhangsel of 'n aparte publikasie te laat verskyn (Van Rooyen 1984:32).

daarom nie geskik vir groepsang nie. Kan ons jongmense nie "groepsliedere" skep nie¹⁰ of het Afrikaanssprekendes (oud en jonk) luister gehore in plaas van deelnemende gehore geword?¹¹ Of is daar sulke onmoontlike eise aan die kerklied gestel dat die jeug dit lievers nie gewaag het om self liedere te komponeer nie?

8.1.4 Naam en omslagontwerp van die Jeugsangbundel

Tydens die werkswinkel was daar 63 voorstelle oor die naam van die bundel, bv. *Die Kinder- en Jeugsangbundel*, *Die Kerkjeuglied*, *Jeugjuwele*, ens. Daar was ook 'n voorstel: *Kerkpop*. Dat ons jeug baie meer Engels georiënteerd is, selfs meer as wat die kerk sal wil toegee¹², blyk duidelik uit voorstelle soos: *Hooked on Hymns* en *Angel Vibes!* (Vibrations).

Met die naam *Jeugsangbundel*, word die hele wese en aard van die Jeugsangbundel kernagtig saamgevat.

Die omslagontwerp is baie geslaagd. Die helder kleure val dadelik op en sê ondubbelsinnig vir watter ouderdomsgroep die bundel bedoel is. Die plastiekomsag waarin die eerste druk met die melodienote afgedruk is, later was daar uitgawes sonder note en in sakpasformaat, is 'n baie praktiese keuse vir 'n Jeugsangbundel wat kampe se rowwe behandeling sal kan oorleef. Kitaar-akkoorde is ook aangedui.

8.1.5 Ontleding van die Jeugsangbundelinhoud

Uit die inhoudsopgawe is dit duidelik dat daar gepoog is om liedere in die Jeugsangbundel in te sluit wat die spektrum van

---

¹⁰ Van Rooyen wat hierdie kritiese vrae vra het self nie groepsliedere geskep nie. Slegs JC Carstens, lid van die komitee, het een lied geskep!

¹¹ Is ons terug by die kerk voor die Reformasie toe die priesters en die kore die gemeente met hulle sang "vermaak" het?

¹² Vir baie ouer lidmate is die nonchalante gebruik van Engels in 'n Afrikaanse kerk, 'n doring in die vlees.

die jongmens én kleuter se geestelike lewe raak. Volgens die jongmense wat aan die **werkswinkel deelgeneem het**, is daar 'n groot behoefte aan liedere wat handel oor die eensaamheid van die jongmens, wat te midde van 'n groep mense, eensaam en alleen voel. Lied nommer 29 *Ek was eensaam en verlaat* is 'n voorbeeld hiervan.

Die Jeugsangbundel bevat liedere wat 'n verskeidenheid smake kan bevredig en is aangebied in 'n idioom waarmee **jongmense in 1984** hulle kon identifiseer.

Bekende ou melodieë is in die Jeugsangbundel opgeneem soos bv. *Amazing grace* (38); *How great thou art* (8), uit Die Halleluja: *Eer aan die Vader* - die ACSV-lied (2), *Ere aan Jesus* (6), *U het die brood gebreek* (24), *Doen slegs U wil, Heer* (36), *Ek weet verseker* (40), *Die eis wat Jesus stel* (45) en *Soek in God jou sterkte* (47). Hierdie ou melodieë is van nuwe Afrikaanse woorde voorsien.

Eeu-oue staatsmakermelodieë wat ingesluit is, is van Walliese en Engelse oorsprong: *Aan Jesus, Koning, al die eer* (11), *Ons is nie deur goud of silwer* (26) en *U Woord is 'n lamp* (33).

Pragtige Kersliedere wat lank reeds ekumeniese besit is kan nou ook in Afrikaans gesing word: *Hierdie heilige nag* (54), *Hoor die blye eng'le sing* (55), *Al was ek nie daar nie* (89) en *In die stad van koning Dawid* (91).

Die teks van die 1983-Afrikaanse Bybel is sover moontlik gevolg, soos bv 1 Kor 13 se teks by lied no 37, *Praat ek mense-, Eng'letale* en Luk 15 se woorde by lied no 38 *Genade, onbeskryflik groot*.

Tegnologie en wetenskap kry ook 'n plek in die Jeugsangbundel by

lied 46.

- 1 "God van yster en beton,
Skepper van die vuurrooi son,
God van suier, God van stoom,
God van vuurpyl en atoom:
Hemelvors, U's God van mag,
Heer van elke bron van krag.

- 3 God van kuns en wetenskap,
God van studie en vakmanskap
God van chemie en musiek,
God van orde en metodiek,
Heer van Woord en kerk en doop:
U sluit alle kennis oop".

Die oondvars melodie van Jan de Wet vir bogenoemde, is nie goed ontvang deur die jeug en algemene publiek nie. De Wet se melodie neig meer na 'n luisterlied. In Sing Onder Mekaar is De Wet se melodie vervang deur die van HP van der Westhuizen, een van Sing Onder Mekaar se kommissielede. Ook Van der Westhuizen se melodie het nie algemene byval gevind nie.

Verskeie kanons (nommers 57-66) is ingesluit.

Vir die eerste keer is daar ook Kinderkransliedere (JKJA-liedere) vir gebruik goedgekeur. Een van die liedjies is deur Johan Grobler (6 jr) van Arcadia geskryf en is deur dr Attie van der Colf verwerk: *O Vader, U Seun is gekruisig* (lied 86). Hierdie lied word gesing op 'n Nederlandse volksmelodie.

Musikaal gesproke vind Bouwer van Rooyen dat nommers 7 en 18, *Loof Hom met die tromme* en *O diepte van die wysheid*, tegniese probleme kan lewer (1984:33). Reg of verkeerd, *Loof Hom met die tromme* word ewe lekker deur kinders en jongmense gesing.

Ons kan hierdie bespreking oor die inhoud van die Jeugsangbundel afsluit met die aanhaling van Beethoven (1770-1827): "Vanuit die hart het dit gekom, mag dit weer die hart bereik" (Jeugsangbundel 1984:Voorwoord).

8.1.6 Minder geskikte insluitings

As ek oor hierdie onderwerp om kommentaar gevra sou word sou ek die volgende noem:

- * Nommer 21 - *Soos bergfonteine* - hierdie koraalvoorspel is na my beste wete nêrens in die wêreld as 'n lied gebruik nie. Vir gewone lidmate is hierdie melismas en groot spronge nie maklik haalbaar nie. Die feit dat slegs die eerste en die laaste reëls deur 'n groep gesing word, die res deur 'n solis, (wat 'n mens waar kry?) was alreeds 'n aanduiding dat hierdie lied bo die vuurmaakplek van verreweg die meeste groepe sou wees.
- * Nommer 27 *Here, gee weer rigting*. Die akkoordbegeleiding van Pieter de Villiers gaan te moeilik vir die gemiddelde kitaarspeler by kampe wees. Die ritme is ook moeilik met kwartnote, gepunteerde kwartnote, agste note, gepunteerde agste note en sestiende note.
- * Nommer 48 - *Julle het nie want julle bid nie* - soos die vorige lied het hierdie lied 'n moeilike ritme en krities belangrike rustekens, wat as dit genegeer word, die hele lied laat platval. Vir 'n koor: 'n uitstekende keuse!
- * Nommer 32 - *U ken my deur en deur* - iemand wat nie kan note lees nie sal hard moet werk om die melismas in die laaste twee reëls onder die knie te kry. Wat hierdie lied ook moeilik maak is dat dit sterk herinner aan *Panis Angelicus* - en tog is daar heelwat verskille!
- * Nommer 80 - *Die Here is my Herder* - op sigself 'n knap komposisie deur Prof Pieter de Villiers. Nie kleuters of jongmense (om 'n kampvuur) gaan sommer die toonsoort-verandering van B-mol majeur, na G majeur, na E majeur, na

C majeur, na G mineur en na B-mol majeur baasraak nie!¹³

8.1.7 Afrikaanse komponiste se werk gebruik

Die volgende bekende Afrikaanse komponiste se melodieë is gebruik:

Pierre Malan	<i>Dis waar dat Hy lewe</i> (87)
	<i>Kyk, Hy kom weer</i> (88)
Pieter de Villiers	<i>Here, gee weer rigting</i> (27)
	<i>Julle het nie want julle bid nie</i> (48)
	<i>Die Here is my Herder</i> (80)
Wilma Viljoen	<i>Dankie, goeie Heer</i> (74)
Philip McLachlan	<i>Lof en prys aan God, die Heer</i> (67)
Louis van Rensburg	<i>Vader, dis 'n fees</i> (63)
Awie van Wyk	<i>Ek is bly</i> (23)
DP Myburgh	<i>Ken Hom in al jou weë</i> (34)
	<i>Ek maak my ogies toe</i> (72)
Jan de Wet	<i>God van yster en beton</i> (46).

8.1.8 Ander aspekte van die Jeugsangbundel

Kasset demonstrasiebande, een met liedere vir hoër- en naskoolse jongmense en die ander een vir kleiner kinders, is gelyktydig met die bundel vrygestel. Jan de Wet, saam met jongmense en kleuters, sing die liedjies op die demonstrasiebande.

'n Handboek vir die begeleier *Jeugsangbundel vir die Begeleier*, met volledige musikale aanwysings, is ook beskikbaar.

Streekfeeste, vir die ingebruikneming van die Jeugsangbundel, is in sinodale gebiede gehou.

---

¹³ In die geheel gesien is die samestelling van die Jeugsangbundel volgens Van Staden baie bevredigend (1989:30).

Wat die toonhoogte betref is die keuse meestal binne bereik en bevredigend.¹⁴

Wat die kitaarakkoorde betref moes in gedagte gehou word watter akkoorde binne die speelvermoë van die gemiddelde jong kitaarspeler val.

8.1.9 Argumente vir en teen die Jeugsangbundel

Voor die daarstelling van die Jeugsangbundel het die 1982-Sinode al via sy kommissie indringend aandag gegee aan die saak van 'n addisionele jeug/kinderbundel.

Volgens die (Troskie 1983:62, 63) is die volgende argumente deur die kommissie oorweeg, nl dat:

- * die jeug ander liedere leer liefkry en maklik die kerklied verwaarloos
- * die liedere wat die kinders leer sing, hulle ook as volwassenes sal wil sing
- * hierdie liedere die kerklied in die erediens kan verdring, soos in die geval van De Kinderharp, Zionsliederen en die Hallelujalieder (vgl hoofstuk 7).
- * die jeug in elk geval hierdie liedere sing
- * liedere gesing word wat dwaling mag bevat omdat dit nie gekeur is na inhoud en melodie nie
- * die jeug 'n ander tipe lied en 'n ander tipe musiek leer liefkry en dat hiermee rekening gehou moet word

---

¹⁴ Lied 14 *Die hemel roem* is 'n uitsondering. Gewoonlik is hierdie lied in C majeur geskryf. In die Jeugsangbundel is hierdie lied laer, na G majeur, getransponeer sodat mans- (veral die basse) en seunsstemme die hoër note makliker kan bykom. Ek glo dat nie alle sopraan- en tenoorstemme op hulle beurt weer die lae G in oa die tweede maat sal bykom nie. Met alle respek aan Beethoven en aan die komitee: Die omvang van hierdie lied is heelwat meer as 'n oktaaf! Dus is hierdie lied nie geskik vir 'n kerklied nie, nie in C majeur nie en ook nie in G majeur nie. Beethoven het hierdie lied gekomponeer vir 'n koor!

- * die kerk daarmee rekening moet hou dat die kultuur van 'n bepaalde tyd bewustelik of onbewustelik in die lied gereflekteer word.

8.1.10 Die doel met die Jeugsangbundel

"Die bedoeling is nie dat die Jeugsangbundel in kompetisie moet staan met die Psalms en Gesange nie. Omdat ons graag wil hê dat altwee bundels voluit gebruik moet word, het ons opsetlik geen Psalms en Gesange in hierdie bundel opgeneem nie. Hierdie bundel is nie bedoel vir gebruik in die erediens nie.¹⁵ Daar moet ons Psalms en Gesange met oorgawe gesing word. Omdat die kategeseskool dié plek is waar ons kinders nuwe Psalms en Gesange aanleer, is hierdie bundel ook nie vir daardie geleentheid bedoel nie. Die Jeugsangbundel is bedoel vir KJA-byeenkomste, sangaande, kampe, toere en alle ander geleenthede¹⁶ waar ons jongmense bymekaar kom" (Voorwoord: Smuts).¹⁷ "'n Erediens wat vir die kinders en jongmense ingerig word bly 'n erediens en daarom behoort die Psalms en Gesange gesing te word. Wanneer 'n koor, kwartet, duet, of solo in die diens sing, kan uit die Kinder- en Jeugsangbundel gesing word" (Dressel 1984:38).¹⁸

Wat die aanleer van Psalms en Gesange betref, besluit die Sinode dat "daar in die kategese Psalms en Gesange gesing" moet word. "Kinders word in die kategese geleer om volwaardige lidmate van die gemeente te wees en om hulle plek in die erediens in te neem.

---

¹⁵ Hierdie Jeugsangbundel word deur die kerk erken, maar word slegs buite erediensverband toegelaat.

¹⁶ Hiervolgens wil voorkom asof Jeug- en Kinderbyeenkomste wat in KJA-verband gereël word, nie val onder amptelike gemeentebyeenkomste nie.

¹⁷ Teen 1998 het die Algemene Sinode besef dat daar nie 'n onderskeiding tussen godsdientige liedere binne die erediens en godsdienstige liedere buite die erediens gemaak kan word nie (NGK 1998:277b).

¹⁸ Jeugsangbundelliedere mag oral gesing word - behalwe tydens die erediens. Dit is onduidelik op grond waarvan 'n koor, kwartet, duet of solo in die diens 'n lied wat uit die Jeugsangbundel kom, mag sing, maar die gemeente mag nie uit die Jeugsangbundel sing nie. Dié besluit lyk vir my na 'n "contradictiones!"

Die Psalm- en Gesangeboek is vir die doel noodsaaklik en onmisbaar" (Dressel 1984:38).¹⁹ Die komitee het aanbeveel dat die bundel elke twee jaar hersien moes word²⁰ sodat geskikte nuwe liedere bygewerk kan word. Dit sal verhoed dat die bundel in karakter stagneer en 'n geslote karakter kry.

Ongelukkig was dit so dat dié bundel wat met die beste bedoelings daargestel is, reeds vóór sy verskyning, al teen die Psalms- en Gesangbundel afgespeel is. In plaas daarvan dat dit aanvullend by spesifieke geleenthede gebruik is, het sommige mense dit in die erediens as *plaasvervanger* vir ons amptelike liedboek gebruik. "Dit kan en mag natuurlik nie - trouens, dit druis heeltemal in teen alle sinode- en komiteebesluite" (Dressel 1984:37).

Dressel skryf dat die komitee geen oomblik iets wil doen wat die Psalm- en Gesangboek kan benadeel nie. Die Psalm- en Gesangboek is en bly die "enigste en offisiële liedboek van die Ned Geref Kerk" (1984:37).

Volgens sinodale besluit word opnuut bevestig dat die Psalm- en Gesangboek die enigste offisiële liedereboek van die NG Kerk is vir gebruik in eredienste en by alle amptelike gemeentelike byeenkomste en dat die Psalm- en Gesangboek deur geen ander bundel vervang mag word nie. Die nuwe bundel moet duidelik onderskei word van die amptelike liederbundel van die kerk en die liedere wat daarin opgeneem word moet nie van so 'n aard wees dat dit die jeug weglei van die amptelike kerklied of die basiese bedoeling daarvan verbreek nie. Dit moet altyd weer teruglei

---

¹⁹ Is 'n Jeugsangbundellied wat spreek tot die kind, nie dalk meer noodsaaklik en onmisbaar as 'n Psalm en Gesang wat die kind nie verstaan nie en nie tot die kind spreek nie?

²⁰ Jeugsangbundel 2 het eers in 1993 verskyn. Met die aanbeveling dat daar elke tweede jaar 'n nuwe Jeugsangbundel moet verskyn, stem ek saam. Hoe haalbaar dit is, is 'n ander vraag. Daar het vyftien jaar (van 1984-1999) verloop tot by Jeugsangbundel 2.

daarheen. Die liedere moet, hoewel meer ontspanne, musikaal gesond en teologies suiwer wees. Hierdie liedere moet na inhoud en melodie gekeur word.

8.1.11 Twee knelpunte

Met die verskyning van die Jeugsangbundel (1984) het daar twee knelpunte ontstaan:

- * Die behoeftes van die jeug word slegs buite erediensverband aangespreek ten opsigte van kerklike sang.
- * Verder word die dualisme wat reeds sedert die verskyning van die Kinderharp, Zionsliederen en Halleluja in die Ned. Geref. Kerk geleef het, naamlik dat sekere musiek bedoel is om binne en ander buite erediensverband gebruik te word, summier gekontinueer.

Hoewel daar nou aan die besluite van die **Algemene Sinode van 1978 en 1982** voldoen is, word die eiesoortige behoeftes van die jeug met betrekking tot geestelike sang slegs buite die erediens aangespreek en ontstaan daar dus 'n vakuum binne die erediens. Daar is mettertyd al meer druk op die Sinode geplaas om die **Jeugsangbundel van 1984** binne die eredienste toe te laat, saam met die Psalm- en Gesangboek.²¹

8.1.12 Liturgiese orde in die NG Kerk

Die 1982-Sinode moes wat **vaste struktuur en variasie** in die liturgiese orde betref, besluite neem. Die volgende stelling is volgens Acta (1966:310ev) as uitgangspunte geneem: "Dit is vir die gesonde ontplooiing van die erediens baie belangrik dat die liturgiese ordes kerklik vasgestel en eerbiedig moet word. Ewe belangrik is dit dat die liturgie nie in formalisme sal ontaard nie maar variasies moet toelaat binne die vasgestelde orde". Die Algemene Sinode konstateer: "'n Vaste en vasgestelde

---

²¹ Smuts het met die 1989 Landwyse Kerkensus bevind dat 65,3% van die gemeentes tydens Pinkster van die Jeugsangbundel gebruik maak. Die hoë persentasie wat die vraag oor die Jeugsangbundel (21,6%) onbeantwoord gelaat het, laat die vermoede ontstaan dat die persentasie van die wat dit wel gebruik, hoër is (sj:52).

liturgiese orde wat die ontmoeting tussen God en sy versamelde gemeente reël, is noodsaaklik: immers God is 'n God van orde (1 Kor. 14:33); dit gee aan die erediens 'n sinvolle reëlmaat en styl; dien as bekende weg waarop die gemeente tot die erediens toetree en help om te waak teen allerlei oppervlakkige gesoek na nuwighede in die erediens".

Daarom dat die Algemene Sinode soos volg bepaal:

"Die Sinode beklemtoon dit weer dat elke gemeente gebonde is om die besluite²² oor die liturgie te gehoorsaam. Onduidelikhede en verskille oor sekere sake kan steeds onder die aandag van die betrokke kommissie gebring word en kan te geleëner tyd voor 'n volgende Sinode dien".²³

"Tog moet daar gewaak word teen formalisme en onbuigsaamheid in die liturgie wat tot verveling in en vervreemding van die erediens lei. Binne die raamwerk van die vasgestelde orde van die erediens moet die liturg deur deeglike voorbereiding van die liturgie vir elke diens daarna strewe om die ontmoeting nuut en vars te laat bly, sinvolle en deurdagte variasies, bv. tot die aantal Skriflesinge, die plasing van die Wet, die wisseling van 'vaste liedere'²⁴, ens, in te bring. Wanneer die gemeente opgevoed word tot 'n dieper liturgiese bewussyn sal dit baie help om die verstarring van die erediens te oorkom.

"Daar moet 'n gesonde ewewig gehandhaaf word tussen vastigheid en variasie, tussen gebondenheid en soepelheid in die

---

²² Elke gemeente is gebonde aan die besluite van die Sinode - ook wat betref die kerk- en jeuglied.

²³ Die gebondenheid "om die besluite oor die liturgie te gehoorsaam" - wie sien toe dat dit gebeur? Die Sinode, die Ring? En as die hele Ring hom nie gebonde voel aan die Algemene Sinode se besluite oor vaste struktuur en variasie in die erediens nie, wat dan?

²⁴ Hiervolgens word daar nie veel keuse gelaat vir sogenaamde "ander" liedere of selfs vir die "nuwe lied" nie.

erediens".²⁵

8.2 Die 1988 Sing Onder Mekaar (SOM)

8.2.1 Inleiding

Die kommissie wat verantwoordelik was vir die samestelling van die proefsangbundel van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, **Sing Onder Mekaar**²⁶, het besluit (notule, 21 en 22 Maart 1988) dat daar, behalwe die literêr-poëtiese beoordeling van die tekste, ook 'n ander stel maatstawe is wat aangelê moet word. Hierdie maatstawe het betrekking op die 'retoriese kwaliteit' van die liedere. Die liedere bied hulleself aan om te kommunikeer op die vlak van oorreding tot en beaming van die gedagtes wat uitgespreek word'. Hulle is 'in die goeie sin van die woord **propagandistiese lirieke**.' (Strydom: 1991:444). Moet die gemeente Amen en Halleluja daarop antwoord?

Verstaanbare, effektiewe kommunikasie vra dat:

- * die teologiese inhoud van die liriek nie net Skriftuurlik en belydenis-getrou sal wees nie, maar ook helder en oortuigend sal spreek
- * die taal nie argaïes sal wees nie, maar byderwets, aktueel, treffend (wat nie platvloers beteken nie)
- * die beelde verstaanbaar en raak sal wees
- * die segging vlot en saaklik sal wees
- * daar gewaak sal word teen trivialiteit, dwepery, en die gebruik van vroom cliché's (Herngreen 1982:4549vv, 4552vv).

---

²⁵ Wié bepaal wat die gesonde ewewig is? En wat vandag gesonde ewewig is, is môre nie meer so ewewigtig nie. Die tye verander immers. Van die Halleluja's is dan in hierdie Jeugsangbundel ingebring. Die woorde is aangepas en is weer verander vir Sing Onder Mekaar en vir Jeugsangbundel 2. Waar is die ewewig?

²⁶ Versteeg is in sy boek **Oog voor elkaar** die mening toegedaan dat die woord "onder mekaar" eerder vervang moet word met "tot mekaar". "Het gaat om een spreken 'tot elkaar, in de zin van gericht op elkaar" (1980:48).

Ná die invoering van die Jeugsangbundel in 1984 is mettertyd al hoe meer druk op die Sinode geplaas om die Jeugsangbundel ook binne die eredienste toe te laat, saam met die Psalm- en Gesangboek. Die **Algemene Sinode van 1986** reageer hierop deur aan sy kommissie²⁷ vir die Erediens opdrag te gee om 'n aanvullende proefsangbundel saam te stel vir gebruik by alle gemeentelike byeenkomste.

8.2.2 Opdrag van die Algemene Sinode

Die saamstel van hierdie bundel moes geskied volgens die duidelike riglyne wat die Sinode self neergelê het (Acta 1986:628). Die opdrag was om:

- * Soveel moontlik liedere uit die Jeugsangbundel op te neem;
- * Ook die Halleluja weer onder oë te neem;
- * Liedere wat eietydse probleme aanspreek te vind;
- * Veral te voorsien in die behoeftes van die jeug.

Die bedoeling met die bundel is soos volg deur die Sinode geformuleer: "Die Sinode gee aan die Algemene Kommissie vir die Erediens opdrag om voort te gaan met die saamstel van 'n proefsangbundel van liedere wat moontlik by 'n volgende hersiening van die Gesangeboek as Gesange opgeneem kan word" (Voorwoord Sing Onder Mekaar 1989).

8.2.3 Die uitgangspunt

"Die uitgangspunt was dat die **gemeente** moet sing en nie slegs 'n

---

²⁷ Die kommissie het bestaan uit dr Berna Ackerman, Prof Attie C Barnard (Voorsitter), Prof Hans GW du Plessis, Prof Chris E Lamprecht, Ds C Breda Ludik, Dr Julian C Müller (Skriba), dr Elza Roux, Mev Bertha M Spies, Prop WM Louwrens Strydom, Prof Albert JJ Troskie, Dr Attie P van der Colf (Ondervoorsitter), mnr H Pieter van der Westhuizen, Prof Cas JA Vos.

geoefende en musikale koor nie²⁸, dat die liedere die gewone lidmate moet aanspreek en nie slegs die bolaag van opgeleide musici nie" (Voorwoord Sing Onder Mekaar).

8.2.4 Samestelling van Sing Onder Mekaar

In Sing Onder Mekaar is 47 liedere opgeneem. 'n Aantal liedere is uit die Jeugsangbundel en die Halleluja oorgeneem maar die tekste en melodieë is weer hersien. Uit die groot aantal liedere wat deur persone en instansies ingestuur is, is 'n aantal liedere gekies²⁹. Uit **verskeie buitelandse bundels** is ook 'n aantal liedere geselekteer.

By die keuse van liedere vir Sing Onder Mekaar is daar **aandag aan die jeug** gegee. Die kommissie het probeer om die behoeftes van mense op verskillende vlakke van musiekontwikkeling in ag te neem. By die keuse van liedere is die leemtes, wat sekere temas in die huidige Gesangbundel betref, in ag geneem (Voorwoord Sing Onder Mekaar 1989). Liedere is gesoek wat die mense van ons tyd aanspreek. Daar is steeds rekening gehou met die Gereformeerde tradisie, maar ook met die tyd waarin ons leef.

8.2.5 Die plek en gebruik van Sing Onder Mekaar

Sing Onder Mekaar is 'n "proef"-bundel. Die bedoeling is om 'n aantal gekeurde liedere aan gemeentes te voorsien wat uitgetoets

---

²⁸ - anders word die sang weer oorgelaat aan 'n geoefende koor en die massa word weer toeskouers soos voor die Reformasie!

²⁹ Om 'n kerklied te komponeer is beslis veeleisend. Van die musici op die kommissie het bv. net Prof Chris Lamprecht 5 melodieë gekomponeer en Pieter van der Westhuizen 1. Dr Berna Ackerman, dr Elza Roux, dr Louwrens Strydom en Prof Albert Troskie het geen melodieë gekomponeer nie. Dr Louwrens Strydom het in *Sing Onder Mekaar* sy hand aan 6 tekste gewaag, maar nie aan 'n melodie nie, terwyl hy musikaal beslis daarvoor toegerus is! Ek sien daarna uit dat dr. Strydom se dormante komposisietalent ontgin word. (Dr Strydom het in *Jeugsangbundel* 2 en in die 1998-*Proefsangbundel* 'n hele aantal teksverwerkings gedoen.

kan word of hulle lewensvatbaar is vir gebruik in die kerk (Voorwoord Sing Onder Mekaar 1989). Daarom kan dit gebruik word by alle byeenkomste van die gemeente. Die ideaal met hierdie bundel is dat dit die gemeente inderdaad sal help om met oorgawe te sing. Sang dra 'n geweldige boodskap en dit vorm 'n wesentlike deel van die erediens, daarom mag dit nooit verwaarloos word nie. Deur die sang moet die gemeentes versterk en opgebou word in hulle allerheiligste geloof³⁰.

8.2.6 Die Sinode en die eiesoortige behoeftes van die Jeug

Met *Sing Onder Mekaar* het die Sinode probeer om veral in die eiesoortige behoeftes van die jeug ten opsigte van liturgiese sangvernuwing te voorsien. Hierdie poging van die Sinode was klaarblyklik nie suksesvol nie, want tydens die **Algemene Sinode van 1990** word daar steeds druk op die Sinode uitgeoefen om die *Jeugsangbundel* van 1984 vir liturgiese gebruik binne die Erediens goed te keur. Uit hierdie optrede blyk dit duidelik dat *Sing Onder Mekaar* die jeug se behoeftes slegs gedeeltelik aangespreek het. 'n Tipies-eietydse jeuglied, wat ook liturgies funksioneel sal wees, het blykbaar nog ontbreek.

8.3 Jeugsangbundel 2

8.3.1 Inleiding

Die Algemene Sinode van 1990 het aan sy kommissies vir die Jeug en die Erediens die opdrag gegee om, in die eiesoortige behoefte van die jeug, meer eietydse liedere op 'n verantwoordelike wyse te voorsien. 'n Ad hoc-kommissie³¹ is uit bogenoemde twee

---

³⁰ Volgens Smuts (sj:52) het *Sing Onder Mekaar* eers in Augustus 1989 verskyn en die Kerkensus wat in Maart 1989 gedoen is kon dus nie die gebruik van *Sing Onder Mekaar* verreken nie. Vóór in *Sing Onder Mekaar* staan egter dat dit in 1988 deur die NG Kerkbhoekhandel uitgegee is.

³¹ **Die Kommissie**

kommissies benoem.

8.3.2 Die kommissie se opdrag

Die kommissie se opdrag behels die keuring en bekendstelling van **nuwe jeugliedere wat ook geskik is vir erediensgebruik**. As daar **eventueel** weer 'n hersiening van die Gesangboek kom, moet van die liedere daarin opgeneem kan word en hopelik sal die kerk kan "terugkeer tot die situasie van een kerklike liederbundel" (Beukes 1995:19).

8.3.3 Die geboorte van Jeugsangbundel 2

Tydens 'n werkswinkel gehou van 3 tot 5 Desember 1991 en verskeie vergaderings van die ad hoc-kommissie daarna, is die *1984-Jeugsangbundel* in diepte geherevalueer. By die werkswinkel het 'n groep jongmense uit elke sinodale gebied van die Ned. Geref. Kerk deel gehad aan die aanvanklike keuringsproses. Bruikbare liedere is onder meer oorgeneem uit die *Psalter Hymnal* (1987),

---

Prof AC Barnard	(Voorsitter)
Ds J van der Westhuyzen	(Ondervoorsitter)
Dr LC Dressel	(Skriba)
Mev Emma Badenhorst	
Ds AR Hanekom	
Ds JC Carstens	
Ds JF Serfontein	
Dr WML Strydom	
Prof CJA Vos	
Dr WPJ van Wyk	
Adviseurs	
Prof PJ Roodt	
Dr GC Olivier	
Prof PJ Naudé	
Mnr B van Rooyen	

Dit is opvallend dat Prof Attie Barnard (voorsitter) en dr LC Dressel (skriba) geen melodie of teksbydraes gemaak het nie. Van der Westhuyzen en Awie van Wyk het saamgewerk aan die teks van lied 43 *Soos 'n vader vir sy kinders*.

Die kerkgeskiedenis sal moet leer of dit korrek was dat 'n afgetrede Professor in Praktiese Teologie (emeritus), **nie Himnologie nie**, die voorsitter was van die kommissie wat Jeugsangbundel 2 in 1993 moes saamstel!

van die *Christian Reformed Church in North America*, uit *Lobt und singt. Liederbuch für die Jugend* van die *Deutschschweizerischen Sonntagschul-verband*, uit *Ateliers et Presses de Taizé*" en liedere uit Engeland, Israel, Kanada, Pole, Swede, Oostenryk, ens. Heelwat liedere wat deur individue, sowel as liedere van kommissielede, het vir keuring in aanmerking gekom. Vir 'n groot aantal liedere moes Afrikaanse tekste gevind word.

Soos by die 1984-*Jeugsangbundel* verskyn die komponis se naam eerste en dan die naam van die persoon wat die teks geskryf of verwerk het³².

Jeugsangbundel 2 bevat ses-en-sestig liedere van uiteen-lopende style. *Jeugsangbundel 2* is bedoel vir erediens-gebruik wat daarop dui dat die kerk uiteindelik wegbeweeg het van die teologies ongesonde dualisme wat daar vir meer as 'n eeu in sy kerksangpraktyk geheers het nl dat sekere liedere goed genoeg is om buite die kerk te sing, maar nie goed genoeg is om binne die kerk gesing te word nie.

Jeugsangbundel 2 is in 'n rekordtyd van ongeveer twee jaar saamgestel en gepubliseer. Daar was egter waarskuwings dat die uitgee van die bundel nie noodwendig in groot haas gedoen moes word nie, omdat seleksie en keuring behoorlik gedoen moes word.

8.3.4 Die inhoudelike samestelling

8.3.4.1 Die tradisionele kerklied

Reg oor die wêreld word **tradisionele kerkliedere**, veral sewentiende- en agtiende-eeuse liedere, in jeugsangbundels opgeneem (Jenny 1981:56). Die **tradisionele kerklied** dek 'n wye veld liedere van die **Geneefse Psalmmelodieë** en **sestiende eeuse Lutherse korale** tot by die **agtiende eeuse evangeliese korale**

---

³²

In *Sing Onder Mekaar* word die teks eerste genoem. So ook in die 1998-*Proefsangbundel*.

"basso continuo" geestelike arias, en **negentiende eeuse Anglo-Saksiese hymns**. In *Jeugsangbundel 2* is daar 4 Anglo-Saksiese hymns uit die **negentiende eeu** opgeneem, naamlik nommers

- * 2 Aan Jesus, Koning, al die eer!
- * 13 Ere aan God, bring Hom die eer!
- * 28 Kom, kinders, kom jubel en sing
- * 41 Prys Hom, die hemelvors.

8.3.4.2 Eietydse liturgiese liederes

Hier kan van veral twee komposisiepraktyke gepraat word (vgl Jenny 1981:57v). Die eerste groep eietydse liturgiese liederes soek aansluiting by die tradisionele en folkloristiese liedstyle en idioome. Die tweede groep, eietydse liturgiese liederes, maak veral van jazz-elemente gebruik. In die jazz-liederes oorheers ritmiese uitbreidingselemente, veral sinkopes (Jenny 1981:57v).

In *Jeugsangbundel 2* is daar agt eg eietydse liturgiese liederes, nl. nommers:

- * 1 Aan die Vader dank en ere
- * 3 Al julle volk klap julle hande
- * 12 Ek wil u lof verkondig, Heer (Teks: Louwrens Strydom)
- * 22 Hoor my hulpgeroep, O God
- * 34 'n Nuwe hemel en aarde verskyn
- * 37 Ons het gehoor die Hemelheer
- * 43 Soos 'n vader vir sy kinders
- * 53 Die Heer het opgestaan

8.3.4.3 Folkloristiese liederes

Sedert die Reformasie het die volkslied 'n belangrike plek in die liturgiese sang van die kerk ingeneem. Nie alleen is daar van geestelike volksliederes gebruik gemaak nie, maar ook van wêreldse

volksliedmelodieë wat van geestelike tekste voorsien is - die sogenaamde kontrafaktuurpraktyk (Blume 1965:17).

Sendingwerk het sedert die negentiende eeu, in die derde wêreld, 'n nuwe folkloristiese benadering tot gevolg gehad. Die nuutgevonde geloof is deur die mense van die derde wêreld in hul eie musiekidroom verklank³³. Die "African-American Spiritual" is seker die beste voorbeeld. Selfs die Europese geestelike volkslied het in **die afgelope honderd jaar** ook weer 'n herlewing getoon. Daar is hoofsaaklik uit die Europese geestelike volkslied geput vir Jeugsangbundel 2, bv. nommers:

- * 5 Die Heiland is gebore!
- * 26 Jubel, o Nasies
- * 29 Kom laat ons almal vrolik voor God die Here sing!
- * 55 In die nag by hulle weiding.

8.3.4.4 Taizé-liedere

Die liturgiese liedmateriaal wat al baie jare lank by die Taizé³⁴ Communauté gebruik word, hoort tot die liturgiese liedgenre wat Jenny (1981:58) "Singsprüche" noem, dit wil sê toonsettings van kort Bybelse of liturgiese spreuke. Jeugsangbundel 2 bevat ook "Singsprüche" wat nie tot die Taizé-liedere behoort nie³⁵.

Die Taizé-liedere het 'n sterk meditatiewe inslag³⁶. In die

³³ Westerse kerkliedmelodieë soos die van Bourgeois en die Geneefse melodieë het nie goed gewerk saam met derde wêreld tale nie.

³⁴ Taizé is **sedert 1940** die tuiste van 'n ekumeniese broedergemeenskap wat hul lewens wy aan gemeenskaplike gebed en liefdesdiens.

³⁵ Nommer 15: Halleluja, U is Koning
 Nommer 36: Ons God en Vader (Kanon)
 Nommer 55: In die nag by hulle weiding.

³⁶ Die styl van musiek en sang in Taizé het **ontwikkel van korale en Psalms uit die vyftiende eeu** tot die musiek

oorspronklike liturgiese milieu waarvoor hulle geskep was, is hulle gebruik ter bevordering van korporatiewe meditatiewe gebed. In die Ned. Geref. Kerk se liturgiese milieu kan hulle dien as responsie op bepaalde handelingte of hulle kan dien ter voorbereiding vir bepaalde handelingte soos bv. die kommunie, of om tydens handelingte, soos die Nagmaal, 'n meditatiewe atmosfeer te skep.

'n Klassieke taal, Latyn, word gebruik as uitgangspunt vir die teks van die liedere.

Daar is vier Taizé-liedere in Jeugsangbundel 2 opgeneem, nl nommers

- * 7   Eet die brood
- * 14   Groot is die Heer (Kanon met deskant)
- * 25   Jesus, o dink aan my
- * 30   Kom prys Hom alle nasies.

8.3.4.5   **Kanon**

'n Kanon is "a composition in which the voices or instrument take up, one after another, exactly the same melody, either at the same pitch or at a fixed interval (Rowley 1951:36).³⁷ 'n Kanon begin gewoonlik eenstemmig, waarna die stemme chronologies intree/herhaal.

Dit is belangrik dat die kerk in SA kennis moet neem dat die **meeste resente kerksangboeke** van Duitse en Franse oorsprong kanons bevat (Strydom 1991:506). Kanons word nie-amptelik in die NG Kerk gesing sedert die **1984-Jeugsangbundel** en amptelik

---

van Jacques Bert wat in 1986 oorlede is (Jordaan 1998:14).

³⁷ HAT (1979:518) beskryf kanon as 'n lied waarin sangers ná mekaar inval en dan meerstemmig klink; kettingsang.

vandat **Sing Onder Mekaar**³⁸ in gebruik geneem is. Beukes bespreek in *Die Musiekleier* (1995:22) hoe kanons in Afrikaanssprekende Gereformeerde kerke liturgies-musikaal geïmplimenteer kan word. Daar is sewe kanons in Jeugsangbundel 2 opgeneem, nl nommers

- * 4 Dankie, Heer
- * 6 Dona Nobis Pacem
- * 14 Groot is die Heer (Kanon met deskant)
- * 16 Heer, bly tog by ons
- * 33 'n Helder môre
- * 36 Ons God en Vader³³
- * 50 Wees my genadig.

8.3.4.6 Die gossellied

Die gossellied³⁴ word gekenmerk deur 'n melodiese, ritmiese en harmoniese struktuur wat nou saamhang met die tegnieke van die **eietydse** (kontemporêre) sekulêre, populêre musiekkultuur.

Volgens Jenny (1981:57) kon hierdie liedere in 1981 moeilik musikaal verantwoord word. Die feit is egter dat die kerk³⁵ sal moet leer dat *gosselliedere hier is*, en 'n belangrike plek inneem in die wêreld se hedendaagse geestelike liedrepertoire - van veral die jeug.³⁶ Om te redeneer oor die gossellied se

---

³⁸ Kanons is langer aan die lidmate bekend via die ACSV se liedere, asook via die FAK en Voortrekker- en studente liedjies.

³³ Nommer 58 in die 1984-Jeugsangbundel en nommer 30 in die 1998-proefsangbundel.

³⁴ Gosselliedere is nie meer so 'n resente verskynsel nie.

³⁵ met name die Afrikaanse kerke in SA

³⁶ Moderne kommunikasietegnologie, rekenars en Internet het die wêreld verklein tot 'n "Global village" - tot die grootte van 'n klein dorpie waar die lidmaat in SA, veral die jeug wat rekenaarvaardig is, presies

musiekwetenskaplike swakhede, is haas sinneloos! Hulle het 'n eie waarde vanweë hul oorbekendheid en die feit dat bepaalde emosionele konnotasies daaraan geheg word. Jenny (1981:58) waarsku egter dat hierdie liedere (teks en musiek) moet met groot omsigtigheid gekeur word vir opname in 'n jeugsangbundel/kerksangboek.³⁷

'n Teologies, klassiek veelseggende teks kan nie/mag nie aan 'n niksseggende melodie verbind word nie.³⁸ Sô 'n verbinding lei volgens Strydom (1994a:225) daartoe dat diepsinnige sake op 'n oppervlakkige wyse verklank word.

Volgens Beukes is daar baie gosselliedere in Jeugsangbundel 2 opgeneem, nl. nommers 9, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 31, 32, 36, 38, 42, 44, 46, 47 en 49. (1995:22).

8.3.4.7 Wisselsang

Wisselsang het van die **vroegste tye in die wêreld se geskiedenis** 'n integrale deel van volksang gevorm. Dit was ook **van vroeg af** deel van kultiese/liturgiese sang. Wisselsang was ook deel van die kultiese sang by Israel, asook van die **vroeë Christelike kerk**.

Vanaf die Reformasie het wisselsang ook 'n rol in die **Lutherse liturgie** gespeel. Dit word verder "vermoed dat **Calvyn** dit nog

---

weet wat met die moderne kerklied en luisterlied huidige wêreldwyd gebeur. Die gossellied het die jeug se binnekamers binne gekom via CD's, kassette en video's.

³⁷ Die Algemene Sinode besluit in 1998: "Die sinode dra dit aan die Eredienskommissie op om die wenslikheid om Engelstalige liedere in ons kerkliedbundels te laat opneem, te ondersoek" (NGK 1998:252b).

³⁸ Die probleem is egter hoe oortuig jy die gospel aanhanger dat sy melodie niksseggend is.

in Straatsburg toegepas het" (Beukes 1995:22). Wisselsang het **in die laaste eeue** stil geraak in die Protestantse kerke (Strydom 1994:361). Wisselsang het egter oor die **afgelope dekades** weer begin herleef in die liturgie. Wisselsang dra by tot die feestelikheid van die erediens en verhoog verder die koinoniale bewussyn binne die erediens (Strydom 1994:361).

Beukes onderskei tussen Keervers-/Antifoonliedere, refreinliedere en motiewiese wisselsang (1995:22).

8.3.4.8 Kleuter- en kinderliedere

Jeugsangbundel 2 bevat 'n stewige komponent kleuter- en kinderliedere met nommers 56 en 62 wat behoort tot die genre **Bybelverhaalliedere (Bybelgeskiedenis)**. Hierdie liedere is oorgeneem van veral die Duitssprekende lande. **Dié ou liedere** maak 'n beduidende deel uit van die liedere, bv nommers

- * 5 Die Heiland is gebore (1881)
- * 24 Jesus nooi die kindertjies (1838-76)
- * 37 Ons het gehoor die Hemelheer (1967)
- * 39 Ons sing 'n nuwe lied tot u eer (1813)
- * 63 Onthou jul nog? (Tradisioneel)
- * 65 Vir my pappie en sy werk (1982).³⁹

---

³⁹ Ander kleuter - en kinderliedere waarvan datums onbekend is, is: 48, 52, 54, 57 - 61, 64 en 66. Hierdie liedere kan egter ook van resente oorsprong wees.

Van der Colf het in hierdie bundel 'n goeie bydrae gelewer. Susann Kok en Attie van der Colf publiseer egter ook buite die Algemene Jeugkommissie en dus buite die Algemene Sinode om (vgl Kok en Van der Colf 1984 en Kok en Van der Colf 1998). As die Algemene Sinode nie eers een van sy medewerkers kan beperk tot die amptelike bundels nie, hoe kan die Algemene Sinode ver wag om lidmate en dan veral die jeug in te beperk tot net die amptelike bundels? Watter kerk se kleuters, laerskoolkinders, hoërskoolkinders, Pa's en Ma's is bestem om hierdie boekie te gebruik?

8.3.4.9 Uitsonderings

Melodieë uit die **klassieke musiekrepertorium** word gebruik. By lied 17 "Heilig, heilig, heilig" word Schubert (1797-1828) en by lied 40 "Praat ek mense-, eng'letale"⁴⁰, Beethoven se melodieë gebruik. Hierdie melodie word tans wyd in die Westerse wêreld by die kerklied gebruik.

Wie positief ingestel is teenoor die kontrafaktuurpraktyk van die **sestiende eeu**, behoort nie negatief ingestel te wees teenoor die twintigste eeu se neiging om 'n tipies volkse melodie vir die kerklied te gebruik nie (Jenny:1987:21).

Lied 10 "Ek weet verseker" en lied 24 "Jesus nooi die kinders uit" maak gebruik van bekende melodieë uit die negentiende eeuse **Sankeyliedere**.

8.3.5 Slotopmerkinge

- * Jeugsangbundel 2 dra by tot die wegbeweeg van die **historiese kerksangdualisme** in die Ned. Geref. Kerk, nl dat sekere liedere net geskik is om buite die kerk gebruik te word.
- * Die oorhaastige samestelling van Jeugsangbundel 2 kom meer male na vore by die foutiewelike woord-toonverhoudinge by enkele liedere, bv nommer 13, nommer 19 strofe 4 en nommer 11, al drie strofes.
- * Beukes is van mening dat nieteenstaande punte van kritiek, dit duidelik is dat die Ned. Geref. Kerk verryk is met die verskyning in 1993 van Jeugsangbundel 2 (Beukes 1995:24).

8.4 1998-Proefsangbundel

8.4.1 Motivering vir 'n proefsangbundel

'n Proefsangbundel om die werk van die gesamentlike Gesangkommissie, ook bekend as die Interkerklike Gesangkommissie met die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en die Nederduitse

---

⁴⁰ Beethoven (1770-1827) se gewilde tema uit die Negende Simfonie.

Gereformeerde Kerk as die twee vennote, bekend te stel, is in opdrag van die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk saamgestel. Die bundel heet: *Proefsangbundel*, en is uitgegee deur IKSA, (Instituut vir Kerkmusiek Suid Afrika), 1998, waarvan dr. Elsabé Kloppers die Direkteur is. Enkele nuwe Psalms is ook opgeneem.

Die Proefsangbundel is bedoel vir gebruik in die erediens - om dit te *beproof* met die oog op terugvoer en kommentaar voordat 'n amptelike liedboek verskyn. In die himnologiese wêreld het dit die gebruik geword om liedere bekend te stel voordat 'n amptelike liedboek verskyn⁴¹. Die IKSA-Proefsangbundel is op inisiatief van die Nederduitsch Hervormde Kerk uitgegee omdat die gesamentlike Gesangkommissie geredeneer het dat die NG Kerk sedert 1984 alreeds drie "proefsangbundels" uitgegee het en die NG Kerklidmate al moeg "geproefsangbundel" is.

Die Proefsangbundel gee in die besonder die geleentheid vir kundiges, buite die kommissie, om vakkundige insette te lewer en terugvoering te gee oor die aanvaarbaarheid van die liedere.

8.4.2 Die uitgangspunte van die gesangkommissie

Die **afgelope eeu**, maar veral **sedert die sestigerjare** het liturgiese vernuwing wêreldwyd plaasgevind. Kerke het al hoe meer met mekaar in aanraking gekom. Daar was 'n groter ekumeniese gerigtheid op mekaar. Die televisie en gepaardgaande ontwikkelinge het daartoe bygedra dat kerke nie meer so in isolasie kon leef nie. Om maar een voorbeeld te noem: die Roomse en Charismatiese kerklied het dmv die televisie en video tot in die Calvinis se sitkamer gekom. Op die manier het kerke waardering vir sekere aspekte van ander kerke se tradisies begin ontwikkel. Aspekte van die eie tradisie wat deur die jare op die agtergrond geraak het, is ook opnuut ontdek, soos bv. Ps 146 van die Psalter op die Voortrekkermelodie, soos opgeteken deur een

---

⁴¹

Sien die verskyning van die 1984-Jeugsangbundel, Sing onder Mekaar 1988 en Jeugsangbundel 2 1993 hierbo.

van die NG Kerk se mees vooraanstaande komponiste, kerkliedkenner en bekwame orrellis, Prof Chris Lamprecht.

Baie van die tradisies van vóór die tyd van die Hervorming, wat verlore geraak het as gevolg van 'n oorreaksie ná die Hervorming, is vanweë die huidige ekumeniese gerigtheid herontdek⁴². Hoe arm is die Reformatoriese kerke nie dikwels deur hierdie òorreaksie gelaat nie. En hoe is Luther en Calvyn se bedoelings nie dikwels deur hulle navolgers skeefgetrek nie!

Die vernuwing in die liturgie het onvermydelik ook vernuwing in die kerklied teweeggebring. 'n Groter bewussyn vir die gesamentlike liedskat het ontwikkel. Die grense tussen Reformatories en Rooms-Katolieke het baie vervaag. Die Reformatoriese kerke besef nou dat daar 'n gesamentlike liedereskat vòór die Hervorming bestaan het wat nie die alleenbesit van die Rooms-Katolieke kerk is nie. Die Reformatoriese kerke het net soveel reg op hierdie erfgoed as die Rooms-Katolieke Kerk. *Misbruik* van erfgoed deur een erfgenaam beteken nie dat die ander erfgenaam die erfgoed nie mag gebruik nie. Die teenoorgestelde is ook waar: Die Rooms-katolieke Kerk put deesdae weer uit die sterk kerkliedtradisie wat ná die Hervorming in die Reformatoriese kerke ontwikkel het. Die Rooms-Katolieke Kerk het met jaloerse oë gekyk na die besondere ryk kerkliedtradisie van die Reformatoriese kerke in die algemeen en veral die Lutherse Kerk in die besonder. Vandag is dit nie vreemd om 'n *Vaste Burg* (dié simbool van die Hervorming!) in Rooms-Katolieke kerke te hoor nie. In Reformatoriese kerke in Nederland word byvoorbeeld die *Kyrie Eleison* algemeen gehoor (vgl die ervaring van prof Henk Temmingh in die Nederlandse Protestantse kerke in 1997 (:33)).

Die kerklied is nie die alleenbesit van net één kerk nie.

---

⁴²

Wêreldwyd is daar 'n nuwe en groeiende belangstelling in die liturgie en is daar liturgiese vernuwingsbewegings wat dikwels put uit die historiese.

Kerkliedere word gedeel. Die kerklied is dié gemeenskaplike faktor waar kerke dikwels groot ooreenstemming met mekaar vertoon, terwyl daar ander punte is waaroor hulle grondig van mekaar kan verskil. Die kerklied vorm dus die deurlopende band met gelowiges oor al die eeue⁴³ en word saam met die gelowiges oor die hele wêreld gesing (Proefsangbundel 1998:Voorwoord).⁴⁴

Die uitgangspunt (vernaamste doelstelling) van die Gesangkommissie (waarvan IKSA soort van 'n diensarm is) is dus om te werk aan liedere wat

- * die lituriese vernuwing reflekteer en bevorder
- * die band met die geloofstradisie weerspieël;
- * die ekumeniese band versterk

"Die Gesangkommissie het bestaande bundels, asook nuwe liedere wat ontvang is, deeglik beoordeel. Baie van die bestaande Gesange, SOM- en Jeugsangbundelliedere is hersien. Verder is melodieë uit liedboeke van oor die hele wêreld geïdentifiseer waarvoor nuwe tekste gemaak is of nog gemaak moet word" (Proefsangbundel 1998:Voorwoord). Daar is baie bruikbare melodieë wêreldwyd gevind. Die tekort aan tekste blyk die probleem te wees!

8.4.3 Die inhoud van die 1998-Proefsangbundel

"Daar is veral gepoog om voorbeelde van bogenoemde drie terreine, naamlik dié van liturgiese vernuwing, die tradisie en die ekumene" (Proefsangbundel 1998:Voorwoord) in die bundel op te

---

⁴³ Vgl PJ Loots, 1948: *Ons kerklied deur die eeue*

⁴⁴ Dr Kloppers meen (1998:22) dit beteken by uitstek dat 'n lied nie maar in die week gemaak en op die Sondag gesing kan word nie. Die vraag is egter of dit nie wel in die klein Nuwe Testamentiese huisgemeente kon gebeur het dat 'n lied in die week gemaak is en op die dag van samekoms gesing is nie? Vgl 1 Kor 14:26: "Elke keer as julle bymekaarkom, het elkeen gewoonlik 'n bydrae om te lewer: 'n psalm, 'n onderwysing, 'n openbaring, 'n ongewone taal of klank, 'n uitleg daarvan".

neem. Met 'tradisie' word die Reformatoriese, sowel as die voor-Reformatoriese erfenis bedoel. Baie van die elemente van die simboolryke tradisie wat na die Hervorming **verlore geraak het**, is as gevolg van die ekumeniese gerigtheid deur die Reformatoriese kerke **herontdek**.

8.4.3.1 Liturgiese vorme

Liturgiese vorme wat wêreldwyd in Protestantse kerke in gebruik is, maar tot dusver onbekend was in die Afrikaanse Reformatoriese kerke, is ontdek. Byvoorbeeld:

- * **Die Kyrie Eleison** - (Heer, wees ons genadig) nommer 22 en 23. Hierdie lied is gesing ná die skuldbelydenis of enige ander gebed
- * **Die Halleluja** - nommers 25 en 26. Hierdie *Halleluja* word ná die Skriflesing, ná die preek of op 'n ander gepaste plek ordelik gesing (Proefsangbundel 1998:Voorwoord).
- * **Die pleit** om gebedsverhoring ná die gebed of skuldbelydenis, nommer 27. *Hoor ons bid, o Heer*
- * **Amen** na die gebed of aan die einde van die erediens, nommers 28 en 29.
- * Die **Sanctus** *Heilig, heilig, heilig* is in berymde vorm aan ons bekend in Ges 6 van die 1978-AGB. Die korter vorms soos ons dit in die Proefsangbundel by nommer 24 aantref was tot dusver aan die Afrikaanse kerke onbekend. Dié lied (baie bekend in Duits) kan net so gesing word of in kanon!
- * Ander **kanons** is bv nommers
  - * 10 *Kom alle volke en loof nou die Heer*, met 'n ou Duitse melodie
  - * 21 *Stuur nou u lig*, met 'n ou Duitse melodie
  - * 26 *Halleluja*, met 'n melodie wat mondelings van geslag tot geslag oorgedra is.
  - * 30 *Vader in die hemel*, met 'n melodie wat alreeds in 1972 gekomponeer is.
  - * **Antifoon** - Ps 111 (nommer 7). Die Psalm in die Bybel is reeds in dié vorm.

8.4.3.2 Die tradisie van die kerkjaar en die kerklied

Die Kerkjaar vorm 'n sterk band met die tradisie. Die Kerkjaar begin met Advent, daarom is die eerste lied in die Proefsangbundel 'n adventslied. Die melodie is een van die oudstes in ons kerkliedskat - dit kom uit die vyftiende eeu. Die teks is omgedig volgens 'n teks wat uit die twaalfde eeu kom. Ons sing die lied dus saam met Christene wat duisende jare vóór ons geleef het. Nog tradisionele Kerkjaarliedere is nommers

- * 2 die Kerslied: *Ere aan God* met die melodie van FA Schultz (c. 1870)
- * 3 die Opstandingslied: *Jesus ons eer U* met die musiek van GF Handel (1685-1759)
- * 5 die Hemelvaartslied: *Kyk, die Heer het opgestaan* met musiek van Robert Williams (1781-1821).
- * Die Proefsangbundel sing saam met die gelowiges van Bybelse tye en saam met die gelowiges van baie eeue temas van Psalms in nommers 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 21, 25, 26, ens.

8.4.3.3 Die Proefsangbundel se ekumeniese band

Ekumeniese liedere wat in die Proefsangbundel opgeneem is, is van oor die hele wêreld:

Frankryk no 1
 Nederland no's 2, 29
 Duitsland no's 10, 12, 17, 21
 Wallis no's 4, 5 14
 Engeland no's 8, 9, 11, 19
 Amerika no's 27, 30
 Rusland no's 18, 22
 Suid-Afrika no's 6, 7, 20
 en 'n "Amen" uit Denemarke no's 28.

In hoofstuk 9 word daar gekyk na die huidige stand van die kerklied in SA. Die kontrovers tussen die amptelike kerklied en die kontemporêre lied kom onder die soeklig. Die betekenis van die "nuwe lied" vir die een-en-twintigste eeu word vanuit die geskiedenis belig.

Hoofstuk 9

DIE HIC ET NUNC VAN DIE KERKLIED IN SA: DIE KONTROVERS TUSSEN DIE AMPTELIKE KERKLIED EN DIE KONTEMPORÊRE LIED**9.1 Die huidige krisis - 'n Nuwe situasie verg hernude kritiese denke**

In die huidige Protestantse/gereformeerde erediensopset word 'n liturgiese leemte aangevoel. Die element van **viering is in die Gereformeerde erediens¹ geïnhibeer en onderdruk** (Strydom 1991:360). Die kern-oorsaak vir hierdie leemte is die eensydig rasioneel-didaktiese aard van die Protestantse erediens, waarin die **gesproke woord** van 'n individu, meestal die prediker, monologies **oorheers**. Spoelstra stel dit so: "die Hervorming ..... het die aksent op die rede, intellek en verstandelike kennis van die individu ten koste van ander vermoëns en menslike gemeenskap gelê ..... Mense is geleer om kerk toe te kom om uit die preek of 'boodskap' van die dominee geleer te word ..... Hierdie intellektuele benadering is tipies van die humanisme. Dit is nie aanbidding nie" (Spoelstra 1998:hoofartikel-bladsy).

Is die oplossing van dié probleem die blote skepping van 'n atmosfeer deur die implementering van musiek² volgens die moderne mediagebruik? (Vgl Müller 1990:33). Is die weg wat voorgestel word, nie net die dokter van simptome met behulp van twyfelagtige medisyne, terwyl die werklike liturgiese siektetoestand onaangeroer gelaat word nie? **Dit het tyd geword dat die eintlike siektetoestand gediagnoseer moet word, en die nodige ingreep**

---

¹ Die naam "erediens" is eers van die agttiende eeu en net in Nederlandse tradisie bekend. In Engels heet dit *worship* en in Duits *Gottesdienst*.

² In die Protestantse eredienslewe word daar meermale op 'n liturgies en esteties eensydige wyse klem geplaas op die implimentering van musiek om atmosfeer te skep of feestelikheid te suggereer. Musiek **an sich** (op sigself, alleen) beskik egter nie oor die vermoë of inhoud om die finale en enigste antwoord te gee nie.

gemaak moet word, hoe pynlik dit ookal mag wees, en hoe langsaam die genesingsproses ookal mag verloop (Strydom 1991:360). Die kerklied, die beleving van die kerklied, die krag en emosie van die kerklied sal weer die rol móét speel wat die Bybel en die kerkgeskiedenis aan die kerklied toegeken het!

Om te dink dat alle kerkliedere vir alle mense altyd mooi sal wees, getuig van naïwiteit. Daar kan nie altyd 'mooi' in die erediens gesing word oor die lyding en kruis van Christus, en oor die oordeel van God nie. Alles is ook nie altyd as mooi en lekker in die Bybel voorgestel nie.³

9.1.1 In Nederland

Gedurende Mei en Junie 1997 het Prof Henk Temmingh⁴ sy geboorteland, Nederland, weer na 25 jaar besoek. Sy vorige besoek aan Nederland was in 1972. In dié 25 jaar het daar allerlei ontwikkelings en veranderings plaasgevind. Een van sulke veranderings, wat behalwe interesssant beslis ook "baie ontstellend en droewig is, is dat besonder min mense in Nederland

---

³ Ons lees dat mense in 'n rouproses hulle klere skeur (vergelyk Gen 37:29), as op hulle koppe gooi (vergelyk 2 Sam 13:19), ens. Matt 11:21c "As in Tirus en Sidon die wonderdade plaasgevind het wat in julle plaasgevind het, sou hulle hulle lankal in sak en as bekeer het". Vgl die Afrikaanse uitdrukking: In sak en as (HAT 1979:935).

Gen 37:29 Toe Ruben terugkom by die put, was Josef nie daar nie. Ruben het sy klere geskeur.

2 Sam 13:19 Tamar het stof/as op haar kop gegooi. Sy het haar lang mantel geskeur .... sy het geskreeu.

⁴ Henk Temmingh was in 1997, toe hy hierdie artikel geskryf het, professor en hoof van die Musiekdepartement aan die Universiteit van Pretoria. Hy was toe mede-orrelis van die Gereformeerde gemeente "Die Kandelaar", Pretoria. Prof Temmingh is welbekend as referent, komponis, dirigent en beoordelaar.

... nog kerk-toe gaan" (Temmingh 1997:33).⁵ Saans word bv in Amstelveen⁶ geen dienste meer gehou nie. "Orals is dit egter wat betref die aantal persone wat die diens bywoon presies dieselfde: die opkoms is pynlik klein. Daar is vrywel geen jong kinders nie, geen jongmense, tieners nie, geen jong gesinne met kinders nie - net 'n groepie ou mense, vyftig-plussers, met brille en grys hare en beslis nie meer as honderd van hulle op 'n slag nie...." (Temmingh 1997:33).⁷ Temmingh vra: "wanneer tref dit

---

⁵ "Volgens projeksies wat na aanleiding van 'n uitgebreide studie oor sekularisasie gemaak is, sal driekwart van die Nederlandse bevolking in die jaar 2020 nie meer lidmate van enige kerk wees nie.

In hierdie verslag word gemeld dat 75% van die Nederlandse bevolking in 1950 wel aan 'n kerk behoort het. In 1991 het die getal egter na 46% afgeneem" (Anoniem 1994:27a).

⁶ Jan Elsenaar (1998:76) - 'n orrelbouer in SA - het 'n ietwat ander ervaring gehad:

* Toe Elsenaar die oggend- en aanddiens by die Gereformeerde Gemeente in Scherpenzeel (Gelderland) bygewoon het was "Die kerkgebou (wat weer vergroot gaan word weens te min sitplekke) ... met beide dienste heeltemal vol".

* "Die Gereformeerde Gemeente in Amersfoort (het) dieselfde opkoms as bo beskrywe gehad" (Elsenaar 1998:77).

* "Die Sondag was ek by die Hervormde Bondsgemeente in Woudenberg, waar vanweë die baie siele vier dienste in die kerkgebou gehou word elke Sondag" (Elsenaar 1998:77).

* "Die aand voor ek na die (dikwels) leë kerke in Suid-Afrika teruggekeer het, was ek by die klein Oud Gereformeerde Gemeente in Amersfoort .... Die kerkie wat ongeveer 150 sitplekke het was geheel vol" (Elsenaar 1998:77).

⁷ Mej HJ Janse van Renburg, 'n lidmaat van die NG Gemeente Pretoria-Oosterlig, was AuPair by die familie Alberdink-Thijm in De Goorn, Nederland vanaf Januarie 1999. Sy vertel dat sy by die Hervormde Kerk in Hoorn ingeskakel is. Sy sluit by Temmingh se donker prentjie oor Nederland se kerkbesoek aan. "Die opkoms is só swak dat Sondae net een diens gehou word. Die byeenkomste roteer op 'n drie-weeklikse basis tussen

ons? Is die kerk in Suid-Afrika besig om die kerk in Nederland in te haal en 'n kerk vir ou mense te word"?

Wat die kerklied per sé betref berig Temmingh dat die oumense nie werklik die gesange ken nie. Hulle het die orrel versigtig gevolg, onseker rondgetas. Temmingh "het in geen enkele kerk liedere gehoor wat nie uit die amptelike liedboek gekom het nie, maar die 'Evangelische Omroep' versorg 'n weeklikse televisieprogram van gemeentelike samesang en dáár word stoere psalms-met-orrel-calvinisme ewe gemaklik afgewissel met gesellige liedjies deur 'n kinderkoortjie met kitare en keyboards" (1997:34).⁸

In die kerke wat Temmingh besoek het, het hy gevind dat die orrels bespeel was deur goeie vakmense; daar was bekwaam gemusiseer, geen gesukkel nie. Voor en na die diens was "orals 'literatuur' gespeel: geen peuselstukkies nie, maar groot Bach preludiums en fugas, Mendelsohn sonates, Litanies van Alain en sulke goed. Die manne kán" (1997:34). En tog bly die kerke leeg!

Die sangbegeleiding tipeer Temmingh as: "'nog 'n joppie van my

---

Hoorn, Avendhoorn en Koggelberg".

Presensie sien soos volg daar uit:

Koggelberg en Avendhoorn: 7 lidmate per diens.
Hoorn - nie meer as vyf en twintig per diens nie.
Insluitend die dominee en twee diakens in beide gevalle).

⁸ Moet die uitdrukking van Temmingh "**stoere psalms-met-orrel-calvinisme ewe gemaklik afgewissel met gesellige liedjies deur 'n kinderkoortjie met kitare en keyboards**" nie onderstreep en "gehighlight" word nie? Die vraag moet gevra word of die liedjies en kinderkoortjies nie dalk daarin slaag om 'n boodskap te bring wat die puriste sang nie kan of kon bring nie? Is dit nie opvoedkundig/sielkundig waar dat eenvoudige tekste en eenvoudige melodieë met eenvoudige refreine die Bybelse boodskap net so goed of beter kan oordra nie?

hande af'. Die klein sangerskaar is stellig nie inspirerend nie en jubelende 'vol werke' is buite die kwessie .... ons kerksang in Mei en Junie (was) maar trietsig: ons het maar min woordverkondiging⁹ gehoor, beide vanaf preekstoele en orrelbanke" (1997:35).

9.1.2 In Suid-Afrika

Talle skrywers¹⁰ in Suid-Afrika is dit eens dat die kerk, by name die **gereformeerde tradisie, aan die gly** is, dat dit agteruitboer en besig is om al hoe meer veld te verloor.

Beukes het oor die kerksang gesê¹¹ dat die **sang dood** is en **uit pas is met die hede**: die melodieë is outyds, en die tempo is te stadig (1987:2v).

'n Ander groot probleem is die **dalende getal jongmense** in die kerk. "Ten spyte van opregte pogings van die kant van kerklui om die eredienste meer 'relevant' vir die jeug te maak, blyk dit dat **ander kerkgenootskappe** besig is om **meer in hulle behoeftes te voorsien**. Lidmate ry na sulke kerke toe. Dit is 'n wêreldwye verskynsel.¹² Gevolglik **verloor die kerke jaarliks meer**

---

⁹ Elsenaar (1998:77) vra of die leë kerke in Suid-Afrika na aanleiding van Temmingh (1997:35) nie toegeskryf moet word aan: "Ons hoor maar min woordverkondiging beide vanaf die preekstoele (of verkies ons podiums?) en orrelbanke of (verkies ons kitare, dromme, en ...Backtracks?)".

¹⁰ bv teoloë, himnoloë, orrelliste, musiekleiers, predikante, gewone lidmate, die jeug, ens. "As 'n mens na die statistiek kyk, dan blyk dit werklik 'n rede vir kommer te wees: die lidmatetal van die Gereformeerde Kerke het 'n negatiewe groeikoers, of in gewone Afrikaans gesê: die kerk se getalle is aan die afneem" (Stoker 1994:7).

¹¹ Vgl Müller 1990:108.

¹² Wilson-Dickson sê: "Damals war ich hin- und hergerissen zwischen dem eindrucksvollen Zeremoniell und geordneten Verlauf eines hochkirchlichen Gottesdienstes im Yorker Münster und den lebendigen,

jongmense as wat in hierdie stadium bekostig kan word" (Huisamen 1997:11).¹³

'n Anonieme skrywer in *Die Kerkblad* skryf: "Aan die een kant was daar die weerstand teen verandering, die ou gemaksone, en aan die ander kant ons kerk wat leegloop" (1999:26).¹⁴

Terug by die NG Kerk.¹⁵ Selfs op sinodale vlak word daar kennis

geföhlsbetonten Versammlungen in der Kirche um die Ecke" (1994:7a).

¹³ Die kerk verloor nie net van sy jeug nie. Daar is vandag lidmate van alle ouderdomme en selfs geleerdheid, (hoogs gekwalifiseerde mense met ritse grade agter hulle naam) wat eerder aansluiting by die Charismatiese beweging vind. Dit gebeur ook dat kinders uit streng gereformeerde gesinne wegbreek na 'n charismatiese kerk. In ander gevalle breek of die man of die vrou weg!

¹⁴ **Statistiek van die Gereformeerde Kerke in SA.** In *Die Kerkblad* van 16 Junie 1999:26, verwys Anoniem na 'n brief van ds Tiemensma, gedateer 8 September 1997 namens die Deputate vir die Bewaring en Vermeerdering van die kerk, waarin genoem word dat "3.6 gemeentes" van die Gereformeerde kerke die vorige kalenderjaar verdwyn het. Die Almanak van 1999 sê dat die lidmaattal van die Gereformeerde kerke in 1998 met 2% afgeneem het, van 77 449 tot 75 912. Die netto verlies van lidmate wat uit die gemeentes vertrek het was 'n "tamaaie" 2 115! Dit verteenwoordig ongeveer vyf groot gemeentes! (Aucamp 1999:18). Die wieg was ook aansienlik leër! Slegs 1 228 kindertjies is in 1998 gedoop, teenoor die 1 425 in 1997. Die getal dopelinge (1 228) is 'n volle 31,4% minder as die getal van 1 790 wat belydenis van geloof afgelê het. As die dopelinge per jaar minder is as die wat belydenis aflê, is die prentjie donker. Die prentjie is waarskynlik nie veel beter in die NG Kerk en in die Ned Herv Kerk nie.

¹⁵ Die NG Kerk beleef ook 'n daling in getalle - soos ook die Ned Herv Kerk en die APK. 'n Kerk se **groei word weerspieël in die volwassenes wat hy doop**. Hierdie groeimaatstaf geld ook vir kerke wat die kinderdoop voorstaan. In Die Ring van Elarduspark, wat bestaan uit drie makro gemeentes, word jaarliks slegs een of twee volwasse gedooptes geregistreer. Die vroeë kerk het gegroei deurdat volwassenes gedoop is. Huidige NG

geneem van die geestelike toestand van die kerk. Sommige lidmate (dit sluit predikante in) is van mening dat die NG Kerk by 'n kruispad gekom het en dat die volgende aantal jare sal bepaal of die gevestigde kerke sal oorleef of nie.

Lidmaatstatistiek van die NG Kerk sedert 1993, soos uit die betrokke (Kerk)Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke.

	Belydende- en dooplidmate	Afname in getalle
1981 ¹⁶	1 693 660	
1985	1 794 700	
1989 ¹⁷	1 559 696	
1993	1 310 966	
1994 ¹⁸	1 292 950	18 016 -
1995	1 288 837	4 113 -
1996	1 283 017	5 820 -
1997	1 261 735	21 282 -
1998 ¹⁹	1 263 116	2 381 +

Smuts aanvaar met redelike sekerheid dat die lidmaattal van die NGK vanaf 1985 tot 1989 met ongeveer 7,5% **gedaal** het (sj:4, 16).²⁰

Kerk se voorstedelike gemeentes se getalle mag groei as daar na die lidmaatregister gekyk word, maar hulle groei ten koste van middestad- en plattelandse gemeentes. Lidmate wat van ander kerke oorkom dui myns insiens nie op groei nie, eerder op proselietmakery.

¹⁶ 28 Februarie 1981 se getalle het eers in die 1982-Kerkjaarboek verskyn, 28 Februarie 1985 se getalle het eers in die 1986-Kerkjaarboek verskyn, ens.

¹⁷ Hierdie syfers kom uit Kerkspieël 111, sj:4 (± 1990/1).

¹⁸ Gaum, F Hoofredakteur. Jaarboeke 1995-1999 van die Nederduitse Gereformeerde Kerke, Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die NG Kerk.

¹⁹ 28 Februarie 1999 se syfers sal eers in die 2000-Jaarboek verskyn.

²⁰ Die lidmaattal van die NG Kerk het egter van 1981 tot 1985 nog 'n **styging van ongeveer 4% getoon** (Smuts

9.1.2.1 Redes vir die daling in lidmaattal

- * Daar is 'n dalende tendens in die geboortekoers te bespeur (Smuts sj:6, 8). Die NG Kerk is dus besig om te verouder.
- * **"Eng Gereformeerde spiritualiteit"**²¹ is 'n moontlike rede vir getalle-afname teen die einde van die twintigste eeu? .... Eng Gereformeerdes beywer hulle steeds om die **gedempte vreugde**, wat glo **pas by die Gereformeerde spiritualiteit**, in die erediens te behou, terwyl talle jongmense die kerk verruil vir meer informele dienste waarin die aksent op geloofsbeleving geplaas word (Huisamen 1997:11). Aan die een kant het ons die meer konserwatiewe lidmaat wat voel dat ons **net die gereformeerde tradisie** in die kerk moet voortsit en bewaar. **Aan die ander kant** het ons lidmate, veral die jeug, maar nie net die jeug nie,²² wat voel dat die **eredienste meer informeel** moet wees en dat **meer gemaak** moet word van **musiek, kontemporêre musiek** - nie nêr die orrel nie - **lofprijsing en aanbidding**.
- * In die verlede is daar **só wal gegooi teen 'n emosionele beleving van godsdiens** dat die moderne mens - veral die **jeug - meen dat die kerk tans "dood"** is. Miskien is dit één van die redes waarom jonger lidmate net stil-stil wegraak en hulle **smaak vir die tradisionele Gereformeerde kerke**²³ **verloor** (Huisamen 1997:12).
- * Uitvloei van lidmate na die Afrikaanse Protestantse Kerk (APK), gestig in 1987. 1,07% van die lidmate van die NGK het na die APK oorgegaan.²⁴

Hoe hanteer ons die **probleem van die alternatiewe beleving**? Die rigiede houding van óf jy lê jou neer by die tradisionele styl

---

sj:16).

²¹ Die meer konserwatief georiënteerdes hou vas aan die gereformeerde spiritualiteit, maar sukkel terselfdertyd om hierdie begrip te definieer en vir die lidmaat in die kerkbank te verduidelik en verstaanbaar te maak.

²² Sien voetnota 10 hierbo.

²³ Met "kerk" word die Gereformeerde kerke, NG Kerk en die Ned Herv Kerk bedoel.

²⁴ Terwyl die vertrek van lidmate na die APK slegs 1% van die lidmate van die NG Kerk verteenwoordig, is dit ook so dat dit 13% is van die verlies van lidmate wat in 1985-89 die NG Kerk verlaat het (Smuts sj:10).

en beskouing óf jy vind elders 'n geestelike tuiste, het in die verlede nie veel bygedra tot die opbou van die liggaam van Christus nie. Trouens dit dra dalk eerder by tot die steeds dalende lidmaattal in die gevestigde kerke (Huisamen 1997:58).

9.1.3 Talle gemeentes met eie sangbundels

Daar is talle gemeentes in die NG Kerk wat hulle **nie meer hou by die amptelike liederebundels**,²⁵ soos goedgekeur deur die Algemene Sinode nie. Dit beteken egter nie dat hulle noodwendig eie sangbundels het nie. Met die moderne tegnologie van digitale borde waar die woorde van 'n lied op 'n skerm voor in die kerk gefflits word, is 'n fisiese bundel nie meer nodig nie.²⁶

Dit is geskiedenis dat (**talle?**) **NG gemeentes nie-amptelike liedjies** gebruik. 'n Klompie gemeentes word vervolgens lukraak genoem: Moreletapark, Pretoria-Oosterlig, Elarduspark, Lynnwood-rif, Garsfonteinpark, Lyttelton, Stellenberg, Rant-en-dal, ens. Huisamen het bevind dat **meer as 25% van NG Gemeentes in die land laat hulle nie meer bind deur die Algemene Sinode se goedgekeurde bundels nie** (1997:55). In 1999 is die persentasie waarskynlik aansienlik meer.

Dan is daar ook gemeentes wat **'n samestelling van "gewilde liedere"** (onwettig as die kopiereg in gedagte gehou word) uit die amptelike sangbundels (en Jeugsangbundel 1) gemaak het, bv

---

²⁵ Die amptelike liederebundels is:
 * Die 1978 Psalm- en Gesangboek
 * Sing Onder Mekaar 1988
 * Jeugsangbundel 2 1993.

Die 1984-Jeugsangbundel was volgens sy Voorwoord nie bedoel vir erediensgebruik nie.

²⁶ Met hierdie gebruik van digitale borde is die kopiereg waarskynlik in baie gemeentes in gedrang. Die saak is egter nie hier ter sprake nie.

Universiteitsoord.²⁷

Deesdae kry ons gemeentes in die NG Kerk en organisasies soos die ACSV, YWAM, Operasie Mobilisasie, Diensjaar vir Christus, ens, wat jongmense en groepe jongmense uitstuur met **alles behalwe die kerk se amptelike liedbundels** om sangbediening te doen.

Hier moet die **moeilike onderskeidingsproblematiek** tussen liedere wat geskik is **binne die erediens** en dit wat **buite die erediens** gebruik word, net vlugtig aangeraak word. Die NG Gemeente Lynnwood²⁸ is bekend daarvoor dat daar in die verlede uitstekende

---

²⁷ In Hoofstuk 8 is genoem dat voor 1984 **heelwat gemeentes** in ons land se **Kinderkrans, KJA, ens, hulle eie boekie versamelde "jeugliedere"** gebruik het. Soms was dit beperk tot 'n paar afgerolde bladsye en in ander gevalle het die "jeugliedere" sommer 'n dik boek beslaan.

²⁸ Dr Mike Smuts van Kerkspieël-faam is leraar van Lynnwoodgemeente. Hy was ook in 1984 voorsitter van die komitee wat verantwoordelik was vir die samestelling van die *Jeugsangbundel* (1) wat "nie bedoel was vir gebruik in die erediens nie" (*Jeugsangbundel* 1984:Voorwoord). In die loop van die volgende 4 jaar is 'n hele paar van die 1984-Jeugsangbundel se liedere gereed gemaak vir *Sing Onder Mekaar* wat wel in die erediens gesing mag word. Die ideal dat Jeugsangbundel-1984 se liedere nie in die erediens gebruik sou word nie, het misluk. Die vraag kan inderdaad aan Lynnwood en La Rochellegemeentes, **beskermhere van C-Kruis**, gevra word waarom sou C-Kruis se liedere eventueel nie ook in eredienste gebruik kan word nie, eers deur die kleuters, dan die kleiner kinders, ens? Ons het hier weer met 'n dualistiese uitgangspunt te make. Wanneer gaan die kerk eens en vir altyd klarigheid kry oor hierdie **dualistiese standpunt van 'n lied goed genoeg vir buite die kerk maar nie binne die kerk nie?** Die geskiedenis herhaal homself (Sien hoofstuk 7).

Aan die kontemporêre kant is daar ook dualisme. Ouer voorstanders (40 tot 50 jaar oud, ens) van die kontemporêre liedere in die kerk van daardie jare, kan dit bv glad nie verstaan dat die jonger geslag geen ooghere het vir die sekulêre liedjies (musiek) wat vir

orreliste gebruik is in die gemeente en steeds gebruik. Die amptelike kerklied geniet absolute prioriteit. En tog stuur **Lynnwood en La Rochelle vir C-Kruis**, 'n groep van 45 jong kunstenaars, jaarliks uit om evangelisasie te gaan doen. "C-Kruis bied 'n unieke jeugweekprogram aan waartydens die **evangelie** met **dans**²⁹, sang, drama, mimiek en ander kunsvorme in 'n reeks aandprogramme, verkondig word" (Kerkjaarboek 1999:12). Let Wel: Die Jaarboek (1999)³⁰ van die Nederduitse Gereformeerde Kerke dra die advertensie van C-Kruis, asook die advertensie van "Music for Missions" en Paul Bouwer³¹ (Jaarboek 1999:377). Van die kunstenaars is oa die "**Louis Brittz Band**".³²

"Gedurende die dag verdeel die groep in 'n hoërskool-, laerskool-kleuterskool- en kunsspan wat die gemeenskap op verskeie terreine bedien" (Jaarboek 1999:12).³³

Pa en Ma kosbaar is, dit wat Pa en Ma as studente in die laat sestiger en vroeg sewentiger-jare gesing het nie! Pa en Ma dink nog steeds met nostalgie terug aan die liedjies wat in hulle studentedae (jongdae) gesing en gespeel was.

²⁹ Christene het aanvanklik tydens byeenkomste gedans. Die dans het in kerke al hoe meer teenkanting gekry. (Vos 1997:72).

³⁰ Die Jaarboek het in Januarie 1999 verskyn.

³¹ Paul Bouwer adverteer in die 1999-Kerkjaarboek dat hy "Praise & Worship" aanbied. As baie van die 'Praise en Worship' liedjies dan in Engels vir kleuters en jong kinders aangebied word, (wat nie gebruik maak van die plaaslike puriste orrelis se orrelbegeleiding nie), moet die kerk nie verbaas wees as 'n smaak vir die soort liedjies gekweek word nie! Dié smaak gaan nie skielik na belydenisaflegging dood nie!

³² Lees in Engels "Band" = orkes. Die problematiek van instrumente binne die kerk en buite die kerk is ook hier ter sprake.

³³ As die dooplidmate in die dagskole en die belydende lidmate in die gemeenskap, met hierdie liedere van C-Kruis bedien word en aan hierdie liedere gewoon raak en hierdie liedere in die kerk wil sing, op grond waarvan kan die kerk dit weier? Ons sit hier weer met

Uit dit wat tot dusver in hierdie hoofstuk gesê is, kan ons konkludeer dat daar probleme met die kerklied in Suid-Afrika is. In 1962 vra Müller (1962): "*Hat das Lied der Kirche eine Zukunft?*" Hierdie vraag mag pessimisties klink. Tog is daar genoeg rede om te glo dat die **amptelike kerklied in 'n krisis** verkeer.

Predikante maak soms baie positiewe opmerkings oor die sogenaamde eietydse musiek en kraak die amptelike sangbundels af. "Dit toon 'n gebrek aan grondige kennis van die kerklied ten opsigte van kwaliteit, herkoms en funksie" (Kloppers 1997:303). 'n Predikant van Pretoria³⁴ wat volgens Kloppers self lid was van 'n poporkes³⁵ wat saans in die erediens gespeel het, het in 1991 gesê dat hulle *'geensins krities(!) oor die oorsprong van die liedere is nie.*³⁶ Wat belangrik is, is dat dit aan die Bybel getrou bly en uiting

---

die eeu-oue dualistiese vraag: Op grond waarvan kan die kerk sê dat sekere liedere goed genoeg is vir buite die kerk, goed genoeg vir opname in Jeugsangbundel 1, bedoel vir kampe, ens, maar nie goed genoeg vir gebruik binne die kerk nie en nie goed genoeg vir opname in die amptelike liedbundel van die kerk nie?

³⁴ Ds Eddie le Roux van Garsfonteinpark het in sy persoonlike hoedanigheid geskryf en nie namens sy gemeente, ring of sinode nie.

³⁵ Ek sou nie die orkes van Garsfonteinpark as 'n poporkes beskryf nie maar eerder as 'n jeugorkes.

³⁶ Volgens Semmelink (van die AGS) het die NG Kerk nuwe lirieke, geskep vir liedere uit die Engelse en Charismatiese Kerke en het dit in hulle Jeugsangbundels opgeneem. Tog is kerke nog steeds huiwerig om die gebruik van liedere, bo en behalwe dié wat in hul voorgeskrewe musiekrepertoire ingesluit en in hul sangbundels gepubliseer is, in hul eredienste toe te laat. In **die vry-liturgiese kerke** heers daar in teenstelling hiermee **so 'n openheid dat enige musiek toelaatbaar is**. Kan dit regtig so werk?

aan mense se gevoel kan gee' (Le Roux 1991).³⁷

Die jaarblad van die *Suid-Afrikaanse Kerkorreliste-vereniging*, (SAKOV), *Vir die Musiekleier*, ontvang jaarliks talle briewe van **orreliste en lidmate wat kla oor allerhande liedjies** wat in die kerk gesing word, wat nie deel is van die amptelik-goedgekeurde kerkliedere nie. "Enigeeen met goeie bedoelings wat, dikwels volgens eie getuienis, 'nie veel van kerkmusiek weet nie', maar tog 'n behoefte het om 'n bydrae tot die kerkmusiek te lewer, word toegelaat om in die erediens op te tree" (Kloppers 1997:304). Troskie (1992:46), tot in 1998 voorsitter van SAKOV, het in 1992 die situasie so beskryf:

"Elkeen wat 'n noot kan sing, of blaas, of 'n kitaar kan vashou, al is dit hoe skeef, vals en onbeholpe, word al te **maklik toegelaat om hul musikale onkunde in die kerk ten toon te stel** ..... Besef mense nie dat dit 'n lang opleiding en harde oefen verg voor jy 'n instrument in die openbaar durf bespeel of solosang durf lewer nie? Al word dit hoe opreg gedoen - as dit nie afgerond en stilisties op 'n aanvaarbare peil aangebied word nie, is dit nie geskik vir die erediens nie.... Ek bevraagteken nie hierdie musiekmakers se opregte bedoelings nie - bloot **die lae peil van hulle musiekmaak**³⁸ in die erediens en die onvanpaste styl van die musiek".

Oral waar individue en groepe die gemeentesang oorneem met liedere wat vreemd is aan 'n kerk se eie aard, liedere buite die amptelike bundels om, word die gemeente (bv as die jeug nie die

---

³⁷ Wag daar dalk 'n ander scenario op ons? Iets soos die volgende: "Die dominee is, soos die res van die kerkgangers, geklee in sy jeans en kondig aan: "Nou okay, mense, ons eerste song is nommer 44 en hy is sommer 'n rêrige lewendige ene, so ek wil hê julle moet laat waai. Is julle reg, boys?", vra die dominee oor sy skouer aan die "Holy Joe Combo", die orkes met die groot tromme en die kwaai kitare, lekker ingerig in die ruimte waar eens die groot ou pyporrel gestaan het. Die "band" is reg, die dominee sê: "Nou maar righto! A-one, a-two, a-one-two-three, go!" (Van der Merwe 1995:4).

³⁸ Lae pyl van musiekmaak van goedgekeurde liedbundels (sowel as van kontemporêre liedere) binne die erediens asook buite die erediens.

oggenddienste bywoon nie) tot swye gebring³⁹ ... Die **individu of kleingroep** (drukgroep?) se 'uitvoering' staan dikwels **self meer in die sentrum as Christus** wat verkondig (moet) word. "Vir dié individue en groepe is eietydse musiek dikwels net dié wat met 'n sterk 'beat', 'boosted bass' of swaar sintetiese klank wat oor 'n 'speaker' 'gemike' word!⁴⁰ Dit wil voorkom asof 'eietyds'⁴¹ net dít sou wees wat oor die laaste paar jaar uit 'begeesterde individue' ontstaan het, sodat alle 'tradisionele' gemeenteliedere wat die geloof van die (geloofs) *gemeenskap* verklank, as uitgedien beskou word" (Kloppers 1997:305).

Oor die aanvaarbaarheid van die mens se musiek vir God, sal daar by kontemporêres en puriste baie meer beskeidenheid moet kom. Die vraag sal altyd gevra moet word: Is Amos 5:23 "Gee pad voor My met die rumoer van jou gesing; Ek wil nie jou harpmusiek hoor nie!"⁴² nie dalk op ons (nie in die eerste hulle nie, maar ons)

---

³⁹ Is die gemeente in die Middeleeue nie in die Rooms Katolieke Kerk tot swye gebring sodat alleen die "professionals" die sang en musiek kon doen nie? Het die voorsangers en orkes met die "mikes" nie nou die "professionals" geword nie? Herhaal die geskiedenis hom nie hier weer self nie?

⁴⁰ Prof Roelof Temmingh praat van die onbewiste 'koningskap' van die *luidspreker* (1993:17).

⁴¹ Volgens Temmingh is hierdie "'eietydse musiek' waarna die kerk se jongmense hunker ... in baie gevalle allermens 'eietyds'. Die meerderheid van hierdie musiek kom uit een van die mees oppervlakkige skeppingsperiodes in die Protestantse kerkmusiek-geskiedenis. Dit is die goedbedoelde produkte van minderwaardige 'komponiste' van so 'n honderd of wat jaar gelede; produkte wat stilisties arm en tegnies onvoorbeeldig is" (1993:17).

⁴² Amos 6:5 "Julle maak **liedjies vir die harpe**, julle dink hulle vir **musiekinstrumente** uit soos Dawid, ⁶julle drink wyn uit offerkomme en salf julle met uitsoekolie, maar oor die vernietiging van Josef bekommer julle julle nie. ⁷Daarom sal julle nou weggevoer word op die voorpunt van die ballinge. Die tyd is verby dat hulle uitgelate lê en feesvier".

van toepassing nie?

Almal, puriste en "progressiewes" moet met 'n werklik oop gemoed opnuut soek na die wil van God. Niemand word van hierdie moeilike oefening vrygestel nie. Hillert (1978:249) skryf:

"Nothing better can be expected than the kind of traditionless music for traditionless worship that has characterized some of the church's music making..... Innovation has no value for its own sake but is significant and meaningful only when it is rooted directly in a real tradition - and in a profound understanding of an appreciation of that tradition. Without tradition there is nothing to be innovative about".

Wanneer die amptelike liedereboeke nie die vertrekpunt is nie, kry ons die situasie soos hierbo deur Hillert beskryf. Sonder tradisie is daar nie juis iets wat vernuwe kan word nie.

Die blote verklaring van **eietydse/kontemporêre musiek** (nie musiek uit die amptelike kerkliedbundels nie) tot 'kerklike' gestaltes (soos Winter en andere bepleit), beteken nie die integrering daarvan in die *ecclesia visibilis* nie.

9.1.4 Die invloed van die moderne, sekulêre musiek op Joodse, Roomse en Christelike liedere

Musiek het die sondebok (*scapegoat*) geword vir alles wat verkeerd gaan in die kerk, bv swak kerkbywoning, swak deelname van lidmate aan die erediens, ens. "From such critiques, it quickly follows that we ought to **change the music** so it will sound like what the average person is used to hearing on radio and television ..." (Adler 1992:290).

Om te begryp wat op die oomblik in Suid-Afrika se kerkmusiek aan die gang is, is dit nodig om net vlugtig te kyk na wat elders in die wêreld, hierdie "global village", gebeur.⁴³ Die invloed op

⁴³

Soos elders aangetoon kan Suid-Afrika se kerkmusiek nie los gesien word van dit wat deesdae in die wêreld

die Joodse, Roomse, en Christelike kerkmusiek word korliks bespreek.

9.1.4.1 Die invloed op Joodse musiek

Adler beskryf hoedat die Jode sedert 1960 teruggegaan het na die **Sinagogale tradisies** - "especially its music - for fear of losing 'Jewish identity'. Their educational programs have therefore focussed more and more on 'tradition', not necessarily 'tradition as it was, but tradition as we imagine it to have been (1992:294).

Adler (1992:297) gaan voort en sê dat **sinagoge musiek vandag** geval het in die hande van: "the 'new traditional composers' who write in a popular style that is **pseudo-Jewish, pseudo-pop-American, and pseudo Israeli**. These composers are believed because their styles offends no one, challenges no one, and is easy to perform ...".

9.1.4.2 Die invloed op Roomse en Christelike liedere

Die **Rooms Katolieke kerk** het sedert Vatikaan 11, in 'n groot mate sy **musikaal-liturgiese tradisie** prysgegee. Winter (1992) het baie navorsing oor hierdie onderwerp gedoen en word redelik breedvoerig en sonder veel onderbrekings, aangehaal.

"... a whole **new sound resonates from the catholic church in America**: the sound of people singing - in choirs, in the pews, in ad hoc or more permanent groups dedicated to a less formal style or repertory; the sound of hymn, psalm, chant, song antiphon, and **acclamation in the language of the people, spontaneously composed or classically constructed .... the sound of full-bodied organ and steel-string guitar, of keyboard, woodwind, percussion, and brass; the sound of rhythmic clapping,**

---

gebeur nie.

of a community of believers come to life and open to making music" [(Winter 1992:150), my kursivering].

Volgens Winter word hierdie musiek "the music the people 'like to sing'" nie noodwendig in gesange of in "missalettes" (Roomse misliedere) gevind nie.⁴⁴ Die tradisionele Roomse en Christelike kerkmusiek was so rigied en so ver verwyder van die daaglikse realiteite, dat kontemporêre gemeentesang, 'n liturgiese noodsaaklikheid geword het.

Die onderlinge verskille tussen Rooms-Katolieke en Protestantse musiek is ook nie meer so groot nie. Faktore wat hierin 'n rol gespeel het is opvoedkunde, huwelike oor kerkgrense heen en die deelname aan ekumeniese programme. "One result has been a **substantial sharing of one anothers's music**" (Winter 1992:150-161).

Besluite oor wat en hoe mense gaan sing, is nie alleen op liturgiese kriteria gebaseer nie, maar ook op sosiologiese realiteite. "**Pluralism and heterogeneity are found not only between parishes, but also within the same parish, and music inevitably reflects these differences. It also can not be denied that sociological diversity often means pluriform perspectives on music expressed**, not only in terms of genre and style, but often as a preferential bias toward either traditional heritage or contemporary innovations" (Winter 1992:157). Verder meen sy dat **beide standpunte** steun by die institusionele kerk kry wanneer aan die een kant gesê word: "**only the best for God**" en aan die ander kant: "**music 'of and for the people'**" (1992:157).

44

Die kontemporêre liedere wat die NG Kerk se jongmense wil sing, word ook nie in amptelike Gesangboeke gevind nie en is 'n seleksie uit verskillende boeke en in baie gevalle afdrucke van afdrucke.

Die generasie, (nou so 30-40 jaar oud), wat Bob Dylan⁴⁵ en 'n horde ander **sekulêre komponiste gekanoniseer** het **"should not deny the youth of today their own secular/sacred songs. Today's sound is the sound not exclusively, but certainly, of a chaotic world - loud, intense, rhythmic, with a hard, driving beat. And some of the texts are acceptable(!). Our youth are questioning our supposedly more enlightened understanding of *musica sacra* and challenging our definitions of sacred and secular song** [(Winter 1992:163), my kursivering].

Winter is daarvan oortuig dat ons **die onderskeid tussen "sacred and the secular needs" moet uitwis**. In 'n voetnota sluit sy die name in van sangers en groepe wie se musiek meer is as net vermaak.

Kloppers (1997:302)⁴⁶ vervolg: "These are .... Bob Dylan, Paul Simon ..... and Ladysmith Mambazo. It becomes clear that she (she = Winter) sees the **church's function merely as being active in the world to bring about social change**, and that we must **sing and play together** in order to bring about a radical realignment of priorities and programs. As such, music becomes 'indeed an agent of **revolution**'".

"The church must learn to **integrate its experience of the world into the core of its sung and prayer and praise...** A propensity

---

⁴⁵ Volgens "Die Beeld" van 2 Junie 1979 sê Anton Goosen, soos aangehaal deur Steyn (1979:73) "Om Dylan se rol as poëtiese musikus en sy invloed op die musiek-Renaissance te bespreek, verg letterlik boekdele ... Maar dan net dit: geen ander rock-kunstenaar het soveel vermag soos Dylan nie".

⁴⁶ Kloppers het haar **Excursion: The influence of a secular age on the music in Jewish and Roman Catholic worship**, 'n deel van haar proefskrif (1997:296-303) in Engels geskryf.

to focus on other-worldly emphases; an **avoidance**⁴⁷ of **current issues and idioms**,⁴⁸ notably in liturgical texts, exclusive language, images and practices: these **are no longer acceptable in an institution that defines itself in terms of its people ...** Those committed to justice ... feel that music is an agent of social change ... What we sing is what we will become" [(Winter 1992:167/8), my kursivering].

'n Slotgedagte van Winter oor die bewaring van ons kultiese tradisies is dat die kerklied nie 'n sekere/spesifieke styl verg nie: "We must **learn to worry less about preserving the cult and our cultic traditions** and more about affirming channels for God's word to permeate our culture ... The capacity to create truly sacramental music that liberates, integrates, and transforms individuals and society is a God-given gift ... It belongs to **no single culture, nor does it require a particular style**. When the **song is the individuals best effort**, when the **singing is the community's best effort**, then the **best is still given to God**" [(1992:170/1), my kursivering].

9.1.5 Die kerklied en kitsch

Waar die woord "**Kitsch**" vandaan kom, weet niemand met sekerheid nie. Ruhbach (1964:457) verklaar dat die woord "verkitschen" in die Beierse⁴⁹ streektaal voorkom en dui op die prentjieposkaarte van swak gehalte, "meestal waardeloos, ... 'n produk wat die ongevormde smaak aanspreek" (Hahne 1991:151) - teen 'n **goedkoop**

---

⁴⁷ Volgens Huisamen (1997:16) word oa etiese, sosiale, bewarings en ekologiese kwessies nie in die 1978-AGB aangespreek nie - dit word vermy.

⁴⁸ Huisamen (1997:16) is daarvan oortuig dat die 1978-AGB uit pas is met die moderne tyd. Die idioom spreek nie meer die postmoderne mens aan nie.

⁴⁹ Kloppers meen dat die uitdrukking *kitsch* het sowat honderd jaar gelede in Duitsland ontstaan (1997:306).

prys (Van der Merwe 1995:9).⁵⁰ "Kitsch"⁵¹ is 'n term wat minderwaardige kuns, onegte kuns, namaakkuns aandui (Bosman, 1984:960)⁵².

Kitsch dui op 'n **pretensie van goeie gehalte**, maar in werklikheid minderwaardige kwaliteit. Kitsch bevat 'n **element van valsheid**. Hier word byvoorbeeld gedink aan plastiek kunsblomme,⁵³ plastiekdoods-kiste, laaghout meubels, klatergoud (fool's gold), nagmaakte pêrels, gekke paradys (fool's paradise), ens, val in hierdie kategorie.

Die kitsch-probleem word egter moeiliker wanneer die 1999-model Mercedes Benz, E 240, se ronde hoofligte en sy stampers ("bumpers") van plastiek gemaak is, in plaas van glas en chroom onderskeidelik. Is die nuwe Mercedes dus kitsch?

Genetiese manupilasie (GM), die verbouing van vars vrugte en groente kan ook hier genoem word. Die vrugte en groente wat vandag geëet word is net nie meer dieselfde as tien jaar gelede nie. Met GM en hormoonmanupilasie word die wonderlikste opbrengste behaal maar is die voedsel nog gesond? Het ons nou

---

⁵⁰ Ds Johan van der Merwe is die skrywer van die artikel **"Kitsch" in die kerk? -oor vernuwing en vervlakking in ons Kerkmusiek** in *Vir die Musiekleier* 1995:4-10. Ds van der Merwe is sedert 1978 leraar van die NG Gemeente George. Hy was van 1972 tot 1978 leraar van die gemeente Vanstadensrivier.

⁵¹ Die **Oxford paperback dictionary** (1988) verklaar dit as "pretentiousness and lack of good taste in art". Volgens Hoenderdaal (1977:101vv) is eietydse kitsch geen volkskuns nie, maar "gedegradeerde kunstmusiek" 'n "slap aftreksel ... van de kunst van 100 jaar gelede."

⁵² Die benaming "kitsch" het ontstaan om kunswerke aan te dui wat gerig was op vakansiegangers en toeriste. Hierdie "kunswerke" is gelewer om vinnig en teen 'n billike prys te verkoop - verkitschen (Pross 1985:10).

⁵³ soos vir 'n begrafnis.

kitsch vrugte en groente?⁵⁴

Kitsch staan **apaties teenoor die akademiese, die berekende. Kitsch soek genot, opwinding, ontvlugting, dit wat verkry word sonder studie, sonder oefening, sonder inspanning.** Die **fundamentele norm** is die goedkeuring van **die massa.**

Vanuit die **skilderkuns** het die begrip kitsch wyer betekenis gekry. **Religieuse kitsch** vereenvoudig die lewe en die geloof tot **oppervlakkige gevoelserveringe**, vrome woorde en dit vermy die leed van die lewe en het 'n totale ontkenning van geloofstwyfel (Kloppers 1997:307).

Kitsch het te doen met byvoorbeeld die **massaproduksie⁵⁵ van grammofoonplate**, musiekkassetbande, CD's waar **kwaliiteit die knie buig voor die smaak van die verbruikers-massa**, "consumers". Deesdae is daar in SA 'n **onophoudelike stroom Afrikaanse trefferdeuntjies**, wat baie gou **stukkend gesing** word en wat dus nie die toets van die tyd kan deurstaan nie - kitsch, strooi (Van der Merwe 1995:9).

Kitsch kom helaas ook voor **in kerkmusiek**. Die **kerkkoor** wat vergeet dat hulle 'n dienende funksie in die erediens het en dan 'n uitvoering lewer om die aandag op hulself te vestig, is besig met kitsch. Die **orrelis** wat nie daarop ingestel is om die regte

---

⁵⁴ "As die GM-produkte eers in die natuur vrygelaat is, is daar ... geen manier om dit te herroep nie. Die stuifmeel sal deur wind en voëls versprei en kruisteling veroorsaak. Só sal geen boer met 'n soortgelyke gewas in die omgewing kan verseker dat sy produkte nie deur GM geraak is nie" (Naweek-Beeld 6 November 1999:5).

⁵⁵ Strydom sê dat "kitsch" die vrug is van die massakultuur (1991:389). Kitsch wil die deursnee-smaak bevredig en streef daarom na laevlak standaardisasie.

atmosfeer van aanbidding te help skep nie, maar die aandag op sy/haar vermoë wil vestig, is besig met kitsch. Die orrelis wat onnoukeurige orrelspel⁵⁶ lewer, week na week dieselfde "stukkies" speel, nootdrukfoute maak agv te min oefen, ens. Die **digter** wat nie genoeg moeite gedoen het met die woorde van die lied nie en daarom gekies het **om kerklike clichés of niksseggende frases vol mooi klanke te gebruik**, 'n lied met **stoplappe**, skep kitsch. Kitsch in die kerklied en in kerkmusiek is 'n aanduiding van **luiheid** en/of die **afwesigheid van werklike kerkmusikaliteit**.

Kan ons dan, indien dit in die erediens werklik om die verering van God gaan en nie in die eerste plek om wat vir onself strelend en lekker is nie, **die eis van kwaliteit ter syde stel**? Die **eenvoudige, singbare kerklied van goeie gehalte** sal normaalweg nie sonder baie sweet en selfs baie geboortepyne ("labour") aan die kerk gegee word nie.

Kitsch is presies die teenoorgestelde van dit wat Fil 4:8 sê:

"...alles wat waar is, alles wat edel is, alles wat rein is, alles wat mooi is, alles wat prysenswaardig is .... daarop moet julle julle gedagtes rig".⁵⁷

Wat 'n **individu in sy binnekamer** of in die tuin neurie of sing en as sy lof aan die Here gee, is sy saak en dit kan hy ook alleen volgens sy eie vermoë doen. **Maar vir die erediens** is almal se vermoëns of gebrek daaraan, almal se persoonlike smake en voorkeure onderworpe aan die feit dat hulle die gemeente van die Here is wat daar voor God se aangesig byeen is om in opregtheid van hart Hom te aanbid. Hier **mag ons nie bewustelik**

---

⁵⁶ "nevermind" speel.

⁵⁷ Die Boodskap, die Nuwe Testament in Hedendaagse Afrikaans omskryf Fil 4:8 soos volg: **"Dink aan dit wat vir God saakmaak, dinge wat ordentlik en reg is, dinge waaraan God sal dink en van sal hou, dinge wat God sal sê goed is"** .

slordig en lui wees nie. Hier mag ons nie wat minderwaardig is, voorhou as die beste waartoe ons in staat is nie. Hier mag ons nie die behoefte aan **eenvoud as verskoning aanvoer vir swak gehalte** of ook soek om mense te beïndruk nie. Hier geld die eis van **stylvolle eenvoud**, van singbare kerkliedere met murg, wat inslag by almal vind, maar nie wil meeding met sekulêre trefferparades nie. Hier is daar ook nie plek vir enigiets wat vals is nie (Van der Merwe 1995:10).⁵⁸

Die kerklied se teks moet **so 'n seggingskrag** hê dat 'n mens dit nog **steeds met vreugde kan sing**, selfs wanneer 'n mens **dit lank reeds ken**. "Hier lê ook die groot geleentheid vir die kerk, omdat dit een van die min terreine in die samelewing is waar musiek sonder 'kommersialiseringsdwang' beoefen kan word" (Kloppers 1997:308).

Josuttis toon aan dat die pogings tot **radikale modernisering**, wat al jare lank duur, om die **erediensvorme te verander ten einde die aantreklikheid van die erediens te verhoog**, 'n illusie blyk te gewees het. Volgens Prof Chris Botha, kerkhistorikus, wat in September/Oktobre 1999 in oa Switserland op toer was, het Siegfried Fietz se "Christelike popkonsert" tien jaar gelede duisende mense getrek. Vyf jaar later het die helfte minder mense opgedaag by 'n opvolg "Christelike popkonsert" en in 1999 was die opkoms teleurstellend, slegs 'n paar honderd.

Volgens Teichman (1992:67) **is daar in Duitsland 'n duidelike**

---

⁵⁸

Van der Merwe sluit sy artikel af met 'n gebed:

"O Heer, bevry ons van alles wat vals en onedel en lui en smaakloos is. Laat ons almal betrokke bly en daarna streef om God en die gemeente so bekwaam as moontlik, so heelhartig as moontlik te dien.

'...wie, wie verdien ons loflied meer as Hy?'"
(Ges 191:6).

terugbeweeg na die tradisionele erediens met die 'gewone' musiek waar te neem.

Probleme met kerklike kitsch (dit is popmusiek in kerke, sogenaamde kontemporêre kerkliedere, swak kerkliedere, ens) "kan tot gevolg hê dat 'n mens in reaksie sou wou teruggryp na vaste, outoritêre sekerhede, waar bo-tydelike waarhede geponeer en afgedwing kan word. In 'n post-modernistiese leefwêreld word so 'n houding egter gewoon nie meer aanvaar nie (Vergelyk Adam 1995:22).⁵⁹

"'n Uitweg moet dus gevind word om nie-outoritêr en akkommoderend, nie-eksklusief, maar pluralisties, nie-elitisties, maar met inagneming van die 'gewone lidmaat' se verwysings-raamwerk en bevattingsvermoë, te werk te gaan en nog steeds in hierdie wêreld van kitsch, nabootsing en 'ingeblikte klank' nuwe moontlikhede vir liturgiese sang te ontwikkel wat as egte kommunikatiewe handeling, geloofshandeling, kan funksioneer en waarbinne die gelowiges tot 'n egte ontmoeting met mekaar en met die lewende Here kan kom" (Kloppers 1997:309, 310).

Alle **massakultuur**, '**wegwerpkultuur**'⁶⁰ is kitsch. Hieronder moet die **massa geestelike liedjies** ook gereken word (Strydom 1991:397).

9.1.6 'n Analogie tussen die kerklied en argitektuur: perspektiewe vanuit die postmodernisme

Perspektiewe vanuit die postmodernistiese argitektuur bied interessante analogieë wat **as verklaring kan dien** vir dít wat ten opsigte van die kerklied aan die gebeur is. In die gees van die

---

⁵⁹ Postmodernisme staan 'n antitotalitêre houding voor.

⁶⁰ In Engels word daar gepraat van "**disposable culture**" (Mitchell 1978:141, 147).

modernisme is in die argitektuur **alle klem op die funksionele** aspek geplaas. Die **modernisme** was 'n **reaksie op die oordad en historisme** van die negentiende eeu. Vir die modernisme het **Griekse kolomme, Romaanse boë en ander historiese verwysings** geen betekenis en bo alles, *geen funksie gehad nie*. Die **klem** het geval op die **suiwer funksionele, gestroopte argitektuur** van die Bauhaus-groep, met die klem op die **leuse: minder is meer**. Hierdie **ideaal is uitgebrei** na alle ontwerpe vir meubels, gebruiksartikels, ens. Volgens Kloppers (1997:311) het **Le Corbusier** in 1925 met sy sogenaamde Voisin-plan as ideaal gehad om 'n groot deel van **Parys te sloop** en die **krom straatjies, kafees en Beaux Arts strukture te vervang** met reguit snelweë en massiewe argitektoniese 'blokke'. **Walter Gropius** het sy studente geleer: *begin van voor-af* (vgl Venturi 1966/1972).

Hierdie **argitektoniese modegier** was gelukkig van verbygaande aard. Die streng geometriese vorm het weer plek gemaak vir versierings. **'Less is more'** het geword **'less is bore'** (vgl Venturi 1972). In die postmodernistiese boustyl is Griekse pilare en Romaanse boë weer **terug(!)** en is die postmodernistiese argitektuur 'n poging om 'n **soort intieme verhouding met die verlede** te vind. In die postmodernistiese argitektuur word die moontlikhede van die verlede weer ontdek (vgl Norberg-Schulz 1963; Klotz 1988).

Wanneer die **analogie tussen kerkmusiek en argitektuur** verder gevoer word, ontstaan die vraag waar die kerkmusiek sigself tans bevind - in die modernisme of die postmodernisme? "Die musiek wat spesifiek die stempel *modern* dra, was nog nooit die musiek van die erediens nie. Die musiek van die *moderniste* - *Stravinsky, Schoenberg, Cage* - is en word nie in die erediens gehoor nie" (Kloppers 1997:312).

Die erediens word egter voortdurend aan dieselfde eis vanuit die *modernisme* onderwerp as dié waaraan die argitektuur onderwerp was: kerkmusiek en die kerklied **moet gestroop word**, alledaags, maklik, eenvoudig en **ten alle koste tog verstaanbaar** gemaak word - tot vir die heel eenvoudigste en mins ontwikkelde. Só word die erediens en die erediensmusiek daarmee saam, die vermoë tot simbolisering ontnem. Dít was nie wat Calvyn bedoel het met die Rooms Katolieke Kerk se kuns nie (Rigdon 1987:54, 55). Die oordaad was te erg.

Die postmodernisme in die argitektuur is egter 'n spieël van die verlange na dit waaraan die eietydse mens **ten diepste 'n behoefte** het; **historiese binding, egte gevoel, simbole**, ens.

Op die oomblik is daar in verantwoordelike kerkmusikale en himnologiese kringe 'n **herwaardering** van sommige van die negentiende-eeuse musiek (Marti 1994:107). "Dit beteken ook 'n heropname van liedere wat in die tyd van die modernisme kategoriees afgewys is. Die postmodernisme bied dus die moontlikheid tot 'n veel wyer ervaringsveld, wat 'n wyer liedskat en diversiteit van musiekvorme en idiome wat náás mekaar kan bestaan, tot gevolg kan hê .... dat in één erediens die tradisionele náás die eietydse kan staan".

"Die **begrafnisdiens** van **prinses Diana** in die Westminster Abdy gedurende September 1997, was 'n uitstekende voorbeeld van 'n erediens met 'n post-modernistiese inslag, waar die eietydse en die tradisionele ten opsigte van die musikale ... in balans naas mekaar geplaas is" (Kloppers 1997:316).⁶¹

---

⁶¹ Sou Elton John se lied vir die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika aanvaarbaar gewees het? Die teks, die melodie, die begeleiding, die taal, die geskiedenis/herkoms van die lied?

9.2 Stemme vir hervorming

9.2.1 CJA Vos

Vos⁶² in *Hoe lieflik is u woning*, laat sy stem hoor ten gunste van hervorming (terug na die Woord toe) wat die kerklied betref.

9.2.1.1 Die erediens en die kerklied

Vir Vos is die **hoogste geluk** wat mense kan ervaar **om die Here te prys** (1997:1). Dit gebeur **in die erediens - saam met die skare gelowiges**. "Daarom roep ons deur die eeue in ons sange, toesange en teensange op Hom die groot hosannas" [(1997:2); vergelyk Opperman 1984:82].

Die **erediens is die plek** waar die heil gevier word.⁶³ Vos haal TT Cloete se omdigting van Psalm 84⁶⁴ aan.

9.2.1.2 Liggaamlikheid in die erediens en kerklied

Vos het ruimte dat mense **in die erediens "in hulle totaliteit kan handel**. In hierdie verband word daar gedink aan **liggaamlike**,

⁶² Prof CJA Vos is sedert 1989 professor in Praktiese Teologie by die Teologiese Fakulteit (Afd B) aan die Universiteit van Pretoria.

⁶³ Viering is per definisie 'n gemeenskapsgebeure. Celebrare in Latyn beteken "om te vier", om te verheerlik, te herdenk. Oorspronklik het dit beteken "om in groot getalle te besoek"; *celebratio* beteken dan 'n vergadering wat druk besoek word, 'n feestelike viering (Vos 1997:8).

⁶⁴ **Hoe lieflik is u woning**

Hoe lief het ek u woning, Heer.
 Ek wil U in u tempel eer.
 Ek smag na U met sterk verlange.
 Met daardie mense gaan dit goed
 wat in u tempel U ontmoet
 en U daar prys met lofgesange.
 Ek sal my lof met jubeling
 aan U wat waarlik lewe, bring.
 TT Cloete

geestelike en simboliese handelinge (Vos 1997:9).

In die lig van die groot rol wat die **opheffing van hande**⁶⁵ in die ou Nabye Ooste, in die Ou Testamenties-Joodse en Hellenistiese wêreld en veral in die vroeë kerkgeskiedenis (vergelyk Stander 1994:2, 3) gespeel het, aanvaar Vos dat opheffing van hande⁶⁶ vir die Nuwe-Testamentiese Christene geensins iets vreemds⁶⁷ was nie.

Christene het **aanvanklik tydens byeenkomste gedans**. Die dans het in kerke al hoe meer teenkanting gekry [(Vos 1997:72); vergelyk Stander 1994:5].

Vir Vos is dit duidelik dat die Nuwe Testament nie enige **direkte of selfs indirekte voorskrifte** gee oor wat Christene se liggaamshouding⁶⁸ tydens lofprysing moet wees nie. Die Nuwe Testament verskil in hierdie opsig van die kerkvaders wat by geleentheid wel voorskrifte gegee het. "Dit gaan vir die Nuwe-Testamentiese skrywers soos vir Jesus self, om iets veel diepers,

⁶⁵ Vos (1997:71) herinner ons daaraan dat "die rede waarom mense hul hande in die Vroeë Kerk opgehef het wanneer hulle gebid het, was omdat dit vir hulle die simbool was van Jesus se houding aan die kruis"

⁶⁶ Die enigste verwysing na die opheffing van hande (Trommius, sj:555) in die **Nuwe Testamentiese kerk** kry ons in 1 Tim 2:8. "Ek wil dus hê dat die mans by elke plek van samekoms met 'n skoon gewete hande in gebed tot God moet ophef, vry van onmin en twis". Hoe durf die Gereformeerde kerke toelaat dat die Charismate en Pinkstermense hierdie simboliek vir hulle alleen toe-eien? Of het die Gereformeerde kerke hierdie simbool sommer maar net afgestaan? Het die **hande ophef tydens sang** enigsins 'n ander simboliek as **hande ophef tydens gebed**?

⁶⁷ Die tollenaar van Luk 18:13, daarenteen, het dit egter nie gewaag om selfs sy oë na die hemel op te hef nie, laat staan nog sy hande (Vos 1997:80; vergelyk Du Toit 1994:271).

⁶⁸ Barnard is van mening dat die liggaam, sy betrokkenheid en sy beweging in ons eredienste onderbeklemtoon is (1995:218-232).

naamlik om die hartsingesteldheid wat alle vorms van liggaamstaal behoort te bepaal" (1997:80, 81).

"Deur die lied⁶⁹ leef die gemeente aktief in die erediens mee. In die **reformatoriese tradisie is die gemeentesang 'n inleiding tot die aktiewe deelname van die gemeente**" (Vos 1997:231)⁷⁰.

9.2.1.3 Die **Qumran-ontdekking** en ander liedere (Psalms)

Die **Qumran-ontdekking** ontlok 'n fyn waarneming van Vos. "'n Psalmrol van Qumran bevat verskeie liedere wat **nie** in die Bybelse versameling ingesluit was nie" (1997:35). Reeds baie vroeg **in die geskiedenis** was daar al mense wat **ander liedere** as die kanon, **ander liedere** as die amptelik-goedgekeurde liedere gesing het! "**Daar is niks nuuts in hierdie wêreld nie**" sê die Prediker in 1:9.

9.2.2 **WML Strydom**

9.2.2.1 **Die kerklied en hervorming**

In **Strydom**⁷¹ se proefskrif "**Liturgiese sang in diens van die**

---

⁶⁹ Barnard sê tereg: "Wie sal ooit die krag en betekenis kan peil van die lewende kerklied wat deur die gemeente as geheel uit volle bors gesing word! Dit is soos 'n magtige stroom wat besiel, dit is 'n krag wat opbou en versterk, dit is die vleuels wat ons gees dra na God. Van die liedere van Ambrosius, Luther en Wesley het groter invloed uitgegaan as van hul preke en van dié van baie van hulle tydgenote" (Barnard 1981:603).

⁷⁰ Josuttis praat van die "preparatiewe funksie van gemeentesang" (1991:204).

⁷¹ Dr WML Strydom het 'n lang akademiese loopbaan waartydens verskeie publikasies die lig gesien het. Hy was bv lid van vier toonaangewende internasionale vakkundige verenigings, vyf nasionale vakverenigings en hy het by verskeie internasionale kongresse referate gelewer. Op 5 September 1998 is die erelidmaatskap van SAKOV hom aangebied. Vir jarelank het hy onbaatsugtige werk gedoen ter bevordering van

vernuwing van die gereformeerde erediens" is hy 'n duidelike stem vir hervorming. Die kerk van Christus (en die kerklied by name) is altyd onderhewig aan hervorming en vernuwing - *ecclesia reformata semper reformanda*⁷². Die kerk van Jesus Christus is nie 'n statiese en onveranderlike grootheid nie⁷³ en sy **liedere** kan en mag nooit staties wees nie.

Die NT noem die kerk die liggaam van Christus wat beteken dat die kerk 'n **lewende organisme** is. Hierdie benaming "veronderstel dus voortdurende, dinamiese groei 'na Christus toe'" (Strydom 1991:1).

Vir Strydom (1991:1) is dit "dus nie vreemd nie dat die oproep tot **vernuwing**⁷⁴ (nuutheid van denke en lewe) soos 'n refrein deur

---

die Afrikaanse Protestantse kerkmusiek. Hy was oa lid van die Algemene Kommissie van die Erediens van die NG Kerk, die Psalm- en Gesangekommissies, en het op die Hoofbestuur van SAKOV gedien. "Hy is ongetwyfeld Suid-Afrika se voorste himnoloog" [(Kruger 1998:62). Hierdie aanhaling kom uit die Notule van die algemene Jaarvergadering gehou op 5 September 1998 in die Orrelsaal van die Konservatorium, Potchefstroomse Universiteit vir CHO. Na alle waarskynlikheid is die notule deur die sekretaresse, dr Daleen Kruger, opgestel].

⁷² Huisamen stel dit op 'n duidelike wyse: "Hierdie reël geld ook vir die kerklied indien dit enigsins wil kwalifiseer as *canticum novum*" (1994:38).

⁷³ Vergelyk Laubscher 1987:57.

⁷⁴ Vernuwing is die proses om iets te herstel of te restoureer. Volgens Odendal (1979:1258a) is vernuwing: "hernuwing, restourasie, nuutmaking; herstelling, opknapping sodat dit lyk asof dit nuut is". In die liturgie sal "vernuwing" die herstel of restourasie van die bestaande liturgie beteken. Binne 'n bepaalde teologiese perspektief (Gereformeerd, Luthers, Katoliek, Anglikaans, Pinkster ens) word teruggegryp na die oorspronklike liturgie, lieder, gebruike, ens, wat dan in 'n moderne of nuwe idioom geplaas word. Vernuwing is méér as die blote herwaarderling en bewaring van die oue, die tradisionele, méér as blote restourasie: die

die briewe van Paulus na die vroeë kerk toe gekom het nie en steeds kom na die kerk van vandag" (Rom 6:4; 12:2; Ef 4:23, 24; Kol 3:10).⁷⁵

Hierdie lewende organisme (die kerk) het dwarsdeur die geskiedenis (soms in 'n mindere mate en soms in 'n meerdere mate) die spanning van konstantheid en variasie, van stabiliteit en veranderlikheid - ook wat die kerklied betref⁷⁶ ervaar. Die kerk moet al meer **nuut** word soos wat hy reeds in Christus is. Dit impliseer 'n **volgehoue proses van groei en vernuwing**.⁷⁷ Die bekende Gereformeerde Hervormingsslagspreuk **ecclesia reformata semper reformanda** moet in die lig van hierdie Nuwe Testamentiese tekste verstaan word en voortdurend op "kerkvernuwing en liturgievernuwing" (Strydom 1991:2) van toepassing gemaak word.

Wanneer 'n kerk wil vernuwe sal sy liturgie, waarvan die kerklied

---

opknapping, op datum bring van die oue of die bestaande; méér ook as die blote herstel van die oue, wat intussen in onbruik geraak het (vgl Barnard 1989:30, Laubscher 1987:58).

⁷⁵ Rom 6:4 Deur die doop is ons immers saam met Hom in sy dood begrawe, sodat, soos Christus deur die wonderbaarlike magsdaad van die Vader uit die dood opgewek is, ons ook so 'n nuwe lewe kan lei.

Rom 12:2 Julle moenie aan hierdie sondige wêreld gelyk word nie, maar laat God julle verander deur julle denke te vernuwe.

Ef 4:23 Julle gees en gedagtes moet nuut word; ²⁴lewe as nuwe mense wat as die beeld van God geskep is.

Kol 3:10 en leef nou die lewe van die nuwe mens, wat al hoe meer vernuwe word na die beeld van sy Skepper en tot die volle kennis van God.

⁷⁶ Die kerk is tegelykertyd instituut (instelling van God) en organisme (vgl Laubscher 1987:57).

⁷⁷ Laubscher (1987:60) praat van 'n "duratiewe bekering". Duratiewe bekering is gelyk aan duratiewe vernuwing.

'n inherente deel vorm, moet vernuwe.⁷⁸ Vernuwing⁷⁹ is 'n wesenlike deel van die erediens. "Erediensvernuwing impliseer die hart-grondige bekering (**metanoia**) van die gemeente" (Strydom 1991:2).⁸⁰

Die kerk sal **nooit kan sê dat hy klaar vernuwe** het nie,⁸¹ - ook nie wat die kerklied aanbetref nie en dat die einde van die pad in sig is of bereik is nie. **Vernuwingswerk sal moet voortgaan,**⁸² meer en meer reformeer na dit wat God vir die kerk bedoel het om te wees.

Die **nuwe samelewing**, met sy nuwe musiek, maak liturgiese

---

⁷⁸ Die woord "vernuwing" is ongelukkig in die nuwe Suid-Afrika nie sonder konnotasies nie. Daar is heelwat lidmate, kerkraadslede en predikante wat viervoet vassteek wanneer daar oor erediens-vernuwing en veral oor sangvernuwing gepraat word. Daar is 'n diep gewortelde vrees dat vernuwing niks anders impliseer as 'n totale wegdoen van die tradisionele. Huisamen stel dit egter onomwonde: "Niks kan verder van die waarheid wees nie. Vernuwing in die kerk sluit nie noodwendig die tradisionele uit nie, maar wel in. Vernuwing is nie 'n verandering van ons eie gereformeerde identiteit nie, maar 'n verryking daarvan ..... musiek- en sangvernuwing, lofprysing en aanbidding gaan nie die kerk van sy tradisionele erfenis beroof nie, maar wel ... verryk" (Huisamen 1997:12, 13).

⁷⁹ Barnard (1988:34) het gesê: "Alleen nuwe mense en 'n nuwe gemeente kan 'n vernude, lewende erediens hou".

⁸⁰ die lidmate én die voorgangers.

⁸¹ Charles H Spurgeon (soos aangehaal deur Ozroveh 1995:16 Januarie) het gesê: "Elke geslag het vernuwing dringend nodig".

⁸² As Louw (1984:85) in 'n ander verband sê dat vernuwing heelwat meer gaan verg as "aanpassings in die bepalinge van die sinodes", geld dié opmerking ook vir die kerklied. "Nuwe metodes sal geen wesenlike verandering daarstel nie. Vernuwing in die kerk kom slegs deur vernuwing in die harte van die lidmate" [(86). Lekkerkerker sê: "niet de struktuur, maar de mens moet vernieuwd worden" (1971:212).

vernuwing, nuwe kerkliedere⁸³ nodig. Die feit van die nuwe samelewing word vandag vry algemeen aanvaar. Die nuwe samelewing het nuwe eise aan die kerk, bv

- * Dat **gemeentelike aktiwiteite op almal gerig** moet word, nie net op die binnekring nie [(Strydom 1991:7), vergelyk ook Boshoff 1990:15].
- * "Die **noodsaak van vernuwing** word telkens onderstreep, maar terselfdertyd word **die onontbeerlikheid van 'n verantwoorde, gebalanseerde benadering** van erediensvernuwing onderstreep" (Strydom 1991:15).⁸⁴ Verder waarsku teen die afspeel van die nuwe teen die tradisionele en die bestaande: "'n Ywer om vernuwing hef ... nie die spanning tussen vernuwing en bewaring op nie. Die spanning moet deur 'n balans in ewewig gehou word [(Strydom 1991:16); vergelyk Vos 1990:210, Barnard 1981:581-605; 1986:362-374; 1985:26-30; Müller 1990a:35-44].⁸⁵
- * Strydom sê dat dit duidelik is dat die liturgie **nie die deure kan oopgooi** vir alles wat vir (nuwe) **eietydse kuns** deurgaen nie. Die kerk staan onder geen verpligting om summier en onkrities alle kontemporêre kunspogings (en dus ook alle vorms van "geestelike musiek"⁸⁶) toegang tot die erediens te gee nie (1991:367).

---

⁸³ Strydom publiseer in 1994 *Sing nuwe sange, nuutgebore*. Ongelukkig het Strydom self nog nie volgens publikasies "nuwe sange, nuutgebore", aan die kerk en die Koninkryk gelewer nie.

Spencer (1995) sluit by Strydom aan en skryf 'n boek, getiteld: "Sing a new song. Liberating black Hymnody".

⁸⁴ Jenny (1966:44) het tot die konklusie gekom dat die kerk altyd opnuut weer sy kerkmusiekpraktyk en -tradisies in hersiening moet neem ("stets von neuem von Grund auf in Frage ... stellen").

⁸⁵ Al het die Bybel baie tekste wat oproep tot die sing van nuwe liedere, word in die Bybel self baie teruggegryp na liedere reeds bekend.

⁸⁶ Semmelink sê: "Tog is kerke nog steeds huiwerig om die gebruik van liedere, bo en behalwe dié wat in hul voorgeskrewe musiekrepertoire ingesluit en in hul sangbundels gepubliseer is, in hul erediens toe te laat. In die vry-liturgiese kerke heers daar in teenstelling hiermee so 'n openheid dat *enige musiek* toelaatbaar is" [(1993:3) my kursivering].

- * Strydom sê dat in die nuwe samelewingsituasie moet die kerk "in sy liturgiese sang kerk van en vir vandag .... wees" (1991:17).
- * Die **huidige kerklied vernuwingsbeweging** stuit wêreldwyd teen die situasie dat die **opleiding van kerkmusici** (orrelspel, koorleiding) aan tersiêre inrigtings dikwels eensydig⁸⁷ fokus op die voordragvermoë van die orrellis. Só word 'n voordraersmentaliteit by toekomstige kerkmusici gekweek. Die gevolg is dat sulke musici in die erediens nie die klem op die dienende funksie van die musiek plaas nie, maar op hulle eie voordrag (Strydom 1991:312, 313).⁸⁸

9.2.2.2 Die jeug en die kerklied

- * Die jeug se kreatiewe betrokkenheid by die skep van eietydse liedere is onontbeerlik.⁸⁹ Nuut geskepte eietydse jeugliedere⁹⁰ behoort 'n sine qua non vir die kerk te wees, omdat dit die aanbidding van die jeug vertolk.⁹¹

---

⁸⁷ Dit was 'n fout (in die verlede) dat orrelliste se kurrikulum so eensydig ontwikkel het - asof voordrag die alfa en omega van 'n orrellis se werk was.

⁸⁸ Hierbo is verwys na Prof Henk Temmingh wat in Nederland bevind het dat goeie voordragvermoë nie noodwendig die massas (en/of die plebs) na die kerk trek nie! (1997:33-35).

⁸⁹ Die liedere wat vir die 1984-Jeugsangbundel goedgekeur is, het oa gekom "uit liedere wat opgestuur is deur honderde jongmense dwarsdeur ons land" (:Voorwoord).

⁹⁰ Het dit nie tyd geword dat elke geslag sy eie liedere in sy eie idioom en styl sal skep nie? In gesprekke met die jeug self blyk dit dat ouer broers en susters van dieselfde gesin se musieksmaak verskil van die van die jonger broers en susters. Die jonger kinders het 'n ander smaak (meer modern?) as die ouer kinders.

⁹¹ Vergelyk Nel 1982:217v.

In 1984 het Raubenheimer (:288) bevind dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se studente die sang oorweldigend positief beleef. Werkende jongmense, met naskoolse opleiding, het egter die kerksang aansienlik meer negatief beleef.

In 1986 het Jansen van Rensburg (:5), ná 'n ondersoek in die Ring van Elarduspark, bestaande uit drie gemeentes, nl Elarduspark, Pretoria-Oosterlig en Moreletapark) bevind: "Die sang, alhoewel belangrik, slaag nie in sy doel om veral te dien as lofprysing

- * Daar is kommer dat die kerklied dikwels vir jongmense boodskaploos en onverstaanbaar is.⁹²

9.2.2.3 Die kerklied en die verlede

- * Die kerkmusiek, -sang is niks meer as 'n skeppingsmatige, tydgebonde gegewe en dit mag daarom **in geen vorm verabsoluteer** word nie (Strydom 1991:12).
- * Sang, met name **kerksang**, het in die verlede die mens se lewe **verdiep en verryk**.⁹³ "Dit bemoedig die mens; wek vreugde by hom op, heel, bevry, troos hom. Sang kan nie geloof wek nie, maar dit kan die geloof stut en die gees versterk. Sang vermurwe harte; werk haat, nyd en hoogmoed teë; verdryf traagheid; wek entoesiasme, begeestering op"⁹⁴, ens (Strydom 1991:13).
- * Die kerklied het homself in die verlede bewys as 'n uiters

---

nie". Tog bevind hy (:35) dat sang 'n belangrike deel uitmaak van lidmate se oggenddiensbelewing. Verreweg die meeste lidmate sing ("miskien teen die verwagting in") graag uit die Psalm- en Gesangbundel. Daar is egter 'n groot meerderheid wat ook graag tydens die oggenddiens uit die Jeugsangbundel sal wil sing".

Hanekom het na 'n informele empiriese ondersoek in 1991 (:11) in 140 gemeentes in die Wes-Kaapse sinodale gebied bevind dat die Psalm- en Gesangboek lank nie uitgedien is nie en steeds 'n uiters belangrike plek inneem. Hanekom beweer terselfdertyd dat daar by 'n beduidende aantal lidmate 'n groot behoefte aan nuwe liedere naas die Psalm- en Gesangboek is. Hy sê dat daar nie 'n of ... of situasie in die kerk ten opsigte van die Psalm- en gesangboek en (byvoorbeeld) die Jeugsangbundel is nie. Hanekom is egter oortuig daarvan dat die nuwe kerklied gekom het om ten minste vir 'n lang tyd te bly.

⁹² Nel (1982:216) kom tot die konklusie dat as die liturgiese lied werklik **die jeugliefde en jeugaanbidding vertolk**, sal die liturgiese lied ook die lied wees wat die jeug buite die erediens, in die kerkjeugaksie en op die kamp sing. Ons weet egter dat die jeug nie eintlik amptelik-goedgekeurde liturgiese liedere buite die erediens sing nie.

⁹³ "Musik, wie singen im besonderen, adelt (Thust 1976:621).

⁹⁴ Sang (en die kerklied by name) is vanselfsprekend ook nie sonder sy gevare is nie: dit kan, bv ongesonde ekstase of aggressie opwek.

waardevolle liturgiese handelings-voertuig en kommunikasiemiddel.⁹⁵ Hierdie feit word onderstreep deur die besondere ruimte wat die Bybel daaraan gee, en deur die unieke rol wat dit in die geskiedenis van die kerk én die wêreld gespeel het.⁹⁶

9.2.2.4 Die kerklied en die erediens

- * Strydom waarsku dat die sang nie vervlak en vereng moet word nie (soos die inderdaad in die geskiedenis gebeur het) deur **net op gesette tye** in die samekoms van die gemeente te sing (1991:212).⁹⁷
- * Die Evangelie van Jesus Christus in die NT dring die gemeente tot **lof en danksegging** tot God, in die breë lewe, spesifiek **aan die tafel**⁹⁸ van die Here.
- * Strydom (1991:212) waarsku teen die **vervlakking van lofprysing**.⁹⁹ Hy praat van "'n Oppervlakkige, kasuele,

---

⁹⁵ Die kerklied het besondere eties-pedagogiese, pastorale en missionêre waarde (Thust 1976:616-625).

⁹⁶ Die positiewe waarde van sang word onderstreep deur die eietydse empiriese navorsing van die Psigologie (Thust 1976:626v).

⁹⁷ Dít is mos wat baie van die voorstaanders van vernuwing in die NG Kerk doen! Hulle sing ander liedere en nie noodwendig op gesette tye nie.

⁹⁸ Hageman (1962:117) skryf: "The basic note at the Table is joyful fellowship with the living and conquering Saviour". So was dit dwarsdeur die geskiedenis van die kerk, selfs in die haglikste omstandighede.

In die **Formulier vir die bediening van die Nagmaal Handboek vir die Erediens** (1988:82, 83) word gesê: "Die nagmaal is in die vyfde plek 'n vreugdefees. Al spreek die tekens van die lyding en sterwe van Jesus Christus van sy kruis, sy bloed wat vergiet is en sy liggaam wat gebreek is, staan die nagmaalsviering nie in die teken van rou en droefheid nie. Hoewel die gemeente die nagmaal met gewyde erns vier, is dit tog 'n vreugdefees, waar die Heiland op 'n besondere manier die vrugte van sy lyding, sterwe en opstanding uitdeel. In die nagmaalsfees mag die gemeente nou van die vreugde smaak wat vir ons wag by die bruilofsmaaltyd van die Lam".

⁹⁹ Wanneer Hustad (1989:74-77) die "popular praise and worship songs" bespreek wat by die huidige lofprysingsbyeenkomste gebruik word, wys hy op die gevaar

simplistiese, gepopulariseerde omgang met lofprysing" wat dikwels ontaard "in blote 'praising praise' en 'worshipping worship'" (Hustad 1989:75).

- * Na die stigting van die Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie (IAH) die Hymn Society in the United States and Canada en die Hymn Society of Great Britain and Ireland, het daar begrip en waardering vir mekaar se kerkliedere gegroei. Uitruiing vind oor kulturele en etniese grense plaas. Dit het tot gevolg dat die samestelling van gesangboeke binne 'n groot aantal kerkverbande in die Westerse wêreld, veral sedert die sewentigerjare, 'n veel meer **ekumeniese karakter** vertoon. 'n Paralelle verskynsel is die publikasie van liedereboeke spesifiek vir ekumeniese (interdenominasionele) gebruik (Strydom 1991:232).
- * **Geestelike (respektiewelik: kerklike) sang buite die erediens?** Strydom redeneer dat "buite-erediensliedere steeds aan dieselfde basiese teologiese, musiek-wetenskaplike, literêre en menswetenskaplike beginsels getoets moet word as die spesifiek liturgiese lied" (1991:303).¹⁰⁰ As die bogenoemde beginsels vir die kerklied per sé ook nie op die buite-erediensliedere van toepassing gemaak word nie, volgens Strydom, "dreig die gevaar van 'n ongesonde dualisme in die kerklike sang, 'n tweeslagtigheid wat reeds sedert die tyd van Zwingli en Calvyn met die Gereformeerde tradisie saamkom" (1991:303).

9.2.2.5 Samevatting

Strydom kom tot die gevolgtrekking dat daar **nie maklike oplossings** vir die vraag na sinvolle, dinamiese, liturgiese sang as wesenlike faset van die erediens in die hede en toekoms is nie. "Enige simplistiese standpuntinnames, hetsy ten gunste van 'n eensydige handhawing van die tradisionele vorms, style en repertorium, òf ten gunste van 'n onvoorwaardelike en grootskaalse aansluiting by eietydse, konsumpsie-georiënteerde musiekstyle en vorms, is 'n ontvlugting uit die realiteite van die problematiek, en is dus onverantwoordelik. Eersgenoemde kan

---

van "a casual approach to the holy service of worship" (:75) en van 'n lofprysingsbenadering wat as "both simple en simplistic" getipeer kan word (:77). Hy beskryf baie van die "songs" as "repetitive as fast-food commercials" (:74).

¹⁰⁰

Hierdie ideaal van Strydom is nog nooit in die kerkliedgeskiedenis bereik nie.

maklik opgaan in 'n sakrale, lewensvreemde liturgiese sangpraktyk; laasgenoemde sal heel waarskynlik die erediens laat vervlugtig tot 'n sekularistiese doenigheid of happening" (Strydom 1991:303).

9.2.3 E van N Huisamen

Huisamen¹⁰¹ (1994:3) vertrek in sy proefskrif van die standpunt dat alles in gereformeerde kringe aan die Skrif as die hoogste gesag en maatstaf¹⁰², gemeet moet word. Die kerk moet dus voortdurend¹⁰³ aan sy liederbundel/Gesangeboek werk om dit nader aan die Bybel te bring, in die tyd, vir die tyd waarin elke menslike geslag bestaan. Geen liederbundel is 'n afgeronde, kanoniese en dus foutlose bundel nie. **Liederbundels moet gereeld hersien word** na vorm en inhoud om seker te maak dat dit nuut bly en dat die nuwe liedbundel die Evangelie in die nuwe idioom, van die mens van sy tyd, vertolk.

9.2.3.1 Die Protestantse kerklied in die kerkgeskiedenis nie 'n eie onafhanklike musiekgenre

Huisamen konstateer dat die **Protestantse Kerkmusiek** in die kerkgeskiedenis **nie 'n eie onafhanklike musiekgenre** was nie (1994:13) maar die Protestantse kerklied het onmiskenbaar die stempel van die Reformasie gedra. "Die wekroep *sola gratia, sola*

---

¹⁰¹ Dr Evard Huisamen is in 1980 in die NG Kerk gelegitimeer en is die volgende jaar in die Reformed Church Zambia Hofmeyer georden. In 1985 het hy 'n beroep aanvaar na die NG Kerk Lyttelton. In 1988 is hy na Radiokansel tot 1992. Tans is hy beroepbaar. Hy het nie net by wetenskaplike navorsing gebly nie, maar het 'n sang- en musiekgroep - Reveil 2000 - op die been gebring.

¹⁰² Die Bybel is die *norma normans* vir alle Kerksang (vgl Barnard 1983:21).

¹⁰³ GG Cillié praat van **elke geslag** (1982:41) en Liesch "Each generation is called to make its faith real and relevant" (1988:198).

fidei, sola scriptura, solus Christus, sou dan uiteindelik sy neerslag vind in die geestelike lied van daardie tyd!" (1997:13). Daar is geen twyfel dat Huisamen teen die einde van die twintigste eeu, in sy proefskrif sowel as in sy populêre werkie *Kom ons sing die kerk weer vol* (1997), 'n stem vir hervorming van die kerklied is.

Huisamen het bevind dat Luther se hervormingswerk (ook tov die kerkmusiek- en sang) en *toto* "'n **merkwaardige vermenging van binding aan die tradisie en radikale vernuwing**" was (1994:14).

9.2.3.2 Die vernuwende erediens en die kerklied

- * In die **Gereformeerde tradisie** is daar in die verlede ongelukkig **té veel klem** gelê **op die lerende karakter** van die erediens en **té min** is gemaak van die feit dat lidmate **God se teenwoordigheid wil beleef en ervaar** (Huisamen 1997:12). Aan die anderkant word die gevaar van 'n oorhel na 'n "gevoelvolle" godsdiens wel deeglik besef.
- * **Die kerk het slegs twee opsies.**¹⁰⁴ Of die kerk kan voortgaan op die **tradisionele eredienspad** en sito-sito die risiko loop om nog meer lidmate te verloor, óf hy kan **die uitdaging van vernuwing**¹⁰⁵ **aanvaar** en so nuwe moontlikhede vir die kerk van die toekoms skep. Laasgenoemde uitweg val natuurlik binne die **denkklimaat van die Hervorming** waartydens openlik bely is dat die kerk gedurig en aanhoudend moet reformeer - *ecclesia reformata semper reformanda* - nie na die Reformasie, nie na Luther en Calvyn en selfs nie na die vroeë kerk, maar **na die Woord** van God.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Vergelyk Richards 1970.

¹⁰⁵ Adrio König se boek "Vernuwe of verdwyn" word later bespreek. König was ook in 1994 Huisamen se studieleier.

¹⁰⁶ Louw (1984:84) skryf oor vernuwing: "Teen die noodsaaklike eis tot voortdurende vernuwing - *semper reformanda* - kan geen gereformeerde of Protestant in beginsel gekant wees nie. Dit is egter 'n ander vraag of die vernuwing werklik as 'n eksistensiële behoefte aangevoel word en indien wel, 'n verdere vraag hoe ingrypend daar vernuwe moet word en watter gestalte

- * Volgens Huisamen (1997:12) is vernuwing in die erediens nie **die wegdoen van die tradisionele nie**, maar wel die verryking daarvan.¹⁰⁷

9.2.3.3 Die jeug en die kerklied

- * Die jeug **voel hulle het nie in die verlede inspraak** in die sang en musiek van die eredienste gehad nie. "Daar word óór hulle en vir hulle gepraat, maar selde met hulle" (Huisamen 1997:18). Die jeug kry nie kans om self insette te lewer nie. **Terwyl GG Cillié gesê het:** "Elke geslag het die plig om krities na sy Gesangeboek te kyk" (1982:41).
- * Daar is **nie** veel - indien enige!- wins te behaal wanneer **slegs volwassenes of slegs jongmense** se behoeftes ten opsigte van die kerklied en kerkmusiek in ag geneem word nie. Die kerk sal de facto in slaggate trap as slegs die jeug geakkommodeer word, want dan sal die kerk die volwasse lidmate verloor en vice versa.
- * As ons in gedagte hou dat die kerklied **'n geweldige invloed uitoefen op jongmense**, 'n belangrike rol speel in hulle lewe en hulle in staat stel om geloofswaarhede in die hart "in te sing", is dit van kardinale belang dat die kerk in die toekoms heelwat meer aandag aan die **inherente krag van die kerklied, met name die jeuglied**, sal moet skenk.

Huisamen wil weet waarom sing lidmate nie met oorgawe nie?

- * Is dit omdat die **NG Kerk, oor die algemeen gesproke, nie 'n singende kerk is nie**,¹⁰⁸ en al jare lank sukkel om 'n singende kerk te word?¹⁰⁹

9.2.3.4 Redes vir die gesukkel met die kerklied

- * **Die lied is slegs 'n stoplap.** "Vir die deursneelidmate is die kerklied (sang) ongelukkig dikwels niks meer nie as iets om 'n spatie mee te vul, 'n geleentheid om bene te rek

---

hierdie vernuwing moet aanneem".

¹⁰⁷ Vir Huisamen sal dit 'n kwade dag wees wanneer die Psalm- en gesangboek vervang word met koortjies en liedjies van ander godsdienstige tradisies (1997:17).

¹⁰⁸ Dieselfde opmerking geld waarskynlik vir die ander twee susterskerke.

¹⁰⁹ Karl Barth was selfs bereid om sover te gaan as om te sê: "eine Gemeinde, die nicht sänge, wäre gar nicht Gemeinde" (1959:111, 112).

of iets waarmee die preek aangevul kan word" (Huisamen 1997:21).

- * Baie predikante weet self nie van beter nie. Die fout moet gesoek word by die teologiese inrigtings van die kerk. **Himnologie**, die wetenskap aangaande die kerklied, kry **as vak nie die nodige aandag nie**. Die gevolg is dat predikante weinig kennis van die kerklied het.
- * **Gedempte vreugde - slagspreuk**. Die kerk is 'n plek waar **"stigtelikheid" die laaste sê** het. Sake soos hande klap, hande opsteek, hardop beaam en uitbundige vreugde is in talle gemeentes in ons land taboe.

Op die kerkgronde sal jy nog mense vind wat lag en gesels, maar die oomblik wanneer hulle by die voorportaal van die kerk instap, gebeur daar iets vreemds met gereformeerdes. Die gesigte raak strakker en daar tree **'n stramheid en 'n stokkerigheid** by hulle in. **Gister nog** het hierdie selfde lidmate **uitbundig geskree en lawaai op die pawiljoene** (en voor die televisie) en die rugby geniet, braaivleis gehou en boeremusiek gespeel.¹¹⁰ Sondagmôre in die kerk is dit egter 'n ander prentjie. Prof Henk Temmingh sê in Nederland is daar nie meer mense op 'n Sondag in die kerk nie (1997:33-35).¹¹¹

Huisamen het bevind dat **"gedempte vreugde" nie** soseer 'n **Bybelse** nie as 'n Zwingliaanse grondslag het (Huisamen 1997:23)¹¹² en dit **terwyl alles in gereformeerde kringe aan die Skrif, as die hoogste gesag en maatstaf, gemeet behoort te word**, aan die kanonieke Psalms, **nie aan Zwingli of watter puris**¹¹³ nie.

¹¹⁰ Selfs nie Moses, Petrus, Paulus en Luther het in die verlede probeer om vreugde-uitinge stop te sit nie. Zwingli, by name, kon nie daarin slaag om dit te doen nie. Puriste sal ook nie in die Een-en-twintigste eeu kan keer dat daar 'n behoefte is aan vreugdevolle sang, lofprysing nie (Temmingh:1993:17-19).

¹¹¹ As SA se jeug nog kerk toe kom en wil sing, moet die Algemene Sinode liedere voorsien wat vir die jeug aanvaarbaar is - natuurlik binne perke!

¹¹² Huisamen haal tekste soos 1 Kon 1:40; 2 Kron 5:12-13; 20:19; Esr. 3:10-13; Neh. 12:27-47; PSS 66:1,2; 81:1-5; 95:1,2; 98:4-6 aan om te bewys dat Israel uitbundige vreugde in God geken en dit prakties gedemonstreer het.

¹¹³ "Die Bybel is beslissend vir elke kerklied. Die Bybel is konstitutief vir die lied; dit is die norma

Plaas die "**stigtelikheid**" in die gereformeerde tradisie nie tog 'n **demper** op hierdie feestelikheid van die feesgangers nie?" (Huisamen 1997:23). NG lidmate skep selde die indruk dat hulle die eredienste - en die sang - **geniet**. Moet die kerk, die verlostes, nie juis **só aansteeklik sing** dat die wêreld lus het om saam¹¹⁴ te sing nie? Juis die Christen-gelowiges het rede tot blydskap, uitbundige blydskap!¹¹⁵

- * **Die preek is alles.** Woordverkondiging is belangrik in die kerk. Die probleem is egter dat die **Woordverkondiging deur die prediking verabsoluteer**¹¹⁶ word, ten koste van ander wesenlike momente van die christelike lewe en bediening.¹¹⁷ "Alles staan en val by hoe goed of sleg die dominee gepreek

---

normans (die norm wat alles normeer) vir alle Kerksang; daarmee staan en val alles" (Barnard 1983:21).

¹¹⁴ Miskien in 'n ander verband, Sag 8:23 "So sê die Here die Almagtige: Daardie tyd sal uit al die nasies tien man een Judeër aan die klere gryp en sê: 'Ons wil met julle *saamgaan* want ons het gehoor God is by julle'".

¹¹⁵ Kok (1998) begin die Voorwoord van *Kom sing en loof* met: "Ons hoor julle sing so lekker. Kan ons nie ook van julle liedjies kry nie?" Die vraag kan inderdaad gevra word waar die kerk daaraan kom dat 'n mens nie die erediens, en die sang by name mag geniet nie. Ervaring is tog deel van godsdiens. Die stem van Spoelstra van die Gereformeerde Kerk sluit hierby aan: "As mense nie **ervaar** dat hulle Sondae as gemeente aanbid en Hom gesamentlik ontmoet in liturgie en preek nie, mis hulle die wese van openbare godsdiens en sal 'kerkbesoek' 'n al groter probleem word" [(1998:hoof-artikel-bladsy; my kursivering)].

¹¹⁶ Die **preek mag nie die monopolie** in die erediens hê nie.

¹¹⁷ So byvoorbeeld word die **kerklied se belangrikheid as eskatologiese fenomeen totaal onderskat**. "Want niet de preek maar het lied sal eeuwig blijven in de voltooide gemeenschap van de kerk. Daarom is een liturgie-zonder-lofprijzing een innerlijke tegenstrijdigheid. Dus weet de kerk, die op aarde onderweg is naar de voltooide liturgie in die hemel en in haar lied daaraan nu al deelneemt en daarop vooruitgrijpt, zich ook geroepen om veel aandacht te geven aan haar psalmen en gezangen en de begeleiding daarvan" (Trimp 1983:93).

het¹¹⁸. Die res van die erediens - die gemeenskap van gelowiges, die sang, die musiek, die kollekte - is van minder belang .... want die klem lê nie soseer op dit wat die lidmate in die erediens doen nie, maar op dit wat hulle ontvang. Die deursneelidmaat kom kerk toe om 'n preek te ontvang. Niks minder nie, niks meer nie" (Huisamen 1997:25).

Die postmoderne mens raak nie maklik opgewonde oor preke nie.

Die deursneelidmaat **soek méér as net 'n preek**. Hulle wil aktiewe deelnemers wees wat aan hulle gevoelens uiting kan gee deur te sê en te wys wat hulle voel.¹¹⁹

Hier aan die begin van die een-en-twintigste eeu is daar opnuut 'n behoefte aan 'n Reformasie in die kerk soos daar 'n behoefte aan Reformasie was in Luther se tyd. **Ons wil nie toeskouers wees nie, ons wil deelneem!** Indien die kerk die mens van die 21ste eeu wil bereik sal daar, van die vermoë van die lied om die enkeling sowel as die massa te bereik, baie meer aandag aan die lied gegee moet word.

"Dit is dus van die allergrootste belang dat 'n **balans tussen Woordverkondiging en sang en musiek** gehandhaaf word. In gereformeerde terme beteken dit dat die lied, wat totaal onderwaardeer is, beslis opgeskaal sal moet word" (Huisamen 1997:25).

- * **Geesvervulling ontbreek.** 'n Motor kan nie sonder brandstof loop nie al het hy ook die kragtigste enjin ter wêreld. Net so is dit vir mense onmoontlik om die Here op 'n eg Bybelse wyse te loof en te prys as hulle nie "vol" van die Heilige Gees is nie.¹²⁰

¹¹⁸ Die **lied het eskatologiese waarde**, nie die preek nie - die lied sal vir ewig bly.

¹¹⁹ Susann Kok en Attie van der Colf skryf in die Voorwoord van hulle boek: *Sing en loof*: "Kinders hou daarvan om te sing soos hulle praat - met gebare en beweging. Daarom word by die meeste liedjies aksies voorgestel en wenke aan die hand gedoen om dit verder in te kleur". Volwassenes hou ook van beweging. Waarom daar doodstil gestaan moet word wanneer in die kerk gesing word is nie baie duidelik nie. As 'n predikant absoluut doodstil sou staan as hy preek, nie sy hande gebruik en gebare maak nie, sal hy bestempel word as dooierig.

¹²⁰ Gelowiges word in die Skrif opgeroep om God met **volle oorgawe** en toewyding te dien, te loof en te prys.

Calvyn praat in sy kommentaar op Efesiërs van die lofsange as behaaglike en vrolike vrugte van die Heilige Gees (Huisamen 1997:26).

'n Mens wat "vol" is van die HG, is sonder twyfel 'n singende mens. Die spreekwoord leer immers: Waar die hart van vol is, loop die mond van oor. Die **oproep van Efesiërs 5:18** is dringender as ooit tevore: " .... laat die Gees julle vervul en sing .....". Die opdrag is sing, **SING, SING, SING.**

- * **Sang en musiek ontbreek steeds in gemeentebouprogramme.** Volgens Huisamen (1997:41) is dit opvallend hoe **min aandag** daar tot dusver in **gemeentebouprogramme aan sang en musiek geskenk** is. Predikante (wat preek) plaas nie altyd 'n hoë premie op die lied as 'n "gemeentebouer" nie.¹²¹

9.2.3.5 Funksies van die Kerklied

- * **Sang en musiek het 'n atmosfeerskeppingsfunksie** - hetsy vrolik, uitbundig of gedemp. Sang en musiek in die erediens kan daarom ook as 'n middel dien om die gelowige in die regte stemming te bring en sy hart oop te maak om net op die skepper van die hemel en die aarde te fokus" (Huisamen 1997:44).
- * **Gerigtheidsfunksie**
Gerigtheid van die gelowige op God se teenwoordigheid (**coram Deo-dimensie**) in die erediens is belangrik. Die **sogenaamde ons-liedere** (waarin die gelowige meer direk en persoonlik in die lied op God gerig is) speel in hierdie

2 Sam 6:14 Dawid het met volle oorgawe voor die ark gedans.

Ps 111:1 Met my **hele hart** wil ek die Here loof in die samekoms van die opregtes, in die gemeente.

Ps 138:1 Ek wil U met my **hele hart** loof.

Ef. 5:18-19 Moet julle nie aan drank te buite gaan nie; daarmee gaan losbandigheid gepaard. Nee, **laat die Gees julle vervul, en sing onder mekaar psalms, lofsange en ander geestelike liedere; sing met julle hele hart tot eer van die Here.** Die opeenvolging van gebeure is: laat die Gees julle vervul, en sing.

¹²¹

Tozer het in 1961 'n boek met die titel: **The missing jewel of the Evangelical Church** geskryf.

opsig 'n belangrike rol. Die gereformeerde tradisie kan miskien, meer as ander kerktradisies daarvan beskuldig word dat **hierdie persoonlike gerigtheid op God, (fokus op God) nie tot sy volle verwerkliking kom nie.**¹²² In die erediens moet elke individu self persoonlik met God praat, op God fokus en op God bly fokus. Hier word **nie net van God gesing nie**, hier word **met Hom gepraat**.

* Verkondigings/Missionêre funksie

Die liturgiese lied is veral geskik om die kosbare waarhede van die evangelie uit te dra en **in die harte van mense 'in te sing'**. "Dit sien 'n mens duidelik in Hand 16:25 waar Paulus en Silas in die tronk sit en tot lof van God sing. Die Bybel sê: 'Die ander gevangenes'¹²³ het na hulle geluister'" (Huisamen 1997:45).

Die **krag van die lied lê daarin dat dit voortdurend herhaal** word, vanaf die prille jeug tot in die ouderdom, tot op die sterfbed.¹²⁴ Sodoende word die Bybelse waarhede en inhoud van die belydenis van die kerk in staat gestel om dieper in te dring in die hart. In die kerklied het ons dus 'n kragtige bondgenoot om positiewe geestelike bouwerk in die gemeente te doen.

* Koinonia-funksie

Die tradisionele kerke ly soms aan wat Huisamen noem: "koinonia-armoede" (1997:47). Die 'mekaartekste' wat so

¹²² In Matt 14 lees ons van Jesus en Petrus wat op die see loop en (v 29). Toe Petrus sien hoe sterk die wind is (sy fokus nou op die golwe en die wind, sy fokus nie meer Jesus nie) het hy bang geword en begin sink. In die kerklied mag die fokus nie op die woorde of die musiek, begeleiding, ens, wees nie, maar op Jesus, God drie-enig.

¹²³ Wie is hierdie gevangenes wat na Paulus en Silas geluister het? Skuim van die samelewing, ongelowiges en ongereddes van daardie tyd, die mense wat nooit hulle voet in die tempel gesit het nie. Toe die ewige Evangelie hulle bereik deur sang, nie deur prediking nie, het hulle regop gesit en geluister. Hier in die tronk het ons 'n voorbeeld par excellence van die **missionêre en evangeliseringswaarde van die lied**.

Die **lied as verkondigingsmiddel** mag nooit onderskat word nie. Dit praat inderdaad soms veel sterker as die gesproke woord.

¹²⁴ Die onderwerp: "Die waarde van die sing van kerkliedere by die sterfbed" is 'n studie wat nog aangepak moet word.

kenmerkend was van die vroeë kerk waar gelowiges vir mekaar omgee en na mekaar uitgereik het, het vir baie lidmate teen die einde van die 20ste eeu nie meer dieselfde waarde gehad nie.¹²⁵

Die kerklied, in die erediens, kan grotendeels die individualisme verbreek. Die feit dat almal saam aan die kerklied sing versterk die **gevoel van samehorigheid** en verenig gelowiges in 'n aktiewe deelname soos geen ander komponent van die liturgie kan nie.

Die kerk, in sy strewe na groter eenheid en solidariteit, móét weer die **lied as koinoniabouer** in die visier kry. Die lied is by magte om mense saam te bind tot 'n gemeenskap van gelowiges. Huisamen begeer dat die belydenis van Gesang 245:7 nie net by woorde sal bly nie, maar 'n heerlike realiteit in elke gemeente sal word.¹²⁶

* **Komplementeer die prediking**

In die Bybel is dit duidelik dat **sang en musiek eerder 'n ondersteunende en komplementerende funksie** ten opsigte van die prediking het. Die OT gee vir ons voorbeelde van die sterk verbintenis tussen profetisme en musiek.¹²⁷

¹²⁵ Trouens, die Hallelujalied wat ons as kinders so graag gesing het, is eerder van pas: "Jy in jou klein hoekie en ek in myn" (227:1).

¹²⁶ *Ek bely 'n kerk wat heilig,
Christ'lik is en algemeen,
in geloof en hoop en liefde
en in heilsverwagting één,
ook die heil'ges se gemeenskap -
één van sin en één van hart;
delend in mekaar se vreugde,
delend in mekaar se smart.*

¹²⁷ Wanneer Joram by Elisa raad vra oor die oorlog teen die Moabiete is Elisa nie bereid om 'n profetiese woord te spreek nie. Om die waarheid te sê, Elisa se gemoedstoestand verhinder hom om enigsins die raad van God bekend te maak. Dit is **eers nadat 'n musikant gevra is om op die lier te speel dat die mag van die Here vir Elisa in besit** neem. Toe sê hy: "So sê die Here...." (2 Kon 3:14-16).

In 1 Samuel 10:5 sê Samuel vir Saul dat hy in Gibeon op 'n groep profete sal afkom. Hulle sal van die hoogte afgaan onder begeleiding van harpe, tamboeryne, fluite en liere en as profete optree. In albei hierdie gevalle het musiek (waarskynlik rustige instrumentale

Huisamen het in die praktyk gevind dat **sang 'n inspirerende invloed op die prediker** kan hê. Dit is asof sang 'n stukrag aan die boodskap verleen en terselfdertyd die prediker só begeester dat hy God se Woord met meer entoesiasme oordra. Die teendeel is egter ook waar. Dooierige sang kan 'n dempende uitwerking op die prediker hê.

9.2.3.6 **Die kerklied: kaf en koring word van mekaar geskei**

Huisamen wil nie dat sangvernuwing sommer so op 'n laissez-faire-manier¹²⁸ moet plaasvind nie. "Dit is in hierdie tyd veral belangrik om vas te stel **hoe sangvernuwing op 'n verantwoordelike en gebalanseerde wyse in die erediens geïmplimenteer kan word**" (1997:42).

Daar is 'n Engelse spreekwoord wat sê: "Fools rush in where angels fear to tread". In sekere sin is dit ook op kerksang van toepassing.

Sangvernuwing beteken nie dat alles wat voorkom gesing moet word nie. Dít is 'n resep vir 'n mislukking (Huisamen 1997:52). Van der Merwe het geskryf dat keuring van die kerklied onontbeerlik is: "... dwalinge ... kan moontlik met die Trojaanse perd van die ongesifte lied die kerk binnekom. Diegene wat leiding by jeugwerk neem, dra hier 'n besondere verantwoordelikheid" (Van der Merwe 1995:7).

Huisamen konstateer: **"Nie alle geestelike musiek beantwoord immers aan die vereistes vir liturgiese sang nie. Nie elke lied wat gesing word is aanvaarbaar en tot voordeel van die gemeente nie"** (1997:52). Hiermee stem ek met Huisamen¹²⁹ saam.

---

musiek) die profete gehelp om God se boodskap oor te dra.

¹²⁸ laat-maar-loop-manier.

¹²⁹ **Kritiek** wat **teen Huisamen** se "Kom ons sing die kerk weer vol" ingebring kan word is dat Huisamen gedurig

Byvoorbeeld: geestelike luisterliedjies is nie noodwendig geskik as kerk- of saamsing liedere nie.

9.2.4 A König

König het in 1998 in sy boek **Vernuwe of verdwyn?** se Voorwoord geskryf: "As mense aanhou om vernuwing in ons kerke teen te staan, sal ons (ons) doodbloei". Al is daar van ons wat self nie 'n behoefte aan vernuwing het nie, sal ons ander moet toelaat om te kan vernuwe binne die NG Kerk.

Volgens König was daar **in die agtiende en negentiende eeue 'n sterk invloed uit die "Evangelical" wêreld op die kerk in SA**. Sekere name en woorde vertel 'n lang en belangrike verhaal: Van Lier, Andrew Murray, die CSV, Halleluja-liedere, pinksterbidure, ens.

Uit die **kerkgeskiedenis** is dit duidelik dat die NG Kerk se amptelike leiding **nie altyd ewe positief gevoel** het oor al hierdie persone en sake en oor die Evangeliese invloede in die algemeen nie.

In die **middel van die 20ste eeu** was daar heelwat **negatiewe reaksies op die Halleluja-bundel**.¹³⁰ (König 1998:28).

Een van die ernstige probleme in die benadering van NG Kerklidmate, van ander Christene, en hulle hantering van verskille binne die NG Kerk, is dat "as daar twee verskillende sienings of standpunte is, is een reg en die ander een verkeerd - en natuurlik is dit óns s'n wat reg is" (König 1998:31). Volgens König het NG Kerklidmate **min gevoel daarvoor dat**

---

na nuwe en vernuwingsliedere verwys, maar wanneer hy voorbeelde van liedere aanhaal, haal hy, 'n voorstander van nuwe en kontemporêre liedere, slegs ouer bekende kerkliedere aan!

¹³⁰ König suggereer dat die negatiewe reaksie, teologies seker nie altyd sonder goeie grond was nie.

verskillende standpunte elkeen hul eie waarde kan hê, dat verskillende soorte liedere hulle eie waarde kan hê. Ons dink 'swart-wit', 'reg of verkeerd'.

NG Kerklidmate is ook baie huiwerig om nuwe dinge te implimenteer. Die meeste mense het die neiging om veilig te voel met die bekende, en nuwe dinge te wantrou. König vra hoedat so 'n standpunt sou kon aansluit by die merkwaardige nadruk op nuwe dinge in sowel die Ou as die Nuwe Testament? (1998:31). Die ou goed wat ons doen of gedoen het, is nie noodwendig reg nie, en veral is iets wat anders is, of iemand wat anders is, of nuut is, nie noodwendig verkeerd nie. "Andersheid kan verrykend wees, verskeidenheid is 'n beginsel wat diep in die evangelie en in die kerk van die Nuwe Testament gegrond is" (König 1998:31).

König bely dat die **NG Kerk nie genoeg krediet aan die Heilige Gees gegee het wat ook in ander kerke en tradisies werk nie.** Ons het te veel waarde geheg aan suiwer teologie - dit is natuurlik ons eie teologie.¹³¹

Mense hou nie daarvan om te naby aan ander van wie hulle verskil te kom nie. Wanneer Jesus 'n werklikheid is in ons lewe, sal ons ervaar dat Hy ons aan sy ander kinders verbind en dat **wat ons met hulle gemeen het, oneindig meer is as ons onderlinge verskilletjies.** "Dit geld vir verskillende groepe in 'n gemeente, vir verskillende teologiese sieninge en verskillende geloofsbelewings tussen kerke, vir verskillende rasse, vir al God se kinders" (König 1998:32).

---

¹³¹

König beweer dat dit nie regtig tot die NG Kerk deurgedring het dat die kerke wat wêreldwyd die vinnigste groei, kerke is met die swakste en onverfyndste teologie (König 1998:31).

9.2.4.1 Vernuwingspogings met die kerklied

In die NG Kerk word in baie gemeentes **nuwe vorme van dienste op die proef gestel**, veral in die aanddienste. "Dit is waarskynlik aanvaarbaarder in die aand omdat daar lankal pogings was om van die aandiens 'n jeugdiens te maak, en kerkrade sal makliker allerlei nuwighede aanvaar as dit op jongmense gerig is" (König 1998:67). Daar word veral **nuwe liedere gesing, ander musiekinstrumente gebruik, besondere sprekers en sangers uitgenooi**, en allerlei aktuele temas bespreek. **Reaksie?** Totaal uiteenlopend: "van bruisende positiewe reaksies tot verdoemend negatiewe reaksies" (König 1998:67).¹³²

Een saak wat ernstige oorweging verdien, is die verskynsel dat daar **oor die algemeen na hierdie vernuwing verwys word as die invloed van die Pinkster- en/of Charismatiese Kerke**. Dit word gewoonlik ook negatief bedoel en dien as 'n soort beskuldiging en waarskuwing.¹³³

9.2.4.2 Verskillende tradisies van liturgie, prediking en sang

König noem 4 vorme van prediking en kerksang in die kerkgeskiedenis, naamlik: die hoogkerklike tradisie, die tradisie van die reformatoriese kerke, die Pinkster-Charismatiese tradisie, en die Evangeliese tradisie (1998:68).

* **Hoogkerklike tradisie.**¹³⁴

---

¹³² Verdoemend sal van 'foefies' gepraat word en akklamerend sal van 'herlewing' gepraat word.

¹³³ König beskou die tipering van hierdie vernuwing van die Pinkster-Charismatiese as 'n oorvereenvoudiging van die situasie (1998:67).

¹³⁴ Kenmerke van hierdie tradisie is styfheid en onbetrokkenheid by lidmate. Tydens die eredienste was die priester se handelinge byna uitsluitlik op die Here gerig met die gemeente as toeskouers. Daarom kon die hele diens in die Katolieke Kerk in Latyn gehou

* **Tradisie in die Reformatoriese kerke.**¹³⁵

Knelpunte met hierdie twee tradisies was dat **dit wat eenmaal nuut was, verouder het.**

- * "Vir hierdie mense (wat tevrede is met die vorme van die erediens wat vier eeue gelede byderwets was) moet dié onder ons wat behoefte aan vernuwing het, die hoogste respek toon en **ruimte in die kerk laat** dat hierdie tradisie kan voortgaan. Aan die ander kant sal dié wat nie behoefte het aan verandering nie, moet besef dat daar gemeentelêde is wat anders voel en wat nie langer aangespreek voel deur die tradisionele vorme nie" (König 1998: 72).

* **Die negering van die liggaam.**¹³⁶

---

word al het nie 'n enkele lidmaat dit verstaan nie. Die deelname van die gemeente ook omtrent nul. Eeue lank het die gemeente selfs nie gesing nie.

¹³⁵ Die Kerkhervorming het die gemeente betrokke gekry in die erediens. "Die erediens het verander van 'n gebeurtenis tussen die priester en God met die gemeente as toeskouers, na 'n gebeurtenis tussen God en die gemeente" (König 1998:69). Die belangrikste element het die preek geword wat die Woord van God vir die gemeente is. Die gemeente het begin sing. Gemeentesang was in die idioom en melodie waarin mense hulle tuis gevoel het.

Sommige van die melodieë was volksmusiek van daardie tyd. Ges 122, **O Heer, uit bloed en wonde**, is 'n kontrafak, 'n melodie wat oorspronklik wêreldse woorde gehad het, 'n kroegliedjie, en toe 'n gewyde kerklied geword het. "Dis byna ongelooflik om te dink dat hierdie **plegtigste van alle lydenskorale ontstaan het as melodie van 'n minnelied**" (Cillié 1982:233). Die feit dat 'n kroegliedjie eventueel as 'n kerklied gebruik kon word, is vir König bewys dat **eietydse musiek op 'n wonderlike wyse vir kerksang gebruik kan word**. "Dit is deel van die leefwêreld van mense en spreek hulle sterk aan" (König 1998:70).

¹³⁶ In punt 9.2.1.2 is genoem dat Vos en Barnard gesê het dat die onbetrokkenheid van liggaamlikheid in die tradisionele kerke nie volgens die Bybel is nie.

* **Ons kerklied - wonderlik, maar daar is ook ander.**¹³⁷

Daar is lidmate in die NG Kerk wat graag 'n verskeidenheid liedere sou wou sing. Waarom kan verskeidenheid nie 'n verryking wees nie? (König 1998:75). In **The Church of Scotland** se liedboek *Songs of God's People* kry 'n mens "a variety of 'seams' of musical tradition. They range from Victorian favourites, which still hold value for many, to contemporary hymns from the English-speaking schools of writers, and to the simple responses of the Taizé Community in France.

"Here, too, you will find songs of God's people in other countries. Having exported spiritual songs all over the world in the last two centuries, we must, as members of the One Holy Catholic Church, expect to receive the creative gifts which the Holy Spirit has encouraged elsewhere. But here also you will find songs in native British folk traditions, using tunes which both transcend age barriers and enable the Gospel to become rooted in our cultures (*Songs of God's People*. 1988:Preface).

* **Die Pinkster-Charismatiese tradisie.**

Die wisselwerking tussen die Gereformeerde tradisie en die Pinkster-Charismatiese is reeds op verskeie plekke aangespreek.

* **Die Evangeliese ("evangelical") tradisie.**

Wat ons tans in die NG Kerk se 1999 kerkmusiek en kerklied het, is volgens König waarskynlik 'n herlewing van die ou Evangeliese tradisie in gewysigde vorm en met beperkte Pinkster-Charismatiese invloede (König 1998:78). In die NG Kerk word met die 'Evangeliese tradisie' bedoel "die Andrew Murray-beweging, die Pinksterbidure, die CSV, die Halleluja-liedere, die sending" (König 1998:79).

Die liedere van die Evangeliese tradisie lê tussen die swaar Psalms en Gesange aan die een kant, en die ligte Pinkster-Charismatiese liedere aan die ander kant. "Ons ken dit in die vorm van die Hallelujaliedere wat 'n groot rol in die NG Kerk gespeel het, veral tydens Pinksterbidure en ander spesiale geleenthede. Dit ken nie die Pinkster-Charismatiese twee of drie reëltjies wat oor en oor herhaal

---

137

Nie "alle lidmate vind hulleself noodwendig in ons tradisionele kerklied nie. Die populariteit van die bykomende sangbundeltjies wat die afgelope jare in die NG Kerk in gebruik is, bevestig dit" (König 1998:75).

word nie" (König 1998:80).¹³⁸

Die **kontemporêre musiek is nie van dieselfde kwaliteit** as dié van die Gesange nie. "Dis eenvoudiger en ligter, en spreek mense met minder gesofistikeerde musieksmaak baie sterker aan" (König 1998:80).¹³⁹

Die Evangeliese tradisie het vir meer as 'n eeu lank 'n sterk invloed op die NG Kerk uitgeoefen. In die sestigerjare was daar selfs op amptelike vlak '**n herdenking en viering van die herlewing** wat 'n eeu tevore in die Kaapse NG Kerk uitgebreek het (König 1998:81).

Die **Gereformeerde tradisie het egter nooit vrede gemaak met die Evangeliese tradisie** nie (seker ook nie vice versa) nie - ons weet mos hoe geneig ons is om 'reg of verkeerd' te dink (in plaas van eerder onderling aanvullend en verrykend). In die sewentigerjare is 'n omvattende veldtog op amptelike vlak geloods om die Evangeliese beweging dood te maak. Daar is veral **teen Halleluja-liedere besluite** geneem en CSV-takke is gesluit ten gunste van KJA-takke.¹⁴⁰

Met die Halleluja-liederebundel het die kerk anders te werk gegaan. "Toe daar besluit is op 'n nuwe Gesangboek, het die gedagte na vore gekom om 'n paar van die 'meer aanvaarbare' Halleluja-liedere in verwerkte vorm in die nuwe bundel op te neem met die hoop dat die Halleluja-bundel dan 'n natuurlike dood sou sterf" (König 1998:82) Die volgende 1978 Gesange was ou Hallelujaliedere: Gesange 87, 96, 110, 182, 188, 190, 192, 200, 203. Die Halleluja-bundel het skynbaar vanaf 1978 in die NG Kerk 'n natuurlike dood gesterf, "net om gou weer op te staan in 'n nuwe vorm: die twee jeugbundels en *Sing onder mekaar*. En net so is die huidige erediensvernuwing in 'n baie groot mate 'n herlewing van die Evangeliese tradisie" (König 1998:82).

Die ouer geslag, wat in die Evangeliese tradisie groot

---

¹³⁸ Baie van die kontemporêre liedjies wat in sommige NG Kerke gehoor word, het twee of drie reëltjies of die refrein wat oor en oor herhaal word.

¹³⁹ "Many African songs are not lengthy, but they are repeated many times in singing. Someone once said : "We do not sing when the Spirit moves; we sing till the Spirit moves!" (Matsikenyiri 1998:voorwoord).

¹⁴⁰ Die argument was dat die CSV nie amptelik onder die leiding en beheer van die NG Kerk gestaan het nie en dat die kerk self sy eie jeug moet bearbei. Ongelukkig het die KJA nooit die verbeelding en entoesiasme van die jeug aangegryp soos die CSV nie (König 1998:81).

geword het, word nog altyd daardeur aangespreek, maar skynbaar nie die nuwe geslag nie. "Hulle beleef dit as sentimenteel" (König 1998: 82).

Die **huidige kontemporêre kerkliedere** wat gesing word kom uit verskeie bundels wat lidmate kry by byeenkomste van allerlei kerkgroepe. ".... tans word 'n groot verskeidenheid liedere gesing. Dit reflekteer al hoe meer die 'ekumeniese' liedereskat wat 'n groot deel van die Evangeliese en Pinkster-Charismatiese bewegings wêreldwyd gemeen het" (König 1998:82).

9.2.4.3 **Pinkster-Charismatiese kerkliedinvloed**
König gee toe dat huidige vernuwing tekens toon van 'n Pinkster-Charismatiese invloed. Die **orkes** is miskien die duidelikste voorbeeld en meen dat die orkeste wat in die NG Kerk gebruik word, iets totaal anders is as dié in die groot Charismatiese kerke (1998:83).

König het kritiek op die Pinkster-Charismatiese kerke as hulle net praat van '**lofprysing en aanbidding**'. Wat van verootmoediging en skuldbelydenis? **Verootmoediging en skuldbelydenis** is tradisioneel een van die **sterk punte** van sowel die **Psalms en gesange** as die **Evangeliese beweging se Hallelujaliedere**.

9.2.4.4 **Kulturele variasies in die Bybelse lied**
Dit is 'n probleem dat ons 'n **verskeidenheid kulture in die Bybel** kry, en dat ons min gemeen het met die meeste van hulle. Nie een van hierdie kulture mag verabsoluteer word nie. König kry ondersteuning vir sy standpunt uit **The Church of Scotland**. "God has made us all different and therefore it should be no surprise that people vary in their musical tastes as they vary in their dress sense. What is anathema to some - be it Gregorian Chant or Redemption Hymns - has been a means of grace to others" (*Songs of God's People*. 1988:Preface).

Die OT is sterk deur die kultuur van die destydse Nabye Ooste beïnvloed. Volgens König was dit '**n 'opgewonde' kultuur met sterk emosie wat maklik kon opvlam, met 'n groot behoefte aan**

harde geluid en met 'n baie sterk sangelement. Dit sou onverantwoord wees om dié dinge sonder meer as deel van ons geloof te beskou en te verwag dat ons byvoorbeeld nog dieselfde musiekinstrumente en tipe sang moet gebruik as wat in die Ou Testamentiese erediens gebruik is (König 1998:84). Vergelyk die magtige orkes van Ps. 150 wat sekerlik nie in 'n klein plattelandse gemeentetjie tot stand gebring kan word nie!

9.2.4.5 **Sang, musiekinstrumente en liggaamsbeweging**

Die Ou Testament is vol van **'n magdom van musiekinstrumente.** In die tempel het daar by sekere feesgeleenthede 'n orkes¹⁴¹ gespeel wat enige Charismatiese orkes na 'n kleuterskoolmusiekgroepie sou laat lyk. Dié orkes moet die Here juis in sy heiligdom prys (Ps 150:1). **'n Indrukwekkende lys van musiekinstrumente** word genoem, en asof dit nie genoeg is nie, word **simbale** ook nog genoem, wat al klaar erg is en hulle word beskryf as **"galmende simbale"**. **Koordanse** was deel van die lofprysing - en dit in die heiligdom!

"Koordanse bring die kwessie van liggaamsbeweging in die erediens na vore. Ook daarvan is die Ou Testament vol" (König 1998: 84). As Esra die wet (Neh 8:9) oopmaak, staan die hele gemeente op en roep met hul hande omhoog: 'Amen! Amen!' Dan kniel hulle en buig diep voor die Here. En as hulle die wet hoor, huil die hele gemeente (v 10).

In Esra 3:10-13 lees ons van die fundamente van die tempel wat

---

141

Steyn het in 1979 'n empiriese ondersoek (in 'n Bybelkundige perspektief) gedoen en die volgende vraag gevra: "Kan God verheerlik word deur dieselfde musiekinstrumente en wyse van sang soos beoefen deur popkunstenaars? 56,8% teenoor 38,4% van die respondente voel dat God nie met dieselfde musiekinstrument en wyse van sang vereer kan word soos beoefen deur popkunstenaars nie" (1979:147). Vandag sal die antwoord waarskynlik heel anders daar uitsien aangesien musiekinstrumente al baie meer algemeen in kerkorkeste gebruik word.

gelê is en van **baie musiekinstrumente**. "Die hele volk het dit tot lof van die Here uitgejubel ... Die oueres het hardop aan die huil gegaan ... Baie ander het luidkeels van vreugde gejubel."

Die kritiek dat **sekere mense 'n sekere tipe sang geniet**, is vreemd. Dit sal vreeslik wees as ons nie ons lof aan God geniet nie. Die Psalmdigter (**Ps 147:1**) sê "Dit is .... 'n genot om die loflied te sing wat Hom toekom". Die argument dat alles stil, stemmig en waardig in die erediens moet gaan, sou 'n mens kon bevraagteken met **Ps 47:2**.

"Al julle volke, klap julle hande; juig tot eer van God met 'n jubelende stem, ..."

Die Psalmdigter dink dat dit van eerbied getuig om vir God hande te klap en te jubel. Dit beteken nie dat ons mekaar nou met die Bybel kan verplig om almal die Here só te loof nie, maar dit beteken wel dat ons ons **nie op die Bybel kan beroep téén allerlei musiekinstrumente en liggaamsbeweging** in eredienste nie. "Al sien ons nie self daarvoor kans nie, moet ons minstens ruimte laat vir mense wat dit graag wil doen" (König 1998:85).

9.2.4.6 Ruimte vir mekaar se kerkliedere

Die punt wat König wil maak "is nie dat ons nou al hierdie dinge moet doen nie. Vir die meeste van hierdie dinge het ons wat 'n halfeeue of langer deur die Gereformeerde spiritualiteit gevorm is, nie maklik ruimte nie" (König 1998:87).

Volgens König is die punt dat die **NG Kerk stadig moet omgaan met veroordeling van mense wat dit wel doen**.¹⁴² Ons moet ruimte vir mekaar laat. Hiermee stem Wilson-Dickson (1994:13b) saam as hy sê: "den Blick zu Öffnen für Christenen in anderen Kulturen".

Volgens König moet die NG Kerk die geestelike volwassenheid

---

¹⁴² Vice versa geld ook hier.

openbaar om 'n gebalanseerde kombinasie te maak uit die herleefde Evangeliese tradisie en die beperkte Pinkster-Charismatiese invloed in ons kerk (König 1998:88).

König kom tot die **konklusie** "dat dit onontbeerlik is dat daar **forme van die tradisionele erediens in gemeentes moet voortbestaan solank** daar 'n behoefte daaraan is. Dit sal net op 'n nuwe eensydigheid uitloop as alle dienste in 'n gemeente **skielik vernuwingsdienste** is. Daar is geen rede waarom mense wat die tradisionele liturgie verkies, die Here nie daarin met oorgawe en vreugde kan aanbid nie, al sal ander lidmate dit beperkend vind. **Ons moet ruimte laat vir mekaar anders sal ons (ons = die NG Kerk) stadigaan verdwyn**" (König 1998:88).¹⁴³

9.2.5 EC Kloppers

In Kloppers se geskrifte,¹⁴⁴ veral die proefskrif: **Liturgiese**

---

¹⁴³ In sy resensie op König se **Vernuwe of verdwyn** vra Spoelstra die vraag: "As sommige mense eenvoudig meer rasioneel en ander meer emosioneel ingestel is, wie moet vir wie ingee en soos hulle word? Ek glo hulle moet mekaar kan verdra, maar is dit binne dieselfde gemeente, dieselfde erediens, dieselfde sendingwerk moontlik?" (1999:40). König bemoei hom nie met die vraag oor hoe oop die Gereformeerde kerk vir verskillende vorme van aanbidding is nie!

¹⁴⁴ EC Kloppers, direkteur van die Instituut van Kerkmusiek SA (IKSA) het in IKSA se 1998-Proefsangbundel (lied 13), 'n nuwe omdigting gedoen van Sing Onder Mekaar (lied 25), *Jesus bring vreugde, redding en vreugde*, van die derde persoon na die tweede persoon. Hierdie lied van Kloppers sing nie net van Jesus nie, maar hier word self met Hom gepraat.

In U is vreugde, hemelse vreugde,
 Jesus Christus, U is Heer.
 Ons weet in lyding, U gee bevryding,
 U bly steeds ons lofsang Heer.
 U breek die bande van skuld en skande,
 U wat vergewe, U laat ons lewe,
 in U is vreugde, Halleluja.
 Ons vrees geen dood meer, U is ons hoop, Heer.

musiek as kommunikatiewe handeling in 'n post-moderne era word onderhoudend oor die kerklied in die wêreld en veral Suid-Afrika geskryf. Navorsing oor die onderwerp het sy in die buiteland en ter plaatse gedoen.

9.2.5.1 **Kloppers se vertrekpunt**

Kloppers is 'n **kerkmusikus en predikant** van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Haar persoonlike konteks is dus dié van 'n gelowige binne 'n (hoofstroom) reformatoriese tradisie wat onvermydelik haar teologiese en kerkmusikale siening en voorveronderstellings beïnvloed het. As kerkmusikus en predikant is sy gedwing om voortdurend haar eie standpunte, tradisie en voorveronderstellings krities te beoordeel en te evalueer en indien nodig, aan te pas.¹⁴⁵ Kloppers sê: "Dit is gevaarlik om rondom kerkmusiek uitsprake te maak wat pretendeer om vir tyd en ewigheid vas te staan, omdat die kerkmusieksituasie, soos die algemene situasie van die samelewing en trouens die teologie self, aan voortdurende verandering onderworpe is wat om herbesinning vra" (Kloppers 1997:24/5).

9.2.5.2 **Weerstand teen die amptelike kerklied**

Volgens Kloppers verkeer **kerkmusiek wêreldwyd** in 'n situasie van

---

Ons bly behoue en in vertroue
sing ons ons vreugde: halleluja.

In U is vreugde, hemelse vreugde,
ons is nou geen sondaars meer.
Ons is oorwinnaars meer as oorwinnaars,
deur die liefde van ons Heer.
Niks laat ons bewe geen dood of lewe,
engele, kragte of vreemde magte,
ons is oorwinnaars, halleluja.
Niks kan ons skei nie: niks wat ons ly nie,
skei van U, Here. Ons sing U ere,
U bly ons vreugde, halleluja.

¹⁴⁵ Hervorming is makliker gesê as gedaan. Dit herinner aan 'n uitspraak van Von Bassi wat gesê het:

"Die Reform der Liturgie ist völlig Nebensache gegenüber der Reform der Liturgen."
(Von Bassi 1988:349)

konflik. Veral in die 'gevestigde' kerke word tekens van afsydigheid en soms selfs openlike weerstand teenoor die amptelike kerklied gesien. **Allerlei faktore dra by tot hierdie weerstand.** Lidmate 'voel' dikwels dat die amptelike kerklied nie hulle persoonlike geloofs- en ander geestelike behoeftes vervul nie. Die amptelike kerklied word as 'verouderd', 'irrelevant', 'vreemd', 'moeilik' en 'onsingbaar' ge-etikiteer. Aan die **anderkant** is daar die groep wat pleit dat die **kerklied musikologies, teologies en literêr aan bepaalde standarde moet voldoen en getrou moet wees** aan 'n kerk se eiesoortige identiteit. Die **kerklied, as historiese erfenis, geniet by diê groepe hoë prioriteit.** "Die voorstanders van 'n meer eenvoudige en gevoelsmatige lied, beskuldig dikwels die ander van 'elitisme'¹⁴⁶, 'hoogmoed' en dies meer. Van die 'behoudende' kant kom weer beskuldigings van 'platvloersheid' en 'sekularisme'" (Kloppers 1997:18).¹⁴⁷ Kloppers het die beskuldiging teengekom dat die **tradisionele kerklied "churchy"** genoem word (:294) en as **"high art"** (Kaplan 1987:47) afgemaak word - iets argaïes in die rekenaar- en ruimte-eeu waarin ons leef.

Na Kloppers se studies, die internasionale kongresse wat sy oor die Himnologie bygewoon het (en toegesprek het) en wêreldreise wat sy onderneem het, het dit vir haar duidelik geword: "Wie met liedere, gedigte, musiek en liturgie te make het, word ingetrek

---

¹⁴⁶ Afgelei van 'n Franse woord en beteken "boonste laag van 'n gemeenskap" (HAT 1979:200).

¹⁴⁷ Van beide kante word dikwels op emosionele en onwetenskaplike gronde geargumenteer en dikwels word 'n goeie saak met onsuiwer argumente verdedig - met nadelige gevolge vir die saak. Vanweë sekere persepsies het weerstande ontwikkel wat die egte wetenskaplike gesprek belemmer. 'n Konfliksituasie het ontwikkel waar elkeen op sy eie gebied terugtrek en argumente en beskuldigings heen en weer geslinger word. Op hierdie manier word die moontlikhede tot 'n openhartige gesprek, met die oog op *konsensus*, ernstig benadeel.

in 'n konflik tussen generasies, geslagte, vroomheidsrigtings, politieke en kulturele oortuigings" (1997:103).

9.2.5.3 Verlies aan die besef van die waarde van die kerkliedgeskiedenis

Die christelike geloof is in wese 'n **histories-oorgelewerde geloof** en **die kerklied** is een van die media waardeur hierdie geloof oorgelewer word. Voortdurende blootstelling aan 'n wêreld waarin mense se **historiese bewussyn ingekort** word¹⁴⁸ kan ernstige gevolge inhou vir die 'oorgelewerde', **tradisionele kerklied** (Kloppers 1997:289).

9.2.5.4 Tradisie en die kerklied

Om tradisionalisties te wees is gevaarlik. Om geen tradisie te hê nie, is kortsigtig.¹⁴⁹

Kloppers het bevind dat wanneer die kerk in 'n tradisionele fase is¹⁵⁰, die kerk moet besef dat **die kerk nie altyd** daarin kan wees op **dieselfde wyse** as wat die kerk eenmaal daarin was nie¹⁵¹ en moet **tradisie steeds oopstaan vir herinterpretasie** (1997:79). Dit beteken dat wat tradisie betref, (dit sluit die kerkliedtradisies in - ook Calvyn s'n) **alle uitsprake** van die kerkvaders, leerstellinge én belydenisskrifte wat gemaak is,

---

¹⁴⁸ Psalm 78 beklemtoon die waarde van die geskiedenis vir die nageslagte.

¹⁴⁹ "Continuity overstressed creates the danger of fossilization, an escapism that lives only in the past, wilfully blind to the present. When discontinuity predominates, there is danger of disintegration, a different kind of escapism that lives only in the present, an existentialism that denies all traditional values" (Leaver 1992:138).

¹⁵⁰ Dit sluit die kerkliedtradisie in.

¹⁵¹ Tracy is daarvan oortuig dat dit moontlik is om die waarheid van jou eie tradisie (kerkliedtradisie) te eer en terselfdertyd oop te wees vir "other great ways" (1994:138).

voortdurend krities gemeet moet word aan die oorspronklike bedoeling van die evangelie.¹⁵²

Tradisie speel in die kerklied 'n groot en belangrike rol. Die sterkste rede waarom **gemeentelede** sekere Psalms as geliefd aangee, is die feit dat hulle **daarmee grootgeword** het, die betrokke Psalm hulle aanspreek en die melodie vir hulle mooi is. Die gepastheid van die melodie by die woorde speel nie so 'n groot rol nie (vgl Vos & Müller 1991:95). Ironies is die sterkste rede by **predikante** dat die melodie hulle aanspreek en by **orrelliste** die gepastheid van die woorde.

Die uitdrukking: "**daarmee grootgeword**" speel 'n baie prominente rol in die **bepaling van die geliefdheid van 'n lied**. Kloppers het eerstehandse en waardevolle ervaring daarvan opgedoen onder 'n verskeidenheid van kerkliedgebruikers. Kloppers vermeld dat sy in 'n seminaar, by die *Institute for Ecumenical and Cultural Research*, wat gehandel het oor die kerklied, verantwoordelik was vir 'n groep van ongeveer **twaalf Amerikaanse en Kanadese professore in die teologie**. "Dit was opvallend hoe dieselfde groep wat met groot nugterheid en rasionaliteit teologiese opvattinge en navorsings-resultate bespreek het, totaal ander kriteria gebruik wanneer dit oor die kerklied gaan. Dit is 'n bewys dat die kerklied sterk op die nie-kognitiewe of affektiewe aanspraak maak. Dit maak pogings tot die daarstel van wetenskaplik 'objektiewe kriteria' baie moeilik, selfs by groepe wat andersins 'n groot premie plaas op 'wetenskaplik objektiewe argumentvoering'. By hierdie hoogs-opgeleide, maar musikaal gemiddelde groep, het *nostalgie oor en assosiasies met bepaalde liedere die grootste rol gespeel*" (Kloppers 1997:266).

152

"Een historisch-kritisch gefundeerde exegese roept om een historisch-kritisch verantwoorde dogmatiek" (Küng 1989:213).

Nostalgie wat oënskynlik 'n kenmerk oor kerk- en kultuurgrense heen is, **mag nooit onderskat word** by die daarstel van nuwe liedboeke nie.¹⁵³ Viljoen (1997:97-101) het ook bevind dat in die stryd om die kerklied (bv. die Halleluja in die NG Kerk), *sentiment/nostalgie*¹⁵⁴ 'n vername faktor was en is.

Die geskiedenis toon dat daar ook 'n **groot weerstand is teen vernuwing**, veral ten opsigte van liedere wat wel by lidmate bekend en geliefd is en Kloppers haal 'n persoonlike gesprek met Prof Gracia Grindal aan: *"Whenever you change a text, just don't change the first verse, and especially, not the first line"* (1997:266). Wat sy daarmee bedoel is dat die eerste vers of selfs net die eerste reël van die eerste vers, dikwels al is wat mense onthou en waaraan hulle sekere (sentimentele?) waardes heg. "Deur die eerste reël te verander kan die hele lied en al die moontlikhede daarvan gediskrediteer word" (Kloppers 1997:266/7).

9.2.5.5 Kontinuiteit tov die kerklied, 'n Bybelse en geskiedkundige beginsel - selfs vir die post-modernisme belangrik

Teen die einde van die twintigste eeu is **die wêreld geïndoktrineer met die idee van vooruitgang**. Alles word daaraan gemeet. "Ook ten opsigte van die kerk en geloofsake word voortdurend geëis dat vooruitgang moet plaasvind, in so 'n mate dat 'n oog vir die verlede konsekwent as stagnasie, of selfs as agteruitgang beskou word. Dit is veral in 'n tyd van modernisme belangrik dat saam met die stroom van vooruitgang geswem word"

---

¹⁵³ Nostalgie word as een van die kenmerke van die postmodernisme beskou (Kloppers 1997:266).

¹⁵⁴ "Sind wir als Kirche alt geworden? Haben wir uns zuwenig verändert? Alt ist man, wenn man an der Vergangenheit mehr Freude hat als an der Gegenwart. Vergangenheit ist etwas so Schönes, vor allem, wenn man sich nostalgisch hingeben kann. Nur: Was wird, wenn sich mehr und mehr zu einen Betondecke gestaltet? Man kann auch an die Vergangenheit zugrunde gehen!" (Kabus 1995:310)

(Kloppers 1997:319).¹⁵⁵

Kontinuiteit ten opsigte van die kerklied beteken dat liedere deur geslagte heen oorgelewer word. Die huidige geloofsgemeenskap ontvang die liedere wat deur die eeue geklink het en gee dit deur aan die volgende geslagte¹⁵⁶ (Vgl Deutr 6:6 en 7). Wanneer 'n geloofsgemeenskap sing, word die geloof in Christus saam met die kerk oor baie eeue en in baie lande gesing. Die sing van die bekende tradisionele lied bied die moontlikheid tot beter selfverstaan.

In die **postmodernisme** het die **heropname van die tradisionele lied weer gewild** geword, maar dan nie 'n ou lied om die ou lied per sé nie. "Heropname en herstel in postmodernistiese sin, beteken dat die tradisionele lied die moontlikheid tot simboliese vulling, verstaan en selfverstaan in die hede bied. As sodanig bied die postmodernistiese tydsgees dus wel nuwe moontlikhede vir die herstel en heropname van die tradisionele en selfs miskien 'argaïese' lied" (Kloppers 1997:320).

9.2.5.6 Die emosionele en die kerklied

Dat daar 'n groot behoefte aan die emosionele, ook in die kerklied is, ly geen twyfel nie. Die tradisionele kerke in Suid-Afrika het die **waarheid omtrent emosionele behoeftes baie lank misgekyk**. Kloppers het tot die gevolgtrekking gekom dat dit blyk "dat die hedendaagse gelowiges 'n behoefte daaraan het om hul geloof minder rasioneel en méér affektief te beleef. Musiek blyk 'n belangrike geleentheid daartoe te bied .... Die postmoderne

---

¹⁵⁵ Die Bybel is baie duidelik dat die verlede nie vergeet moet word nie. Deutr 4:9 "Pas net op en wees baie versigtig om so lank julle leef, nie hierdie dinge wat hulle gesien het, te vergeet of te verontagsaam nie".

¹⁵⁶ Deutr 6:6 Hierdie gebooie wat ek jou vandag gegee het, moet in jou gedagtes bly. ⁷Jy moet dit inskerp by jou kinders en met hulle daaroor praat as jy in jou huis is en as jy op pad is, as jy gaan slaap en as jy opstaan.

mens in die *global village*, word aan 'n magdom ervarings en inligting blootgestel wat onvermydelik ook binne die kerk 'n invloed het. Die kritiese én *kritieke* vraag is nie hoe die kerk aan hierdie invloede kan ontsnap nie, maar hoe die kerk 'n antwoord op hierdie uitdagings kan bied" (1997:20).¹⁵⁷ Vir die taak om **meer ruimte vir die emosionele binne die kerk** te maak kan die kerk nie langer bid vir ontslag nie, maar slegs vir krag! (en wysheid). "Gelowiges sing met oortuiging (of lusteloos); om van hulle geloof te getuig; om ander aan te spreek; om ander te oortuig; om self opnuut aangespreek en oortuig te word" (1997:21).¹⁵⁸

9.2.5.7 **Kindervrye eredienste of kinderdienste (kerk) met hulle eie liedere**

Kloppers het bevind dat daar gemeentes is wat eksperimenteer en die **kinders uit die erediens** neem om op hulle eie **"kinderkerk"** of **kategese te hê - met hulle eie liedjies**. Daar is 'n saak daarvoor uit te maak. Die vraag is egter of die **kinder-vriendelike erediens** nie tog 'n plek het nie? Die **erediens waarin kinders ruimte het**, "is elementêr noodwendig vir die bemiddeling van die christelike geloof ... Hier kan die voorbeeld van ouers wat hul kind van die jongste jare saambring na die

---

¹⁵⁷ Elders skryf Kloppers oor dieselfde onderwerp: "Daar word toenemend erken dat die menslike subjek nie net 'n onafhanklike, rasioneel-denkende subjek is nie, maar dat die emosionele, willekeurige en selfs irrasionele aspekte net so deel is van die mens as subjek. Daar word dus veel meer ruimte geopen vir die rol van die menslike ervaring ten opsigte van alle aspekte van die lewe" (Kloppers 1997:61).

¹⁵⁸ Gaan die tradisionele kerke in SA nou doen wat hulle al die jare in Ges 5 gesing het:

"Kom, dank nou almal God
met hart en mond en hande....

of bly Ges 5 maar net 'n gesang met 'n mooi melodie?

erediens, as voorbeeld dien" (Kloppers 1997:135).¹⁵⁹

Liturgie en die kerklied kan nie uit boeke in die Finalejaar Kategeseklas aangeleer word nie. Liefde vir die kerklied moet met moedersmelk ingeneem word.¹⁶⁰

9.2.5.8 **Die benutting van die kommunikatiewe vermoë van musiek, (met name die kerklied) in die oordrag van die Evangelie**

Volgens Kloppers speel **musiek en die lied 'n belangrike rol in kennisoordrag in ongeletterde gemeenskappe.** Dit is waarskynlik so omdat gevormde frases baie makliker onthou word as die soort prosa wat geletterde gemeenskappe in boeke gebruik.¹⁶¹ Hierdie *herinnerings-krag* van musiek is in die moderne kultuur baie duidelik - ons onthou immers self 'n lied of gedig beter as prosa. Hierdie waarheid geld ook vir die kontemporêre of eietydse lied.¹⁶²

---

¹⁵⁹ Daiber spreek die vermoede uit dat die 'kinderfreie' eredienste waar kinders glad nie die erediens bywoon nie of apart besig gehou word, baie skadelik vir die oorlewering van die geloof is. Die ouers se rol en voorbeeld is deurslaggewend vir die sosialiseringsproses - hulle *Mitgehen*, hulle *Dabeisein*, hulle deelname, is bepalend. "Kinder müssen die schönheit einer Kirche wahrnehmen lernen, die Andacht spüren lernen, die Ausdruckskraft eines Liedes erahnen" (Daiber 1992:18).

¹⁶⁰ "Men kan liturgie niet uit een boekje leren, evenmin als feestvieren of hardlopen: nog veel minder kan men liturgie bedenken; men kan haar slechts leren ervaren in een gemeenschap die haar van week tot week of zelfs van dag tot dag praktizeert" (Goedhart 1987:126).

¹⁶¹ Vergelyk Sloboda 1985:267.

¹⁶² Volgens Farnsworth (1969:216) is die feit dat musiek geheue versterk objektief bevestig deur die ondersoeke by verstandelik gestremde kinders, waar hulle meer materiaal kon herroep wanneer dit **deur middel van 'n lied** vir hulle geleer is, as wanneer dit deur middel van 'n storie aan hulle vertel is.

9.2.5.9 Die oor en weer beïnvloeding van verskillende kerke/kulture se kerkliedere in die Postmoderne tyd

Moderne kommunikasietegnologie het verskillende en voorheen geïsoleerde dele van die wêreld bymekaar gebring. Daardeur is die wêreld tot die sogenaamde 'global village' gereduseer en word **mense blootgestel aan ander kulture, idees, waardes, godsdienste, musiek**, ens. "Hierdie pluraliteit van invloede stel besondere uitdagings aan die tradisionele geloof. Ten opsigte van **kerkmusiek** kan gevra word of 'n positiewe aanvaarding van, of ten minste respek vir hierdie pluraliteit en diversiteit noodwendig moet uitloop op 'n kulturele relativisme. **Hoe kan voorkom word dat alles uiteindelik opgaan in 'n situasie van 'everything goes'?**" (Kloppers 1997:62). Almal en alle liedere is reg?¹⁶³

9.2.5.10 Absoluutheid van die prediking ten koste van die kerklied

Tot die middel van twintigste eeu het **die Woord as prismaat gegeld** (sola scriptura). Daarmee saam het ook die '**absoluutheid**'¹⁶⁴ van

---

¹⁶³ ".....what happens in a Tower of Babel situation, when cultures are in rapid flux and so intermixed that one cannot tell where one begins and another ends ....? (If) there is no anchorage outside culture, the only option left is a dismal relativism .... We cannot advise people to do in Rome as the Romans do, when Rome no longer has stable or unique borders" (Gellner 1992:68, 71).

¹⁶⁴ Wolterstorff (1992:273) toon aan dat die Gereformeerde liturgie met die "absoluutheid van die prediking" dikwels niks méér is as 'the issuing of marching orders' nie. Dit wil en kan die post-modernisme nie verdra nie. Daar is in die postmodernistiese tyd 'n wegbeweeg van die rasionele en verbaalgerigte erediens (met die prediking uit die bevoorregte posisie in die voorste gestoelte) met 'marching orders' na 'n oper, meer ervarings-geörienteerde en simboolgerigte erediens. Lidmate wil persoonlik meer betrokke wees by die erediens (met die kerklied kan almal betrokke wees) en wil op 'n kreatiewe wyse as egte deelnemers

die prediking gegeld. Volgens Kloppers word die (verbale) preek¹⁶⁵ as die 'onaantasbare' beskou, as die 'Woord van God self' ten spyte van die standaard wat die alte menslike prediking soms mag hê.¹⁶⁶ Die sang daarenteen, word as menslike handeling beskou (1997:336). Kerkmusiek, liturgiese musiek, die kerklied is nie "'n ondergeskikte bykomstigheid" in die erediens nie (:341).

Die teologie het sedert die laat vyftigerjare tree vir tree tot die belangrikheid van die prediking en die kerklied 'n verandering ondergaan wat as 'n 'paradigmaverskuiwing' bestempel kan word.¹⁶⁷

Die verskraling en afskaling van sang in die erediens as gevolg van die absoluteitheid van die prediking lei onvermydelik tot 'n ernstige verskraling van die liturgiese gebeure en uiteindelik van die gemeentelike lewe as geheel. Die **sang** en daarmee saam die kerklied is tans **in die reformatoriese kerke in SA ernstig in gedrang**. "Die beklemtoning in die *Diensboek* van die sang as antwoord .... bevestig die siening van sang as (blote?) menslike handeling. Die musiek word uiteindelik die sondebok ... wat die skuld kry vir alles wat in die erediens verkeerd of ongeïnspireerd daaraan toegaan en sodoende word maklik die eis gestel vir 'ander' musiek (gevoelsmusiek, popmusiek en dies meer) om die onbehaaglikheid ten opsigte van die erediens as geheel reg

---

aan die handeling van die erediens deelneem.

¹⁶⁵ Dreyer wys daarop dat binne die gereformeerde tradisie, met die sterk beklemtoning van die Woordteologie, die neiging ontstaan het om in die kerklike praktyk geloofshandeling te reduseer tot prediking. Handeling is beperk tot die erediens. (1995:802).

¹⁶⁶ Die gereformeerde erediens het vanweë die invloed van die rasionalisme verval in 'n "one man show" (Vatja 1970:73).

¹⁶⁷ Dit is 'n vraag of die prediking nou die posisie van *prima inter paris* beklee?

te stel" (Kloppers 1997:336).

9.2.5.11 **Die onderskeie waardes van die prediking en die kerklied in terme van die hiernamaals**

Terwyl die **prediking telkens eenmalig** is, en terwyl die formele **kategese beperk is tot 'n relatief kort lewensfase**, word die **kerklied voortdurend herhaal**, vanaf die prilste jeug tot in die hoë ouderdom. Die waarheid van sy boodskap word, deur woord en melodie, letterlik ingegrafeer in die gemoed (vgl Deutr 6:7).¹⁶⁸

9.2.5.12 **Outoritêre standpuntinname tov die kerklied**

Ten opsigte van die werk van veral die Psalmkommissie, het dit geblyk dat daar **outoritêre strukture** in die kommissie gevestig was. Hierdie outoritêre strukture het dit onmoontlik gemaak vir individuele kommissielede om persoonlike (eie) standpunte te stel. **Outoritêre standpunte is dikwels aanvaar, bloot vanweë die outoritêre aanbieding daarvan** (Vergelyk Kloppers 1997:23).¹⁶⁹

Die "smaak" en behoefte van die gemeente mag nie gewoon geïgnoreer word nie en die **kerklied mag ook nie van bo-af afgeforseer word nie**. Aan die anderkant **mag daar ook nie by die**

---

¹⁶⁸ "Die gemeente van die Here is immers nie op weg na die ewige preek toe nie, maar na die ewige lied toe. Dáárvan is die aardse lied die voorsmaak" (Strydom: 1991:438).

¹⁶⁹ Kloppers voer aan dat bepaalde besluite in die Nederduitsch Hervormde Kerk in 'n groot mate outoritêr in stand gehou word. "In 'n samelewing met veranderde denke en geestestrominge soos die *nie-outoritêre ingesteldheid* wat 'n kenmerk is van die post-modernisme, gaan 'n outoritêre houding toenemend problematies word. Dit kan ernstige gevolge vir die Nederduitsch Hervormde Kerk inhou, indien daar nie daadwerklik erns met grondige toerusting en oop gesprek rondom die **liturgie en lied** gemaak word nie" (Kloppers 1997:347 - my kursivering).

"smaak" van die gemeente, wat in hulle alledaagse omgang dikwels met die **swakste vorme van musiek** te make kry, **vasgesteek word nie**. Dit is onaanvaarbaar dat die **laagste gemene deler wat musieksmaak betref, dikwels as norm geld**.¹⁷⁰

Lidmate van die drie susterskerke word toenemend aan ander vorms van geestelike liedere blootgestel, aan 'n breë spektrum van musikale vorms en style. Lidmate voel hulself in staat om sêlf te besluit wat hulle aanspreek of nie. **Lidmate steur hulle al hoe minder aan dít wat aan hulle van bo-af voorgeskryf word**. Dit stem nogal ooreen met die tydsgees waarin ons leef, waarin 'n **outoritêre houding, van bo af, van wie ook al, nie sonder meer aanvaar word nie**.

Die postmodernistiese, anti-outoritêre gees wat saamhang met 'n gees van self-bemagtiging van gelowiges en van individuele gemeentes het ook 'n groot invloed op die aanvaarding¹⁷¹ van 'n sangbundel. Enige sangbundel van die **laat-negentigerjare wat lyk of dit outoritêr aangebied word** en wat selfs deur 'n sinode bekragtig is, sal nie sonder meer aanvaar word nie.¹⁷²

Viljoen (1997:177) wys daarop dat NG lidmate "uitgesluit voel wat betref deelname en besluitnemingsprosesse rondom nuwe liedboeke". Hierdie **"uitgesluit voel"** dui daarop dat **baie meer moeite gedoen sal moet word sodat lidmate (en die jeug!) meer betrek kan**

---

¹⁷⁰ Day 1991:105 sê in die verband dit gebeur dikwels dat "the faithful are starving for spiritual nourishment symbolized in music. What happens? Somebody says, 'let them eat dog biscuits'."

¹⁷¹ Kloppers gebruik alternatiewe vir die woord aanvaarding, bv inburgering, invoeringsproses, resepsie (1997:358).

¹⁷² Die nuutste Switserse gesangboek word aangebied bloot met die hoop op aanvaarding.

'word/voel'.¹⁷³

9.2.5.13 Die antitotalitêre Postmodernistiese eienskap funksioneer tov die kerklied

Postmodernisme is ten gunste van 'n antitotalitêre¹⁷⁴ houding. Die verskynsel dat 'n **bepaalde groep absolute mag** het om te besluit wat waar en betekenisvol is, wat aanspraak maak om die volle waarheid in pag te hê, word verwerp. "Die postmodernistiese kultuur ontken 'n bevoorregte posisie waarvolgens slegs diegene met ekspertkennis besluite mag neem. Ekspertkennis word nie meer as die enigste bepaler in die proses van besluitneming beskou nie.¹⁷⁵ Dit beteken dat geen enkele groep absolute mag het nie, maar dat konsultasie in besluitneming moet plaasvind" (Kloppers, 1997:59, 60).

"Hierdie anti-totalitêre houding kan ingrypende gevolge hê vir die samestelling en gebruik van nuwe liturgiese liedboeke, keuring van liturgiese liedere, die bepaling van kriteria wat aangelê moet word, die kanon van die liturgie en die liedboek, die veronderstelde 'mag' van die 'eksperts', asook die resepsie van nuwe liedere .... " (Kloppers 1997:60).

---

¹⁷³ Volgens Kloppers (1997:358) was van die volgende vrae tydens die invoeringsproses van die Switserse gesangboek met gewone lidmate bespreek:

- 1 Watter gebiede van die kerklike en godsdienstige lewe kry te min aandag?
- 2 Watter gebiede van die kerklike en godsdienstige lewe kry te veel aandag?
- 3 Watter veranderinge behoort aangebring te word?
- 4 Watter foute kom voor in tekste, melodieë, harmoniserings, toonsetting en dies meer?

¹⁷⁴ Vergelyk Adam 1995:22.

¹⁷⁵ "Those who are affected by such decisions also have a valuable and indispensable contribution to make - even if they are considered non-experts of non-literates in terms of modern rationality. Expertise must be enriched and informed by the experience of those on the receiving side of expert opinion" (Rossouw 1993:894-907).

Die sang waarna verwys word in Kol 3:16 is binne 'n nie-
 outoritêre situasie (Kloppers 1997:363).

9.2.5.14 Die invloed van die 'popkultuur' op die kerkliedidentiteitsvorming

Die erediens staan binne die omringende, populêre kultuur¹⁷⁶ en word onvermydelik sterk daardeur beïnvloed. Dit is belangrik dat die kerk kennis sal neem van die populêre, eietydse kultuur, die invloed wat dit op die vorming van die openbare mening¹⁷⁷ en veral op die jeug het en die uitdagings wat die populêre kultuur¹⁷⁸ ten opsigte van die erediens stel (Temmingh 1993:18).

In Suid-Afrika word **"gospel"** al meer **prominent** op ons **radiosenders**, ten koste van die meer tradisionele kerklied,

---

¹⁷⁶ "Wagner compared the Public with a river, as to which we must decide whether we will swim against or with its stream. 'Who swims with it, may imagine he belongs to constant progress, because it is so easy to be borne along, and he never notices he is being swallowed in the ocean of vulgarity. To swim against the stream must seem ridiculous to those not driven by an irresistible force to the immense exertions that it costs'" (Ellis 1966:94).

¹⁷⁷ Prof Roelof Temmingh (gebore 1946) het aan die Universiteite van Kaapstad, Utrecht (Nederland) en Stellenbosch studeer en doseer sedert 1973 musiekwetenskap en komposisie op Stellenbosch. In 1993 was hy alreeds 28 jaar voltyds orrelis - sedert 1973 van die NG Gemeente Stellenbosch-Wes. Temmingh sê: **"Kerkmense wil snert in die kerk hoor omdat hulle buite die kerk daaraan gewoond geraak het"** (1993:18). Hierdie uitspraak het baie negatiewe reaksie uitgelok in briefwisseling en in die openbare pers. Verder sê hy: "Ons lidmate se ore word daagliks al 'dower' as gevolg van die snertmusiekbombardement" (1993:19).

¹⁷⁸ Russell-Jones (1992:36) wys daarop dat politieke leiers, teoloë en kerkleiers oor die algemeen te min aandag aan die invloed van die populêre kultuur gee. Hy beskou dit as 'foolish' en 'irresponsible' om die invloed van die populêre kultuur soos dié van rock videos en byvoorbeeld 'n stasie soos MTV in die VSA te ignoreer.

gehoor - selfs in programme waar **bejaardes b6 negentig jaar** met hul verjaarsdag gelukgewens word.¹⁷⁹ Op Radio Sonder Grense word **Gospeltreppers**, met die klem op **treppers**, aangebied en op 'n **Sondagaand direk na die aanddiens** uitgesaai. Die **kerklied van die aanddiens** wat so pas uitgesaai is en die **Gospeltreppers** staan dikwels in geweldige kontras met mekaar.

'n Mens wat nie baie van **kontemporêre geestelike musiek** hou nie, kry maar **swaar om lank na Radiokansel te luister** - baie min **tradisionele kerkliedere** word oor Radiokansel gehoor. Baie min **opnames van "tradisionele Kerkliedere"**, selfs van die 1978-AGB, Jeugsangbundel 1 en 2, Sing Onder Mekaar, is in Radiokansel se diskoteek **beskikbaar**.¹⁸⁰

Die teks van die Moerbeiliedjie van die **popgroep Prophet** kan as één voorbeeld uit die stapels uiters swak liedere vanuit die 'geestelike wêreld' buite die kerk wat met erns aan die jongmense opgedis word, dien.

MOERBEILIEDJIE

Woorde en musiek: Koos van der Merwe/Theo Geyser

'As julle geloof gehad het soos 'n mosterd saad, sou julle vir hierdie moerbeiboom sê word onwortel en in die see geplant...' - Luk 17:6.

'Moerbeiprobleme maak moerbeiboere bly...' - Prophet.

O, wie is 'n moerbeiboer? O, wie is 'n moerbeiboer? Wie's 'n moerbeiboer

---

¹⁷⁹ Dit is baie onsensitief om aan bejaardes moderne luisterliedere voor te speel terwyl die argiewe vol is van die liedere waarmee die senior burgers groot en oud geword het.

¹⁸⁰ In 'n reeks Bybelstudies wat ek vir Radiokansel in die begin negentigs waargeneem het, het ek baie keer nie die gepaste tradisionele geestelike lied in die diskoteek gekry wat ek wou speel nie. Pretoria-Oosterlig se opname van 'n paar Hallelujas was meermale die laaste uitweg!

van die diepsee / Met 'n gees soos 'n blouwildebees / Wie's 'n moerbeiboer
 van die diepsee // Ek loop nog nie so lank nie in ons Liewe Heer se kerk
 / Ek lees van manne groot en magtig / baie fris en sterk / Ek soek hul toe
 mos oral maar o wee dis verniet / net tussen Fillistyne daar kry ek 'n
 Israeliet / O ek dink hy's 'n moerbeiboer / O, ek dink hy's 'n moerbeiboer
 / Hy's 'n moerbeiboer van die Diepsee / met 'n gees soos 'n wildebees /
 Hierdie moerbeiboer van die diepsee // Ek soek in elke kerkie ek kyk in
 elke tent / Ek soek na moerbeiboere ek offer rand en sent / Veertig dae en
 veertig nagte, soos met Noag se kanoo / My reis het toe geëindig by oom
 P.D. Le Roux // dit was een oggend vieruur, toe sien ek sy liggie brand /
 op sy knieë met die Bybel sê hy, dis hoe jy moerbeie plant / As jou
 moerbeiprobleme diep gewortel voor jou staan / Spreek dit aan met
 mosterdwoorde en jou vyand is gedaan.¹⁸¹

Die ATKV bekroon jaarlik die beste Afrikaanse geestelike liedjies(!).¹⁸² Van geestelike vorming is daar by hierdie liedjies nie eintlik sprake nie. Tekenend van die invloed van hierdie vervlakkende geestelike musiekkultuur is die berig van Mischke (1995:21) dat die jeuggroep van 'n sekere gemeente die kerkraad versoek het om 'n 'gospelsokkie' te organiseer.

---

¹⁸¹ Temmingh sou waarskynlik van "Moerbeiboerliedjie" ook gesê het: "Dit is net te hope dat daar in die kerk nie reeds te veel mense is wat gewoon geraak het aan hierdie onwelriekende "lug" nie (1993:19).

¹⁸² Dit is nie liedere nie - of selfs 'n lied soos die Psalmis sê nie, maar inderdaad liedjies!

9.3 Slotopmerkings

Dat daar baie noulettend na die kerklied gekyk sal moet word, is 'n voldonge feit. Die oue, die nuwe, die postmoderne, die ritme die eietydse boodskap, die hoorders/sangers, oud of jonk, die ou tradisionele versus die hiper moderne, is die sake waaraan aandag gegee sal moet word. Paul Kruger het gesê dat ons uit die verlede moet neem wat goed is en daarop bou in die toekoms. Daar is probeer om vanuit Bybelse perspektief riglyne op hierdie sake te kry.

Daar is in hierdie proefskrif verwys na (en die Bybeltekste is aangehaal) die belangrike plek wat die "ou" lied in die geskiedenis ingeneem het. Daar is gewys op die noodsaaklikheid van die "nuwe" lied, die lied van Openbaring.

Dit moet beklemtoon word, dat soos die eeue voortgewentel het, die "ou" Bybellied, nie vergeet is nie. Om die waarheid te sê, ons het gesien dat die Nuwe Testament die "ou" lied, veral die Psalms telkens weer aanhaal en daarna verwys. Na die laaste "Avondmaal" sing Jesus en Sy dissipels die ou bekende, "tradisionele Hallel". Sing ons nie tot vandag toe nog die Psalms nie?

Die melodieë wat in Bybelse tye gebruik is, het ongelukkig nie vir ons behoue gebly nie. Wat ons wel weet is dat bestaande volksmelodieë gebruik is. So lees ons dat Psalm 56 op die wysie van "Die duif in die hoë bome" gesing moes word. Hierdie melodie was bepaald algemeen bekend.

Die slottonele van die boek, Openbaring, handel oa oor die lied - die oue en die nuwe. Dit is insiggewend dat die oorwinningslied in Openbaring (15:3) "Dit is die lied van die Lam" teruggryp na die lied van Moses (Eks 15). In hoofstuk 14 word die **groot orkes** van sitterspelers, (nie 'n orrel nie!), wat die massakoer van 144 000 sal begelei met die sing van die "nuwe" lied genoem. Die "ou" lied sowel as die "nuwe" lied het 'n plek

in Openbaring.

Met hierdie tema kan ons dwarsdeur die kerkgeskiedenis gaan. Die kerklied het in die vroeë kerk in die sinagoge, die Reformasie en in 2000, ook in SA, 'n belangrike rol gespeel. Die liedere van die NT is gister se liedere en die OT liedere, tans nog in gebruik, eergister s'n. Die vroeë kerk was baie sensitief vir enigiets wat heidens was en derhalwe is ook nie doelbewus gebruik gemaak van heidense melodieë nie.

Die "ou" en die "nuwe" lied was in die Hervorming 'n belangrike tema. 'n Baie belangrike winspunt van die Hervorming was juis dat dit die lied teruggeplaas het in die mond van die lidmaat. En die melodieë wat gebruik was, was oa melodieë waarmee die gelowige op straat, selfs in die kroeg, bekend was!

Aanvanklik het die kerk in SA, Nederland se liedere, sito-sito oorgeneem. Soos in Nederland, het dit eventueel tot kerkskeuring gelei. Mettertyd is "nuwe", of dan ander, sangbundels in SA saamgestel. Hierdie bundels is wisselend ontvang: aan die een kant was daar groot opgewondenheid daarvoor en aan die ander kant is hulle verdoem.

Die gelowiges van SA het verskillende ingrypende gebeure beleef: die Groot Trek, oorloë (veral die Anglo-Boereoorlog), ens. Hierdie groot gebeure, het soos in Bybelse tye, aanleiding gegee tot die skep van "nuwe" liedere,¹⁸³ die woorde aangepas by die omstandighede en die melodie soms nuut geskep, maar in baie

---

183

Wanneer Oupa en Ouma vandag saam met die kleinkinders kleuterskool-konsert toe gaan, sal hulle vind dat daar baie moderne liedjies gesing word. Hier en daar word van die ou liedjies gesing waarmee Oupa en Ouma grootgeword het. Wat die kleinkinders ookal sing, (ou sowel as nuwe liedere), gaan Oupa en Ouma voor handeklap.

As die kleinkinders in die kerk optree gaan dit gewoonlik gepaard met liggaamsbewegings, ens. Daar mag 'n paar bekende liedjies gesing word, maar in die kerk móét daar plek wees vir die "nuwe kleuterkerklied!" ens, ens!

gevalle is bekende volksmelodieë oorgeneem om as "vehicle" vir 'n "nuwe" teks te dien.

Intussen het die geskiedenis ook vir SA tot by die jaar 2000 gebring. En die belangrikheid van die kerklied kan steeds nie oorbeklemtoon word. Die kerklied (gesonge Woord) kan sê wat niks of niemand anders so raak kan sê nie, selfs nie 'n preek nie. Die herhaalde sing van die lied skerp ook die boodskap in harte in. Oosterhuis het gesê: "Ich glaube an gläubige Lieder, die sagen, was nur gesungen werden kann, die wissen, was nicht zu wissen ist..." (1976:25).

Die postmoderne tyd (± 1980 - 2000+) is 'n tyd van heropname, versamel en bewaar. "Alte Lieder sind heute potentiell modern. In die profane Welt hinein sollte man nicht vom Glauben, sondern von der Schönheit dieser Lieder sprechen. Der Glaube pflanzt sich singen und schweigend vielleicht besser fort als redend" (Kurzke 1996:85).

Wat met die kerklied in die een-en-twintigste eeu moet gebeur is vir Kloppers duidelik: "Dit is onvermydelik dat liedere sal verval om ruimte te maak vir nuwe eietydse liedere. 'Eietydse temas' wat wêreldwyd geïdentifiseer word, is dié oor die skepping, ekologie, sosiale geregtigheid en versoening. Dit is almal gelade begrippe. Daar mag egter nie vanweë misbruik in sommige kringe, daarvan weggeskram word nie. Die kerk is immers ook gerig op die wêreld daarbuite. Die sosiale, diakoniese en missionêre aspekte mag nie geïgnoreer word nie - ook nie in die kerklied nie" (1997:277).

God is te groot om in een tipe lied vasgevang te word. God is te groot om in die OT-lied vasgepen te word, te groot om in die NT-lied vasgevang te word, te groot om in die Geneefse melodie ingehok te word. God is groter as die Gregoriaanse kerklied, ja selfs groter as die lied van die Hervorming.

Wie is dan hierdie God wat besing moet word? In 1993 besryf Wren

Hom so:

God - young or old?
 near or far?
 she or he?
 All of these
 and none at all,
 loving all, loving me.
 God is young,
 God is old,
 God is she,
 God is he,
 mother's kiss
 and father's hug,
 loving all, loving me.

Hierdie God kan nie op 'n blasé manier besing word nie. Om melodieë vir 'n teks te vind, of self te skryf is 'n groot taak. Routley skryf: "Writing music for unmusical people to sing actually amounts to composing folk songs; and it is not surprising to discover how many successful hymn tunes have been composed by ministers of religion. They knew what it was like to stand in a pew and sing. Organists have done it admirably when they too had this remembrance. The person who cannot compose what ordinary people can sing is the musician who, while excellent in any other musical respect, has forgotten or never knew what hymn singing is like for the singer" (1978:90).

Die begeleiding van sang bly 'n kardinale vraagstuk. Moet orrels, klaviere, kitare, akoestiese kitare, "key boards" orkeste, ens, ens, gebruik word? Die Bybel self gee baie duidelike voorskrifte hoe God geloof moet word.

"Loof God met basuingeklank!
 Gee Hom eer, bewys Hom dank!
 Loof Hom met die harp en luit!
 Loof Hom met die trom en fluit!
 Loof Hom met die blye snare!
 Al wat klank het - laat dit hoor,
 laat dit opklink uit die koor
 van 'n juigend-blye skare!

Loof God - dit is sy bevel -
 met die helder simbelspel!
 Loof Hom met die klinkmetaal
 van die vrolike simbaal!
 Loof die Heer en gee Hom ere -
 al wat kruip en roer en sweef,

al wat asem het en leef!
 Halleluja, loof die HERE!
 (Totius Psalmberyming 1937 Ps 150:2 en 3)

Jan de Wet pas die imperatief van Ps 150 teen die einde van die twintigste eeu kontemporêr aan as hy sing: "Loof Hom met **viole**, Loof Hom met **akoestiese kitare**".

Wat die begeleiding met hierdie en ander instrumente, betref is dit 'n feit dat swak begeleiding gemeentesang benadeel. Gemeentesang ly dikwels onder die onkunde van liturge/predikante/orrelliste/musiekleiers wat in eensydige liturgiese aanbieding verval (bv dieselfde paar liedere wat holrug gery word). **Swak orrelliste** is besliste sondaars. In die praktyk maak swak en nie-entoesiastiese begeleiding van liedere dikwels van 'n potensieel goeie kerklied 'n swak kerklied. Die traak-my-nie-agtigheid, slordige, onnoukeurige, verkeerde noot- en ritmefoute, ongelyke akkoorddrukke, nonchalante houding, ens, van sommige orrelliste vorm 'n **ernstige bedreiging vir die voortgang van die "goeie" kerklied**.

Dit is egter nie net orrelliste wat hulle aan swak begeleiding skuldig maak nie. In die gepopulariseerde eredienste waar 'n amateur poporkes 'n gemeente probeer begelei, is die probleme natuurlik nog groter. Day (1991:163) waarsku daarteen dat sommer enigeen in die kerk toegelaat word om die 'trom te slaan'! "An openness to new liturgical expressions does not mean a worship free-for-all' where anybody who can strum three chords on a guitar or bang aimlessly on a drum is welcome to lead the congregation".

Deeglike en voortgesette opleiding van orrelliste ten opsigte van die eie instrument is noodsaaklik, maar orrelliste sal ook toenemend opgelei moet word om **saam met ander instrumentaliste** (ook akoestiese instrumente¹⁸⁴) op te tree en aan hulle leiding

---

¹⁸⁴ Die suksesvolle kerklied word nie noodwendig gemeet aan die hoeveelheid desibel wat die orkes kan uitstoot

te gee. Hierdie instrumentaliste moet natuurlik óók bekwaam wees¹⁸⁵ om wel in die erediens te kan optree. Orkeswerk kan 'n baie geskikte wyse wees om jongmense, wat dikwels uitgesluit voel, by die meewerking aan die erediens, sinvol te betrek.

Die gemeente moet egter ook geleer word dat sang sonder begeleiding, a-cappella, beter is as enige begeleiding, in elk geval baie beter as swak begeleiding. Instrumentbegeleiding was nie altyd in ou-Israel beskikbaar nie (ook nie vir ons eie voorvaders nie). Vandag nog word in sinagoges steeds a-cappella gesing.

Die geskiedenis leer ons dat die samestellers van die kerk se liedboek(e) saam met verteenwoordigers van die huidige geslag om 'n ronde tafel sal moet gaan sit om te besin en moontlike nuwe kerkliedere te evalueer. Die huidige geslag sal geakkommodeer móét word deur beproefde singbare melodieë te neem en daarvoor christelike tekste te skep. Natuurlik moet van die ou beproefde liedere behou word. Die Psalms sal 'n besliste plek moet kry en daar sal ruimte gelaat moet word vir 'n aantal sgn kontemporêre liedere.

Wat die nuwe kerklied betref moet die waarskuwings van die geskiedenis nie vergeet word nie. Satan lê ook in die geheim sy eie liedfondamente om later sy kerk daarop te bou. "Zo 'n beetje zoals Luther kan zeggen: 'Er is geen kerk waarnaast niet de duivel een kapel bouwt'" (Oberman 1988:21).

Terwyl ek Sondagmiddag 28 November 1999 besig was met hierdie proefskrif sing die swart gemeente in die Oppersaal van Pretoria Oosterlig se Kerk: Die Suid Sotho Hosanna no 368:

Motse oo re O Hlolohetsweng
Re se re o bona pejana;
Leha maranyana le teng,
O se o hlahile, oa kganya.

185

Opleiding van jong mense om 'n kitaar ordentlik te kan speel is en bly 'n voorvereiste.

Motse oo re O Hlolo-hetsweng
 Re se re o bona pejana;
 Leha maranyana le teng,
 O se o hlahile, oa kganya.

Refrein

Monateng, kapele,
 Re se re tla kopana bohle.
 Monateng, kapele,
 Re se re tla kopana bohle.

Suid-Sotho Hosanna 1999:no 368.

Hulle sing met toewyding, 20 van hulle en die swart leraar, met erns, harmonieus, in stemme, sonder begeleiding. Vry vertaal deur ds Louis Tobela: "Ons sing van die stad waarna ons verlang, wat ons sien. Alhoewel dit skimme is, ons sien dit nie so mooi nie, blink die stad". Die refrein: "Dis so heerlik daar voor. Ons kom eendag daar saam met mekaar". **En die melodie?**: "Daar's 'n hoender wat 'n eier nie kan lê". Wie sê, wie durf van bo af sê: Dít mag nie!?

In die onlangse verlede het die volgende kontrafak onder my aandag gekom. Shania Twain sing: You're still the one. Hierdie teks is verwerk deur ds Johan van Rooyen¹⁸⁶ en word deur sy dogter, Esté op haar CD, *Come on over* gesing.

Twain

When I first saw you, I saw love.
 And the first time you touched me,
 I felt love.
 And after all this time,
 Your still the one I love.

Looks like we made it
 Look how far we've come my baby
 We mighta took the long way
 We knew we'd get there someday

They said, "I bet they'll never make it"
 But just look at us holding on

Van Rooyen

When I first saw you, I saw love
 And the first time you touched me,
 I felt love.
 And after all this time,
 Your still the one I love.

Looks like I made it
 Look how far I come my Jesus
 I mighta took the long way
 You knew I'd get there someday

They said, "I bet she'll never make it"
 But just look at us holding on

¹⁸⁶

Ds Van Rooyen is in 1982 georden in Pretoria-Garsfontein en is sedert 1992 leraar van die gemeente Port Elizabeth-De Duin (Gaum 2000:270). Esté is tans 17 jaar oud en gaan Musiek studeer na sy gematrikuleer het.

We're still together still going strong

Chorus

You're still the one I run to
The one I belong to
You're still the one I want for life

(You're still the one)

You're still the one that I love
The only one I dream of
You're still the one I kiss good night

Ain't nothin, better
We beat the odds together
I'm glad we didn't listen
Look at what we would be missin'

Chorus

I'am so glad we made it
Look how far we've come my baby

We're still together still going strong

Chorus

You're still the one I run to
The one I belong to
You're still the one I want for life

(You're still the one)

You're still the one that I love
The only one I dream of
You're still the one I pray good night

Ain't nothin, better
We beat the odds together
I'm glad we didn't listen
Look at what we would be missin'

Chorus

I'm so glad we made it
Look how far we've come
my Jesus.

Mag dit in die postmoderne tyd waarin ons leef? Wie sê dit mag nie? Mag hierdie lied as kerklied gebruik word? Dit is 'n ander vraag. MAAR: daar is ander kontemporêre liedere wat wel gebruik mag word en gebruik kan word! Die kerk sal vir "nuwe" postmoderne liedere ruimte móét maak!

Daar word vertel dat Martin Luther by geleentheid in 'n woud gestap het, in diepe bepeinsing. Die dramatiese gebeure van die Hervorming het swaar op sy gemoed gelê. Toe hy die voëls om hom hoor sing, hul gekweel en gekwetter, hul spontane gejubel, het hy geglimlag, sy hoed gelig en gesê: "Goeiemôre, teoloë. Julle word wakker en sing, maar ek, ou dwaas, weet minder as julle en bekommer my oor alles in plaas daarvan om eenvoudig te vertrou in die hemelse Vader se sorg." (Soos aangehaal deur Cilliers 1991:27).

Luther was reg. Die voëls wéét meer as ons. Hulle gaan ons voor in die lof aan God.

Proefsangbundel 1998: Lied 20.

Aan U, o God, my dankgesange
 U wil ek in my aanlied prys!
 Al kwyn die sonlig teen die hange,
 u lig, my lig, sal hoër rys.
 U lig, my lig, sal hoër rys.

U het my met u guns versadig
 en as 'n vader my beskerm
 met seëninge so milddadig,
 U dag en nag oor my ontferm.
 U dag en nog oor my ontferm.

Ek weet aan wie 'k my toe_ver_trou_het,
 al wissel dan ook dag en nag;
 ek ken die rots op wie 'k_ge_bou_het,
 van wie ek al_my heil verwag,
 van wie ek al_my heil verwag.

Eens aan die einde van_my_lewe,
 sal ek, van alle sorge vry,
 vir elke dag my hier_ge_ge_we
 u hoër rei_ner loflied wy,
 u hoër rei_ner loflied wy.

Teks: Tradisioneel - aangepas deur AP van der Colf
 Musiek: Liederwysie opgeteken deur Chris Lamprecht/
 Dirkie de Villiers. Verwerking: Albert Troskie.

LYS VAN GERAADPLEEGDE BRONNE

- 1 AALDERS, G CH. 1958.
Halleluja. In **Christelike Encyclopedie.** Band 111,
Kampen: JH Kok NV.
- 2 AALDERS, G CH. 1960.
Korte Verklaring der Heilige Schrift. **Het Boek Genesis.**
Eerste deel. Kampen: Kok.
- 3 AALDERS, G CH, GISPEN WH en RIDDEBOS, J. 1952.
Commentaar op het Oude Testament. Het Hooglied. Kampen:
Kok.
- 4 ADAM, A. 1958.
Ephraim Syrus. In **Die Religion in Geschichte und
Gegenwart.** Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr.
Herausgegeben von Kurt Gallig. \$522.
- 5 ADAM, AKM 1995.
**What is postmodern biblical criticism? Guides to Biblical
scholarship.** Minneapolis: Fortress.
- 6 ADLER, S 1992.
Sacred music in a secular age, in Hoffman & Walton
1992:289-299.
- 7 AHARONI, Y en AVI-YONAH, M. 1979.
Bybelse Atlas. In Afrikaans verwerk deur AH van Zyl.
Carta Jerusalem, Durban Butterworths.
- 8 ALEXANDER, D en P. 1973.
Handboek by die Bybel. Kaapstad: Verenigde Protestantse
Uitgewers.
- 9 ANDERSON, L. 1990.
Dying for change. An arresting look at the new realities
confronting churches and para-church ministries.
Minneapolis: Bethany House Publishers.
- 10 ANONIEM, 1994.
Nederlandse kerk: afname in lidmatetal. In *Die Kerkblad.*
23 November 1994. Oorgeneem uit Internos, oorgeneem uit
Ecumenical Press Service. p 27a.
- 11 ANONIEM, 1999.
In 'n bosberaad ontdek ons 'n 'Visie' en 'n 'Missie'. *Die
Kerkblad.*

- 12 ANONIEM. 2000.
2 000 jaar de geskiedenis. In Lig (Die Nuwe Voorligter se nuwe naam vir 'n nuwe eeu). Die Tydskrifte maatskappy.
- 13 **APOKRIEWE BOEKE MAK. EN TOB.**
- 14 AUGUSTINUS,
Confessiones.
- 15 **Babstchen Gesangbuch 1545**
- 16 BAINTON, R 1978.
Here I stand. Suffolk: Richard Glay.
- 17 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, JN. 1965.
Handboek der Kerkgeschiedenis, Eerste deel. De Kerk tot Gregorius de Grote. Den Haag: Bert Bakker/Daamen NV.
- 18 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, JN en DANKBAAR, WF. 1967.
Handboek der Kerkgeschiedenis, Derde Deel. Reformatie en Contra-reformatie. Den Haag: Bert Bakker/Daamen NV.
- 19 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, JN en DANKBAAR, WF. 1968.
Handboek der Kerkgeschiedenis, Vierde deel. De Kerk sedert de sewentiende eeu. Den Haag: Bert Bakker/Daamen NV.
- 20 BAKKER, R. 1961.
Synagoge. In: **Christelike Encyclopedie.** Band V1, Kampen. JH Kok NV.
- 21 BARNARD, AC. 1981.
Die erediens. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 22 BARNARD, AC. 1983.
Die vrye Bybelse lied naas die Psalms. In: Du Toit, JHH (red), **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 23 BARNARD, AC. 198b.
Handboek vir die Erediens. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 24 BARNARD, AC. 1985.
Die kerklied in eietydse idioom, In: Smuts, AJ (red).
Die woord aan die werk. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 25 BARNARD, AC. 1986.
Die betekenis en rol van sang en musiek in die erediens vandag. NGTT 27, 4, 362-374.

- 26 BARNARD, AC. 1988.
Handboek vir die erediens van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Pretoria: NG Kerk-Uitgewers.
- 27 BARNARD, AC 1989.
Liturgie en kategese. In : Du Rand, JA & Kellerman JS (red). **Diensknegte van die Koning. Huldigingsbundel ter ere van Prof JJ de Klerk en Prof EPJ Kleynhans.** Bloemfontein: Pro Christo.
- 28 BARNARD, AC. 1995.
Liggaamshouding, liggaamsbeweging en liturgiese dans. Agenda vir die dertiende sinode van Noord-Transvaal (Ned Geref Kerk).
- 29 BARGER, H. 1900.
Ons Kerkboek. Groningen: Woltershe.
- 30 BARTH, K. 1959.
Kirchliche Dogmatik, 111/1,2. Zürich: Zollikon.
- 31 BEIJER, J. 1866.
Openlijke Verklaring of Redenen, waarom velen zich hebben afgescheiden van de Ned.-Ger. Kerk; en de Gronden der Gereformeerde Kerk, in Zuid-Afrika. Kaapstad.
- 32 BERNHARDT, KH. 1962.
Eredienst in Bijbel-historisch Woordenboek II. Utrecht/Antwerpen: Spectrum. \$16, 17.
- 33 BERNOULLI, PE. 1995.
Der Tag, mein Gott, ist nun vergangen. Nr 4: In: *Musikbeilage 1995 des Schweizerischen Kirchengesangsbundes.* Zürich: Verlag des Schweizerischen Kirchengesangsbundes.
- 34 BEUKES, MJ du P. 1987.
Vernuwing in die erediens. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 3, 1-33.
- 35 BEUKES, JN. 1994.
Jeugsangbundel 2: 'n Himnologiese bespreking. UOVS. Honns BMus.
- 36 BEUKES, JN. 1995.
Jeugsangbundel 2: 'n Himnologiese bespreking. In: *Vir die Musiekleier* 22:17-24.
- 37 BEVERIDGE, H. 1844.
J. Calvin. Tracts and Treatises. Reply by Calvin to Cardinal Sadolet's Letter. Vol 1. Edinburgh.

- 38 BEZA, T. 1844.
Life of John Calvin. In **Tracts relating to the Reformation.** With his Life by Theodore Beza. Translated from the original Latin by Henry Beveridge, esq. Volume 1. Edinburgh: Edinburgh Printing Company.
- 39 BLANKENBURG, W. 1952.
Calvin. In Blume, F. 1952, 2:653-66. **Die Musik in Geschichte und Gegenwart** (2.Bd). Kassel: Bärenreiter.
- 40 BLANKENBURG, W. 1965.
Die Kirchenmusik in der reformierten Gebieten. In Blume, F. **Geschichte der evangelischen Kirchenmusik.** Kassel: Bärenreiter.
- 41 BLIGNAULT, A. 1961.
Die vrolike lied. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Bpk.
- 42 BLUME, F. 1965.
Protestant Church Music: a History. London: Victor Gollancz Ltd.
- 43 BLUME, F. 1965.
Geschichte der evangelischen Kirchenmusik. Kassel: Bärenreiter.
- 44 BÖESEKEN, AJ. 1965.
Jan van Riebeeck en sy Stigtingswerk, 1652-1662. In: **Geskiedenis van Suid-Afrika.** DW Kruger (red) Kaapstad: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery Bpk.
- 45 BORCHARDT, CFA. 1991.
Die beoefening van Algemene Kerkgeskiedenis in Suid-Afrika. Intreerede, Universiteit van Pretoria, Nuwe reeks, nr 275, Pretoria.
- 46 BORCHARDT, CFA. 1992.
The ongoing debate on the Gregorian Dialogues. In *Studia Historiae Ecclesiasticae.* Volume XVIII, no 1. Unisa.
- 47 BOS, FL. 1957.
Cock, Hendrik de. In **Christelijke Encyclopedie.** Band 11, Kampen: JH Kok NV.
- 48 BOS, FL EN VOLGER, W. 1956.
De Afscheiding. In **Christelijke Encyclopedie.** Band 1, JH Kampen: Kok NV.

- 49 BOSHOFF, H. 1990.
Samelewingsveranderinge en die kerk in die negentiger-jare: moontlike implikasies. Potchefstroom: ITS.
- 50 BOSMAN, DB. 1984.
Tweetalige Woordeboek, Kaapstad: Tafelberg.
- 51 BOSMAN, ID. 1965.
Oorheersing en Vrywording, 1877-1884. In: **Geskiedenis van Suid-Afrika.** DW Kruger (red). Kaapstad: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery Bpk.
- 52 BOTHA, CJ. 1986.
Unisa klasaantekeninge.
- 53 BOTHA, CJ. 1971.
Die Eucharistie by Cyrillus van Jerusalem. DTh-Proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- 54 BOTHA, CJ. 1988.
Kerkgeskiedenis. Enigste studiegids vir KGA301-S. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- 55 BOTHA, CJ. 1989.
Die grondbeginsels van Luther se kerkreg. In: **Studia Historiae Ecclesiasticae.** XV.I. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- 56 BOTHA, CJ. 1992.
Stoop JAAA. Die Klementynse Liturgie. In: **Studia Historiae Ecclesiasticae.** XVIII.I. **Book Reviews.** Pretoria: Unisa.
- 57 BREYTENBACH, JH. (red). 1949.
Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog. Kaapstad.
- 58 BRIENEN, T. 1987.
De liturgie bij Johannes Calvijn. Kampen: De Groot Goudriaan.
- 59 BROOS, G. 1999.
1999 Hersiene Psalmboek. **Die Kerkblad,** 5 Mei 1999.
- 60 BROUWER, AM.
Wereldeinde en Wereldgericht. In Milo: Zangers en Speellieden. Bijdrage tot de ontwikkeling van een Calvinistiese Kerkmusiek. Goes: Oosterbaan & Le Cointre NV.
- 61 BUTTRICK, GA. 1952.
The Interpreter's Bible (A Commentary in Twelve Volumes). Volume 1. **Genesis, Exodus.** New York: Abingdon Press.

- 62 BYBELKOR se reeks vir HUISGODSDIENS, **God is groot!** 1996. Elizabeht van der Merwe.
- 63 CALVIJN, J. 1970.
Het Boek der Psalmen. Vert JB Knottnerus. Kampen: De Groot-Goudriaan.
- 64 CALVIJN, J. 1979a.
Leerreden over 1 Samuël. Tweede deel, Vertaling D Dijk. De Groot-Goudriaan.
- 65 CALVIN J. sj.
TRACTS relating to the Reformation. With his Life by Theodore Beza. Translated from the original Latin by Henry Beveridge, esq. Volume 1. Edinburgh: Edinburgh Printing Company.
- 66 CARSTENS, JC. 1983.
Die Halleluja-bundel as vernuwingsbundel? In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 67 CILLIÉ, GG. 1948.
Korrespondensie. *Die Kerkbode* LX11 (24): 1437-1438.
- 68 CILLIÉ, GG. 1949.
Voorwoord namens die Musiek-subkommissie. In: GREYLING, PF. (et al). 1949. Die Halleluja. Psalms, Gesange en ander liedere vir Huis, dag- en Sondagskool en jeugverenigings. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- 69 CILLIÉ, GG. 1982.
Waar kom ons Afrikaanse Gesange vandaan? Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 70 CILLIÉ, GG. 1983.
Die kerklied in Suid-Afrika, 1652-1800. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 71 CILLIÉ, GG. 1993.
Afrikaanse liederwysies. Johannesburg.
- 72 CLAASEN, JP. 1977.
Die sieketroosters in Suid-Afrika. 1652-1866. DTh-proefskrif. Stellenbosch. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 73 Clem. Lit. 12:27. In: Stoop. JAAA. Die Klementynse Liturgie.
- 74 Clem. Lit. 13:16- 14.1. In: Stoop. JAAA. Die Klementynse Liturgie.

- 75 CLOETE, TT. 1996.
Die omdigting van die Psalms in Afrikaans as kreatiewe werk. In die *Skriflig*, 30(1)-20.
- 76 CLOETE, TT. 1998a.
Prof. W.S. Prinsloo en die omdigting van die Psalms. *Skrif en kerk*, 19(3):500-512.
- 77 CLOETE, TT. 1998b.
Die omdigting van die Psalms in Afrikaans. *Tydskrif vir geesteswetenskappe*, 38(4):243-252.
- 78 CONRADIE, EM. 1983.
Die gesangmelodieë van 1978. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied**. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 79 Cyrillus: *Mystag. Catech.* MPG 33. V, 6.
- 80 DAIBER, K-F. 1992.
Gottesdienst unter den Bedingungen der gegenwärtigen Gesellschaft. Für den Gottesdienst 39/40, 9-20.
- 81 DANIEL, RT. en GARRISON, RB. 1964.
Hymns and Hymnody. In: **Collier's Encyclopedia with Bibliography and Index**, Volume 12 of twenty-four Volumes, The Crowell-Collier Publishing Company.
- 82 DANKBAAR, WF. 1957.
Calvijn zijn weg en werk. Nijkerk: GF Callenbach.
- 83 DANKBAAR, WF. 1967.
Luther en de reformatie in Duitsland. In: **Handboek der Kerkgeschiedenis.** Derde deel. *Reformatie en Contra-reformasie.* Den Haag: Bert Bakker.
- 84 DAY, T. 1991.
Why Catholics can't sing: the culture of Catholicism and the triumph of bad taste. New York: Crossroad.
- 85 DE BRUIN, CC. 1965.
Handboek der Kerkgeschiedenis, Tweede deel. **De Middeleeuwen.** Den Haag: Bert Bakker/Daamen NV.
- 86 DEDDENS, K. 1976.
Het begon in Jerusaleem. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- 87 DEIST, FE. 1982.
Die Bybel leef. Pretoria: Van Schaik.

- 88 DE JONG, OJ. 1978.
Nederlandse Kerkgeschiedenis. Nijkerk: Uitgeverij GF Callenbach BV.
- 89 DE KLERK, PJS. 1967.
Handboek Gewyde Geskiedenis. Handleiding vir Onderwysers(esse), Belydeniskatkinsante, Jongeliedeverenigings en Bybelstudie. Pretoria: JL van Schaik Beperk.
- 90 DE NECKER, JJ. 1971.
Korrespondensie. *Die Kerkbode.* 123(12):406.
- 91 DE VILLIERS, IL. 1979.
Teen winter en ontnugtering. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- 92 DE VRIES, E. 1974.
Genesis 1-3. Een viertal preken gehouden in de open hof te Kampen. Kampen: JH Kok NV.
- 93 Didache. 1975. In: Loeb Classical Library: Apostolic Fathers I. p 305-333. Cambridge: William Heinemann Ltd.
- 94 DILLISTONE, FW. 1955.
Christianity and Symbolism. London: Collins.
- 95 DIJK, K. sj.
Korte dogmatiek. Kampen: JH Kok NV.
- 96 DIX, DG. 1967.
Jew and Greek. A Study in the Primitive Church. Westminster: Dacre Press.
- 97 DIX, DG. 1970.
The Shape of the liturgy. London: Dacre Press.
- 98 DOUGLAS, JD. 1972.
The new Bible Dictionary. London. Intervarsity Press.
- 99 DOWLEY, T. 1977.
John Wyclif. In: **The History of Christianity.** A Lion Handbook. Bristol: Purnell and Sons Ltd.
- 100 DRESSEL, L. 1984.
Die plek van die nuwe Kinder- en Jeugsangbundel binne gemeentelike en erediens-verband. In: **Vir die Musiekleier** 7:38.
- 101 DREYER, TFJ. 1995.
Implikasies van die kommunikatiewe handelingsteorie vir die prakties-teologiese perspektief op die ekklesiologie. HTS 51/3, 792-805.

- 102 DU PLESSIS, IJ. 1962.
Christus as Hoof van kerk en kosmos. DTh-proëfskrif, Theologiese Hogeschool, Kampen.
- 103 DU TOIT, AB. 1994.
Liggaamstaal in gebed: 'n Nuwe-Testamentiese perspektief. *Skrif en Kerk.* Jaargang 15. Nr 2, 264-279.
- 104 DU TOIT, HDA. 1947.
Predikers en hul Prediking in die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, 1652-1860. Ongepubliseerde proëfskrif. Pretoria.
- 105 DU TOIT, JHH. 1969.
Lofzangen Israels. Sangbundels uit die verlede. In: *Die Kerkbode*, 20/01/1969.
- 106 DU TOIT, JHH. 1971.
Die Gesangkwessie. Rondom die bundel "Evangelische Gezangen" - met besondere verwysing na Suid-Afrika. DD Proëfskrif. Pretoria.
- 107 DU TOIT, JHH. 1983.
Die invoering en ontvangs van die bundel "Evangelische Gezangen" in Suid-Afrika. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 108 DU TOIT, JHH. 1985.
Die vrye lied as kerklied. In: Smuts, AJ. (red). **Die Woord aan die werk.** Pretoria: NG Kerkboekhandel Transvaal.
- 109 DUVENAGE, A. 1967.
Institusie of onderwysing in die Christelike godsdiens, vertaal en verkort weergegee. Potchefstroom: Pro Rege.
- 110 DUVENAGE, SCW. 1974.
Voor sy troon en hier benede. Potchefstroom: Pro Rege-Pers.
- 111 ELBOGEN, I. 1960.
Synagogale Musik. In **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen. JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Gallig. \$1205-1207.
- 112 ELLIS, WA (red). 1966.
Richard Wagners Prose Works. New York: Broude.
- 113 ELSENAAR, J. 1998. **Briewe van ons lede.** In: *Vir die Musiekleier* 25.

- 114 ENGELBRECHT, BJ. 1968.
In: **Wat sê die Bybel**. Deel 1. Deur Engelbrecht, BJ.
Pelser, HS. en Van Zyl, AH. Samesteller: Danie Erasmus.
Pretoria: JP van der Walt en Seun (Edms) Bpk.
- 115 FARNSWORTH, P. 1969.
The social psychology of music. Iowa: Iowa State University
Press.
- 116 FEITSMA, J. sj.
**Jan van Riebeeck. Oorspronklike verhaal. Helden uit de
Nederlandsche Geschiedenis**. Amsterdam: De Steenuil.
- 117 FENSHAM, FC. 1970.
Exodus. De prediking van het oude Testament. Nijkerk:
Uitgeverij GF Callenbach NV.
- 118 FENSHAM, FC en OBERHOLZER, JP. 1972.
Bybelse Aardrykskunde, Oudheidkunde en opgrawings.
Pretoria: Interkerklike Uitgewerstrust.
- 119 FENSHAM, FC en PIENAAR DN. 1982.
Geskiedenis van ou Israel. Pretoria: Academica.
- 120 FOUCHE, L. 1970.
Adam Tas: Dagboek 1705-1706. Kaapstad: Van Riebeeck
Vereniging, Tweede reeks, nr. 1.
- 121 FREY, H. 1950.
In den Beginne. Verklaring van de Hoofdstukken 1-11 van
het boek Genesis. Wever: Franeker.
- 122 GALLING, K.
Synagogale Musik. In: **Die Religion in Geschichte und
Gegenwart**. 3 Auflage. Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr.
Herausgegeben von Kurt Gallling. \$1201-1205.
- 123 GARSIDE, C. 1950.
Calvin and music. BA-thesis. Princeton University.
- 124 GARSIDE, C. 1979.
The origins of Calvin's theology of music: 1536-1543.
Philadelphia: American Philosophical Society.
- 125 GAUM, FM. 1983.
'n Letterkundige beoordeling van die 1944-Gesangbundel.
In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse
protestantse kerklied**. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

- 126 GAUM, F. 1995.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 146.
- 127 GAUM, F. 1996.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 147.
- 128 GAUM, F. 1997.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 148.
- 129 GAUM, F. 1998.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 149.
- 130 GAUM, F. 1999.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 150.
- 131 GAUM, F. 2000.
Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke. Uitgegee deur die Tydskriftemaatskappy van die Ned Geref Kerk. Jaargang 151.
- 132 GELINEAU, J. 1978.
Music and singing in liturgy. In Jones, C, Wainwright, G & Yarnold, E (eds). **The study of liturgy.** London: SPCK.
- 133 GELLNER, E. 1992.
Postmodernism, Reason and Religion. New York & London: Routledge.
- 134 GEORGIADES, Thr. 1960a.
Geschichte der Musik in der christlichen Kirche. In: **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Galling.
- 135 GEORGIADES, Thr. 1960b.
Religion und Musik, grundsätzlich. In: **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen. JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Galling. \$1195-1197.

- 136 GERDENER, GBA. 1930.
Voorwoord van die hoofvertaler. In: Murray, AC. (et al).
1931. Die Nuwe Halleluja. Kaapstad: Die Suid-Afrikaanse
Bybelvereniging.
- 137 GERDENER, GBA. 1934.
**Ons Kerk in die Transgariep. Geskiedenis van die Ned.
Geref. Kerke in Natal, Vrystaat en Tvl.** Kaapstad: Die
Suid-Afrikaanse Bybelvereniging.
- 138 GERLEMAN, G. sj.
Samaritanen. In: **Bijbels/historisch Woordenboek IV.**
Aula.
- 139 GKSA, 1997.
Handelinge van die ses-en-veertigste Nasionale Sinode.
Pretoria: V&R Drukkery. p 770 ev.
- 140 GIBSON,
The Daily Bible study.
- 141 GISPEN, WH. 1951.
Het Boek Exodus. Korte Verklaring der Heilige Schrift.
Kampen: JH Kok NV.
- 142 GISPEN, WH. 1966.
Schepping en paradijs. Verklaring van Genesis 1-3.
Kampen: JH Kok NV.
- 143 GOEDHART, T. 1987.
Nieuwe muziek in de liturgie: een reactie. *Het Orgel*
83(4), 126-129.
- 144 GREEFF, M. 1999.
Is die NG Kerk gereed vir 2000? In: **Lig (Die Nuwe
Voorligter se nuwe naam vir 'n nuwe eeu).** Die Tydskrifte
maatskappy.
- 145 GREYLING, PF. (et al). 1949.
Die Halleluja. Psalms, Gesange en ander liedere vir Huis,
dag- en Sondagskool en jeugverenigings. Kaapstad: NG
Kerk-uitgewers.
- 146 GROBBELAAR, Pieter W. 1999.
**Kommandeer! Kommandeer! Volksang uit die Anglo-
Boereoorlog. Lirieke en bladmusiek.** Pretoria: JP van der
Walt.
- 147 GROENEWALD, C. 1992.
Ballinge oor die oseaan. Boerekrygsgevangenes 1899-1902.
Pretoria: JP van der Walt.

- 148 GROENEWALD, EP. 1967.
Die eerste brief aan die Korintheërs. Pretoria: NG Kerk-Uitgewers.
- 149 GROENEWOUD, HG. 1961.
Vervolgbundel. In: **Christelike Encyclopedie.** Band VI.
Kampen: JH Kok NV.
- 150 GRUNDLINGH, MAS. 1965.
Vyftig jaar Britse Bestuur, 1806-1854. In: **Geskiedenis van Suid-Afrika.** DW Kruger (red) Kaapstad: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery Bpk.
- 151 HANDEL, 1741 (1942).
A sacred oratorio for soprano, alto, tenor & bass soli, SATB & orchestra. Borough Green, Sevenoaks Kent. Novello & Company Limited.
- 152 HANEKOM, B. 1991.
Ondersoek wys 'nuwe kerklied' sal bly. **Die Kerkbode** 147, 17, 11.
- 153 HANEKOM, TN. 1967.
Die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan die Kaap 1652,
Tydskrif vir Geesteswetenskappe, September 1967.
- 154 HAHNE, W. 1991.
De arte celebrandi, oder: von der Kunst Gottesdienst zu feiern: Entwurf einer Fundamentalliturgik, 2 Aufl.
Freiburg: Herder.
- 155 HASPER, H. 1955.
Calvijs beginsel voor den zang in den eredienst.
Verklaard uit de Heilige Schrift en uit de geschiedenis der Kerk. Een Kerkhistorisch en Hymnologisch onderzoek. Deel 1. 's Gravenhage: Stichting Geestelijke Liederen.
- 156 HARTMAN, AC. (et al). 1979.
FAK-Sangbundel. Vierde Uitgawe, Eerste druk. Johannesburg: Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.
- 157 HAT - VERKLARENDE HANDWOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL, Odendal, FF. Tweede hersiene uitgebreide uitgawe, eerste druk 1979. Perskor-uitgewery.
- 158 HEIZMANN, K. 1994.
Geistliche Musik: ihre großen Traditionen; vom Psalmen-gesang zum Gospel. In: Wilson-Dickson, 1994:omslag.
Brunner: Verlag Giessen.
- 159 HENDRIKSEN, W. 1940.
More than Conquerors. An Interpretation of the book of Revelation. London: The Tyndale Press.

- 160 HERAEUS, W. 1908.
Aetheriae - Peregrinatio ad Loca Sancta.
- 161 HEYNS, JA. 1978.
Dogmatiek, Pretoria: NG Kerkboekhandel Transvaal.
- 162 HIGGINS, J. 1988.
Mos in 'n druiwetros. Lux Verbi.
- 163 HILLERT, R. 1978.
Music in the church today: an appraisal. In: Halter & Schalk (eds), *Handbook of church music*, 231-251. St Louis: Concordia.
- 164 HOHLWEIN, H. 1968.
Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Auflage VI. Band. Tübingen: JCB Mohr.
- 165 HUISAMEN, E van N. 1994.
Teologie en kerklied - Aspekte van die Teologiese inhoud van die Evangeliese Gesange in gebruik by die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. DTh-proefskrif, Unisa.
- 166 HUISAMEN, E van N. 1997.
Kom ons sing die kerk weer vol. Kaapstad: Lux Verbi.
- 167 HUMAN, JJ. 1992.
Die A tot Z van klassieke musiek. Kaapstad: Human en Rousseau.
- 168 HUMAN, JLK. 1963.
Musiek in die Oranje-Vrystaat vanaf 1850 tot aan die begin van die Anglo-Boere-oorlog. Ongepubliseerde MA-verhandeling. UOVS.
- 169 JAANUS, HJ. 1958.
Hervorming. In: **Christelike Encyclopedie.** Band 111, Kampen: JH Kok NV.
- 170 JAMMERS, E. 1960.
Christliche Liturgie, musikalisch. In: **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Gallig.
- 171 JANSEN VAN RENSBURG, GF. 1986.
Lidmate se belewing van die oggenddiens: ondersoek in die Ring van Elarduspark. MTH-verhandeling, Pretoria: Unisa.
- 172 JANSON, M. 1974.
En elke oog sal Hom sien. NG Kerkuitgewers.

- 173 JENNY, M. 1966.
Zwinglis Stellung zur Musik im Gottesdienst. Zürich.
- 174 JENNY, M. 1981.
Kumbaya Werkbuch. Zurich: Theologische Verlag.
- 175 JONES, C. WAINWRIGHT, G & YARNOLD E. (eds). 1978.
Study of liturgy. London: SPCK.
- 176 JONKER, H. sj.
Liturgische Oriëntatie. Wageningen: NV Zomer & Keunings
Uitgevers-maatschappij.
- 177 JOOSTE, JP. 1958.
**Die Geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika
1859-1959.** Potchefstroom.
- 178 JORDAAN, G. 1998.
**Waar kom die Taizé-musiek in Jeugsangbundel 2 vandaan, en
hoe kan ons dit sinvol gebruik?** In: *Vir die Musiekleier*
25:13-17.
- 179 JOSITTUS, M. 1991.
**Der Weg in das Leben: Eine Einführung in den Gottesdienst
auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage.** München:
Kaiser Verlag.
- 180 JOUBERT, PA. 1988.
Gedagtes vir ons tyd uit die prosa van NP van Wyk Louw.
Kaapstad.
- 181 JUNGSMANN, JA. 1959.
The Early Liturgy. To the Time of Gregory the Great.
London: Darton, Longman & Todd.
- 182 KABUS, W. 1995.
**'Wir leben doch nicht im 17. Jahrhundert' - Jugend und
Populärmusik.** *MuG* 49(6), 310-320.
- 183 KALFF, G. 1884.
Het lied in de Middeleeuwen. Leiden.
- 184 KAPLAN, EA. 1987.
**Rocking around the clock. Music Television, postmodernism,
and consumer culture.** New York/London: Routledge.
- 185 KEEL, O. 1994.
The song of songs. A Continental Commentary. Minneapolis:
Fortress Press.

- 186 KITAL, 1982.
Die Kerk, sy lied en sy musiek. 'n Handleiding vir orreliste. Pretoria: HAUM.
- 187 KLOPPENBURG, W. 1978.
De melodieën van het Geneefse psalter. In: **Een compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen uit het Liedboek voor de Kerken.** Amsterdam: DsLS.
- 188 KLOPPERS, EC. 1995.
Liturgical music: Worship or war? *Dialog* 34, 199-206.
- 189 KLOPPERS, EC. 1997.
Liturgiese musiek as kommunikatiewe handeling in 'n post-moderne era. Ongepubliseerde DTh-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika. Pretoria.
- 190 KLOPPERS, EC. 1998.
Bekendstelling van nuwe liedere - 'n proefsangbundel. In: *Vir die Musiekleier* 25:22-25.
- 191 KLOTZ, H 1988.
The history of postmodern architecture. Cambridge: MIT.
- 192 KÖHLER, L. 1966.
Theologie des Alten Testaments. Tübingen: JCB Mohr.
- 193 KOK, ABWM. 1961.
Wesley. Charles. In: **Christelike Encyclopedie.** Band V1, Kampen: JH Kok NV.
- 194 KOK, S en VAN DER COLF, A. 1984.
Sing en loof. Roodepoort: Cum-Boeke.
- 195 KOK, S en VAN DER COLF, A. 1998.
Kom sing en loof. Vereeniging: Cum-Boeke.
- 196 KÖNIG, A. 1998.
Vernuwe of verdwyn. Hoe oop is die NG Kerk vir verskillende vorme van aanbidding? Kaapstad: Lux Verbi.
- 197 KOOIMAN, WJ. 1959.
Luther. In: **Christelike Encyclopedie.** Band 1V, Kampen: JH Kok NV.
- 198 KOORTS, JMJ. 1974.
Beginnels van Gereformeerde Kerkbou. Elsiesrivier, Kaap: Nasionale Boekdrukkery Beperk.
- 199 KORAALBOEK. 1956.
Vir gebruik by die Afrikaanse Psalms en Gesange. (Hersiene uitgawe). Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.

- 200 KORAALBOEK. 1976.
Vir gebruik by die Afrikaanse Psalms en Gesange. (Hersiene uitgawe). Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 201 KRAUS, HJ. 1972.
Psalmen 1/63, Neukirchener Verlag.
- 202 KREMERS, H. 1964.
Bijbels-historisch Woordenboek V, Spectrum. Utrecht/
Antwerpen. \$\$ 151-3.
- 203 KROEZE, JH. 1965.
Handboek Bybelse geskiedenis. Pretoria: Interkerklike
Uitgewerstrust.
- 204 KRÜGER, BR. 1957.
Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.
Pretoria: V en R Drukkery.
- 205 KRUGER, DW. 1965.
Britse Kolonies en Boererepublieke, 1854-1872. In:
Geskiedenis van Suid-Afrika. DW Kruger (red) Kaapstad:
Nasionale Opvoedkundige Uitgewery Bpk.
- 206 KRUGER, D. 1998.
Notule van die agtiende algemene jaarvergadering, 1998.
SAKOV. In: *Vir die Musiekleier* 25, 57-64.
- 207 KRUITHOF, J. sj.
Ons Kerkgezag. Kampen: JH Kok.
- 208 KUIPER, G. 1959.
Marnix. In: **Christelike Encyclopedie.** Band 1V, Kampen:
JH Kok NV.
- 209 KÜNG, H. 1989.
**Kentering in de theologie: Naar een oecumenische theologie
van de postmoderne individualiteit.** Amsterdam: Boom.
- 210 KUNST, PG. 1981.
Kerkzang in de Nederlanden. Kampen: JH Kok.
- 211 KURZKE, H. 1985.
**Kirchenlied und Literaturgeschichte: Die Aufklärung und
ihre Folge.** Hauptreferat: 18. Studientagung der IAH.
(IAH-Bulletin 24, 77-92)].
- 212 LATOURETTE, KS. 1953.
A History of Christianity. New York: Harper & Row
Publishers.

- 213 LAUBSCHER, JA. 1987.
Vastheid en variasie binne die liturgiese ordes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- 214 LEAVER, RA. 1991.
Ghoostly Psalmes and Spirituall songs. English and Dutch metrical psalms from Coverdale to Utenhove, 1531-1566. Oxford: Clarendon.
- 215 LEAVER, RA. 1992.
Christian liturgical music in the wake of the Protestant Reformation. In: Hoffman & Walton 1992:124-144.
- 216 LEKKERKERKER, AFN. 1971.
Oorsprong en funksie van het ambt. Den Haag: Boekencentrum.
- 217 LE ROUX, E. 1991.
In: Beeld 30/11/1991.
- 218 LE ROUX, J. sj.
Ps 8: Die Grote God en die kleine mensie. In: Lidmatekursus 19 (L19). UP: Fakulteit Teologie (Ned Geref Kerk).
- 219 LIESCH, B. 1988.
People in the presence of God. Grand Rapids: Baker.
- 220 LIETZMANN, H. 1955.
Messe und Herrenmahl (3. Aufl). Berlin: De Gruyter.
- 221 LIETZMANN, H. 1961.
A History of the Early Church. Vol 1. (Vertaling B Woolf). London: Lutterworth Press.
- 222 LINT, A. 1977.
John Calvin. In: **The History of Christianity.** A Lion Handbook. Bristol: Purnell and Sons Ltd, Paulton.
- 223 LOOTS, PJ. 1948.
Ons kerklied deur die eeue. Stellenbosch: CSV.
- 224 LOOTS, PJ. 1949.
Korrespondensie. *Die Kerkbode* LX111(2): 83.
- 225 LOHSE, DE. sj.
Die Openbaring van Johannes. Otjimbingue: Verenigde Lutherse Seminarie.

- 226 LONGLAND, HD. 1967.
Die Geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde gemeente Colesberg, 1825-1875. *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, Deel 1.
- 227 LOUW, D. 1999.
Is die NG Kerk gereed vir 2000? In: **Lig (Die Nuwe Voorligter se nuwe naam vir 'n nuwe eeu).** Die Tydskrifte Maatskappy.
- 228 LOUW, HF. 1990.
Gebruike en gewoontes in die Bybel. Vereeniging.
- 229 LOUW, LK. 1984.
Dienswerk. 'n Eietydse bedieningsmodel vir die opbou van die gemeente. Ongepuliseerde D Th-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika.
- 230 LUTH, JR. 1980.
Het tempo van de Geneefse psalmmelodieën. *Mededelingen van het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Rijks-universiteit te Groningen* 14:19-43.
- 231 LUTH, JR. 1984.
Zwingli en de gemeentezang. In: **Rondom het Woord** 26(2):49-53).
- 232 LUTH, JR. 1985.
Spelen in de kerk. *De Reformatie.* 61(2): 35:9.
- 233 LUTH, JR. 1986.
'Daer wert om't seerste uytgekreten... D1. Kampen: Van den Berg.
- 234 LUTHER, M. 1517.
Reformation writings.
- 235 LUTHER, M.
Tisch Redenen. Bertram Lee Woolf. London: The Lutterworth Press.
- 236 MALAN, JP. 1971.
Korrespondensie. *Die Kerkbode* 123(18):631.
- 237 MARTI, A. 1994.
Verordnet aus dem Volk? Kirchengesang zwischen Herrschaftsinstrument und Mittel der Emanzipation. *MuG* 1, 6-16.
- 238 MARTIN, RP. 1964.
Worship in the early church. Grand Rapids: Eerdmans.

- 239 MARTIN, RP. 1982.
The worship of God. Grand Rapids: Eerdmans.
- 240 MATHLENER, R 1979.
Die kerklied tydens die Reformasie, asook enige musikale aspekte daarvan. In: Loader, JA: 'n Nuwe lied vir die Here. Pretoria: Haum.
- 241 MATSIKENYIRI, P. 1998.
Africa Praise Songbook. Songs from Africa. Choral and Congregational. Edition. General Board of Global Ministries. New York.
- 242 MAXWELL, WD. 1982.
A history of Christian worship. Grand Rapids: Baker Book House.
- 243 MEHRTENS, F. 1960.
Kerk en muziek. 's Gravenhage: Boekencentrum.
- 244 MIDDELBURG.
De Vijftig-Jarige Feestviering te Middelburg, KP.
- 245 MILO, DWL. 1946.
Zangers en Speellieden. Bijdrage tot de ontwikkeling van een Calvinistische Kerkmuziek. Goes: Oosterbaan & Le Cointre NV.
- 246 MILO, DWL. 1956.
Bourgeois. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 1, Kampen: JH Kok NV.
- 247 MILO, DWL. 1958.
Goudimel. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 111, Kampen: JH Kok NV.
- 248 MISCHKE, A. 1995.
Met lekker 'beat' wil jonges NGK laat aanpas by die tye. *Rapport*, 30 Julie 1995.
- 249 MITCHELL, RH. 1978.
Ministry and music. Philadelphia: Westminster.
- 250 MOLL, W. 1846.
Geschiedenis van het kerklijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen, D1 2. Amsterdam: Prins.
- 251 MOOREY, PRS. 1988.
Excavation in Palestine. Cities of the Biblical World. Manzini: Bok Books International.

- 252 MOORREES, A. 1937.
Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873. Kaapstad: SA Bybelvereniging.
- 253 MUDDE, W. 1959.
Kerkmuziek. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band IV, Kampen: JH Kok NV.
- 254 MUDDE, W. 1960.
Muziek. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band V, Kampen: JH Kok NV.
- 255 MÜLLER, J. 1990a.
Die erediens as fees. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 256 MÜLLER, K.F. 1962.
Hat das Lied der Kirche eine Zukunft? In: **Muk**
- 257 MÜLLER, J. 1990b.
Vernuwung van die erediens, In: Smuts, AJ, Vos, CJA en Nel, M. *In gesprek oor die erediens. Teologiese huldigingsbundel aan Prof AC Barnard.* Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 258 MURRAY, AC. (et al). 1931.
Die Nuwe Halleluja. Kaapstad: Die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging.
- 259 MURRAY, J. 1877.
Some characteristics of our fellow colonists. In: *Cape Monthly magazine.*
- 260 MURRAY, RB. 1978.
Korrespondensie. *Die Kerkbode* 130(21): 662-663.
- 261 Mystagh V, 21; PG 33, kol 1124.
- 262 NAUTA, D. 1956.
Beza. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 1. Kampen: JH Kok NV.
- 263 NAUTA, D. 1958.
Hilarius. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 111. Kampen: JH Kok NV.
- 264 NEL, M. 1982.
Jeug en Evangelie. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 265 NEL, M. (eindred). 1985.
Kerkjeug antwoord. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

- 266 NG KERK. 1945.
Handelinge van die Dertigste Vergadering van die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika. Kaapstad.
- 267 NG KERK. 1957.
Handelinge van die Drie-en-Dertigste Vergadering van die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika. Kaapstad.
- 268 NG KERK. 1961.
Handelinge van die Vier-en-Dertigste Vergadering van die Sinode van die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika. Kaapstad.
- 269 NG KERK. 1962.
Handelinge van die Eerste Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Kaapstad.
- 270 NG KERK. 1966.
Handelinge van die Tweede Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Bloemfontein.
- 271 NG KERK. 1970.
Handelinge van die Derde Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Pretoria.
- 272 NG KERK. 1978a.
Agenda van die Vyfde Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Bloemfontein.
- 273 NG KERK. 1978b.
Handelinge van die Vyfde Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Bloemfontein.
- 274 NG KERK. 1982.
Handelinge van die Sesde Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Pretoria.
- 275 NG KERK. 1994.
Handelinge van die Negende Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Pretoria.
- 276 NG KERK. 1998a.
Agenda van die Tiende Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Pretoria.
- 277 NG KERK. 1998b.
Handelinge van die Tiende Vergadering van die Algemene Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Pretoria.
- 278 NORBERG-SCHULZ, C. 1963.
Intentions in architecture. Oslo: Uitgewer onbekend.
- 279 NOTH, M. 1962.
Exodus. London: SCM Press LTD.

- 280 OBERMAN, HA. 1988.
De erfenis van Calvijn. Grootheid en Grenzen. Kampen: JH Kok NV.
- 281 ODENDAAL, BJ. 1957.
Die Kerklike betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652-1952) - veral met betrekking tot die Ned. Geref. Kerk. Franeker: T Wever.
- 282 ODENDAL, FF. (et al). 1979.
HAT. Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse taal. Johannesburg: Perskor-Uitgewery.
- 283 OOSTERHUIS, H en HUIJBERS, B. 1979.
Du bist der Atem meiner Lieder. Übertragen von Peter Pawlowsky. Freiburg: Herder.
- 284 OPPERMAN, DJ. 1984.
Blom en Baaierd. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- 285 OTTERMANN, RE. 1971.
Friedrich Wilhelm Jannasch en sy invloed op die kerkmusiek van die NG Kerk. D Phil-proefskrif, Universiteit Stellenbosch.
- 286 OTTERMANN, RE. 1983.
FW Jannasch se bydrae tot die kerklied in Suid-Afrika. In: Du Toit, JHH (red), **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 287 OZROVECH, S. 1995.
Innerlike vernuwung. In: Toegewy aan God. 'n Bybelse Dagboek met aktuele maandtemas. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- 288 PEARLMAN, M. en YANNAI Y. 1972.
Historical sites in Israel. Tel Aviv: Masada Press.
- 289 POHL, A. 1971.
Die Offenbarung des Johannes. 2. Teil. Kapitel 8 bis 22. Wuppertal: R Brockhaus Verlag.
- 290 PONT, AD. 1979.
Die Psalmzingers. In: Loader, JA: **'n Nuwe lied vir die Here.** Pretoria. Haum.
- 291 POP, FJ. 1964.
Bijbelse woorden en hun geheim. Verklaring van een aantal Bijbelse woorden. 's-Gravenhage: Boekencentrum NV.
- 292 PORTHOGHESI, P. 1982.
After modern architecture. New York: Rizzoli.

- 293 POSTMA, D. (Jr) 1905.
De Geschiedenis van de Stichting en Ontwikkeling der Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. Paarl.
- 294 POTGIETER, H. sj
Ps 150. In Lidmatekursus 19 (L19). UP: Fakulteit Teologie (Ned Gerf Kerk).
- 295 PRELLER, GS. 1918.
Voortrekkermense. Kaapstad.
- 296 PRELLER, GS. 1920.
Voortrekkermense 11. 'n Drietal oorspronklike dokumente oor die Geskiedenis van die Voortrekkers met aantekeninge en bijlae. Dagboek van Erasmus Smit, pp 60-278.
Kaapstad: Nasionale Pers.
- 297 PRETORIUS, F. 1991.
Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902.
Kaapstad: Human en Rousseau.
- 298 PRETORIUS, F. 1998.
Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902. Kaapstad: Struik Uitgewers (Edms) Bpk.
- 299 PRETORIUS, HS. 1945.
Ons kerk in wording. 'n Kort oorsig van die Vaderlandse Kerkgeskiedenis. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- 300 PRETORIUS, JC. (red) 1988.
Op Trek. Die daaglikse lewe tydens die Groot Trek.
Melville: Scripta Africana.
- 301 PRINSLOO, G. sj.
Ps 22: Waarom het u my verlaat?. In: Lidmatekursus 19 (L19). UP: Fakulteit Teologie (Ned Gerf Kerk).
- 302 PRINSLOO, WS. sj.
Ps 148: Twee kore besing die lof van die Here. In: Lidmatekursus 19 (L19). UP: Fakulteit Teologie (Ned Geref Kerk).
- 303 PROSS, H. (Hrsg) 1985.
Kitsch. Soziale und politische Aspekte einer Geschmacksfrage. München: Kaiser.
- 304 PROTHERO, RE. sj.
The Psalms in Human Life. London: John Murray, Albemarle Street.

- 305 PROUT, E. 1942.
Handel, Messiah. 1741. Kent: Ebenezer Prout, Novello & Company Limited, Borough Green Sevenoaks.
- 306 RAUBENHEIMER, OSH. 1984.
'n Prinsipieel-empiriese ondersoek na die naskoolse jeug se beleving van die bediening van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. DD proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- 307 Readers Digest. 1994.
Who's who in the Bible. New York: Pleasangville.
- 308 REITZ, FW. 1910.
Oorlogs en andere gedichten. Bloemfontein.
- 309 RICHARDS, LO. 1970.
A new face for the church. Michigan: Zondervan.
- 310 RIGDON, VB. 1987.
Experiencing the presence of God in the desert. *Reformed Liturgy and Music* 19/1, 54-55.
- 311 ROODT-COETZEE, K. 1949.
Die lief en leed van die banneling. In: Breytenbach, JH. (red). **Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog.** Kaapstad.
- 312 ROSSOUW, GJ. 1993.
Theology in a postmodern culture: Ten challenges. HTS 49/4, 894-907).
- 313 ROUTLEY, E. 1978.
Church music and the Christian faith. London: Collins.
- 314 ROUX, E. 1985.
Die grondbeginsels van die gereformeerde kerklied met verwysing na die 1978-Psalm- en Gesangbundel. DPhil-proefskrif, Universteit Pretoria.
- 315 ROWLEY, A. 1951.
A Pocket Pronouncing Musical Dictionary. London: Alfred Lengnick and Co (Ltd).
- 316 ROWLEY, HH. 1967.
Worship in ancient Israel. Its Forms and Meaning. London: SPCK.
- 317 RUHBACH, G. 1964.
Zum theologischen Problem des Kitsches, Pastoraltheologie.

- 318 SCHNEIDER, M. 1960.
Religionsgeschiedtlich. In: **Die Religion in Geschichte und Gegenwart**. 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Galling. \$1197-1201.
- 319 SCHNUCKER, RV. 1977.
Huldreich Zwingli In: **The History of Christianity**. A Lion Handbook. Bristol: Purnell and Sons Ltd.
- 320 Schoeman, K. 1997.
Dogter van Sion. Machtelt Smit en die 18de-eeuse samelewing aan die Kaap 1749-1799. Kaapstad: Human en Rousseau.
- 321 SCHOLTZ, GD. 1951a.
Die Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika. 1885-1910. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- 322 SCHOLTZ, GD. 1951b.
Ons Kerknaam. ('n pamflet).
- 323 SCHOLTZ, GD. 1951c.
Die Geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika. 1842-1885. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- 324 SCHOLTZ, GD. 1967.
Die Geskiedenis van die Politieke Denke van die Afrikaner, Deel 1 1652-1806. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- 325 SEMMELINK, WG. 1993.
Die Musiekbediening in die Vry-Liturgiese erediens. DTh-proefskrif. Pretoria: Unisa.
- 326 SERFONTEIN, WJB. 1983.
Die ontstaan van die Kerksangbundel van 1978. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied**. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 327 SERFONTEIN, WJB en KETTLEY, GM. 1979.
Konkordansie van die Evangeliese Gesange. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 328 SIZOO, A. 1957.
Augustinus. Leven en Werken. Kampen: JH Kok NV.
- 329 SLOBODA, JA 1985.
The musical mind: The cognitive psychology of music. Oxford: Clarendon.

- 330 SMIT, EJ. 1999.
Die transformerende krag van die gereformeerde kerklied in die huidige Suid-Afrikaanse konteks. MTh-skripsie, PU vir CHO. Potchefstroom.
- 331 SMITH, MA. 1977.
Ambrose of Milan. In: **The History of Christianity.** A Lion Handbook. Bristol: Purnell and Sons Ltd, Paulton.
- 332 SMITSKAMP, H. 1959.
Karel de Grote, In: **Christelike Encyclopedie.** Band IV, Kampen: JH Kok NV.
- 333 SMITSKAMP, H. 1960.
Pepijn 111, In: **Christelike Encyclopedie.** Band V, Kampen: JH Kok NV.
- 334 SMUTS, AJ. 1985.
Die woord aan die werk. Die kerk se werk. Referate van die SA Werkgemeenskap vir Praktiese Teologie. 1983-1985.
- 335 SMUTS, M. (red) 1981.
Kerkspieël, Pretoria: NG Kerkboekhandel Transvaal.
- 336 SMUTS, M. (red) 1986.
Kerkspieël 11, Pretoria: NG Kerkboekhandel Transvaal.
- 337 SMUTS, M. (red) sj.
Kerkspieël 111, Uitgewer onbekend.
- 338 SOETING, AG. 1977.
In **Compendium van achtergrondsinformatie bij de 491 Gezangen uit het Liedboek voor de kerken.** Artikel 69 van die kerkordening in die Nahandeling van die Sinode van Dordrecht. Van der Leeuwstichting.
- 339 SÖHNKE, WEH. 1960.
Die Kerkbode 13 Julie 1960:53.
- 340 SÖHNKE, WEH. 1983.
Die psalmmelodieë vir die 1937-psalmberyming. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 341 **SONGS OF GOD'S PEOPLE.** 1988.
Words Edition. Oxford. The Church of Scotland. Supplement to the Church Hymnary. Third Edition. Oxford University Press.
- 342 SPENCER, JM. 1995.
Sing a new song. Liberating Black Hymnody. Minneapolis: Fortress Press.

- 343 SPOELSTRA, B. 1963.
Die Doppers in Suid-Afrika 1760-1899. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- 344 SPOELSTRA, B. 1999.
Boekbespreking. Vernuwe of verdwyn. Hoe oop is die NG Kerk vir verskillende vorme van aanbidding? In: Die Kerkblad. Jaargang 102. 16 Junie 1999. p 36 en 40.
- 345 SPOELSTRA, C. 1915.
Het kerkelijke en Godsdienstige leven onder der Boeren na den Grooten Trek. Kampen: JH Kok NV.
- 346 STAM, G. 1959.
Maître Pierre. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 1V, Kampen: JH Kok NV.
- 347 STANDER, HF. 1990.
Gebuike en gewoontes in die Bybel. Vereeniging: Christelijke Uitgewersmaatskappy.
- 348 STANDER, H. 1994.
Liggaams-aksie in aanbidding soos dit in die Vroeë Kerk voorgekom het. Ongepubliseerde referaat.
- 349 STEYN, AA. 1979.
Die invloed van Pop-musiek op die skoolgaande Afrikaanssprekende jeug. Ongepubliseerde verhandeling. Universiteit van die Oranje Vrystaat.
- 350 STOKER, HG 1994. **Gereformeerde Kerke - abdikeer of triomfeer?** Die Kerkblad. 23 November 1994.
- 351 STOOP, JAAA. 1992.
Klementynse Liturgie. Universiteit van Suid-Afrika. Pretoria.
- 352 STRYDOM, WML. 1983.
Die Sionsgesange, In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 353 STRYDOM, WML. 1983b.
Die himnologiese betekenis van die 1978-Gesangbundel, in: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 354 STRYDOM, WML. 1984.
Die aard van die Himnologie en die plek daarvan in die Liturgiek. MTh-verhandeling, Universiteit van die Oranje Vrystaat, Bloemfontein.

- 355 STRYDOM, WML. 1991.
Liturgiese sang in diens van die vernuwing van die Gereformeerde erediens. Bloemfontein. Proefskrif, Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- 356 STRYDOM, WML. 1994a.
"Sing nuwe sange, nuutgebore". Liturgie en lied. Bloemfontein: Departement Musiek (Afdeling Kerkmusiek).
- 357 STRYDOM, WML. 1994b.
Besinning rondom die onderwerp van 'n Protestants-himnologiese estetika. In: **Acta Academica.** Supplementum 1994(1). Bloemfontein: UOVS-SASOL Biblioteek.
- 358 TAS, A. 1970.
Dagboek 1705-1706. (Red. L Fouché). Kaapstad: Van Riebeeck Vereniging.
- 359 TEICHMAN, W. 1992.
'Sacro-pop - Ex und Hopp? Über Schwierigkeiten und Perspektiven populärer Musik in der gegenwärtigen kirchlichen Musikpraxis. *Für den Gottesdienst* 39/40, 65-68.
- 360 TEMMINGH, H. 1997.
Besoeke aan sewe gemeentes in Nederland. In: *Vir die Musiekleier* 24:33-35.
- 361 TEMMINGH, R. 1993.
Kerkmusiek in krisis. In: *Vir die Musiekleier* 20, 17-19.
- 362 THIELICKE, H. Sj.
Hoe de wereld begon. Wageningen: Zomer.
- 363 TOZER, AW. 1961.
The missing jewel of the Evangelical Church. Harrisburg: Christian Publications.
- 364 TRACY, D. 1994.
On naming the present: Reflections on God, hermeneutics, and the church. New York: Mary Knoll Orbis Books.
- 365 TRIMP, C. 1983.
De Gemeente en haar Liturgie. Kampen: Van den Berg.
- 366 TROMMIUS, A. sj.
Nederlandse Concordantie van de Bijbel. Veertiende grondig herziene en veel vermeerderde Druk. Bewerkt naar de Origenele Uitgave. Den Haag: JN Voorhoeve.

- 367 TROSKIE, AJJ. 1983a.
'n Kritiese waardering van die Psalmmelodieë van 1976-1978.
In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 368 TROSKIE, AJJ. 1983b.
Die algemene Sinode van die Ned Geref Kerk van 1982 - 'n kermusiekverslag. In: *Vir die Musiekleier* 6:60-67.
- 369 TROSKIE, AJJ. 1992.
Tot hiertoe en nie verder met ons kerkmusiek. In: *Vir die Musiekleier* 19:46.
- 370 VAJTA, V. 1970.
Worship in a secularized age. *Studia Liturgica* 7, 72-85.
- 371 VAN ANDEL, CP. 1968.
Tussen de Regels. 's Gravenhage: Boekencentrum.
- 372 VAN DEN BERG, A. (et al). 1773.
Het boek deur Psalmen, nevens de Gezangen, bij de Kerken van Nederland in gebruik. Amsterdam: Brandt en Soon.
- 373 VAN DEN BERG, A. (et al). 1805.
Evangelische Gezangen om nevens het Boek der Psalmen bij den Openbaren Godsdienst in de Nederlandsche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden. Amsterdam: Brandt en Zoon.
- 374 VAN DEN OUDENRIJN, MA. 1962.
Het Hooglied. Roermond en Maaseik. Romen en Zonen. In: **De Boeken van het Oude Testament.** In: OT Vlll. Spreuken, Prediker, Hooglied, Wijsheid Sirach.
- 375 VAN DER ELST, J en SWANEPOEL, J. 1991.
Die Gereformeerde Kerke en die Psalms. In: *Woord en Daad* 31(332).
- 376 VAN DER LEEUW, G. 1948.
Beknopte Geschiedenis van het Kerklied. Groningen-Batavia: JB Wolters' Uitgeversmaatschappij.
- 377 VAN DER LEEUW, G. 1949.
Sacramentstheologie. Nijkerk: GF Callenbach NV-Uitgever.
- 378 VAN DER LINDE, S. 1957.
Het Gereformeerde Protestantisme. Intreerede. Nijkerk: GF Callenbach.
- 379 VAN DER LINDE, S. 1959.
Lodenstein. In: **Christelijke Encyclopedie.** Band 1V, Kampen: JH Kok NV.

- 380 VAN DER MERWE, JA. 1995.
"Kitsch" in die kerk? -oor vernuwing en vervlakking in ons Kerkmusiek. In: *Vir die Musiekleier*.
- 381 VAN DER MERWE, JP. 1965.
Die Kaap onder Britse en Betaafse Bestuur, 1795-1806. In: **Geskiedenis van Suid-Afrika.** DW Kruger (red) Kaapstad: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery Bpk.
- 382 VAN DER MERWE, PC. 1949.
Die verhaal van ons geestelike liedere. Kaapstad: Unie-Volkspers.
- 383 VAN DER MEIDEN, JA. 1987.
Calvijn en het kerklied. Een studie van H. Hasper. Goes: Oosterbaan & Le Cointre BV.
- 384 VAN DER VYVER, GCP. 1958.
Professor Dirk Postma 1818-1890. Potchefstroom: Pro Rege.
- 385 VAN DER WAAL, C. 1978.
En zij zingen een nieuw lied. Over Psalmen en gezangen. Oudkarspel: Drukkerij De Nijverheid.
- 386 VAN DER WALT, JJA. 1962.
Die Afrikaanse Psalmmelodieë. Potchefstroom: Pro Rege Pers Beperk.
- 387 VAN DER WATT, PB. 1975.
Gedagtes rondom 'n kontemporêre kerkgeskiedenis - met besondere verwysing na die Ned. Geref. Kerk, Intreerede, Universiteit van Pretoria, Nuwe reeks, Nr 92, Pretoria.
- 388 VAN DER WATT, PB. 1976.
Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652-1824. Deel Een. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 389 VAN DER WATT, PB. 1981.
Bladsye uit ons kerkgeskiedenis. Die Voortrekkers se leesstof. In: **Die Voorligter.** Oktober 1981.
- 390 VAN DER WATT, PB. 1987.
Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1905-1975. Deel 4. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 391 VAN DER WATT, PB. 1989.
Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652-1905. Deel 1-3. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

- 392 VAN HEERDEN, C. 1983.
Die letterkundige aspek van die 1978-Gesangbundel. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied**. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 393 VAN ITTERZON, GP. 1957.
Calvijn. In: **Christelike Encyclopedie**. Band II, Kampen: JH Kok NV.
- 394 VAN ITTERZON, GP. 1957b.
Dathenus. In: **Christelike Encyclopedie**. Band II, Kampen: JH Kok NV.
- 395 VAN ITTERZON, GP. 1958.
Farel. In: **Christelike Encyclopedie**. Band 111, Kampen: JH Kok NV.
- 396 VAN ITTERZON, GP. 1961.
Zwingli In: **Christelike Encyclopedie**. Band VI, Kampen: JH Kok NV.
- 397 VAN MOERKERKEN, EG en DU RAND, JA. 1993.
Die besondere plek en betekenis van die liedere in Openbaring 4:1-8:5 in die narratief van Openbaring. *Ned Geref Teologiese Tydskrif*, Nommer 1, 27-34.
- 398 VAN NIEKERK, T. 1970.
Die invloed van die Sankey-beweging op die kerklied in Suid-Afrika. MMus-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch.
- 399 VAN NIEKERK, T. 1983.
'n Musikale beoordeling van die 1944-Gesangbundel. In: Du Toit, JHH (red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse kerklied**. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 400 VAN ROOYEN, GH. 1938-1940.
Kultuurskatte uit die Voortrekker-tydperk (twee dele), Bloemfontein.
- 401 VAN ROOYEN, GH. 1944.
Kultuurskatte uit die Voortrekker-tydperk, Deel 111. Kaapstad: Nasionale Pers.
- 402 VAN ROOYEN, WB. 1984.
Die Jeugsangbundel van 1984. In: *Vir die Musiekleier* 8:28-36.
- 403 VAN RULER, AA 1972.
Waarom zou ik naar de Kerk gaan? Nijkerk: Callenbach.

- 404 VAN SELMS, A. 1967.
De prediking van het Oude Testament. Genesis deel 1.
Nijkerk: Callenbach.
- 405 VAN STADEN, JG. 1989.
Die plek van sang en musiek in die erediens. BD-skripsie,
Universiteit van Pretoria.
- 406 VAN UNNIK, WC. 1957.
Cyrillus. In **Christelike Encyclopedie.** Band 11. Kampen:
JH Kok NV.
- 407 VAN WYK, DJC. 1982.
Die Kerk, sy lied en sy musiek. 'n Handleiding vir
orreliste. Pretoria: HAUM.
- 408 VAN WYK, DJC. 1983
Die beryming van die Psalms in Afrikaans. In: Du Toit, JHH
(red). **'n Geskiedenis van die Afrikaanse protestantse
kerk lied.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 409 VAN ZYL, AH. 1968.
In: **Wat sê die Bybel.** Deel 1 deur Engelbrecht, BJ, Pelser
HS en Van Zyl, AH. Samesteller: Danie Erasmus. Pretoria.
JP van der Walt en Seun (Edms) Bpk.
- 410 VAN ZYL, AH en BOSHOFF, CWH. 1971.
Gods Woord in mensetaal. Deel 1. Pretoria: NG
Kerkboekhandel.
- 411 VENTER, EA. 1983.
Ons geskiedenisalbum. Johannesburg: Perskor-boekdrukkery.
- 412 VENTURI, R (1966) 1972.
Complexity and contradiction in architecture. New York:
Museum of Modern Art.
- 413 VERSTEEG, JP. 1980.
Oog voor Elkaar. Kampen: JH Kok NV.
- 414 VILJOEN, M. 1997.
**Sentiment en die lied van die Nederduitse Gereformeerde
Kerk: 'n Inhoudsanalitiese perspektief.** Ongepubliseerde
MMus-verhandeling, Universiteit van die Oranje Vrystaat.
- 415 VON BASSI, H. 1988.
**Otto Baumgarten. Ein 'moderner Theologie' im Kaiserreich
und in der Weimarer Republik.** Frankfurt: Suhrkamp.
- 416 VOS, CJA & GOUWS, T. 1990.
*Op Hom die groot hosannas - perspektiewe op die bewaring en
vernuwing van die kerklied.* **Skrif en Kerk** 11, 2, 209-221.

- 417 VOS, CJA. 1990.
Die Ambagsman en sy beiteljtjie. In: Smuts, AJ, Vos, CJA & Nel, M. **In gesprek oor die erediens. Teologiese huldigingsbundel aan Prof AC Barnard.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 418 VOS, CJA & MÜLLER, JC. 1991.
Die sing van Psalms in die erediens: 'n Kommunikatiewe handelingsteoretiese perspektief. In **Praktiese Teologie in Suid-Afrika.** Jaargang 6(1).
- 419 VOS, CJA en NEL, M.
In gesprek oor die erediens. Teologiese huldigingsbundel aan Prof AC Barnard. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 420 VOS, CJA. en PIETERSE, HJC. 1997.
Hoe lieflik is u woning. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplik Navorsing.
- 421 WEGENER, GS. 1991.
In die begin was die Woord. Kaapstad: Human en Rousseau.
- 422 WESTERMANN, C. 1960.
Instrumentale Musik, Gesang und Dichtung in Israel. In: **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** 3. Auflage. Vierter Band. Tübingen: JCB Mohr. Herausgegeben von Kurt Galling. \$1201-1205.
- 423 WESTERMANN C. 1969.
Boek der Psalmen. In: **Bijbels/historisch Woordenboek 1V.** Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum NV. \$\$207-214.
- 424 WIELENGA, B. 1933.
De Bybel als boek van Schoonheid. Kampen: JH Kok NV.
- 425 WILSON-DICKSON, A. 1994.
Geistliche Musik: ihre großen Traditionen; vom Psalmengesang zum Gospel. Brunnen: Verlag Giessen.
- 426 WINTER, MT. 1992.
Catholic prophetic sound after Vatican 11. In: Hoffman & Walton 1992:150-173.
- 427 WISKERKE, JR. 1978.
Die Geestelĳkheid van God. De strijd om die sleutels der kennis. Groningen: De Vuurbaak. p 94-159.

- 428 WOLTERSTORFF, N. 1992.
The Reformed liturgy. In: McKim (ed) 1992. **Major themes in the Reformed tradition.** p 273-304. Grand Rapids: Eerdmans.
- 429 WOOLF, BL. 1937.
Reformation writings by Martin Luther. Translated with introduction by Bertram Lee Woolf. London: The Lutterworth Press.
- 430 WREN, B. 1993.
New beginnings: 30 new hymns for the 90's. Carol Stream: Hope.
- 431 WRIGHT, GE. 1969.
The Old Testament and Theology. New York: Harper & Row, Publishers.

ENSIKLOPEDIË:

- 1 **Bybelse Ensiklopedie.** 1975a.
Eerste deel A-I. Verenigde Protestantse Uitgewers.
- 2 **Bybelse Ensiklopedie.** 1975b.
Tweede deel J-Z. Verenigde Protestantse Uitgewers.
- 3 **Bybel-Ensiklopedie vir die Jeug.** 1978. Kaapstad: Verenigde Protestantse Uitgewers.
- 4 **Christelike Encyclopedie.** 1956.
Band 1, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 5 **Christelike Encyclopedie.** 1957.
Band 2, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 6 **Christelike Encyclopedie.** 1958.
Band 3, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 7 **Christelike Encyclopedie.** 1959.
Band 4, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 8 **Christelike Encyclopedie.** 1960.
Band 5, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 9 **Christelike Encyclopedie.** 1961.
Band 6, Grosheide, FW. Kampen: JH KOK NV.
- 10 **Collier's Encyclopedia with Bibliography and Index.** 1964.
Volume 12 of twenty-four Volumes, The Crowell-Collier Publishing Company.

- 11 **Die Religion in Geschichte und Gegenwart.** (RGG₃).
Auflage 1V. Band, Kop-O. Tübingen: JCB Mohr.
- 12 **Die Religion in Geschichte und Gegenwart** (RGG₃).
Auflage VI. Band. Tübingen. JCB Mohr.

BYBELS

- 1 **BIJBEL.** 1886.
STATEN-GENERAAL VAN DE VEREENIGDE NEDERLANDEN. Leiden: AW Sijthoff.
- 2 **BIJBEL.** 1968.
Vertaling in opdracht van het Nederlandsch Bijbelgenootschap bewerkt door de daartoe benoemde commissies. Amsterdam: Het Nederlandsch Bijbelgenootschap.
- 3 **DIE BOODSKAP.** 1997.
Die Nuwe Testament in Hedendaagse Afrikaans. Jan van der Watt en Stephan Joubert. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- 4 **DIE BYBEL.** 1957.
1933-vertaling. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- 5 **DIE BYBEL in Afrikaans.** 1983.
Goue Jubileum-Uitgawe 1933-1983. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- 6 **DIE BYBEL IN PRAKTYK.** (Nuwe vertaling). 1993.
Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- 7 **DIE GUTE NACHRICHT.** 1985.
DIE BIBEL in heutigem Deutsch. Stuttgart: Deutsche Bibel-gesellschaft.
- 8 **FAMILIE-STUDIEBYBEL.** 1983.
Drie vertalings. Drie-in-een. Vergelykende Bybel (Ou Afrikaanse Vertaling 1933-1953; Nuwe Afrikaanse Vertaling 1983 en The Holy Bible - New International Version). Brits: Olyfberg-Uitgewers.
- 9 **GOOD NEWS BIBLE.** 1980.
Today's English Version. Cape Town: Bible Society of South Africa.
- 10 **HOFFNUNG FÜR ALLE.** Duitse Bybel.
- 11 **THE NEW ENGLISH BIBLE.** 1970.
Oxford: Cambridge University Press.

- 12 **VERKLARENDE BYBEL.** 1983.
Kaapstad: Lux Verbi.

TYDSKRIFTE

- 1 BROOS, G 1999.
In **Die Kerkblad**, Jaargang 102, nr 3059. 1999 *Hersiene Psalmboek*, 5 Mei 1999. Creda Press via Print Marketing.
- 2 NAWEEK-BEELD, 6 November 1999.
Wat's hier in my bord? Genetiese manipulasie kan red én vernietig.
- 3 SMIT, Neels 1999.
Die Kerkblad, Jaargang 102, nr 3059. 1999 *Hemelvaart: die troonbestyging van ons Here!* 5 Mei 1999, Creda Press via Print Marketing.
- 4 *Die Kerkblad* 23 November 1994:27, **Nederlandse kerke: afname in lidmatetal.** *Inter Nos*, soos oorgeneem uit *Ecumenical Press Service*)

KERKLIKE PUBLIKASIES EN GESKRIFTE

KAAPSE KERKARGIEF.

G 1, 1/9, KRN Kaapstad, 06/12/1813:74
 G 1, 1/9, KRN Kaapstad, 07/12/1814:82
 G 2, 1/5, KRN Stellenbosch, 15/11/1812:113, 114
 G 3, 1/5, KRN Stellenbosch, 05/02/1813:142
 G 2, 1/5, KRN Stellenbosch, 10/08/1813:167
 G 2, 1/5, KRN Stellenbosch, 24/01/1814:183
 G 11, 1/1, KRN Cradock, 09/11/1833
                     KRN Cradock, 07/11/1850
 G 16, 1/1, KRN Colesberg, 06/02/1837
 G 16, 1/1, KRN Colesberg, 06/08/1838
                     KRN Colesberg, 03/05/1841
 R 3/1, 21/11/1833
 R 3/1, 19/11/1841
 R 3/1, 20/11/1841
 R 3/1, 15/10/1845
 R 3/2,
 R 3/3, 13/11/1841
 R 3/4, 08/01/1845
 R 3/4, 04/07/1845
 R 3/5
 S 1/8
 S 2/1, 29/11/1845
 S 2/1, 29/11/1847

- 5 NG KERK KAAPSTAD, 1813.
Kerkraadsnotule. G 1, 1/9, 06/12/1813.
- 6 NG KERK KAAPSTAD, 1814.
Kerkraadsnotule. G 1, 1/9, 07/12/1814.
- 7 NG KERK STELLENBOSCH, 1812.
Kerkraadsnotule. G 2, 1/5, 15/11/1812.
- 8 TRANSVAALSE KERKARGIEF NEDERDUITSCH HERVOMRDE KERK
1, 28/04/1959.

LIEDEREBUNDELS

- 1 DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND. 1986.
Gereformeerd Dienstboek. Haarlem: Vrijbrief.
- 2 DE MELODIEËN DER PSALMEN EN LOF- EN BEDEZANGEN. 1902.
Met akkoorden in letters, voor orgel bewerkt. Amsterdam:
W Kirchner.
- 3 **Die Halleluja.** 1972.
Psalms, Gesange en ander Liedere vir Huis, Dag- en
Sondagskool en Jeugverenigings. Kaapstad: NG Kerk-
Uitgewers.
- 4 **Die Nuwe Halleluja.** 1931.
Solfa-uitgawe. Kaapstad: Die Suid-Afrikaanse Bybel-
vereniging.
- 5 **Die Nuwe Halleluja.** 1933.
Psalms, Gesange en ander Liedere vir Huis, Dag- en
Sondagskool en Jongeliedeverenigings. Kaapstad: Die Suid-
Afrikaanse Bybelvereniging.
- 6 ENGLISH HYMNAL COMPANY. 1986.
The New Englisch Hymnal. Norwich: Cantebury Press.
- 7 **EVANGELIE-LIEDERE.** Sj.
'n Versameling van 400 uitgesoekte liedere. In Afrikaans
verwerk uit 'n groot verskeidenheid Engelse Liederbundels.
Vir Konferensies, Kinderdienste en alle ander Christelike
Byeenkomste. Johannesburg: Christelike Uitgewers-
Maatskappy.
- 8 **Evangelisches Kirchengesangbuch.** Sj.
Stammausgabe. Bärenreiter: Verlag Kassel
- 9 FAK-Sangbundel. 1937.
Johannesburg: Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.

- 10 FAK-Sangbundel. 1961.
Johannesburg: Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.
- 11 FAK-Sangbundel. 1979.
Johannesburg: Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.
- 12 GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1976.
Die berymde Psalms en Skrifberyminge. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 13 HANNOVERSCHEN LANDESKIRCHE. 1979.
Evangelisch-Lutherisches Gesangbuch. Im Einvernehmen mit dem Schlüterschen Verlag in Hannover, gedrückt im Auftrage der Freien Ev.-Luth. Synode in Süd-Afrika. Pinetown: Robinsion & Hewitt.
- 14 **HOLLANDS-AFRIKAANSE LIEDERBUNDEL.** 1907.
Volgens opdracht van het Hoofbestuur der "Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging". Kaapstad: Holl. Afr. Uitg. Mj.
- 15 HYMNS ANCIENT AND MODERN. 1969.
100 Hymns for today. sp.
- 16 HYMNS ANCIENT AND MODERN. 1980.
More hymns for today. sp.
- 17 HYMNS ANCIENT AND MODERN. 1983.
Hymns Ancient and modern. New Standard. Norwich: Canterbury Press.
- 18 INSTITUUT VIR KERKMUSIEK SUID-AFRIKA. 1998.
Proefsangbundel. Wingatepark: IKSA.
- 19 INTERKERKLIJKE STICHTING VOOR HET KERKLIED. 1973.
Liedboek voor de Kerken. 's Gravenshage: Boekencentrum.
- 20 INTER-LUTHERAN COMMISSION ON WORSHIP. 1978.
Lutheran Book of Worship. Minneapolis: Augsburg.
- 21 KERKEN VAN NEDERLAND. 1867.
Het Boek der Psalmen, nevens de Gezangen. Amsterdam: De Nederlandsche Bijbel-Companie.
- 22 **KORAALBOEK.** 1946.
Vir gebruik by die Afrikaanse Psalms en Gesange. Kaapstad: SA Bybelvereniging.
- 23 **KORAALBOEK.** 1956.
Vir gebruik by die Afrikaanse Psalms en Gesange. (Hersiene Uitgawe. Kaapstad: NG Kerk-Boekhandel.

- 24   **KORAALBOEK.** 1978.
Vir gebruik by die Afrikaanse Psalms en Gesange. Kaapstad:
NG Kerk-Uitgewers.
- 25   **NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK EN DIE NEDERDUITSCH
HERVORMDE KERK VAN AFRIKA.** 1944.
Die berymde Psalms saam met die evangeliese Gesange.
Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 26   **NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK EN DIE NEDERDUITSCH
HERVORMDE KERK VAN AFRIKA.** 1978.
Die berymde Psalms saam met die evangeliese Gesange.
Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- 27   **NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK.** 1984.
Jeugsangbundel. Bloemfontein: AJK van die NGK.
- 28   **NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK.** 1988.
**Sing onder mekaar. Proefsangbundel vir gebruik in die
erediens.** Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- 29   **NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK.** 1993.
Jeugsangbundel 2. Vir gebruik in die erediens en by
Jeugbyeenkomste. Bloemfontein: AJK van die NGK.
- 30   **STICHTING GEESTELIJK LIED GEREFORMEERDE GEZINDTE.** 1987.
Ook uit de mond der kinderen. 's Gravenhage:
Boekencentrum.
- 31   **STICHTING GEESTELIJK LIED GEREFORMEERDE GEZINDTE.** 1988.
Uit aller mond..... 's Gravenhage: Boekencentrum.
- 32   **THE REFORMED CHURCH IN AMERICA.** 1985.
Rejoice in the Lord (ed E Routley). Grand Rapids:
Eerdmans.